THE

JÀNAKÌHARAṆAM,

OF

KUMÀRADÀSA.

(I-X)

EDITED

WITH COPIOUS NOTES IN ENGLISH, WITH VARIOUS READINGS, WITH AN INTRODUCTION DETERMINING THE DATE OF THE POET FROM THE LATEST ANTIQUARIAN RESEARCHES, WITH A LITERAL ENGLISH TRANSLATION AND WITH APPENDICES &c.,

BY

GOPAL RAGHUNATH NANDARGIKAR,

Editor of Kálidása's Raghuvaṁśa, Meghadúta, Málavikágnimitra &c., &c., and late Sanskrit Tutor N. E. S. Poona.

BOMBAY.

1907.

Price Rs. 2-14-0

Corrections and additions.

N. B.—The reader is requested to make these ections and additions before commencing to read. ll be found that some insignificant mistakes have t in owing to the great haste with which the book been issued.

	Line.		Incorrect.		Correct.
	11		for नतं	read	नूतं
	16		,, °मंरि°	,,	°मरि°
4	1	from below	,, ताक्ष°	,,	ताक्ष°
5	16	from below	,, नवरेण	,,	नृवरेण
,,	5	from below	,, क्लेश°	,,	क्लेशै°
	5	from below	,, दिशां	,,	आशां
6	5	from below	,, वंहित:	,,	द्रंहित:
,,	9	from below	,, °ममन्यै°	,,	°त्ममन्यै°
	12		,, भंवनं	,,	भुवनं
,,	14		,, निषदनस्य	,,	निषूदनस्य
,,	8	from below	,, चन्द्रोदय ङ्कितानि	,,	चन्द्रोदयशङ्कितानि
8	1		,, दव्या:	,,	देव्या:
,,	2		,, स्फरन्मयखा	,,	स्फुरन्मयूखा
9	6		,, भवन°	,,	भुवन°
,,	8		,, सदत्या:	,,	सुदत्या:
10	8		,, भजौ	,,	भुजौ
,,	11		,, गहो°	,,	गृहो°
12	2		,, बभव	,,	बभूव
,,	4		,, ,,	,,	,,
,,	12		,, °हतात्मव	,,	°हतात्मैव
,,	16	form below	,, भुयन°	,,	भुवन°
14	16		,, रुन्धे	,,	रुन्द्धे
15	14		,, नवीरस्य	,,	नृवीरस्य
,,	15		,, भश°	,,	भूश°
17	3	form below	,, For	,,	for
18	9		,, मगया	,,	मृगया

Page.	Line.		Incorrect.		Correct.
19	9		for विलङ्घ्य	read	विलङ्घ्य
,,	15		,, पद्भ्यां	,,	पद्भ्यां
20	8		,, भयो	,,	भूयो
21	1		,, वनषु	,,	वनेषु
23	14		,, भरिधातुम्	,,	भूरिधातुम्
29	1		,, भयः	,,	भूयः
29	1		,, धतया°	,,	घृतया°
30	8		,, °हत°	,,	°हृत°
31	3		,, स्फरन्°	,,	स्फुरन्°
34	10		,, वारिंदां	,,	वारिदा
36	3		,, भत्वा	,,	भूत्वा
,,	,,		,, कर्या	,,	कुर्या
37	3	from below	,, °कुङ्क°	,,	°कुङ्कु°
,,	11	form below	,, समृद्धा	,,	समृध्या
44	1		,, संच्छादित	,,	संच्छादिते
,,	14		,, वराङ्गनांभिः	,,	वराङ्गनाभिः
48	4		,, °द्रमरी°	,,	°द्रमरी°
,,	10		,, °वात्साः	,,	°वासाः
49	14		,, °श्रञ्चरियं	,,	°श्रञ्चुरियं
49	15		,, बद्धा गन्धो°	,,	बद्धा तु गन्धो°
50	6		,, °द्तया°	,,	°द्रुतया°
51	5		,, °त्कामुद°	,,	°त्कौमुद°
53	16		,, नपस्य	,,	नृपस्य
54	17		,, विधय	,,	विधाय
55	5		,, वन्दिनो	,,	बन्दिनो
,,	16		,, शनैराकषन्तः	,,	शनैराकर्षन्तः
56	3		,, सर्यपादे	,,	सूर्यपादे
58	5		,, वालिजिद-	,,	वालिजिद्-
59	13		,, °शीतल-	,,	°शीतलै-
60	2		,, °महिता	,,	°मेहिता
,,	7		,, भवनं	,,	भुवन
,,	11		,, नपतिः	,,	नृपतिः
,,	20		,, वर्तसे	,,	वर्धसे
61	9		,, मषता°	,,	मृषता°
,,	10		,, धतवै°	,,	धृतवै°
,,	11		,, स्फरदार्चिपि	,,	स्फुरदार्चिषि
62	8		,, °चन्दन ुमम्	,,	चन्दनकुसुमम्

ge.	Line.		Incorrect.		Correct.
2	10		for भपति°	read	भूपति°
„	6 form below		„ विपुलं	„	विपुलं
64	1 from below		„ विद्विषाम	„	विद्विषाम्
67	13		„ स्फुरदशु°	„	स्फुरदंशु°
„	15		„ रयीयतत्सुतौ	„	निरयीयतत्सुतौ
69	7		„ शुचातुर	„	शुचातुरं
70	11		„ घणिनो	„	घृणिनो
„	15		„ सरिभि-	„	सूरिभि-
71	1 from below		„ श्रोतमिदं	„	श्रौत्रमिदं
72	3		„ स्फटित°	„	स्फुटित°
„	15		„ च्छेदाय	„	छेदाय
„	1 from below		„ हिः	„	वह्निः
74	5 from below		„ प्रमज्यमानं	„	प्रमृज्यमानं
„	7 from below		„ foa	„	for
75	13		„ यमव्यय	„	यमव्ययं
„	14		„ यत्नन	„	यत्नेन
76	5		„ दुन्दुभिभैरवं	„	दुन्दुभि भैरवं
„	6		„ समभेत्य	„	समभ्येत्य
„	2 from below		„ for रणदुन्दुभिभैरवं „ for		रणदुन्दुभि भैरवं
77	5		„ संपंदा	„	संपदा
„	9		„ प्रगह्य	„	प्रगृह्य
78	9		„ असंख्यगह्या	„	असंख्यगृह्या
79	18		„ भभतः	„	भूभृतः
80	12		„ भोक्तुं	„	मोक्तुं
„	„		„ भुजस्थ	„	भुजस्य
82	17		„ °तुपपातपातिते	„	°तुपपात पातिते
83	13		„ दयाऽहतं	„	दयाहतं
„	15		„ पराङ्खानां	„	पराङ्मुखानां
„	19		„ °तेजस	„	°तेजसं
84	1		„ गुण	„	गुणे
„	4		„ श्रकत्रिविष्टप°	„	श्रकुत्रिविष्टप°
„	7		„ मत्तं	„	नृत्तं
„	19		„ °स्फरित°	„	°स्फुरित°
85	8		„ °मले	„	°मूले
88	7		„ विभषणः	„	विभूषणः
91	5		„ अहिर्बुध्न्य परित्याग° „		अहिर्बुध्न्यपरित्याग°
93	9		„ सीतां	„	सीता
94	7		„ तनेव	„	तमेव

Page.	Line.		Incorrect.		Correct.
,,	8	for	सपुत्ननाम	read	समुत्रनाम
95	14	,,	मास्म	,,	मा स्म
,,	16	,,	धता	,,	धृता
,,	19	,,	मध्यस्त°	,,	मध्यस्थ°
96	6	,,	°धमरेखा	,,	°धूमरेखा
98	4 from below	,,	सैव्याहरंन्ती	,,	संव्याहरन्ती
101	6 from below	,,	समन्त्रसूत:	,,	D. सुमन्त्रसूत:
104	3	,,	कृताघ्य	,,	कृतार्घ्यं
106	17	,,	°गुणेनगुर्वी	,,	°गुणेन गुर्वी
108	10	,,	निगदित	,,	निगदिते
,,	6 from below	,,	मुहुमुहुर्वाञ्छति	,,	मुहुर्मुहुर्वाञ्छति
111	5	,,	नपति°	,,	नृपति°
112	9	,,	बन्धुभुयता	,,	बन्धुभूयता
113	16	,,	तृप्तेये	,,	तृप्तये
118	1	,,	श्रुषु	,,	अश्रुषु
121	2 from below	,,	°विप्रष:	,,	°विप्रुष:
140	3 from below	,,	C. बालया	,,	C. D. बालया
141	6	,,	°भक्ताधर°	,,	°मुक्ताधर°
,,	2 from below	,,	°कोष°	,,	D. °कोष°
142	1	,,	नप:	,,	नृप:
,,	5	,,	वधयितुं	,,	वर्धयितुं
,,	12	,,	बभव	,,	बभूव
143	4	,,	°दिवसान् ॥	,,	°दिवसान् नृपति:॥६८॥
144	3 from below	,,	°देवदती	,,	°देवदूती
145	3 from below	,,	Sinhales	,,	Sinhalese
146	10	,,	जन्यश्र°	,,	जन्यश्रु°
148	5	,,	भभजा	,,	भूभुजा
149	5	,,	भद्रं निधाय	,,	भद्रं स निधाय
,,	8	,,	वरा	,,	वरौ
,,	9	,,	वनषु	,,	वनेषु
,,	2 from below	,,	तेनैब	,,	तेनैव
150	10	,,	गहम्	,,	गृहम्
,,	15	,,	प्रतीकसघाटो	,,	प्रतीकसंघाटो
151	4 from below	,,	प्रचक्रम	,,	प्रचक्रमे
152	7 from below	,,	क्षुरप्र	,,	क्षुरप्र-
154	3	,,	°भत°	,,	°भूत°

Notes.

Page.	Line.		Incorrect.		Correct.
2	37	for	कथ्यतेकवित्रैः°	read	कथ्यते कविवरैः°
3	5	,,	नाभत्	,,	नाभूत्
,,	9	,,	°भोगापहितैः	,,	°भागोपहितैः
,,	34	,,	दिदृक्षुः	,,	दिदृक्षुः
,,	,,	,,	,,	,,	,,
,,	35	,,	दृढ°	,,	दृढ°
,,	37	,,	दिदृक्षुः	,,	दिदृक्षुः
4	1	,,	दृढकौञ्च°	,,	दृढकौञ्च°
,,	,,	,,	दृढश्चासौ	,,	दृढश्चासौ
,,	2	,,	दृढ°	,,	दृढ°
,,	,,	,,	,,	,,	,,
,,	6	,,	तादृशस्य	,,	तादृशस्य
,,	34	,,	A nalyse	,,	Analyse
5	20	,,	शुभ्र	,,	शुभ्रं
,,	38	,,	यय	,,	यस्य
6	9	,,	वडभावटकं	,,	वडभीविटंकं
,,	26	,,	शिखिनामम्नुदयं	,,	शिखिनाम्नुदयं
,,	28	,,	मेघस्तेतां	,,	मेघस्तेषां
,,	29	,,	विद्युन्निभाविद्युत्समा	,,	विद्युन्निभा=विद्युत्समा
,,	30	,,	पीतरक्तवणा	,,	पितरक्तवर्णा
,,	33	,,	तताविस्तृता	,,	तता=विस्तृता
,,	,,	,,	stretced	,,	stretched
,,	34	,,	for	,,	fro
7	7	,,	पमोदश्च	,,	प्रमोदश्च
,,	19	,,	भानुनिभःसूर्यसमः	,,	भानुनिभः=सूर्यसमः
,,	25	,,	जयमानंजयशीलं	,,	जयमानं = जयशीलं
8	3	,,	खण्ड	,,	खण्डः
,,	7	,,	जानानीति	,,	जानातीति
,,	17	,,	सः	,,	स
,,	25	,,	Ragh	,,	Ragh.
,,	37	,,	बालिं	,,	बालि°
9	5	,,	प्रकषण	,,	प्रकर्षेण
10	9	,,	तदीयं	,,	तदीयः

Page.	Line.	Incorrect.	Correct.
10	13	for has	read had
14	27	,, गवणपुत्रौ	,, रावणपुत्रौ
19	19	,, Breasts in the form of चक्रवाक	,, Chakravâka in the form of her breasts
22	5	,, तस्यौ	,, तस्थौ

Page 46 Line 3. Add:—I prefer the reading as given by our Ms. C. विशन् वशी विश्वभुजं स शापम् instead of one given in our text. दयाहुयातः—Construe तनयस्य नाशं श्रुत्वा दयानुयातः स वशी महर्षिः मुहुः आत्त-शोकः [सन्] देशस्तुतसद्गुणाय [तस्मै राज्ञे] विश्वभुजं [अग्निं] विशन् शापं दिदेश. Translate:—'Hearing the death of his son that self-controlled great-sage, though merciful, often arresting his grief, pronounced, when entering into fire, a curse on him whose merits have been sung in (every) country.'

Critical Notice.

Page.	Line	Incorrect.	Correct.
1	15	for form	read from

Abstract of the poem.

Page.	Line.	Incorrect.	Correct.
2	19	for he	read the

Critical Notice.

I.

The present edition of Kumàradàsa's Jànakîharaṇam is based on a careful collation of four Mss. and a fragment, all of which contained the text of the poem. Along with these I have also collated the Calcutta edition of Pandit Haridása S'ástrî and the Sinhalese edition of Principal Dharmàràma of Vidyàlankára Oriental College, Peliyagoḍa, Kelaniya. They are as follows:—

A. This was a Ms. written on Tàla leaves in the Tailanga character and kindly lent to me with two other Mss. by the late lamented Rai Bahadur T. Gopalrao Principal of the Govt. College, Kumbhakonam, in the early part of the year 1885. Before making some remarks on this and two other Mss. it would not be unnecessary to give a short account of these and how I got them as a loan form the learned Principal of the said College. As said above, in the early part of the year 1885, I wrote a letter to the Principal requesting him to procure some southern Mss. of Kàlidàsa's Raghuvans'a for me, as I was then preparing an edition of the Kàvya for the press.*

After two or three months I received three Mss. from that kind gentleman. And on turning over the leaves of a Devanàgarî Ms., I at once saw that the Mss. in question were not of the Raghuvans'a but

* As a fact the southern Mss. are generally chaste and free from any interpolations.

of the Jànakîharaṇa hitherto unknown to me.† The Ms. had the first fourteen cantos complete and abruptly ended with the sixth verse of the fifteenth canto. The following were the words at the beginning of the Ms. ॐ नमः सर्वज्ञाय ॥ but had no colophon at its end. It had some marginal notes here and there in a different handwriting. Probably these notes had been written by some Pandit who carefully perused the Kàvya. These notes were useful to me in many ways. From the outward appearance of the Ta'la leaves the Ms. appeared to me more than sixty years old, possibly older. It did not furnish me any clue, regarding either its reconstruction from the Sinhalese *Sanna* (comments), or its being a copy from an independent Ms. of Southern India. The Ms. may have been procured from the country of the Ândhras where the Godávarî falls into the ocean.¶

B. This was a Ms. written on Tála leaves in the Grantha characters and came to me as said above from the same source. The following were the words at its beginning:—ॐ नमो रत्नत्रयाय ॥ The Ms., it appeared to me, was procured from the country where the Tamil language is prevalent probably from the southern part of the Mysore provinces. The Ms. was beautiful and had a few marginal notes in the same handwriting. At the end of the eighth canto we have the following:— सिहललिपिटीकातः समुद्धृत्य गुम्फितम् ॥ शं ॥ From this it

† With the help of the late Mr. S'ankara Bha*tta* Dravi*da* I took down the copy with all the variants. For I knew neither the Tailanga nor the Grantha characters of Southern India. And his help was essential to me.

¶ The paper, on which I had taken down the detailed particulars of these Mss., is now hopelessly missing.

appears that it was a copy reconstructed from the Sinhalese *Sanna*; or it may have been a copy of the Ms. which was originally restored from the Sinhalese comments. Like **A**. it gives no date of its production but it appears that it was considerably old, and we have no hesitation to assign to the Ms. a period of about fifty years. It gives the first fourteen cantos and ten verses of the fifteenth. Like **A.** it ends abruptly.

C. This was a Ms. written on thick country paper in Devanágarî character and came to my hands from the same source. The following were the words at its beginning:—**ॐ नमो नमोऽर्हते** ॥ It had no colophon at its end but at the beginning of the fourteenth canto the following words were written:—**सिंहलभाषातः उद्धृत्य श्रोत्रियेण पापय्यदीक्षितेन पाठनार्थमलेखि** ॥ We have no means to ascertain the age of this old and worn out Ms; but we may safely assign to it the antiquity of about a hundred years. There were corrections made in the Ms. with *Harita'la*, and red *Geru* was frequently used. There were also marginal notes in almost every canto in a different ink and in a different hand-writing. These notes too were occasionally useful to me. It had the first fourteen cantos and five verses of the fifteenth. It is difficult to say from what part of the southern country it was procured for me by my friend.

In copying down the text the **A.** Ms. was our base for the text and the variants of the Mss. **B. C.** were noticed at the foot of each page. The marginal notes of these Mss. were written in a different note book and arranged according to the order of the verses.

D. This was a Ms. written on thick blue-black foolscap paper in Devanágarî character and was lent

to me along with a fragment copy of the Kávya by my late lamented friend M. S'eshagiri S'ástrî M. A., Professor of Sanskrit, Presidency College, Madras, when I returned from Tanjore to Madras in my tour in 1886. This was a Ms. recently copied out for the learned Professor by one of his friends from a Jaina library of Mss. It is difficult to say from what Jaina library the Ms. was copied out. The following words were written at its beginning:—ॐ नमः श्रीघनाय ॥ It had the first fourteen cantos and only two verses of the fifteenth. No colophon was written at the end of the Ms. nor at the beginning or end of any of the cantos of the Ms. Professor M. S'eshagiri S'a'strî did not furnish me any clue as to the source from which he took down the copy of this Ms., nor have I any means of ascertaining it.

Fr. Along with **D.** this fragment was also lent to me, as said above, by the late Professor M. S'eshagiri S'ástrî. It was written on country paper in Devanágarî character and had only some pages of almost every canto except those of the 8th, 9th, 10th and the 13th cantos. Of the fifteenth canto this fragment had only one page having 21st, 22nd verses and a solitary last verse of the 25th canto giving the name of the poet. These three verses are essentially the same with the Sinhalese edition of Principal Dharmaráma. Nothing can be said of this Ms. as it was simply a fragment. In 1886 when I came down to Poona from my tour in the southern Presidency I affixed the readings of these two Mss. to my manuscript copy of the Kávya and returned them to the owner.

The peculiar feature of these southern Mss. is that they invariably substitute ळ for ल almost in every

word that may contain the letter. The Ms. D. sometimes writes ळ but often substitutes ಳ. All these Mss., therefore, represent the text of the southern parts of India if these be allowed to be called the independent productions of those parts. From the evidence of at least two Mss. I am led to think that these Mss. owe their origin to various Sinhalese commentaries (*Sanna*), written at some remote time by some Buddhist Sanskritists of the island of Ceylon, or from some original copies of the poet's text. And hence the Mss. in question must have been copies of some ancient originals. Independent Mss. of the Kávya, the source of the anthologies compiled at different remote times by so many poets and Pandits of the vast continent of India, may yet be found, of course, on a diligent and careful research of Jaina or Buddhist libraries.§

I have based my text principally on the Ta'la leaf Mss. **A**. **B**. But in determining the text of about forty five verses of these ten cantos I have had chiefly to depend on **C**. **D**. or **Fr**. supported by the Sinhalese as well as the Calcutta editions. The text as given in the Sinhalese scholiast of Ràjasundara as well as that of Paincipal Dharmàra'ma was also most useful in settling many doubtful points of my text; but their commentaries were equally useless to me owing to my ignorance of the language of Ceylon. These four Mss., therefore, with the fragment are, in my opinion, independent of

§ My friend Dr. L. K. Devadhar of Hubli, told me that at Laku*ndi* near Gadaga he had once an opportunity of exploring a Jaina library containing a vast number of rare Mss. and that he had seen two Mss. (written on thick country paper) of Kumàradàsa's Jánakîharaṇam and some other Mss. of Sanskrit Kávyas which had not yet seen the light of the press.

each other and there is no such resemblance between any two as to entitle them to be classed together as belonging to one family. Still, however, in cases of difference, **A.** and **B.** agree with each other oftener than with any one of the others, and so do **C.** and **D.** Hence **A.** and **B.** bear a distant relationship to each other which points to a common origin at some remote time and so do **C.** and **D.** I have, therefore, in such cases generally chosen the reading of **A. B.** as representing an ancient redaction of the text prevailing in the southern parts of India, and given the other in the foot-notes. In many cases **C.** agrees with **A. B.** but generaely departs widely from these. There are a few cases in which **D.** agrees either with **C.** or **Fr.** And **C. D.** and **Fr.** have sometimes a leaning to **A.** or **B.**

II

In editing the poem of Kumàradàsa's Jánakîharaṇa I have almost followed the same principle which I observed in editing my third edition of Kálidàsa's Raghu-vans'a. The Kàvya being new at least to our College students in this part of Mahàràsh*tra* I have thought it necessary to give in the notes first prose construction and then the analysis of almost all compound words with translation. Difficult words are explained in their radical sense and also their secondary acceptance. I have, in some cases, attempted to trace the roots of such words also. Grammatical construction is explained where necessary. Mythical allusions and geographical notes are also added. In short I have attempted to write out such notes, as would illucidate the text of the poet in as many ways as it was possible for me to do according to my lights.

In fact, I have done every thing that lies in my power to make the volume specially useful to students in our Schools and Colleges as well as to the general reader. I have endeavoured to give the literal meaning of the text without mixing up Oriental and Western ideas instead of a free idiomatic translation. This mode of translation has been adopted by Mr. Pickford in his admirable translation of the Mahávîracharita, and ably defended by him in his learned preface to that work. I fully concur with him in the opinion that it is ridiculously absurd to expect idiomatic English in a version of a Sanskrit poem. He says "We often find a compound word in Sanskrit which cannot be rendered into English except by a long and intricate sentence with a dependent relative clause for each epithet and allusion. Moreover the frequent digressions and sudden transitions of Sanskrit compositions clearly mark them as alien from the thought and language of modern Europe. The canons, which are with perfect fairness applied to modern versions of classical authors, are inadmissible with regard to translations from the Sanskrit." As regards the poet himself, I intend to write in the Introduction which will follow in a separate pamphlet.

It now simply remains for me to perform the agreeable duty of acknowledging my obligations to those, who have helped me in one way or another, by giving me information about the books which would render me valuable help in determiming the approximate date of the poet and by making me important suggestions while the work was in preparation. The manuscript copy was specially undertaken for annotation at the express wish

of my sincere friend Dr. L. K. Devadhar of Hubli, who informed me that the Ka'vya was appointed as a text-book for the Previous Examination of the Bombay University. To him, therefore, my thanks are due. My heart-felt thanks are due specially to our celebrated Sanskritist, Pandit Va'sudeva S'a'strî Abhyankar of the Fergusson College, Poona, with whom I discussed almost every point open to discussion, and whose help to every worker in the field of Sanskrit literature, in my humble opinion, is but inevitably necessary. I have also to thank sincerely Dr. R. G. Bhandárkar, late professor of oriental languages, Deccan College, Poona, who was kind enough to lend me his valuable assistance in the solution of certain knotty points of the readings which I referred to him. Last but not least I should like to give my thanks to Babu Niranjanana'th and S'ankarara'va Ápte of the Hubli Municipality for having relieved me of the petty school-politics of the Lamington High School and thus made it possible for my manuscript copy, which was lying with me over twenty-two years, to see the light of the press. Any mistakes, misunderstanding and misprints will be thankfully received. With these prefatory words I leave the book to the intelligent judgment of the learned public.

30th November, 1907.
Poona.

G. R. N.

Abstract of the poem.

Canto I.

(*a*) 1-11. A picturesque description of Ayodhyá, its sky-licking palaces, the Abhisárikas, the swan, the moat, the elephants, females, peacocks &c. (*b*) 12-25. The description of king Das'aratha and his heroic deeds, the city of Kánchi, his victory over the kings of the Yavanas and Turushkas. (*c*) 26—44. The princesses and their marriages with the king, the graphic description of their beauty and their childlessness. (*d*) 45—74. Das'aratha goes out on a hunting expedition, shoots wild animals and accidentally a hermit's son. (*e*) 75—90. S'rávaṇa's heart-touching address to the king, his death and the hermit's curse and the king's return to his capital.

Canto II.

(*a*) 1—8. The gods visit Vishṇu who is described. (*b*) 9—18. The gods praise Vishṇu reclining on a couch of the serpent शेष. (*c*) 19—32 परमात्मा inquires the cause of their depression brought on by demons. (*d*) 33—73. *Bri*haspati in reply describes the supernatural acts and irresistible power of Rávaṇa and implores the help of परमात्मा. (*e*) 74-79. परमात्मा promises to come himself to the help of the gods in the form of an Avatára known as Ráma.

Canto III.

(*a*) 1—13. Description of spring or Vasanta. (*b*) 14—24. Sports of the king and his wives in the artificial pond in the royal garden. (*c*) 25—31. The king gives an interesting description of the scene. (*d*) 32—58. Description of the sports in the water of the artificial lake. (*e*) 59—62. End of the sports. (*f*) 63—68. The king describes the sunset. (*g*) 69—75. The night. (*h*) 76—81. The morning and the reveilles by the minstrels.

Canto IV.

(*a*) 1—14. Das'aratha's performance of the पुत्रकामेष्टि sacrifice. Birth and growth of his sons. (*b*) 15–29. Vis'vàmitra, whose sacrifices are destroyed by Ràkshasas, approaches the king Das'aratha with the request that his son Ràma may help him to keep guard over the sacrifice. The request is granted. (*c*) 30–49 King's parting counsels to Ráma who prepares with his younger brother Lakshmaṇa to accompany the holy sage. (*d*) 50–58. Vis'vámitra in company with Ráma and Lakshmaṇa reaches the hermitage, where Ráma remarks upon the desolate aspect of the infested place. (*e*) 59–61. Sunda's daughter Tá*da*kà appears. (*f*) 62–69. Vis'vámitra encourages the two war-like brothers not to spare her. though a woman. (*g*) 70–73. Death of ताडका and presentation of divine weapons to Ràmabhadra.

Canto. V.

(*a*) 1—10. Entrance into Muni's hermitage. (*b*) 11–24. Vis'va'-mitra assigns his task to Ràma, who relates the history of the place and gives a graphic description of its peaceful life. (*c*) 25—61. An army of Rákshasas appears and is destroyed by the brothers, Màrìcha and Subáhu being killed outside he sacrificial pandal.

Canto. VI.

(*a*) 1—8. The sage conducts the brothers to Mithilá to see the mighty bow of Janaka. (*b*) 9—15. They stay on their way at a long deserted hermitage of गौतम. where Ràma restores to life Gautama's spouse turned to stone, the victim of one of Indra's youthful misdemeanours. (*c*) 16—30. Ráma and Lakshmaṇa in company with Vis'vàmitra and other sages reach the birth place of the Maruts. The sages recount the glories of Mithilá and give its picturesque description. (*d*) 31—32. Arrival and welcome at Mithilà. (*e*) 33—41. The sage Vis'vámitra addresses the king Janaka in complimentary terms. (*f*) 42—46. The king of Mithilá displays the formidable bow. (*g*) 47—59. Ràma breaks the bow and is chosen as his son-in-law by Janaka. The people praise Ráma.

Canto VII.

(*a*) 1—6. Meeting of Ráma and Sità. (*b*) 7—18. Jánakí is described in Ràma's words. (*c*) 19—21. She withdraws. (*d*) 22—34. Love of Sità and Ráma. (*e*) 35—62. Das'aratha arrives with his sons and charioteer सुमन्त्र at Mithilá and the marriages are celebrated.

Canto VIII.

(*a*) 1—54. Description of the sports of Rámà and Sità. (*b*) 55—92. Beautiful description of sunset, the moon and the night. (*c*) 93—101. They drink मधु (grape-juice).

Canto. IX.

(*a*) 1-25. The king Das'aratha departs with his sons and their new brides from the city of Mithilà. (Janaka's counsels to his daughter Sítá. 5-9). The journey. (*b*) 26-45. Appearance of जामदग्न्य who quarrels for supremacy with Ràma. (Ráma's speech to Paras'uràma 32-34; speech of Paras'urâma 35-43; Ráma shoots an arrow and bars his entrance to Svarga 44-45). (*c*) 46-66. Entry into the city of Ayodhyá. (*d*) 67-68. The Kekaya king sends his son युधाजित् to fetch Bharata from Ayodhyà: S'atrughna follows him.

Canto X.

(*a*) 1-42. The king proposes to install Ráma as heir-apparent; his speech on the duties of a sovereign. (*b*) 43—45. Intervention of a female slave named Mantharà. (*c*) 46—56. Ráma's departure to forest and his stay at चित्रकूट. (*d*) 57—61. Bharata brings the sad news of the king's death. (*e*) 62—68. Ràma admonishes and consoles Bharata and induces him to return to his sovereignty. He takes Ráma's wooden sandals to his capital. (*f*) 69—70. Virádha carries off the princes with सीता. His death. (*g*) 71—They remove to पञ्चवटी and build a hut. (*h*) 72—75. Sûrpaṇakhá's overtures to Ràma; लक्ष्मण cuts off her nose. She runs to खर and दूषण; the fight with the two brothers who are killed in the battle. (*i*) 75—90. Ràvaṇa, disguised as an आजीवक, comes to the hut, addresses Sítá and carries her off to Lanká in the पुष्पक car.

जानकीहरणम् ।

प्रथमः सर्गः ।

ॐ नमः सर्वज्ञाय* ।

आसीदवन्यामतिभोगभारा-
  दिवोऽवतीर्णा नगरीव दिव्या ।
क्षत्रानलस्थानशमी समृद्ध्या
  पुरामयोध्येति पुरी परार्ध्या ॥ १ ॥

यत्सौधभृङ्गारसरोजराग-
  रत्नप्रभाविच्छुरितः शशाङ्कः ।
पौराङ्गनावक्त्रकृतावमानो
  जगाम रोषादिव लोहितत्वम् ॥ २ ॥

---

* A. ॐ नमः सर्वज्ञाय, B. ॐ नमो रत्नत्रयाय, C. ॐ नमो नमोऽर्हते, D. ॐ नमः श्रीघनाय. Fr. wanting in some pages here and there in almost every canto of the Kāvya.

1. C. D. धरित्र्यां for अवन्यां. C. दिवोऽवरुढा, D. दिवावतीर्णा for दिवोऽवतीर्णा. The reading of our Ms. D. is perhaps derived from दिव *n.* 'Paradise,' 'heaven' &c. C. D. विभूत्या for समृद्ध्या.

2. B. reads:—यत्सौधभृङ्गरसरोजरागरत्नप्रभाविस्फुरितः शशाङ्कः । जगाम रोषादिव लोहितत्वं पुराङ्गनावक्त्रकृता[ता]पमानः, C. reads:—यत्सौधभृङ्गाग्र-[र]सरोजरागरत्नप्रभाविस्फुरितः शशाङ्कः । जगाम रोषादिव लोहितत्वं पौराङ्गनावक्त्रकृतापमानः for our text. D. °भृङ्गाग्र° for °भृङ्गार°. D. °वज्रप्रभा for °रत्नप्रभा°. D. मृगाङ्कः for शशाङ्कः. D. वव्राज for जगाम. D. कोपादिव for रोषादिव. D. रोहितत्वं for लोहितत्वं. We with A.; B. agrees with सूक्तिमुक्तावली.

कृत्वापि सर्वस्य मुदं समृद्ध्या
  हर्षाय नाभूदभिसारिकाणाम् ।
निशासु या काञ्चनतोरणस्थ-
  रत्नांशुभिर्भिन्नतमिस्रराशिः ॥ ३ ॥

चीनांशुकैरभ्रलिहामुदग्र-
  शृङ्गाग्रभागोपहितैर्गृहाणाम् ।
विटङ्ककोटिस्खलितेन्दुसृष्ट-
  निर्मोकपट्टैरिव या बभासे ॥ ४ ॥

दिदृक्षुरन्तःसरसीमलङ्घ्यं
  यत्खातहंसः समुदीक्ष्य वप्रम् ।
सस्मार ननं दृढक्रौञ्चकुञ्ज-
  भागच्छिदो भार्गवमार्गणस्य ॥ ५ ॥

स्वबिम्बमालोक्य ततं गृहाणा-
  मादर्शभित्तौ कृतवन्ध्यघाताः ।
रथ्यासु यस्यां रदिनः प्रमाणं
  चक्रुर्मदामोदमरिद्विपानाम् ॥ ६ ॥

---

3. D. विधाय for कृत्वापि. C. D. लोकस्य for सर्वस्य. D. विभूत्या for समृद्ध्या. C. D. क्षपासु for निशासु. B. रत्नांशुभिश्छिन्न°, C. वज्रांशुभिर्भिन्न°, D. वज्रांशुभिश्छिन्न° for रत्नांशुभिर्भिन्न°. C. °तमिश्रराशिः, D. °तमिस्रराशी for °तमिस्रराशिः.

4. A. B. C. विटङ्ककोटिस्खलितेन्दुसृष्ट°, D. विटंककोटिस्खलितेन्द्रसृष्ट°. We with A. B. C.; D. चकाशे for बभासे.

5. C. D. यत्खातहंसः सरसीमलङ्घ्यम् । वप्रं समुद्वीक्ष्य दिदृक्षुरन्तः for the first half of our text. C. D. दृढक्रौञ्चकुञ्ज° for दृढक्रौञ्चकुञ्ज°. C. D. agree with H. Sumangala. D. भागच्छिदं for भागच्छिदः. Also noticed by the Calcutta edition. D. agreeing with the Sinhalese edition.

6. B. reads, रथ्यासु यस्यां रदिनः प्रमाणमादर्शभित्तौ कृतवन्ध्यघाताः । स्वबिम्बमालोक्य ततं गृहाणां चक्रुर्मदामोदमरिद्विपानाम्. Agreeing with the Sinhalese edition. D. °बिम्बं for °बिम्बं. D उद्वीक्ष्य for आलोक्य. C. D. कृतबन्ध्यघाताः for कृतवन्ध्यघाताः. C. मार्गेषु, D. वीथीषु for रथ्यासु.

लग्नैकभागं सितहर्म्यशृङ्गे
विकृष्य मन्देन समीरणेन ।
दीर्घीकृतं बालमृणालशुभ्रं
करोति यत्र ध्वजकृत्यमभ्रम् ॥ ७ ॥

प्रवालशीर्षा वदनं सुवर्ण
मुक्तामयाङ्गावयवा वहन्त्यः ।
यस्यां युवत्यो विहिता विधात्रा
रत्नैरिवापुर्वपुषः प्रकर्षम् ॥ ८ ॥

आलिङ्ग्य तुङ्गं वडभीविटङ्कं
विश्राणितात्मध्वनि पुष्करेषु ।
यत्सौधकान्तेरिव संविभागं
वव्रे सितं शारदमभ्रवृन्दम् ॥ ९ ॥

आसन्नजीमूतघटासु यस्यां
विद्युन्निभा काञ्चनपिञ्जरासु ।
मुहुः पताकासु तता विवृत्ति-
स्ततान तोषं शिखिनामुदग्रम् ॥ १० ॥

---

7. B. सक्तैकदेशं, C. सक्तैकभागं, D. लग्नैकदेशं for लग्नैकभागं. C. सितसौध-शृंगे, D. सितहर्म्यपृष्ठे for सितहर्म्यशृंगे. D. लम्बीकृतं for दीर्घीकृतं. B. °गौरं, C. °धौतं, D. °श्वेतं for °शुभ्रं. Corrected to शुक्लं in the margin of D.; but the original reading though blotted with yellow fluid is yet visible.

8. B. reads the following for our text:—यस्यां युवत्यो विहिता विधात्रा रत्नैरिवापुर्वपुषः प्रकर्षम् । प्रवालशीर्षा वदनं सुवर्णं मुक्तामयाङ्गावयवा वहन्त्यः Agreeing with the Sinhalese edition. C. D प्रबाल° for प्रवाल°. C. यस्यां तरुण्यः, D. यस्यां च वामाः for यस्यां युवत्यः.

9. D. वलभीविटङ्कम् for वडभीविटङ्कम्. C. पुष्कराणां, D. पुष्करेभ्यः for पुष्करेषु. C. अभ्रकूटम्, D. अभ्रजालम् for अभ्रवृन्दम्. Corrected to °कूटम् in the margin of C.

10. C. reads the following for our text:—प्रभाविहारिर्वितता पताकास्वासन्नजीमूतघटासु यस्याम् । विद्युन्निभा काञ्चनपिञ्जरासु ततान तोषं शिखिनामुदग्रम्. Agreeing with the Sinhalese edition. D. काञ्चनपञ्जरासु for काञ्चनपिञ्जरासु. B. शीघ्रं, D. तूर्णं for मुहुः. D. मोदं for तोषं.

यत्र क्षतोद्वृंहिततामसानि
रक्ताश्मनीलोपलतोरणानि ।
क्रोधप्रमोदौ विदधुर्विभाभि-
र्नारीजनस्य भ्रमतो निशासु ॥ ११ ॥

तत्राभवत्पंक्तिरथाभिधानो
भर्ता भुवो भानुनिभः प्रभावैः ।
क्षत्रान्वयैर्बिभ्रदलङ्घ्यमन्य-
क्ष्मानाथमानं जयमानमोजः ॥ १२ ॥

अखण्डमानो मनुजेश्वराणां
मान्यो गुणज्ञो गुणजैर्मनोज्ञैः ।
दिशो यशोभिः शरदभ्रशुभ्रै-
श्चकार राजा रजतावदाताः ॥ १३ ॥

जिगीषुरभ्यस्तसमस्तशास्त्र-
ज्ञानोपरुद्धेन्द्रियवाजिवेगः ।
आजावजय्यानजनन्दनोऽन्तः
स षड्द्विषः पूर्वमसौ विजिग्ये ॥ १४ ॥

---

11. C. क्षतोद्वृंहित° for क्षतोद्वृंहित°. C. रोषप्रमोदौ, D. कोपप्रमोदैः for क्रोधप्रमोदौ. D. प्रभाभिः for विभाभिः. C. योषिज्जनस्य, D. योपाजनस्य for नारीजनस्य. Corrected to योषा° in the margin of D.; C. क्रमतः for भ्रमतः. D. क्षपासु for निशासु. Corrected to this in the margin of D.

12. B. भानुसमः, C. मित्रनिभः, D. सूर्यसमः for भानुनिभः.

13. D. पुरुषेश्वराणाम् for मनुजेश्वराणाम्. D. शरदभ्रश्वेतैः for शरदभ्रशुभ्रैः.

14. C. reads the following for our text:— जिगीषुराजावजनन्दनोऽसौ पूर्वं विजिग्येऽन्तरितानजय्यान् । द्विषः षडभ्यस्तसमस्तशास्त्रज्ञानोपरुद्धेन्द्रियवाजिवेगः ॥ Agreeing with the Sinhalese edition. D. अभ्यस्तसमग्रशास्त्र for अभ्यस्तसमस्तशास्त्र°. D. ज्ञानोपरुद्धेन्द्रियवायुवेगः for ज्ञानोपरुद्धेन्द्रियवाजिवेगः. D. तान्षड्द्विषः for स षड्द्विषः.

बलिप्रतापापहविक्रमेण
त्रैलोक्यदुर्लङ्घ्यसुदर्शनेन ।
नानन्तभोगाश्रयिणाऽपि तेने
तेनालसत्वं पुरुषोत्तमेन ॥ १५ ॥

दण्डस्ततस्तस्य भुवं जिगीषोः
कम्पं वितन्वन्विहिताङ्गमर्दः ।
तापैकहेतुस्त्रिदशाधिपस्य
दिशं ज्वरस्तीव्र इवाविवेश ॥ १६ ॥

समुद्रमुल्लङ्घ्य गतस्तदीय-
स्तेजोऽभिधानो गुरुरग्निराशिः ।
नितान्तसन्तापितपूर्वकाष्ठः
प्रोत्स्वेदयामास नृपं कटाहे ॥ १७ ॥

भुजङ्गसंप्रार्थितसेव्यवेला
काञ्चीगुणाकर्षितसार्थलोका ।
दिग्दक्षिणा कर्कशयत्नभोग्या
वेश्येव भुक्ता नवरेण तेन ॥ १८ ॥

---

15. C. reads the following for our text:—तेनालसत्वं पुरुषोत्तमेन बलिप्रतापापहविक्रमेण। त्रैलोक्यदुर्लङ्घ्यसुदर्शनेन नानन्तभोगाश्रयिणापि तेने. Agreeing with the Sinhalese edition. D. त्रैलोक्यदुर्धर्ष्यसुदर्शनेन for त्रैलोक्यदुर्लङ्घ्यसुदर्शनेन. D. नृवरेण नूनं for पुरुषोत्तमेन.

16. C. D. ततस्य दण्डो भुवनं जिगीषोः for दण्डस्ततस्तस्य भुवं जिगीषोः. C. कम्पान् for कम्पम्. C. D. वितन्वन्नहिताङ्गमर्दः for वितन्वन् विहिताङ्गमर्दः. C. दुःखैकहेतुः, D. क्लेशैकहेतुः for तापैकहेतुः. C. दिशां, D. काष्ठां for दिशं. Corrected to this in the margins of C. D.

17. C. D. उत्तीर्य for उल्लंघ्य. C. अभिसंज्ञः for अभिधानः. C. प्रोद्घर्मयामास, D. अभितापयामास for प्रोत्स्वेदयामास.

18. D. °सेव्यवेळा for °सेव्यवेला. C. D. पुरुषोत्तमेन for नृवरेण तेन.

विनिर्जितोऽप्यस्य शरेण घातं
लब्ध्वासुरासुप्रघसायुधस्य ।
आत्मानमन्यैरसमानमानं
मेने मनस्वी युधि यावनेन्द्रः ॥ १९ ॥

तेजश्छलेनाथ हुताशनेन
श्रीवासरम्यं प्रदहंस्तुरुष्कम् ।
धूपैरिवासक्तगतैर्यशोभि-
राशीयमन्तं सुरभीचकार ॥ २० ॥

परेषुवात्यापरिबृंहितोऽस्य
क्रोधाभिधानो युधि चित्रभानुः ।
आताम्रनेत्रच्युतवारिवर्षै-
रनायि शान्ति रिपुकामिनीनाम् ॥ २१ ॥

तस्यैकबाणासनभग्नशत्रो-
रालोकभूमौ चरणारविन्दे ।
आसेदतुः सर्वनरेन्द्रमौलि-
रत्नप्रभालक्तकमण्डनानि ॥ २२ ॥

---

19. B. reads:— अस्यासुरासुप्रघसायुधस्य शरेण लब्ध्वा यवनोऽभिघातम् । आत्मानमन्यैरसमानमानं मेने मनस्वी युधि निर्जितोऽपि for our text. C. D. शरण्यः for मनस्वी. C. D. यावनेन्द्रं for यावनेन्द्रः. Agreeing with the Sinhalese edition.

20. C. प्रदहं. D. प्रदहर् for प्रदहन्. Corrected to प्रदहन् in the margin of D.

21. D. परेषुवात्यापरिवंहितः for परेषुवात्यापरिबृंहितः. C. कोपाभिधानः, D. रोपाभिधानः for क्रोधाभिधानः C. जातवेदा, D. कृष्णवर्त्मा for चित्रभानुः. B. °चक्षुःस्रुतनीरवर्षैः, C. °नेत्रस्रुतवारिवर्षैः, D. °चक्षुश्च्युतनीरवर्षैः for °नेत्रच्युतवारिवर्षैः. D. रिपुभामिनीनाम् for रिपुकामिनीनाम्.

22. C. D. °बाणाशन° for °बाणासन° D. °वज्रप्रभा° for °रत्नप्रभा°.

लोकस्तदीये भुवि हारगौरे
कीर्तिप्रताने प्रविजृम्भमाणे ।
अभिन्नकोशं कुमुदं निरीक्ष्य
मुमोच चन्द्रोदयशङ्कितानि ॥ २३ ॥

समस्तसामन्तनृपोत्तमाङ्ग-
न्यस्यास्य तस्योन्नतवृत्ति तेजः ।
जज्वाल चूडागतपद्मराग-
रागच्छटाविस्फुरणच्छलेन ॥ २४ ॥

नरेन्द्रचन्द्रस्य यशोवितान-
ज्योत्स्ना महीमण्डलमण्डनस्य ।
तस्यारिनारीनयनेन्दुकान्त-
निष्यन्दहेतुर्भवनं ततान ॥ २५ ॥

माता भवित्री भवतुल्यधाम्न
इन्द्रद्विषद्भर्तृनिषदनस्य ।
तेनोपयेमे समयं विदित्वा
वह्नेः समक्षं विधिवद्विधेया ॥ २६ ॥

---

23. D. च विजृम्भमाणे for प्रविजृम्भमाणे. D. °कोषं for °कोशं. C. D. प्रविलोक्य for निरीक्ष्य. D. सोमोदयसंशयाश्रु for चन्द्रोदयशङ्कितानि.

24. D. जज्वाळ for जज्वाल. D. चूडा[ला]गत° for चूडागत°. C. D. °छटाघट.विस्फुरण° for °रागच्छटाविस्फुरण°.

25. C. नरेन्द्रसोमस्य. D. नृपेन्द्रचन्द्रस्य for नरेन्द्रचन्द्रस्य. D. धरामण्डल-भूषणस्य for महीमण्डलमण्डनस्य. C. यस्य for तस्य. D. °नयनेन्दुकान्तविष्यन्दहेतुः for °नयनेन्दुकान्तनिष्यन्दहेतुः. D. agreeing with the Sinhalese edition.

26. D. °भर्तृनिसूदनस्य for °भर्तृनिषूदनस्य. B. C. साक्षं विधेया विधिवच्च वह्नेः for वह्नेः समक्षं विधिवद्विधेया. Also noticed by the Calcutta edition.

महेन्द्रकल्पस्य महाय द्व्याः
स्फुरन्मयखा सरणिर्नखानाम् ।
पादद्वयान्ते जितपद्मकोशे
मुक्तेव मुक्तावितति र्विरेजे ॥ २७ ॥

लीला गतेरत्र निसर्गसिद्धा
मत्तो न दन्ती मुषितो न हंसः ।
इतीव जङ्घायुगलं तदीयं
चक्रे तुलाकोट्यधिरोहणानि ॥ २८ ॥

दृष्टौ हतं मन्मथबाणपातैः
शक्यं विधातुं न निमील्य चक्षुः ।
ऊरू विधात्रा नु कृतौ कथं ता-
वित्यास तस्यां सुमतेर्वितर्कः ॥ २९ ॥

---

27. D. महेन्द्रतुल्यस्य for महेन्द्रकल्पस्य. C. D. जितपद्मगर्भे for जितपद्मकोशे.

28. C. D. Fr. लीलागतिर्यत्र for लीला गतेरत्र. Corrected to लीलागतिः in the margins of D. Fr. We cannot make out the original readings of these Mss. C. D. Fr. न मत्तदन्ती मुषितो न हंसः for मत्तो न दन्ती मुषितो न हंसः. D. Fr. जङ्घायुगुळं for जङ्घायुगलं.

29. B. reads:—दृष्ट्वा हतो मन्मथबाणपातैः शक्तो विधातुं न निमील्य चक्षुः । ऊरू हि धात्रा नु कृतौ कथं तावित्यास तस्यां सुमतेर्वितर्कः ॥ C. reads:—पश्यन् हतो मन्मथबाणपातैः शक्तो विधातुं न निमील्य चक्षुः । ऊरू विधात्रा हि कृतौ कथं तावित्यास नस्यां सुमतेर्वितर्कः ॥ with शार्ङ्गधरपद्धतिः 3356. p. 487; also with सूक्तिमुक्तावली. D. दृष्टौ हतो मन्मथबाणपातैः शक्तिं विधातुं न निमील्य चक्षुः । ऊरू विधात्रा हि कृतौ कथं तावित्यास तस्यां सुमतेर्वितर्कः ॥ Fr. दृष्ट्वा हतं मन्मथबाणपातैः शक्यं विधातुं न निमील्य चक्षुः । ऊरू हि धात्रा नु कृतौ कथं तावित्यास तस्यां सुमतेर्वितर्कः ॥ Principal Dharmárāma reads तस्याः for दृष्टौ. The rest of the first Páda and the next three Pádas, he reads with our text. सुभाषितरत्नभाण्डागार (Page 450 Stanza 402 first edition) reads the fourth Páda as, विन्यासवत्याः सुमतेर्वितर्कः. The first three Pádas agree with our Ms. C.; H. Sumangala reads:—कृतौ कथं मन्मथबाणपातैः । ऊरू नु दृष्टौ न निमील्य चक्षुः ॥ श्रोणी पुनर्वृद्धिनिषेधहेतोः । बद्धेव धात्रा रशनागुणेन. It appears that the latter half of his stanza agrees with the 30th verse of our text. The reading is also noticed by the Calcutta edition. We with A. supported by the Calcutta edition.

तथा हृतं तस्य तया पृथुत्वं
यथाऽभवन्मध्यमतिक्षयिष्णु ।
इतीव बद्धा रशनागुणेन
श्रोणी पुनर्वृद्धिनिषेधहेतोः ॥ ३० ॥

अस्योदरस्य प्रतितुल्यशोभं
नास्तीति धात्रा भवनत्रयेऽपि ।
संख्यानरेखा इव संप्रयुक्ता-
स्तिस्रो विरेजुर्वलयः सुदत्याः ॥ ३१ ॥

वयःप्रकर्षादुपचीयमान-
स्तनद्वयस्योद्वहनश्रमेण ।
अत्यन्तकार्श्यं वनजायताक्ष्या
मध्यो जगामेति ममैष तर्कः ॥ ३२ ॥

अरालकेश्या अलके विधात्रा
विधीयमाने चलतूलिकाग्रात् ।
च्युतस्य बिन्दोरसितस्य मार्ग-
रेखेव रेजे नवरोमराजी ॥ ३३ ॥

---

30. C. कृतं for हृतं. D. Fr. बिम्बाधराया नवयौवनश्रीसंपर्कतो वृद्धिमभिव्रजन्ती for तथा हृतं तस्य तया पृथुत्वं यथाऽभवन्मध्यमतिक्षयिष्णु. D. Fr. agree with the Sinhalese edition. C. नद्धा for बद्धा.

31. C. प्रतितुल्यकान्ति, D. प्रतितुल्यरूपं, Fr. प्रतितुल्यलक्ष्मि for प्रतितुल्यशोभं. D. स्रष्ट्रा for धात्रा. D. Fr. संख्यानरेषाः for संख्यानरेखाः. D. Fr. वलयः for वलयः. C. सुमुख्याः for सुदत्याः.

32. C. वपुः प्रकर्षात्, D. Fr. वपुःप्रकर्षात् for वयःप्रकर्षात्. The Mss. C. D. Fr. agree with सूक्तिमुक्तावली. D. नितांतकार्श्यं for अत्यंतकार्श्यं. D. नलिनायताक्ष्याः, Fr. कमलायताक्ष्याः for वनजायताक्ष्याः. C. D. Fr. मध्यं for मध्यः. Agrees with शार्ङ्गधर, 3344. p. 484.

33. D स्रुतस्य for च्युतस्य. D. बिन्दोः for बिन्दोः. C. मार्गरेषा for मार्गरेखा. C. नवलोमराजिः, D. Fr. नवरोमराजिः for नवरोमराजी.

नायं शशी तत्प्रतितुल्यमन्य-
  द्यस्मान्न विश्लेषयति द्वयं नौ ।
इति स्म तर्कादिव पश्यतस्तौ
  तस्या मुखेन्दुं कुचचक्रवाकौ ॥ ३४ ॥

निर्जिग्यतुर्बालमृणालनालं
  सच्छिद्रवृत्तं यदि दीर्घसूत्रम् ।
सुश्लिष्टसन्धी शुभविग्रहौ तौ
  तन्व्या भजौ किं किल तत्र चित्रम् ॥ ३५ ॥

कान्तिप्रकर्षं दशनच्छदेन
  सन्ध्याघने बद्धपदं हरन्त्याः ।
तस्या गृहोद्यानसरोगतस्य
  हस्तस्थ एवाम्बुरुहस्य रागः ॥ ३६ ॥

आसीदयं चन्द्रमसो विशेष-
  स्तद्वक्त्रचन्द्रस्य च भासुरस्य ।
बिभर्ति पूर्वः सकलं कुरङ्गं
  तस्यैव नेत्रद्वितयं द्वितीयः ॥ ३७ ॥

---

34. Fr. reads the following for our text:—तस्या मुखेन्दुं कुचचक्रवाकौ यस्मान्न विश्लेषयति द्वयं नौ । नायं शशी तत्प्रतितुल्यमन्यादिति स्म तर्कादिव पश्यतस्तौ ॥ Agreeing with the Sinhalese edition. C. विधुः for शशी. B. तत्प्रतिरूपमन्यत् for तत्प्रतितुल्यमन्यत्. B. agrees with सूक्तिमुक्तावली. C. स्तनचक्रवालौ. D. कुचचक्रवाडौ for कुचचक्रवाकौ.

35. D. किल for यदि. C. D. देव्याः for तन्व्याः. D. यदि for किल.

36. A. कान्तिप्रकर्षं दशनछ [च्छ] ने [दे] न, B. कान्तप्रकर्षं दशनछ [च्छ]देन. C. दीप्तिप्रकर्षं दशनच्छदेन, D. Fr. कान्तिप्रकर्षं रदनच्छदेन for कान्तिप्रकर्षं दशनच्छदेन. A. B. agree with सूक्तिमुक्तावली. C. वहन्त्याः for हरन्त्याः.

37. D. तदास्यचन्द्रस्य, Fr. तत्तुण्डसोमस्य for तद्वक्त्रचन्द्रस्य. Corrected to these in the margin of D. Fr. D. Fr. सुप्रभस्य for भासुरस्य.

कान्तिश्रिया निर्जितपद्मरागं
मनोज्ञगन्धं द्वयमेव शस्तम् ।
नवप्रबुद्धं जलजं जलेषु
स्थलेषु तस्या वदनारविन्दम् ॥ ३८ ॥

इन्दीवरस्यान्तरमेतदस्या
नेत्रोत्पलस्यापि यतो हिमांशोः ।
त्विषोऽपि नैकं सहते मुखाख्य-
माक्रम्य तस्थावपरं शशाङ्कम् ॥ ३९ ॥

युग्मं भ्रुवोश्चञ्चलजिह्मपक्ष्म-
संपर्कभीत्यासितलोचनायाः ।
प्रोन्नम्य दूरोन्सरणं विधित्सु
मध्येन तस्थाविति मे वितर्कः ॥ ४० ॥

तत्केशपाशावजितात्मबर्ह-
भारस्य वासः शिखिनो वनेषु ।
चक्रे जनस्य स्पृशतीति शङ्कां
चेतस्तिरश्चामपि जातु लज्जाम् ॥ ४१ ॥

---

38. C. Fr. श्रीसंपदा for कान्तिश्रिया. A. B. D. read this stanza after the 36 verse of our text, and then आसीदयं &c.

39. D. नेत्राम्बुजस्य for नेत्रोत्पलस्य. Fr. मुखाङ्कम् for मुखाख्यम्. D. Fr. मृगाङ्कम् for शशांकम्.

40. D. °संसर्ग°, Fr. °संयोग°, for °संपर्क°. D. Fr. उन्नम्य for प्रोन्नम्य. D. Fr. त्रिधित्सुः for विधित्सु. We with A. B. C.; D. Fr. मध्ये न for मध्येन. The Calcutta edition agrees with our Mss. D. Fr.

41. D. Fr. अवजितात्मबर्ह° for अवजितात्मबर्ह°. C. D. लजा for लज्जां. The reading of the Mss. C. D. seems well suited to the grammatical construction of the verse. B. reads the following for the last two lines:—लज्जां तिरश्चामपि जातु चेतश्चक्रे जनस्य स्पृशतीति शङ्काम्. Agreeing with the Sinhalese edition.

अन्यापि कन्या जितसिद्धकन्या
ताहग्गुणा तस्य बभूव देवी ।
दोषोऽपि यस्या भुवनत्रयस्य
बभूव रक्षोभयनाशहेतुः ॥ ४२ ॥

सुमन्त्रसूतस्य सुमित्रयाग्रौ
पाणिग्रहं लम्भितया द्विजेन ।
पुण्यं भवान्या भवहस्तसक्त-
हस्ताम्बुजाया वपुरालम्बे ॥ ४३ ॥

तासु प्रजानामधिपः प्रजार्थी
देवीषु चारित्रकुलोन्नतासु ।
अदृष्टपुत्राननवन्ध्यदृष्टि-
श्चिन्ताऽऽहृतात्मव निनाय कालम् ॥ ४४ ॥

स्वरक्षितव्यं गहनं हिमस्य
नगस्य गोप्ता श्वगणिप्रचारैः ।
विशोधितं कुञ्जभुवः कदाचित्
तस्मै जगत्याः प्रभवे जगाद ॥ ४५ ॥

42. C. reads the following for our text:—दोषोऽपि यस्या भुवनत्रयस्य बभूव रक्षोभयनाशहेतुः। अन्यापि कन्या जितसिद्धकन्या ताहग्गुणा तस्य बभूव देवी. Agreeing with the Sinhalese edition. D. राज्ञी, Fr. भार्या for देवी D. वाच्यं हि, Fr. पापं हि for दोषोऽपि. D. Fr. भुवनत्रयाणां for भुवनत्रयस्य. D. Fr. रक्षोभयनाशबीजं for रक्षोभयनाशहेतुः

43. C. समंत्रसूतस्य, D. सुमंतुसूतस्य for सुमंत्रसूतस्य. Fr. reads:—पाणिग्रहं लंभितया द्विजेन सुमित्रयेवावलंब पुण्यम् । वपुर्भवान्या भवहस्तसक्त हस्तांबुजायाः सुमतीसुतस्य. Corrected to याग्रौ in the margin of Fr.; but the original reading पुण्यम् can be made out though blotted with yellow fluid.

44. D. Fr. प्रजेप्सुः for प्रजार्थी. Fr. राज्ञीषु for देवीषु D. °बन्ध्यदृष्टिः for °वन्ध्यदृष्टिः. C. चिन्तातुरात्मा, D. चिन्ताजडात्मा, Fr. चिन्तापरात्मा for चिन्ताहृतात्मा.

45. C. reads the first two lines thus:—हिमस्य गोप्ता गहनं नगस्य स्वरक्षितव्यं श्वगणिप्रचारैः. Agreeing with the Sinhalese edition. D. नगस्य for हिमस्य. D. हिमस्य for नगस्य D. श्वगुणिप्रचारैः for श्वगणिप्रचारैः. D. Fr. कुञ्जभुव for कुञ्जभुवः.

विधेयचित्तश्चलितव्यथेषु
    हलायुधाभः स कुतूहलेन ।
अन्येद्युरन्यायनिवृत्तवृत्ति-
    र्मृगेन्द्रगामी मृगयां जगाम ॥ ४६ ॥

पुत्रीकृतानीश्वरया शिशुत्वे
    स्नेहेन नप्तॄनिव बालवृक्षान् ।
यश्चित्रपुष्पाभरणाभिरम्या-
    नुत्संगदेशेन चिरं बभार ॥ ४७ ॥

वातेन कृष्टे पटले घनानां
    धातुप्रतानाः प्रतरन्ति दृष्टाः ।
यस्य त्वचामुद्धरणाभिशङ्कां
    मुग्धाय गन्धर्ववधूजनाय ॥ ४८ ॥

यः कृष्यमाणेषु मृगेषु नागै-
    र्दरीमुखादर्धविनिर्गताङ्गैः ।
प्रसारितास्यः स्वयमेव सत्त्वान्
    ग्रासीकरोतीव वितत्य जिह्वाम् ॥ ४९ ॥

---

46. D. स च कौतुकेन for स कुतूहलेन. D. परेद्युः for अन्येद्युः. Corrected to परेद्युः in the margin of D.

47. D. बालचूतान् for बालवृक्षान्. D. यश्चित्रसूनाभरणोपकाम्यान् for यश्चित्रपुष्पाभरणाभिरम्यान्. D. उत्सङ्गदेशे नु चिरं बभार for उत्सङ्गदेशेन चिरं बभार.

48. C. वितरन्ति for प्रतरन्ति. C. त्वचामुन्मथनाभिशंकाम् for त्वचामुद्धरणाभिसंकाम्. D. °वधूजनस्य for °वधूजनाय.

49. D. सर्पैः for नागैः. D. गुहामुखात् for दरीमुखात्. C. विजृम्भ्य. D. Fr. विजंभ्य for वितत्य. We prefer the readings of our Mss. C. D., because they give the alliteration, the most favourite अलंकार of the poet.

नागाङ्गनारत्नमरीचिजाल-
ध्वस्तान्धकारप्रकरस्य यस्य ।
निकुञ्जपद्माकरपद्मखण्डै-
र्विदन्ति रात्रिंदिवसंविभागम् ॥ ५० ॥

धातुप्रभालोहितपक्षयुग्मः
श्रीमद्गुहालंकृतचारुपृष्ठः ।
दिव्यस्य यश्चन्द्रकिणो बिभर्ति
रूपश्रियं भासुरचन्द्रकान्तः ॥ ५१ ॥

तस्य क्वणन्निर्झररेणुविद्धै-
र्वातैर्विधूतागरुपादपान्ते ।
अधिज्यधन्वा धनदप्रभाव-
श्चचार मैनाकगुरोर्निकुञ्जे ॥ ५२ ॥

तूणीरतस्तूर्णमिषुं विकृष्य
संधाय चापे चपलेतरात्मा ।
रङ्गत्तुरङ्गः क्वचिदाशु धन्वी
मार्गं मृगाणां पुरतः स्म रुन्धे ॥ ५३ ॥

---

50. D. Fr. °पद्मषण्डैः for °पद्मखण्डैः. C. जानन्ति, D. गृह्णन्ति, Fr. विन्दन्ति for विदन्ति. Corrected to विन्दन्ति in the margin of Fr.

51. D. °प्रभारोहित° for °प्रभालोहित°. D. Fr. श्रीमद्गुहामण्डित° for श्रीमद्गुहालंकृत°.

52. D. ध्वनन्, Fr. स्वनन् for क्वणन्. D. निर्झरबिन्दुविद्धैः, Fr. निर्झरबिन्दुविद्धैः for निर्झररेणुविद्धैः. D. विधूतागुरु° for विधूतागरु°. Fr. चचाल for चचार. D. मैनाकपितुर्निकुञ्जे for मैनाकगुरोर्निकुञ्जे.

53. D. क्वचिदाशु रुन्धे for क्वचिदाशु धन्वी. D पुरतः स धन्वी, Fr. पुरतो रुरुन्धे for पुरतः स्म रुन्धे. Corrected to स्म रुन्धे in the margin of Fr.

उत्कर्णमुत्पुच्छयमानमासे
    विदर्शिताभ्याहतकन्दुकोत्थम् ।
पारिप्लवाक्षं मृगशाववृन्द-
    मीषन्निपातेन शरेण राजा ॥ ५४ ॥

मध्यं त्वमुत्तुङ्गबलः करेण
    मा पीडयस्व प्रसभं ममेति ।
विवक्षुणेवाभिमुखं त्रिकृष्ट-
    चापेन नेमे मनुवंशकेतोः ॥ ५५ ॥

खमुत्पपातैणवरो नृपेण
    विद्धोऽपि पूर्वाहितवेगवृत्त्या ।
स्वर्लोकमन्तःकरणस्य यातुः
    प्रीत्यानुयात्रामिव कर्तुकामः ॥ ५६ ॥

अन्योन्यवक्त्रार्पितपल्लवाग्र-
    ग्रासं नवीरस्य कुरङ्गयुग्मम् ।
प्रियानुनीतौ भृशमिष्टचारु-
    चेष्टस्य घाताभिरतिं निरासे ॥ ५७ ॥

---

54. D. संदर्शिताभ्याहत° for विदर्शिताभ्याहत°. Fr. मृगपोतयूथम् for मृगशाववृन्दम्. D. धन्वी for राजा.

55. D. शयेन for करेण. D. मा खेदयस्व for मा पीडयस्व. D. Fr. रघुवंश-केतोः for मनुवंशकेतोः.

56. D. उच्चचाल for उत्पपात. D. स तूर्णं for नृपेण. D. तुन्नोऽपि, Fr. छिन्नोऽपि for विद्धोऽपि. D. पान्थः for यातुः. C. प्रेम्णा for प्रीत्या. Corrected to प्रेम्णा in the margin of C.

57. D. °तुण्डार्पित° for °वक्त्रार्पित°. Corrected to तुण्ड in the margin of D.; B. वामानुनीत्यां, C. कान्तानुनीतो for प्रियानुनीतौ. D. नाशाभिरतिं for घाताभिरतिं.

ऋज्वागता तस्य मुहुर्मृगाणां
पङ्क्तिः शरेण ग्रथितेव रेजे ।
मुक्तेन पूर्वस्य मुखे परेषां
दृष्टेन सद्यः सममन्तरेषु ॥ ५८ ॥

आधावतस्तेन धनुर्धरेण
मध्येललाटं महिषस्य मुक्तः ।
अस्कन्नवेगो दृढदेहभेदे
लाङ्गूलसारत्वमियाय बाणः ॥ ५९ ॥

स द्वीपिनोऽथ द्विपराजगामी
हन्तुं तुरङ्गं रचितक्रमस्य ।
जघान देहं प्रतिबिन्दु बाणै-
रेकेन दुर्लक्ष्यभुजः क्षणेन ॥ ६० ॥

तस्मिन्नृपे पाटयति प्रसह्य
शस्त्रेण गण्डं भिषजीव भीमम् ।
तदीयनादप्रतिनिस्वनेन
त्रासादिवाद्रिर्भृशमुन्ननाद ॥ ६१ ॥

---

58. C. D. ऋज्वागता तेन मुहुर्मृगाणां for ऋज्वागता तस्य मुहुर्मृगाणां C. D. agree with Râjasundara. Corrected to तेन in the margin of D.; Fr. reads the second line thus:—रेजे शरेण ग्रथितेव पंक्तिः. Agreeing with the Sinhalese edition.

59. D. मध्येकपोलं, Fr. मध्येकपालं for मध्येललाटं. B. गवलस्य, C. गत्रयस्य for महिषस्य.

60. D. Fr. तर्द्धुं for हन्तुं. C. कुलीनं, D. विनीतं, Fr. तुलापं for तुरंगं. C कायं, D. शीर्षं, Fr. मुण्डं for देहं. Corrected to मुण्डं in the margin of Fr.

61. D. तस्मिंस्तदा for तस्मिन्नृपे. D. दारयति for पाटयति. C. खड्गेन for शस्त्रेण. D. प्रचण्डनाद° for तदीयनाद°. Fr. प्रतिगर्जितेन for प्रतिनिस्वनेन.

युद्धाय यूथादभितो निवृत्तं
क्रोडं मुहुः क्रोधविमुक्तनादम् ।
शरस्य लक्ष्यं शरजन्मतुल्य-
श्चकार चक्रीकृतचापदण्डः ॥ ६२ ॥

एवं मृगव्यश्रमसेवितः सन्
विश्रामहेतोः स विहाय वाहम् ।
समीरणानर्तितवेतसाग्रं
वीरः सरस्तीरमलञ्चकार ॥ ६३ ॥

सुगन्धिसौगन्धिकगन्धहृद्यः
सरोऽनिलः सारसनादकर्षी ।
आधूतराजीवरजोवितानै-
रङ्गं पिशङ्गं नृपतेश्चकार ॥ ६४ ॥

अथास्तकूटाहतमुग्ररागं
समुल्लसद्दीधितिविस्फुलिङ्गम् ।
स्पृष्टं घनेन क्वचिदास लोह-
खण्डं बृहत्तप्तमिवार्कबिम्बम् ॥ ६५ ॥

---

62. Fr. संख्याय for युद्धाय. D. कोलं, Fr. वृष्टिं for क्रोडं. D. कोपविमुक्त-नादं, Fr. रोषविसृष्टघोषं for क्रोधविमुक्तनादं. D. Fr. लक्षं for लक्ष्यं.

63. D. इत्थं for एवं. Fr. मृगव्यक्रमसेवितः for मृगव्यश्रमसेवितः. D. विश्राममुद्दिश्य for विश्रामहेतोः स. D. विहीनवाहः, Fr. विसृष्टवाहः for विहाय वाहम्. C. राजा, D. धीरः for वीरः.

64. C. सारसशब्दकर्षी, D. सारसघोषकर्षी. Fr. सारसरावकर्षी for सारस-नादकर्षी. D. आधूतनीलाब्जरजः°, Fr. आधूतपद्मेन्द्ररजः° for आधूतराजीवरजः°. Fr. सुमतेश्चकार For नृपतेश्चकार. Corrrected to सुमतेः in the margin of Fr.

65. D. अस्तचूडाहतं, Fr. अस्तकूटागतं for अस्तकूटाहतं. D. उग्ररङ्गं for उग्ररागं. D. Fr. लोहषण्डं for लोहखण्डं. D. बृहत्तप्तं for बृहत्तप्तं. D. अर्कविम्बं for अर्कबिम्बं.

बिम्बं पतङ्गस्य बबन्ध दृष्टिं
  दृष्टं प्रतीच्यामवनीश्वरेण ।
भित्तौ विनीलत्विषि लम्बमान-
  मेकं यथा काञ्चनतालवृन्तम् ॥ ६६ ॥

राजा रजन्यामधिशय्य तस्मिन्
  शिलातलं शीतलमिन्दुपादैः ।
खेदं विनिन्ये मृदुभिः समीरै-
  रासारसारैर्गिरिनिर्झराणाम् ॥ ६७ ॥

पत्यौ पृथिव्या मगयाभिलाषा-
  ज्जागर्यया नीतवति त्रियामाम् ।
क्वापि प्रपेदे मृगलाञ्छनेन
  त्रासादिवादाय निजं कुरङ्गम् ॥ ६८ ॥

आरुह्य शृङ्गं मृगयाविहारे
  रागी विवस्वानुदयाचलस्य ।
पत्ये पृथिव्या रचयांबभूव
  मृगानिव प्रस्फुरता करेण ॥ ६९ ॥

---

66. D. विम्बं for बिम्बं. D. चकर्ष, Fr. रुरोध for बबन्ध. D. चक्षुः for दृष्टिं. Correted to this in the margin of D. D. भित्त्यां for भित्तौ. C. हाटक-तालवृन्तं, D. कर्बुरतालवृन्तं for काञ्चनतालवृन्तं.

67. D. भूपः, Fr. वीरः for राजा. D. Fr. तत्र for तस्मिन्. C. D. शीतलमब्जपादैः for शीतलमिन्दुपादैः. D. क्लेदं for खेदं.

68. C. प्रभौ. D. नाथे for पत्यौ. C. जगत्याः, D. धरित्र्याः, Fr. धरिण्याः for पृथिव्याः. C. मृगयानुरागात्, D. मृगयोपच्छंदात्, Fr. मृगयाभिकामात् for मृगयाभिलाषात्. C. तमिस्राम् for त्रियामाम्. D. Fr. मृगलोचनेन for मृगलांछनेन.

69. D. सानु for शृंगं. D. मृगयाविनोदे, Fr. मृगयाविलासे for मृगयाविहारे. Fr. वर्णी for रागी. D. प्रच्छुरता for प्रस्फुरता.

प्रभुः प्रजानामथ स प्रभाते
हरिप्रभावो हरिमारुरोह ।
सज्जीकृतं सज्जनगीतकीर्ति-
र्बद्धायुधो बन्धुरवर्मजालम् ॥ ७० ॥

कश्चिन्मृगं मार्गणगोचरेऽसौ
दृष्ट्वा प्रसह्यायतचापदण्डः ।
शरं मुमुक्षुः शरभोरुवेगं
तमन्वयादन्वयकेतुभूतः ॥ ७१ ॥

विलङ्घ्य मार्गं नृपमार्गणानां
रेखायमाणो गगने रयेण ।
मृगोत्तमोऽसौ तमसातटस्थं
वनं तपस्यद्भवनं प्रपेदे ॥ ७२ ॥

धनुःसहायोऽश्मवति प्रदेशे
विहाय वाहं सहसा नृवीरः ।
चचार पद्भ्यां गहने तरूणा-
मसौ घने तत्पदद्त्तदृष्टिः ॥ ७३ ॥

---

70. C. reads the first two lines thus:—अथ प्रजानां प्रभुरारुरोह हरिप्रभावः स हरिं प्रभाते. Agreeing with the Sinhalese edition. D. विभुः for प्रभुः. D. नद्धायुधः for बद्धायुधः.

71. B. दृष्ट्वा रयेणोन्नतचापदंडः. C. दृष्ट्वा रयेणायतचापदंडः, D. दृष्ट्वा विकृष्टायतचापदंडः, Fr. दृष्ट्वा जवेनायतचाषदंडः for दृष्ट्वा प्रसह्यायतचापदंडः. Fc. Sumangala reads:—दृष्ट्वा गतं चायतचापदंडः. C. agrees with the Sinhalese edition. D. तमन्वगात् for तमन्वयात्.

72. D. वितीर्य for विलंघ्य. D. नृपसायकानां for नृपमार्गणानां. Fr. रेषायमाणः for रेखायमाणः. D. जवेन for रयेण. C. तपस्याभवनं for तपस्यद्भनं.

73. C. धनुर्धरः सोऽश्मवति for धनुःसहायोऽश्मवति. D. वहनीययोग्यं. Fr. वहनीययोग्यः for सहसा नृवीरः. The readings of D, Fr. appear to us either corrupt or mistakes of scribes. Fr. चचाल for चचार. D. तत्पदबद्धदृष्टिः for तत्पदद्त्तदृष्टिः.

तटेऽपि तस्या घटपूरणस्य
श्रुत्वा रवं बृंहितनादशङ्की ।
शरं शरण्योऽपि मुमोच बाले
मुनेस्तनूजे मनुवंशकेतुः ॥ ७४ ॥

पुत्रो मुनेः पत्रिविभिन्नमर्मा
शरानुसारेण नृपं प्रयातम् ।
नेत्राम्बुदिग्धेन विलापनाम्ना
बाणेन भग्नो हृदि तं जघान ॥ ७५ ॥

त्वया त्वनाथस्य विचक्षुषः किं
भग्नोऽयमालम्बनदण्ड एकः ।
वने जरावेशजडीकृतस्य
गुरुद्वयस्य व्रतजीर्णमूर्तेः ॥ ७६ ॥

एकं त्वया साधयतापि लक्ष्यं
नीतं विनाशं त्रितयं निरागः ।
मच्चक्षुषा कल्पितदृष्टिकृत्यौ
वृद्धौ वने मे पितरावहं च ॥ ७७ ॥

---

74. C. कूलेऽपि for तटेऽपि. D, Fr. स्वनं for रवं. D. दृंहितनाद° for बृंहितनाद°. C. तस्मिन् for बाले.

75. C. बालः for पुत्रः. C. बाणविभिन्नदेहः for पत्रिविभिन्नमर्मा. C. शरानुयातेन, D. बाणानुसारेण for शरानुसारेण. C. प्रभुं for नृपं. D. नेत्राम्बुलिप्तेन for नेत्राम्बुदिग्धेन. D. तन्नृंह for जघान. Corrected to this in the margin of D.

76. D. ग्रनाथस्य for त्वनाथस्य. D. भिन्नः for भग्नः. D. एकोऽरण्ये for एको वने. Corrected to this in the margin of D.

77. B. Fr. लक्षं for लक्ष्यं. [D. मदृष्टितः for मच्चक्षुपा. D. कल्पितनेत्रकृत्यौ for कल्पितदृष्टिकृत्यौ. D. जीनौ, Fr. जीर्णौ for वृद्धौ.

वनेषु वासो मृगयूथमध्ये
क्रिया च वृद्धान्धजनस्य पोषः ।
वृत्तिश्च वन्यं फलमेषु दोषः
संभावितः को मयि घातहेतुः ॥ ७८ ॥

व्रती विनाथो विगतापराधः
स्मर्तव्यदृष्टेः पितुरन्धयष्टिः ।
इत्येषु किं निष्करुणेन कश्चि-
दवध्यभावे गणितो न हेतुः ॥ ७९ ॥

तरुत्वचोऽयं कठिना वसानो
वनेषु शीतोष्णनिपीतसारः ।
अस्वादुवन्याशनजीर्णशक्तिः
पात्रं कृपायास्तव वध्यभूतः ॥ ८० ॥

जीर्णो जतुन्यासनिरुद्धरन्ध्रः
कुम्भश्च मौञ्जी तरुवल्कलश्च ।
एतेषु यन्मां विनिहत्य गम्यं
तद्गृह्यतामस्तु भवान्कृतार्थः ॥ ८१ ॥

---

78. C. जन्मान्धजनस्य for वृद्धान्धजनस्य. D. प्राणघातः for घातहेतुः. Corrected to प्राणघातः in the margin of D.; it is impossible to make out the original reading of the Ms.

79. C. व्यपेतदृष्टेः, D. प्रध्वस्तदृष्टेः for स्मर्तव्यदृष्टेः.

80. B. अयं वसानः कठिनास्तरुत्वचः, D. अयं वसानः कठिनं तरुत्वचं for तरुत्वचोऽयं कठिना वसानो. D. with Dharmâráma; but that reading is grammatically incorrect. C. वसानोऽरण्येषु for वसानो वनेषु. D. शीतोष्णनिर्गीर्णसारः for शीतोष्णनिपीतसारः. D. क्षीणशक्तिः for जीर्णशक्तिः. D. पदं कृपायाः for पात्रं कृपायाः.

81. D. जीर्णं जतुन्यासनिरुद्धरन्ध्रं भाण्डं च, Fr. जीर्णो जतुन्यासपिनद्धछिद्रः कुंभश्च for जीर्णो जतुन्यासनिरुद्धरंध्रः कुंभश्च. C. तरुवल्कलं च for तरुवल्कलश्च.

साधुः कृपामन्थरमक्षि शत्रौ
प्रीत्यर्थसंमीलितमादधाति ।
नीचस्तु निष्कारणवैरशील-
स्तत्पूर्वसंपादितदर्शनेऽपि ॥ ८२ ॥

त्वं हेतवे हेतिबलोपनीत-
स्मयः किमप्युन्नतवृत्ति कस्मै ।
नीचस्य निष्ठामधिकर्म गच्छन्
कुलं कलङ्कैः कलुषीकरोषि ॥ ८३ ॥

मैवं भवानेनमदुष्टभावं
जुगुप्सतां स्माक्षतसाधुवृत्तम् ।
इतीव वाचो निगृहीतकण्ठैः
प्राणैररुध्यन्त महर्षिसूनोः ॥ ८४ ॥

भोज्याः सुतश्चारुभुजद्वयेन
घटं गृहीत्वा घटितारिनाशः ।
बाष्पायमाणो बहुमानपात्रं
यमप्रभावो यमिनं ददर्श ॥ ८५ ॥

---

82. D. दुष्टः, Fr. पापः for नीचः.

83. D. त्वं हेतवे हेतिबलोपनीतो, Fr. त्वं हेतवे हेतिबलोपनीतो for त्वं हेतवे हेतिबलोपनीत॰. D. गर्वः for ॰स्मयः. D. निष्ठस्य for नीचस्य. C. reads the following for the third line:—निष्ठस्य गच्छन्नधिकर्मनिष्ठा. C. agreeing with the Sinhalese edition.

84. C. reads the first two lines thus:- जुगुप्सत स्मैनमदुष्टभावं मैवं भवानक्षतसाधुवृत्तं. Agreeing with the Sinhalese edition. D. जुगुप्सति स्म. Fr. जुगुप्सत स्म For जुगुप्सतां स्म. The readings of these Mss. appear to us corrupt.

85. A. B. भोज्यासुतः for भोज्याः सुतः. C. रम्यभुजद्वयेन, D. कान्तभुजद्वयेन. Fr. काम्यभुजद्वयेन for चारुभुजद्वयेन. D. कुंभं गृहीत्वा कुभटारिकेतुः for घटं गृहीत्वा घटितारिनाशः. D. बाष्पायमाणः for बाष्पायमाणः. D. यमिनां for यमिनम्.

पापं विधायापि विधातृतुल्ये
सत्यापयामास सतां पुरोगः ।
ततो यतिं घातयतो न सद्यः
क्रोधानलेनास्य ददाह देहम् ॥ ८६ ॥

दयानुयातस्तनयस्य नाशं
श्रुत्वा महर्षिर्मुहुरात्तशोकः ।
दिदेश देशस्तुतसद्गुणाय
विशं वशी विश्वभुजं स शापम् ॥ ८७ ॥

वनजकुसुमधारिणीमलङ्घ्यां
हरिनखपातविपाटितोरुगण्डाम् ।
श्रियमिव नृपतिर्मृगव्यभूमिं
चिरमनुभूय गृहोन्मुखो बभूव ॥ ८८ ॥

अथ स विषमपादगोपितार्थं
जगदुपयोगवियुक्तभारिधातुम् ।
बहुतुहिननिपातदोषदुष्टं
गिरिमरहत्कुकवेरिव प्रबन्धम् ॥ ८९ ॥

---

86. D. मुनिं for यतिं. D. कोपानलेन, Fr. रोपानलेन for क्रोधानलेन. D. तताप कायम् for ददाह देहम्.

87. Fr. कृपोपनीतः for दयानुयातः. D. मृत्युं for नाशं. D. Fr. भृशदुःखितः सन् for मुहुरात्तशोकः. C. विशन्वशी for विशं वशी.

88. C. °वाहिनीं, D. °पोषिणीं for °धारिणीं. C. °घातविदारितोरुगण्डां. D. °पातविचूर्णितोरुगण्डां, Fr. °पातविदारितोरुगण्डां for °पातविपाटितोरुगण्डाम्.

89. B. गिरिमसृजत्, C. धरमरहत्. D. नगममुचत्. Fr. नगमसृजत् for गिरिमरहत्. Our Ms. B. agrees with the Sinhalese edition.

सपदि दिशि निबद्धभूरिघोषं
परमविनीतमनोज्ञनागवृन्दम् ।
जलधिमिव नृपः पुरं स्वकीयं
मणिगणमण्डितकान्तमाससाद ॥ ९० ॥

॥ इति जानकीहरणे महाकाव्ये सिंहलकवेरतिशयभूतस्य कुमारदासस्य
कृतौ दशरथोत्पत्तिर्नाम प्रथमः सर्गः ॥

---

90. D. झटिति for सपदि. C. निशि for दिशि. D. Fr. आजगाम for आससाद.

द्वितीयः सर्गः।

———:o:———

रावणेन रणे भग्ना देवा दावाग्नितेजसा।
द्रष्टुं जगत्पतिं जग्मुः पुरस्कृतपुरन्दराः ॥ १ ॥
निजदेहभराक्रान्तनागनिश्वासरंहसा।
गतागतपयोराशिपातालतलमास्थितम् ॥ २ ॥
आसीनं भोगिनि स्रस्तमौलिमाल्यविभूषणम्।
तत्क्षणत्यक्तनिद्रार्तिबद्धरागायतेक्षणम् ॥ ३ ॥
भुजङ्गपृथुकारूढमातङ्गमकराश्रयम्।
युद्धमम्भोनिधिच्छेदे पश्यन्तं नृपलीलया ॥ ४ ॥
भोगिभोगासनक्षोभो माभूदिति सुदूरतः।
भक्त्यानतशरीरेण सेव्यमानं गरुत्मता ॥ ५ ॥
अर्करश्मिभयेनेव पातालतलमास्थितम्।
लक्ष्मीमुखतुषारांशौ प्रीत्या व्यापारितेक्षणम् ॥ ६ ॥
स्वमुखे संचरद्दृष्टेरङ्कविन्यस्तपार्ष्णिना।
स्पृशन्तं पादपद्मेन पद्मया नाभिमण्डलम् ॥ ७ ॥

---

1. C. भिन्नाः, D. छिन्नाः for भग्नाः. D. लेखाः for देवाः. D. सस्रुः for जग्मुः.

2. D. °कायभराक्रान्तभोगि° for °देहभराक्रान्तनाग°. C. गतागतपयोराशिम् for गतागतपयोराशि°. D. °तलसुस्थितं for °तलमास्थितं.

3. D. चक्रिणि for भोगिनि. D. °मालाविभूषणं for °माल्यविभूषणं. D. तत्क्षणोत्सृष्ट° for तत्क्षणत्यक्त°.

4. D. °मातङ्गमकरालयं for °मातङ्गमकराश्रयं. D. अम्भोनिधिखण्डे for अम्भोनिधिच्छेदे. C. हेलया स्वयम्, D. लीलया स्वयम्, Fr. राजलीलया for नृपलीलया.

5. D. °क्रोधः for °क्षोभः. D. भक्त्यावर्जितदेहेन for भक्त्यानतशरीरेण. Fr. भुज्यमानं for सेव्यमानं.

6. C. मित्ररश्मि°, D. सूर्यरश्मि° for अर्करश्मि°. A. C. °तलसुस्थितम् for °तलमास्थितम्. Fr. पद्मामुख° for लक्ष्मीमुख°. D. प्रेम्णा for प्रीत्या.

7. C. विक्षिपद्दृष्टेः for संचरद्दृष्टेः. C. अंकनिक्षिप्त° for अंकविन्यस्त°. D. मृशन्तं for स्पृशन्तं. C. वलिमण्डलं, D. वलिवर्तुलं for नाभिमण्डलं.

सव्यापसव्यभागस्थपाञ्चजन्यसुदर्शनम् ।
तद्द्वयस्थचन्द्रार्कविन्ध्यशैलमिवोच्छ्रितम् ॥ ८ ॥
पुरुषं पुरुहूताद्या नत्वा गीर्वाणसंहतिः ।
सनातनं स्कन्नशक्तिरूचे नुतियुतां गिरम् ॥ ९ ॥
समुद्रमथने यस्य भ्रमन्मन्दरखण्डिताः ।
तारा इव दिशो वव्रुः प्रदीप्ताङ्गदकोटयः ॥ १० ॥
येन दुर्वारवीर्येण सागराम्बरचन्द्रमाः ।
शङ्खं पातालपालानां यशःपिण्डमिवोद्धृतम् ॥ ११ ॥
यमंसद्वयसंसक्तचन्द्रादित्याङ्गदश्रियम् ।
नेमुस्त्रिविक्रमे देवास्ताराहाराङ्कवक्षसम् ॥ १२ ॥
मन्थवातभ्रमन्मेघनक्षत्रादित्यमण्डलम् ।
पुरा निमथितं येन व्योमापि सह सिन्धुना ॥ १३ ॥

8. D. पार्श्वस्थ° for भागस्थ°. C. चन्द्रार्कं, D. सोमार्क° for चन्द्रार्क°. C. Agreeing with Dharmàràma. D. उन्नतं for उच्छ्रितं.

9. B. reads the following for our text, नत्वा नुतियुतां स्कन्नशक्तिरूचे सनातनं पुरुषं पुरुहूताद्या गिरं गीर्वाणसंहतिः ॥ Agreeing with the Sinhalese edition. Fr. नत्वा नुतियुतामूचे स्कन्नशक्तिः सनातनं. D. गीर्बाणसंहतिः for गीर्वाणसंहति C. सन्नशक्तिः for स्कन्नशक्तिः. C. स्तुतियुतां, D. नुतिस्रुतां for नुतियुतां. Corrected to नुतिस्रुतां in the margin of D.

10. D. समुद्रमंथने for समुद्रमथने. C. भ्रम्यन्मन्दरषण्डिताः, D. भ्राम्यन्मन्दर खण्डिताः for भ्रमन्मन्दरखण्डिताः. C. दिशाः for दिशः. Corrected to this in the margin of C.; D. भासुराङ्गदकोटयः for प्रदीप्ताङ्गदकोटयः.

11. D. Fr. सागराम्बरचन्द्रमः for सागराम्बरचन्द्रमाः. The Mss. D. Fr. agree with K. Dharmàràma and H. Sumangala. C. शंखः for शंखं B. यशःपिण्ड इव, D. यशःपुञ्जमिव for यशःपिण्डमिव.

12. D. यमंशद्वय° for यमंसद्वय°. B. C. ताराहारांकवक्षस्कं देवा नेमुस्त्रिविक्रमे for नेमुस्त्रिविक्रमे देवास्ताराहाराङ्कवक्षसम्. The reading of our Mss. B. C. is also supported by H. Sumangala.

13. D. चक्रवात° for मंथवात°. Fr. सिन्धुना समं for सह सिन्धुना.

नाभिपद्मस्पृशौ भीमौ येन मायाशयालुना ।
पाणिभिः पाटितौ कामं कीटवन्मधुकैटभौ ॥ १४ ॥
सर्वं लोकत्रयं यश्च संहृत्य शयनं गतः ।
दृश्यते सलिलस्कन्धः सान्द्रीभूत इवोदधौ ॥ १५ ॥
तस्मै स्मरणमात्रेण तुभ्यं सद्यस्तमोनुदे ।
नमः सत्त्वमधिश्रित्य त्रैलोक्यं परिरक्षते ॥ १६ ॥
स्थितिनिर्माणसंहारभेदयोगेन भेदितः ।
त्रिधा ते समभूद्योगः स्पृष्टसत्वरजस्तमाः ॥ १७ ॥
कुक्षौ तव परिभ्रम्य पश्यन्विश्वं विशाम्पतिः ।
विवेद त्वां विदामग्र्यस्त्रैलोक्यभरसासहिम् ॥ १८ ॥
एवं भक्त्या जगन्नेता नुतो नाकस्य भोक्तृभिः ।
हरिर्हारि हितं वाक्यं जगाद गदनाशनः ॥ १९ ॥

---

14. D. Fr. घोरौ for भीमौ. D. पशुवन्मधुकैटभौ for कीटवन्मधुकैटभौ. Corrected to पशुवन्मधुकैटभौ in the margin of D.

15. D. सर्वलोकत्रयं for सर्वं लोकत्रयं. Fr. सान्द्रिभूत इवोदधेः for सान्द्रीभूत इवोदधौ.

16. A. reads the following for our text:—तस्मै सत्त्वमधिश्रित्य त्रैलोक्यपरिरक्षिणे । सद्यः स्मरणमात्रेण नमस्तुभ्यं तमोनुदे ॥ Agreeing with the Sinhalese edition. D. तमोभिदे for तमोनुदे. C. त्रैलोक्यपरिरक्षिणे, D. त्रिलोकीपरिरक्षिणे for त्रैलोक्यं परिरक्षते.

17. Fr. °निर्वाण° for °निर्माण°. C. त्रिधा समभवद्योगः, D. त्रेधा ते समभूद्योगः for त्रिधा ते समभूद्योगः.

18 D. Fr. read तव कुक्षौ परिभ्रम्य विदामग्र्यो विशां पतिः । क्षमापयन्नवेद त्वां विश्वं पश्यन्भृशं भरं for our text. But the verse, appears to us, incorrect and corrupt.

19. For the first line A. reads the following:—जगन्नेता नुतोऽथैवं भक्त्या नाकस्य भोक्तृभिः Agreeing with the Sinhalese edition. C. भक्त्याथैवं जगन्नेता for एवं भक्त्या जगन्नेता. D. जगत्कर्ता for जगन्नेता. C. D. स्तुतः स्वर्गस्य भोक्तृभिः for नुतो नाकस्य भोक्तृभिः. C. D. बभाण भगनन्दनः for जगाद गदनाशनः.

प्रबलारिबलप्राणविक्रियाहेतुहेतयः ।
किं नु स्कन्नौजसो जाता देवा दैवक्षता इव ॥ २० ॥
हरेर्ध्यानारुणा शोकक्षामा नेत्रपरम्परा ।
बिभर्ति किं परिम्लानरक्तोत्पलवनश्रियम् ॥ २१ ॥
पाशपाणिरसाविष्टविग्रहो वनगोचरः ।
वीरोऽपि वरुणः केन क्षुद्रः पाशीव पीडितः ॥ २२ ॥
किमयं शोकसंतापैर्मातरिश्वा कृशोऽपि सन् ।
भूरिभिर्निजनिःश्वासैः पुनरेवोपचीयते ॥ २३ ॥
संपत्प्लवपरावृत्तिरेवं विधिनिबन्धना ।
शोकविश्वभुजा सोऽयं दह्यते दहनोऽपि सन् ॥ २४ ॥
संप्राप्तजडिमा भानुस्तीव्रतापश्च चन्द्रमाः ।
किमेतौ वहतो देवौ धामव्यत्ययविप्लवम् ॥ २५ ॥

20 D. Fr. प्रबलारिचमूप्राण° for प्रबलारिबलप्राण°. Fr. हृतौजसः for स्कन्नौजसः.

21. D. दुःखक्षामा for शोकक्षामा. D. Fr. चक्षुःपरम्परा for नेत्रपरम्परा. B. C. धत्ते किं नु for बिभर्ति किं. Corrected to धत्ते किं नु in the margin of D. but the original reading is distinct in the text and the correction is therefore unnecessary.

22. Fr. has:—वीरोऽपि वरुणः केन क्षुद्रः पाशीव पीडितः । पाशपाणिरसाविष्टविग्रहो वनगोचरः. Agreeing with the Sinhalese edition. B. C. क्षुद्रपाशीव पीडितः, D. क्षुद्रः पाशीव क्लेशितः for क्षुद्रः पाशीव पीडितः.

23. D. दुःखसंतापैः for शोकसंतापैः. C. भूरिभिर्दीर्घनिःश्वासैः, D. Fr. बहुभिर्दीर्घनिःश्वासैः for भूरिभिर्निजनिःश्वासैः.

24. D. इत्थं for एवं. D. Fr. विधिनियोजना for विधिनिबंधना. Fr. मन्युविश्वभुजा for शोकविश्वभुजा. Corrected to मन्युविश्वभुजा in the margin of Fr.

25. C. संप्राप्तजडिमा मित्रः, D. संलब्धजलिमा सूर्यः for संप्राप्तजडिमा भानुः. C. तीक्ष्णतापः, D. Fr. चण्डतापः for तीव्रतापः. B. बिभृतः for वहतः. Agreeing with the Sinhalese edition.

शुचैव सगदः सोऽहं भयः किं धतयानया ।
इति त्यक्ता गदा नूनं मित्रेण गिरिधन्वनः ॥ २६ ॥

लाघवं केन कीनाशे कृतं सायुधवाहने ।
रक्षके महिषस्यैवं दण्डहस्ते शिशाविव ॥ २७ ॥

कल्पानिल इवावार्यः स्कन्दो दैन्यं किमास्थितः ।
प्रेरकः शिखिनो भीमः शक्त्या पातिततारकः ॥ २८ ॥

आहत्य हृतसर्वास्त्रा भ्रूधनुर्मात्रधारिणी ।
कटाक्षशरशेषेयं चण्डी केन कृता रणे ॥ २९ ॥

प्रमथानामधीशस्य माथकस्यासुरद्विषाम् ।
कूटस्थोऽपि मदः शोषवैकृतं किं नु सेवते ॥ ३० ॥

वक्त्रश्वासाग्निपिङ्गाङ्गकर्कोटाबद्धकन्धरः
नागशोणितदिग्धास्यस्तार्क्ष्यो राजशुकायते ॥ ३१ ॥

---

26. B. C. Fr. भानुना नगधन्वनः for मित्रेण गिरिधन्वनः. Corrected to this in the margain of C. It is difficult to make out the original reading of this Ms.

27. D. Fr. लघुत्वं for लाघवं. Corrected to लघुत्वं in the margin of Fr.; D. दण्डपाणौ for दण्डहस्ते.

28. B. कल्पानिलमिवावार्यः for कल्पानिल इवावार्यः. Agreeing with the Sinhalese edition. C. गुहः किं दैन्यमास्थितः. D. गुहो दैन्यं किमास्थितः for स्कन्दो दैन्यं किमास्थितः. C. शुष्मणो भीमः, D. शुष्मणश्चण्डः for शिखिनो भीमः. D. Fr. प्रभावहततारकः for शक्त्या पातिततारकः.

29. C. प्रहत्य for आहत्य. C. केन काली कृता मृधे, D. केन गौरी कृता रणे, Fr. काली केन कृता मृधे for चण्डी केन कृता रणे.

30. D. Fr. मथानस्य for माथकस्य. D. शोषविकृतं for शोषवैकृतं. Corrected to this in the margin of D.

31. C. मुखोच्छ्वासाग्नि°, D. तुण्डश्वासाग्नि° for वक्त्रश्वासाग्नि°. D. °कर्कोटानद्ध° for °कर्कोटाबद्ध°. D. Fr. सर्पशोणित° for नागशोणित°. Corrected to सर्पशोणित° in the margin of D.

साग्निजिह्वातडिज्जालनद्धा चास्य फणावली ।
किं नु म्लायति वर्षान्ते घनश्रेणीव वासुकेः ॥ ३२ ॥
पृष्टवन्तमिति प्रष्ठः प्राज्ञः प्राञ्जलिरव्ययम् ।
धिषणो धिषणागम्यं जगाद जगदीश्वरम् ॥ ३३ ॥
त्वया विज्ञातमेवेदं सर्वज्ञ पुनरुच्यते ।
असौहित्यं हि भृत्यानां स्वामिनि स्वार्तिजल्पने ॥ ३४ ॥
मानिनामग्रणीरस्ति पुलस्त्यसुतसंभवः ।
दर्पोद्धृतजगद्रक्षो रक्षोनाथो दशाननः ॥ ३५ ॥
स महौजा जगन्नाशफलाय फलसाधनः ।
निर्विकारश्चिरं चीरी चचार च महत्तपः ॥ ३६ ॥
मातङ्गमकरक्रूरदन्तोल्लिखितवक्षसा ।
तेन व्रतयताहारं तपस्तप्तमुदन्वति ॥ ३७ ॥
तत्तपस्तोषितस्तस्मै चतुराय चतुर्मुखः
वरं वीराय विश्वेशः प्रादाज्जेतुं जगद्द्वयम् ॥ ३८ ॥

---

32. C. D. सार्चिर्जिह्वातडिज्जालबद्धा for साग्निजिह्वातडिज्जालनद्धा. B. C. फणावालिः for फणावली. Fr. मेघराजीव for घनश्रेणीव.

33. B. प्रज्ञानां प्राञ्जलिस्तदा, D. प्राज्ञानां प्राञ्जलिस्तदा for प्राज्ञः प्राञ्जलिरव्ययम्. We with A. C. Fr. supported by the Cal. edi.

34. C. has:–विज्ञातमेव सर्वज्ञ त्वयेदं पुनरुच्यते for the first line and agreeing with the Sinhalese edition. C. प्रेष्याणां, D. Fr. दासानां for भृत्यानां. D. ईश्वरे for स्वामिनि.

35. C. D. Fr. अग्रणीर्मानिनामस्ति पुलस्तिसुतसंभवः for मानिनामग्रणीरस्ति पुलस्त्यसुतसंभवः. These Mss. agree with the Sinhalese edition.

36. D. reads चचार सुचिरं चीरी निर्विकारो महत्तपः । महौजाः स जगन्नाथफलाय फलसाधकः for our text. Agreeing with the Sinhalese edition. C. चकार for चचार. Fr. निर्विकारः सुचिरं चिरी चकार महत्तपः for निर्विकारश्चिरं चीरी चचार च महत्तपः. Fr. breaks the metre.

37. B. °दंष्ट्रोत्कीर्णेन वक्षसा. C. °दंष्ट्रोल्लिखितवक्षसा for °दन्तोल्लिखितवक्षसा. D. Fr. अपांपतौ for उदन्वति.

38. D. तत्तपोहर्षितस्तस्मै for तत्तपस्तोषितस्तस्मै. B. C. जेतुं जगद्द्वयं प्रादाद्वरं वीराय विश्वगः for वरं वीराय विश्वेशः प्रादाज्जेतुं जगद्द्वयम्. [C. वीरस्य for वीराय].

स कदाचिद्रटन्नागं नगं नाकौकसामरिः
हारगौरं हरस्थानं पटुनादं व्यपाटयत् ॥ ३९ ॥
स्फरन्नगशिरस्त्यक्तैरुन्नदन्नदनिर्झरैः ।
स्पृष्टे पूषणि झंकारं घोरमातन्वति क्षणात् ॥ ४० ॥
वाजिनः प्रग्रहाकृष्टखलीनावक्रकन्धरान् ।
एकतो जवयत्यद्रिपातभीत्यार्कसारथौ ॥ ४१ ॥
घूर्णमानमहाशैलतटभ्रष्टे मुहुर्मुहुः ।
मत्तस्येवोत्तरीये स्वस्थानं त्यजति निर्झरे ॥ ४२ ॥
गौरीभयपरिष्वङ्गस्पर्शलब्धमहोत्सवे ।
संक्रुद्धधूर्जटिक्रोधप्रतिलोमप्रवर्तिनि ॥ ४३ ॥
कपालनयनच्छिद्रं जटाबद्धफणावति ।
संकोचितफणाचक्रं विशत्युत्त्रासविह्वले ॥ ४४ ॥
परित्रस्ते गोपयति कृकवाकुध्वजे सति ।
कार्तस्वरमयं मेषं मातुरुत्सङ्गसङ्गिनि ॥ ४५ ॥
उत्पश्यति चिरं धीरं क्रोधरोधार्तचेतसि ।
भर्तुर्भ्रूभागभङ्गस्य प्रादुर्भावं ककुद्मति ॥ ४६ ॥

---

39. D. कदाचिद्रवन्नागं for कदाचिद्रटन्नागं. D.Fr. स्वर्गौकसां for नाकौकसां. Corrected to स्वर्गौकसां in the margin of Fr.

40. D. Fr. भास्वति for पूषणि. Corrected to भास्वति in the margin of D.

41. C. अर्वतः for वाजिनः D. Fr. एकतस्त्वरयत्यद्रि° for एकतो जवयत्यद्रि°.

42. C. मत्तस्येवोत्तरीये च स्थानं, D. Fr. मत्तस्येवोत्तरीयं च स्थानं for मत्तस्येवोत्तरीये स्वस्थानं.

43. C. उमाभयपरिष्वंगस्पर्शप्राप्त°, D. दुर्गाभयपरिरंभस्पर्शप्राप्त° for गौरीभयपरिष्वंगस्पर्शलब्ध°. D. संक्षुब्धधूर्जटिकोप° for संक्रुद्धधूर्जटिक्रोध°.

44. C. D. कपाललोचनच्छिद्रं for कपालनयनच्छिद्रं.

45. C. उत्संगसंगिनि. D. Fr. उत्संगवर्तिनि for उत्संगसंगिनि. Corrected to उत्संगशायिनि in the margin of D.

46. C. ककुद्मिनि, D Fr. ककुद्मति for ककुद्मनि.

रूढमूलमिव श्वेतैरधोलग्नैर्भुजङ्गमैः ।
प्रौढपुष्पमिवाग्रस्थस्फुरन्नक्षत्रमण्डलैः ॥ ४७ ॥

चरणेन रणत्सिंहकुलाकुलगुहामुखं ।
गिरिं गौरीपतिः कुञ्जगुञ्जत्सिन्धुं न्यपीडयत् ॥ ४८ ॥

धराधरभराक्रान्ते बाहौ बहुभिराननैः ।
दिक्षु दीर्घप्रतिक्रोशो रावणेन कृतो रवः ॥ ४९ ॥

तं देवं स शिरश्छेदव्रणचक्रैरपूजयत् ।
नीलकुट्टिमविन्यस्तैर्मण्डलैरिव कौङ्कुमैः ॥ ५० ॥

आज्ञापयितुमेतस्य राक्षसस्य दिशो दश ।
वक्त्राणि पंक्तिसंख्यानि पुनः सृष्टानि शूलिना ॥ ५१ ॥

तमःस्थानं तमासाद्य बालिशं कुलिशं रणे ।
अजहादज धाम स्वं वैकुण्ठस्य विकुण्ठितम् ॥ ५२ ॥

तमद्याप्यनवद्येन वसुना वासवः स्वयम् ।
अजय्यं पूजयत्येकवीरं वैरस्य शान्तये ॥ ५३ ॥

---

47. C. शुभ्रैः, D. शुक्लैः for श्वेतैः. B. अधोलंबैः for अधोलग्नैः. Corrected to अधोलम्बैः in the margin of B.

48. C. रणत्सिंहकुलाकुलदरीमुखं, D. Fr. रटत्सिंहकुलाकुलदरीमुखं for रणत्सिंहकुलाकुलगुहामुखं. B. C. कुञ्जगुंजत्स्रोतं for कुञ्जगुंजत्सिन्धुं. D. Fr. व्यपीडयत् for न्यपीडयत्.

49. D. Fr. भुजे भूरिभिराननैः for बाहौ बहुभिराननैः.

50. B. देवं तं स for तं देवं स. D. Fr. °चक्राण्ययाजयत् for चक्रैरपूजयत्. C. श्यामकुट्टिमविन्यस्तैः, D. कृष्णकुट्टिमविक्षिप्तैः for नीलकुट्टिमविन्यस्तैः.

51. B. दानवस्य. C. दैतेयस्य, D. दनुजस्य. Fr. रावणस्य for राक्षसस्य. We with A. supported by the Calcutta as well as the Sinhalese editions. C. भूयः सृतानि, D. भूयः सृष्टानि, Fr. पुनः सृतानि for पुनः सृष्टानि.

52. D. Fr. have the following for our text:—स्वं धामाजय्यमजह[हा] द्वैकुण्ठस्य विकुण्ठितम् । तमासाद्य तमःस्थानं बालिशं कुलिशं रणे. Agreeing with K. Dharmārāma and H. Sumangala.

53. D. अजेयं, Fr. दुर्जयं for अजय्यं.

बलिं वज्राय पौलोमी सस्मितं विगतादरा ।
कुर्वती कुरुते शक्रं व्रीडासन्नमिताननम् ॥ ५४ ॥

यक्षनाथो दिशंस्तस्मै केवलं धनदो धनम् ।
सर्वस्वहरणप्रीतो रावणस्तु धनेश्वरः ॥ ५५ ॥

धर्म्यं कर्म परित्यज्य प्रीणाति पिशितप्रियम् ।
प्रेतराजोऽप्यभिप्रेतभक्ष्यदानेन दानवम् ॥ ५६ ॥

दूरतः सेवते भानुरादित्यमणितोरणात् ।
च्युते तन्मन्दिरद्वारदाहभीतो हुताशने ॥ ५७ ॥

निवृत्ततत्सरःपद्मस्वापकारणतेजसा ।
बोधनीयं किलाशेषमिन्दुना कौमुदं वनम् ॥ ५८ ॥

यथा न कज्जलस्पर्शाच्चित्रवैवर्ण्यसंभवः ।
तथा ज्वलितुमादिष्टो दीपकृत्यो वृषाकपिः ॥ ५९ ॥

लब्धसेवावकाशः सन् सेवते तं समीरणः ।
रतिक्लमथुमदेहं तरङ्गान्तरगोचरः ॥ ६० ॥

पातालहृदयान्तःस्थं पद्मरागं पयोनिधिः ।
अग्रमांसमिवोद्धृत्य ददाति पिशिताशिने ॥ ६१ ॥

---

54. B. C. पौलोम्नी for पौलोमी.

55. D. Fr. यक्षराजः for यक्षनाथः. C. सर्वस्वहरणात्प्रीतः for सर्वस्वहरणप्रीतः. D. Fr. रावणो द्रविणेश्वरः for रावणस्तु धनेश्वरः.

56 C. कर्म धर्म्यं परित्यज्य for धर्म्यं कर्म परित्यज्य. D. Fr. प्रेतनाथः for प्रेतराजः. C. राक्षसं for दानवं.

57. D. Fr. विभावसौ for हुताशने. Corrected to विभावसौ in the margin of D.

58. Fr. बाधनीयं for बोधनीयं. C. विधुना, D. Fr. अब्जेन for इन्दुना.

59. B. न यथा धूमस्पर्शेन, C. न यथा धूमिकास्पर्श° for यथा न कज्जलस्पर्श°. D. विभावसुः, Fr. हुताशनः for वृषाकपिः.

60. D. प्राप्तसेवा° for लब्धसेवा°. D. Fr. रतिक्लमथमदेहं for रतिक्लमथुमदेहं.

61. D. Fr. पुष्परागं for पद्मरागं. C. अपांपतिः for पयोनिधिः. C. अग्र्यमांसमिवादाय for अग्रमांसमिवोद्धृत्य. C. दितिनन्दिने for पिशिताशिने.

काले कालाभ्रगर्भेऽपि निर्मदा नर्मदादयः ।
नन्दयन्ति सदा नद्यो वज्रैर्वज्रायुधद्विषम् ॥ ६२ ॥

प्रियाजनपरिष्वङ्गप्रीतिं कर्तुं निरंतराम् ।
निशि ज्ञातमनोवृत्तिस्तमुपैति हिमागमः ॥ ६३ ॥

तस्योद्यानवनं विश्वं दिवः प्रवसता सता ।
सर्वर्तुषु निजैः पुष्पैर्भूष्यते मधुनाऽधुना ॥ ६४ ॥

दुराराध्यस्वभावस्य समालम्ब्य सिषेविषाम्
जलक्रीडादिनं तस्य ग्रीष्मश्चिरमुदीक्षते ॥ ६५ ॥

त्रासकण्ठग्रहव्यग्रांस्तास्मिन्निच्छति मानिनः ।
धीरं गर्जन्ति लङ्कायामकाले वारिदा अपि ॥ ६६ ॥

अश्रान्ता वीजयत्यष्टहस्तपर्यायसंपदा ।
इति चण्डीमभिप्रेप्सुः कर्तुं चामरधारिणीम् ॥ ६७ ॥

स्तब्धकर्णो नमत्येनं श्रवणाक्षोभमारुतः ।
भूभक्तिकुसुमक्षेपदोषभीतो गणाधिपः ॥ ६८ ॥

---

62. D. नर्मदाद्याश्च निर्मदाः for निर्मदा नर्मदादयः.

63. D. Fr. निरंतरम् for निरंतराम्.

64. D. यत्प्रवस्तायता दिवः for दिवः प्रवसता सता. The reading of D. appears to us incorrect and corrupt. D. निजैः सूनैर्भूष्यते, Fr. निजैः शनैर्भूष्यते for निजैः पुष्पैर्भूष्यते.

65. B. has the following for our text:—दुराराध्यस्वभावस्य ग्रीष्मस्तस्य सिषेविषाम् । समालम्ब्य जलक्रीडादिनं चिरमुदीक्षते. Agreeing with the Sinhalese edition. C. जलकेलीदिनं, D. Fr. अंबुकेलिदिनं for जलक्रीडादिनं. Corrected to अंबुकेलिदिनं in the margin of D.

66. D. Fr. स्थिरं for धीरं. Corrected to स्थिरं in the margin of D. D. Fr. तोयदाः for वारिदः.

67. C. अश्रान्तं, D. Fr. सततं for अश्रान्ता. Corrected to सततं in the margin of Fr. D °वाहिनीम् for °धारिणीम्.

68. D. Fr. स्थिरकर्णः for स्तब्धकर्णः. C. D. श्रवणाक्षेप°, Fr. श्रवणक्षोभ°. for श्रवणाक्षोभ. C. °कुसुमाक्षेप° for °कुसुमक्षेप°. B. Fr. गजाननः for गणाधिपः.

स्मरश्च संसदं तस्य विशति त्रस्तवाससा।
प्रतीहार्या स्मिताकूतविभ्रमैः कथितागमः॥ ६९॥

शुद्धान्तमन्ततः शुद्धः स्त्रीजनस्य तदाज्ञया।
लीलोपदेशदानैकव्यग्रो विशति मन्मथः॥ ७०

त्वयि रक्षाकृति स्वर्गसद्मनामपि दैवते।
कथं नक्तंचरेणैवं दिवस्त्रासो वितन्यते॥ ७१॥

भ्रातरि द्विषतो बाहुभग्नौजासि बिडौजसि।
भोगिभोगे चिरं तावत्केयं देवस्य शायिका॥ ७२॥

आत्मस्वनुगुणं दैवं दृष्ट्या मन्यामहे तव।
न हि त्वं दैवहीनस्य जनस्य तु सुदर्शनः॥ ७३॥

इत्थं वाचस्पतौ वाचं व्याहृत्य विरते क्षणम्।
स्वर्गे च स्वप्रतिजल्पस्पृहानिःस्पन्दवर्तिनि॥ ७४॥

---

69. B. प्रतिहार्या for प्रतीहार्या. C. स्मितव्यक्त°, D. स्मितादिष्ट°, Fr स्मितोद्दिष्ट° for स्मिताकूत°.

70. D. शुद्धान्तमन्तःशुद्धः सन्, Fr. शुद्धान्तमन्यतः शुद्धः for शुद्धान्तमन्ततः शुद्धः. D. agrees with the Calcutta edition.

71. A. C. देवते for दैवते. C. रात्रिंचरेणैवं for नक्तंचरेणैवं. D. Fr. वितायते for वितन्यते. We prefer देवते for दैवते.

72. B. C. सुखा for चिरं. Corrected to सुखा in the margin of C.

73. B. reads the following for our text:—दैवं मन्यामहे दृष्ट्या तवानुगुणमात्मसु। जनस्य दैवहीनस्य न हि त्वं सुखदर्शनः. Agreeing with the Sinhalese edition. C. लोकस्य सुखदर्शनः, Fr. जनस्य सुखदर्शनः for जनस्य तु सुदर्शनः. Corrected to सुखदर्शनः in the margin of Fr.

74. B. C. एवं वाचस्पतौ वाचं संघुष्य विरते क्षणं for इत्थं वाचस्पतौ वाचं व्याहृत्य विरते क्षणम्. Cerrected to संघुष्य in the margins of B. C. [C. क्षणात् for क्षणं].

कुक्षिस्थनिःशेषलोकत्रयभोरोद्वहोऽप्यहम् ।
विधाय मानुषीकुक्षौ वासं शोकक्षयाय वः ॥ ७५ ॥
भत्वा राम इति ख्यातः कर्यां भर्तुः सुरद्विषाम् ।
एकबाणकृताशेषशिरश्छेदपराभवम् ॥ ७६ ॥
इत्युदारमुदाहृत्य वचो वाचामगोचरः ।
तत्याज वेदविद्भ्यो वर्षातल्पं वृषानुजः ॥ ७७ ॥

चिरशयनगुरुं स्वभोगभारं
भुजगपतिः शनकैर्वितत्य खेदात् ।
शिथिलितफणपंक्तिमुक्तदीर्घ-
श्वसितविधूतमहार्णवोऽवतस्थे ॥ ७८ ॥

भूमिस्पर्शभयादुपेत्य तरसा लक्ष्म्या करेणोद्धृतं
व्यालम्बैकपटान्तमंसशिखरे क्षिप्त्वोत्तरीयं ततः ।
निद्रामन्थरताम्रलोचनयुगो लीलालसन्यासया
गत्या निर्जितवारणेन्द्रगमनः क्वापि प्रतस्थे हरिः ॥ ७९ ॥

इति जानकीहरणे महाकाव्ये सिंहलकवेरतिशयभूतस्य कुमारदासस्य
कृतौ जगत्पत्यभिगमनो नाम द्वितीयः सर्गः ।

---

75. C. reads the following for the first line of our text:—अपि कुक्षिस्थनिःशेषलोकत्रयभरोद्वहः. Agreeing with the Sinhalese edition. D. Fr. प्रपद्य for विधाय. D. Fr. मर्त्यस्त्रीकुक्षिवासं for मानुषीकुक्षौ वासं. C. मन्युक्षयाय for शोकक्षयाय.

76. B. C. दाशरथिर्ज्येष्ठः for राम इति ख्यातः. D. has the following for the first line:—कुर्यां राम इति ख्यातो भूत्वा भर्तुः सुरद्विषाम्. Agreeing with the Sinhalese edition. C. शीर्षच्छेदपराजयम् for शिरश्छेदपराभवम्.

77. C. उदीर्यासौ for उदाहृत्य. D. Fr. मुमोच for तत्याज.

78. D. Fr. उरगपतिः for भुजगपतिः. D. Fr. ग्लानेः for खेदात्.

79. B. नीरस्पर्श°, C. वारिस्पर्श° for भूमिस्पर्श°. B. सहसा for तरसा. D. देव्या, for लक्ष्म्या. C. अंसशिखरे. D. अंगशिखरे for अंसशिखरे. D. Fr. रक्तलोचनयुगः for ताम्रलोचनयुगः. D. प्रभुः for हरिः.

तृतीयः सर्गः ।

अथ श्रियः प्राणसमस्य तस्य
ज्ञात्वा विविक्षामिव मर्त्यधाम ।
पूर्वावतीर्णः सुमनःसमृद्ध्या
सम्यग्वसन्तो भुवनं ततान ॥ १ ॥

भ्रान्त्वा विवस्वानथ दक्षिणाशा-
मालम्ब्य सर्वत्र करप्रसारी ।
ऋत्विक् ततो निःस्व इव प्रतस्थे
वसूपलब्ध्यै धनदस्य वासम् ॥ २ ॥

वृक्षा मनोज्ञद्युति चम्पकाख्या
रूपं वितेनुर्नवकुड्मलाढ्याः ।
न्यस्ता वसन्तस्य वनस्थलीभिः
सहस्रदीपा इव दीपवृक्षाः ॥ ३ ॥

संपिण्डितात्मावयवा उदीयुः
पद्मा नवाः कण्टकितोर्ध्वदण्डाः ।
अन्तर्जलावासविरूढशीत-
त्रस्ता वसन्तातपकाम्ययेव ॥ ४ ॥

---

1. A. reads the following for our text:—अथो वसन्तः सुमनःसमृद्धा पूर्वावतीर्णो भुवनं ततान । तस्य श्रियः प्राणसमस्य सम्यग् ज्ञात्वा विविक्षामिव मर्त्यधाम. Agreeing with the Sinhalese edition. D. Fr. अथो for अथ. C. मत्वा for ज्ञात्वा. D. Fr. मर्त्यसद्म. for मर्त्यधाम. Fr पूर्वावरूढः for पूर्वावतीर्णः.

2. C. क्रान्त्वा, D. क्रन्त्वा for भ्रान्त्वा. D. Fr. यत्रोपलब्धः for वसूपलब्ध्यै. D. Fr. वासः for वासं. D. Fr. agree with the सुभाषितावली.

3. B. reads the first two lines thus:—रूपं वितेनुर्नवकुड्मलाढ्या वृक्षा मनोज्ञद्युति चम्पकाख्याः. Agreeing with the Sinhalese edition. C. द्रुमाः for वृक्षाः. D. चम्पकाख्यरूपं, Fr. चम्पकाक्षरूपं for चम्पकाख्यारूपं. D. Fr. °कुड्मलाब्धाः for °कुड्मलाढ्याः.

4. D. Fr. °विरूढशैत्याक्लिष्टाः for °विरूढशीतत्रस्ताः. Corrected to this in the margin of Fr.

कर्णे कृतो दीर्घविलोचनाना-
मालोलदृष्टिद्युतिभिन्नरागः ।
बालोऽप्यशोकप्रभवः प्रवालः
कान्तिं प्रपेदे परिणामगम्याम् ॥ ५ ॥

प्रादुर्बभूवुर्नवकुड्मलानि
स्फुरन्ति कान्त्या करवीरजानि ।
प्रवासिनां शोणितपाटलानि
तीरीफलानीव मनोभवस्य ॥ ६ ॥

वन्ध्योऽपि सालक्तकपादघातं
लब्ध्वा रणन्नूपुरमङ्गनानाम् ।
उद्भूतरोमांच इवातिहर्षात्
पुष्पांकुरैरास नवैरशोकः ॥ ७ ॥

महीध्रमूर्ध्नि भ्रमरेन्द्रनीलै-
र्विभक्तशोभः शिखिकण्ठनीलैः ।
गृहीतभास्वन्मुकुटानुकार-
स्ततान कान्तिं नवकर्णिकारः ॥ ८ ॥

---

5. B. वृतः for कृतः. C. आयतलोचनानां for दीर्घविलोचनानां. D. वालः for बालः. D. Fr. प्रबालः for प्रवालः. C. प्रभां, D. Fr. दीप्तिं for कान्तिं. D. Fr. °रम्याम् for °गम्याम्.

6. D. Fr. आविर्बभूवुर्नवकुड्मलानि for प्रादुर्बभूवुर्नवकुड्मलानि. D. Fr. मनोभुवस्य for मनोभवस्य.

7. D. बन्ध्योऽपि for वन्ध्योऽपि. D. Fr. रटन्नूपुरं for रणन्नूपुरं. D. Fr. इव प्रहर्षात् for इवातिहर्षात्.

8. D. Fr. °काले[लैः] for °नीलैः. D. Fr. दीप्तिं for कान्तिं. Fr. °कर्णिकोरः for °कर्णिकारः.

वासन्तिकस्यांशुचयेन भानो-
हेमन्तमालोक्य हतप्रभावम् ।
सरोरुहामुद्धृतकंटकेन
प्रीत्येव रम्यं जहसे वनेन ॥ ९ ॥

समीरणानर्तितमंजरीके
चूते निसर्गेण निषक्तभावाः ।
पुष्पावतंसेषु पदं न चक्रु-
र्दीप्तेष्विवाशोकवनेषु भृंगाः ॥ १० ॥

विनिद्रपुष्पाभरणः पलाशः
समुल्लसत्कुन्दलतावनद्धः ।
उद्धूतभस्मा मधुनेव रेजे
राशीकृतो मन्मथदाहवह्निः ॥ ११ ॥

वसन्तदीप्तातपखेदितानां
महीरुहां वातचलाः प्रवालाः ।
जिह्वा यथा विद्रुमभङ्गताम्रा
निष्कासिता रेजुरतिश्रमेण ॥ १२ ॥

---

9. D. Fr. अंशुगणेन for अंशुचयेन. Corrected to अंशुगणेन in the margin of D. रम्यं जहासे धृतकण्टकेन प्रीत्या वनेनेव सरोरुहाणाम्, Fr. वनेन प्रीत्या प्रचुरं जहासे for प्रीत्येव रम्यं जहसे वनेन. D. agrees with the Sinhalese edition. these readings appear to us ungrammatical and incorrect.

10. D. प्रभंजनानर्तित° for समीरणानर्तित°. Corrected प्रभंजनानर्तित° in the margin of Fr. But the original reading is distinctly clear.

11. C. विभिन्न°, D. प्रफुल्ल°, Fr. प्रफुल्ल° for विनिद्र°. D. Fr. °लतानिबद्धः for °लतावनद्धः. D. Fr. पुंजीकृतः for राशीकृतः.

12. D. वायुचलाः for वातचलाः D. प्रबालाः for प्रवालाः.

प्रालेयकालप्रियविप्रयोग-
ग्लानेव रात्रिः क्षयमाससाद ।
जगाम मन्दं दिवसो वसन्त-
क्रूरातपश्रान्त इव क्रमेण ॥ १३ ॥

ततः स्मरस्याहवधामकल्पं
क्षोणीपतिर्भ्रान्तशिलीमुखाङ्कम् ।
उद्यानमासेवत रक्तदीप्ति-
संतानभास्वत्करवीरकीर्णम् ॥ १४ ॥

रम्याणि रामानुगतो विहङ्ग-
पक्षानिलानर्तितपल्लवानि ।
उद्भ्रान्तभृङ्गाणि लतागृहाणि
संभावयामास रहोविहारैः ॥ १५ ॥

त्वमप्रमादं कुरु नूपुराङ्घ्रौ
भर क्षणं कांचि नितम्बभारम् ।
इतीव तस्मिन्विहरन्नृपत्नी-
कक्ष्यातुलाकोटिपुटैर्निनेदे ॥ १६ ॥

---

13. C. °म्लानेव, D. Fr. °ग्लानश्च for °ग्लानेव. D. Fr. नक्तं for रात्रिः. Fr. इयाय for जगाम. D. °क्रान्तः for °श्रान्तः.

14. C. °सभ्रकल्पं, D. °भूम [मि]-कल्पं for °धामकल्पं.

15. C. बालानुगतः, D. रामानुसृतः for रामानुगतः. C. पतंगपत्रानिलाकम्पितपल्लवानि, D. शकुन्तपक्षानिलाकम्पितपल्लवानि, Fr. पतंगपत्रानिलानर्तितपल्लवानि for विहंगपक्षानिलानर्तितपल्लवानि. D. संमानयामास, Fr. संपूजयामास for संभावयामास.

16. D. Fr. नन्वप्रमादं for त्वमप्रमादं. C. भरस्व त्वं कांचि. D. धरस्व त्वं कांचि for भर क्षणं कांचि. D. नृपत्नीकक्षा° for नृपत्नीकक्ष्या°.

चिक्षेप बाला मुहुरर्धदृष्टिं
पत्यावनङ्गक्षतधैर्यवृत्तिः ।
दूरस्थपुष्पस्तबकावभङ्ग-
व्याजेन संदर्शितबाहुमूला ॥ १७ ॥

पत्या परस्या नु विधीयमाने
विलासवत्याश्चरणान्तरागे ।
अन्यत्र युक्तोऽपि बबन्ध रागं
लाक्षारसस्तत्प्रतिपक्षनेत्रे ॥ १८ ॥

पातुं सुदत्या वदनारविन्द-
मादाय दृष्टो ललनाभिरीशः ।
अपुष्परेणुव्यथितेऽपि तस्या-
श्चिक्षेप नेत्रे मुखगन्धवाहम् ॥ १९ ॥

पुष्पावभङ्गे निजहस्तकान्त्या
विन्यस्तरागं कठिनं पलाशं ।
प्रवालकृत्ये विनियोजयन्ती
भर्त्रा परा सस्मितमालिलिङ्गे ॥ २० ॥

---

17. C. ददौ हि बाला मुहुरर्धचक्षुः, D. ददौ हि रामा मुहुरर्धदृष्टिं, Fr. चिक्षेप बाला मुहुरर्धचक्षुः for चिक्षेप बाला मुहुर्धदृष्टिं. B. भर्तर्यनंगक्षित°, Fr. पतावनंगक्षित° for पत्यावनंगक्षत°. D. स्तवकावभंग°. for स्तबकावभंग°.

18. B. परस्याः प्रविधीयमाने, C. परस्याश्च, D. परस्यास्तु, Fr. परस्या हि for परस्या नु. Corrected परस्या हि in the margin of Fr. B. agreeing with the Sinhalese edition.

19. C. सुतन्व्याः, D. सुसुख्याः for सुदत्याः. D. Fr. प्रमदाभिः for ललनाभिः. C. °गन्धवातम् for °गन्धवाहम्.

20 Fr. प्रबालकृत्ये for प्रवालकृत्ये. D राज्ञा for भर्त्रा. C. सस्पृहं for सस्मितं. Corrected to सस्पृहं in the margin of C. The original reading is blotted with yellow fluid.

स्निग्धद्विजालीरुचिरं प्रियङ्गु-
श्यामद्युतिश्चारुतमालकान्ता ।
बिभर्षि गन्धाहृतभृङ्गचक्रं
सन्माधवीमण्डपमेतदास्यम् ॥ २१ ॥

मध्येललाटं तिलकस्य वृत्ति-
रोष्ठद्युतिर्भाति च पाटलेयम् ।
पुन्नागसंयोगविभूषिताया-
श्चेतश्च ते यातमशोकभावम् ॥ २२ ॥

किं कौतुकेन श्रमकारिणा ते
मृज त्वमुद्यानविहाररागम् ।
बाले त्वमस्योपवनस्य लक्ष्मी-
रित्येवमूचे ललना सखीभिः ॥ २३ ॥

प्रियेण कर्णे विनिवेशितस्य
तन्व्या नवाशोकदलस्य रागः ।
आनीलया नेत्ररुचा निरस्त-
स्तस्या जगामेव विपक्षचक्षुः ॥ २४ ॥

---

21. D. Fr. °सुभगं for °रुचिरं. C °भृंगवृन्दम् for °भृंगचक्रम्.

22. C. मध्येकपोलं for मध्येललाटं. D. Fr. चेतः समायातमशोकतान्ते for चेतश्च ते यातमशोकभावम्. D. Fr. agree with the Sinhalese edition.

23. C. मुञ्चस्व तूद्यानविहाररागं, D. त्यजत्वमुद्यानविलासरागं, Fr. मृजस्व तूद्यानविहाररागं for मृजत्वमुद्यानविहाररागं. C. तन्वि for बाले. D. प्रमदा for ललना.

24. B. reads the first two lines thus:-प्रियेण तन्व्या विनिवेशितस्य कर्णे नवाशोकदलस्य रागः. Agreeing with the Sinhalese edition. C. कान्तेन कर्णे विनिवेशितस्य, D. प्रियेण श्रोत्रे विनिवेशितस्य for प्रियेण कर्णे विनिवेशितस्य. The reading of D. is Corrupt, D. दृष्टिरुचा for नेत्ररुचा.

हारिप्रलापोऽथ निधिर्गुणानां
निधाय चक्षुर्मदमन्दपातम्।
पर्यन्तभूमौ निकटोपयाता-
मुवाच वाचं प्रतिहाररक्षीम्॥ २५॥

कुर्वन्ति लोभेन विलोकयन्त्यः
कुरङ्गनेत्रा विलसत्प्रसूनम्।
शुभाभिरेनं नयनप्रभाभिः
शारत्विषं पुष्पतरुं तरुण्यः॥ २६॥

विभाति भृङ्गीसरणी सरन्ती
गन्धाहृता चम्पककुड्मलाग्रे।
अन्तं प्रदीपस्य निषेवमाणा
धूमावली कज्जलरेखिणीव॥ २७॥

विलोकयाक्ष्णोः शितिकान्तिजालै-
रुदन्यया वारिविगाहितायाः।
रक्तोत्पलं तन्निकटप्ररूढ-
मिन्दीवरत्वं गमितं हरिण्याः॥ २८॥

---

25. C. हारिप्रवादोऽथ for हारिप्रलापोऽथ. D. आधाय, Fr. निक्षिप्य for निधाय. C. नेत्रं, D. नेत्रे for चक्षुः. D मदमन्दपाते for मदमन्दपातम्. D. प्रतिहार-रक्षां for प्रतिहाररक्षीं.

26. B. शुभाभिरेनं नयनप्रभाभिर्विलोकयन्त्यो विलसत्प्रसूनम्। कुर्वन्ति लोभेन कुरङ्गनेत्राः, C. कुरंगनेत्रा विलसत्प्रसूनम्। कुर्वन्ति लोभेन विलोकयन्त्यः for कुर्वन्ति लोभेन विलोकयन्त्यः। कुरंगनेत्रा विलसत्प्रसूनम्. C. पुण्याभिः, Fr. शिवाभिः for शुभाभिः. D. Fr. युवत्यः for तरुण्यः. B. agrees with the Sinhalese edition.

27. D. Fr. °कुड्मलाग्रे for °कुड्मलाग्रे. D. Fr. धूमावलिः for धूमावली. C. कज्जललेखिनीव for कज्जलरेखिणीव.

28. D. Fr. °कान्तिपुञ्जैः for °कान्तिजालैः. Fr. पिपासया for उदन्यया. C. नीर°, Fr. तोय° for वारि°. Corrected to तोय° in the margin of Fr.

संच्छादितं पद्मरजोवितानैः
परिभ्रमन्वारिणि राजहंसः ।
स्ववर्त्मरेखाभिरसौ विभज्य
प्रयच्छतीवाब्जवनं खगेभ्यः ॥ २९ ॥

इयत्प्रमाणोऽपि सरःप्रदेश-
स्तव प्रसादेन ममास्तु भोग्यः ।
इत्येष संदर्शयतीव मद्गु-
र्हंसाय शोषाय विसारितांसः ॥ ३० ॥

पद्मः सितोऽयं पवनावधूतै-
र्निर्धौतरागो नु तरङ्गलेशैः ।
संभावितो नु द्रुहिणेन तावत्
कृतादिकर्मापि न यावकेन ॥ ३१ ॥

ततः सलीलं सलिलं विभिन्द-
न्नेवं वदन्नेव वराङ्गनाभिः ।
वृतो वृषेन्द्रोपमखेलगामी
स दीर्घिकां दीर्घभुजो जगाहे ॥ ३२ ॥

---

29. D. प्रच्छादिते, Fr. आच्छादिते for संछादिते. D. पद्मरजःपिधानैः for पद्मरजोवितानैः. C. D. परिक्रमन् for परिभ्रमन्. A. B. स्वमार्गलेखाभिः for स्ववर्त्मरेखाभिः. C. D. द्विजेभ्यः for खगेभ्यः.

30. D. प्रसारितांशः, Fr. प्रसारितांसः for विसारितांसः. Corrected to प्रसारितांसः in the margin of Fr.

31. D. सितोऽथ पद्मः पवनावधूतैः for पद्मः सितोऽयं पवनावधूतैः. C. निर्णिक्तरंगो नु तरंगलेशैः, D. निर्णिक्तरागो नु तरंगलेशैः for निर्धातरागो नु तरंगलेशैः. D. संमानितो नु द्रुहणेन तावत् for संभावितो नु द्रुहिणेन तावत्.

32. C. तदा for ततः. C. Fr. विभंजन् for विभिन्दन्.

तस्योरसि क्षत्रकुलैककेतो-
स्तरङ्गदोषा कमलाकरेण ।
न्यस्ता मुहुः पङ्कजरेणुपंक्तिः
सौवर्णसूत्रश्रियमाततान ॥ ३३ ॥

पद्माकरो वारि विगाहमानं
कामीव रामाजनमूरुदघ्नम् ।
वीचीकराग्रेण नितम्बभागे
व्यास्फालयामास शनैः सशब्दम् ॥ ३४ ॥

तस्यावगाहे वनिताजनस्य
दूरीकृतः पीननितम्बचक्रैः ।
लब्धप्रवेशस्तनुषूदरेषु
स्तनैरुदासेऽथ सरस्तरङ्गः ॥ ३५ ॥

क्रीडापरिक्षोभरयेण तासा-
मुत्सारिते पङ्कजरेणुजाले ।
कुसुम्भरक्तादिव कञ्चुकात्तत् ।
कृष्टं बभासेऽम्बुरुहाकराम्भः ॥ ३६ ॥

---

33. D. क्षात्र° for क्षत्र°. D. Fr. °पांसुपंक्तिः for °रेणुपंक्तिः. D. हैरण्य° for सौवर्ण°.

34. C. वामाजनं, D. बालाजनं, Fr. योषाजनं for रामाजनं. D. भंगीग्रयाग्रेण for वीचीकराग्रेण. C. नितम्बदेशे for नितंबभागे.

35. C. ललना°, D. महिला°, Fr. रमणी° for वनिता°. D. Fr. प्रोत्सारितः for दूरीकृतः. C. °बिम्बैः, D. °वारैः, Fr. °वृन्दैः for °चक्रैः.

36. C. केली°, D. खेला° for क्रीडा°. D. Fr. दूरीकृते for उत्सारिते. D. °पांसुपाशे, Fr. °पांसुजाले for °रेणुजाले. B. कुसुंभरक्तात्, C. कुसुंभशोणात्, D. कौसुंभताम्रात्, Fr. कुसुंभताम्रात् for कुसुंभरक्तात्.

रामाभिरुत्कण्टकदण्डमग्रे
संभावितं न च्छिदया सरोजम्
इन्दीवराणामुदहारि पंक्ति-
र्दीप्ता मृदुष्वेव जनस्य शक्तिः ॥ ३७ ॥

बालपरिष्वंगसुखाय पत्यु-
रन्तर्जलावारितमूर्ति यातुः
विज्ञाय वैमल्यमपां बभूव
व्यर्थः प्रसादो हि जलाशयानाम् ॥ ३८ ॥

भृंगा निलीनेन सरोजखण्डे
योषिद्द्वितीयेन नराधिपेन
उत्सारिता वक्तुमिवापरासां
कर्णान्तमीयुर्निहितावतंसम् ॥ ३९ ॥

नृपेण केलीकलहेऽपरस्या-
श्छिन्नच्युतस्याम्बुजिनीपलाशे
हारस्य वीचीकणिकाः समीपे
पूर्वस्थिताः संवरणान्यभूवन् ॥ ४० ॥

---

37. D. कान्ताभिः for रामाभिः. Fr. °नाले for °दण्डं D. संमानितं for संभावितं. C. राजिः for पंक्तिः.

38. A. अन्तर्जलावारितमूर्ति यातुर्बालापरिष्वंगसुखाय पत्युः, B. अन्तर्जलावारितमूर्तिघाता° [second line is conpletely blotted], D. रामापरिष्वंगसुखस्य लब्धेरन्तर्जलावारितमूर्ति यातुः, Fr. बालापरिष्वंगसुखस्य हेतोरन्तर्जलावारितमूर्ति यातुः for the first two lines of our text. A. B. agree with सूक्तिमुक्तावली. D. Fr. नैर्मल्यं for वैमल्यं. A. व्यर्थः प्रयासो हि जलाशयानां, B. वृथा प्रयासो हि जडाशयानां, D. मुधा प्रसादो हि जडाशयानां for व्यर्थः प्रसादो हि जलाशयानां. A. agrees with the सूक्तिमुक्तावली.

39. B. C. सरोजषण्डे for सरोजखण्डे. D. योषाद्वितीयेन, Fr. कान्ताद्वितीयेन for योषिद्द्वितीयेन. Fr. जनाधिपेन for नराधिपेन. D. प्रोत्सारिताः for उत्सारिताः.

40. C. भूपेन for नृपेण. D. अंबुजिनीप्रपण for अंबुजिनीपलाशे.

क्रीडाविमर्दे वलयस्य भिन्न-
भ्रष्टस्य चिक्षेप विकृष्य खण्डम्
स्वच्छे जले बालमृणालभङ्ग-
शंकाहृतः शंखमयस्य हंसः ॥ ४१ ॥

रोधोलतामण्डपयातकान्ता-
संभोगतः सर्पति कांचिनादे
ररक्ष राजानमथ व्यलीका-
दुत्त्रासमुक्तः कलहंसनादः ॥ ४२ ॥

निरुद्धहासस्फुरिताधरोष्ठः
सद्यःसमाविष्कृतरोमहर्षः ।
जलावमग्नप्रमदोपगूढे-
रुद्भासकस्तस्य बभूव गण्डः ॥ ४३ ॥

फुल्लं यदीदं कमलं किमेव-
मत्रैव नीलोत्पलयोर्विकाशः
इत्यात्तशंको वदनं सुदत्या
हंसः सिषेवे न सरस्तरन्त्याः ॥ ४४ ॥

---

41. B. लीलाप्रमाथे, C. लीलाविमर्दे, D केलीविमर्दे for क्रीडाविमर्दे. D. बल-यस्य for वलयस्य. D. अच्छे जले, Fr. अच्छोदके for स्वच्छे जले.

42. A. B. रोधोलताकुञ्जवनेतबालासंभोगतः for रोधोलतामण्डपयातकान्ता-संभोगतः. C. D. इति for अथ.

43. D. संरुद्ध° for निरुद्ध°. D. °स्फुरिताधरौष्ठः for स्फुरिताधरोष्ठः. C. °लोमहर्षः for °रोमहर्षः. Fr. नीरावमग्न° for जलावमग्न°. D. Fr. गल्लः for गण्डः.

44. C. नलिनं for कमलं. D. विकासः for विकाशः. Fr. लपनं for वदनं. Corrected to लपनं in the margin of Fr.; D. सुमुख्याः for सुदत्याः.

सुगन्धिनिश्वासगुणावकृष्टं
मुखे पतन्तं करपल्लवेन ।
दुर्वारमन्तःसलिलप्रवेशात्
तत्याज काचिद्भ्रमरीसमूहम् ॥ ४५ ॥

मत्स्येन चीनांशुकपृष्ठलक्ष्य-
कांचीमणिग्रासकुतूहलेन ।
आघ्राय मुक्तोपनितम्बमेका
संत्रासभुग्नभ्रु चिरं चकम्पे ॥ ४६ ॥

तत्याज नो सव्यपदेशमन्या
व्युदस्तवात्साः सलिलं नृपेण ।
स्थानप्रयुक्तः कपटप्रयोगः
काचिद्विपत्तेर्हि जनं भुनक्ति ॥ ४७ ॥

हृतान्तरीया हृदयेश्वरेण
व्रीडोपतप्ता पयसः प्रसादात् ।
व्यर्थप्रणामाश्रुनिपातवृत्तिः
काचिज्जलं संभ्रमयाञ्चकार ॥ ४८ ॥

---

45. C. °गुणोपकृष्टं for °गुणावकृष्टं. C. मुखे भ्रमन्तं, D. आस्ये भ्रमन्तं, Fr. आस्ये पतन्तं for मुखे पतन्तं. D. मुमोच for तत्याज.

46. C. D. °दृश्य° for °लक्ष्य°. Corrected to °दृश्य° in the margin of D.; C. D. चाघ्राय for आघ्राय. C. reads this verse after the 44th stanza of our text.

47. C. has the following for the last two lines:—स्थानप्रयुक्तो हि जनं भुनक्ति क्वचिद्विपत्तेः कपटप्रयोगः. Agreeing with the Sinhalese edition. D. स्थाने प्रयुक्तः for स्थानप्रयुक्तः. Fr. बिभर्ति for भुनक्ति.

48. Fr. हृतोत्तरीया for हृतान्तरीया. D. लज्जोपतप्ता for व्रीडोपतप्ता. D. Fr. संभ्रमयाम्बभूव for संभ्रमयाञ्चकार. Corrected to °चकार in the margin of D. The original reading though blotted by yellow colour appears to be °बभूव.

साभि प्रबुद्धस्य कुशेशयस्य
कोशे मुखन्यासनिरुद्धदृष्टिम् ।
स्प्रष्टुं प्रयेते कलहंसशावं
निःशब्दमुत्खण्डितवीचि काचित् ॥ ४९ ॥

संक्षोभितोद्दामसरस्तरङ्ग-
क्षिप्ता किलैका नृपतिं कुचाभ्याम् ।
आहत्य धृष्टत्वकृतापवाद-
व्यपायरम्यं मुहुराललम्बे ॥ ५० ॥

अन्या पुराणं निजमेव वीचि-
विक्षालिताङ्गेऽधिपतेः पृथिव्याः
पदं नखस्य स्फुटकुङ्कुमाङ्कं
दृष्ट्वा परं संशयमाललम्बे ॥ ५१ ॥

किं राजहंसस्य शशाङ्कबिम्ब-
च्छायामुषश्चञ्चुरियं प्रवालैः
बद्धा नु गन्धोज्ज्वलकेशराग्र-
च्छेदेषु दिग्धा नु सरोजकान्त्या ॥ ५२ ॥

---

49. D. ईषत्प्रबुद्धस्य, Fr. किञ्चित्प्रबुद्धस्य for साभि प्रबुद्धस्य. C. मुखाधान निरुद्ध° for मुखन्यासनिरुद्ध°. C. D. धर्तुं for स्प्रष्टुं B. स्प्रष्टुं ययासीत्कलहंसशावम् for स्प्रष्टुं प्रयेते कलहंसशावम्. Agreeing with the Sinhalese edition. C. D. उत्खण्डितवीचिरन्या for उत्खण्डितवीचि काचित्.

50. C. किलैकाऽवनिपं, D. किलैकाऽर्थपातिं for किलैका नृपतिं. C. agreeing with the Sinhalese edition. D. स्तनाभ्याम् for कुचाभ्याम्. Fr. व्याहत्य for आहत्य.

51. D. Fr. have the following for the first three lines:—नखस्य मार्गं निजमेव वीचिविक्षालितांगे स्फुटकुंकुमांकम् । पुराणमन्याऽधिपतेः पृथिव्याः. D. काचित् for अन्या. C. धरायाः for पृथिव्याः. C. नखानाम् for नखस्य. D. आजगाहे for आललम्बे.

52. C. मृगांक° for शशांक°. D. प्रवालैः for प्रवालैः. C. नद्धा for बद्धा. D. Fr. °दीप्त्या for °कान्त्या.

भृङ्गोऽयमिन्दीवरमध्यपात-
सञ्चारितैस्तद्द्युतिरञ्जितो नु ।
निधाय वायं निजपक्षशोभा-
मादत्त नु स्वादुमतः परागम् ॥ ५३ ॥

पद्मा पदं पद्मवने विभिन्न-
वीचीकणार्द्रद्रुतयावकाङ्कम् ।
चक्रे चिरं चारुतया नु लोभा-
दित्यास कासामपि तत्र तर्कः ॥ ५४ ॥

यातो नु भृङ्गः पतितः पुरास्मिन्
बीजत्वमेवं नु विरिञ्चिसृष्टिः ।
विपाकनीलद्युति पद्मबीजं
कोशादुदस्येति कयाचिदूचे ॥ ५५ ॥

प्रियोऽपरस्या गलितान्तरीये
व्यापारयामास दृशौ नितम्बे
तद्धस्तयंत्रच्युतवारिधारा
नालं बभूवास्य मुखारविन्दे ॥ ५६ ॥

सायं समादाय निकामपीत-
सुप्तद्विरेफं मुकुलं सरोजम् ।

---

53. C. स्वपक्षशोभामुत संनिधाय, D. Fr. निधाय व[वा]यं निजपक्षशोभा for निधाय वायं निजपक्षशोभां. C. agreeing with the Sinhalese edition. A. B. पिधाय for निधाय.

54. D. Fr. अनुभिन्नभंगी° for विभिन्नवीची°. C. D. चारुतमा for चारुतया. D. Fr. चात्र for अत्र.

55. D. Fr. वीजत्वं for बीजत्वं. D. Fr. पद्मवीजं for पद्मबीजं.

56. C. निसृत° for गलित°. C. सम्प्रेरयामास, D. आपातयामास for व्यापारयामास. C. °नीरधारा, D. °तोयधारा for °वारिधारा. C. D. नालः for नालं.

57. D. नक्तं for सायं. D. Fr. समालभ्य for समादाय. C. D. °दीर्घदण्डं

काचित्करास्फालितदीर्घदण्डा
भर्तुर्भुवः कूजयति स्म कर्णे ॥ ५७ ॥
सा पद्मिनी पद्मविलोचनेभ्यो
याते पतङ्गे विससर्ज भृङ्गान् ।
समुच्छ्वसत्कामुदगन्धलुब्धान्
स्थूलानिवोढाञ्जनबाष्पबिन्दून् ॥ ५८ ॥
नूनं पती स्थावरजङ्गमानां
पर्यायविश्रामपरार्थतन्त्रौ ।
एकत्र मज्जत्यधिवारि सिन्धो-
रन्यो जहौ तत्कमलाकराम्भः ॥ ५९ ॥
सरोजिनी तत्परिभुक्तमुक्ता
मूर्च्छातुरेव स्तिमिता विरेजे ।
निद्राहताम्भोजनिमीलिताक्षी
रुग्णं मृणालीवलयं दधाना ॥ ६० ॥
कृतोपकारस्य निधाय जग्मु-
र्द्वयं द्वयोरम्बुरुहाकरस्य ।
भृङ्गावलीष्वञ्जनमायताक्ष्यः
पद्मेषु दन्तच्छदयावकं च ॥ ६१ ॥

---

for °दीर्घदण्डा. A. C. पत्युः पृथिव्याः लगति स्म कर्णे for भर्तुर्भुवः कूजयति स्म कर्णे.

58. D. Fr. वाष्पविन्दून् for बाष्पबिन्दून.

59. C. D. वासरजंगमानाम् for स्थावरजंगमानाम्. Agreeing with the Calcutta and Sinhalese editions.

60. A. B. read this verse in the following way:—सरोजिनी तत्परिभुक्तमुक्ता निद्राहताम्भोजनिमीलिताक्षी । रुग्णं मृणालीवलयं दधाना मूर्च्छातुरेव स्तिमिता विरेजे.

61. D. Fr. भृंगावलिषु for भृंगावलीषु.

सरः सहंसं सह कामिनीभि-
विहाय तुल्यो वृषवाहनस्य ।
विभूषितो लंभितभषजानि-
रध्यास्त सौधं वसुधाधिनाथः ॥ ६२ ॥
आकृष्टदृष्टिर्गगनस्य लक्ष्म्या
लक्ष्मीभुजा वासरसन्धिभाजः ।
काचित्कुचानम्रतनुर्बभाषे
बाला सबालव्यजनैकपाणिः ॥ ६३ ॥
सकुङ्कुमस्त्रीकुचमण्डलद्युतिः
प्रवासिनां चेतसि चिन्तयातुरे ।
निधाय तापं तपनः पतत्यसौ
विलोलवीचावपरान्तसागरे ॥ ६४ ॥
इयं तनुर्वासरसन्धिचारिणी
जगत्सृजो विद्रुमभङ्गलोहिनी ।
समं विधत्ते मुकुलं सरोरुहे-
र्हिरण्यबाहोरपि हस्तपङ्कजम् ॥ ६५ ॥
अयं प्रमाणं पयसः पयोनिधौ
निमज्ज्य संदर्शयतीव भानुमान् ।

---

62. B. सुन्दरीभिः, D. भामिनीभिः for कामिनीभिः. Fr. विमृज्य for विहाय.

63. D. Fr. आकृष्टचक्षुः for आकृष्टदृष्टिः. B. C. गगणस्य for गगनस्य. D. Fr. पद्मभुजा for लक्ष्मीभुजा.

64. D. Fr. °स्तनवर्तुल° for °कुचमण्डल°. A. B. प्रवासिनीचेतसि for प्रवासिनां चेतसि. D. Fr. विधाय for निधाय. D. Fr. °भंगावपरान्त° for °वीचावपरान्त°. A. B. agreeing with the Sinhalese edition.

65. D. Fr. °कारिणी for °चारिणी. D. Fr. जगत्कृतः for जगत्सृजः. Fr. मकुलं for मुकुलं.

66. C. D. वीचीबलयस्य for वीचिबलयस्य. B. C. read this verse after the 67th stanza of our text.

करेण वीचीवलयस्य मस्तके
विभाव्यमानस्फुरिताग्रकोटिना ॥ ६६ ॥
विकीर्णसन्ध्यारुणितं शतक्रतो-
र्दिशः प्रदेशादभिनिष्पतत्तमः ।
पतङ्गतेजःपरितापलोहितं
जगत्क्रमेण व्रजतीव निर्वृतिम् ॥ ६७ ॥
हिमांशुबिम्बे पुरुहूतदिङ्मुख-
स्मितश्रियं बिभ्रति कोमलद्युतौ ।
विमृज्यमानं तमसा नभस्तलं
जहाति निर्मोकमिवाञ्जनत्विषा ॥ ६८ ॥
अथैवमस्यावसरे वचःश्रियः
समीक्ष्य निष्ठामुपनीतमास्थया ।
अपाययन्त प्रमदा मदालसाः
स्खलद्गिरास्तं मधु लम्भितादराः ॥ ६९ ॥
प्रियोपनीतं पिबतोऽधिवासितं
नृपस्य गण्डूषमध प्रकामतः ।
बभूव दन्तच्छदपल्लवस्तदा
निपीतपानावसरोपदंशकः ॥ ७० ॥

---

67. C. प्रकीर्ण°, D. प्रमृप्त°, Fr. विमृप्त° for विकीर्ण°. C. D. मरुत्वतः for शतक्रतोः.

68. D. Fr. हिमांशुविम्बे for हिमांशुबिम्बे. B. C. विहीयमानं for वि-मृज्यमानं.

69. D. Fr. विलोक्य पानाप्तुपनीतमास्थया for समीक्ष्य निष्ठामुपनीतमास्थया. The marginal note on Fr. says:—पानामापानभूमिमित्येके. But not in the same ink as that of its text.

70. C. °सरोपदंशकः, D. Fr. °सरावदंशकः for °सरोपदंशकः.

प्रियेण वध्वा मधुलासितोत्पलं
विपक्षगोत्रेण निगद्य लम्भितम् ।
अपीतमप्याक्षि विधाय रागवत्
ततान सद्यः श्रमवारि गण्डयोः ॥ ७१ ॥

त्विषा मुखेन्दोर्मुकुलत्वमम्बुजे
करेण नीते सति शर्वरीकृतः ।
प्रियेक्षणस्य प्रतिबिम्बमाचरत्
सरोजकृत्यं मधुभाजि भाजने ॥ ७२ ॥

यियासुना पङ्कजगर्भसौरभं
मुखं तदीयं प्रतिबिम्बमूर्तिना
समन्मथेनेव तरङ्गितासवे
मुहुश्चकम्पे चषके हिमांशुना ॥ ७३ ॥

विलासवत्यो मदघूर्णलोचना
निरूपयन्त्यः शुचिरूप्यभाजने ।
स्थितस्य मुग्धा मधुनो न जज्ञिरे
स्वरूपमिन्दुप्रतिरूपगोपितम् ॥ ७४ ॥

विधय मानादपि पूर्वमासवः
प्रवृद्धवामत्वमनन्यसाधितम् ।

---

71. D. नृपेण for प्रियेण. D. पत्न्याः for वध्वाः. C. गल्लयोः for गण्डयोः. A. B. विपक्षगोत्रेण नृपेण लंभितं निगद्य वध्वा मधुलासितोत्पलं for प्रियेण वध्वा मधुलासितोत्पलं विपक्षगोत्रेण निगद्य लंभितं.

72. D. Fr. प्रतिबिम्बं for प्रतिबिम्बं.

73. D. समीरितासवे for तरंगितासवे. D. भृशं for मुहुः. Corrected to भृशं in the margin of D.

74. B. C. मदघूर्णितेक्षणा for मदघूर्णलोचना. D. विलोकयन्त्यः for निरूपयन्त्यः. B. शुचिरौप्य°, C. शुचिश्वेत° for शुचिरूप्य°. C. Breaks the metre.

स्मरं नु तासां हृदये विलोचने
बबन्ध रागं नु मुखे नु सौरभम् ॥ ७५ ॥

इति प्रबन्धाहितपानकातरं
प्रियाङ्कतल्पे शयितं निशात्यये ।
व्यबोधयन्मङ्गलवन्ति वन्दिनो
विधाय वाक्यानि विधातृतेजसम् ॥ ७६ ॥

जहिहि शयनमुद्गमस्य कालः
समुपनमत्यनुरक्तमण्डलस्य ।
भवनशिरसि कीर्णपादधाम्नो
भवत इव क्षततामसस्य भानोः ॥ ७७ ॥

विरामः शर्वर्या हिमरुचिरवाप्तोऽस्तशिखरं
किमद्यापि स्वापस्तव मुकुलिताम्भोरुहदृशः ।
इतीवायं भानुः प्रमदवनपर्यन्तसरसीं
करेणाताम्रेण प्रहरति विबोधाय तरुणः ॥ ७८ ॥

समुत्तिष्ठन्त्येते निगडकृतझङ्कारमपरं
शनैराकर्षन्तः करटतटलीनालिविततीः ।
निरस्यन्त्यो हेलाविधुतपृथुकर्णान्तपवनै-
र्द्विपास्ते दन्ताग्रास्थितकरमुदस्याननतटम् ॥ ७९ ॥

पादेनैकेन तिष्ठन् पटुपटहरवैर्बोधितस्ते मयूरः
पश्चात्पक्षेण सार्धं चिरशयनगुरुं पादमन्यं वितत्य ।

---

76. D. अबोधयन् for व्यबोधयन्. D. बन्दिनः for वन्दिनः.

78. C. यामिन्याः, D. शार्वर्याः for शर्वर्याः. D. स्वप्नस्तव for स्वापस्तव. C. मित्रः, D. सूर्यः for भानुः.

79. D. लीला° for हेला°. C. मरुतैः for पवनैः. C. इभाः, D. गजाः for द्विपाः.

80. C. कलापी for मयूरः. D. पश्चात्पुच्छेन साकं for पश्चात्पक्षेण सार्धं. D. प्रसृत्य for वितत्य. D. °यष्टौ for °यष्ट्यां.

उत्फुल्लोद्धूतपक्षच्युतहिमकणिकावृष्टिरावासयष्ट्यां
दृष्ट्वा मार्तण्डधामोदयमुदितमुदोज्जृम्भते ताण्डवार्थी ॥ ८० ॥

पूर्वाद्रौ सूर्यपादे चरति विसृजता चन्द्रपादावदातं
तल्पं तेनानुचक्रे मलयतरुरसामोदितांसद्वयेन ।
उन्निद्रश्वेतपद्मप्रकरपरिकरच्छन्नवीचीविताना-
दुद्यन्मन्दं सरस्तः सलिलगुरुबृहत्पक्षतिर्मल्लिकाक्षः ॥ ८१ ॥

॥ इति जानकीहरणे महाकाव्ये सिंहलकवेरतिशयभूतस्य कुमारदासस्य कृतौ उद्यानक्रीडावर्णनो नाम तृतीयः सर्गः ॥

——:o:——

81. D. °मोदितांश° for °मोदितांस.° D. °ब्रहत्पक्षतिः for °बृहत्पक्षतिः. C मल्लिकाख्यः for मल्लिकाक्षः.

चतुर्थः सर्गः ।

अथ स प्रविजृम्भिते शुचौ
  विधुरश्चेतसि पुत्रकाम्यया ।
सुबहुद्विजसात्कृताखिल-
  द्रविणः स्तोममयष्ट भूपतिः ॥ १ ॥

बहुशो विफले तदध्वरे
  सति पुत्रीयमनन्तरं क्रतुम् ।
निरवर्तयदृष्यशृंग इ-
  त्यभिधानप्रथितस्तपोनिधिः ॥ २ ॥

उदियाय ततोऽस्य कश्चन
  श्रितचामीकरभाजनं चरुम् ।
परिगृह्य रुचा परिज्वलन्
  ज्वलतो रोहितवाजिनः पुमान् ॥ ३ ॥

प्रविवेश विशाम्पतिश्चरुं
  चतुरंशीकृततेजसात्मना ।
प्रविधातुमरातितापित-
  त्रिदशाश्रुस्रववृष्टयवग्रहम् ॥ ४ ॥

---

1. D. व्यथितः for विधुरः. C. °द्रविणो यागं for °द्रविणः स्तोमं.

2. D. बहुधा for बहुशः.

3. C. D. लोहितवाजिनः for रोहितवाजिनः.

4. C. चतुरंशीकृतबाहुतेजसा for चतुरंशीकृततेजसात्मना. C. D. अराति-राजित° for अरातितापित°.

दयिताभिरनन्ततेजसा
    मुनिनासौ परिकल्प्य लम्भितः ।
अशितः प्रविभज्य भूपते-
    स्तिसृभिर्गर्भमबीभवच्चरुः ॥ ५ ॥

सुतयोर्भवतः स्म वालिजिद्-
    भरतौ कोसलकेकयेन्द्रयोः ।
यमजौ यमतुल्यतेजसौ
    सुषुवाते समये सुमित्रया ॥ ६ ॥

अथ दिव्यमुनिप्रवर्तित-
    प्रसवानन्तरजातकर्मणां ।
रुरुचे चरुजन्मनां दशा
    तनुसंदर्शितदन्तकुड्मला ॥ ७ ॥

न स राम इह क्व यात इ-
    त्यनुयुक्तो वनिताभिरग्रतः ।
निजहस्तपुटावृताननो
    विदधेऽलीकनिलीनमर्भकः ॥ ८ ॥

---

5. D. अपारतेजसा for अनन्ततेजसा. C. D. परिकल्पलंभितः for परिकल्प्यलंभितः. D. अजीजनत् for अबीभवत्. Fr. reads the verse in the following way:—अशितः परिकल्पलम्भितो मुनिनासौ प्रविभज्य भूपतेः । दयिताभिरबीभवच्चरुस्तिसृभिर्गर्भमनन्ततेजसा. Agreeing with the Sinhalese edition.

6. D. बालिजिद् for वालिजिद्. C. D. कोशल° for कोसल°. C. D. agreeing with the Sinhalese editson.

7. C. D. °दन्तकुट्मला for °दन्तकुड्मला.

8. C. दाशरथिः, D. दाशरथः for राम इह. C. रमणीभिः for वनिताभिः. D. ववृते for विदधे.

मुखमाहृतधूलि गण्डयोः
करघृष्टाञ्जनदानमस्य तत् ।
विबभौ सुरदन्तिनो यथा
वदनं दन्तचतुष्टयोज्ज्वलम् ॥ ९ ॥

कतरस्तव तात उच्यता-
मिति धात्रीवचनप्रचोदितः ।
रुचिरेण करेण निर्दिशन्
जगदीशं प्रमदेन संदधौ ॥ १० ॥

अयि दर्शय तत्किमुन्दुराद्-
भवतोपात्तमिति प्रचोदितः ।
प्रविदर्शयति स्म शिक्षया
नवकं दन्तचतुष्टयं शिशुः ॥ ११ ॥

इतरेऽपि सरोजशीतल-
मृदुभिः साञ्जनराजिभिः करैः ।
शयने समवाहयन् पितु-
श्चरणौ मातृजनेन चोदिताः ॥ १२ ॥

शयनीयगतस्य भूपतेः
शिशवः क्रोडनिवेशवाञ्छया ।
निशि वर्धितमातृसंपदं
कलहं कोमलजल्पितं दधुः ॥ १३ ॥

---

9. C. D. आहृतधूलि for आहृतधूलि. D. गल्लयोः for गण्डयोः. C. शुशुभे. D. प्रबभौ for विबभौ. D. हस्तिनः for दन्तिनः.

10. D. Fr. कतमः for कतरः. D. Fr. °वचनेन चोदितः for °वचनप्रचोदितः. D. Fr. जगृहे for सन्दधौ.

11. C. उन्दराद् for उन्दुराद्. D. Fr. प्रणोदितः for प्रचोदितः.

12. C. D. मसृणैः for मृदुभिः. C. D. Fr. नोदिताः for चोदिताः.

13. C. D. °संमदं for °संपदं. Agreeing with the Sinhalese edition. C. D. मञ्जुलजल्पितं for कोमलजल्पितं.

क्रमशश्चरुजन्मनो वपुः–
परिवृद्धिर्महिता महीयसः ।
प्रतिवासरमायुषः क्षय-
स्त्रिदशारेरपि तुल्यमासतुः ॥ १४ ॥

धनुषि प्रतिलब्धपाटवे
नृपतेरन्यतरे रघुरात्मजे ।
भवनं भवनस्य शासितुः
प्रतिपेदे मुषितक्रतुर्मुनिः ॥ १५ ॥

स्वकिरीटमणिप्रभाम्बुभिः
प्रथमक्षालितपादपङ्कजम् ।
नृपतिः समवीभवन्मुनिं
पुनरुक्तैरिव पाद्यवारिभिः ॥ १६ ॥

कुशलं परिपृच्छ्य सर्वगं
मुनिरध्यासितरत्नविष्टरः ।
उपविष्टमसौ भुवस्तले
विरतं राजमुनिं जगौ गिरम् ॥ १७ ॥

स्वजनादपि लब्धवैशसे
नृपतित्वे शठभृत्यसंपदि ।
प्रियवादिरिपावपि स्थितो
नृप दिष्ट्या कुशलेन वर्तसे ॥ १८ ॥

---

15. D. Fr. °कौशले for °पाटवे.

16. C. D. प्रथमं for प्रथम°. Agreeing with the Sinhalese edition.

17. D. ऋषिः for मुनिः. C. °वज्रविष्टरः for °रत्नविष्टरः C. D. Fr. राजवरं for राजमुनिं. C. D. Fr. गिरं जगौ for जगौ गिरम्.

18. C. °कन्दने, D. Fr. °घातने for वैशसे. Corrected to घातने in the margin of D. The original reading is blotted with lac ink. A. B. वर्धसे for वर्तसे.

द्विषतो भवबन्धभेदिना
  दहतश्चेतसि योगवह्निना ।
न जहाति विपत्तिरद्य नः
  परसंपत्तिषु निःस्पृहानपि ॥ १९ ॥

अनुयान्ति समन्ततो मखे
  निपतच्छोणितवृष्टयो दिशः ।
पवनाहतवृंतविच्युत-
  प्रसवाः किंशुककाननश्रियः ॥ २० ॥

मघतामपि नस्तपस्यतां
  धृतवैकङ्कतसाधनस्रुचाम् ।
स्फुरदर्चिषि देवतामुखे
  हुतमद्यश्च उदस्यतेऽरिभिः ॥ २१ ॥

सदसः समयेषु वृत्तये
  विधिनाहूतहुतांशभाजिनः ।
युधि तं जहि पश्यतोहरं
  गुरुणा रामशरेण राक्षसं ॥ २२ ॥

---

19. B. Adds the first line in margin. The fourth line in C. lacks two syllables at the end [निःस्पृहा°]. D. Fr. निस्पृहान् for निःस्पृहान्.

20. D. अनुयन्ति for अनुयान्ति. C. D. सवे for मखे. B. C. निपतच्छो-हित° for निपतच्छोणित°.

21. C reads the verse thus:—स्फुरदर्चिषि देवतामुखे धृतवैकंकतसाध-नस्रुचां मृषतामपि नस्तपस्यतां हुतमद्यश्च उदस्यते रिपुः. Agreeing with the Sinhalese edition.

22. D. Fr. महता for गुरुणा. D. Fr. नैर्ऋतं for राक्षसं.

क्षमते न जनं त्वदर्पितं
  यमिनामिन्द्ररिपुस्तु हिंसितुम् ।
शशिनं मृगशत्रुराश्रितं
  न मृगं प्रार्थयते हि जातुचित् ॥ २३ ॥

उरगा इव घर्मपीडिताः
  क्रतुशत्रुव्यथितास्तपस्विनः ।
उपयान्त्युपतापनाशनं
  विपुलं त्वद्भुजचन्दनद्रुमम् ॥ २४ ॥

वयमर्ककुलैककाश्रया
  न परं भूपतिमाश्रयामहे ।
न हि जातु पतन्ति पल्वले
  जलदा वारिधिपानलम्पटाः ॥ २५ ॥

त्वदणु प्रियमाश्रयामहे
  न परस्मादतिविस्तराण्यपि ।
पयसः कणमेव चातको
  जलदादत्ति बहूनि नान्यतः ॥ २६ ॥

---

23. A. has the following for the first two lines:—यमिनामधिहिंसितुं जनं क्षमते नेन्द्ररिपुस्त्वदर्पितं. Agreeing with the Sinhalese edition. C. क्रमते for क्षमते. C. D. पुरुषं for न जनं. C. D. इन्द्ररिपुर्न for इन्द्ररिपुस्तु.

24. C. ताप°, D. Fr. दाह° for घर्म°. D. सवशत्रु°, Fr. मखशत्रु° for क्रतुशत्रु°. C. Fr. महितं for विपुलं.

25. C. D. लोलुपाः for लम्पटाः. C. seems originally to have had लोलुपाः which has been altered and लम्पटाः inserted in the margin.

26. Fr. त्वदणुप्रियमाश्रयामहे for त्वदणु प्रियमाश्रयामहे. Wrongly worded in Fr. and in the Calcutta and Sinhalese editions. Our text is supported by four Mss. D. Fr. अतिविस्तरं त्वपि for अतिविस्तराण्यपि.

नृपताविति वेदितापदा
मुनिना जोषमभूयत क्षणम् ।
महतां न कदाचिदर्थना
गुरुनिर्बन्धविनष्टसौष्ठवा ॥ २७ ॥

परिपूततनुर्द्विजाशिषा
शुभया त्वत्प्रियतावृतः स्वयम् ।
पृथुकः पृथुकीर्तिरर्पितो
भवति श्वः समराय यास्यति ॥ २८ ॥

इति वस्तुमवस्तुकाङ्क्षिणे
स मुदास्मै समुदाहृतप्रियः ।
शरणं शरणार्थिने ददा-
वृषये विश्वभुजो नरेश्वरः ॥ २९ ॥

चलिते च सुतं तपस्यति
प्रथमाहूतमृषेर्नमस्यया ।
उपनीय चिराय वर्जितं
स्वयमङ्कं प्रियमाददे वचः ॥ ३० ॥

समवेदि यतस्त्वदर्थिना
कथितं यद्व्यतिक्रमं त्वया ।
अवधूय ततस्तदापदं
चिनु बाणेन कुलोचितं यशः ॥ ३१ ॥

---

27. C. D. अर्थिता for अर्थना.

28. C. D. परिपूतवपुः for परिपूततनुः. D. Fr. गच्छति for यास्यति.

29. D. Fr. मुनये for ऋषये.

30. D. Fr. तपस्विनि for तपस्यति.

31. Fr. गदितं for कथितं. Fr. कुलागतं for कुलोचितं.

अविजित्य जयैषिणां सदा
न भुवः शक्यतयानुरक्षितुम् ।
ननु दिग्जयसंभृतो महा-
विभवोऽयं भवतः प्रसंगतः ॥ ३२ ॥

भुवनानि बिभर्ति कश्चन
स्वजनानेव परः प्रयत्नतः ।
इतरस्तनुमेव केवलं
प्रभुरन्यो भरणेऽपि नात्मनः ॥ ३३ ॥

इति पक्षचतुष्टये स्थिते
रघवः पूर्वमुदस्य मानिनः ।
क्षपयन्ति यशः क्रमागतं
न हि पक्षान्तरसंपरिग्रहात् ॥ ३४ ॥

जनमन्यहितप्रवर्तनं
स्वयमेवाभिसरन्ति सम्पदः ।
नियतं निजकृत्यलम्पटः
पुरुषः स्वार्थत एव हीयते ॥ ३५ ॥

पुरुषस्य कृतं भुजद्वयं
प्रविधातुं द्वयमेव वेधसा ।
सुहृदामुदयं च विद्विषा-
मवलेपप्रतिघातमेव च ॥ ३६ ॥

---

33. B. C. इतरो वपुरेव for इतरस्तनुमेव. C. D. केवलां for केवलं.

34. B. C. क्षययन्ति for क्षपयन्ति.

35. B. C. अन्यहितप्रवर्तकं for अन्यहितप्रवर्तनं. D. Fr. °कार्यलोलुपः for °कृत्यलंपटः.

36. C. च दुर्हृदाम्. D. प्रतिघ्नताम्, Fr. विनिघ्नताम् for च विद्विषाम्.

शरणोपगतं न पाति यो
न भिनत्ति द्विषतां समुन्नतिम् ।
न स बाहुरसाधनक्षमो
नरवृक्षप्रभवः प्ररोहकः ॥ ३७ ॥

परकृत्यजडो यशोर्जने
जठरैकप्रवणो निरुत्सुकः ।
पशुरेव बुधैर्निगद्यते
यवसग्रासनिवृत्तमानसः ॥ ३८ ॥

न पशुः पुरुषाकृतिर्यतो
नृगुणभ्रष्टतया न पूरुषः ।
विरतव्रतपौरुषस्पृहः
किमु कोऽपि द्रुहिणेन निर्मितः ॥ ३९ ॥

अकृतद्विषदुन्नतिच्छिदः
श्रितसंरक्षणवन्ध्यकर्मणः ।
पुरुषस्य निरर्थकः करः
किल कण्डूयनमात्रसार्थकः ॥ ४० ॥

अशने रसनानि देहिनां
कृतयोगानि मुखेषु भूरिशः ।
न न सन्ति तदेषु दुर्लभं
प्रभ यत्स्यादभयं प्रजल्पितुम् ॥ ४१ ॥

---

37. B. C. शरणोपनतं for शरणोपगतं. D. Fr. छिनत्ति for भिनत्ति. C. D. असावनप्रभुः for असाधनक्षमः.

38. B. reads this verse after the 39th stanza of our text. Fr. जनैः for बुधैः.

39. D. Fr. विगत° for विरत°. C. द्रुहणेन, D. द्रुघणेन for द्रुहिणेन.

40. A. °साधकः. C. °सावनः for °सार्थकः.

नव जीवितसंशयेष्वपि
न परित्याज्यमिदं कुलव्रतम् ।
सुलभं प्रतिजन्म जीवितं
हृदयं धर्मरतं हि दुर्लभम् ॥ ४२ ॥

विरते शवतामभिव्रज-
त्यभिषेकोत्सवदुन्दुभौ क्षणाद् ।
इति पातिनि जीविते कथं
सुखमालम्ब्य सृजन्ति सत्पथम् ॥ ४३ ॥

यशसि व्रज यत्नमुज्झित-
स्वसुखप्रीतिरुपेहि वा तपः ।
अधिगम्यमसारमस्थिरं
विषयास्वादसुखं पशोरपि ॥ ४४

यशसा सुकृतेन संग्रहो
नियतं धर्ममुपार्जितो यशः ।
अनुगच्छ तदेकसंग्रहा-
दुभयं लभ्यमितीह सत्पथम् ॥ ४५ ॥

---

42. C. °संशये यदि for °संशयेष्वपि. B. C. तु for हि.

43. A. B. the Tala-leaf Mss. omit this stanza. But the codex B. leaves a blank space with the figure marking the number of the verse. C विरतः शवतामभिव्रजत्यभिषेकोत्सवदुन्दुभिः क्षणाद्. Agreeing with the Calcutta edition. D. समिधत्वमभिव्रजत्यसावभिषेकोत्सवदुन्दुभिः क्षणाद्. Agreeing with the Sinhalese edition. Fr. शम[मि]तां for शवतां. In other respects it agrees wite C. Dr. R. G. Bhandarkar, the greatest orientalist on this side of India, has proposed a preferable reading for these obsure lines. And we have adopted this reading for our text.

45. D. प्राप्यं far लभ्यं.

ननु तावदिहैव सज्जन-
प्रतिरक्षाविधिगम्यमक्षयम् ।
फलमिन्दुकरोपरञ्जित-
प्रहसत्कौमुदकोमलं यशः ॥ ४६ ॥

प्रयतः प्रतिपद्य तत्तपो-
वनमुग्रं त्वमुदग्रविक्रमः ।
सहसा सह कौशिकेन तं
यमिनां कृन्त निबर्हकं युधि ॥ ४७ ॥

पितुरित्थमनाकुलं वच-
स्तदुपश्रुत्य ननाम पादयोः
सह सिद्धवनं यियासुना
समरायावरजेन राघवः ॥ ४८ ॥

तमसि स्फुरदंशुमद्द्युति-
प्रहते संसदि सौखरात्रिकः ।
यतये निरयीयतत्सुतौ
नृपतिर्मन्त्रपवित्रदंशितौ ॥ ४९ ॥

अनुजग्मतुरश्रुवर्षिणो
हृदयैः पौरजनस्य राघवौ ।
मुनिमेनमनाकुलातुरै-
रनुयातावशिवैकचिन्तया ॥ ५० ॥

---

46. D. °प्रहसत्पुष्कर° for° प्रहसत्कौमुद°.

47. C. Fr. प्रतिपद्य तपोवनं युधि प्रयतस्त्वं सह कौशिकेन तत् । जहि संय-मिनां निबर्हकं सहसौग्रं त्वमुदग्रविक्रमः for our text. C. Fr. agreeing with the Sinhalese edition. C. D. Fr. निवर्हकं for निबर्हकं.

यमिनः पथि चैतिहासिका-
दुपशृण्वन् विविधाश्रयाः कथाः ।
क्रमथं न विवेद राघवो
बलयानीतबलः स विद्यया ॥ ५१ ॥

अथ वज्रभृतः सुहृद्दुहो
विषयो यः स्नपनेन विश्रुतः ।
नृवरो निजगाद तत्पुरं
पिशिताशीनिहतं निरीक्ष्य सः ॥ ५२ ॥

न भुनक्ति पुरा पुरश्रियं
परितः कीर्णकरङ्कसङ्कुरा ।
अवमग्नशिरःकपालदृग्-
विवरप्रोद्गतशाद्वला मही ॥ ५३ ॥

फणिभिः प्रतिबिम्बमातरः
शितिभिर्भान्ति शिरोऽवलम्बिभिः ।
रचितैरिव वेणिबन्धनै-
र्विरहादस्य पुरस्य शासितुः ॥ ५४ ॥

भुवि भोगिनिभं विलोकयं-
स्तुटुमो हारमहार्यवेपथुः ।
हरिहस्तहतस्य दन्तिनः
कररन्ध्रे निभृतं निलीयते ॥ ५५ ॥

---

51. B. अनुशृण्वन्, C. अभिशृण्वन् for उपशृण्वन्. C. D. क्रमथुं for क्रमथं. C. D. अनीतबलः for आनीतबलः.

53. C. D. पुरश्रियः for पुरश्रियं.

54. D. Fr. प्रतिविम्बमातरः for प्रतिबिम्बमातरः.

55. B. C. हस्तिनः for दन्तिनः.

प्रतिमा विशदेन लूतिका-
    पटलेनावृतदृष्टिरीक्ष्यते ।
रुदितैरिव पुष्पितेक्षणा
    विपुलत्रासकृतैरनेकशः ॥ ५६ ॥

श्लथभित्तिविरूढभूरुह-
    स्थिरमूलाग्रविनिर्गमक्षतम् ।
स्फुटतीव भृशं शुचातुर
    हृदयं तद्गृहचित्रयोषिताम् ॥ ५७ ॥

नकुलः परिजीर्णवबुध-
    प्रतिबिम्बाननमध्यरन्ध्रतः ।
परिकर्षयति क्रुधा यथा
    स्फुरितं तद्रसनं सरीसृपम् ॥ ५८ ॥

इति जल्पति तत्र राक्षसी
    पुरतः प्रादुरभूद्विदोल्मिा ।
मकराकरपायिधामभिः
    क्षतयक्षाकृतिरुग्रविग्रहा ॥ ५९ ॥

नवकृत्तविलासिनीकर-
    प्रसवोत्तंसविभूषितानना ।
नृशिरस्ततिमेखलागुण-
    स्फरणक्रूरकटुकणत्कटिः ॥ ६० ॥

---

57. B. C. शुचाऽऽतुरं for शुचातुरं.

58. D. Fr. °प्रतिविम्ब° for °प्रतिबिम्ब°.

59. B. C. यक्षिणी for राक्षसी.

परितः स्फुरदन्त्रपाश्यया
परिणद्धाकुलकेशसंततिः ।
घनशोणितपङ्ककुङ्कुम-
प्रविलिप्तस्तनकुम्भभीषणा ॥ ६१ ॥

इति तामतिभीमदर्शना-
मभिवीक्ष्योभयतस्तपोधनम् ।
धनुषोरवनीभुजः सुतौ
सपदि न्यस्तशरावतिष्ठताम् ॥ ६२ ॥

स वसिष्ठतनूजपातित-
क्षितिपस्वर्वसतिप्रदो मुनिः ।
घृणिनो नृपतेः कृतस्मय-
स्तनयं वीक्ष्य जगाविदं वचः ॥ ६३ ॥

इति सार्वजनीनसम्पदः
प्रलयं देशनरस्य कुर्वतीम् ।
न निहत्य शरेण सरिभि-
स्त्वमधर्मी ध्रुवमेष गीयसे ॥ ६४ ॥

शतमन्युरवर्णवृत्तये
न वधः स्त्रैण इति प्रचिन्तयन् ।
निजघान विरोचनात्मजां
कुलिशेन त्रिदिवस्य शान्तये ॥ ६५ ॥

---

61. D. Fr. परिबद्ध° for परिणद्ध°. C. D. संहति: for सन्तति:.

62. B. C. तपोनिधिम् for तपोधनम्.

63. D. Fr. घृणिनो नृपतेर्जगाविदं तनयं वीक्ष्य कृतस्मयो वचः for घृणिनो नृपतेः कृतस्मयस्तनयं वीक्ष्य जगाविदं वचः. The Mss. D. Fr. agree with the Sinhalese edition. D. Fr. वशिष्ठ° for वसिष्ठ°.

64. D. Fr. सर्वजनीन° for सार्वजनीन°. A. B. कुर्वतीमनिहत्य for कुर्वतीं न निहत्य.

वनितावपुषि द्विषज्जने
 पुरुषाकारविशेषितेऽपि वा ।
न हि भद्रकरं शरीरिणां
 महतार्हे करुणावलम्बनम् ॥ ६६ ॥

युवतेरपि साधवः सुखे
 जगतो लुप्तवतश्चिरस्थितिम् ।
तुलयन्ति न राम विक्रमं
 द्विषतीतापमगुण्यवृत्तिभिः ॥ ६७ ॥

अपि वितथ इदं धनुर्भृतो-
 र्भवतोः पौरुषरोषवित्तयोः
न भजन्ति यशःश्रियं रणेऽ-
 भ्युदिते हन्त तपोधनद्विषः ॥ ६८ ॥

न विरोचनजन्मनोरिदं
 युवयोरायुधयुद्धतन्त्रयोः ।
द्विजवृद्धनिषेवणक्षमं
 महतोः श्रोत्रमलं विराजते ॥ ६९ ॥

---

66. Fr. प्रकृते स्यात् for महतार्हे. Fr. agreeing with the Sinhalese edition.

67. C. reads the following for our text:—तुलयन्ति न साधवः सुखे जगतो लुप्तवतश्चिरस्थितिम् । युवतेरपि राम साधवो द्विषतीतापमगुण्यवृत्तिभिः. Agreeing with the Sinhalese edition. D. लोपवितुम, Fr. लुप्तवताः for लुप्तवतः. The reading of the Ms. Fr. seems to be corrupt.

68. Fr. reads the following for our text:—रण अभ्युदिते धनुर्भृतो-र्भवतोः पौरुषरोषवित्तयोः । अपि वितथ इदं यशःश्रियं न भजन्तीति तपोधनाशिषा ? Agreeing with the Sinhalese edition.

69. D. Fr. with the Sinhalese edition read the following for our text. द्विजवृद्धनिषेवणक्षमं युवयोरायुधयुद्धतन्त्रयोः । न विरोचनवंशजन्मनोर्महतोः श्रोत्रमिदं विराजते.

इति मुनिचोदितो हृदि सुकेतुसुतामिषुणा
रघुपतिराक्षिणोदशनिपातपटुध्वनिना
स्फटितकुचान्तरस्रवदसृक्स्नुतिनः करणात्
प्रथममपाययुस्तदसवो नु शरो नु बहिः ॥ ७० ॥

ऋषिरिति विघ्नघातविधिसाञ्चितसद्यशसं
तनुजमयोजयद्दशरथस्य सुरास्त्रगणैः
असुरनिशाचरक्षतजपानपरैर्विकस-
ल्लसितहुताशनद्युतिपिशङ्गितदिग्वदनैः ॥ ७१ ॥

वदनविनिर्गतज्वलितवह्निशिखावितते-
रुपगतवन्ति राममथ तानि ततानि रुचा
शशधरखण्डकोणकुटिलस्फुटकोटिखरं
दशनचतुष्टयं पृथु दधन्ति बहिः प्रसृतम् ॥ ७२ ॥

रक्षोहव्यहविर्भुजं स हि तथा संधूप्य शस्त्रेन्धनैः
प्रत्युद्गम्य सुदूरमेव हरिणैरन्वीयमानो बहिः
छेदाय प्रसृतैरसेकिमलताजालप्रवालश्रियः
कूजत्कोकिलमाश्रमस्य निकटं सायं प्रपेदे मुनिः ॥ ७३ ॥

॥ इति जानकीहरणे महाकाव्ये सिंहलकवेरतिशयभूतस्य कुमारदासस्य
कृतौ श्रीरामोत्पत्तिर्नाम चतुर्थः सर्गः ॥

---

70. D. मुनिनोदितः for मुनिचोदितः. C. D. अक्षणोत् for अक्षिणोत्. C. D. वहिः for बहिः.

71. C. D. मुनिः for ऋषिः.

72. D. वहिः for बहिः.

73. C. स तु, D. स च for स हि. D. हिः for बहिः.

पञ्चमः सर्गः ।

ततस्ततं तापसकन्यकाजन-
प्रसिक्तसंवर्धितवृक्षमण्डलैः ।
सहस्रशस्तानितसामनिस्वन-
प्रवर्तिताखण्डशिखण्डिताण्डवम् ॥ १ ॥

विहङ्गपानाय महीरुहां तले
निवेशिताम्भःपरिपूर्णभाजनम् ।
विशोषणार्थाहितपुण्यवल्कल-
प्रताननम्रीकृतवृक्षमस्तकम् ॥ २ ॥

कृतासु नीवारविभागवृत्तिषु
स्वकीयमंशं मृदुहस्तसंपुटैः ।
हरद्भिरालोहितगण्डमण्डलैः
प्लवङ्गमैः सेवितशैलकन्दरम् ॥ ३ ॥

स्वमङ्कमारुह्य सुखं परिष्वपत्-
कुरङ्गशावप्रतिबोधशङ्कया ।
चिरोपवेशव्यथितेऽपि विग्रहे
सुनिश्चलासीनजरत्तपोधनम् ॥ ४ ॥

हिरण्यरेतःशरणानि सर्वतः
प्रवृत्तपुण्याहुतिधूमधूसरम् ।
बृहल्लतातानभृतः फलेग्रहे-
रधस्तरोरासितशायितातिथि ॥ ५ ॥

---

1. A. B. °जनाभिषिक्त° for °जनप्रसिक्त°.

2. D. Fr. प्रभार° for प्रतान°. The Calcutta edition as well as the Sinhalese edition agree with our codices A. B. C.

5. C. D. दृहल्लता° for बृहल्लता°. D. आतानभुजः for आतानभृतः. D. आश्रित° for आसित°. D. agreeing with the Sinhalese edition.

तपस्विवर्गस्य वधूषु वह्नये
वितन्वतीषु प्रकृतां बलिक्रियाम् ।
मृगाङ्गनाभिः परिलिह्य जिह्वया
विनोदितत्याजितरोदितच्छिशु ॥ ६ ॥

बलिक्रियातामितलाजकर्षणे
समेतकीटप्रतिघातशङ्कया ।
कुशस्य मुष्ट्या शनकैस्तपस्विभिः
प्रमृज्यमानानलमन्दिरोदरम् ॥ ७ ॥

महीरुहभ्रष्टविहङ्गपोतिका-
सुखोपवेशाय तपस्विसूनुभिः ।
इषीकतल्पेन विधाय मार्दवं
क्वचित्समासञ्जितनीडपञ्जरम् ॥ ८ ॥

सवारिमृत्स्नापरिपूर्णखातक-
प्रजन्यमानाङ्कुरबीजमेकतः ।
प्रहृष्टसारङ्गकिशोरवल्गित-
प्रकीर्णपुञ्जीकृतशुष्यदिङ्गुदि ॥ ९ ॥

समीरणैराहुतिगन्धपावनै-
र्वितानितोद्दामशिखण्डिनिस्वनम् ।
तपोवनं तत्तपसामधिश्रयः
कुमारयुग्मेन विवेश कौशिकः ॥ १० ॥

---

6. Fr. °वर्णस्य for °वर्गस्य. D. Fr. बधूषु for वधूषु. C. अधिलिह्य for परिलिह्य. Fr. °शिशुं for °शिशु. Fr. agreeing with the Sinhalese edition.

7. D. Fr. प्रमज्यमानं शनकैस्तपस्विभिः । कुशस्य मुष्ट्यानलमंदिरोदरम् for कुशस्य मुष्ट्या शनकैस्तपस्विभिः । प्रमृज्यमानानलमन्दिरोदरं D. Fr. agree with the Calcutta and the Sinhalese editions.

9. C. प्रजायमान° for प्रजन्यमान°. C. D. वीजं. for बीजं. B. C. °इंगुदे for °इंगुदि.

विधित्सुरिष्टिं नृपतेरतन्द्रितं
  सुतं ततो वैबुधलौकिकीमृषिः ।
समादिदेश प्रकृताय कर्मणे
  चिराय तद्रक्षणरूप्यमादृतः ॥ ११ ॥

तमग्निमिन्धानमधिक्रतु भ्रमन्
  रिरक्षिषुः सन् परितो रिपोरसौ ।
क्षमाभुजः सज्यशरासनः सुतो
  हृतो जगादावरजं वनश्रिया ॥ १२ ॥

बिभर्ति नीवारवदम्बुजाकर-
  श्रिया परीतं सततं तपोजुषाम् ।
अखातमाहावमनुप्तिमं परं
  सदाफलं शस्यमिदं तपोवनम् ॥ १३ ॥

सवेदवेदाङ्गविदो यमव्यय
  विदन्ति यत्नन पदं तपस्विनः ।
स लोककृत्यानि विचिन्त्य कानिचित्
  तपस्यति स्मेह पुमान् पुरातनः ॥ १४ ॥

सुदर्शनच्छिन्नसमाहृतेन्धनं
  द्विजेन पक्षव्यजनेन वीजितम् ।
त्रिनेत्रमूर्त्यन्तरमादिपूरुषो
  जुहाव हव्यैरिह हव्यवाहमम् ॥ १५ ॥

---

11. D. Fr. ऋषिः सुतं वैबुधलौकिकीं ततो विधित्सुरिष्टिं नृपतेरतन्द्रितं for विधित्सुरिष्टिं नृपतेरतन्द्रितं सुतं ततो वैबुधलौकिकीमृषिः. D. Fr. agree with the Sinhalese edition.

13. D. Fr. इन्धन्तं for इन्वाने. D. Fr. agreeing with the Sinhalese and the Calcutta editions.

14. D. वदन्ति for विदन्ति.

तपस्यति स्वामिनि शत्रुशातने
समित्कुशच्छेदनमात्रतत्परः ।
सुसंयतो नाभिननन्द नन्दकः
सुरारिवक्षःक्षतजासवं तदा ॥ १६ ॥

गदा रणदुन्दुभिभैरवं रणं
तदा समभेत्य भयं वितन्वति ।
शिरस्यपध्वस्तशिरस्त्रजालके
निमज्य मज्जां न जघास विद्विषाम् ॥ १७ ॥

नवं स्वकोशाहृतवारिधारया
वनं तरूणामनुगृह्णता रणे ।
न पाञ्चजन्येन जनस्य तेनिरे
भियो विशुष्काशनिभैरवैरवैः ॥ १८ ॥

सलीलमुद्दण्डसरोजविष्टरे
निषद्य पादेन पुरोऽवलम्बिना ।
परिस्पृशन्त्या चलवीचिमस्तकं
तदा किलागायि कलं न पद्मया ॥ १९ ॥

फणावतामुद्धरणेषु वारिधि-
प्रवाहसिक्तावुदयाचलस्थितः ।
वितत्य पक्षावधिपः पतत्त्रिणां
व्यशोषयन्न प्रति सूर्यमायतम् ॥ २० ॥

---

16. C. reads the following for our text:—तपस्यति स्वामिनि शत्रुशातने सुसंयतो नाभिननन्द नन्दकः । समित्कुशच्छेदनमात्रतत्परः सुरारिवक्षःक्षतजासवं तदा. C. agrees with the Sinhalese edition.

17. C. रणदुन्दभभैरवं for रणदुन्दुभिभैरवं.

18. D. °कोषाहृतनीर° for कोशाहृतवारि°. D. भियो हि for भियो वि°.

विहारमारण्यकमिष्टवस्तुदं
विहाय वल्केन समं वितूस्तयन् ।
इतः किल क्रोधपराहतो हरिः
पुरा प्रतस्थे बलिबन्धसिद्धये ॥ २१ ॥

ततः प्रहृत्येव गुणस्य संपदो
हिरण्यगर्भस्य विधूतहिंसया ।
निषेव्यते श्वापदसंपदा पदं
तपस्विनामृद्धमिदं शमावहम् ॥ २२ ॥

प्रगृह्य पुच्छे शिशवस्तपस्विनां
मसीपयःसेककृतानिवासितान् ।
यदङ्कबिन्दून् गणयन्ति चापला-
द्विलोकय द्वीपिनमेनमग्रतः ॥ २३ ॥

इमौ हरी संहृतरोषशङ्कितौ
नितान्ततप्तौ तपनस्य दीप्तिभिः ।
तलं गजस्य स्रुतगण्डसंपदः
फणातपत्रं फणिनश्च वाञ्छतः ॥ २४ ॥

---

21. D. इतः पुरा for इतः किल. A. C. क्रोधविमूर्च्छितो विभुः for क्रोधपराहतो हरिः. D. किल प्रतस्थे for पुरा प्रतस्थे. The readings of D. agree with the Sinhalese edition. C. बलिबन्धकर्मणे for बलिबन्धसिद्धये.

22. B. C. प्रहृत्येत्र for प्रहृत्येव.

23. C. मशीपयः°, D. मषीपयः° for मसीपयः°. Fr. यदेहबिन्दून्. for यदङ्कबिन्दून्.

24. D. Fr. हरी इमौ for इमौ हरी. Agreeing with the Sinhalese edition. D. Fr. °शङ्किनौ for ° शङ्कितौ. Agreeing with the Sinhalese edition.

तथा गिरं व्याहरतैव रोदसी
वितत्य यातं पवनेन रंहसः ।
विधूनयत्तद्विपिनं द्विषद्बलं
ध्वजैरुपालक्ष्यत काकलाञ्छनैः ॥ २५ ॥

सरोषरक्षः प्रतिबिम्बविग्रहं
कृपाणपत्रे शरदम्बरत्विषि ।
विगृह्णतां जीवितपानलिप्सया
स्थितः समास्थाप्य यमो यथा बभौ ॥ २६ ॥

असंख्यगह्या अपि तत्र सैनिकाः
पिशाचरक्षस्ततिभिर्निरन्तरम् ।
कृतान्धकारं रथचक्ररेणुभि-
र्जगुर्जगत्सत्त्वरजस्तमोमयम् ॥ २७ ॥

चकार लक्ष्यं प्रथमो बलोत्तरो
नभः श्रितं तत्पदिको बलं द्विषाम् ।
ततिं क्षितिस्थामनुजो जघान च
द्रवत्तुरङ्गामतिदन्तवद्विभुम् ॥ २८ ॥

युधि द्विपा रामशरेण दारिताः
कृतत्वराधोरणमुक्तकन्धराः ।
यतो धरण्यामनुकृष्टवारिदं
दिवः पतन्तो रुरुजुः स्वसैनिकान् ॥ २९ ॥

---

25. D. Fr. पवनस्य रंहसा for पवनेन रंहसः.

26. D. Fr. प्रतिबिम्बविग्रहं for प्रतिबिम्बविग्रहं. Fr प्रयुध्यतां for विगृह्णतां.

28. D. Fr. read the following for our text:—चकार लक्ष्यं स नभः श्रितं बलं बलोत्तरोऽपि प्रथमोऽनुजो द्विषाम् । द्रवत्तुरंगामतिदन्तवद्विभुं जघान पंक्तिं पदिकः क्षितिस्थिताम्. Agreeing with the Sinhalese edition, A. अभिदान्तवत्, B. अतिदान्तवत्, C. अभिदन्तवत् for अतिदन्तवत्.

29. D. Fr. बिभिदुः for रुरुजुः.

शरासने वर्त्मनि लक्ष्यभेदने
परैरुपालक्ष्यत नेषुसन्ततिः ।
ऋतेऽपि हेतोरिव दीर्णवक्षसो
निपेतुरस्य प्रधने सुरद्विषः ॥ ३० ॥

यथा गुणस्य ध्वनयः समुद्ययु-
र्निपातशब्देन समं युधि द्विषाम् ।
तथाऽस्य योद्धुर्धनुषो विनिर्गता
जवे विशेषं विदधुः शिलीमुखाः ॥ ३१ ॥

सुरारिहस्तच्युतशस्त्रजालका-
न्यलब्धलक्ष्याणि चिरं नभस्तले ।
विशुष्कपत्रप्रतिमानि तच्छर-
प्रतानवातोपहतानि बभ्रमुः ॥ ३२ ॥

प्रभञ्जनेनाहितपक्षतिध्वनि
प्रसर्पतां राजसुतस्य पत्रिणाम् ।
ऋभुद्विषस्ते प्रतिलोममाहृतैः
शरैर्निजैरेव दृढं निजघ्निरे ॥ ३३ ॥

क्षतं पृषत्केन पतत्रिणां पथः
पतद्बलं तत्तनयस्य भ्रमतः ।
निपातखेदादशिवे भुवस्तले
भियेव तूर्णं जहुरन्तरासवः ॥ ३४ ॥

---

30. Fr. लक्षछेदने for लक्ष्यभेदने. D. Fr. क्षीर्णवक्षसः for दीर्णवक्षसः.

31. D. Fr. निदधुः for विदधुः.

32. D. Fr. °पाणिच्युत° for °हस्तच्युत°. Fr. °लक्षाणि for °लक्ष्याणि.

33. D. प्रसर्पता राजसुतस्य पत्रिणा for प्रसर्पतां राजसुतस्य पत्रिणाम्. A C. क्रतुद्विषः for ऋभुद्विषः. Agreeing with the Sinhalese edition.

34. D. Fr. महीतले for भुवस्तले.

शिताङ्कुशन्यासविधूतमस्तकाः
शिरःसमीपे विनिविष्टबाहवः ।
ध्रुवं नदन्तो युधि तं महारिणं
भयादयाचन्त यथारिदन्तिनः ॥ ३५ ॥

द्विपं करीरीयुगमूलखण्डित-
प्रशीर्णदन्तं समदेन पश्यता ।
मृधावतारव्यथितेन चेतसि
क्षणं विचक्रे निकटेन दन्तिना ॥ ३६ ॥

करी करं यातमुदग्रविग्रहः
परं महर्तुं प्रतिहृत्य रंहसा ।
शरेण भित्त्वा निखिले निकीलिते
शशाक भोक्तुं न भुजस्य मण्डले ॥ ३७ ॥

निकीलिते रामशरेण वेगिना
दृढं विभिद्योरुयुगं तुरङ्गमे ।
कृतेऽपि दोषे भयमूढवृत्तिना
हयेन कश्चिद्विचचाल नासनात् ॥ ३८ ॥

रिपोरपूर्णेन्दुमुखेन कश्चन
स्थिरासनः पत्रियुगेन राक्षसः ।
निकृत्तयोरप्यधिजानु पादयोः
पपात वेगेन यतो न वाजिनः ॥ ३९ ॥

---

35. C. इवारिदन्तिनः for यथारिदन्तिनः.

36. C. प्रकीर्णदन्तं for प्रशीर्णदन्तं. D. रमरावतार° for मृधावतार.° Agreeing with the Sinhalese edition.

38. D. कृतेऽपराधेऽपि भयेन चेतसा for कृतेऽपि दोषे भयमूढवृत्तिना.

39. D. अरेः for रिपोः.

वधाय धावन्नभिशत्रु विद्विषः
शरेण कृत्तच्युतमस्तकोऽपरः ।
हतायुरघ्यादिकृतेन कानिचि-
त्पदानि वेगेन जगाम राक्षसः ॥ ४० ॥

जवेन कश्चिज्जवनाम्बुदोपम
क्षणं सिताभ्रैः कृतकर्णचामरम् ।
निपत्य कुम्भे तरसा द्विधा गतै-
र्विहायसा वाहयति स्म दन्तिनम् ॥ ४१ ॥

पृषत्कभिन्नोदररन्ध्रनिर्गतं
स्वमन्त्रमुत्कृत्य खुराग्रपातनैः ।
दिशि क्षिपन्तं युधि वेगधारया-
परो भुवं वाहयति स्म वाजिनम् ॥ ४२ ॥

निकृत्य सौमित्ररथाङ्गधारया-
पवर्जितं स्वं तरसा क्षपाचरः ।
क्रुधायुधीकृत्य भुजं महीभुजः
सुतं जघान ध्वनिकम्पिताचलः ॥ ४३ ॥

न्यमज्जदर्धेन रथाङ्गमीरितं
परेण शत्रोरुपदण्डमस्तकम् ।
तमेव दण्डं परशुं विधाय तं
शिरस्यरातिर्निजघान सस्वनः ॥ ४४ ॥

---

40. D. गतायुः for हतायुः. C. नैर्ऋतः, D. कौणपः for राक्षसः.

41. B. हस्तिनम् for दन्तिनम्.

42. C. सैन्धवं, D. घोटकं for वाजिनम्.

43. D. कृधा for क्रुधा. D's reading appears to be corrupt. C. D. °कम्पितस्थलः for °कम्पिताचलः. Agreeing with the Calcutta edition.

स्वपाणियंत्रच्युतशस्त्रसादितं
विधाय वृन्दं बहुधा सुरद्विषाम् ।
रणाय कोशादसिमीशितुः सुत-
श्चकर्ष कृष्णं विवरादिवोरगम् ॥ ४५ ॥

परस्य सौमित्रिकृपाणपाटित-
द्विधाभवद्देहभृतो निकीलयन् ।
शरेण पार्श्वे नृहरिः समग्रतां
व्यधत्त रोषेण नु लीलया नु सः ॥ ४६ ॥

करं रणाय प्रतिहृत्य धावति
द्विपे निजघ्ने तनयेन भूभुजः ।
बहूनि खण्डानि विधित्सुनासिना
समेत्य संपिण्डित एव तत्करः ॥ ४७ ॥

कृपाणकृत्तस्य दृढोरुयन्त्रितं
न पश्चिमार्धं निपपात सादिनः ।
तुरङ्गवल्गादृढकृष्टमुष्टिना
परेण भागेन च लम्बितं पुरः ॥ ४८ ॥

परेण खड्गेऽनुपपातपातिते
सुरारिरुत्तानविसृष्टविग्रहः ।
अपि व्यपाये सति सत्त्वमानयो-
र्द्विषे न दित्सन्निव पृष्ठमाहवे ॥ ४९ ॥

---

45. D. बृन्दं for वृन्दं Agreeing with the Sinhalese edition.

48. D. °वाल्गादृढकृत्तंमुष्टिना, Fr. °वल्गादृढलग्नमुष्टिना for °वल्गादृढकृष्टमुष्टिना. Fr. agreeing with the Sinhalese edition.

निमग्नखड्गे जठरे सुरद्विषः
परिक्षरच्छोणितसिक्तमूर्तयः ।
परस्परस्य प्रसभं समुच्छ्वस-
त्प्रहारवातेन पुनर्विशोषिताः ॥ ५० ॥

ततस्ततासृक्स्रवलोहिताम्बरः
श्रियं जयस्थामुपयन्तुमुद्यतः ।
यथेप्सपानाशनतृप्तचेतस-
श्चकार राजन्यवराश्चिरं द्विजान् ॥ ५१ ॥

ततो मरुत्पावकशस्त्रनिर्धुत-
प्रदग्धमारीचसुबाहुविग्रहः ।
बलं बलीयानबलीकृतं भिया
ततं दिगन्तं स निनाय नायकः ॥ ५२ ॥

रणे दधानो हृदयं दयाऽहृतं
सलीलमायम्य धनुर्धनुर्धरः ।
पराङ्मुखानां शनकैः शिलीमुखा-
द्विषाद्विपानां जघने जघान सः ॥ ५३ ॥

भृशं न सेहे युधि राममाशुग-
प्रतानशुष्काशनिपातभीषणम्
युगान्ततिग्मद्युतितेजस द्विषो
बलीयसो भ्रातृबलान्वितं बलम् ॥ ५४ ॥

---

50. D. सुरारयः for सुरद्विषः. D. परिस्रवल्लोहित° for परिक्षरच्छोणित°.

51. A. B. जयोत्थां for जयस्थां. D. °पानासन° for °पानाशन°. D. agreeing with the Sinhalese edilion. D. Fr. समान् for द्विजान्.

52. C. क्षणाद्दिगन्तं for ततं दिगन्तं.

53. D. आहृत्य for आयम्य.

24. C. चिरं for भृशं. D. °प्रवृन्द° for °प्रतान°.

स्थित्वा गुणे महति तत्क्षणलब्धमोक्षाः
सुश्लिष्टयुक्तिसफलाननसंपदस्ते ।
शाक्या इवास्य विशिखा रिपुसैनिकेभ्य-
श्चक्रुस्त्रिविष्टपसभागमनोपदेशम् ॥ ५५ ॥

हुतभुजि निधनाख्ये शत्रुहव्यानि हुत्वा
परिणयति जयश्रीवीरकन्यां नृवीरे ।
समरपटहघोषे तत्र नर्त्तं कबन्धै-
र्बहलरुधिरपङ्कस्फारिसिन्दूरलेपैः ॥ ५६ ॥

मध्येनिकृत्तरजनीचरपूर्वकाया-
श्छेदैः स्थिता भुवि निपत्य भयं वितेनुः ।
रक्षःसु युद्धविमुखेषु विभिद्य भूमी-
मर्धोत्थिता इव पुनः समराय दैत्याः ॥ ५७ ॥

रामायुधव्यथितराक्षसरक्तधारा-
स्पर्शेन लोहितरुचो मुहुरम्बुवाहाः ।
गौरीपतिप्रणतिसंभ्रमलाभवन्ध्यां
सन्ध्यामकालघटितां गगने वितेनुः ॥ ५८ ॥

संक्रीडद्रथतुरगद्विपाभ्रवृन्द-
व्युत्क्रान्तौ विरतपृषत्कपातवृष्टि ।
निस्त्रिंशस्फारिततडिद्वियुक्तमाप
व्यक्तार्कद्युति शरदीव तन्नभः श्रीः ॥ ५९ ॥

---

55. A. B. C. त्रिपिष्टपसभा° for त्रिविष्टपसभा°.

56. D. °पटहकोषे for °पटहघोषे. C. नृत्यं for नृत्तं. D. कदन्धैः for कबन्धैः.

57. D. निशय्य for निपत्य. D. गोत्रां, Fr. पृथ्वीं for भूमीं. C. प्रधनाय for समराय.

58. D. रोहितरुचः for लोहितरुचः. D °बन्ध्यां for °वन्ध्यां.

59. D. °बृन्द for °वृन्द.

रक्षोवसापिशितपूरितकुक्षिरन्ध्रः
काकुत्स्थबाणहतहास्तिमुखाधिरूढः ।
पर्यन्तलग्नरुधिराणि मृदुभ्रणाद-
स्तुण्डानि वायसगणो रदने ममार्ज ॥ ६० ॥

राजात्मजौ मुनिसुताश्रुभिराहिताघ्यौं
प्रत्युद्गतौ मृगकुलैरुटजानि गत्वा ।
आवर्जिते विदधतुः शिरसी सुबाहो-
र्बाणव्रजेन गुरुणी गुरुपादमले ॥ ६१ ॥

॥ इति जानकीहरणे महाकाव्ये सिंहलकवेरतिशयभूतस्य कुमारदासस्य
कृतौ मारीचसुबाहुवधो नाम पञ्चमः सर्गः ॥

---

60. C. °मुखावरूढः for मुखाधिरूढः.

61. C. D. मुनिसुताक्षिभिः for मुनिसुताश्रुभिः. A. B. आहितार्घौं for आहिताघ्यौं.

षष्ठः सर्गः ।

उच्चचाल ततः स्रष्टा जगदंशस्य मैथिलम् ।
अनुग्रहीतुमग्रण्यं गृहिणामाहितक्रतुम् ॥ १ ॥
बिभ्रत् सन्ध्याविधिस्नानसंवर्धितरुचो जटाः ।
ज्वाला इव तपोवह्नेः शालिशूकाग्रपिङ्गलाः ॥ २ ॥
तेजसा तपसो दीप्तः स्निग्धश्च करुणागुणात् ।
सम्यं संदर्शितादित्यचन्द्रोदय इवार्णवः ॥ ३ ॥
शिरःप्रदेशलम्बिन्या कुर्वन् रुद्राक्षमालया ।
फलिता इव तीर्थाम्भःसेकपुष्टया जटालताः ॥ ४ ॥
अरण्यदेवताभिः स प्रयुक्तबलिमङ्गलः ।
व्रती निरगमत् सत्रान्मेघाद्रूध्न इव ज्वलन् ॥ ५ ॥
निनाय हरिणव्रातं स्वयं यत्नेन वर्धितम् ।
प्रस्थितं सह संरुध्य बाष्पापूरितलोचनौ ॥ ६ ॥
गमनव्याहृतारम्भप्रणामेषु महर्षिभिः ।
पाणिभिः शिरसि स्पृष्टौ हव्यधूमसुगन्धिभिः ॥ ७ ॥
वैखानसवधूहस्तलम्भितार्घ्यकृताशिषौ ।
तौ द्रष्टुकामौ मेदिन्या ईश्वरस्य सुतौ धनुः ॥ ८ ॥

---

1. D. उच्चचार for उच्चचाल. D. कर्ता for स्रष्टा.

3. D. तपसस्तेजसा for तेजसा तपसः.

5. D. अरण्यदेवताभिश्च for अरण्यदेवताभिः स. C. मुनिः for व्रती.

6. C. D. read सह प्रस्थितमारुध्य वर्धितं हरिणव्रजम् । स्वयं निनाय यत्नेन बाष्पापूरितलोचनौ for our text. B. वाष्पापूरितलोचनौ for बाष्पापूरितलोचनौ.

7. D. शिरसि पाणिभिः स्पृष्टौ for पाणिभिः शिरसि स्पृष्टौ.

8. C. D. °लम्भितार्घं° for °लम्भितार्घ्य.° C. D. द्रष्टुकामौ निनायैशं मेदिनीशसुतौ धनुः for तौ द्रष्टुकामौ मेदिन्या ईश्वरस्य सुतौ धनुः. Agreeing with the Sinhalese edition.

ततश्चिरपरित्यक्तं गौतमस्य तमोनुदः ।
विवेश विश्वभुग्धाम्नो धाम वर्त्मवशाद्वशी ॥ ९ ॥
स्थपुटासु कुटीरस्य निकटाङ्गनभूमिषु ।
प्ररूढदर्भसन्दर्भघासग्रासोद्यतद्विपम् ॥ १० ॥
क्वचिदुद्देहिकालीढजीर्णवल्कलमन्यतः ।
आरण्यतुटुमच्छिन्नशीर्णकृष्णमृगाजिनम् ॥ ११ ॥
तलस्थितजरत्कुम्भमुखान्निर्गच्छताहिना ।
आवर्जितपयस्तिम्यद्वृक्षमूलमिव क्वचित् ॥ १२ ॥
क्वचिद्विष्णुप्रतिच्छन्दःकुक्षिस्थविवराननात् ।
नकुलैरन्त्रवत्कृष्टवेष्टमानसरीसृपम् ॥ १३ ॥
तस्मिन्निजपदस्पर्शत्याजितग्रावविग्रहम् ।
पप्रच्छ स्त्रीमयं तेजो रामः शापस्य संभवम् ॥ १४ ॥
निगद्यासौ सुनासीरं व्रीडानम्रीकृताननना ।
न्यवीविदद्नुक्त्वैव यौवनाविनयं पुरा ॥ १५ ॥
ययौ रामोऽथ तं देशं मरुतामास वेगिनाम् ।
पुरुहूतहतभ्रूणच्छेदेभ्यो यत्र संभवः ॥ १६ ॥

---

9. A. B. गोतमस्य for गौतमस्य.

10. C. D. निकटाङ्गणभूमिषु for निकटाङ्गनभूमिषु. Agreeirg with the Sinhalese edition.

14. D. शापस्य स्त्रीमयं तेजो रामः पप्रच्छ संभवम् for पप्रच्छ स्त्रीमयं तेजो रामः शापस्य संभवम्. Agreeing with the Sinhalese editin.

15. B. शुनासीरं, C. शुनाशीरं, Fr. सुनाशीरं for सुनासीरं. A. D. निगद्यासौ शुनासीरं व्रीडादावर्जिताननना for निगद्यासौ सुनासीरं व्रीडानम्रीकृताननना. A. D. agree with the Sinhalese edition. D. Fr. न्यवीवदत् for न्यवीविदत्.

16. A. मेधातिथिहतभ्रूणच्छेदेभ्यो यत्र संभवः। मरुतां वेगिनामास देशं रामो ययावथ, B. मेधातिथिहतभ्रूणच्छेदेभ्यो यत्र संभवः। ययौ रामोऽथ तं देशं मरुतामास वेगिनाम्, C. मध्वरातिहतभ्रूणच्छेदेभ्यो यत्र संभवः। मरुतां वेगिनामास देशं रामो ययावथ for our text. C. agrees with the Sinhalese edition.

प्रतीत्या लङ्घिताध्वानस्ते तोरणमणित्विषा ।
इति चेतोहरा राममभिव्यातेनिरे गिरः ॥ १७ ॥

मत्तमातङ्गसंदानदामनिर्दलितत्वचः ।
अजय्यत्वं वदन्तीव यस्य पर्यन्तभूरुहः ॥ १८ ॥

ताराव्रजस्पृशो याति पिधानत्वं निशाकरः ।
यत्र प्राकारचक्रस्य नभोमध्यस्थमण्डलः ॥ १९ ॥

मध्ये कुवलयाक्रान्तमहापद्मविभूषणः ।
अवतीर्णघनालिश्रीर्यत्खातः सागरायते ॥ २० ॥

वप्राजगरभोगेन वेष्ट्यमानः समन्ततः ।
पिण्डीभूत इव त्रासाद्धनो यद्गृहसंचयः ॥ २१ ॥

यद्गोपुरविटङ्काग्रचन्द्रकान्तमणिस्रवम् ।
रसयन्ति स्यदश्रान्ताः शीतदीधितिवाजिनः ॥ २२ ॥

विटङ्कभुजसंप्राप्तसहस्रकरमूर्तिना ।
विग्रहेण यदावाससंतानो भार्गवायते ॥ २३ ॥

यद्देवगृहशृङ्गस्थपद्मरागप्रभाहतम् ।
व्योममध्यं प्रपद्यापि बिम्बं बालायते रवेः ॥ २४ ॥

हर्म्यशृङ्गेषु निर्धूतध्वान्ता यत्र मणित्विषः ।
ज्यौत्स्नः कृष्ण इति ज्ञानं जने रुन्धन्ति पक्षयोः ॥ २५ ॥

यत्र वातायनासन्नवारमुख्यामुखेन्दवः ।
रथ्यासंचारिणो यूनः स्खलयन्ति पदे पदे ॥ २६ ॥

---

18. Fr. निर्दालित° for निर्दलित°. The reading of the Ms. Fr appears to be corrupt; it agrees with the Sinhalese edition.

21. D. Fr. वेष्टमानः for वेष्ट्यमानः. A. B. C. agree with the Sinhalese edition.

24. D. Fr. विम्बं for बिम्बं.

26. D. Fr. °द्वारमुख्या मुखेन्दवः for °वारमुख्यामुखेन्दवः. D. Fr. रथ्यां संचारिणः for रथ्यासंचारिणः.

श्रुत्वा यत्सौधपृष्ठेषु विमानशिखिनिस्वनम् ।
याति शैथिल्यमुष्णांशुहयभोगीन्द्रबन्धनम् ॥ २७ ॥
सोपानरत्ननिर्भिन्नतमश्छेदेन दर्शिताः ।
ग्लायन्ति यत्र न सरश्चक्रवाका निशास्वपि ॥ २८ ॥
यस्य हर्म्यसमासन्नतिग्मदीधितिवाजिनः ।
मन्दं व्रजन्ति संगीतवीणावर्जितचेतसः ॥ २९ ॥
पौरसन्दोहभोगस्य श्रिया वज्रभृतः पुरीम् ।
अधो विधत्ते धामेदं मैथिलस्य पुरं परम् ॥ ३० ॥
इति व्याहरतैवाथ तेन स्थानं महीयसः ।
परमृद्धं क्रतुपतेर्निन्याते नेतुरात्मजौ ॥ ३१ ॥
कृतपाद्यो भुवो भर्तुः स व्रती प्रमदाश्रुभिः ।
विष्टरं परिजग्राह सिंहचर्मोत्तरच्छदम् ॥ ३२ ॥
स्तुत्यासुतीवलं सत्रे जगादोत्साहयन्मुनिः ।
नुतिर्भ्राजत एवाग्रे निःस्पृहेण प्रभोरपि ॥ ३३ ॥
यो धर्मस्य धृतः सप्ततन्तुभिः सगरादिभिः ।
तन्तुः स एव सम्राजा सम्यगालम्बितस्त्वया ॥ ३४ ॥

27. D. Fr. यानस्य for विमान°

28. D. Fr. म्लायन्ति for ग्लायन्ति. D. Fr. क्षपास्वपि for निशास्वपि.

29. B. C. संगीतवाद्यावर्जित° for संगीतवीणावर्जित.°

32. D. Fr. व्याघ्रचर्मोत्तरच्छदम् for सिंहचर्मोत्तरच्छदम्.

33. B. reads जगादोत्साहयन् सत्रे मुनिः स्तुत्यासुतीवलम् । नुतिर्भ्राजत एवाग्रे निस्पृहेण प्रभोरपि, C. has स्तुत्यासुतीवलं सत्रे जगादोत्साहयन्मुनिः । प्रभोर्भ्राजत एवाग्रे निःस्पृहेण कृता नुतिः, D. reads स्तुत्यासुतीवलं सत्रे जगादोत्साहयन्मुनिः । प्रभोर्भ्राजत एवाग्रे निःस्पृहेणापि हि स्तुतिः for our text. B agrees with the Sinhalese edition.

34. C. D. read तन्तुर्धर्मस्य यः सप्ततन्तुभिः सगरादिभिः । धृतः स एव सम्राजा सम्यगालम्बितस्त्वया. C. D. agree with the Sinhalese edition.

अपि सत्यां विस्रसायामविस्रस्तां तव श्रियम् ।
विक्रमस्य वदन्तीव सत्रसंभारसंपदः ॥ ३५ ॥

कृतवेलाव्यतिक्रान्तिस्त्वरासंकोचिताम्बरा ।
साभिसारेव ते कीर्तिर्दूरमाक्रामदाशया ॥ ३६ ॥

कच्चित्स्वार्थे क्रतुरयं स्वर्ग्यस्तव फलस्पृहाम् ।
विनैव प्रथते कच्चिन्निःस्वं प्रति वदान्यता ॥ ३७ ॥

आदाय करमाढ्येभ्यः कीकटेष्वपि वर्षसि ।
प्रपीय वारि सिन्धुभ्यः स्थलेष्विव घनाघनः ॥ ३८ ॥

नवे वयसि राज्यार्थं प्रविधाय जरां गतान् ।
कच्चित्पुष्णासि ते भृत्यान् सादरं समयेऽक्षमे ॥ ३९ ॥

त्वद्विक्रमेण वैधव्यं प्रापिता रिपुयोषितः ।
बालप्राणार्थिनीः कच्चित्सम्यग्रक्षसि बन्धुवत् ॥ ४० ॥

द्वयेनादौ त्रिवर्गस्य कच्चित्साम्यं गतश्चिरम् ।
धर्मोऽद्य वयसो वृध्द्या सह संवर्धते तव ॥ ४१ ॥

इति प्रश्नावकाशस्य विरामे रामलक्ष्मणौ ।
मुनेर्विवेद वैदेहो द्रष्टुकामौ निजं धनुः ॥ ४२ ॥

---

35. D. reads the following for our text:—विस्रसायामविस्रस्तां वि-क्रमस्य तव श्रियम् । सत्यामपि वदन्तीव सत्रसंभारसंपदः. D. agrees with the Sinhalese edition.

37. D. स्वार्थे कच्चित्क्रतुरयं for कच्चित्स्वार्थे क्रतुरयं. D. वदन्यता for वदान्यता.

38. C. दरिद्रेषु for कीकटेषु. C. निपीय for प्रपीय.

39. D. भृत्यानपि सादरमक्षमे for भृत्यान्सादरं समयेऽक्षमे. D. agrees with the Sinhalese edition.

40. C. वैरियोषितः for रिपुयोषितः. C. पुत्रप्राणार्थिनीः, D. शिशुप्राणार्थिनीः for बालप्राणार्थिनीः.

एकमुद्रेचितं तस्य भ्रूचापमनुजीविभिः ।
चापस्यानयने हेतुः क्षणमास क्षमापतेः ॥ ४३ ॥

वरवक्त्रेन्दुबिम्बत्विड्ग्रासगृध्नुं परं ग्रहम् ।
सीताविवाहसंयोगसुखरोधार्गलान्तरम् ॥ ४४ ॥

अहिर्बुध्न्य परित्यागतीव्रशोकभरादिव ।
मध्ये लोहसमुद्रस्य निःशब्दं शयितं चिरम् ॥ ४५ ॥

अमार्दवमतिस्तब्धं गुणेनापि न नामितम् ।
ईशेन दर्शितस्नेहं नीचं जनमिवाग्रहम् ॥ ४६ ॥

चक्रीचकार कर्णान्तावतंसितनखद्युतिः ।
तद्दाशरथिरादाय सीताक्रयधनं धनुः ॥ ४७ ॥

ततस्त्रासकरो नादश्चापभङ्गसमुद्भवः ।
दिशः ससर्प रामस्य यशोघोषणडिण्डिमः ॥ ४८ ॥

क्षेत्रभूमिर्गुणस्यासौ सीतया सहिता वृता ।
वप्रैः फलवती सद्यः प्रचकम्पेऽखिला पुरी ॥ ४९ ॥

रोमोद्भेदापदेशेन हर्षमङ्कुरितं हृदि ।
सिञ्चन्नश्रुस्रवेण स्म मुनिमाह महीपतिः ॥ ५० ॥

---

43. D. तस्योद्रेचितमेवैकं for एकमुद्रेचितं तस्य. D. agrees with the Sinhalese edition.

44. D. °विम्ब° for °बिम्ब°. D. °गृध्नुपरग्रहम् for °गृध्नुं परं ग्रहम्.

45. C. अहिर्बुध्न°, D. अहिब्रध्न° for अहिर्बुध्न्य°.

46. C. D. जनं नीचमिवाग्रहम् for नीचं जनमिवाग्रहम्. C. D. agreeing with the Sinhalese edition.

47. C. सीताक्रयधनं दाशरथिरादाय तद्धनुः for तद्दाशरथिरादाय सीताक्रयधनं धनुः. C. agrees with the Sinhalese edition.

48. C. यशोयात्रिकडिण्डिमः for यशोघोषणडिण्डिमः.

50. C. मुनिमश्रुस्रवेण स्म सिञ्चन्नाह महीपतिः, D. सिञ्चन्नस्रस्रवेण स्म मुनिमाह विशांपतिः for सिञ्चन्नश्रुस्रवेण स्म मुनिमाह महीपतिः. C. agrees with the Sinhalese edition.

प्रौढेऽपि वयसि प्रायो रुणद्धि तपसि स्पृहाम् ।
यच्चापभङ्गदेयं मे प्राणं सीमन्तिनीधनम् ॥ ५१ ॥

तद्रामस्य गतं दास्यं विक्रमक्रयलम्भितम् ।
अस्य ह्रस्वद्वितीये मे न्यस्तां विघ्नूर्मिळामपि ॥ ५२ ॥

शोकाख्यमस्य वैदेह्या विवाहपरिलम्बजम् ।
हृच्छल्यमस्तुकारेण तपस्यन् निचकर्ष सः ॥ ५३ ॥

अथ दूतास्थितः प्रायाद्राजद्वयमनोरथः ।
अयोध्यामन्यराजन्यप्रीतिप्रशमनो रथः ॥ ५४ ॥

यत्रासीद्रघुपतिरूपनिर्जितोऽसौ
वैलक्ष्यक्षतकृतसंमदावसादः ।
लालाट्यज्वलनरयेण भूतभर्त्रा
नैरात्म्यं हृदयभुवः शिवाय सृष्टम् ॥ ५५ ॥

पीनांसो नियतमुरस्तटो विशालः
क्षामं तव्द्यथयति मध्यमं शरीरम् ।
धात्रेति स्वयमनुचिन्त्य लम्बबाहु-
स्तम्भाभ्यां दृढमिव यन्त्रितोऽस्य देहः ॥ ५६ ॥

---

51. C. reads the following for our text चापभङ्गेन यद्देयं प्राणं सीमन्तिनीधनम् । प्रौढेऽपि वयसि प्रायो रुणद्धि तपसि स्पृहाम्. C. agrees with the Sinhalese edition.

52. C. reads the follwing for our text गतं रामस्य दास्यं तद्वि-क्रमक्रयलम्भितम् । अस्य भ्रातृद्वितीये मे न्यस्तां विघ्नूर्मिलामपि. C. agreeing with the Sinhalese edition.

53. D. दुःखाख्यं for शोकाख्यं. D. जानक्याः for वैदेह्याः.

54. D. तदा for अथ. D. प्रागात् for प्रायात्.

55. C. लालाटज्वलनलयेन. D. लालाटज्वलनरयेण for लालाट्यज्वलनरयेण.

नेत्रान्ताधरकरपल्लवप्रभाभि-
स्तेनोष्णद्युतिकरकुङ्कुमानुलिप्तः ।
व्याकोशारुणवनजप्रभाविशेषो
निर्जित्याहित इव पादयोरधस्तात् ॥ ५७ ॥

ज्ञानं विलोचनमिति प्रथिते तदीये ।
नेत्रे उभे विमलवृत्तिगुणस्वभावे ।
एकं तयोः श्रुतिपथस्य समीपमात्रं
यातं प्रपन्नमखिलश्रुतिपारमन्यत् ॥ ५८ ॥

इत्थं वराश्रयकथेषु जनेषु सीतां
नम्रेण घर्मसलिलास्पदगण्डलेखा
तस्थौ मुखेन शशिनिर्मलदन्तकान्ति-
ज्योत्स्नानिषिक्तदशनच्छदपल्लवेन ॥ ५९ ॥

॥ इति जानकीहरणे महाकाव्ये सिंहलकवेरतिशयभूतस्य कुमारदासस्य
कृतौ मिथिलाप्रवेशो नाम षष्ठः सर्गः ॥

---

57. D. व्याकोष° for व्याकोश°.

59. D. °गण्डरेखा for °गण्डलेखा.

सप्तमः सर्गः ।

ततो धरित्रीतनया गरीयः
सा शासनं प्राप्य गुरोरलङ्घ्यम् ।
स्थपत्यशुद्धान्तजनैः परीता
जगाम कर्तुं व्रतिनो नमस्याम् ॥ १ ॥

सुखेन नत्वा गजकुम्भपीन-
स्तनावकृष्टा चरणौ महर्षेः ।
तनैव भूयो भरमुद्वहन्ती
समुन्ननाम प्रतिपद्य यत्नम् ॥ २ ॥

सत्यं यदस्याः प्रविभाव्यरागो
दृष्टिप्रवेकः खलु कृष्णवर्त्मा ।
स्नेहेरितं तद्धनदोपमस्य
धैर्येन्धनं तेन ददाह भर्तुः ॥ ३ ॥

विन्यस्तपीनस्तनहेमकुम्भा
स्वेदाम्बुभिस्तद्धृदयोपकार्या ।
मनोभुवस्तत्प्रथमप्रवेशे
सिक्तापि नो तत्र रजः शशाम ॥ ४ ॥

---

1. C. ततः पृथिव्यास्तनया for ततो धरित्रीतनया. D. reads the following for our text:—स्थपत्यशुद्धान्तजनैः परीता ततो धरित्रीतनया गरीयः। सा शासनं प्राप्य गुरोरलंघ्यं जगाम कर्तुं व्रतिनो नमस्याम्. Agreeing with the Sinhalese edition.

3. C. reads the first two lines thus:—दृष्टिप्रवेकः प्रविभाव्यरागः सत्यं यदस्याः खलु कृष्णवर्त्मा. C. agrees with the Sinhalese edition. D. तस्य for तेन.

4. C. D. स्वेदोम्बुभिः for स्वेदाम्बुभिः. D. सिक्ता च for सिक्तापि.

तुष्टो नु भङ्गादविपन्नधाम्नः
   शैवस्य चापस्य सुबाहुशत्रुम् ।
स्मरस्तमालिङ्ग्य तया प्रयुक्त-
   श्चक्रे विहस्तं नु विशालदृष्ट्या ॥ ५ ॥

विधातृमुख्यैरपि दृश्यरूपं
   रूपं निरूप्यार्धनिरीक्षितेन ।
एवं स गुण्यो गणयाम्बभूव
   भूम्ना मनस्वी मनसैव तस्याः ॥ ६ ॥

प्रसीद मैवं परिभूदखण्डं
   ताराधिपं ते वदनामृतांशुः ।
इति प्रियायाः पतितेव पादे
   तारातातिर्दीप्तनखच्छलेन ॥ ७ ॥

कृष्टा नितान्तं कृशवृत्तिमध्यं
   मास्म च्छिनच्छ्रोणिरिति प्रचिन्त्य
गुर्वी तदूरुद्वयशातकौम्भ-
   स्तम्भद्वयेनेव धता विधात्रा ॥ ८ ॥

तदस्तु सोष्मं कठिनं प्रकृत्या
   तनोति तापं स्तनयोर्द्वयं यत् ।
मध्यस्तमप्येतदनिन्द्यवृत्ते-
   र्वलित्रयं मां दहतीति चित्रम् ॥ ९ ॥

---

5. C. has the following for the first two lines—चापस्य भङ्गाद-विपन्नधाम्नः शैवस्य तुष्टो नु सुबाहुशत्रुम्. Agreeing with the Sinhalese edition.

6. C. has the fallowing for the last two lines:—तस्याः स गुण्यो गणयाञ्चकार एवं मनस्वी मनसैव भूम्ना.

7. D. क्षमस्व for प्रसीद.

8. A. B. C. °शातकौम्भ°, D. शातकुम्भ.° We with A. B. C.

9. D. बलित्रयं for वलित्रयं.

स्तनौ नु कुम्भप्रतिमौ सुदत्या
निःशेषवक्षस्तटबद्धबिम्बौ ।
पिण्डौ नु पीनौ नवयौवनस्य
न्यस्तौ शरीरादतिरिक्तवन्तौ ॥ १० ॥

विभाति तन्व्या नवरोमराजिः
शरीरजन्मानलधूमरेखा ।
अन्योन्यबाधिस्तनमण्डलस्य
मध्यस्य धात्रा विहितेव सीमा ॥ ११ ॥

यात्यङ्गदोऽप्येष विवृद्धदीप्ति-
रनङ्गदत्वं न्यसनेन यत्र ।
तथाहि शक्तिर्मदनस्य दाने ।
चारुप्रकोष्ठस्य भुजद्वयस्य ॥ १२ ॥

वक्त्रेन्दुलीलामनुयातुमस्याः
कलान्तराणि प्रतिपद्य चन्द्रः ।
पूर्णोऽपि साधर्म्यविशेषशून्यः
क्रमेण शोकादिव याति हानिम् ॥ १३ ॥

मृगाङ्गनानां नयनानि पूर्वं
विधाय नीलानि च नीरजानि ।
कृतप्रयोगेण पुनर्विधात्रा
सृष्टं नु नेत्रद्वयमायताक्ष्याः ॥ १४ ॥

---

10. D. सुमुख्या for सुदत्या. C. D. °विम्बौ for °बिम्बौ.

11. C. नवरोमराजी, D. नवलोमराजिः for नवरोमराजिः. C. °धूमरेषा, D, धूरु ले ग, Fr. °धूमलेषा for °धूमरेखा.

13. D. अनुकर्तुं for अनुयातुं. C. सोमः for चन्द्रः. C. दुःखादिव for शोकादिव.

14. C. एणाङ्गनानां, D. स्वर्वङ्गनानां for मृगाङ्गनानां. B. निर्माय for विधाय. C. धृत° for कृत°. C. कृतं for सृष्टं.

अन्वेति कान्त्या कमनीयमस्या
युग्मं भ्रुवोरायतनम्रलेखम् ।
रोषेण कृत्तस्य हरेण मध्ये
छेदद्वयं मन्मथकार्मुकस्य ॥ १५ ॥

असर्पतामापतितालकान्त-
पर्यन्तकान्ति श्रुतिमूलमस्याः ।
भ्रुवौ नु वक्तुं तरलत्वमक्ष्णो-
र्भ्रूयुग्मकौटिल्यमिमे नु दृष्टी ॥ १६ ॥

तन्व्या मनोज्ञस्वरनैपुणेन
विनिर्जितो रोषविलोहिताक्षः ।
प्रसक्तचिन्ताहितमन्युपुष्टः
शोकेन कार्ष्ण्यं वहतीति मन्ये ॥ १७ ॥

पुष्पायुधः स्वात्मनि शस्त्रपातान्
कुर्वीत सीताकृति वीक्ष्य रत्नम् ।
चित्रीयते तत्र यदात्मयोने-
स्तीव्रा मयि व्यापृतिरायुधानाम् ॥ १८ ॥

सति स्म तस्यातिगुरुप्रतर्के
चेतस्यथ प्राह मुनिं नरेन्द्रः ।
प्रणम्य शुद्धान्तमुपैति पादौ
तीर्थादनूनौ भवतः स्नुषेति ॥ १९ ॥

---

15. C. °रेखम्, D. °लेवम् for °लेखम्. C. क्रोधेन for रोषेण. D. भवेन for हरेण.

17. D. कोप° for रोष°. D. दुःखेन for शोकेन.

कलत्रभारेण कुचद्वयस्य
स्थाम्ना तथा मन्थरविक्रमायाः ।
आसीत् स तस्या गतिमन्थरत्वेऽ
सौ राजपुत्रोऽपि तृतीयहेतुः ॥ २० ॥

अनुव्रजन्तं परिवारवर्गं
प्रव्याहरन्ती किल नाम किञ्चित् ।
तिर्यग्विवृत्ताननचन्द्रबिम्बा
रामं जघानार्धनिरीक्षितेन ॥ २१ ॥

तस्यां गतायां सह राघवाभ्यां
भर्ता भुवः संयमिनं ततस्तम् ।
द्रष्टुं निनाय स्वयमृद्धिसारं
सत्रस्य विप्रैरकृशं ततस्य ॥ २२ ॥

दूरोऽपि देहेन वियोगवह्नेः
प्रवर्धिताधिः स्फुटतीति भीतः ।
तद्रक्षणायैव कृतप्रयत्नो
मुमोच तस्या हृदयं न रामः ॥ २३ ॥

---

20. D. reads the last three lines thus:—स्थाम्ना च तस्या गतिमन्थरत्वे । आसीत्तथा मन्थरविक्रमायास्तृतीयहेतुः स हि राजपुत्रः. Agreeing with the Sinhalese edition.

21. C. संव्याहरन्ती for प्रव्याहरन्ती. D. °विम्बा for °बिम्बा.

22. A. B. C. द्रष्टुं निनाय, D. Fr. निनाय द्रष्टुं. We with A. B. C. supported by the Calcutta edition.

23. C. D. रामो न तस्या हृदयं मुमोच for मुमोच तस्या हृदयं न रामः.

यातेे च रामे नयनाभिरामे ।
दृष्टा दिशः किं फलमस्ति शून्याः ।
इतीव पद्मायतलोचनाया
विलोचने नेत्रजलं रुरोध ॥ २४ ॥

कृतेऽपि पाणिग्रहणे मयेयं
जाता परत्राहितरागवृत्तिः ।
बालेति तस्या वलयं कृशाङ्ग्याः
ससर्ज रोषेण यथा कराग्रम् ॥ २५ ॥

संतापवह्निर्हृदि सन्नताङ्ग्याः
कामाहितः खेदविलोहितेन ।
नेत्रद्वयेनेव बहिःप्रवृत्त-
ज्वालावलिः संविविदे सखीभिः ॥ २६ ॥

याता नु सा तानवमङ्गजाग्नि-
तप्ते चिरं तद्धृदये निवासात् ।
उत स्वकीये हृदि तं निविष्ट-
मूढ्वा तनुत्वं श्रमजं गता नु ॥ २७ ॥

दूरेऽपि रामः परिकल्पवृत्त्या
किं दृश्यतेऽस्मिन्नथ वा स्थितेऽपि ।
किं मे प्रवासः प्रतिभाति पापा-
दित्यास तस्या विविधो विकल्पः ॥ २८ ॥

---

24. D. Fr. read याते च दृष्ट्वा नयनाभिरामे । रामे दिशः किं फलमस्ति शून्याः for our text, Agreeing with the Sinhalese edition.

25. D. Fr. वाला for जाता. D. Fr. जातेति for बालेति.

26. D. Fr. विवेद कामावहितः सखीभिः for कामाहितः खेदविलोहितेन. D. Fr. वहिःप्रवृत्त° for बहिःप्रवृत्त°. D. Fr. ज्वालावलिः खेदविलोहितेन for ज्वालावलिः संविविदे सखीभिः. D. Fr. agree with the Sinhalese edition.

28. D. Fr. वितर्कः for विकल्पः.

मृदुप्रवालास्तरणेऽपि तन्वी
शिलातले नैव धृतिं सिषेवे ।
असृक्स्रवार्द्रे शरतल्पमध्ये
सा पुष्पकेतोरिव वर्तमाना ॥ २९ ॥

तुषाररश्मेरुदयेऽपि तस्या
नेत्रोत्पलं नो मुकुलीबभूव ।
चन्द्रे मुखच्छद्मनि दीर्घकाल-
मभ्यासतो नु प्रियचिन्तया नु ॥ ३० ॥

ससीकरं गर्भदलं कदल्या
न्यस्तं नताङ्ग्या हृदये सखीभिः ।
बबन्ध भिन्नस्फटिकावदातं
पुष्पेषुबाणव्रणपट्टशोभाम् ॥ ३१ ॥

कस्यापि दृष्ट्या मयि यद्विरागः
स्वपादसेवाभिरतेऽपि तत्किम् ।
इतीव शैथिल्यमतानि तस्या
युग्मेन सन्नूपुरयोरमन्दम् ॥ ३२ ॥

सखीसमीपेऽपि सखेदवृत्ति-
श्चन्द्रातपैरप्यनुतापभाजा ।
देहेन वैदेहसुता निनाय
दिनानि दीना कतिचित्कथञ्चित् ॥ ३३ ॥

---

29. D. शिलातलेनैव for शिलातले नैव.

31. D. Fr सशीकरं for. ससीकरं. D. वधूभिः for सखीभिः. D. छिन्न° for भिन्न°. D. Fr. पुष्पेषुवाण° for पुष्पेषुबाण°.

32. D. reads the following for the last three lines, स्वपादसेवाभिरतेऽप्यमुत्किम् । युग्मेन तन्नूपुरयोरमन्दमितीव शैथिल्यमतानि तस्याः. Agreeing with the Sinhalese edition.

सार्धं द्विजैः पावनसोमपान-
निर्धूतपाप्मन्यथ सत्रनाथे ।
मखस्य कोटिं प्रकृतस्य मुख्ये
क्षितिक्षितामीयुषि वीतविघ्नम् ॥ ३४ ॥

जनाधिनाथः पुरुहूतकल्पः
समग्रशक्तिः सुतयुग्ममन्यत् ।
ततः समादाय सुमन्त्रसूतः
पुरं प्रपेदे जनकस्य राज्ञः ॥ ३५ ॥

क्षत्रस्य नक्षत्रमदोषदुष्टं
वैवाहिकं वाहितशत्रुवीरः ।
पुरोहितेनाभिहितं निशम्य
संपादयामास विधिं विधिज्ञः ॥ ३६ ॥

स्नातद्विजारूढमदद्विपेन्द्र-
स्कन्धस्थकार्तस्वरकुम्भपंक्त्या ।
नृपस्य धिष्ण्ये प्रकृते समन्ता-
दच्छेदवत्पावनतीर्थतोये ॥ ३७ ॥

रथ्योभयान्ताहितशातकुम्भ-
कुम्भस्थपङ्केरुहगन्धविद्धे ।
तिरोदधाने गगनं सुगन्धौ
कर्पूरकृष्णागरुसारधूपे ॥ ३८ ॥

---

35. B. लोकैकनाथः, C. प्रजाधिनाथः for जनाधिनाथः. D. समन्त्रसूतः Fr. सुमन्तुसूतः for सुमन्त्रसूतः.

37. B. °चामीकर°, C. °जाम्बूनद° for °कार्तस्वर°. D. भूपस्य for नृपस्य. D. Fr. धिष्ण्यं for धिष्ण्ये.

38. C, °शातकौम्भ° for °शातकुम्भ°. D. गगणं for गगनं. D. Fr. °कालागुरु° for °कृष्णागरु°.

चरत्सु वन्याननिःसृतेषु
नरेन्द्रसूनोर्जयघोषणेषु ।
प्रध्मातशङ्खध्वनिबृंहितेषु
ध्वनत्सु तूर्येषु च मङ्गलाय ॥ ३९ ॥

लाजा जलं दर्भमिति प्रसक्त-
माविष्कृताम्रेडितशीघ्रनादे ।
आहूय संपादयतोऽपि भृत्यान्
प्रत्युद्व्रजत्याकुलभृत्यवर्गे ॥ ४० ॥

ज्ञातुं मुहुर्यामघटीजलस्य
वृत्तिं प्रयुक्ते नृपदासवृन्दे ।
धावत्पुरोघातनिपातिताध्व-
मार्गस्थलोकेऽपि गतागताभ्याम् ॥ ४१ ॥

आसन्नभूतो महितो मुहूर्तः
किं स्थीयते तावदिति प्रगल्भम् ।
वृद्धेषु वंशद्वितयस्य धीरं
स्नानाय सद्यस्त्वरयत्सु रामम् ॥ ४२ ॥

उच्चैर्भृतान्यस्वरमुच्चरत्सु
समं समाविष्कृतमङ्गलेषु ।
आपूरिताशेषककुब्मुखेषु
पटुप्रसक्तं पटहध्वनेषु ॥ ४३ ॥

---

39. D. Fr. बन्या° for वन्या°. B. C. नृपेन्द्र° for नरेन्द्र°. D. Fr. द्वंहितेषु for बृंहितेषु. B. C. मङ्गलार्थं for मङ्गलाय.

40. D. Fr. °तूर्ण° for °शीघ्र°. D. Fr. दासान् for भृत्यान्.

41. B. परिवारवृन्दे, C. परिवारलोके, D. नृपभृत्यवृन्दे for नृपदासवृन्दे.

42. A. वीरं for धीरं.

43. D. Fr. ककुम्मुखेषु for ककुब्मुखेषु. A. B. पटुप्रणादं for पटुप्रसक्तं.

वेत्रेण वेत्रग्रहणाधिकारे
    जने च तत्रानुपयोगवन्ति ।
दिदृक्षुवृन्दानि निरस्यमाने
    मुखेन हुङ्कारकृता नितान्तम् ॥ ४४ ॥

हुङ्कारमात्रप्रथितैरमर्ष-
    स्तिर्यक्कराग्रस्य विकम्पितेन ।
निवारयन्तो मुखरं जनौघं
    माशब्दिका वेश्मनि तत्र चेरुः ॥ ४५ ॥

केचिद्विधातुं विधिमुद्यतेभ्यः
    क्रियासु दक्षाः कुशलेतरेभ्यः ।
आच्छिद्य वैवाहिककर्मयोग्य-
    वस्तूनि भृत्या विदधुर्विधानम् ॥ ४६ ॥

शच्या विवाहस्य विधानमाद्यं
    नामान्तरेण प्रथितं विधिज्ञैः ।
पर्यस्य चित्तानि तथा सुताया
    नृपस्य तत्रैव जनस्तताान ॥ ४७ ॥

---

44. C. हुङ्कारवता for हुङ्कारकृता.

45. C. हंकारमात्रोपचितैः for हुंकारमात्रप्रथितैः. C. व्यपोहयन्तः for नित्रारयन्तः. D. Fr. माशाब्दिकाः for माशब्दिकाः.

46. D. Fr. read the first two lines:—क्रियासु दक्षा त्रिधिमुद्यतेभ्यः । केचिद्विधातुं कुशलेतरेभ्यः. Agreeing with the Sinhalese edition.

47. D. सच्याः for शच्याः.

स्नानस्य रत्नाभरणेन दीप्त-
माकल्पमन्ते विधिवद्विधाय ।
ययौ वधूर्वेदविदा कृताघ्य
वेद्या उपान्तं विधुरा स्मरेण ॥ ४८ ॥

अथोपनिन्ये नयकोविदेन
महेन्द्रसख्यास्तनुजेन तन्वी ।
लज्जाविधेया विधवेतराभि-
र्विभूषिताऽसौ विभुनन्दनाय ॥ ४९ ॥

समाददे संमदभिन्नधैर्यः
पाणिं फणीन्द्राङ्गगुरुप्रकोष्ठः ।
तस्याः कुमारः सुकुमारसन्धि
वामेतरं वामविलोचनायाः ॥ ५० ॥

प्राज्यं ततः प्राज्ञतरेण हव्य-
मावर्जितं वर्जितदुष्कृतेन ।
विधातृधाम्ना विधिवत्कृशानौ
सदिन्धने शीलधनेन तेन ॥ ५१ ॥

---

48. C. has the following for our text :—आकल्पमन्ते विधिवद्विधाय स्नानस्य रत्नाभरणेन दीप्तं । ययावुपान्तं विधुरा स्मरेण वेद्या वधूर्वेदविदा कृतार्घ्यं. D Fr. कृतार्घं for कृतार्घ्यं.

49. B. रघुनन्दनाय for विभुनन्दनाय.

51. C. reads the following for our text:—आवर्जितं वर्जितदुष्कृतेन सदिन्धने शीलधनेन तेन । विधातृधाम्ना विधिवत्कृशानौ प्राज्यं ततः प्राज्ञतरेण हव्यम् ॥ Agreeing with the Sinhalese edition.

वेद्यामनंसीदनवद्यवृत्ति-
स्तन्वी ततो वेदविदा प्रयुक्ता ।
प्रदक्षिणीकृत्य विवाहसाक्षी-
कृतं कृशानुं सह राघवेण ॥ ५२ ॥

गण्डस्य बिम्बे दुहितुर्धरित्र्या
घर्माम्भसां बिन्दुरलक्ष्यकार ।
चेतःस्थकन्दर्पकृशानुना वा
तस्योष्मणा वा परमार्थवह्नेः ॥ ५३ ॥

चकार चक्राङ्कतलेन पाणौ
करेण भर्त्राभिनिपीड्यमाने ।
सीत्कारमाकुञ्चितदीर्घदृष्टिः
स्पर्शेन वह्नेः किल नाम सीता ॥ ५४ ॥

व्यापारिता वाङ्मयपारगेण
द्विजेन तेन द्विजराजवक्त्रा ।
बाला कृशानौ कृशगात्रयष्टि-
र्भावानभिज्ञाय जुहाव लाजान् ॥ ५५ ॥

पत्युः करस्पर्शकृते कृशाङ्ग्या
हर्षे सखीभिः प्रविभाव्यमाने ।
आचारधूमागमलब्धजन्मा-
न्यश्रूणि तत्संवृतये बभूवुः ॥ ५६ ॥

---

52. B. नियुक्ता for प्रयुक्ता.

53. D. Fr. धरिण्याः for धरित्र्याः. D. Fr. स्वेदाम्भसां for घर्माम्भसां.

54. D. Fr. शीत्कार° for सीत्कार°.

55. C. तन्वी for बाला.

56. A. B. C. तत्संवरणाय जग्मुः for तत्संवृतये बभूवुः.

कृत्वा नमस्यामनुपूर्वमुक्तो
भर्तुर्भुवो विप्रवरेण रामः ।
समेतजानिर्जनकस्य राज्ञो
वन्दिस्तुतस्यांघ्रियुगं ववन्दे ॥ ५७ ॥

पश्यन्सुतं पाशभृतो दधानं
गङ्गाकरासक्तकरस्य कान्तिम् ।
तस्थौ नृपः स्तब्धविशालदृष्टि-
रश्रुस्रवाक्षालितपक्ष्मरेखः ॥ ५८ ॥

रत्नासनस्थामथ पौरमुख्या
बाष्पप्रकाशप्रणयाः प्रणेमुः ।
भर्तुः सुतामेत्य वरं च तस्याः
कक्षान्तरे दत्तसितातपत्रम् ॥ ५९ ॥

नीत्वा विवाहोत्सवसंभृतेन
सुखेन रामः कतिचिद्दिनानि ।
ततः कदाचित्समयावबोध-
दक्षेण विद्धो हृदि मन्मथेन ॥ ६० ॥

गौरीमिवाचारगुणेनगुर्वीं
करे गृहीत्वा करभोपमोरूम् ।
सतल्पभूभागमनल्पशोभं
भवप्रभावो भवनं विवेश ॥ ६१ ॥

---

57. D. Fr. वन्दिस्तुतस्य for वन्दिस्तुतस्य. C. अङ्घ्रियुगं, D. अंह्रियुगं for अङ्घ्रियुगं.

58. D. दीप्तिं for कान्तिं.

59. D. Fr. वाष्प° for बाष्प°.

60. Fr. रामो विवाहोत्सवसंभृतेन सुखेन नीत्वा कतिचिद्दिनानि for the first half of our text.

भुवि विरचितमग्रे तल्पमालोक्य भीतिं
  स्पृशति मनसि बालां साश्रुपातस्थितां ताम् ।
नृपतिभवनरत्नस्तम्भमालिङ्ग्य दोर्भ्यां
  रघुपतिरुपगुह्य प्रापयच्छूमिशय्याम् ॥ ६२ ॥

॥ इति जानकीहरणे महाकाव्ये सिंहलकवेरतिशयभूतस्य कुमारदासस्य कृतौ सीताविवाहवर्णनो नाम सप्तमः सर्गः ॥

अष्टमः सर्गः ।

आचरन्नथ स योषितो हठं
सा च वामचरिताऽनुरागिणः ।
अप्यनीप्सितविधानचेष्टितौ
तेनतुः सपदि संमर्दं मिथः ॥ १ ॥

कामिना समुपगुह्य बालिका
सप्रयत्नमुपवेशिताऽप्यसौ ।
वाञ्छति स्म समुदेतुमङ्कतः
साध्वसेन चपला मुहुर्मुहुः ॥ २ ॥

राघवेण परिरभ्य पृष्ठतः
सस्पृहं निगदिते मनोरथे ।
व्रीडयावनतवक्त्रपङ्कजा
धीरमस्मयत चारुहासिनी ॥ ३ ॥

अङ्गुलीषु परिगृह्य राघवे
वेधयत्युरसि रागिभिर्नखैः ।
सास्मितं विवलिताङ्गुलिर्बला-
दात्मनः करमुदास मानिनी ॥ ४ ॥

---

1. C. योषिति for योषितः. C. अनुरागिणि for अनुरागिणः.

2. B. C. read the following for our text :—सप्रयत्नमुपवेशिताप्यऽसौ बालिका समुपगुह्य कामिना । साध्वसेन चपला मुहुर्मुहुर्वाञ्छति स्म समुदेतुमंकतः ॥ Agreeing with the Sinhalese edition. [C. कामिनी for बालिका].

3. D. सास्मितं for सस्पृहं. A. B. मनोगते for मनोरथे. D. चारुभाषिणी for चारुहासिनी.

4. D. सस्पृहं for सास्मितं. D. विचलित° for विवलित°. C. भामिनी, D. कामिनी for मानिनी.

किन्तु वक्ति कुपितेति वेदितुं
कामिना निधुवने सविग्रहम् ।
याचितैनमभिकोपजिह्मित-
प्रेरितेक्षणकटु व्यलोकयत् ॥ ५ ॥

पुष्पकेतुहृतधैर्यबन्धनं
तस्य भावमवगम्य निर्गमैः ।
सावकाशमथ कुर्वतीः सखीः
संरुरोध वसनान्तसङ्गिनी ॥ ६ ॥

इच्छति स्म विरहं न कामिनी
सङ्गमं न भृशमाकुलीकृता ।
विप्रयोगसमये मनोभुवा
लज्जया नृपसुतस्य सन्निधौ ॥ ७ ॥

तस्य हस्तमबला व्यपोहितुं
मेखलागुणसमीपसङ्गिनम् ।
मन्दशक्तिररतिं न्यवेदय-
ल्लोलनेत्रगलितेन वारिणा ॥ ८ ॥

तत्र राजदुहितुर्बलात्क्रिया-
माचरत्युदितलोचनाम्भसः ।
आगमिष्यदनुचिन्त्य खण्डनं
भीतवद्भृशमकम्पताधरम् ॥ ९ ॥

---

5. D. स्वग्रहं निधुवनेषु कामिना for कामिना निधुवने सविग्रहम्. Agreeing with the Sinhalese edition.

6. D. वसनान्तसङ्गिनीः for वसनान्तसङ्गिनी. And construes it with सखीः.

न स्पृशामि रशनागुणं पुन-
  र्निर्दयं भुजयुगेन पीडितः ।
इत्युवाच नृपसूनुरर्थिनी
  सा ततान परिरम्भमस्फुटम् ॥ १० ॥
अन्तरीयहरणे कृतत्वरं
  राघवं तमपयान्तमङ्गना ।
तत्पटान्तपरिधानरक्षिता
  संरुरोध परिरभ्य पृष्ठतः ॥ ११ ॥
अंशुकस्य निशि रक्षणाकुला
  हस्तयुग्मधृतनीविबन्धना ।
अप्रमादकृतिविघ्नमन्तरा
  स्वापमाप शयने पराङ्मुखी ॥ १२ ॥
यद्ररक्ष दृढवस्त्रबन्धनैः
  स्वापकालमवगम्य भर्तरि ।
तत्प्रमृष्टवति संगतस्मृतिः
  सा रुरोद मुषितेव सस्वरम् ॥ १३ ॥
यत्नगम्यमथ मैथिलीमुखं
  सोऽनुभूय नहि तृप्तिमाययौ ।
आननेन परिघट्य बोधितं
  राजहंस इव पद्मकुड्मलम् ॥ १४ ॥

---

11. C. अपयन्तं for अपयान्तं.

12. D. अप्रमादकृतविघ्नमन्तरा for अप्रमादकृतिविघ्नमन्तरा. Agreeing with the Sinhalese edition.

13. D. सस्वनम् for सस्वरम्.

14. A. B. चन्चुनात्रि [त्र or पि] for आननेन. Corrected to this in the margins of A. B. The readings being completely blotted, we cannot make them out. C. विघट्य्य for परिघट्य. B. C. पद्मकुट्मलं for पद्मकुड्मलं.

प्रेमवेगदृढदंशपीडितं
यत्तदीयमधरोष्ठपल्लवम्।
तद्दयार्द्रहृदयः शनैः पिबन्
स क्षणेन विनिनाय वेदनाम्॥ १५॥

ग्राहितं नृपतिशक्रसूनुना
स्वाधरं विविधचाटुचेष्टितैः
पानवर्जितमदन्तविक्षितं
भूय एव सृजति स्म मानिनी॥ १६॥

स्वं नितम्बमपवाहितांशुकं
कामिनी रहसि पश्यति प्रिये।
प्रार्थनामपि विनैव पल्लव-
स्निग्धरागमधरं स्वयं ददौ॥ १७॥

सा मदेन मदनेन लज्जया
साध्वसेन च विमिश्रचेष्टिता।
आययौ सपदि तादृशीं दशां
या न वक्तुमपि शक्यविभ्रमा॥ १८॥

वर्जनाय सुरतस्य भामिनी
वाञ्छति स्म पटुचाटुचेष्टितम्
यत्तदेव समजायत स्वयं
योषितो निधुवनस्य वृद्धये॥ १९॥

---

15. C. °विक्षितं for °पीडितं.

16. B. अदन्तविक्षतं, C. अदन्तपीडितं for अदन्तविक्षितं.

17. C. भामिनी for कामिनी.

18. C. झटिति for सपदि. A. B. या च वक्तुमपि न क्षमा तदा for या न वक्तुमपि शक्यविभ्रमा. [B. या हि for या च].

19. B. मैथिली for भामिनी.

अश्रुणा सुरतखेदमात्मनः
संमदं च पुलकेन कामिनी ।
व्याजहार न तु लज्जया गिरा
भावनृत्यकुशलेव भर्तरि ॥ २० ॥

यद्यदास तरसाभियोजितं
योषितो रतिषु खेदवृत्तये ।
तत्तदेव मृदु साधितं पुनः
कामिनाऽपनयति स्म तच्छ्रमम् ॥ २१ ॥

केशपाशमथ बन्धुमुद्यता
मैथिली निधुवनेन विश्लथम् ।
बाहुमूलगतलोचने प्रिये
लज्जयावनमति स्म सस्मितम् ॥ २२ ॥

इत्यनङ्गशिखिना हते हृदि
क्ष्माधिपस्य दुहितुर्निविष्टया ।
लज्जया कतिपयेषु तानवं
वासरेषु गलितेषु शिश्रिये ॥ २३ ॥

शर्वरीषु विरलीकृतत्रपा
निद्रया किल हृता नृपात्मजा ।
नीविबन्धनमतीत्य संस्थितं
हस्तमस्य न बलादपाहरत् ॥ २४ ॥

---

20. D. भामिनी for कामिनी. C. ननु for न तु. A. भावहृद्यकुशले च, C. भावनृत्यकुशले च, D. नव्यनृत्यकुशलेव for भावनृत्यकुशलेव. We with B.

22. D. केशहस्तं for केशपाशं. Agreeing with the Sinhalese edition., C. जानकी for मैथिली. D. सस्मयं for सस्मितं.

23. B. C. गमितेषु for गलितेषु.

24. D. reads the following for our text:–हस्तमस्य न बलादपाहरत् । नीविबन्धनमतीत्य संस्थितं । शर्वरीषु विरलीकृतत्रपा । निद्रया किल हृता नृपात्मजा. Agreeing with the Sinhalese edition. C. सर्वरीषु for शर्वरीषु. C. अपानयत् for अपाहरत्.

निद्रिता मतिमयं भयानक-
स्वप्नदर्शनकृतं प्रपद्य सा ।
राघवं कुचघटाकुरःस्थले
सन्निधाय परिषस्वजे दृढम् ॥ २५ ॥

ज्ञातमन्मथरसा मदातुरे
कामिनि क्षिपति नीविबन्धनम् ।
सा जहार करकुड्मलंशुका-
दञ्जलिं किल भयेन कुर्वती ॥ २६ ॥

संमतापि भुवनस्य मेधया
राघवे निधुवनोपदेशिनि ।
व्याजहार गुणितस्य विस्मृतिं
भूरिशस्तदुपदेशवाञ्छया ॥ २७ ॥

स्वेदबिन्दुनिचिताग्रनासिका
धूतहस्तलतिका सशीत्कृतिः ।
सोढमन्मथरसा नृपात्मजा
राघवस्य न बभूव तृप्तये ॥ २८ ॥

चोदयत्यवनिपालनन्दने
शिक्षितुं युवतिकृत्यनैपुणम् ।
देहजन्मशरखण्डितत्रपा
सा ययौ रहसि कर्मकर्तृताम् ॥ २९ ॥

---

25. C. reads the following for our text:—स्वापता निशि मयं भयानक-स्वप्नदर्शनकृतं प्रपद्य सा । सन्निधाय परिषस्वजे दृढं राघवं कुचघटाकुरःस्थले ॥ Agreeing with the Sinhalese edition. D. करस्थले for कुरःस्थले.

26. D. मैथिली, Fr. कामिनी for कामिनि. C. क्षयति (?) for क्षिपति.

27. C. प्रज्ञया for मेधया. D. निधुवनोपदेशके for निधुवनोपदेशिनि.

28. D. °विन्दु° for °बिन्दु°.

यज्जगाद मदनेन पीडिता
तत्सहासरसमूचिषि प्रिये ।
सस्मितं वलितदेहशोभिनी
तत्तदस्फुटमुवाच लज्जिता ॥ ३० ॥

रत्नतल्पनिकटस्थिते शुके
संगतौ हृदि निधाय भाषितम् ।
निःसहास्मि विसृजेति जल्पति
व्रीडिता परिजघान पञ्जरम् ॥ ३१ ॥

रामवक्त्रगलितैः श्रमाम्बुभि-
श्छिद्रितं कुचयुगस्य कुङ्कुमम् ।
सा निरीक्ष्य हसिते सखीजने
संमुखाद्यपजगाम सस्मितम् ॥ ३२ ॥

स्वानुवृत्तिविधिवन्ध्यमीर्ष्यया
चोदितोद्यत इवाथ लज्जितम् ।
मैथिलस्य दुहितुर्मनोभव-
श्चेतसो निरवशेषमाक्षिपत् ॥ ३३ ॥

दीर्घिकाजलतरङ्गनिर्धुत-
त्यक्तपुष्पमथमण्डनौ काचित् ।
चाटुरम्यमितरेतराश्रया-
स्तेनतुः मपद्कानने मृजाः ॥ ३४ ॥

---

30. C. यद्भाण मदनेन कृषिता for यज्जगाद मदनेन पीडिता.

31. C. reads the verse thus :—रत्नतल्पनिकटस्थिते शुके निःसहोऽस्मि विसृजेति जल्पति । संगतौ हृदि निधाय भाषितं व्रीडिता परिजघान पिञ्जरम्. D. निःसहोऽस्मि for निःसहास्मि.

32. D. रामतुण्डनिसृतैः, Fr. भर्तृवक्त्रनिसृतैः for रामवक्त्रगलितैः.

33. D. reads the verse thus :—चोदितोद्यत इवात्त ईर्ष्यया मैथिलस्य दुहितुर्मनोभवः । स्वानुवृत्तिविधिवन्ध्यलज्जितं चेतसो निरवशेषमाक्षिपत् ॥ Agreeing with the Sinhalese edition.

घाटुमात्रकरणप्रयोजन-
  स्तुल्यरागमपि स न्यपातयत् ।
योषितश्चरणपङ्कजद्वये
  यावकं तरुणपल्लवप्रभे ॥ ३५ ॥

अङ्घ्रियुग्ममनुलिम्पतः स्वयं
  कुङ्कुमेन तरुणार्करोचिषा ।
आरुरोह करयुग्ममस्य तत्
  दूरमेव परिवृद्धवेपथु ॥ ३६ ॥

मेखलामधिनितम्बमर्पयं-
  स्तत्र तत्र पुनरादधौ करम् ।
अत्र किंचिदनुपाश्रितः परं
  दुर्नहो नु मणिमेखलागुणः ॥ ३७ ॥

आचरन्नथ विलेपनक्रियां
  पाणिना पुलकितेन सस्पृहम् ।
सोऽस्पृशत्कुचयुगं पुनः पुन-
  श्चन्दने सममपि स्थिते सति ॥ ३८ ॥

पत्रमानमिततर्जनीशिरः-
  स्पृष्टकर्णलतिकोऽयमर्पयन् ।
पूर्वमर्धमुकुलीकृतेक्षणं
  तन्मुखं सुरभिमर्भमन्वभूत् ॥ ३९ ॥

---

36. B. अंघियुगं, C. अंह्रियुगं for अंघ्रियुगं. C. has the following for the last two lines:—आरुरोह परिवृद्धवेपथु दूरमेव करयुग्ममस्य तत् ॥

37. D. अनुपाश्रितं, Fr. अनुशंसितं for अनुपाश्रितः. A. B. C. दुर्णहो for दुर्नहो.

38. D. मुहुर्मुहुः for पुनः पुनः. B. C. हृदि for सति.

39. D. ° स्पृष्टकर्णलतिकस्ततोऽर्पयन् for °स्पृष्टकर्णलतिकोऽयमर्पयन्.

आत्मनैव स तदा पुरा कृतं
यावकं युवतिदन्तवाससि ।
उज्जहार मुदितः पुनः पुन-
र्निष्पिबन्मधरपानलोलुपः ॥ ४० ॥

चुम्बति प्रियतमे विलोचनं
योषितः स्वयमुपाहिताञ्जनम् ।
प्राप रागमविकाशचक्षुषः
कर्णगं निजमशोकपल्लवम् ॥ ४१ ॥

पुष्परत्नविभवैर्यथेप्सितं
सा विभूषयति राजनन्दने ।
दर्पणं ननु चकांक्ष योषितां
स्वामिसंमदफलं हि मण्डनम् ॥ ४२ ॥

तामनङ्गकृतचारुविभ्रमां
निर्दयं समुपगुह्य चुम्बितुम् ।
वीक्षितुं च समकालमप्रभु-
र्व्याकुलो मुहुरिवास राघवः ॥ ४३ ॥

प्रार्थिताऽपि न चकार कानिचित्
कानिचित् स्वयमपि व्यधत्त सा ।
अन्वभूद्धृदयरत्नविक्रय-
क्रीतमेनमबला यथेप्सितम् ॥ ४४ ॥

---

40. C. reads the following for our text:-उज्जहार स तदा पुनः पुनर्निष्पिबन्मधरपानलोलुपः । आत्मनैव मुदितः स यावकं प्राकृतं युवतिदन्तवाससि ॥ Agreeing with the Sinhalese edition.

41. D. °चक्षुषा for °चक्षुषः.

42. D. यथोचितं for यथेप्सितं.

येन येन हरति स्म तामसौ
वस्तदेष पुनराप योषितः ।
सज्जनेषु विहितं हि यच्छुभं
सद्य एव फलबन्धि जायते ॥ ४५ ॥

कर्मणि स्वमुखपद्मविच्युत-
स्वेदबिन्दुहतकान्तवक्षसि ।
तस्य चक्षुरुपकाश्चि संचर-
द्वीक्ष्य वक्षसि मुमोच सा तनुम् ॥ ४६ ॥

भर्तरि प्रणयमौनमास्थिता
जल्पयत्यधरदंशनिग्रहैः ।
नो चकार वचनानि तादृशं
निग्रहं चिरमवाप्तुमिच्छया ॥ ४७ ॥

बालया हृदि निधाय स स्तनौ
दन्तमास्यकमलं प्रसादने ।
प्राप्तुमिच्छुरपि दोषतो विना
रोषमाविरकरोन्मुहुर्मुहुः ॥ ४८ ॥

अल्पदोषविषयेऽपि जम्पती
जग्मतुः प्रणयकोपवक्रताम् ।
स्नेहजातिरतिवृद्धिमागता
जायते सुलभरोषसव्रणा ॥ ४९ ॥

---

45. B. C. निहितं for विहितं.

46. C. °विन्दु° for °बिन्दु°. C. वपुः for तनुम्.

47. C. भाषयत्यधरदंशपीडनैः for जल्पयत्यधरदंशनिग्रहैः. C. पीडनं for निग्रहं.

48. D. कोपं, Fr. क्रोधं for रोषं.

49. D. स्वल्पदोष° for अल्पदोष°. C. दम्पती for जम्पती. C. D. प्रणयरोष° for प्रणयकोप°. B. सुलभरोषसम्भवा, C. D. सुलभकोपसव्रणा for सुलभरोपसव्रणा.

अश्रुषु प्रणयकोपवह्निना
  लोहितत्वमुपनीय पायितः ।
तत्कटाक्षविशिखो निपातितो
  धैर्यमस्य निचकर्त सुस्थिरम् ॥ ५० ॥

कोपिता चिरनिवृत्तसंगतिः
  सुप्तमेत्य परिबोधशङ्किनी ।
हस्तरुद्धचलकुण्डला धृत-
  श्वासवृत्ति शनकैश्चुचुम्ब सा ॥ ५१ ॥

कैतवेन कलहेषु सुप्तया
  स क्षिपन्वसनमात्तसाध्वसः ।
चोर इत्युदितहासविभ्रमं
  सप्रगल्भमवखण्डितोऽधरे ॥ ५२ ॥

संगतानि परिहृत्य चारिणौ
  मानमेत्य कलहं वितेनतुः ।
अन्ययातनयनौ किलोरसा
  तौ निहत्य कुहचित्परस्परम् ॥ ५३ ॥

एकदारिकदनः स कान्तया
  सार्धमिद्धरुचि सौधमम्बरम् ।
आरुरोह परिसंहृतातपं
  द्रष्टुमर्धशशिमौलिसन्निभः ॥ ५४ ॥

---

50. C. प्रणयरोष° for प्रणयकोप°. D. रोहितत्व° for लोहितत्व°. B. C. तत्कटाक्षविशिखोऽत्र पातितः for तत्कटाक्षविशिखो निपातितः. B. C. स्थैर्य for धैर्य.

51. B. C. हस्तरुद्धचलकुन्तला for हस्तरुद्धचलकुण्डला.

52. B. C. चौर इति. for चोर इति. B. C. °संभ्रमं for °विभ्रमं.

53. C. reads the following for the first two lines:-मानमेत्य परिहृत्य चारिणौ संगतानि कलहं वितेनतुः॥ Agreeing with the Sinhalese edition.

54. B. C. °दमनः for °कदनः. D. भार्यया for कान्तया.

वासरस्य विगमे समीरणै-
मन्दनर्तितसुगन्धिकुन्तलाम् ।
सौधपृष्ठमधितस्थुषीं वचो
जानकीमिदमुवाच राघवः ॥ ५५ ॥

सन्निगृह्य करसन्ततिं क्वचि-
त्प्रस्थितोऽपि रविरेष रागवान् ।
अस्तमस्तकमधिश्रितः क्षणं
पश्यतीव भुवनं समुत्सुकः ॥ ५६ ॥

दिङ्मुखादपसरन्तमातपं
नष्टतेजसमनुव्रजन्मुहुः ।
रश्मिभिः समवबध्य भानुना
कृष्यमाणमिव लक्ष्यते तमः ॥ ५७ ॥

अन्तराणि तमसः प्रयच्छति
स्रष्टरीव जगती युगक्षये ।
भूय एव रविमण्डले रुचि-
र्लीयते जलधिमध्यवर्तिनी ॥ ५८ ॥

ध्वान्तजालमुपयाति सर्वतः
सागरे निहितमण्डलं रविम् ।
वारिभिः पिहितदण्डमायतं
भृङ्गचक्रमिव फुल्लमम्बुजम् ॥ ५९ ॥

---

55. D. प्रभञ्जनैः for समीरणैः. D. कुन्तलम् for कुन्तलाम्. C. हर्म्यपृष्ठं for सौधपृष्ठं. C. D. सुन्दरीं for जानकीं.

56. B. सलीलया, C. सलालसं for समुत्सुकः.

57. D. भानुना समवबध्य रश्मिभिः for रश्मिभिः समवबध्य भानुना.

59. C. वारिधौ for सागरे. C. अम्बुभिः for वारिभिः.

एकचक्रमिव राजते नभः-
स्यन्दनस्य रविबिम्बमस्तगम् ।
उत्पतत्यविकले निशाकरे
धातुपङ्कपरिदिग्धमण्डलम् ॥ ६० ॥

संहृतात्मकिरणं यथा यथा
वृद्धिमुद्वहति मण्डलं क्रमात् ।
सागराम्भसि तथा तथा रवि-
र्गौरवादिव शनैर्निमज्जति ॥ ६१ ॥

उन्मुखा दिनकरस्य रश्मयः
सागरान्तरितमण्डलश्रियः ।
भान्ति तोयमभिभूय निर्गता
वाडवस्य शिखिनः शिखा इव ॥ ६२ ॥

सन्ध्यया च परिरुद्धमग्रतो
वासरस्य विगमे घनं तमः ।
भाति सिन्धुजलभिन्नमेकतः
प्रावृषीव सलिलं पयोनिधेः ॥ ६३ ॥

सन्ध्ययाऽरुणितपत्रसंचयं
श्लक्ष्णपल्लवनिरन्तरं वनम् ।
विन्दतीव परिणामसम्पदं
पश्य तत्तमासि सर्पति क्रमात् ॥ ६४ ॥

---

60. C. reads this verse in the following way:—उत्पतत्यविकले निशाकरे धातुपङ्कपरिदिग्धमण्डलं । एकचक्रमिव राजते नभःस्यन्दनस्य रविबिम्ब-मस्तगम् ॥

62. C. नीरं for तोयं.

63. C. गांगजलभिन्नं for सिन्धुजलभिन्नं.

64. D. पल्लवैरिव निरन्तरं वनम् for श्लक्ष्णपल्लवनिरन्तरं वनम्.

अन्धकारनिकरेण सर्वतः
कृष्णसर्पमलिनेन सर्पता ।
रुध्यमानविषयाः समन्ततः
संकुचन्ति परिखा नु दिग्भुवः ॥ ६५ ॥

भाति मत्तशिखिकण्ठकर्बुरं
ध्वान्तजालपरिरुद्धमम्बरम् ।
अर्कदीपकृततापसंभृत-
प्रौढकज्जलमलीमसं यथा ॥ ६६ ॥

पश्य दीप्तरुचि पूर्वमुद्गतं
ज्योतिरेतदसितोरगात्विषः ।
छिद्रमेकमिव विष्णुवर्त्मनो
दूरमग्नरविरश्मिभासुरम् ॥ ६७ ॥

पश्चिमे नभसि भान्ति लोहिता-
स्तारका रविरथस्य वेगिनः ।
लोहचक्रहतमेरुमस्तका-
दुद्गता इव हुताशविप्रुषः ॥ ६८ ॥

मीलिता रविभयेन तारका
रश्मिधामहतलोहिता इव ।
उन्मिषन्ति दिनकृत्करात्यये
दिङ्मुखैकरचनाः समन्ततः ॥ ६९ ॥

---

65. D. कालसर्पमलिनेन for कृष्णसर्पमलिनेन. D. व्याप्यमानविषयाः for रुध्यमानविषयाः. C. D. संकुचन्ति परितो दिशा इव for संकुचन्ति परिखा नु दिग्भुवः. Agreeing with the Sinhalese edition

66. C. परिणद्धं for परिरुद्धं.

68. C. रोहिताः for लोहिताः. A. B. हुताशविप्रषः for हुताशविप्रुषः.

69. C. उस्रधामहतरोहिताः for रश्मिधामहतलोहिताः.

पूर्ववारिनिधिपृष्ठतः क्रमा-
दर्शयन् हिमरुचिः कलान्तरम्
एकपक्षसुलभक्रमामसौ
वृद्धिमद्य मुहुरेव विन्दति ॥ ७० ॥

पश्य भृङ्गपटलासितप्रभं
पूर्वतः सपदि निर्गतं तमः ।
यत्करेण जघने हिमांशुना
तुद्यमानमिव याति पश्चिमम् ॥ ७१ ॥

क्षीरवारिनिधिना विवर्धिना
प्लाव्यमानवदसौ निशाकरः ।
उत्पतत्युदयतः शनैः शनै-
र्हारशुभ्रनिजरश्मिसंचयः ॥ ७२ ॥

क्षिप्यमाणघनतामसोत्करं
दूरमुत्सरति मण्डलं दिशाम् ।
शीतरश्मिकिरणस्य सर्वतो
दातुमन्तरमिव प्रसर्पतः ॥ ७३ ॥

क्षीयमाणवपुरिन्दुरुद्गमे
वर्धमानकिरणः समन्ततः ।
अर्कतप्तगगनानुबन्धिना
तेजसेव परितो विलीयते ॥ ७४ ॥

---

70. D. पूर्वतोयनिधिपृष्ठगः for पूर्ववारिनिधिपृष्ठतः.
71. B, C. ताड्यमानं for तुद्यमानं.
72. C. क्षीरतोयनिधिना for क्षीरवारिनिधिना. D. विवर्धता for विवर्धिना. C. क्षपाकरः for निशाकरः.
73. D. मण्डले for मण्डलं. B. शीतरश्मिप्रसरस्य, C. शीतरश्मिप्रसराय, D. शीतरश्मिकिरणाय for शीतरश्मिकिरणस्य. C. D. प्रसर्पते for प्रसर्पतः.
74. A. B. C. °गगण° for °गगन°.

बद्धरागमुदितो निशाकरः
संत्यजन्दिशमसौ बलिद्विषः ।
शोकदीन इव पाण्डुरोचिषा
कार्श्यमेति वपुषा मुहुर्मुहुः ॥ ७५ ॥

पीतमेतदलिवृन्दमेचकं
ध्वान्तमेव सकलं हिमत्विषः ।
स्वच्छविग्रहतया शशाकृति-
च्छद्मना बहिरिवास्य लक्ष्यते ॥ ७६ ॥

विप्रयुक्तवनितामुखाम्बुज-
प्रोद्धृतद्युतिचयेन चन्द्रमाः ।
नूनमेष पुनरात्ममण्डलं
पूरयत्यसितपक्षकार्शितम् ॥ ७७ ॥

अन्धकारनिकरं करैरिमं
भिन्दतः शशधरस्य मण्डले ।
धूलिपुञ्ज इव भाति तामसः
क्षोभवेगपतितः शशाकृतिः ॥ ७८ ॥

गुल्मलीनमलिकर्बुरं तमः
कर्ष्टुकाम इव शार्वरीकरः ।
सर्वतो विटपजालरन्ध्रकैः
प्रेरयत्युदयशेखरः करान् ॥ ७९ ॥

---

76. D. reads पश्य पीतमलिवृन्दमेचकं ध्वान्तमस्य सकलं हिमत्विषः । स्वच्छविग्रहतया शशाकृतिच्छद्मना बहिरिवाभिलक्ष्यते ॥ for our text. Agreeing with the Sinhalese edition. B. C. °कर्बुरं for °मेचकं.

77. C. विप्रयुक्तललनामुखोत्पल° for विप्रयुक्तवनितामुखाम्बुज.° C. मुहुरात्ममण्डल for पुनरात्ममण्डलं.

78. D. °निचयं for °निकरं. C. भञ्जतो मृगधरस्य for भिन्दतः शशधरस्य. D. मृगाकृतिः for शशाकृतिः.

79. C. अलिमेचकं for अलिकर्बुरं. D. कष्टुकाम for कर्ष्टुकाम. C. यामिनीकरः, D. शर्वरीकरः for शार्वरीकरः. C. D. °रन्ध्रके for °रन्ध्रकैः.

चन्द्ररश्मिनिहतोऽपि तामसः
  सुप्तकोकिलकुलेन संचयः ।
उल्लसत्कुमुदगन्धसंभृतैः
  सावशेष इव भाति षट्पदैः ॥ ८० ॥

पत्रजालक्षतरन्ध्रविच्युतः
  सामिसिक्त इव भूरुहस्तले ।
स्थण्डिले निरवशेषमिन्दुना
  भाति मुक्त इव रश्मिसंचयः ॥ ८१ ॥

उल्लसत्सु कुमुदेषु षट्पदाः
  संपतन्ति परितो हिमांशुना ।
भिद्यमानतमसो नभस्तला-
  द्विच्युता इव तमिस्रबिन्दवः ॥ ८२ ॥

तारका रजतभङ्गभासुरा
  लाजका इव विभान्ति तानिताः ।
दिग्वधूभिरुदयादुदेष्यतो
  वर्त्मनि ग्रहपतेः समन्ततः ॥ ८३ ॥

मित्रनाशपरिरोदिताश्चिरं
  मूर्छिता इव विभान्ति दीर्घिकाः ।
सुप्तपक्षविनिमीलितेक्षणा
  वृद्धशान्तकलहंसकूजिताः ॥ ८४ ॥

---

80. C. चन्द्रपादविहतोऽपि for चन्द्ररश्मिनिहतोऽपि.

81. D. reads:—सामिसिक्त इव भूरुहस्तले स्थण्डिले निरवशेषमिन्दुना । भाति मुक्त इव रश्मिसञ्चयः पत्रजालक्षतरन्ध्रविच्युतः for our text.

82. D. छिद्यमानतमसः for भिद्यमानतमसः. D. विन्दवः for बिन्दवः.

सैकते शशिमरीचिलेपने
    रोधसीन्दुकरपुञ्जसंनिभम् ।
राजहंसमसमीक्ष्य कातरा
    रौति हंसवनिता सगद्गदम् ॥ ८५ ॥

तिग्मरश्मिविरहे सरोजिनी
    लोकमिन्दुकिरणावगुण्ठितम् ।
नाभिवीक्षितुमिव क्षपागमे
    मीलयत्यसितवारिजेक्षणम् ॥ ८६ ॥

जृम्भमाणचलपत्रसंहते-
    रन्तरं कुमुदखण्डसंपदः ।
संविधातुमिव पत्रसंततिः
    संकुचत्यनतिदूरवर्तिनी ॥ ८७ ॥

भाति बिभ्रदसितोत्पलप्रभं
    लक्षणं मृगमयं हिमद्युतिः ।
श्यामलावदनबिम्बकान्तिभि-
    र्बद्धमध्य इव रूप्यदर्पणः ॥ ८८ ॥

यौवनोपहितपाण्डुकान्तिना
    त्वन्मुखेन विजितो निशाकरः ।
लज्जयेव घनमेघसन्ततौ
    रुद्धरश्मिनिवहो निलीयते ॥ ८९ ॥

---

85. C. reads शारदिन्दुकरपुञ्जसंनिभं राजहंसमसमीक्ष्य कातरा । रौति हंसवनिता सगद्गदं सैकते शशिमरीचिलेपने for our text. Agreeing with the Sinhalese edition.

87. A. B. °पर्णसंहते:, C. °पर्णसंततेः, D. पत्रसन्ततेः for पत्रसंहतेः. C. D. °षण्ड° for °खण्ड.° D. पत्रसंहतिः for पत्रसन्ततिः.

88. C. °बिम्बदीप्तिभिः for °बिम्बकान्तिभिः. B. C. बद्धमध्यः, D. विद्धमध्यः for बद्धमध्यः.

89. A. B. यौवनोपहितलोध्रपाण्डुना, C. यौवनोपहतपाण्डुदीप्तिना for यौवनोपहितपाण्डुकान्तिना. C. विजितः क्षपाकरः for विजितो निशाकरः.

अङ्कितः शशमयेन लक्ष्मणा
कृष्णमेघशकलं निशाकरः ।
मध्यलग्नमिव मन्दमुद्वहन्
निष्पतत्यसितवारिदोदरात् ॥ ९० ॥

उद्धृतद्युतिरिवैष मध्यतो
भाति कृष्णमृगलक्षणः शशी ।
कुन्दगौरदशनावलीमिमां
वेधसा रचयितुं तव प्रिये ॥ ९१ ॥

त्वन्मुखावजितमण्डलश्रिय-
स्तत्कलङ्कममृतद्युतेरयम् ।
वीक्ष्य शीतकरकान्ततोरणः
शोकबाष्पमिव वारि मुञ्चति ॥ ९२ ॥

इति सपदि वदन् वदान्यवर्यः
शयनशिलातलमिन्दुपादधौतम् ।
अलसतरगतिर्नरेन्द्रकन्या-
मनुगमयन्मदमन्थरः प्रपेदे ॥ ९३ ॥

अथ सुरतमखे सुखं समाप्ते
मदनहुताशनदग्धमानहव्ये ।
चषकमधुनि सन्निविष्टबिम्बं
मुखमनयद्दयितासखः स सोमम् ॥ ९४ ॥

---

90. A hiatus in the first line in A. B. [* * लक्ष्मणा]; C. कालमेघशकलं क्षपाकरः for कृष्णमेघशकलं निशाकरः.

91. B. भाति कृष्णमृगलांछनो विधुः, C. भाति कृष्णशशलक्षणो विधुः for भाति कृष्णमृगलक्षणः शशी. C. कुन्दशुभ्ररदनावलीमिमां, D. कुन्दधौतरदनावलीमिमां for कुन्दगौरदसनावलीमिमां. C. ब्रह्मणा for वेधसा.

92. A. B. त्वन्मुखापहतमण्डलश्रियः for त्वन्मुखावजितमण्डलश्रियः D. °तोरणं for °तोरणः

दुहितुरवनिभर्तुरुन्मयूखं
मणिचषकं परिमण्डलं विहाय ।
प्रियमुखपरिभुक्तधामवाञ्छा
करकमलं नयति स्म हेमशुक्तिम् ॥ ९५ ॥

नियतमिह पतन्ति दन्तधारा
मदनमदोद्धतयोरितीव भीत्या
अधरकिसलये विहाय यूनो-
र्मधु पिबतोर्नयनान्युपास्त रागः ॥ ९६ ॥

मुहुरपि मधुपो विवृद्धतृष्णो
न विरमति स्म पिबन् सुगन्धि हृद्यम् ।
युवतिमुखमसंशयं यतो यत्
सरसिरुहं परमार्थतस्तदेतत् ॥ ९७ ॥

अचकमत मधु प्रियामुखेन
क्षितिपसुतः प्रणयादसौ वितीर्णम् ।
अधरमितवतो व्रणस्य दाहात्
स्फुटरचितभ्रुकुटिर्मधुस्रवेण ॥ ९८ ॥

इति सपदि निशामतीयतुस्तौ
प्रविधुतकौसुमभक्तिसूत्रशेषम् ।
रतिकलहकचग्रहेण माल्यं
विलुलितकेशसमर्पितं दधानौ ॥ ९९ ॥

---

95. C. has the following:—प्रियमुखपरिभुक्तधामवाञ्छा करकमलं नयति स्म हेमशुक्तिं । दुहितुरवनिभर्तुरुन्मयूखं मणिचषकं परिमण्डलं विहाय.

96. D. मदमदनोद्धतयोः for मदनमदोद्धतयोः. C. D. °किशलये for °किसलये. C. उवास रागः D. अवाप रागः for उपास्त रागः.

99. A. B. read this verse in the following way:—रतिकलहकचग्रहेण माल्यं विलुलितकेशसमर्पितं दधानौ । इति सपदि निशामतीयतुस्तौ प्रविधुतकौसुमभक्तिसूत्रशेषम् ॥ Agreeing with the Sinhalese edition.

अथ हृदयङ्गमध्वनितवंशकृतानुगमै-
रनुगतवल्लकीमृदुतरक्वणितैर्ललनाः ।
तमुषसि भिन्नषड्जविषयीकृतमन्द्ररवैः
शयितमबोधयन् विविधमङ्गलगीतिपदैः ॥ १०० ॥

हृदयनिपीडनोद्धृतपयोधरकुङ्कुमया
रतिषु दधानया दशनखण्डितमोष्ठमणिम् ।
चिरकृतजागरारुणितमन्थरलोचनया
शयनममुच्यत प्रियमनु प्रमदोत्तमया ॥ १०१ ॥

॥ इति जानकीहरणे महाकाव्ये सिंहलकवेरतिशयभूतस्य कुमारदासस्य कृतौ सम्भोगवर्णनो नामाष्टमः सर्गः ॥

नवमः सर्गः ।

इति प्रवृत्तस्य सुतस्य केषुचि-
दिनेषु यातेषु सुखेन भूपतिः ।
पुरं प्रतस्थे वनितापरिग्रहै-
स्त्रयं सुतानामितरत्समस्य सः ॥ १ ॥

उपेत्य पत्या सह शोकसंपदा
कलत्रभारेण च मन्थरक्रमा ।
पितुः प्रयाणाभिमुखी भुवः सुता
ततान पादावुदबिन्दुभिर्दृशोः ॥ २ ॥

असावपत्यं गुणपक्षवर्तिनीं
मतिं समालम्ब्य गुणैः पुरस्कृतम् ।
जगौ ततः साधु गुरुर्गरीयसीं
गिरं सतीनामुचितव्रताश्रयाम् ॥ ३ ॥

परः प्रकर्षो वपुषः समुन्नति-
र्गुणस्य तातो नृपतिर्नवं वयः ।
इति स्म मा मानिनि मानमागमः
पतिप्रसादोन्नतयो हि योषितः ॥ ४ ॥

---

1. C. केषुचिद्गतेषु वारेषु, D. केषुचिद्गतेषु मासेषु for केषुचिद्दिनेषु यातेषु.

2. C. reads the following for our text :—कलत्रभारेण च शोकसंपदा पदद्वयं मन्थरविक्रमा पितुः । ततान पत्याङ्घ्रिरुपेत्य बिन्दुभिर्दृशोः प्रयाणाभिमुखी भुवः सुता ॥ The marginal note on D. says :—सिंहललिपिसन्मे तु उदभिर्बिन्दुभिरित्येव पाठः उपलभ्यते. C. agrees with the Sinhalese edition.

3. D. reads the following for our text :—गुरुस्ततोऽसौ गुणपक्षवर्तिनीं मतिं समालम्ब्य गुणैः पुरस्कृताम् । अपत्यकां साधु जगौ गरीयसीं गिरं सतीनामुचितव्रताश्रयाम् ॥ B. गुणपक्षवर्धिनीं, C. गुणपक्षवन्तिनीं for गुणपक्षवर्तिनीं.

4. B. पतिप्रसादोन्नतयः कुलस्त्रियः for पतिप्रसादोन्नतयो हि योषितः.

स्त्रियो न पुंसामुदयस्य साधनं
त एव तद्धामविभूतिहेतवः
तडिद्वियुक्तोऽपि घनः प्रजृम्भते
विना न मेघं विलसन्ति विद्युतः ॥ ५ ॥

गतापि भर्त्रे परिकोपमायतं
गिरः कृथा मा परुषार्थदीपनीः ।
कुलस्त्रियो भर्तृजनस्य भर्त्सने
परं हि मौनं प्रवदन्ति साधनम् ॥ ६ ॥

पतिव्रता वश्यमवश्यमङ्गना
करोति शीलेन गुणस्पृहं पतिम् ।
विनष्टचारित्रगुणा गुणैषिणः
पराभवं भर्तुरुपैति दुस्तरम् ॥ ७ ॥

अलं त्वयि व्याहृतिविस्तरेण मे
कुरुष्व तत्प्रचरितं त्वदाश्रयम् ।
श्रुतिं प्रयातं जरसैव जर्ज्जरं
सहस्रधेदं हृदयं न दारयेत् ॥ ८ ॥

---

5. C. कारणं for साधनं. A. B. त एव सौभाग्यविभूतिसाधनाः for त एव तद्धामविभूतिहेतवः. B. C. घनो विजृम्भते for घनः प्रजृम्भते.

6. D. गिरोऽकृथा मा for गिरः कृथा मा. B. C. परुषार्थदीपिनीः for परुषार्थदीपनीः. A., B. पतिव्रताः for कुलस्त्रियः. D. reads the last two lines thus :— वदन्ति मौनं हि परं प्रसाधनं कुलस्त्रियो भर्तृजनस्य भर्त्सने ॥ D. agrees with the Sinhalese edition.

7. A. B. om. the first line. B. C. शीलैश्च for शीलेन. C. °चारित्र्यगुणा for °चारित्रगुणा.

8. A. C. कृतं, B. अरं for अलं.

अयं त्वदेकप्रवणो मनोरथो
वृथाऽद्य दैवादपिनाम नो भवेत् ।
इति प्रवक्तुर्जरतो निरासिरे
निगृह्य कण्ठं वचनानि मन्युना ॥ ९ ॥

उदग्रभासः शिखया शिखामणेः
स्रजा च धम्मिल्लकिरीटदष्टया ।
प्रमृज्य पादौ जनकस्य जम्पती
क्षयादयातामथ लम्भिताशिषौ ॥ १० ॥

कृतो वियोगेन शुचः समुद्भवः
समर्पितः साधुवरेण संमदः ।
मनस्यवस्थाननिमित्तमीशितुः
क्षणं विवादानिव तस्य चक्रतुः ॥ ११ ॥

हलायुधाभस्य सकाहलो रवः
पयोधिनिर्घोषगभीरभैरवः ।
ततः प्रगल्भाहतभेरिसंभवः
प्रकाशयामास गतिं समन्ततः ॥ १२ ॥

गजेन्द्रघण्टाघटितश्च निःस्वनः
करेणुकाबृंहितबृंहितो मुहुः ।
भयं वितन्वन् भवनेषु पक्षिणां
दिशः ससर्पाथ समं समुद्धतः ॥ १३ ॥

---

9. B. मुधैव, C. मुधाद्य for वृथाद्य. B. C. कण्ठे for कण्ठं.

10. D. °किरीटसक्तया for °किरीटदष्टया. D. दम्पती for जम्पती. B. C. गृहाद् for क्षयाद्.

13. C. °प्रभवश्च for °घटितश्च. C. समन्ततः, D. समुद्गतः for समुद्धत D. agrees with the Sinhalese edition.

समारुरोहाथ रथं महारथः
सहेमचित्रं सह राजकन्यया ।
दिनादिसन्ध्यानुगतां पिशङ्गितां
स्वरश्मिदीप्त्येव दिवं दिवाकरः ॥ १४ ॥

शिरःप्रदेशस्थसमुद्गपेटिका-
गृहीतवीणांशुकपञ्जरादयः ।
सवेत्रहस्तैः स्थविरैरधिष्ठिताः
स्त्रियोऽप्यनुस्यन्दनमत्यगुर्मुदा ॥ १५ ॥

मदान्धमातङ्गघटाद्रिसंकटे
परिक्वणन्ती बलकायनिम्नगा ।
तरङ्गिता वल्गुतुरङ्गरङ्गितैः
पुरः प्रतस्थे पुरुहूततेजसः ॥ १६ ॥

स्वदृष्टिरोधि श्रवणाग्रमारुतै-
रजो रथोत्थं यदि नाहरिष्यत ।
विनिर्गताभिर्न पुरो मदस्रुतां
घटाभिरद्रक्ष्यत वर्त्म दन्तिनाम् ॥ १७ ॥

व्यतीतरथ्येऽथ रथे कपोलयो-
र्विलासवत्या लसदंशुजालयोः ।
पपात तस्याः पुरगृहदीर्घिका-
समीरणानर्तितपद्मजं रजः ॥ १८ ॥

---

14. D. स्वरश्मिकान्त्येव for स्वरश्मिदीप्त्येव.

15. B. C. गृहीतवीणाशुकपञ्जरादयः for गृहीतवीणांशुकपञ्जरादयः. A. अत्व-गुस्तदा, B. अत्ययुर्मुदा, C. अत्यगुर्मुदा, D. अन्वयुस्तदा. We with C. The Sinhalese edition reads अपि स्त्रियः स्यन्दनमन्वतीयुः.

17. C. पुरोगताभिर्न तदा मदस्रुतां for विनिर्गताभिर्न पुरो मदस्रुतां. C. हस्तिनां for दन्तिनां.

18. A. C. सख्यः for तस्याः.

वराङ्गना प्रस्तरभेदकोटिभि-
र्हतस्य चक्रे चलनं वरूथिनः ।
पिधाय यत्तच्चलनं पथि प्रियं
तमालतम्बे बलसन्निधावपि ॥ १९ ॥

रथध्वनिप्रापितसंमदं गवां
कुलं समुत्पुच्छयमानमुन्मुखम् ।
उदग्रकर्णं परिधावदेकतो
ददर्श सीताऽथ वनान्तवर्तिनी ॥ २० ॥

विनिद्रपद्मा मृदुभिः समीरणै-
र्विसारयन्त्यः कलहंसिकागिरः ।
स्वदेशसीमासरितो विलङ्घिताः
शुचं वधूचेतसि साधु संदधुः ॥ २१ ॥

विवृत्तदृष्टा विषयव्यतिक्रमा-
च्छनैर्निमज्जन्त इवावनीतले ।
स्वजन्मभूमौ गिरयो नृपात्मजा-
कपोलमातेनुरजस्रमश्रुभिः ॥ २२ ॥

द्विपेन्द्रदन्ताहतवन्यसल्लकी-
कषायगन्धिः पथि तत्र योषिताम् ।
शनैर्विधुन्वन्नलकाग्रवल्लरी-
र्मुखानि पस्पर्श वनान्तमारुतः ॥ २३ ॥

---

20. D. वनान्तचारिणी for वनान्तवर्तिनी.

21. A. C. मृदुभिश्च मारुतैः for मृदुभिः समीरणैः. A. C. विसारयन्तः for विसारयन्त्यः. D. बधूचेतसि for वधूचेतसि.

22. D. स्वजन्मभूमेः for स्वजन्मभूमौ.

23. D. गजेन्द्र° for द्विपेन्द्र°. D. °शल्लकी° for °सल्लकी°.

अथ प्रतानः प्रततान तामसो
नृपस्य भीमं भयमादिशन्दिशः ।
क्षिपन् क्षपाया विगमेऽपि संहतिं
प्रसह्य वैरोचनरोचिषां पथि ॥ २४ ॥

अरिष्टसंतापविरूपदर्शना-
स्तमोऽभिभूताः प्रतिकूलमारुताः
अविप्रसन्नानि मुखानि भेजिरे
दिशो विनाशोपनता इव क्षणम् ॥ २५ ॥

अथ प्रकाशीभवदग्रतो दिशं
क्षणादुदीचीमवभास्य दीप्तिभिः ।
बलेन तेजः पुरुषाकृतिश्रिया
विभक्तमुत्पातमनु व्यदृश्यत ॥ २६ ॥

ततो दधानः श्रवणावसङ्गिनीं
विशुष्कपङ्केरुहबीजमालिकाम् ।
विनिद्ररक्तोत्पलशङ्कया ततां
विलोचनोपान्त इवालिसन्ततिम् ॥ २७ ॥

विशालवामांसतटावलङ्घिनीं
समुद्वहन् द्वीपितनुं तनूदरः ।
परिज्वलंस्तीव्रतपोहुताशन-
स्फुलिङ्गपातैरिव बिन्दुचित्रिताम् ॥ २८ ॥

---

26. The Sinhalese edition reads the following for the last two lines of our text :—अदृश्यतोत्पातमनु व्यपाश्रितं बलेन तेजः पुरुषाकृतिश्रिया.

27. C. D. read the following for our text :—विनिद्ररक्तोत्पलशंकया ततं [तां] विलोचनोपान्त इवालिसन्ततिम् । ततो दधानः श्रवणावसङ्गिनीं विशुष्कपङ्केरुहबीजमालिकाम् ॥ Agreeing with the Sinhalese edition.

28. B. C. °तटावलम्बिनीं for °तटावलङ्घिनीं. B. C. व्याघ्रतनुं for द्वीपितनुं. B. C. परिज्वलत्तीव्र° for परिज्वलंस्तीव्र°. Agreeing with the Sinhalese edition. B. C. पट्टचित्रिताम् for बिन्दुचित्रिताम्.

भुजेऽतिभीमे सशरं शरासनं
निधाय वामे निधनावहं द्विषाम् ।
करेऽपरस्मिन् परदुर्गपारगं
परं स बिभ्रत्परशुं परासुहा ॥ २९ ॥

तपोऽभिधानस्य सितेत्वराध्वनः
शिखा इवादित्यमयूखपिङ्गलाः ।
जटा विधुन्वन् वलिताः समन्ततः
समीरणैरात्मरयेण संभृतैः ॥ ३० ॥

प्रभुर्भृगूणां जगदे जगत्सृजः
परोऽवतारो ज्वलनं वितन्वता ।
हसेन धुन्वन्नथ तद्बलं बली
प्ररुध्य रामेण रुषावृता गिरः ॥ ३१ ॥

न राम रामं युधि जेतुमुद्यमो
विधीयतामन्यमिव क्षितिक्षितम् ।
सरित्तटीपाटनपाटवस्पृशं
न गोपतिं प्राप्य विशीर्यते नगः ॥ ३२ ॥

रघोरपत्ये जगतीपतिद्विषो
वृथा तव स्यादिह विक्रमक्रमः ।
अलं बिसाग्रग्रसनस्थपाटवो
न दन्दशूकप्रभवे विहङ्गमः ॥ ३३ ॥

तव प्रयोगे धनुषोऽनुशासितुः
शरासने भूधरधन्वनः परम् ।

30. A. B. read the fo'lowing for our text :—समीरणैरात्मरयेण संभृतैः जटा विधुन्वन् वलिताः समन्ततः । तपोभिधानस्य सितेतराध्वनः शिखा इवादित्यमयूखपिङ्गलाः

इतः प्रवृत्तापि न नूनमागता
विपत् त्वदीयश्रवणस्य गोचरम् ॥ ३४ ॥

निशम्य तस्यैतदितीरितं वचो
जगाद शिष्यः स पुनः पिनाकिनः ।
परस्य वृद्धिं यशसो वितन्वतीं
वृथा विधित्सन् धनुषो भिदामिदम् ॥ ३५ ॥

नवेश्वर स्तब्धतरं धनुर्द्वयं
विधाय वन्ध्येतरबाणपातनम् ।
विशामधीशे किल विश्वकर्मणा
पुरन्दराख्याय पुरा व्यतीर्यत ॥ ३६ ॥

विसृज्य पूर्वं दनुजारये धनु-
स्तयोरथादायि रथाङ्गधारिणे ।
धनुस्तथैकं त्रिपुरं दिधक्षते
त्रिलोचनाय त्रिदशाधिपेन तत् ॥ ३७ ॥

विवित्सया तद्गतजन्यतेजसो
व्यधत्त यत्नेन तथा मरुत्पतिः ।
यथाऽहवो हव्यवहोग्रतेजसो-
रजय्यशक्त्योरजयोरजायत ॥ ३८ ॥

---

34. A. B. C. ध्रुवम् for परम्.

35. A. B. तस्येदमुदीरितं for तस्यैतदितीरितं. A. B. जगाद शिष्यो बलवत्पिनाकिनः for जगाद शिष्यः स पुनः पिनाकिनः. A. B. भिदामिमाम् for भिदामिदम्. C. omits the second line.

37. C. reads the last two lines thus :—धनुस्तथैकं त्रिदशाधिपेन तत् त्रिलोचनाय त्रिपुरं दिधक्षते ॥ Agreeing with the Sinhalese edition.

38. C. D. read the following for our text :—मरुत्पतिस्तद्गतजन्यतेजसो विवित्सया हव्यवहोग्रतेजसोः । अजय्यशक्त्योरजयोरजायत व्यधत्त यत्नेन यथाऽहवस्तथा ॥ Agreeing with the Sinhalese edition.

चकार चक्रादि विहाय देवयो-
युगं महेष्वासयुगेन संयुगम् ।
दिशो दशापि प्रतिरुध्य पत्रिभिः
समाः सहस्राणि समेतसाहसम् ॥ ३९ ॥

अथो विकृष्टं मृदुभूतमीश्वरः
ससर्ज यच्चापमभेदि तत्त्वया ।
अगादृचीकाय वितीर्णमक्षतं
क्रमेण हस्तं मम वैष्णवं धनुः ॥ ४० ॥

गुणावुभावस्य तयोर्जगच्छ्रुतिं
जहाति नैको दृढतेति विश्रुतः ।
असंशयं ज्योति निरूढिमागतः
परो ममैव श्रवणान्तगोचरः ॥ ४१ ॥

अपाङ्गभागावधि चापपूरणं
सुदुष्करं तिष्ठतु विष्णुगोचरम् ।
गुणं यदि प्रापयसीह जिह्मतां
बलोपपन्नेषु ततस्त्वमग्रणीः ॥ ४२ ॥

निधाय बाणं धनुषीह पूरिते
वधः स्वहस्तेन तवैष सत्क्रिया ।
इतीरयीत्वा तनयस्य भूपते-
र्मुमोच हस्ते सशरं शरासनम् ॥ ४३ ॥

---

40. D. ऋषीकाय for ऋचीकाय. We with A. B. C.

41. D. जगच्छ्रुतं (?) for जगच्छ्रुतिं.

42. D. वक्रतां for जिह्मतां.

43. D. उदीरयित्वा for इतीरयित्वा.

ततः स शून्यामिव मुष्टिमानय-
न्नपाङ्गदेशं दशकण्ठसूदनः ।
बलादविज्ञातविकर्षणश्रम-
श्चकर्ष गुञ्जद्गुणबन्धनं धनुः ॥ ४४ ॥

स तेन मुक्तः किल सायको दिवः
पदं तपस्यद्वृषभस्य वाञ्छतः ।
द्वितीयवर्णस्य निहन्तुरात्मनो
विधाय नीशारमथ व्यतिष्ठत ॥ ४५ ॥

रिपोरजय्यस्य जयेन मानवैः
सभाज्यमानो बहुमानमन्त्रणैः ।
मनोज्ञवासे पथि मैथिलीसखः
सुखेन नीत्वा कतिचिद्दिनानि सः ॥ ४६ ॥

व्यपावृतद्वारमुखेन सन्ततं
बलेन भूम्ना विशता कृतध्वनिम् ।
पुरीमुदन्वन्तमुदग्रनिस्वनं
तनुं पिबन्तीमिव कुम्भजन्मनः ॥ ४७ ॥

नरेन्द्ररथ्योभयभागचारित-
प्रसारिकालागुरुधूपवासिताम् ।
ततामनन्तैरुपरत्नतोरणं
सपङ्कजाष्टापदकुम्भमण्डलैः ॥ ४८ ॥

---

44. C. दशकण्ठमर्दनः for दशकण्ठसूदनः.

45. D. अथो for अथ.

46. B. C. बहुमानसत्क्रियैः for बहुमानमन्त्रणैः. The reading of B. C. appears preferable to the varients of other Mss. and printed editions.

47. D. कृतस्वरम् for कृतध्वनिम्.

48. C. D. नृपेन्द्र° for नरेन्द्र°. C. °कृष्णागरु°, D. °कालागरु° for °कालागुरु°.

परिक्वणत्काञ्चनकिङ्किणीगुणैः
सुगन्धिना गन्धवहेन ताडितैः ।
भ्रमत्पताकानिकरैरुदर्चिषो
वितन्वतीमुष्णघृणेः करच्छिदाम् ॥ ४९ ॥

मधुव्रतव्रातविरावकिङ्किणी-
रुतेन रम्यं मणितोरणस्रजाम् ।
चयं दधानामनिलस्य रंहसा
धुतं पताकानुकृतानि बिभ्रतम् ॥ ५० ॥

विवेश तामञ्जलिबद्धसंपदा
मुहुर्मुखेन्दोरुदयेन सर्वतः ।
नरेन्द्रसूनुर्मुकुलानि कल्पयन्
जनस्य हस्तारुणपङ्कजानि सः ॥ ५१ ॥

गुरूनपृष्ट्वैव कुमारमीक्षितुं
जवेन वातायनमीयुरङ्गनाः ।
न ता न सत्यो न च मूढवृत्तय-
स्तथाहि वंशस्य रघोर्विनीतता ॥ ५२ ॥

रराज वातायनसन्ततिर्वृता
विलोलनेत्रैर्वनितामुखाम्बुजैः ।
तता विनीलोत्पलपत्रसंपदा
सरोजिनी तिर्यगिव व्यवस्थिता ॥ ५३ ॥

---

49. C. स्फुरत्पताका°, D. चलत्पताका° for भ्रमत्पताका°.

50. D. बिभ्रतः for बिभ्रतम्. We with A. B. C.

51. B. C. नृपेन्द्रसूनुः for नरेन्द्रसूनुः.

52. B. रयेण, C. तुरेण for जवेन.

दधौ द्युतिं जालगवाक्षसङ्गिनी
नितम्बिनीनां चलदृष्टिसन्ततिः ।
ततेव पङ्केरुहनालजालके
परिस्फुरन्ती शफरीपरम्परा ॥ ५४ ॥

पदं पुरन्ध्र्यामविशुष्कयावकं
समर्पयन्त्यामविलम्बिविक्रमम् ।
बभूव सोपानविमर्दसंभवः
स्वराग एवाङ्घ्रितलस्य यावकः ॥ ५५ ॥

कयाचिदालोकपथं मुखाकुलं
समेत्य घर्मस्रुतपत्रलेखया ।
सखीकपोलाहितगण्डभागया
कृतस्तदीयेऽपि मुखे विशेषकः ॥ ५६ ॥

प्रसाधनव्यापृतयाऽपि रामया
प्रदेशिनीपर्वविकृष्टकर्णया ।
उपायये वामकरस्थपत्रया
रयेण वातायनजालमन्यया ॥ ५७ ॥

द्रुतप्रयाणश्लथकेशबन्धना
सघर्मवारिस्रुति बिभ्रती मुखम् ।
श्रमातुरोरुद्वयमन्थराऽपरा
ययौ सपत्न्याः परिशङ्कनीयताम् ॥ ५८ ॥

---

56. C. °गल्लभागया for °गण्डभागया. A. B. कृतं तदीयेऽपि मुखे विशेषकं for कृतस्तदीयेऽपि मुखे विशेषकः.

57. D. सुमण्डनव्यापृतया for प्रसाधनव्यापृतया. C. D. बालया for रामया. C. त्वरेण, D. जवेन for रयेण.

58. D. सपत्न्या for सपत्न्याः.

नितान्तमेकीकृतगण्डभागयो-
  र्भृशाल्पवातायनयातमन्ययोः ।
विभासुर कुण्डलमेकमेव तद्
  मुखद्वयं मण्डयति स्म रामयोः ॥ ५९ ॥

विधाय काचित्प्रथमं तु लज्जया
  प्रियोपभुक्ताधरमर्धलक्षितम् ।
प्रयाति दूरं नृपतौ दिदृक्षया
  चकार वातायनबाह्यमाननम् ॥ ६० ॥

अतिष्ठदेका कुचयुग्मसंपदा
  निरुध्य वातायनमुन्नतस्तनी ।
सखीजनो यत्कृशमध्यभागतः
  पताकिनीमन्तरमाप वीक्षितुम् ॥ ६१ ॥

निधाय काचिच्चरणं तनूदरी
  विशालवातायनदेहलीतले ।
अकारयत्पङ्कजकोशकोमलं
  महीभुजे बालकमञ्जलिं बलात् ॥ ६२ ॥

---

59. D. reads the following for the last twollines:-मुखद्वयं कुण्डलमेकमेव तद् प्रभासुरं मण्डयति स्म रामयोः ॥ Agreeing with the Sinhalese edition. C. D. प्रभासुरं for विभासुरं.

60. C. प्रियेण दष्टाधरं for प्रियोपभुक्ताधरं. D. अर्धनिह्नुतं for अर्धलक्षितं. C. निनाय for चकार. D. वाह्यं for बाह्यं.

62. A. विशालवातयनदेहलीतले, B. विभूषिवातायनदेहलीतले, C. प्रसह्य वातायनदेहलीतले, D. प्रसह्य वातायनदेहिनीतले. We with A. D. °कोष° for °कोश°.

नपः सुमित्रातनयो वधूरिति
प्रियाजने निर्दिशति स्वयं करैः ।
तलप्रभापाटलभागभागिनो
नखांशजाला अपि चेरुरम्बरे ॥ ६३ ॥

अशक्नुवन् वधयितुं नृपात्मज
वधूजनोऽधृष्टतया जयेन तम् ।
पदं विधत्स्वाविधवाजनोचिते
पथीति पत्न्यै गिरमाशिषं जगौ ॥ ६४ ॥

नरेन्द्रसेना विविशुः समुद्रगाः
विवृद्धतोया इव यत्समन्ततः ।
महार्णवस्येव न तस्य तत्कृतो
बभव पूरश्च न चातिरिक्तता ॥ ६५ ॥

द्विधागतं द्वारमुपेत्य तद्बलं
नृपाङ्गनस्योभयभागसंश्रितम् ।
निबध्यमानाञ्जलि शासिता भवो
दृशाऽनुगृह्णन् स विवेश मन्दिरम् ॥ ६६ ॥

देशं युधाजिति जितं तनुजे तपोऽर्थी
विन्यस्य केकयपतिर्विपिनं विविक्षुः ।
दूतेन तेन तनयं दुहितुर्दिदृक्षुः
कालस्य कस्याचिदथेन्द्रसखं ययाचे ॥ ६७ ॥

---

63. A. B. दर्शयति for निर्दिशति.

64. B. C. अधृष्णुवन् for अशक्नुवन्. C. राज्ञ्यै for पत्न्यै.

65. C. नृपेन्द्रसेनाः for नरेन्द्रसेनाः.

66. B. C. नृपाङ्गणस्य for नृपाङ्गनस्य

अथ स युधाजिति स्वविषयं सति नीतवति
प्रथितगुणे गुणप्रचयलाभरतं भरतम् ।
इतरसुताहितप्रियशताहततद्विरह-
प्रभवशुचोऽनयन्नयशुचिर्दिवसान् ॥

॥ इति जानकीहरणे महाकाव्ये सिंहलकवेरतिशयभूतस्य कुमार-
दासस्य कृतौ प्रस्थानवर्णनो नाम नवमः सर्गः ॥

दशमः सर्गः

ततो नयेन नयतो राज्यं राजीवचक्षुषः।
तस्य शक्रसमानस्य समानामयुतं ययौ ॥ १ ॥

अथालक्ष्यत तद्देहे काठिन्यरहितत्वचि ।
पलितं विस्रसावल्लीपुष्पहास इव क्वचित् ॥ २ ॥

पलितच्छद्मना दोषा सर्वकालसमुन्नते ।
जरसा शिरसि स्पृष्टे न विषेहे महारथः ॥ ३ ॥

आरोप्यान्यतरेद्युः स्वमङ्कं नाथो भुवः कृती ।
समासीनः समज्यायां ज्यायांसं सुतमब्रवीत् ॥ ४ ॥

मामियं प्राणनिर्याणवैजयन्ती पुरःसरी ।
रक्ताक्षवाहनादेशदूती संसेवते जरा ॥ ५ ॥

जरसा तात नोऽङ्गानि स्पृहा कामेषु निर्विदा ।
शैथिल्यमुपनीतानि तुल्यमेव शनैः शनैः ॥ ६ ॥

कालेन शिरसि न्यस्तैः श्वेतकेशशिताङ्कुशैः ।
निवर्तन्ते हि कामेभ्यो भद्रा राघवदन्तिनः ॥ ७ ॥

---

1. C. इत्थं for ततः. B. शक्रोपमेयस्य, C. शक्रोपमानस्य for शक्रसमानस्य.

2. B. तदादृश्यत, C. तदालक्ष्यत for अथालक्ष्यत.

3. D. जरया for जरसा. B. C. नो for न. D. विसेहे for विषेहे. Agreeing with the Sinhalese edition. But the form is incorrect. A. महाभुजः for महारथः.

4. C. वशी, D. बली for कृती. We with A. B.

5. C. °केतुमाला for °वैजयन्ती. B. C. रक्ताक्षवाहनादेशदूतिका सेवते जरा for रक्ताक्षवाहनादेशदती संसेवते जरा.

6. A. B. C. जरया जात for जरसा तात. [A. जरसा for जरया].

7. A. B. वीरा राघवकुञ्जराः for भद्रा राघवदन्तिनः.

उभे वक्षसि वश्यानां तिष्ठतो रक्तकर्कशे ।
यौवने वनिता वल्कसन्ततिर्वार्धके च नः ॥ ८ ॥

न जिष्णुः कृतशस्त्रो यो यश्चाढ्यो यज्ञनिस्पृहः ।
कामी यश्च जरन्नेते क्षत्रवंशेषु कत्त्रयः ॥ ९ ॥

पादशेषेऽपि वैराग्यं न यस्य पुरुषायुषे ।
कीदृशी लक्ष्यते तस्य जनस्य हृदयालुता ॥ १० ॥

नातिविस्रसया भिन्ने देहे ना तप्यते तपः ।
इतरत्र चिरं जीर्णे तपस्यायां हता गतिः ॥ ११ ॥

मन्दशक्तीन्द्रियश्च्योतल्लालाविच्छुरिताधरः ।
अस्फुटस्मृतिचेष्टाभिर्बालव्रतमिवाचरन् ॥ १२ ॥

मृणालवलयच्छेदतन्तुजालसमत्विषः ।
यौवनोदाहभस्मेव दधानः पलितच्छटाः ॥ १३ ॥

जीविते जीर्णवयसः प्रत्याशा मे मुमूर्षतः ।
तिर्यग्विकम्पितैर्मूर्ध्नो नास्तीति प्रथयन्निव ॥ १४ ॥

दन्तकुन्तशतैरुग्रैर्मृत्योः संकटमाननम् ।
प्रवेष्टुमिव बिभ्राणः कायसंकोचखर्वताम् ॥ १५ ॥

---

8. B. यौवने वनिता नश्च वार्धक्ये वल्कसंहतिः, C. यौवने वनितास्माकं वार्धक्ये वल्कसन्ततिः for यौवने वनिता वल्कसन्ततिर्वार्धके च नः.

9. A. B. धृतशस्त्रः for कृतशस्त्रः. A. B. अपि for यः. A. B. यागनिःस्पृहः for यज्ञनिस्पृहः. C. क्षात्रवंशेषु for क्षत्रवंशेषु.

10. D. पुरुषायुषि यस्य न for न यस्य पुरुषायुषे. Agreeing with the Sinhalese edition.

11. D. देहे भिन्ने for भिन्ने देहे. Agreeing with the Sinhalese edition.

12. C. °श्च्योतलाला° for °श्च्योतल्लाला°. Agreeing with the Sinhales edi tion. C. °विस्फुरिताधरः for °विच्छुरिताधरः.

15. D. देहसंकोचह्रस्वताम् for कायसंकोचखर्वताम्.

बिभ्रदातङ्कनिर्मांसव्यक्तलक्ष्यसमुद्गमाः ।
वीचीरिव जरानद्याः पर्शुकास्थिपरम्पराः ॥ १६ ॥
निर्दन्तत्वादसंस्कारं मोहान्मुष्टिन्धयो यथा ।
मिथोऽशंसितमस्पष्टं वदन्नम्बूकृतं वचः ॥ १७ ॥
भिन्नभ्रुवमुदस्ताश्रां किञ्चित्कम्पितमस्तकाम् ।
नम्रो गद्गदितालापामनुनेतुं जरामिव ॥ १८ ॥
वार्धक्ये धर्मतो मूढः स्वदेहवहनेऽपि सः ।
विधित्सन्नप्यशक्तिष्ठस्तपः कीदृग्विधास्यति ॥ १९ ॥
यतो यातुस्तपस्यायामरण्ये वसतिं त्वया ।
मा जन्यश्रुप्रवर्षेण प्रत्यूहो मे विरागिणः ॥ २० ॥
अनुशिष्टिः प्रकृत्यैव भद्रं भवति कीदृशी ।
मनसः प्रीतये स्नेहकातरस्य निगद्यते ॥ २१ ॥
औदासीन्यं यतः शत्रुरुदासीनश्च मित्रताम् ।
मित्रं भक्तौ दृढत्वं च याति तद्वक्तुमर्हसि ॥ २२ ॥
यो येन वाञ्छति ख्यातिं लोकसंग्रहकामिना ।
न तस्य निन्दनीयं तच्छत्रुतामप्यनिच्छता ॥ २३ ॥
वृत्तिः शुभकरी साम्नो नये स्वपररञ्जनी ।
आयःशूलिकतेत्याहुर्न तां निष्णातबुद्धयः ॥ २४ ॥
जिघांसुभिरपि प्राज्ञैः प्रयोक्तुं साम साम्प्रतम् ।
रञ्जयन्ति मृगान्गीतैर्विभित्सन्तो मृगाविधः ॥ २५ ॥

---

18. A. B. C. उदस्तास्त्रां for उदस्ताश्रां.

20. A. B. read the following for the first line of our text:—
यतो यातुस्तपस्यायै कानने वसतिं त्वया.

21. D. प्रकृत्यैव for प्रकृत्यैव. C. समुच्यते for निगद्यते.

25. C. प्रज्ञैः for प्राज्ञैः. D. मृगायवः for मृगाविधः. Agreeing with the Sinhalese edition.

साम शाठ्यं जनो वेत्ति दानादत्यन्तवर्जितम् ।
तत् सामौशनसं साधु युक्तं दानस्य मात्रया ॥ २६ ॥

मा दा रहितसंमानं त्यक्त्वा सत्कारसामनी ।
वित्तं विश्राणित नीतौ कृतिनो दूषितं विदुः ॥ २७ ॥

शत्रुगृह्येण दुर्धर्षं शत्रुं नेता निहन्त्यथ ।
घनेनेव स्फुलिङ्गार्चिःप्रावृतं पिण्डमायसम् ॥ २८ ॥

उपजापहृतस्वामिस्नेहसीम्नि पराश्रयम् ।
मौले वाञ्छति मेदिन्याः पत्युः पातो न संशयः ॥ २९ ॥

इतरोपायदुःसाध्ये चण्डदण्डो महीपतिः ।
अदुष्टायत्यसौ नीतेरश्नाति विपुलं फलम् ॥ ३० ॥

अव्याहति न शक्या गौर्विना दण्डेन रक्षितुम् ।
इति प्रत्येति मुग्धोऽपि बल्लवः किमु राजकम् ॥ ३१ ॥

क्षोणिपतिः पतत्याशु जराक्रान्त इव ध्रुवम् ।
त्यक्तदण्डः पदं वाञ्छन्नगृहीतजगत्करः ॥ ३२ ॥

इत्थं युक्तिमुपायानां कुर्वाणस्य चतुष्टयीम् ।
व्रजतीन्दुप्रभागौरं पौररक्षय्यतां यशः ॥ ३३ ॥

---

26. B. C. सम्यग्युक्तं for साधु युक्तं.

27. A. B. C. हित्वा for त्यक्त्वा. D. द्रव्यं for वित्तं. C. द्रविणं दापितं for वित्तं विश्राणितं.

28. C. निहन्त्यथो, D. निहन्त्यतः for निहन्त्यथ.

29. C. पातः पत्युरसंशयं for पत्युः पातो न संशयः.

30. C. चोग्रदण्डः for चण्डदण्डः. D. भुवः पतिः for महीपतिः.

31. C. अव्याहतं for अव्याहति. C. D. मूढोऽपि for मुग्धोऽपि. D. वल्लवः for बल्लवः.

32. C. क्षमानाथः, D. क्षोणिनाथः for क्षोणीपतिः. B. स्वयम् for ध्रुवम्. D. मृष्टदण्डः for त्यक्तदण्डः.

33. B. C. एवम् for इत्थम्.

शूरं पुरुषसारज्ञं नीतौ पटुमलम्पटम्
सम्यग् संरक्षिताः कोशैर्वर्धयन्ति नृपं प्रजाः ॥ ३४ ॥

नोच्चैः पदं लम्भनीयो गुण्योऽप्यन्वयवर्जितः ।
रत्नाढ्यमपि कुर्वीत मूर्ध्नि कः पादमण्डनम् ॥ ३५ ॥

मूर्खो वर्ज्यः कुलीनोऽपि मातङ्ग इव भभजा ।
गुणैः कैरप्यविख्यातो वंशेनैव विभावितः ॥ ३६ ॥

तद्युक्तमुपधाशुद्धमन्वयेन गुणेन च ।
साचिव्यं लम्भयन् मौलं न प्रमाद्यति भूपतिः ॥ ३७ ॥

यस्मिन्कृत्यानुरोधेन सौहृदं प्रतनोति यः ।
स तं त्यजति कृत्यान्ते तीर्णतोय इव प्लवम् ॥ ३८ ॥

यौ तु निष्कारणामुक्तस्नेहपाशौ सुहृत्तरौ ।
मृत्युनैव तयोर्भेदो देहजीवितयोरिव ॥ ३९ ॥

दण्डद्रविणदुर्गैकसङ्गी रक्षति भूपतिः ।
आत्मानमेव सततं किमु रक्षत्यदो जगत् ॥ ४० ॥

---

34. D. reads the following for the first line:—नीतौ पुरुषसारज्ञं पटुं शूरमलम्पटं.

35. C. लम्भनीयः पदं नोच्चैः for नोच्चैः पदं लम्भनीयः. D. को मूर्ध्नि पादमण्डनम् for मूर्ध्नि कः पादमण्डनम्.

36. A. B. transpose the first and the second lines.

37. C. उपधाशल्यं for उपधाशुद्धं. C. मन्त्रित्वं, D. मन्त्रितां for साचिव्यं.

38. A. C. read the following for the first line of our text:—यत्र कृत्यानुरोधाद्यः सौहृदं वितनोति च.

39. B. C. नैसर्गिकाबद्धस्नेहपाशौ for निष्कारणामुक्तस्नेहपाशौ.

40. Three of our Mss. omit the second line of this verse. We have adopted the third Pa'da from the Sinhalese edition of Principal Dharma'ràma. C. reads किमु रक्षत्यदो जगत्; and omits the third Pa'da. Printed editions read असौ for अदः.

इति प्रकृतिवर्गादिनिर्णयेषु नयाश्रयः ।
क्षपितान्तर्बहिःशत्रुः शाधि साधु वसुन्धराम् ॥ ४१ ॥

इत्थं वादिनि राजेन्द्रे रामो मौनमधिश्रितः ।
ववर्ष हृदयं बाष्पैः शोकेन हृदयाविधा ॥ ४२ ॥

ततो वज्रासने भद्रं निधाय निधिः श्रियः ।
निर्भरीकृतसंभारः प्राभिषिक्तो महीपतिः ॥ ४३ ॥

रुरुधे पृष्ठसंविष्टग्रन्थिमन्थरयातया ।
स्मारयित्वा वरा वीरं राज्यं मन्थरया तया ॥ ४४ ॥

आदिदेश ततो वस्तु वनेषु वनजेक्षणम् ।
चतुर्दश दशग्रीवशत्रुमिन्द्रसमः समाः ॥ ४५ ॥

अनिन्द्यजानिनारूढो निर्जगाम रथः पुरः ।
कृतप्रस्थानसौमित्रिः स्फुरत्केतुरथो पुरः ॥ ४६ ॥

अश्रुभिर्हृदयं सीता निजमेव न केवलम् ।
चकारार्द्रं जनस्यापि प्रेक्षितस्य वनाध्वनि ॥ ४७ ॥

जगन्नेत्राभिरामस्य रामस्य रहितागसः ।
शक्रस्य त्यागिनं देवं घृणयेवासवो जहुः ॥ ४८ ॥

न्यवर्तत परित्यज्य क्षत्ताथ क्षत्रियत्रयम् ।
ऊढाश्रु वलितग्रीवं चिरं तेनैव वीक्षितः ॥ ४९ ॥

---

42. A. B. C. read the following for the first line of our text:—इत्थं वादिनि राजेन्द्रे राघवो मौनमास्थितः. [C. कुमारः for राघवः].

44. A. B. ततो भद्रासने भद्रं for ततो वज्रासने भद्रं.

47. C. अस्य for अपि. C. प्रेक्षकस्य for प्रेक्षितस्य.

49. C. D. तेनैव वीक्षितश्चिरं for चिरं तेनैव वीक्षितः. Agreeing with the Sinhalese edition.

द्वित्राण्येव रथं त्यक्त्वा पदान्याधाय निःसहा ।
येयमन्यत्कियद्दूरमिति पप्रच्छ मैथिली ॥ ५० ॥

रामहस्तस्थशाखाग्रकल्पितातपवारणम् ।
प्रस्थानमभवत्तस्यास्तदग्रेसरलक्ष्मणम् ॥ ५१ ॥

इक्षुशाकटशालेयक्षेत्रानुत्तरकोसलान् ।
ययुर्भागीरथीतीरं पश्यन्तः सोत्पलाम्भसः ॥ ५२ ॥

अथानासाद्य कालिन्दीमुल्लङ्घ्य सरितं दिवः ।
भारद्वाजाश्रमं पुण्यं चित्रकूटस्य चाध्वनः ॥ ५३ ॥

चिह्नं नदनदीदेशैरुक्त्वा वृक्षक्ष्माधरैः ।
राजन्यभोगिने याते राघवोऽपि गुहे गृहम् ॥ ५४ ॥

सपत्न्यौ सरितां पत्युः सुमित्रात्मजधीवरैः ।
चित्रकूटमकूटज्ञः प्रीतः प्रोत्तारितो ययौ ॥ ५५ ॥

ततः सीतामुखाम्भोजभ्रमरत्वे कृतस्पृहम् ।
नष्टैकदृष्टिमस्त्रेण बलिपुष्टं चकार सः ॥ ५६ ॥

ततः प्रतीकसंघाटो वीरः केकयवंश्यजः ।
बिभ्रच्छोकद्विगुणितं श्रमं रामाश्रमं ययौ ॥ ५७ ॥

राजघो निर्घृणः कश्चित् संप्राप्त इति साधवे ।
कथ्यतामिति तद्वाक्यं द्वारि शुश्राव राघवः ॥ ५८ ॥

अनुज्ञातोऽनुजस्तेन पर्णशालामथाविशत् ।
द्वारबन्धातिरिक्तेन किञ्चित्तिर्यक्कृतोरसा ॥ ५९ ॥

---

50. C. D. हित्वा for त्यक्त्वा. A. पेशला, B. पेलवा, C. कोमला for निःसहा.

52. C. °कोशलान् for °कोसलान्. A. B. ययुस्ते जाह्नवीतीरं for ययुर्भागीरथीतीरं.

53. C. D. भरद्वाजाश्रमं for भारद्वाजाश्रमं.

57. C. ततस्त्वनीकसंघाटः for ततः प्रतीकसंघाटः.

59. C. द्वारबन्धातिरेकेण for द्वारबन्धातिरिक्तेन.

भरतः शोकसंतप्तो राममादाय पादयोः ।
आर्येत्युक्त्वा सकृद्दीनः पुनर्नोवाच किञ्चन ॥ ६० ॥

ततः श्रुत्वा गुरोरन्तं स दुःखेन हृदिस्पृशा
साभिषेकमिवास्रेण चक्रे कर्मौर्ध्वदैहिकम् ॥ ६१ ॥

शपमानामथ स्वस्मै कैकेयीं भूतिनिःस्पृहाम् ।
गर्हन्तं भरतं वक्तुं रामस्तत्र प्रचक्रमे ॥ ६२ ॥

न स्मरामि गुरोराज्ञां ज्ञात्वा जातु विलङ्घिताम् ।
न सदृक्षं हि नो हन्तुं तातस्य समयं यतः ॥ ६३ ॥

समयस्य गुरोरिन्द्रलोकस्थस्य विलङ्घने ।
बुद्धिश्च निर्विशङ्कं त्वं पुनर्मा जनि तावकी ॥ ६४ ॥

पूजनीया च ते देवी पत्युः सत्यानुपालिनी ।
दूषयिष्यति पूज्येषु पूजावैमुख्यमायतिम् ॥ ६५ ॥

स्वयं कृतेन दोषेण येन यो लज्जते गुरुः ।
तेन तत्सन्निधौ तद्वानन्योऽपि न च निन्द्यताम् ॥ ६६ ॥

इति व्याहृत्य नम्राय ददौ दीनाय पादुके ।
घर्मे मर्माविधि मरौ वारि वारीप्यते यथा ॥ ६७ ॥

द्विधाकारमिव ज्यायान् भरतं हृदयं चिरम् ।
दर्शयन्तं परिष्वङ्गप्राप्तसान्त्वं व्यसर्जयत् ॥ ६८ ॥

---

60. A. B. तातेत्युक्त्वा for आर्येत्युक्त्वा.

61. C. अश्रेण for अस्रेण. D. और्ध्वदेहिकं for और्ध्वदैहिकं.

62. D. प्रोक्तुं for वक्तुं. C. रामश्चापि, D. राघवोऽत्र for रामस्तत्र. A hiatus in A. between वक्तुं and प्रचक्रमे.

64. C. तु for च.

65. C. हि for च. B. C. सन्धानुपालिनी for सत्यानुपालिनी.

68. A. C. °शान्त्वं for °सान्त्वं.

ततस्तं त्यजता शैलं विराधो रावणारिणा ।
दृष्टस्तनूनपादर्चिर्बभ्रुः पञ्चवटीपथे ॥ ६९ ॥
हरन्तमथ वैदेहीं विनिहत्य निशाचरम् ।
भविष्यदिव संक्षिप्य कथाया वस्त्वदर्शयत् ॥ ७० ॥
पञ्चवट्याश्रमे रम्ये रङ्गत्सारङ्गशावकैः ।
वृतेऽथ ववृते तस्य वासो वासववर्चसः ॥ ७१ ॥
अथ रामं वृषस्यन्ती प्रपेदे नैकसीसुता ।
इव चिन्ता दरिद्रस्य स्थूललक्षं नरेश्वरम् ॥ ७२ ॥
चकर्त नासिकां क्रुद्धः सीताविद्रवणादथ ।
लक्ष्मणस्तन्मुखाम्भोजकर्णिकां कृपया समम् ॥ ७३ ॥
भ्रातृद्वये तदाहूते क्षुरप्रप्रकरं बलम् ।
शस्त्रैर्वर्षयाति क्षिप्रमपावरिष्ट राघवौ ॥ ७४ ॥
अदीधपत गृध्राणां व्रातमेकधनुर्धरः ।
सत्यव्रतोऽसृजो धारां खरदूषणयोर्युधि ॥ ७५ ॥
दम्भाजीवकमुत्तुङ्गजटामण्डितमस्तकम् ।
काञ्चिन्मस्कारिणं सीता ददर्शाश्रममागतम् ॥ ७६ ॥

---

69. D. विरोधः for विराधः.

70. B. C. विनिष्पिष्य for विनिहत्य.

72. A. निकषासुता, C. नैकषासुता, D. कै[probably a wrong reading for नै] कसीसुता for नैकसीसुता. D. स्थूललक्ष्यं for स्थूललक्षं. C. नृपेश्वरम् for नरेश्वरम्.

73. A. B. चिच्छेद for चकर्त. D. °विद्रावणात् for °विद्रवणात्.

74. D. reads the following for our text:—वर्षयति तदाहूते क्षुरप्रप्रकरं बलम् । शस्त्रैर्भ्रातृद्वये क्षिप्रमपावरिष्ट राघवौ. Agreeing with the Sinhalese edition.

76. A. द[दा ?]ण्डाजिनिकं, D. दम्भाजीविकं for दम्भाजीवकं. We with B. C. Excepting A. none of our Mss. or even the printed editions support this reading. We can, therefore, hardly believe in the genuineness of this solitary varient given by a single Ms.

मृगव्याहृतराजन्यो वर्णलिङ्गी निशाचरः ।
उग्ररूपो निजं घोरं रूपं प्रादुरबीभवत् ॥ ७७ ॥

दशानामस्य शिरसामुग्रतेजस्कमाश्रयम् ।
पश्यन्ती मैथिली भीत्या रूपधेयमकम्पत ॥ ७८ ॥

प्रदीपमिव तं द्रष्टुं नात्यासन्नं शशाक सा ।
असोढमरुतं तेजःपरिष्कृतदशाननम् ॥ ७९ ॥

रामारत्नमसौ रामनामाक्रन्दादिदं वचः ।
जगाद जगदीशस्य क्षेपदुष्टं क्षपाचरः ॥ ८० ॥

सारङ्गाक्षि शरस्तस्य केवलं तु खरे खरः ।
दूषणे दूषणो भद्रे न त्रिलोक्या विभौ रणे ॥ ८१ ॥

लब्धाभया बलनिरीक्षणदौहृदेन
द्वारे स्थिता निजपुरप्रवरस्य सिद्धाः ।
दृष्टा मया सुरपुरं व्रजता कटाक्षै-
रैरावणाद्विपगतेन सहासगर्वम् ॥ ८२ ॥

अन्यायितोऽहमहमप्यनुवृत्य सेवां
निर्जीविको मम हृतं भवनं पिशाचैः ।
इत्युन्नदन् सुरगणः सह लोकपालैः
राजाङ्गने भ्रमति मत्प्रतिहारमेत्य ॥ ८३ ॥

---

77. A. B. वांर्णालिङ्गी for वर्णलिङ्गी. C. क्षपाचरः for निशाचरः.

79. A. B. C. तेजःपरिष्कृतदशाननम्, D. तेजः परिष्कृतदशाननम्. We with A. B. C. The reading of the Ms. D. agrees with the Calcutta edition.

81. A. B. मयि for रणे.

82. B. °दौर्हृदेन, C. °दोहदेन, D. °दोहलेन for °दौहृदेन. D. ऐरावत° for ऐरावण.°

83. D. राजाङ्गणे for राजाङ्गने.

स्पष्टोत्पिष्टबृहत्त्रिविष्टपबलं बाहुं बहुक्षोभित-
क्ष्मापातालतलं तलेन दलितश्वेताचलेन्द्रं मम ।
नो वाञ्छत्युपधानभतमबले धन्या सुरस्त्रीषु का
तल्पेऽनल्पविकल्पजल्पमधुरक्रीडारसे सेवितुम् ॥ ८४ ॥

उर्वश्या परिवीजनेषु मधुरं नृत्यं यथा लीलया
तन्वन्त्या जितशारदेन्दुकिरणच्छायोल्लसच्चामरम् ।
आसज्य स्वयमङ्गदस्य शिखरे निर्मोकयन्त्या पुनः
स्नेहस्विन्नविवेपमानकरया सोऽयं भुजः स्पृश्यते ॥ ८५ ॥

एकस्मिन्शयने मया मयसुतामालिङ्ग्य निद्रालया-
मुन्निद्रं शयितेन मच्चरणयोः संवाहनव्यापृता ।
पादाग्रेण तिलोत्तमा स्तनतटे सस्नेहमापीडिता
हर्षावेशसमर्पितानि पुलकान्यद्यापि नो मुञ्चति ॥ ८६ ॥

अक्षान् दीव्यति दानवेन्द्रसुतया सार्धं स्मरार्ते मयि
क्रीडायत्नपरिश्रमः पण इति श्रुत्वा गतासन्नताम् ।
मत्तो मन्मथवस्तुसंहितविधौ वृद्धौ विवृद्धस्पृहा
द्यूतं कारयति प्रयोगचतुरा रम्भोरु रम्भाह्वया ॥ ८७ ॥

सर्वस्वर्गवराङ्गनाधृतिहृति प्रेमप्रधानं मयि
त्रैलोक्याधिपतौ निधाय हृदयं याया जगत्पूज्यताम् ।
नारीमाश्रयसंपदेव नयति श्रेयस्करीमुन्नतिं
मान्या मानिनि कस्य धूर्जटिजटाजुष्टा न जह्नोः सुता ॥८८॥

---

84. D. °ब्रहत्° for °बृहत्.° C. °त्रिपिष्टप° for °त्रिविष्टप.°

85. A. B. omit लीलया.

86. A. B. °समुत्थितानि for °समर्पितानि.

87. C. अक्षैर्दीव्यति for अक्षान् दीव्यति. D. प्रणयति for पण इति. Agreeing with the Sinhalese edition.

88. C. गच्छेः for यायाः.

हस्तौ पल्लवकोमलौ करयुगेनादाय वासः शनै-
रन्येन व्यपनीय पाणियुगलेनामृश्य काञ्च्यास्पदम् ।
मय्यालिङ्गति बाहुभिः सुबहुभिः शेषैर्विलक्षस्मित-
ज्योत्स्नासेकमनोहराधरपुटं वक्त्रं स्वयं दास्यसि ॥ ८९ ॥

इत्युक्त्वादाय रक्षःपतिरवनिसुतामुत्प्लुतो मीनजालै-
श्चित्रं व्योमाम्बुराशिं घनपवनरयास्फालगुञ्जद्घनोर्मिम् ।
पोतेनेव प्रकम्पध्वनिनिवहमसौ बिभ्रता पुष्पकेण
स्फूर्जत्सीतेन यात्रामनुपहतजवव्यापिनीमाललम्बे ॥ ९० ॥

॥ इति जानकीहरणे महाकाव्ये सिंहलकवेरतिशयभूतस्य कुमार-
दासस्य कृतौ सीताहरणो नाम दशमः सर्गः ॥

NOTES.

CANTO I.

जानकीहरणम्, Expl:—जानक्याः हरणं वर्ण्यते यस्मिंस्तत् काव्यं, *i. e.* जानकीहरणमधिकृत्य कृतं काव्यं जानकीहरणं, 'making the abduction of जानकी, Ràma's beautiful wife,' the subject of his poem. *Cf.* Pàṇi. IV. 3. 87. "अधिकृत्य कृते ग्रन्थे." An affix comes after a word in the 2nd case in construction, in the sense of, 'made in relation to any subject' when the thing made is a 'book'. And the Vártika thereon, "लुबाख्यायिकाभ्यो बहुलम्" for the elimination of the *Taddhita* affix अण्. A classical poem in twenty five cantos (the last ten are missing for ever) by Kumàradása a poet of Ceylon. It is one of the Mahákávyas which is thus defined:—सर्गबन्धो महाकाव्यं तत्रैको नायकः सुरः । सद्वंशः क्षत्रियो वापि धीरोदात्तगुणान्वितः । एकवंशभवा भूपाः कुलजा बहवोऽपि वा । शृङ्गारवीरशान्तानामेकोऽङ्गी रस इष्यते । * * * इतिहासोद्भवं वृत्तमन्यद्वा सज्जनाश्रयम् ॥ See also काव्यादर्श, Bibli. Ind. series, p. 16 verses 14–19.

St. 1. आसीत् Construe अतिभोगभाराद् दिवः अवन्यां अवतीर्णा दिव्या नगरीव समृद्ध्या पुरां परार्ध्या क्षत्रानलस्थानशमी अयोध्येति पुरी आसीत्. अवन्यां, Expl:—अवति, अव्यते वा इत्यवनी तस्यां. 'On the earth.' अतिभोगभारात्—Analyse अतिशयितो भोगानां भारस्तस्मात्. 'From excessive or extraordinary load or burden of (multifarious) articles of enjoyment.' दिव्या, Expl:—दिवि भवा दिव्या, 'celestial.' 'Heavenly.' क्षत्रानलस्थानशमी—Analyse क्षत्रः अनल इव क्षत्रानलः तस्य स्थानं या शमी वृक्षविशेषः तद्वदित्, 'Like a S'amì tree, an asylum or abode of fire of क्षत्र race'. वह्निवत् प्रदीप्तक्षत्रियाणां शमीवाश्रयभूता इत्यर्थः । The S'amí tree supposed to contain fire is a well known fact to be often met with in Sanskrit literature. शम्या अग्न्याश्रयत्वं लोके सुप्रसिद्धं. Or it may be analysed as, यद्वा । क्षत्ररूपानलस्य क्षत्रियरूपवह्नेः आश्रयभूतशमीरूपायोध्येति, 'Ayodhyá wearing the form of शमी which was an asylum or abode of the fire in the form of the क्षत्रिय race.' *Cf.* R. III. 9. "शमीमिवाभ्यन्तरलीनपावकां." समृद्धिः Expl:—संपूर्णा ऋद्धिः समृद्धिः, or सम्यगतिशयेनर्द्धिः समृद्धिः 'Thorough or great prosperity.' अयोध्या *f.*—The modern Oude. The capital of इक्ष्वाकु the founder of the solar dynasty and afterwards of almost all

kings of that line. It is one of the seven sacred cities of the A'ryas. They are:—" अयोध्या मथुरा माया काशी कांचिरवन्तिका। पुरी द्वारवती चैव सप्तैता मोक्षदायिकाः." The exact site of this ancient capital has not yet been discovered by the archæological surveyors. The metre of this canto is उपजाति, a mixture of इन्द्रवज्रा and उपेन्द्रवज्रा. It is thus defined:—"अनंतरोदीरितलक्ष्मभाजौ पादौ यदीयावुपजातयस्ताः। इत्थं किलान्यस्वपि मिश्रितासु वदन्ति जातिष्विदमेव नाम." In the odd feet the gaṇas are:—त त ज ग ग and in the even ज त ज ग ग. अतिभोगभाराद् दिवः अवन्यामवतीर्णा दिव्या नगरीव, 'Like a celestial city which had come down from heaven to the earth on account of excessive (or extraordinary) load or burden of (multifarious) articles of enjoyment,' (i. e. thrown down under the unbearable load of various articles of enjoyment). समृद्ध्या पुरां परार्ध्या क्षत्रानलस्थानशमी अयोध्येति पुरी आसीत्,— 'There was a city of the name of अयोध्या, the most excellent of the towns by reason of its prosperity, resembling a शमी tree, an asylum or abode of the fire of the क्षत्र race'.

St. 2. यत्—Construe यत्सौधभृंगारसरोजरागरत्नप्रभाविच्छुरितः पौरांगनावक्त्रकृतावमानः शशांको रोषाद् लोहितत्वं जगाम इव. यत्सौध°—Analyse यस्याः अयोध्यायाः सौधानां उपरि ये भृंगाराः कनकालुकाः तेषु (खचितानां) सरोजरागरत्नानां पद्मरागाणां प्रभाभिः कान्तिभिः विच्छुरितः, 'Overspread with splendour of rubies set on the golden pitchers placed on the terraces of its palaces'. पौरांगना°—Analyse पुरे भवाः पौरास्तेषामंगनानां योषितां वक्त्रैर्मुखैः कृतोऽवमानो यस्य तथोक्तः शशांकः, 'Dishonoured or put to shame by the (exquisitely beautiful) faces of the ladies of the citizens'. यत्सौधभृंगारसरोजरागरत्नप्रभाविच्छुरितः पौरांगनावक्त्रकृतावमानः शशांकः रोषाद् लोहितत्वं जगाम इव—'Being slighted by (the transcending beauty of the) faces of the ladies of the citizens the moon, covered over (or overspread) with splendour of rubies set on the golden pitchers placed on the terraces of its palaces, became reddish-pale as if from anger' (i. e. with the feeling of jealousy).

St. 3. कृत्वापि—Construe समृद्ध्या सर्वस्य मुदं कृत्वा अपि कांचनतोरणस्थरत्नांशुभिर्भिन्नतमिस्रराशिः या निशासु अभिसारिकाणां हर्षाय [पर्याप्ता] नाभूत्। अभिसारिकाणां—'To women who meet their lovers by assignation'. 'To women who go to meet their lovers or keep an assignation'. Expl:—अभिसरन्ति नक्तं प्रियपार्श्वे स्वेच्छया व्रजन्तीति. The word is thus defined:—" या दूतिकागमनकालमपालयन्ती लौल्येन सा स्मरजरार्तिपिपासितेव। निर्याति वल्लभजनाधरपानलोभात् सा कथ्यतेकविवरैरभिसारिकेति।" "अभिसारयते कान्तं या मन्मथवशंवदा। स्वयं वाभिसरत्येषा धीरैरुक्ताभिसारिका". कांचनतोरण-

स्थरत्नांशुभिः Analyse कांचनस्य तोरणानि कांचनतोरणानि तत्रस्थाः ये रत्नानां अंशवः तैः, 'By means of the rays of jewels inlaid in golden-arches.' भिन्नतमिस्रराशिः—Analyse भिन्ना तमिस्राणां राशिर्यया, 'Dissipated the mass of darkness'. समृध्द्या सर्वस्य मुदं कृत्वा अपि अभिसारिकाणां हर्षाय नाभूत्—'Though giving joy to every one by its prosperity, the city did not bring (complete) delight to the अभिसारिका, since it dissipated the mass of darkness by means of the rays of jewels inlaid in golden arches at (every) night'.

St. 4. चीनांशुकैः—Construe या अभ्रलिहां गृहाणां उदग्रशृंगाग्रभागापहितैः चीनांशुकैः विटंककोटिस्खलितेन्दुमृष्टनिर्मोकपट्टैरिव बभासे. चीनांशुकैः—Analyse चीनानां अंशुकानि चीनांशुकानि तैः 'By reason of the pieces of silk-woven cloth of China'. The Indian A'ryàs, it is reported, had an early communication with the Chinese, Arabs, Greeks and other foreign peoples. The Commercial intercourse between these foreign countries and India can positively be traced to B. C. 1500 or even earlier'. अभ्रलिहां—Analyse अभ्राणि लिहन्तीति अभ्रलिहः तेषां, 'Sky-licking'. उदग्र°—Analyse उदग्राणि च तानि शृंगाणि च तेषां अग्रभागेषु उपहितैः, 'Placed on the foremost parts of the lofty summits'. विटंक *m. n.* Expl:—विशेषेण टंकयन्तेऽत्र । "टकिबन्धने" (चु. प. से.) "हलश्च" (३-३-१२१) इति घञ्. Derived from टक् (टंक्) *vt.* 10. U. 'to bind.' It means, 'Dove-cot,' 'a wooden aviary built on the top of a house,' (काष्ठादिरचितपक्षिगृहस्य), 'the loftiest point.' विटंककोटि°,-Analyse विटंकानां कपोतपालिकानां कोटयः ताभिः स्खलितो यः इन्दुश्चन्द्रः तेन मृष्टाः विमृष्टाः निर्मोकपट्टाः तैः तादृशैः, 'As if they were the stripes of cast-off skin abandoned by the moon which stumbled over the piercing points of the dove-cots.' The idea of the moon being obstracted in his heavnley course by the loftiest points of sky-licking palaces is often met with in the Champûs, Mágha and other artificial poems. या बभासे—'The city shone forth with its sky-licking palaces, on the foremost parts of the lofty summits of which were fixed the pieces of silk-woven China-cloth, as if, they were the stripes of cast off skin abandoned by the moon which stumbled over the piercing points of dove-cots (built on them).'

St. 5. दिदृक्षुः Construe यत्खातहंसः सरसीमन्तर्दिदृक्षुर्वप्रमलंघ्यं समुदीक्ष्य दृढक्रौञ्चकुञ्जभागच्छिदो भार्गवमार्गणस्य सस्मार नूनं. अलंघ्यं Expl:—लंघितुमशक्यं अलंघ्यं, 'Insurmountable.' 'Impassable.' 'Difficult to be crossed.' दिदृक्षुः Expl:—द्रष्टुमिच्छुः दिदृक्षुः, 'Wishing to see.' 'Longing to see.' यत्खातहंसः Analyse यस्याः खातस्य हंसः यत्खातहंसः 'A swan dabbling

in the moat.' दृढकौञ्च'—Analyse कौञ्चस्य कुञ्जभागः कौञ्चकुञ्जभागः । दृढश्चासौ कौञ्चकुञ्जभागश्च दृढकौञ्चकुञ्जभागः तस्य छिद्ः दृढकौञ्चकुञ्जभागच्छिद्ः, 'Breaking asunder the hard portion of the caves of the कौञ्च mountain.' कौञ्च or क्रौञ्च *m.* 'A mountain, part of the Hima'laya range, situated in the eastern part of the chain on the north of Asam. भार्गवमार्गणस्य-Analyse भार्गवस्य परशुरामस्य मार्गणः सायकः तस्य तादृशस्य, 'An arrow of Paras'uráma.' An object to सस्मार. Mark the root स्मृ governing genitive object. भार्गव, otherwise called परशुराम, was the son of the sage जमदग्नि, and was according to the legend the sixth incarnation of Vishnu. While young he cut off the head of his mother Renuká at the desire of his father. While he was away from home his father was slain by the sons of Kártavîrya. Paras'uráma, to avenge his father's unmerited fate, vowed to extirpate the Kshatriyas and "thrice seven time did he clear the earth of the regal race." He was afterwards defeated by Ráma and is believed to be still practising austerities on the Mahendra mountain. Being jealous of Kártikeya he is said to have once pierced the क्रौञ्च mountain right through with his arrows. He is one of the seven men that come under the category of चिरजीविन्. "अश्वत्थामा बलिर्व्यासो हनुमांश्च बिभीषणः । कृपः परशुरामश्च सप्तैते चिरजीविनः." यत्खातहंसः सरसीमन्तर्दिदृक्षुर्वप्रमलंघ्यं समुदीक्ष्य—'A swan, dabbling in the moat outside the city wished to see the lake lying within (it), but seeing that the rampart was hard to be crossed, thought of Paras'uráma's arrow breaking asunder the hard portion of the caves of the कौञ्च mountain.'

St. 6. स्वबिम्बं—Construe यस्यां गृहाणां आदर्शभित्तौ ततं स्वबिम्बमालोक्य रथ्यासु कृतवन्ध्यघाताः रदिनः अरिद्विपानां मदामोदं प्रमाणं चक्रुः. स्वबिम्बं-Analyse स्वस्य बिम्बं स्वबिम्बं तत् 'One's own reflected image.' 'Reflected shadow.' आदर्शभित्तौ—Analyse आदर्शवत् भित्तिः आदर्शभित्तिः तस्यां । यन्त्रादिकृत्रिमसाधनैः निघृष्य आदर्शवत् संस्कृतायां उपलभित्तौ, 'The smooth glossy stone-wall receiving reflected images like a mirror.' The stones of the walls were given a high polish by rubbing their surface with sand-papers and such other means so as to receive reflected images on them. कृतवन्ध्यघाताः—Analyse कृताः वन्ध्यघाताः येषां ते, 'Whose blows were made ineffectual or useless'. प्रमाणं—'An authoritative guide.' 'An authoritative standard.' (इयत्ता). मदामोदं-Analyse मदस्य आमोदः मदामोदः तं, 'Diffusive perfume of the juice exuding from the temples of elephants when in rut.' For the

construction *Cf.* R. II. 46. " अथान्धकारं गिरिगह्वराणां दंष्ट्रामयूखैः शकलानि कुर्वन्." अरिद्विपानां—Analyse अरयश्च ते द्विपाश्च अरिद्विपाः तेषां अरिद्विपानां प्रतिकुंजराणां, 'Of the hostile elephants.' रदिनः अरिद्विपानां मदामोदं प्रमाणं चक्रुः, 'Having seen their own images reflected (*lit.* stretched on) in the mirror-like glossy walls of its mansions, the elephants, whose blows (to the hostile elephants) were made ineffectual, made the diffusive perfume of the rutting-juice of rival elephants an authoritative guide (for them) in the streets.' The elephants began to strike blows on their own images reflected in the glossy walls taking them to be the rival elephants. But when their blows turned ineffectual they thought there were no hostile elephants; because their own reflected images (which they took for real elephants) did not give out the diffusive perfume which generally exudes from the temples of such wild elephants.

St. 7. लग्नैकभागं—Construe यत्र सितहर्म्यशृंगे लग्नैकभागं मन्देन समीरणेन विकृष्य दीर्घीकृतं बालमृणालशुभ्रमभ्रं ध्वजकृत्यं करोति. लग्नैकभागं—Analyse लग्नः एकभागो यस्य तद् लग्नैकभागं, 'A portion of which clung to or stuck to.' सितहर्म्यशृङ्गे—Analyse हर्म्यस्य शृंगं हर्म्यशृंगं । सितं च तद् हर्म्यशृंगं च सितहर्म्यशृंगं तस्मिन् तादृशे, 'On the white top of a palace.' बालमृणालशुभ्रं—Analyse बालं च तद् मृणालं च बालमृणालं तद्वत् शुभ्र, 'White like a fresh lotus.' ध्वजकृत्यं—Analyse ध्वजस्य कृत्यं ध्वजकृत्यं, 'Office or function of a flag.' यत्र अभ्रं ध्वजकृत्यं करोति—'Where a cloud, white like a fresh lotus, with a portion clinging to the white top of a palace, being dragged out by a gentle breeze and thus made long, performs the function of a flag.'

St. 8. प्रवालशीर्षा—Construe यस्यां प्रवालशीर्षाः मुक्तामयांगावयवाः सुवर्णं वदनं वहन्त्यः विधात्रा विहिताः युवत्यः वपुषः प्रकर्षमापुः. प्रवालशीर्षाः Analyse प्रवालं (प्रबालं) कमनीयकेशपाशयुक्तं शीर्षं मूर्धा यासां ताः, 'Bearing on their head a charming band of hair.' As applied to रत्न, प्रवाल means 'coral,' प्रवालाः विद्रुमाः शीर्षाणि यासां ताः, 'Having their heads made of corals' i. e. having their heads decoarted with corals. मुक्तामयांगावयवाः —Analyse मुक्तामयाः आमयेन रोगविशेषेण मुक्ताः अंगावयवाः प्रत्यवयवाः अंगोपांगानि वा यासां ताः, 'Having all their limbs free from disease,' or 'having all their limbs and minor limbs free from disease.' अंगानां पाणिपादादीनां अवयवाः अंगुल्यादयः तेषां रोगाभावे अंगानामपि नैरोग्यमापन्नं. As applied to रत्न, मुक्तामयाः मौक्तिकविकाराः मुक्ताप्रचुराः वा अंगावयवाः यासां ताः, 'Having their limbs full of pearls' i. e. having all their limbs decorated with pearls. सुवर्णं—Analyse शोभनो वर्णो यस्य तत् सुवर्णं,

सुवर्णं वदनं, 'Faces bearing a lovely complexion.' As applied to रत्न, सुवर्णं वदनं means, 'golden faces.' वपुषः प्रकर्षमापुः—'Secured bodily excellence.' *Cf.* R. III, 34. " वपुःप्रकर्षादजयद्गुरुं रघुः." युवत्यः रत्नैरिवापुर्वपुषः प्रकर्षम्—' The young women made by the Creator in this city, who were wearing heads on which were charming bands of hair, had all their limbs free from disease and possessed beautiful faces, attained bodily excellence like jewels.'

St. 9. आलिंग्य—Construe तुंगं वडभीविटंकमालिंग्य पुष्करेषु विश्राणितात्मध्वनि सितं शारदमभ्रवृन्दं यत्सौधकान्तेः संविभागमिव वव्रे. वडभाविटंक—Analyse वडभीनां विटंको वडभीविटंकः तं, ' The loftiest point of the top-room.' विश्राणितात्मध्वनि—Analyse विश्राणितो दत्तः आत्मनो ध्वनिः गार्जितं येन तत् ' Have their thunders transferred to.' यत्सौधकान्तेः—Analyse यस्याः सौधानां कान्तिः यत्सौधकान्तिः तस्याः तथोक्तायाः, ' The brightness or splendour of its palaces.' शारदं Expl:—शरदः इदं शारदं, ' Autumnal'. अभ्रवृन्दं—Analyse अभ्राणां वृन्दं अभ्रवृन्दं, ' A cluster of clouds.' वव्रे—Derived from the root वृ *vt.* 9. A. सेट्, ' To accept ', ' to resort to ', ' to assismilate into &c. ' शारदमभ्रवृन्दं यत्सौधकान्तेः संविभागमिव वव्रे—' Having clasped the lofty points of the top-rooms of palace-turrets, and having transferred (or mixed) its thunders to those of the पुष्कर drums, the white antumnal cluster of clouds assimilated (*lit.* accepted or resorted to) itself, as it were, into a portion of the beauty of the palaces.' The poet means to say that the clouds themselves became a decorated upper story of the palaces at Ayodhyá.

St. 10. आसन्न°—Construe यस्यां आसन्नजीमूतघटासु कांचनपिंजरासु पताकासु तता विद्युन्निभा विवृत्तिः शिखिनामसुदयं तोषं मुहुस्ततान. आसन्नजीमूतघटासु—Analyse आसन्नाः समीपवर्तिनो जीवनानां मूता बंधा आसन्नजीमूताः निकटमागता मेघास्तेतां घटाः पंक्तयो यासु तासु आसन्नजीमूतघटासु, ' To which the lines of clouds had come close.' विद्युन्निभाविद्युत्समा, 'Like the flash of lightning. ' कांचनपिंजरासु—Analyse कांचनवत् पिंजरः पीतरक्तवर्णा यासां ताः तासु तथोक्तासु, ' Having a tawny-brown (or reddish-yellow) colour like that of gold.' विवृत्तिः—' Turning round,' 'revolution,' 'rolling.' तताविस्तृता, 'Spread on,' 'stretced,' 'manifested. ' पताकासु तता विद्यात्तिः शिखिनामुदयं तोषं ततान—' In which the rolling to and for that is often manifested on the golden tawny-brown flags with (a back-ground of) the lines of clouds impending near, excessively heightened the joy of peacocks.'

St. 11. यत्र—Construe यत्र क्षतोद्बृंहिततामसानि रत्नाश्मनीलोपलतोरणानि निशासु भ्रमतो नारीजनस्य विभाभिः कोषप्रमोदं विदधुः. क्षतोद्बृंहिततामसा.नि.

Analyse क्षतानि च उद्बृंहितानि च क्षतोद्बृंहितानि तादृशानि तामसानि यैस्तानि 'The darkness whereof was dissipated and grown respectively.' Dissipated by रक्ताश्मभिः and grown by नीलोपलैः, and hence the rise of क्रोध and प्रमोद in succession. रक्ताश्मनीलोपलतोरणानि—Analyse रक्ताश्च ते अश्मानश्च रक्ताश्मानः। नीलाश्च ते उपलाश्च नीलोपलाः। रक्ताश्मनीलोपलानां तोरणानि रक्ताश्मनीलोपलतोरणानि, 'Arches or arch-gates built of red and black stones (or marbles).' क्रोधप्रमोदौ—Analyse क्रोधश्च पमोदश्च क्रोधप्रमोदौ 'Anger and delight.' नारीजनस्य—Analyse नार्य एव जनो नारीजनः तस्य, 'To the multitude of women.' विभाभिः 'By means of the bright splendour.' यत्र रक्ताश्मनीलोपलतोरणानि विभाभिर्नारीजनस्य क्रोधप्रमोदौ विदधुः 'Where, by means of their bright splendour, the arch-gates built of red and black marbles, the darkness whereof was dissipated and grown respectively, provoked anger and gave delight to multitudes of women wandering at night.'

St. 12. तत्र Construe प्रभावैर्भानुनिभः क्षत्रान्वयैः अलंघ्यं अन्यक्ष्मानाथमानं [अत एव] जयमानं ओजो बिभ्रत् पंक्तिरथाभिधानो भुवो भर्त्ता तत्र अभवत्. पंक्तिरथाभिधानः Analyse पंक्तिरथो दशरथोऽभिधानं यस्य सः, 'Having the name of दशरथ.' An epithet of दशरथ, *Cf.* R. IX 74. "कृतवान्पंक्तिरथो विलंघ्य यत्". भानुनिभःसूर्यसमः, 'Resembling the sun.' 'Like the sun.' अलंघ्यं Expl:—लंघितुमशक्यं अलंघ्यं, 'Insurmountable', 'impassable,' 'inviolable'. अन्यक्ष्मानाथमानं—Analyse अन्येषां क्ष्मा अन्यक्ष्मा। अथ वा। अन्या चासौ क्ष्मा च अन्य क्ष्मा। तां नाथति तच्छीलं, 'Having a habit or disposition of becoming master of the land under the sway of other kings or habituated to become the master of the land other than his own.' जयमानंजयशीलं, 'Given to conquer'. 'Habituated to conquer.' In the epithets अन्यक्ष्मानाथमानं and जयमानं the termination that is employed is चानश्. "ताच्छील्यवयोवचनशक्तिषु चानश्" Pâṇi. III-2-129. 'The affix चानश् comes after a verb in expressing 'habit,' 'standard of age' and 'ability.' The word ताच्छील्य means 'habit' or 'disposition'; वयः means the condition of body such as infancy, youth &c. शक्ति means 'capacity to do a thing.' As भोगं भुंजानः 'habituated to enjoy;' कवचं बिभ्राणः 'Wearing an armour (of the age at which armour may be worn)'; शत्रुं निघ्नानः 'able to destroy his foe.' क्षत्रान्वयैरलंघ्यं जयमानमोजो बिभ्रत्—'In it was a lord of the earth by name दशरथ, resebling the sun, by reason of his majestic grandeur, and holding an everconquering power inviolable by (other) princes born in the क्षत्रिय race,—the power habituated to rule over the land under the sway of other kings.'

St. 13. अखण्डमानः Construe मनुजेश्वराणां मान्योऽखण्डमानो गुणज्ञो राजा मनोज्ञैर्गुणजैः शरदभ्रशुभ्रैर्यशोभिर्दिशो रजतावदाताश्चकार. अखण्डमानः Analyse न खण्ड; अखण्डः । अखण्डः मानः यस्य स अखण्डमानः, 'Of an unimpeachable honour (character).' मनुजेश्वराणां—Analyse मनुजानां ईश्वरः मनुजेश्वरः तेषां, 'To the lords of men.' मनुजेश्वराणां मान्यः Adorable to the lords of people. *Cf.* R. II. 44. "मान्यः स मे स्थावरजंगमानां.' गुणज्ञः Analyse गुणान् जानानीति गुणज्ञः, 'knowing or judging of merits'. 'Appreciating merits.' गुणजैः Analyse गुणेभ्यः जातानि तैः, 'Born of merits.' 'Sprung from merits.' शरदभ्रशुभ्रैः—Analyse शरदः अभ्राणि शरदभ्राणि तद्वत् शुभ्राणि तैः तादृशैः, 'White like autumnal clouds.' रजतावदाताः—Analyse रजतवत् अवदाताः रजतावदाताः, 'White like silver.' राजा दिशो रजतावदाताश्चकार,—'That king of an unimpeachable honour, adorable to the lords of people, judging of merits, made the quarters white like silver with his fame agreeable to the mind, as sprung from his merits and looking bright like the autumnal clouds.'

St. 14. जिगीषुः—Construe अभ्यस्तसमस्तशास्त्रज्ञानोपरुद्धेन्द्रियवाजिवेगः सः जिगीषुः अजनन्दनः आजौ अजय्यान् अन्तः षड्द्विषः पूर्वं विजिग्ये. अभ्यस्तसमस्त°—Analyse अभ्यस्तानि समस्तानि शास्त्राणि तेषां ज्ञानेन उपरुद्धाः इन्द्रियरूपाः ये वाजिनः तेषां वेगो येन स अभ्यस्तसमस्तशास्त्रज्ञानोपरुद्धेन्द्रियवाजिवेगः, 'By whom the speed of horses in the form of his organs of sense was obstructed by the wisdom accruing from his study of all S'ástras.' अजय्यान्—Analyse जेतुमशक्यान् अजय्यान्, 'Difficult to be overcome.' अजनंदनः—Analyse अजस्य नन्दनः, 'Aja's son.' अन्तः—'Belonging to the inner organs.' *Cf.* Ragh XVII. 45. "अनित्याः शत्रवो बाह्या विप्रकृष्टाश्च ते यतः । अतः सोऽभ्यन्तरान्नित्यान्षट्पूर्वमजयद्रिपून् ॥" षड्द्विषः—Analyse षट् च ते द्विषश्च तान्, 'Six enemies,'=षड्वर्गः viz. काम 'desire,' क्रोध 'wrath, लोभ 'covetousness,' मोह 'bewilderment,' मद 'pride,' and मत्सर envy.' *Cf.* Bhatti. I. 2. "व्यजेष्ट षड्वर्गमरंस्त नीतौ." Kirát. I. 9. "कृतारिषड्वर्गजयेन." Also Kámandaka's Nîtisára I. 55. "कामः क्रोधस्तथा लोभो हर्षो मानो मदस्तथा । षड्वर्गमुत्सृजेदेनमस्मिन् त्यक्ते सुखी नृपः ॥ आजौ अजय्यान् षड्द्विषः असौ पूर्वं विजिग्ये—'That son of Aja, whose speed of horses in the form of organs of sense was obstructed by wisdom accruing from his study of all S'ástras, striving to conquer (the regions) first overthrew the six enemies lying within (his mind) and hard to be put down in an open battle.'

St. 15. बलिं—Construe बलिप्रतापापहविक्रमेण त्रैलोक्यदुर्लंघ्यसुदर्शनेन अनन्तभोगाश्रयिणापि तेन पुरुषोत्तमेनालसत्वं न तेने. बलिप्रतापापहविक्रमेण—Analyse

बलिः करः उपहारश्च तेन प्रकृष्टतापानां प्रजादिकष्टानां अपहन्ता शमकः विक्रमः पराक्रमो यस्य तेन तादृशेन, 'Who had a power to tranquilize (*lit.* to remove) the most painful effects (or hardships) caused by his taxations (or presents given to him)'. As applied to पुरुषोत्तम or विष्णु the compound may be analysed as:–प्रकर्षेण तमः प्रतापः तं अपहन्तीति प्रतापापहः । बलिर्दैत्यस्तस्य प्रतापापहः तापनाशनः विक्रमः पराक्रमः यस्य स तेन तादृशेन, 'Whose striding over was able to destroy the power of Bali'. बलि *m.*—A mighty demon, son of विरोचन and the grandson of प्रल्हाद. He conquered the gods who prayed to Vishṇu for succour. The latter was then born on the earth as Vámana and prayed Bali to give him as much earth as he could step over in three steps. This request being granted Vishṇu assumed a mighty form and covered the earth by the first step and the heaven by the second. No room being left for the third, Vàmana planted his foot on Bali's head and sent him down to Pátàla. त्रैलोक्यदुर्लंघ्यसुदर्शनेन–Analyse त्रैलोक्येऽपि लोकत्रयेऽपि दुर्लंघ्यं लंघितुं दुष्करं सुदर्शनं स्वसाक्षात्कारो यस्य तेन तादृशेन 'Whose presence cannot be avoided or transgressed even in three worlds'. So awe-inspiring was his presence. As applied to पुरुषोत्तम or विष्णु the expression may be analysed as:–त्रलोक्येऽपि लोकत्रयेऽपि लंघितुं धर्षितुं दुष्करं सुदर्शनं नाम विष्णोश्चक्रं यस्य तेन तथोक्तेन, 'He whose Sudars'ana weapon was hard (or difficult) to be braved even in three worlds'. अनंतभोगाश्रयिणा—Analyse अनन्तो निरतिशयो भोगः सुखास्वादनं तदाश्रयते इति अनन्तभोगाश्रयी तेन तथोक्तेन, 'Clung (or given up) to the unsurpassed pleasures.' As applied to विष्णु it may be analysed as, अनन्तः शेषो नाम नागस्तस्य भोगः (आभोगः) देहस्तं आश्रयते इति अनंतभोगाश्रयी तेन शेषशायिना, 'One who lies on the body of a serpent named अनंत'. पुरुषोत्तमेन—Analyse पुरुषेषु उत्तमः पुरुषोत्तमः तेन, 'Best of men'. As applied to विष्णु, पुरुषोत्तम means, 'the Supreme Being.' तेन पुरुषोत्तमेनालसत्वं न तेने—'Though given up to the unsurpassed pleasures (of the world), though with such a presence that it could not be avoided even in three worlds, and though possessed of a power to tranquilize the hardships (of his subjects) caused by his taxations, that best of men did not (at all) give scope to idleness'.

St. 16. दृग्हः Construe ततो भुवं जिगीषोस्तस्य विहितांगमर्दः कम्पं वितन्वन् तापैकहेतुर्दुस्तीव्रो ज्वर इव त्रिदशाधिपस्य दिशमाविवेश. विहितांगमर्दः Analyse विहितः कृतः अंगानां मर्दो येन तादृशः, 'Which has effected the crushing of bodily limbs'. As applied to ज्वर, it means 'producing a peculiar uneasy sensation in bodily limbs.' तापैकहेतुः Analyse तापस्य

एकहेतुः तापैकहेतुः, 'The sole object of torments.' As applied to ज्वर, it means 'the unique source of producing fever.' त्रिदशाधिपस्य— Analyse त्रिदशानां अधिपः त्रिदशाधिपः तस्य, 'Of Indra, the lord of thrice ten gods'. तस्य दण्डः त्रिदशाधिपस्य दिशं तीव्रो ज्वर· इवाविवेश—'The army of him, who was striving for conquest of the world, which was effecting the crushing of bodily limbs (or human frames), producing a tremor and was the sole object of torments, advanced to the eastern quarter like a fever of a violent type.'

St. 17. समुद्रं—Construe नितान्तसंतापितपूर्वकाष्ठः समुद्रमुल्लंघ्य गतः तदीयं तेजोऽभिधानः गुरुः अग्निराशिः कटाहे नृपं प्रोत्स्वेदयामास· अग्निराशिः Analyse अग्नेः राशिः अग्निराशिः, 'A heap of fire.' नितान्तसंतापितपूर्वकाष्ठः —Analyse नितान्ता संतापिता नितान्तसन्तापिता। नितान्तसंतापिता पूर्वकाष्ठा येन स नितान्तसंतापितपूर्वकाष्ठः, 'Which has exceedingly scorched up (or harassed, distressed) the eastern quarter.' कटाह *m.*—Name of an island probably the Katái of the Mahomedans or Chinese, in the Malay Archipelago near यवद्वीप or Java, Bali &c. अग्निराशिः कटाहे नृपं प्रोत्स्वेदयामास—'Under the title of his lustrous valour, a large heap of fire, which had (before) exceedingly scorched (or harassed) the eastern quarter (now) crossed the ocean and made the king to sweat in the continent of Katáha.'

St. 18. भुजंग'—Construe तेन नृवरेण भुजंगसंप्रार्थित सेव्यवेला कांचीगुणाकर्षितसार्थलोका कर्कशयत्नभोग्या दक्षिणा दिक् वेश्या इव भुक्ता· भुजंगसंप्रार्थितसेव्यवेला—Analyse भुजंगैः सर्पैः संप्रार्थिता सेव्यवेला मनोहरं समुद्रकूलं यस्याः सा, 'The beautiful or lovely strand of which was earnestly asked for (or prayed for) by serpents'. As applied to वेश्या the compound may be analysed as, भुजंगैः विटैः संप्रार्थिता सेव्यवेला रतिसमयः यस्याः सा, 'To whom an appointment of time for (Rati) pleasure was asked for by paramours'. कांचीगुणाकर्षितसार्थलोका—Analyse काञ्च्याः दक्षिणदिग्वर्तिन्याः पुर्याः गुणैः धर्मद्रविणसंव्यवहारादिभिः आकर्षिताः सार्थाः संघीभूताः (सप्रयोजनाश्च) लोकाः यस्यां सा, 'To which flocked a concourse of people being attracted by religious or trading purposes at कांची.' As applied to वेश्या the compound may be analysed as, कांचीगुणैर्मेखलादामभिराकर्षिताः सार्थलोका धनवन्तो यया सा, 'By whom rich people have been drawn by the string of her zone'. काञ्ची *f.*—'Name of a celebrated anceient city situated in the south of the Indian peninsula and one of the seven sacred cities of the Hindus; they are "अयोध्या मथुरा माया काशी कांचिरवंतिका। पुरी द्वारवती चैव सप्तैता मोक्षदायिकाः". कर्कशयत्नभोग्या—Analyse कर्कशयत्नैः खड्गादिभिः प्रखरोपायैः भोक्तुं

योग्या । अथ वा । स्वायत्तीकर्तुं योग्या, ' Tributes whereof were to be wrung out by having recourse to swords, ' or ' worthy of being subjugated by having recourse to swords '. As applied to वेश्या the compound may be analysed as, कर्कशयत्नैः निर्दयोपायैः भोक्तुं योग्या, ' To be enjoyed in a brutal manner. ' *Cf.* Vámana's काव्यालंकारसूत्रवृत्तिः, 4-3-7. " आकृष्टामलमण्डलाग्ररुचयः सन्नद्धवक्षःस्थलाः सोमाण्णो व्रणिता विपक्षहृदयप्रोन्माथिनः कर्कशाः । उद्वृत्ता गुरवश्च यस्य शमिनः श्यामायमानाननाः योधा वारवधूस्तनाश्च न दधुः क्षोभं स वोऽव्याज्जिनः ॥ " कर्कश *m.*—'A sword '. भोग *m.*— ' Exacting tributes,' or 'enjoyments'. भोगः करग्रहः । अथ वा । रतिः तेन नृवरेण दक्षिणा दिक् वेश्येव भुक्ता—'Like a courtezan, the Southern Quarter was enjoyed by that lord of men, the tributes whereof were wrung out by having recourse to his sword, to which flocked a concourse of people being attracted by religious or trading purposes at काञ्ची, and the beautiful strand of which was earnestly sought after by serpents '. The poet means to say that the southern people made a strong opposition to his advancing forces, but seeing that they could not withstand the force of the pouring numbers of the enemies and their superior military tactics, they laid down their arms and submitted to the concqueror, king Das'aratha.

St. 19. विनिर्जितः—Construe युधि असुरासुप्रघसायुधस्य अस्य शरेण घातं लब्ध्वा विनिर्जितोऽपि मनस्वी यावनेन्द्रः आत्मानमन्यैरसमानमानं मेने. असुरासु°— Analyse असुराणां रक्षसां असवः प्राणाः तेषां प्रघसं प्रभक्षकं आयुधं यस्य स असुरासुप्रघसायुधः तस्य तादृशस्य, ' Whose weapon was voraciously devouring (or making an indiscriminate slaughter of) the lives of demons.' असमानमानं—Analyse न समानः असमानः । असमानो मानो यस्य स असमानमानः तं तथोक्तं, ' Whose sense of honour was unlike that of others,' ' whose sense of hounr was different from that of others (अन्यैः).' यावनेन्द्रः —Analyse यवनानां इन्द्रः यावनेन्द्रः, 'The leader of the Yavanas.' For Yavanas and Turushkas see our edition of Raghuvans'a, preface on the date of Kálida'sa; pp. 113-121 and further. यावनेन्द्रः आत्मानं अन्यैः असमानमानं मेने—' Having received a wound in a battle by an arrow shot by him, whose weapon voraciously devoured the lives of demons and though thus being completely vanquished, that proud leader of the Yavanas looked upon himself as one whose sense of honour was different from that of others.'

St. 20. तेजश्छलेन—Construe अथ तेजश्छलेन हुताशनेन श्रीवासरम्यं तुरुष्कं प्रदहन् [असौ] धूपैरिव आसक्तगतैर्यशोभिराशीयमन्तं सुरभीचकार. तेजश्छलेन—

Analyse तेजः छलो यस्य स तेजश्छलः तेन, Under the plea or semblance of lustrous or fiery energy.' श्रीवासरम्यं—Analyse श्रियो वासः श्रीवासः तेन रम्यः श्रीवासरम्यः तं, 'Pleasing or agreeable by having an abode of the goddess of wealth.' आसक्तगतैः —Analyse गतानि (गतान् देशान्) आसक्तानि आसक्तगतानि तैः तादृशैः, 'Attached or clung to the places behind (in its onward motion)'. आशीयं = दिक्संबंधि, 'Belonging or pertaining to a quarter.' आसक्तगतैर्यशोभिः धूपैरिव आशीयमन्तं सुरभीचकार— 'Consuming a Turkish king, inviting (or attractive) by his treasury, (*lit.* abode of wealth) by fire under the plea (or semblance) of his lustrous energy, he, like aromatic fumes, made the end of the quarter sweet-smelling by means of his fame, attached to the places already visited in its onward march (or motion).'

St. 21. परेषु°—Construe युधि अस्य [दशरथस्य] परेषुवात्यापरिबृंहितः क्रोधाभिधानश्चित्रभानुः रिपुकामिनीनामाताम्रनेत्रच्युतवारिवर्षैः शान्तिमानायि. परेषु°— Analyse इषूणां बाणानां वात्या इषुवात्या । पराणां शत्रूणां या इषुवात्या परेषुवात्या तया परिबृंहितः परिवर्धितः परेषुवात्यापरिबृंहितः, 'Swollen (*lit.* grown) by the storm (or volleys) of darts discharged by the enemies.' क्रोधाभिधानः—Analyse क्रोधः अभिधानं यस्य, 'Going by the name of wrath.' चित्रभानुः Expl:—चित्राः भानवोऽस्य, 'Possessing rays or sparks of variegated colour i. e. fire.' आताम्र°—Analyse आताम्राणि आरक्तानि नेत्राणि चक्षूंषि तेभ्यः च्युतानि गलितानि वारीणां बाष्पाणां वर्षाणि धाराः तैः तादृशैः, 'By means of showers of tears dropped down from their reddish eyes.' रिपुकामिनीनाम्—Analyse रिपूणां कामिन्यः रिपुकामिन्यः तासां 'Lovely fair ones of enemies.' रिपुकामिनीनामाताम्रनेत्रच्युतवारिवर्षैः शान्तिमानायि— 'In the battle the fire, going by the name of wrath, swollen (or terribly raged) by the storm (or volleys) of arrows discharged by his enemies, was quenched down by the showers of tears poured down from the reddish eyes of the lovely fair ones of the enemies.'

St. 22. तस्य--Construe आलोकभूमौ एकबाणासनभग्नशत्रोः तस्य चरणारविन्दे सर्वनरेन्द्रमौलिरत्नप्रभालक्तकमण्डनान्यासेदतुः. एक°—Analyse बाणाः अस्यन्ते क्षिप्यन्ते अनेनेति बाणासनं धनुः । एकं च तद् बाणासनं च एकबाणासनं तेन भग्नः शत्रुर्येन स एकबाणासनभग्नशत्रुः तस्य तादृशस्य, 'Who has routed or vanquished the foe by a single bow.' आलोकभूमौ = आस्थानमण्डपे 'In the audience hall'. चरणारविन्दे—Analyse चरणौ एव अरविन्दे चरणारविन्दे or चरणौ अरविन्दे इव, 'Lotus-like feet (two)'. सर्व°—Analyse सर्वे च ते नरेन्द्राश्च सर्वनरेन्द्राः समस्तनृपाः तेषां मौलयो मुकुटाः तेषु यानि रत्नानि तेषां

प्रभैव आलक्तकमण्डनानि सर्वनरेन्द्रमौलिरत्नप्रभालक्तकमण्डनानि, 'The decorations of lac made by the brightness of jewels set on the crowns of all kings.' तस्य चरणारविन्दे सर्वनरेन्द्रमौलिरत्नप्रभालक्तकमण्डनान्यासेदुः—' The lotus-like feet of him who had routed (or vanquished) the foe by a single bow received, in the audience hall, the decorations of lac made by the brightness of jewels set on the crowns of all kings '.

St. 23. लोकः Construe हारगौरे तदीये कीर्तिप्रताने [यशोनिचये] भुवि प्रविजृंभमाणे [प्रवर्धमाने सति] लोकः कुमुदमभिन्नकोशं निरीक्ष्य चंद्रोदयशंकितानि मुमोच. हारगौरे—Analyse हारवद् गौरः शुभ्रः हारगौरः तस्मिन्, 'White like a garland '. कीर्तिप्रताने—Analyse कीर्तिरूपः प्रतानः प्रचयः कीर्तिप्रतानः तस्मिन्, 'An unbounding expanse of his fame'. प्रविजृंभमाणे = प्रवर्धमाने, 'Rapidly expanding or spreading'. The epithet should be construed here as a predicate. अभिन्नकोशं—Analyse अभिन्नः कोशः यस्य तत्, ' With its cup (of a bud) not opened'. चंद्रोदयशंकितानि—Analyse चन्द्रस्य उदयः चन्द्रोदयः तस्य शंकितानि चन्द्रोदयशंकितानि, ' Doubt as regards the rise of the moon '. लोकः कुमुदमभिन्नकोशं निरीक्ष्य चन्द्रोदयशंकितानि मुमोच—'After having seen the buds of the moon-lotuses not burst open, the people left (all) doubts as regards the rise of the moon, when the unbounding expanse of his fame, white like a garland, was rapidly spreading over the land '. The bright splendour of his fame exactly looked like the moonlight to the naked eye and the people were led to think that that light was no other than the moonlight and hence they actually went to see whether the moon lotuses were opened.

St. 24. समस्त°—Construe तस्य उन्नतवृत्ति तेजः समस्तसामन्तनृपोत्तमांगान्यध्यास्य चूडागतपद्मरागरागच्छटाविस्फुरणच्छलेन जज्वाल. समस्त°—Analyse समस्ताश्च सामन्तनृपाश्च समस्तसामन्तनृपाः । उत्तमानि च तानि अंगानि च उत्तमांगानि । समस्तसामन्तनृपाणां उत्तमांगानि समस्तसामन्तनृपोत्तमांगानि, 'The highest or the chief part of the body of all vassal kings (i. e. their heads)'. उन्नतवृत्ति—Analyse उन्नता वृत्तिर्यस्य तत्, ' Of an elevated career '. ' Of a sublime or majestic character '. चूडा°—Analyse चूडागताः मौलिलग्नाः ये पद्मरागाः लोहितकाः तेषां रागच्छटानां रश्मिप्रवाहाणां । अथ वा । वर्णप्रसराणां विस्फुरणच्छलेन विस्फूर्तिच्छद्मना, ' under the plea (or semblance) of tremulous flashes proceeding from a stream of rays (or unimpeded course of bright colour) of the rubies set on their crowns.' तस्य तेजः चूडागतपद्मरागरागच्छटाविस्फुरणच्छलेन जज्वाल—' His fiery energy of a sublime character, having settled on the heads of all vassal kings, began to glow forth (or blaze up) under the

plea of tremulous flashes proceeding from a stream of rays of the rubies set on their crowns .'

St. 25. नरेन्द्रचन्द्रस्य—Construse महीमण्डलमण्डनस्य नरेन्द्रचन्द्रस्य तस्य यशोवितानज्योत्स्ना अरिनारीनयनेन्दुकान्तनिष्यन्दहेतुः [सन्] भुवनं ततान. नरेन्द्रचन्द्रस्य —Analyse नरेन्द्राणां चन्द्रः नरेन्द्रचन्द्रः तस्य, 'Of him who was the chief of kings.' यशोवितानज्योत्स्ना—Analyse यशोरूपं वितानं उल्लोचः यशोवितानं तस्य ज्योत्स्ना कौमुदी यशोवितानज्योत्स्ना, 'The moonlight proceeding from the expansive heavenly vault of his fame.' महीमण्डलमण्डनस्य—Analyse महीमण्डलस्य मण्डनं यस्मात् स महीमण्डलमण्डनः तस्य तादृशस्य, 'An ornament or decoration to the circumference of the earth or to the whole earth.' अरिनारीनयनेन्दुकान्तनिष्यन्दहेतुः—Analyse अरीणां वैरिणां नार्यः कामिन्यः तासां नयनान्येव नेत्राण्येव इन्दुकान्ताः चन्द्रकान्तमणयः तेषां निष्यन्दस्य प्रस्रवणस्य हेतुः, 'An object (or cause) of the flowing of the moon-gems consisting of (or made of) the eyes of the young women of his enemies.' तस्य यशोवितानज्योत्स्ना भुवनं ततान,—'The moonlight proceeding from the expansive heavenly vault, made out of fame, of him, who was the chief of kings, and an ornament of the whole earth, spread over the world becoming (at the same time) a cause of the flow of moon-gems made of the eyes of the young women of his enemies.'

St. 26. माता—Construe भवतुल्यधाम्नः इन्द्रद्विषद्भर्तृनिषूदनस्य माता भवित्री विधेया [सा] तेन समयं विदित्वा वह्नेः समक्षं त्रिविधवदुपयेमे. भवतुल्यधाम्नः Analyse भवस्य ईश्वरस्य तुल्यं सदृशं धाम तेजो वपुर्वा यस्य स भवतुल्यधामा तस्य, 'Having a bodily strength or bodily splendour resembling that of the Supreme Being.' 'Having a fiery energy equal to that of the Supreme Being.' इन्द्रद्विषद्भर्तृनिषूदनस्य—Analyse इन्द्रस्य द्विषद् इन्द्रद्विषद् रावणपुत्रो मेघनादः तस्य भर्ता दशकण्ठः तं निषूदयतीति (युधि) हन्तीति इन्द्रद्विषद्भर्तृनिषूदनो रामः तस्य तादृशस्य, 'Of the killer in a battle of the sire of the enemy of इन्द्र (i. e. राम).' इन्द्र *m.*—Was the king of heaven and the lord of gods. It is supposed that any body, a god, a man, a giant, can raise himself to the position of Indra by performing a hundred horse sacrifices. Indra is, therefore, represented as being jealous of one who performs one hundred sacrifices and as trying to dissuade him from his object either personally or by the intervention of the nymphs of his court. He is known as the paramour of Ahalyá, the wife of गौतम, whom he once ravished. Gautama's curse on this account produced hundreds of sores in the body of इन्द्र, but these were afterwards changed into so many eyes (सहस्रनेत्र). He is described to have stolen the horse consecrated

by the king सगर, who was about to perform the horsesacrifice for the hundredth time. He is said to have killed वृत्र and बल. The former of these was a ब्राह्मण and इन्द्र had to sacrifice till he purged away his sin. It was he who cut down the wings of the mountains that once flew about to the great annoyance of the people. He is the god of rain. समयं विदित्वा—'Knowing the proper time. 'Knowing the right moment or proper season'. विधेया=विनयग्राहिणी, Expl:—प्रवृत्तौ निवृत्तौ वा विनयं ग्रहीतुं शीलमस्याः, 'Preserving a refined character (or nature) both in the active or passive life'. 'modest', वह्नेः समक्षं—'In the presence of the sacred fire.' वह्नेः समक्षं तेन विधिवदुपयेमे—'Knowing the proper season he, in presence of the sacred fire, married, agreeably to rules, an obedient princess who was to become the mother of the killer of the sire of the enemy of Indra (i. e. Ràma) and the possessor of bodily strength (or bodily splendour) like that of the Superme Being.'

St. 27. महेन्द्रकल्पस्य—Construe महेंद्रकल्पस्य [महेंद्रतुल्यस्य, महेन्द्रादीषदून-स्येति यावत्] देव्याः कृताभिषेकायाः स्फुरन्मयूखा स्फुरत्किरणा नखानां सरणिः पंक्तिः जितपद्मकोशे प्रच्छादितपद्मकुड्मले पादद्वयान्ते महाय पूजायै मुक्ता प्रक्षिप्ता मुक्तावितितिरिव मौक्तिकपंक्तिरिव विरेजे शुशुभे. महेन्द्रकल्पस्य Expl:—महे-न्द्रादीषदूनस्य, 'Almost like or nearly equal to great Indra'. स्फुरन्मयूखाः —Analyse स्फुरन्तः मयूखाः यस्यां सा, 'Having the rays flashing forth.' पादद्वयान्ते—Analyse पादद्वयस्य अन्तः पादद्वयान्तः तस्मिन्, 'On the extremity of her feet.' जितपद्मकोशे—Analyse जितः पद्मानां कोशो येन स जितपद्मकोशः तस्मिन्, 'Which has eclipsed the cup of the bud of lotuses.' मुक्तावितति: Analyse मुक्तानां विततिर्मुक्तावितातिः, 'A collection of pearls.' 'A quantity of pearls.' जितपद्मकोशे पादद्वयान्ते मुक्ता मुक्तावितितिरिव विरेजे—'With its rays flashing forth, the line of the nails of the queen, the wife of him, who was almost like or nearly eqnal to great Indra, shone forth like a quantity of pearls thrown, for worship, on extremity of the her feet, which had eclipsed the cup of the buds of lotuses'.

St. 28. लीला—Construe अत्र अस्मिन् जंघायुगले गतेर्लीला गतिविलासो निसर्गसिद्धा स्वभावसिद्धा एवास्ति । न तु मत्तो दंती गजो मुषितश्रोरितः । नापि हंसः चक्रांगो मुषितश्रोरितः । इतीव तदेतदेव [जनान् सत्यापयितुमिव] तदीयं तस्याः कौसल्यायाः जंघायुगलं प्रसूतायुग्मं तुलाकोट्यधिरोहणानि चक्रे. निसर्गसिद्धा-Analyse निसर्गात् सिद्धा निसर्गसिद्धा, 'Acquired by nature,' 'born of nature,' 'nature-born'. Appropriate to nature.' *Cf.* Uttar. I. 14. "नैसर्गिकी

सुरभिणः कुसुमस्य सिद्धा." जंघायुगलं—Analyse जंघायाः युगलं जंघायुगलं, 'A pair of legs from ankle to knee.' 'A calf of the leg'. तुलाकोट्यधिरोहणानि —Analyse तुलाकोटेः अधिरोहणानि तुलाकोट्यधिरोहणानि, 'Mounting on a balance scale.' or 'Act of putting himself to the test of an ordeal.' अत्र गतेर्लीला निसर्गसिद्धा एवास्ति न तु मत्तो दंती मुषितो नापि हंसः 'The sportiveness of gait that was manifested there (i. e. in the calves of her legs) was acquired by nature. It was not robbed of a maddened elephant nor of a swan' इतीव तदीयं जंघायुगलम् तुलाकोट्यधिरोहणानि चक्रे,—'And, in this way, in order to declare it to be true, the pair of the calves of her legs ascended the scale of a balance or underwent the test of an ordeal.' The poet means that the जंघायुगलं itself became the standard of comparison.

St. 29. दृष्टौ—Construe तयोः ऊरुद्वयोः दृष्टौ सत्यां दर्शने सति । "दृष्टिर्ज्ञानेऽक्ष्णि दर्शने" इत्यमरः । मन्मथबाणपातैः मारशरावपतनैः [विधातुः] चक्षुः नेत्रद्वयं हतं विद्धं स्यात् । नोचेत् । चक्षुर्निमील्य पिधाय विधातुं निर्मातुं न शक्यं । तर्हि विधात्रा ब्रह्मणा तौ ऊरू कथं कृतौ निर्मितौ नु । इति तस्यां सुमतेर्वितर्कः आस. मन्मथबाणपातैः—Analyse मन्मथस्य बाणाः मन्मथबाणाः तेषां पाताः मन्मथबाणपाताः तैः 'By the descent of Cupid's arrows'. शक्यं—Goes with ऊरू though differing in gender. Such consruction is often seen in Kàlidása's works as well as in the works of classical authors of Sanskrit. *Cf.* S'a. III. 60. "शक्यमरविन्दसुरभिः कणवाही मालिनीतरंगाणाम् । अंगैरनंगतप्तैरविरलमालिंगितुं पवनः." Vámana in his अलंकारसूत्रवृत्ति gives the following remark:—"शकिसहोश्चेति कर्मणि यति कृते शक्यमिति रूपं भवति । विलिंगवचनस्यापि विरुद्धलिंगवचनस्यापि, कर्माभिधाने सामान्योपक्रमाद्विशेषानपेक्षायामिति । यथा, 'शक्यमोषधिपतेर्नवोदयाः कर्णपूररचना कृते तव । अप्रगल्भयवसूचिकोमलाश्छेत्तुमग्रनखसंपुटैः कराः ॥' अत्र भाष्यकृद्वचनं लिङ्गं यथा । शक्यं च श्वमांसादिभिरपि क्षुत्प्रतिहन्तुमिति । न चैकान्तिकः सामान्योपक्रमः । तदाह । 'शक्या भंक्तुं झटिति बिसिनीकन्दवच्चन्द्रपादाः' इत्यपि भवति". No doubt the poet has closely imitated Kálidása and he was tempted to bring the genderless use of शक्यं in one of the stanzas of his Kávya. And on this ground the reading of our Tála-leaf Ms. A. appears to us the genuine reading of the poet. The verse is rather difficult and the interpretations of the stanza in question may also differ in various ways. The difficulty of interpreting the stanza will, in our opinion, be removed if we were to prefer the reading of our Tàla-leaf Ms. B. दृष्टौ सत्यां मन्मथबाणपातैश्चक्षुर्हतं स्यात्—'If the Creator's eyes were to look at them, they would be smitten

with (or hit by) the descent of love's arrows :' चक्षुर्निमील्य विधातुं न शक्यं—' Were he to close his eyes he could not create.' विधात्रा तौ ऊरू कथं नु कृतौ—'How then did the Creator frame her thighs: ' इति तस्यां सुमतेर्वितर्कः आस—' Thus were the wise at fault about her (creation).' There is indeed in fact a poetical syllogism (काव्यप्रतिज्ञा) in due form, and a rendering, in effect the same, as given above. An intelligent man can reasonably doubt how the Creator could have framed her thighs: he could not do it without shutting his eyes, since if he looked he would have been at once hit by the arrows of love and with eyes shut, he could not, of course, proceed with the work. I owe the above rendering of the passage to our distinguished Sanskritist, Pandit Vásudeva S'ástri Abhyankar of the Fergusson College, Poona, with whom I discussed the knotty points of the verse in question.

St. 30. तया—Construe तस्य पृथुत्वं तया तथा हृतं यथा मध्यं अतिक्षयिष्णु अभवत् । इति पुनर्वृद्धिनिषेधहेतोः श्रोणी रशनागुणेन बद्धा इव. अतिक्षयिष्णु *adj.*—Expl, अतिशयितं क्षयशीलं अतिक्षयिष्णु, 'Very thin or slender.' *Cf.* Pâṇi. III—2—136. " अलंकृञ्निराकृञ्प्रजनोत्पचोत्पतोन्मदरुच्यपत्रपवृतुवृधुसहचर इष्णुच्,' The affix इष्णुच् comes after the following verbs in the sense of ' agents having such a habit &c,' as अलंकरिष्णुः 'decorating,' निराकरिष्णुः 'repudiating,' प्रजनिष्णुः 'procreating,' उत्पचिष्णुः 'apt to ripen,' उत्पतिष्णुः 'flying,' उन्मदिष्णुः 'mad,' रोचिष्णुः 'bright,' अपत्रपिष्णुः 'bashful,' वर्तिष्णुः 'revolving,' वर्द्धिष्णुः ' growing,' सहिष्णुः 'patient,' and चरिष्णुः 'moveable.' रशनागुणेन—Analyse रशनायाः गुणः तेन तादृशेन, ' By the band of the girdle.' 'By the string of the zone.' वृद्धिनिषेधहेतोः—Analyse वृद्धेः निषेधः वृद्धिनिषेधः तस्य हेतोः 'With the object of preventing the growth again.' तस्य पृथुत्वं तया तथा हृतं यथा मध्यं अतिक्षयिष्णु अभवत्--'She arrested its growth (*lit.* development) in such a way that her waist became very thin (or slender)'. इति पुनर्वृद्धिनिषेधहेतोः श्रोणी रशनागुणेन बद्धा इव—'With this idea her loins were girdled up, as it were, by a band (or string) of her zone in order to prevent their further growth.' Mark the expressions गुण, वृद्धि and निषेध probably terms from Pâṇini.

St. 31. अस्य—Construe भुवनत्रयेऽपि अस्योदरस्य प्रतितुल्यशोभं किमपि नास्तीति धात्रा संख्यानरेखाः इव संप्रयुक्ताः सुदत्याः तिस्रो वल्यो विरेजुः. प्रतितुल्यशोभं—Analyse प्रतितुल्या शोभा यस्य तत्, ' Having a parallel beauty.' Goes with किमपि suppressed in the verse. भुवनत्रये—Analyse भुवनानां त्रयं भुवनत्रयं तस्मिन्, 'In three worlds.' संख्यानरेखाः—Analyse संख्यानस्य रेखाः संख्यानरेखाः, ' The lines of enumeration,' Enumerating streaks.'

In this compound the expression संख्यान appears to have been used particularly with a significant motive. For, the Creator, it appears, made a search for its parallel beauty in the first world, where he did not find it. He then pushed forth his search in the second, where too he did not see a counterpart of the beauty of that belly. He, at last, continued his search in the third world, but there also he was disappointed. And in this way the propriety of the expression may be accounted for as there are भुवनत्रय and तिस्रो वलयः in the verse. सुदत्याः—Analyse शोभनाः दन्ताः यस्याः सा सुदती तस्याः 'Having a beautiful set of teeth.' वलयः—The natural lines or folds of skin over the navel (especially of beautiful women). विरेजुः—'Beamed wih brightness.' धात्रा संख्यानरेखाः इव संप्रयुक्ताः सुदत्याः तिस्रो वलयो विरेजुः—'With the idea that there exists no second counterpart of a like or equal beaty to that belly even in three worlds, the three natural folds of the lady having a beautiful set of teeth, began to beam with brightness as if they were the lines of enumeration gracefully streaked on it by the Creator.'

St. 32. वयःप्रकर्षात्—Construe वयःप्रकर्षाद् उपचीयमानस्तनद्वयस्य उद्वहनश्रमेण वनजायताक्ष्याः मध्यः अत्यन्तकार्श्यं जगाम इत्येष मम तर्कः. वयःप्रकर्षात्—Analyse वयसः प्रकर्षः वयःप्रकर्षः तस्मात्, 'From a developed condition (or excellence) of age'. 'On account of the advancement of age.' उपचीयमानस्तनद्वयस्य—Analyse स्तनयोः द्वयं स्तनद्वयं। उपचीयमानं यत् स्तनद्वयं उपचीयमानस्तनद्वयं तस्य, 'A developed pair of breasts.' 'Breasts in the process of being developed.' अत्यन्तकार्श्यं—Analyse अन्तं अतिक्रान्तं अत्यन्तं। अत्यन्तं च कार्श्यं च अत्यन्तकार्श्यं, 'Excessive thinness.' 'Past a proper end or limit of emaciation.' वनजायताक्ष्याः—Analyse वने उदके जाते वनजे नीलोत्पले ते इव आयते अक्षिणी यस्याः सा, 'Having long eyes like a pair of blue lotus-flowers.' वनजं—नीलोत्पलं. 'A blue lotus-flower.' मम—Refers to the poet. For वयः प्रकर्षात्, उपचीयमान° and उद्वहनं &c. *Cf.* वपुःप्रकर्षात् R. III-34. "प्रचीयमानावयवा" R. III-7. and "आपीनभारोद्वहनप्रयत्नात्" R. II-18. उद्वहनश्रमेण—Analyse उद्वहनस्य श्रमः उद्वहनश्रमः तेन उद्वहनश्रमेण, 'Labour of carrying or lifting up.' वनजायताक्ष्याः मध्यः अत्यन्तकार्श्यं जगाम इत्येष मम तर्कः—'It is our idea that the waist of the lily-eyed lady became excessively thin (or emaciated) on account of the labour of carrying up her breasts developed along with the advancement (or excellence) of her age.'

St. 33. अरालकेश्याः—Construe अरालकेश्याः विधात्रा विधीयमाने अलके चलत्तूलिकाग्रात् च्युतस्य आसितस्य बिन्दोः मार्गरेखा इव नवरोमराजी रेजे. अरालकेश्याः—

Analyse अराला कुटिला अत एव सुन्दराः केशा यस्यास्तस्यास्तथोक्तायाः, 'Of a curled-haired damsel.' *Cf.* R. VI. 81. "भित्त्वा निराकामदरालकेश्याः." चलत्तूलिकाग्रात्—Analyse चलं तरलं तूलिकायाः आलेख्यकूर्चिकायाः अग्रं तस्मात्, 'From the foremost point of the painter's brush that was shaking (or unsteady).' मार्गरेखा—Analyse मार्गस्य रेखा मार्गरेखा, 'A line or streak of the path'. नवरोमराजी—Analyse नवानि च तानि रोमाणि च नवरोमाणि तेषां राजी पंक्तिः 'A line or row of fresh hair,' 'a streak of fresh hair (on the abdomen of beautiful women just above the navel, said to be a sign of puberty).' चलत्तूलिकाग्रात् च्युतस्य असितस्य बिन्दोः मार्गरेखेव नवरोमराजी रेजे—'When the hair of that curled-haired damsel were in the process of being framed by the Creator, the row of fresh hair looked splendid, as if, it were a line (or streak) of the path of a drop of the black-fluid which had fallen down from the extremity of the painter's brush that was shaking'.

St. 34. नायं—Construe अयं शशी न [किन्तु] तत्प्रतितुल्यं अन्यत् किमपि यस्मात् नौ द्वयं न विश्लेषयति । इति तर्कादिव तौ कुचचक्रवाकौ तस्याः मुखेन्दुं पश्यतः स्म । मुखेन्दुं–Analyse मुखमेव इन्दुः मुखेन्दुः तं. 'The moon-face,' 'the moon in the form of the face.' कुचचक्रवाकौ—Analyse कुचौ एव चक्रवाकौ कुच-चक्रवाकौ 'Breasts in the form of Chakraváka birds.' इति तर्कादिव तौ कुचचक्रवाकौ तस्याः मुखेन्दुं पश्यतः स्म—'This is not the moon but some other object equal in merits to him; for it does not cause us both to be ever disunited : with this idea, as it were, those Chakraváka birds in the form of her breasts used to look at the moon in the form of her face.'

St. 35. निर्जिग्यतुः—Construe सुश्लिष्टसंधी शुभविग्रहौ तन्व्याः तौ भुजौ यदि सच्छिद्रवृत्तं दीर्घसूत्रं बालमृणालनालं निर्जिग्यतुः तत्र किं किल चित्रं. बालमृणाल-नालं—Analyse मृणालस्य नालं मृणालनालं । बालं च मृणालनालं च बालमृणालनालं, 'A stalk of a fresh lotus.' Mark the wellknown plays upon the following words. सच्छिद्रवृत्तं—Analyse छिद्रैः सहितं सच्छिद्रं । सच्छिद्रं च तद् वृत्तं च सच्छिद्रवृत्तं, 'Having a porous and round form.' It also means 'of a blemished character,' of a bad conduct,' (सदोषचारित्रं). दीर्घसूत्रं—Analyse दीर्घाणि सूत्राणि यस्य तत्, 'Having long fibers in the interior of a lotus cup.' It also means 'dilatory,' 'slow,' 'tedious,' (चिरक्रियं)। सुश्लिष्टसंधी—Analyse सुश्लिष्टाः संसक्ताः संधयः जत्रुकफोणिमणिबंधादयः ययोः तौ, 'Having well-built joints.' 'Having joints gracefully framed in a symmetrical proportion.' The compound may also mean, 'Having a treaty of peace minutely embracing all political expedients.' शुभविग्रहौ—Analyse शुभौ विग्रहौ ययोस्तौ, 'Having beauti-

ful fingers (organs);' or 'having a graceful expanse.' It also means, 'with an extraordinary quality, or energy of military tact.' तन्व्यास्तौ भुजौ यदि बालमृणालनालं निर्जिग्यतुस्तत्र किं किल चित्रं,—'What wonder is there if indeed those arms of that delicate lady having joints gracefully framed, with beautiful palms and fingers, excelled the stalk of a fresh lotus having a porous and round form, with long fibers in the interior of the lotus cup.'

St. 36. कान्तिप्रकर्ष—Construe संध्याघने बद्धपदं कान्तिप्रकर्षं दशनच्छदेन हरन्त्याः तस्याः गृहोद्यानसरोगतस्य अंबुरुहस्य रागो हस्तस्थः एव. कान्तिप्रकर्ष—Analyse कान्तेः प्रकर्षः कान्तिप्रकर्षः तं, 'Excellence of beauty.' 'Eminence or superioricy in loveliness.' दशनच्छदेन—Analyse दशनानां छदः दशनच्छदः तेन, 'By means of the covering of the teeth i. e by means of the lips.' संध्याघने—Analyse संध्यायाः घनः संध्याघनः तस्मिन्, 'On a cloud making its apperence at twilight.' बद्धपदं Analyse बद्धं पदं येन स बद्धपदः तं, 'Which has set its foot on,' or 'having its foot fixed on.' गृहोद्यानसरोगतस्य—Analyse गृहस्य उद्यानं गृहोद्यानं तस्मिन् सरः गृहोद्यानसरः तत्र गतः तस्य, 'Belonging to the lake situated in the garden of her palace.' गत 'gone', when used at the end of compounds, does not necessarily imply motion; it not unfrequently expresses 'relationship,' 'connection,' 'position' &c. *Cf.* S'á. I. वयमपि तावद्भवत्यौ सखीगतं किमपि पृच्छामः "We too, ask you, maidens, a few particulars respecting (about) your friend." S'a. IV. भर्तृगतया चिन्तयात्मानमपि नैषा विभावयति, "She does not pay any attention even to herself, owing to her (being deeply absorbed in) thinking about her husband." Mál. I. आं स जनो देव्याः पार्श्वगतश्चित्रे दृष्टः "Oh, she was seen by the side of the queen, in a picture. &c." हस्तस्थः—Analyse हस्ते तिष्ठतीति हस्तस्थः, 'Staying in the hand,' 'being in hand,' 'held,' 'grasped,' i. e. 'in one's own power or subjection,' 'self-dependent.' By this epithet the redness of the palm of her hands as well as her lips is indicated. अंबुरुहस्य—Analyse अंबुनि रोहतीति अंबुरुहः तस्य. 'Growing in water.' 'A waterlily.' 'A lotus.' कान्तिप्रकर्षं हरन्त्यास्तस्याः अंबुरुहस्य रागः हस्तस्थः एव,—'She who stole away (i. e. inherited) the excellence of beautiful splendour that had set its foot (or settled) on an evening (dry) cloud, by her red lips, had already in her hand the red hue of the water-lily belonging to (i. e. which had grown in) the garden lake of her palace.'

St. 37. आसीत्—Construe भासुरस्य तद्वक्त्रचंद्रस्य चन्द्रमसश्चायं विशेषः आसीत्। [यत्] पूर्वः सकलं कुरंगं बिभर्ति द्वितीयस्तु तस्यैव [कुरंगस्य] नेत्रद्वितयं बिभर्ति. तद्वक्त्रचन्द्रस्य-Analyse तस्याः वक्त्रं तद्वक्त्रं तदेव चन्द्रः तस्य, 'Her moon-

face.' 'The moon of her face.' सकलं—Analyse कलाभिः सहवर्तमानः सकलः तं तथोक्तं 'With all his digits'; 'having his entire form.' Goes with कुरंगं. कुरंगः 'A deer." The moon is supposed to bear the mark of a black deer on her surface. नेत्रद्वितयं—Analyse नेत्रयोः द्वितयं नेत्रद्वितयं तद् तादृशं, 'A pair of eyes.' पूर्वः सकलं कुरंगं बिभर्ति द्वितीयस्तु तस्यैव नेत्रद्वितयं—'This was the only difference (विशेषः) between the moon and the bright face moon of hers that the former (पूर्वः) bore a mark of the entire form of a black deer while the latter (द्वितीयः) simply a pair of eyes of that deer (of the moon).'

St. 38. कांतिश्रिया—Construe कांतिश्रिया निर्जितपद्मरागं मनोज्ञगंधं द्वयमेव [लोके] शस्तं। जलेषु नवप्रबुद्धं जलजं स्थलेषु [च] तस्याः वदनारविन्दं. कान्तिश्रिया—Analyse कान्तेः श्रीः कान्तिश्रीः तया कान्तिश्रिया शोभासंपत्त्या, 'By reason of the excellence of beauty.' निर्जितपद्मरागं—Analyse निर्जितः पद्मरागो मणिविशेषो येन तत्, 'Which has eclipsed a gem called ruby,' मनोज्ञगन्धं—Analyse मनोज्ञो मनोहरो गन्धो यस्य तत्, 'Having an agreeable smell.' 'Of a sweet smell.' नवप्रबुद्धं Analyse नवं च तद् प्रबुद्धं च नवप्रबुद्धं, 'Newly opened.' 'Lately opened.' जलजं—Analyse जले जातं जलजं, 'A lotus.' वदनारविन्दं—Analyse वदनमेव अरविन्दं वदनारविन्दं, 'Lily like face.' जलेषु नवप्रबुद्धं जलजं स्थलेषु तस्याः वदनारविन्दं द्वयमेव शस्तं—'Two things only excelling the gem called ruby by the excellence of beauty and possessing a sweet smell were said to be most praiseworthy (in the world); the newly opened lotus in waters and her lotus-like face on land.'

St. 39. इन्दीवरस्य—Construe इन्दीवरस्य अस्याः नेत्रोत्पलस्यापि एतदन्तरं। यतः एकं हिमांशोः त्विषोऽपि न सहते। अपरं मुखाख्यं शशांकं आक्रम्य तस्थौ. नेत्रोत्पलस्य—Analyse नेत्रे एव उत्पलं नेत्रोत्पलं तस्य. 'Eyes in the form of a lotus.' इन्दीवर and उत्पल belong to one and the same class of blue lotuses known as कुवलय. But here the poet refers to them as the sun lotuses. कुवलयं चंद्रविकासि, पद्मं तु सूर्यविकासि, इत्यनयोर्भेदः। इन्दीवर is derived from the root इन्द् I. P. सेट्. *Cf.* इन्दी लक्ष्मीः। तस्या वरमिष्टम्॥ Pandit Bandhyopádhyáya has the following remark on the word आक्रम्य, "इहाक्रम्यपदेन नेत्रयोर्विशालता व्यज्यते। इन्दीवरपदं प्रकृते कमलाभिप्रायेण कुमुदजातेश्चन्द्रबन्धुत्वात्." हिमांशोः—Analyse हिमाः अंशवः यस्य स हिमांशुः तस्य, 'Of the moon.' मुखाख्यं—Analyse मुखं आख्या यस्य स मुखाख्यः तं, 'Going by the name of face.' शशांकं—Analyse शशः अंके यस्य शशांकः तं तादृशं, 'Bearing the mark of a hare, i. e. the moon.' यतः एकं हिमांशोः त्विषोऽपि न सहते। अपरं मुखाख्यं शशांकमाक्रम्य तस्थौ—'This is the difference between the lotus flower and also

the lotus in the form of her eye that the former (एकं) does not bear even the splendonr of the moon, while the latter (अपरं) remains pervading the moon, known by the name of face.'

St. 40. युग्मं—Construe असितलोचनायाः भ्रुवोर्युग्मं चञ्चलजिह्मपक्ष्मसंपर्कभीत्या प्रोन्नम्य दूरोत्सरणं विधित्सु मध्येन तस्थौ इति मे वितर्कः. चञ्चल°—Analyse चञ्चलानि च जिह्मानि च चञ्चलजिह्मानि तानि पक्ष्माणि चञ्चलजिह्मपक्ष्माणि तेषां संपर्काद् भीतिः चञ्चलजिह्मपक्ष्मसंपर्कभीतिः तया, 'From fear of receiving the contact (or association) of unsteady and squinting (or crooked) eyelashes.' The implied sense of the expression चञ्चल is, 'fickle,' 'libertive'; that of जिह्म is 'false,' 'dishonest,' 'deceitful,' 'morally crooked' &c.; and that of पक्ष्मन् is, 'hair,' these have generally a croocked form, hence it may mean, crooked by nature. असितलोचनायाः—Analyse असिते कृष्णे लोचने नयने यस्याः सा तस्यास्तथोक्तायाः, 'Of the dark-eyed lady.' प्रोन्नम्य *ger.*—उत्थाय, 'Having got up,' 'having risen up,' 'raising itself up.' दूरोत्सरणं—Analyse दूरं उत्सरणं दूरोत्सरणं, 'Keeping itself at a long (or respectable) distance.' भ्रुवोर्युग्मं—'A pair of eyebrows.' इति मे वितर्कः—'This is what I think of it.' 'This is my idea of it.' मध्येन तस्थौ Expl:—मध्येन मध्यभागेन तस्थौ उत्थितं बभूव, 'Stood up by the middle part.' 'Raised itself up by the middle curve.' It means that both the extremities of the eyebrows remained fixed or firm in their usual position, while the middle line of the eyebrow curve stood higher, i. e. had prominently risen up (making of course a graceful digit of the crescent moon or the beautiful curve of a rainbow; thus carefully avoiding the contact or association of the squinting eyelashes). The Sanskrit poets generally describe the beauty of eyebrows as having a graceful form or shape similar to that of a rain-bow or the digit of the crescent moon. भ्रुवोर्युग्मं चञ्चलजिह्मपक्ष्मसंपर्कभीत्या प्रोन्नम्य दूरोत्सरणं विधित्सु मध्येन तस्थौ.—'From fear of coming into contact with the unsteady and squinting eyelashes, the pair of the eyebrows of that dark-eyed queen rose up and with a desire of keeping itself at a long distance did stand up by the middle line (or curve); this is my idea of it.' This is also one of the difficult or knotty verses of the poem. And the above explanation may serve for the gist of the verse.

St. 41. तत्केश°—Construe तत्केशपाशावजितात्मबर्हभारस्य शिखिनो वनेषु वासः " तिरश्चामपि चेतो जातु लज्जां स्पृशति " इति जनस्य शंकां चक्रे. तत्केश°—Analyse तस्याः कोसलराजपुत्र्याः केशानामलकानां पाशैरवजितः अधरीकृतः आत्मनो बर्हाणां पक्षाणां भारो यस्य तस्य तादृशस्य, 'Whose cluster (*lit.* burden)

of feathers was eclipsed (or surpassed) in beauty by her ornamental braid of hair.' शिखिनो वनेषु वासः—'The abode of peacocks in forests.' तिरश्चामपि चेतो जातु लज्जां स्पृशति—'The mind even of lower animals may perhaps entertain (*lit.* touch) the feeling of shame.' *Cf.* Ku. I. 48. "लज्जा तिरश्चां यदि चेतसि स्यादसंशयं पर्वतराजपुत्र्याः । तं केशपाशं प्रसमीक्ष्य कुर्युर्वालप्रियत्वं शिथिलं चमर्यः ॥" इति जनस्य शंकां चक्रे—'Such was the doubt that crossed the mind of the people.' तिरश्चामपि चेतो जातु लज्यां स्पृशति इति जनस्य शंकां चक्रे,—"The mind even of the lower animals may, perhaps, brood on the feeling of shame;" 'such, in fact, was the doubt that was passing in the minds of the people on seeing the forest abode of peacocks whose cluster of feathers was eclipsed in beauty by her ornamental braid of hair.'

St. 42. अन्या—Construe जितसिद्धकन्या तादृग्गुणा अन्यापि कन्या तस्य देवी बभूव । यस्याः दोषोऽपि भुवनत्रयस्य रक्षोभयनाशहेतुर्बभूव. जितसिद्धकन्या—Analyse जिताः सिद्धानां कन्याः यया सा जितसिद्धकन्या, 'One who has surpassed the daughters of the Siddhas in beauty (or loveliness).' The Siddhas are a class of semi-devine beings supposed to be of great purity and holiness, and said to be especially characterized by the eight supernatural faculties; viz:—"अणिमा महिमा चैव गरिमा लघिमा तथा । प्राप्तिः प्राकाम्यमीशित्वं वशित्वं चाष्ट सिद्धयः" &c., to which is sometimes added कामावसायित्वं and many others; even twenty six others are sometimes added, i. e. दूरश्रवणं, सर्वज्ञत्वं, मनोयायित्वं, वह्निस्तंभः, जलस्तंभः, वायुस्तंभः, क्षुत्स्तंभः, पिपासास्तंभः, निद्रास्तंभः &c.; according to some authority the Siddhas inhabit, togetherwith the Munis &c., the भुवर्लोक or middle region between the earth and the sun; according to Vishṇupuráṇa 88 thousand of them occupy the regions of the sky north of the sun and south of the seven *R*ishis, they are regarded as immortal, but only in the sense of living to the end of a Kalpa; in the latter mythology they appear to be sometimes confused with the साध्याः, whose place they seem occasionally to take. तादृग्गुणा—Analyse तादृशो गुणाः यस्याः सा, 'Possessing merits or qualities similar to those of the princess of the Kosala king.' According to the poet the daughter of the Kekaya king is said to have possessed qualities or merits similar to those possessed by the princess of the king of the Kosalas. भुवनत्रयस्य—Analyse भुवनानां त्रयं भुवनत्रयं तस्य भुवनत्रयस्य, 'To the three worlds.' रक्षोभयनाशहेतुः—Analyse रक्षोभ्यः दानवेभ्यः भयस्य नाशः तस्य हेतुर्निदानं,

'The source of the removal of the terror arising from demons.' जितसिद्धकन्या तादृग्गुणा अन्यापि कन्या तस्य देवी बभूव,—'Another daughter, who on her part, had surpassed the daughters of the Siddhas in beauty and had, qualities similar to those of the Kosala princess, became also his queen.' यस्याः दोषोऽपि भुवनत्रयस्य रक्षोभयनाशहेतुर्बभूव, —'Even her fault (or wicked disposition) became the source of the removal of the terror arising from demons to the three worlds'.

St. 43. सुमंत्रसूतस्य—Construe द्विजेन ब्राह्मणेन अग्नौ हुतभुजि संनिहिते सति सुमंत्रसूतस्य सुमंत्रनामा सूतः सारथिर्यस्य तथोक्तस्य राज्ञो दशरथस्य पाणिग्रहं विवाहे करग्रणहं लंभितया संप्रापितया सुमित्रया भवहस्तसक्तहस्तांबुजायाः। भवस्य शूलपाणेः हस्तः करः तत्र सक्तं लग्नं हस्तांबुजं करकमलं यस्याः तस्याः तथोक्तायाः भवान्याः मृडान्याः पुण्यं पावनं वपुः शरीरं आललंबे आश्रितं. सुमंत्रसूतस्य—Analyse सुमंत्रनामा सूतः सारथिर्यस्य तथोक्तस्य, 'Having for his charioteer Sumantra.' पाणिग्रहं—Analyse पाणेः ग्रहः पाणिग्रहः तं, 'Taking hand in a marriage.' भवहस्तसक्तहस्ताम्बुजायाः—Analyse भवस्य शूलपाणेः हस्तः करः तत्र सक्तं लग्नं हस्ताम्बुजं करकमलं यस्याः तस्याः तथोक्तायाः, 'Whose lotus like hand was attached to the hand of the god S'iva.' Pandit Bandhyopádhyàya has the following remark in defence of the epithet सुमंत्रसूतस्य,—'अत्र दशरथतात्पर्येण सुमंत्रः सूतो यस्येति वक्रगत्याश्रयणं चिरार्थकत्वात्प्रकृतानुपयोगाच्च दोषापादकमिति तु न शक्यं, स, म, त, रेत्यक्षरश्लेषगुणानुगुण्येन वैशेषिकगुणत्वसंभवात्। तद्विवाहयात्रायां सुमंत्रस्यैव सारथित्वसूचनार्थत्वाच्च'। But the defence, in our opinion, is not so very convincing. सुमित्रया भवहस्तसक्तहस्ताम्बुजाया भवान्या पुण्यं वपुरालम्बे—'After having been made to accept in marriage the hand of the king (Das'aratha) whose charioteer was Sumantra, in presence of the sacred fire by the Brahmaṇa priest, Sumitrà assumed the auspicious body of Bhavánî whose lotus like hand was joined to that of S'iva.'

St. 44. तासु—Construe प्रजार्थी प्रजानामधिपः चारित्रकुलोन्नतासु तासु देवीषु अदृष्टपुत्राननवन्ध्यदृष्टिः [अत एव] चिन्ताहतात्मा [सन्] कालं निनाय प्रजानामधिपः—'The lord of the people., *Cf.* R. II. 1. "अथ प्रजानामधिपः प्रभाते." प्रजार्थी–Analyse प्रजाः एव अर्थो अस्य स प्रजेप्सुः 'Whose object was to get progeny.' 'Wishing to have progeny.' 'Longing for issue.' चारित्रकुलोन्नतासु—Analyse चारित्रेण उन्नतं कुलं यासां ताः तासु तथोक्तासु, 'Whose high family was renowned for good name, (or reputation, chastity).' अदृष्टपुत्राननवन्ध्यदृष्टिः —Analyse अदृष्टं अनवलोकितं पुत्रस्य आत्मजस्य आननं मुखारविन्दं तस्माद् वन्ध्या मोघा निष्फला वा दृष्टिर्यस्य स तादृशः, 'Whose eye-sight had become useless (*lit.* barren) on account of his not

having seen the face of a son.' चिन्ताहृतात्मा—Analyse चिन्तया आहृतः आत्मा यस्य सः, 'Whose heart was taken up by anxiety.' प्रजार्थी प्रजानामधिपः अदृष्टपुत्राननवन्ध्यदृष्टिः सन् कालं निनाय—'That lord of the people, ardently longing for progeny, whose eye sight had become useless by reason of his not having seen the face of a son (born) to those queens of his, whose high family was renowned for good name, passed his time with his heart wholly taken up by anxiety on that account.'

St. 45. स्वरक्षितव्यं—Construe [अथ] कदाचित् गोप्ता श्वगणिप्रचारैः विशोधितं कुञ्जभुवो हिमस्य नगस्य स्वरक्षितव्यं गहनं जगत्याः प्रभवे तस्मै जगाद. Paraphrase, शुनां विश्वकद्रूणां गणः स एषामस्तीति श्वगणिनः श्वग्राहिणः। तेषां प्रचारः संचरणादिव्यापारैः विशोधितं दस्युतस्करदावाग्न्यादीनां दूरापसारणेन परिमृष्टं कृतं। कुंजभुवो लतादिपिहितोदरस्य। हिमस्य नगस्य हिमाद्रेः। स्वरक्षितव्यं स्वरक्षणयोग्यं। गहनं वनं। गोप्ता तद्वनरक्षकः। कदाचित् तस्मै जगत्याः प्रभवे भुवो भर्त्रे राज्ञे दशरथाय। जगाद प्रणामपुरःसरं निवेदयामास। व्यपगतानलदस्युतया मृगयायोग्यं वनमस्तीति सूचितवानित्यर्थः। स्वरक्षितव्यं—Analyse स्वस्य रक्षितव्यं स्वरक्षितव्यं, 'Ought to be preserved by himself.' श्वगणिप्रचारैः—Analyse श्वगणिनः श्वग्राहिणः तेषां प्रचाराः तैः तादृशैः, 'By wanderings of persons who allowed packs of dogs to pass through (or to go about) it.' *Cf.* R. IX. 53. "श्वगणिवागुरिकैः प्रथमास्थितं व्यपगतानलदस्यु विवेश सः." कुञ्जभुवः—Analyse कुञ्जानां भूः यस्य तस्य तादृशस्य, 'Having sites of bowers.' गोप्ता कदाचित् तस्मै जगत्याः प्रभवे जगाद—'Once on a time a forest guard of the snowy mountain, reported to the lord of the earth that the forest of the Himálaya mountain, having sites of bowers, which was under his care, had been cleared by the roamings of persons having packs of hounds.' The poet means to say that a forest guard informed the king that the forest on the slopes of the Himálaya was cleared of the bands of robbers &c., and that the king might hold his hunting excursions at any time he pleased.

St. 46. विधेयचित्तः—Construe अनेधुः चलितव्यधेषु विधेयचित्तः हलायुधाभः अन्यायानिवृत्तवृत्तिः स मृगेन्द्रगामी कुतूहलेन मृगयां जगाम. विधेयचित्तः—Analyse विधेयं स्वाधीनं। दृढसंलग्नमिति यावत्। चित्तं मनोवृत्तिर्यस्य सः, 'Having his mind under his own control.' 'Having his mind subject to his will power,' i. e. firmly fiixed on, firmly joined together. चलितव्यधेषु—Analyse चलिताः व्यधाः वेधनव्यापाराः वेधनलक्ष्या वा चलितव्यधाः तेषु तादृशेषु, 'On objects aimed at for wounding or striking in motion.' 'To hunt animals in motion.' चलितव्यधेषु विधेयचित्तः—

'Having firmly fixed his mind or made up his mind to hunt animals in motion.' 'Firmly intent on striking or hunting animals in motion.' हलायुधाभः—Analyse हलायुधस्य बलभद्रस्य आभा इव आभा यस्य सः, 'Looking like Balabhadra.' *Cf.* R. II–10. "मरुत्सखाभं." अन्येद्युः—'On the next day.' 'On the following day.' *Cf.* R. II–26. "अन्येद्युरात्मानुचरस्य भावं." अन्यायनिवृत्तवृत्तिः—Analyse अन्यायेभ्योऽकार्येभ्यो निवृत्ता विमुखा वृत्तिः मनसः प्रवृत्तिर्यस्य सः, 'Possessing a propensity of mind totally averse to unlawful actions.' मृगेन्द्रगामी Expl:—मृगेन्द्रवत् गन्तुं शीलमस्य सः, 'Having gait like that of a lion.' *Cf.* R. II. 30. "ततो मृगेन्द्रस्य मृगेन्द्रगामी." Buddha-Charita VII. 2. "स राजसूनुर्मृगराजगामी." अन्येद्युः स मृगेन्द्रगामी कुतूहलेन मृगयां जगाम—'Having a propensity of mind totally averse to unlawful actions, looking like Balabhadra, with a gait like that of a lion and having firmly fixed his mind to hunt animals in motion, that king, prompted by curiosity, went out on a hunting expedition next day.'

St. 47. पुत्रीकृतान्—Construe यो हिमवान् शिशुत्वे ईश्वरया स्नेहेन पुत्रीकृतान् चित्रपुष्पाभरणाभिरम्यान् बालवृक्षान् नप्तॄनिव उत्संगदेशेन चिरं बभार. पुत्रीकृतान्—पुत्रत्वेन स्वीकृतान्, 'Adoptd as sons.' *Cf.* R. II. 36, "पुत्रीकृतोऽसौ वृषभध्वजेन." ईश्वरा (री) 'An epithet of Durgá.' बालवृक्षान्—Analyse बालाश्च ते वृक्षाश्च बालवृक्षाः तान्, 'Small trees.' 'Young plants.' यः—The relative pronoun referred to, in this as well as in the subsequent five stanzas, alludes to the mountain Himálaya. चित्रपुष्पाभरणाभिरम्यान् Analyse चित्राणि च तानि पुष्पाणि च तेषां आभरणेन अभिरम्याः तान् तथोक्तान्, 'Looking most charming by their ornamental coat of flowers of various colours.' उत्संगदेशेन चिरं बभार—'He supported them on his lap (or on his sloping sides or regions) for a long time as if they were his grand children.' उत्संगदेशेन—Analyse उत्संग एव देशः उत्संगदेशः तेन तादृशेन, 'On his lap or sloping regions.' यो नप्तॄनिव बालवृक्षान् उत्संगदेशेन चिरं बभार—'That mountain Himàlaya reared those small trees (or young trees) on its lap (or sloping regions) for a long time as if they were his grand children which through affection were adopted as her sons by Durgá in her childhood and which then looked most charming by their ornamental coat of flowers of various colours.'

St. 48. वातेन—Construe घनानां पटले वातेन कृष्टे दृष्टाः धातुप्रतानाः मुग्धाय गंधर्ववधूजनाय यस्य त्वचामुद्धरणाभिशंकां प्रतरन्ति. धातुप्रतानाः—Analyse धातूनां प्रतानाः प्रचयाः धातुप्रतानाः, 'The layers or strata of the mineral substances.' उद्धरणाभिशंकां—Analyse उद्धरणस्य अभिशंका उद्धरणाभिशंका तां,

' A doubt or suspicion about uprooting (or peeling of the skin).' गंधर्ववधूजनाय-Analyse गंधर्वाणां वध्वः गंधर्ववध्वः ताः एव जनः तस्मै गंधर्ववधूजनाय ' In the minds of the daughters of the Gandharvas. ' ' To the Gandharva daughters.' प्रतरन्ति—Derived from प्रतॄ *vt.* (सेट्) 1. P. ' To raise, ' ' to spread, ' ' to create, ' 'to strengthen, ' &c. तॄ with प्र, like तॄ with वि, is generally construed with the dative instead of the locative. *Cf.* Ku. I. 4. It appears that the poet employs this expression simply for the sake of alliteration. दृष्टाः धातुप्रतानाः मुग्धायगंधर्ववधूजनाय यस्य त्वचामुद्धरणाभिशंकां प्रतरन्ति—' The layers (or strata) of the mineral substances, that were seen when the coat of snow was torn away by the stormy winds, raised a doubt in the minds of the artless (or simple) daughters of the Gandharvas about the stripping of its (the mountain's) skin' (i. e. the peeling of its barks or its rinds).

St. 49. यः—Construe दरीमुखादर्धविनिर्गतांगैर्नागैः कृष्यमाणेषु मृगेषु प्रसारितास्यो यः स्वयमेव जिह्वां वितत्य सत्त्वान् ग्रासीकरोति इव. दरीमुखात् Analyse दर्याः मुखं दरीमुखं तस्मात्, ' From the mouths or openings of the caves. ' अर्धविनिर्गतांगैः—Analyse अर्धानि विनिर्गतानि अंगानि येषां तैः, ' Nearly half of their bodies have come out. ' प्रसारितास्यः—Analyse प्रसारितं आस्यं येन सः, ' One which has widely opened its mouth. ' सत्त्व *m n.*—' Living creatures, ' ' animals. ' ग्रासीकृ—' To make a mouthful of, ' to swallow. ' वितत्य *ger.*—' Having stretched out.' नागैः कृष्यमाणेषु मृगेषु प्रसारितास्यो यः स्वयमेव जिह्वां वितत्य सत्त्वान् ग्रासीकरोति इव—' When the animals were drawn in by huge serpents nearly half of whose bodies had come out of the openings of the caves, the mountain, with its mouth widely opened as if, in person, (or itself) swallows the animals, stretching out its tongue.'

St. 50. नागांगना°—Construe नागांगनारत्नमरीचिजालध्वस्तांधकारप्रकरस्य यस्य रात्रिंदिवसंविभागं निकुञ्जपद्माकरपद्मखण्डैर्विदन्ति. नागांगना°—Analyse नागानां काद्रवेयाणां अंगनाः स्त्रियः तासां रत्नानां मरीचयः किरणाः तेषां जालैः समूहैः ध्वस्तः अंधकारस्य प्रकरः संहतिः येन तस्य तादृशस्य, 'Which dispelled (or dissipated) the mass of darkness by means of multitudes of rays of diamonds worn on their bodies by the ladies of the Nàgas'. A Nàga is a fabulons serpent-demon so called, as he has a human face with the tail of a serpent, (the race of these beings is said to have sprung from Kadru, wife of Kas'yapa (or from Surasá) in order to people Pátála, one of the regions below the earth, their city is called Bhogavati). According to the poet these

semi-divine fairies generally haunt the mountain Himavat. मनुष्याकारः फणलांगूलयुक्तो देवयोनिभेदः. The females of the race are described as very beautiful. The Nàgas had " corporeal constitutions capable of (sexually) attracting and being attracted by human beings and yet they were not without the serpentine furniture of the hood and the venomous fang." निकुञ्ज°—Analyse निकुंजेषु ये पद्माकराः तेषां पद्मखण्डानि निकुञ्जपद्माकरपद्मखण्डानि तैः तथोक्तैः, 'By means of the clusters of lotuses grown in large ponds under the spacious bowers (of the mountain)'. रात्रिंदिवसंविभागं—Analyse रात्रौ च दिवा च रात्रिंदिवं तस्य संविभागः तं तादृशं, 'Division of the day and night.' As for the Dvandva compound *Cf.* नक्तं च दिवा च नक्तंदिवं. अहनि च दिवा च अहर्दिवं &c. यस्य निकुञ्जपद्माकरपद्मखण्डैः [नागांगनाः] रात्रिंदिवसंविभागं विदन्ति—'They calculate the division of the day and night by means of the clusters of lotuses grown in large ponds under its (i. e. of the mountain) spacious bowers, where the mass of darkness has been dissipated by reason of the multitude of rays of diamonds worn on their bodies by the fairies of the Nàgas.'

St. 51. धातु°—Construe धातुप्रभालोहितपक्षयुग्मः श्रीमद्गुहालंकृतचारुपृष्ठः भासुरचन्द्रकान्तः यः दिव्यस्य चन्द्रकिणः रूपश्रियं बिभर्ति. धातु°—Analyse धातूनां गैरिकादीनां प्रभाभिः कान्तिभिः लोहितं रक्तं पक्षयोः पार्श्वयोः युग्मं यस्य सः, 'One whose sides or slopes have become red by the light or splendour of metallic substances.' श्रीमद्गुहा°—Analyse श्रीमतीभिः प्रशस्ताभिः गुहाभिः कंदराभिः अलंकृतं मण्डितं चारु शोभनं पृष्ठं यस्य सः, 'One whose uppermost part or upper side is adorned by beautiful and spacious caves.' दिव्यस्य *adj.* Expl:–दिवि भवः दिव्यः तस्य, 'Divine,' 'supernatural,' 'wounderful.' चन्द्रकिन् *m.*— 'A peacock.' रूपश्रियं—Analyse रूपस्य श्रीः रूपश्रीः तां, 'Perfection of form,' 'excellence of beauty,' 'perfection of handsomeness,' 'excellence of elegance.' An object to बिभर्ति. भासुरचन्द्रकान्तः—Analyse भासुरश्चासौ चन्द्रश्च भासुरचन्द्रः । भासुरचन्द्रवत् कान्तः उज्ज्वलः स्वच्छो वा, 'Perfectly white like the brilliant moon.' Because the peaks of the mountain Himavat are always covered over with snow. The compound may be analysed as, भासुरैः चन्द्रकान्तमणिभिः युक्तो वा, 'Studded with brilliant moon-gems.' The epithets पक्षः, गुहा and भासुरचन्द्रकान्तः also convey double sense. When applied to the mountain, पक्षः means, 'slopes or sides of a mountain,' गुहा means, 'a cavern or valley' and भासुरचन्द्रकान्तः means, 'bright like the brilliant moon', or studded with bright moon stones.' When applied to the peacock of

Kàrtikeya (स्कन्दस्य चन्द्रकिणः पक्षे), पक्ष means, 'wings or feathers.' गुह means, 'Kàrtikeya' and भासुरचन्द्रकान्त means, 'one having a bright extremity of feathers full of the shapes (or forms) of eyes. ' In this sense analyse चन्द्रकः पिच्छगतोज्ज्वलनेत्राकारचिह्नविशेषः तस्यान्तो भासुरो यस्य सः. भासुरचन्द्रकान्तो यः दिव्यस्य चन्द्रकिणः रूपश्रियं बिभर्ति ' Which with its sides (or slopes) red with metallic substances, with its uppermost part decorated by beautiful and spacious caves and with its perfect whiteness like that of the brilliant moon, exhibits the excellence of beauty of the heavenly peacock (of गुह)'.

St. 52. तस्य—Construe निर्झररेणुविद्धैर्वातैर्विधूतागरुपादपान्ते तस्य मैनाकगुरोर्निकुंजे धनदप्रभावः अधिज्यधन्वा [धनुर्ज्यां] क्वणन् चचार. निर्झररेणुविद्धैः— Analyse निर्झराणां रेणवः निर्झररेणवः तैः विद्धाः निर्झररेणुविद्धाः तैः, 'Surcharged by the watery sprays (or particles) of mountain torrents.' विधूतागरुपादपान्ते-Analyse विधूताः अगरुपादपानां अन्ताः यस्य तस्मिन् विधूतागरुपादपान्ते, ' The aloe trees on the borders of which were set in motion (or were shaking)'. अधिज्यधन्वा-Analyse अधिकृते ज्ये यस्मिन् तत् अधिज्यं । अधिज्यं धनुर्येन सः, 'One who has his bow strung.' 'One whose bow-string is stretched (or is up).' *Cf.* R. II. 8. " अधिज्यधन्वा विचचार दावम् " धनदप्रभावः—Analyse धनदस्य कुबेरस्येव प्रभावो यस्य स तथोक्तः 'Having a power like that of Kubera.' 'Whose might was equal to that of Kubera.' He is said to have his abode on the Kailàsa peak of the Himàlaya mountain. मैनाकगुरोः— Analyse मैनाकस्य गुरुः मैनाकगुरुः तस्य मैनाकगुरोः, ' Of the sire of the mountain Maináka.' मैनाक *m.*—A mountain stated in the Mahàbhárata to be north of Kailása; so called as being the son of हिमवत् and मेनका. When, as the poets sing, इन्द्र clipped the wings of the mountains, this is said to have been the only one which escaped. This mountain, according to some, stands in Central India, and, according to others, near the extremity of the Peninsula. तस्य मैनाकगुरोर्निकुंजे धनदप्रभावः अधिज्यधन्वा क्वणन् चचार— ' Having a power like that of Kubera, with his bow strung, the king, twanging the string of his bow, began to roam about in the arbours of that sire of Mainàka, the aloe trees on the borders of which were violently shaking by the stormy wind, surcharged with the watery sprays of mountain-torrents.'

St. 53. तूणीरतः—Construe चपलेतरात्मा रंगत्तुरंगः धन्वी तूणीरतः इषुं तूर्णं विकृष्य चापे [च] संधाय कश्चिन्मृगाणां मार्गं पुरतः आशु रुन्धे स्म. चपलेत-

रात्मा—Analyse चपलाद् इतरः आत्मा यस्य स चपलेतरात्मा, 'Having a nature or natural temperament other than fickle' (i. e. of a steady mind). 'Of a firm disposition.' रंगत्तुरंगः—Analyse रंगन् तुरंगो यस्य स तादृशः 'Riding on a galloping or leaping horse'. रङ्गत् Present Participle derived from the root रग् *vi.* (रगि गतौ, Udàtta) I. P. to go,' 'to walk,' 'to move,' 'to leap' &c. (रङ्गति) *Cf.* Panini III. 1. 134. रंगत्तुरंगो धन्वी कश्चिन्मृगाणां मार्गं पुरतः आशु रुन्धे स्म—' Instantly drawing an arrow from the quiver and fixing it on his bow-string that celebrated bowman of a firm mind, with his horse galloping about, immediately began to obstruct the path of wild animals in front'.

St. 54. उत्कर्ण—Consrue राजा ईषन्निपातेन शरेण विदर्शिताभ्याहतकन्दुकोत्थं उत्कर्णं उत्पुच्छयमानं पारिप्लवाक्षं मृगशावबृन्दं आसे [दूरीचकारेत्यर्थः]. उत्कर्ण—Analyse उद्गतौ कर्णौ येषां तत्. ' Having their ears erect.' ' With ears erect.' उत्पुच्छयमानं—' With tails uplifted. ' ' Lifting up their tails.' A present participle derived from the Denominative verb in the Atm. (उत्पुच्छयते). आसे—' Drove out. ' ' Frightened away '. ' Threw away.' Derived from the root अस् *vt.* 4. P. (सेट्) generally with any preposition Ubhayapada. But the poet seems to have used it in Atm without any preposition. विदर्शित°—Analyse विदर्शितं च अभ्याहताः ताडिताः ये कन्दुकाः गेन्दुकाः तैः उत्थं च, ' Which was pointed out and which had got up by balls being struck against it. ' पारिप्लवाक्षं—Analyse पारिप्लवे अक्षिणी येषां तत्, ' Of swimming eyes.' मृगशावबृन्दं Analyse मृगाणां शावाः मृगशावाः तेषां बृन्दं, ' A herd of young antelopes (or forest animals).' राजा पारिप्लवाक्ष मृगशावबृन्दं आसे—' By the feeble descent of an arrow the king scared away a herd of young antelopes (or wild animals) which was pointed out to him and which rose up by balls being struck against the deer in it which had swimming eyes, erect ears and tails lifted up'.

St. 55. मध्यं—Construe उत्तुंगबलस्त्वं करेण मम मध्यं मा प्रसभं पीडयस्व इति मनुवंशकेतोः विकृष्टचापेन अभिमुखं विवक्षुणा इव नेमे. उत्तुंगबलः—Analyse उत्तुंगं बलं यस्य स उत्तुंगबलः 'Having an extraordinary strength or power.' The propriety of employing उत्तुंग in a compound like this does not appear so very happy, because उत्तुंग generally implies 'loftiness,' 'height' &c., and also 'the swelling of a river or a stream,' but not in the sense in which the poet employs it. The word may perhaps figuratively give the poet's required sense. *Cf.*

S'is'u. IV. 38. "उत्तुंगस्तनभरभंगभीरुमध्याम्." विवक्षुणा Expl:-वक्तुमिच्छुः विवक्षुः तेन, 'Wishing to speak,' 'about to address.' अभिमुखं *adv.*—Analyse मुखं अभि अभिमुखं, 'Towards the face.' i. e. in front. विकृष्टचापेन—Analyse विकृष्टश्चासौ चापश्च विकृष्टचापः तेन, 'By the bowstring excessively drawn.' मनुवंशकेतोः—Analyse मनोः वंशः मनुवंशः तस्य केतुः तस्य तादृशस्य, 'To the eminent person in the race of Manu (*lit.* to the standard or banner of Manu's race).' नेमे—Mark the impersonal use of the intransitive root नम् in the लिट् or the Perfect. Such construction is often met with in Bhatti, Bháravi and Mágha. *Cf.* Kir. III.30. "इति ब्रुवाणेन महेन्द्रसूनुं महर्षिणा तेन तिरोबभूवे । तं राजराजानुचरोऽस्य साक्षात्प्रदेशमादेशमिवाधितष्ठौ. " XVI. 35. " यौरुजनामेव दिशः प्रसेदुः स्फुटं विससे सवितुर्मयूखैः । क्षयं गतायामिव यामवत्यां पुनः समीयाय दिनं दिनश्रीः. " S'i's'u. III. 61. " बाणाहवव्याहतशंभुशक्तेरासत्तिमासाद्य जनार्दनस्य । शरीरिणा जैत्रशरेण यत्र निःशङ्कमूषे मकरध्वजेन. " The idea of the verse is beautiful. The bow being excessively drawn both the ends of it came close so as to give it the form of a mouth, standing in the same line, opposite to the king's face and, as if, actually addressing its prayers to the king. उत्तुंगबलस्त्वं करेण मम मध्यं मा प्रसभं पीडयस्व—' Thou art, O king, exceedingly strong, please do not forcibly inflict pain to my waist (*lit.* middle part) by thy hand.' इति मनुवंशकेतोः विकृष्टचापेन अभिमुखं विवक्षुणा इव नेमे—'Wishing, as it were, to say these words, the bow of that eminent person of Manu's race, the string of which was excessively drawn, lowly bent in front of him.'

St. 56. खम्—Construe नृपेण विद्धोऽपि पूर्वाहितवेगवृत्त्या एणवरः खमुत्पपात । प्रीत्या स्वर्लोकं यातुः अन्तःकरणस्य अनुयात्रां कर्तुकामः इव । एणवरः:—Analyse एणेषु वरः, 'An excellent black antelope.' 'A leader of an antelope herd.' Severel kinds of antelopes are thus defined in छन्दोग०—" अनृचो माणवो ज्ञेयः एणः कृष्णमृगः स्मृतः । रुरुर्गौरमुखः प्रोक्तः शंबरः शोण उच्यते." पूर्वाहितवेगवृत्त्या—Analyse पूर्वं आहिता वेगस्य वृत्तिः पूर्वाहितवेगवृत्तिः तया, ' By reason of the force of the speed that was already imparted.' अनुयात्रा *f.*—' That which is reguired for a journey.' ' Retinue.' ' Attendance'. नृपेण विद्धोऽपि पूर्वाहितवेगवृत्त्या एणवरः खमुत्पपात—' Though wounded by the king, that leader of an antelope herd flew up in the air (or sky) by reason of the force of the speed that was already imparted.' प्रीत्या स्वर्लोकं यातुः अन्तःकरणस्य अनुयात्रां कर्तुकामः इव—'Wishing, as it were, to be in attendance through affection, on the heart proceeding to the heavenly world.'

St 57. अन्योन्य°—Construe अन्योन्यवक्त्रार्पितपल्लवाग्रग्रासं कुरंगयुग्मं प्रियानुनीतौ इष्टचाटुचेष्टस्य नृवीरस्य घाताभिरतिं भृशं निरासे. *Cf.* R. IX. 57, 58, 67. अन्योन्य°—Analyse अन्योन्यस्य वक्त्रयोः अर्पितः पल्लवाग्राणां ग्रासो येन तत्, 'Which has put mothfuls of the ends of young shoots of grass (or tender sprouts) into the mouths of one another.' नृवीरस्य—Analyse नृणां वीरः नृवीरः तस्य तादृशस्य, 'Of the man-hero.' कुरंगयुग्मं—Analyse कुरंगयोः युग्मं कुरंगयुग्मं, 'A pair of antelopes.' 'A pair of deer.' प्रियानुनीतौ—Analyse प्रियाणां अनुनीतिः प्रियानुनीतिः तस्यां तयोक्तायां, 'With respect to the courtesy for his beloveds.' 'With regard to the conciliatory acts towards his beloveds.' इष्टचाटुचेष्टस्य—Analyse इष्टाः चाटुचेष्टाः यस्मै स इष्टचाटुचेष्टः तस्य तादृशस्य, 'Who had a liking for elegant humouring (or agreeable flattery or coaxing insinuations).' घाताभिरतिं—Analyse घाते अभिरतिः घाताभिरतिः तां तादृशीम्, 'Delighting in making a slaughter (of animals).' 'Taking pleasure in killing (animals).' निरासे—Derived from अस् *vt.* 4. U. (सेट्) with निर्, 'to evict,' 'to expel,' 'to banish,' 'to keep off,' 'to turn out,' 'to drive away,' 'to cast out' &c. प्रियानुनीतौ इष्टचाटुचेष्टस्य नृवीरस्य घाताभिरतिं भृशं निरासे—'A pair of antelopes which was putting mouthfuls of the ends of young shoots of grass into the mouths of one another forcibly evicted the pleasure in the slaughter of animals of that man-hero, who had a frequent liking for elegant humonring in the conciliation of beloveds.'

St. 58. ऋज्वागता—Construe मुहुः ऋज्वागता मृगाणां पंक्तिः पूर्वस्य मुखे मुक्तेन सद्यः परेषामन्तरेषु समं दृष्टेन तस्य (दशरथस्य) शरेण ग्रथिता इव रेजे. ऋज्वागता—Analyse ऋजुरागता ऋज्वागता, 'Come into a straight line.' अन्तरेषु समं—'In an even line between the intervening spaces or intervals.' Ràjasundara one of the expositors of the Kávya reads तेन for तस्य. तेन then means तेन शरेण, 'by that arrow,' or तेन दशरथेन मुक्तेन, 'discharged or hit by the king Das'aratha.' मुहुः ऋज्वागता मृगाणां पंक्तिः ग्रथितेव रेजे—'A row of deer which had repeatedly come into a straight line shone as if strung together.' पूर्वस्य मुखे मुक्तेन सद्यः परेषामन्तरेषु समं दृष्टेन तस्य (दशरथस्य) शरेण—'By means of a thread of his arrows hit into the mouth of the foremost antelope and instantly seen in an even line between the intervals of other antelopes.'

St. 59. आधावतः—Construe धनुर्धरेण तेन आधावतो महिषस्य मध्येललाटं मुक्तः अस्खलवेगो बाणः दृढदेहभेदे लांगूलसारत्वं इयाय. धनुर्धरेण—Analyse

धरतीति धरः । धनुषः धरः धनुर्धरः तेन तादृशेन, 'By that bowman.' 'By that bearer of a bow.' 'By him who was armed with a bow.' 'By that archer.' मध्येललाटं *adv.* Analyse ललाटस्य मध्यं मध्येललाटं, 'In the middle of forehead.' *Cf.* S'is u. III. 33. "मध्येसमुद्रं." महिषस्य—'Of a wild buffalo;' generally known as गवल or गवय or the Gayal, गवा in Maràthi. अस्कन्नवेगो—Analyse न स्कन्नः अस्कन्नः । अस्कन्नो वेगो यस्य स तादृशः, 'Whose speed had not slackened.' 'Of an unimpeded speed.' दृढदेहभेदे—Analyse दृढश्चासौ देहश्च दृढदेहः तस्य भेदः तस्मिन्, 'In the split of the body which was strongly built.' लांगूलसारत्वं—Analyse लांगूलस्य सारत्वं लांगूलसारत्वं, 'The substance or strength of a tail.' लांगूलसारत्वमियाय—'Assumed the substance of a tail i. e. became a new tail on the forehead of the buffalo.' अस्कन्नवेगः बाणः आधावतः महिषस्य दृढदेहभेदे लांगूलसारत्वं इयाय—'An arrow of unimpeded speed, hit on the middle of the forehead of a fleet buffalo, by that bowman, assumed the form of a tail in the split of its hard body.'

St. 60. स—Construe अथ द्विपराजगामी दुर्लक्ष्यभुजः स [दशरथः] तुरंगं हन्तुं रचितक्रमस्य द्वीपिनो देहं बाणैरेकेन क्षणेन प्रतिबिन्दु जघान. द्विपराजगामी–Analyse द्वाभ्यां पिबन्तीति द्विपाः हस्तिनः तेषां राजा द्विपराजः गजेन्द्रः तद्वत् गन्तुं शीलमस्य स तादृशः, 'Having a gait like that of a mighty elephant.' 'Walking gracefully like a mighty elephant.' रचितक्रमस्य—Analyse रचितः क्रमो येन स तस्य तादृशस्य, 'Which had couched down so as to make a spring.' प्रतिबिन्दु *adv.*—Analyse बिन्दौ बिन्दौ प्रतिबिन्दु, 'On every spot of its body.' दुर्लक्ष्यभुजः—Analyse दुर्लक्ष्यौ भुजौ यस्य स तादृशः 'Having arms which were hardly visible (in shooting arrows).' तुरंगं हन्तुं रचितक्रमस्य द्वीपिनः देहं बाणैः प्रतिबिन्दु जघान—'Then that king, having a graceful motion resembling the gentle gait of a mighty elephant, having arms which were hardly visible (in shooting) in a moment struck, by his arrows, in every spot, the body of a leopard that had couched down so as to make a spring on his horse to kill (it).'

St. 61. तस्मिन्—Construe भीमं गण्डं शल्येण भिषजीव प्रसह्य पाटयति तस्मिन्नृपे तदीयनादप्रतिनिस्वनेन अद्रिः त्रासात् भृशमुन्ननाद इव. गण्ड *m.*—'A rhinoceros.' Derived from गड् *vi.* I. P. (सेट्), 'To affect the cheek.' 'To be rough as the cheek.' गण्डति संहतो भवति । 'गडि वद-नैकदेशे' । ण्वुल् Pánini. III. 1. 133–134. See गण्डकः, खड्गः and खड्गिन्. गेंडा in Maràthi. तदीयनादप्रतिनिस्वनेन,—Analyse तदीयः नादः तदीयनादः तस्य प्रतिनिस्वनः तदीयनादप्रतिनिस्वनः तेन तादृशेन, 'By the re-echoing of its roaring.' *Cf.* R. II. 28. "तदीयमाक्रन्दितमार्तसाधोर्गुहानिबद्धप्रतिशब्ददीर्-

घम्." भीमं गण्डं शस्त्रेण भिषजीव प्रसह्य पाटयति तस्मिन्नृपे—' Like a surgeon when the king was violently tearing up the formidable rhinoceros with his weapon &c.' तदीयनादप्रतिनिस्वनेन अद्रिः त्रासात् भृशमुन्ननादेव—'As if through fear the mountain, began to roar terribly by the re-echoes of it roaring.'

St. 62. युद्धाय—Construe शरजन्मतुल्यः चक्रीकृतचापदंडः [स] यूथात् युद्धाय अभितो निवृत्तं मुहुः क्रोधविमुक्तनादं क्रोडं शरस्य लक्ष्यं चकार. क्रोड *m.*—' A wild boar. ' Derived from the root कुड् *vi.* 6. P. (सेट्) 'To dive.' ' To be or become thick. ' ' To sink. ' क्रोडोऽस्यास्ति। " अर्शआदिभ्योऽच्" Páṇini V. II. 127. क्रोधविमुक्तनादं—Analyse क्रोधाद्विमुक्तो नादो येन स तं तादृशं, ' Who gave out a terrible yell (or roar) from natural ferocity (*lit.* anger).' शरजन्मतुल्यः—Analyse शरजन्मना षडाननेन तुल्यः समः, 'Equal in might to Kártikeya, the general of the army of the gods.' शरजन्मन् or कार्तिकेय *m.*—Son of S'iva, generated from the semen of that god cast into Agni, who, too weak to retain it, cast it into the Ganges. (The semen, according to another account, is represented to have been cast also into a thicket of reeds, hence the name शरजन्मन्.) Thence it was swallowed by the six Krittikas, every one of whom, produced a male child. But these six children, born severally, were combined into one of abnormal figure with six heads and twelve hands; (hence called कार्तिकेय and षण्मुख). He was the commander of the army of the gods (hence called सेनानी), and slew the powerful demon तारक. Devasená was his wife. He is represented as riding a peacock and is said to have split the mountain क्रौञ्च to convince the latter of his prowess. चक्रीकृतचापदंडः—Analyse अचक्रं चक्रं संपद्यमानं चक्रीकृतं। चक्रीकृतः चापस्य दंडो येन स तादृशः, ' Who had curved the staff of his bow into a circular or round form. ' यूथात् युद्धाय अभितो निवृत्तं मुहुः क्रोधविमुक्तनादं क्रोडं शरस्य लक्ष्यं चकार—' Equal to Skanda (in might) the king, who had curved the staff of his bow into a circular form, made a wild boar which had turned round from the herd to fight and was ever and anon giving out a terrible roar from natural ferocity the mark of his arrow. '

St. 63. एवं—Construe एवं स वीरः मृगव्यश्रमसेवितः सन् विश्रामहेतोः वाहं विहाय समीरणानर्तितवेतसाग्रं सरस्तीरमलञ्चकार. मृगव्यश्रमसेवितः—Analyse मृगव्यस्य श्रमः मृगव्यश्रमः तस्य सेवितः मृगव्यश्रमसेवितः, 'Who has undergone the fatigues of hunting.' विश्रामहेतोः—Analyse विश्रामो विश्रमः खेदापनयः। भावार्थे घञ्प्रत्ययः। स एव हेतुः तस्य विश्रामहेतोः विश्रामकारणात्। विश्रामार्थमित्यर्थः। " षष्ठी हेतुप्रयोगे इति षष्ठी." Páṇini II. 3. 26. ' For the sake of repose.' According to Páṇini the noun that may be

formed from श्रम् with वि would be विश्रम and not विश्राम as has been used by Kàlidàsa and other poets. Mallinàtha, however, tries to support this form from an authority of Chandra's grammar. He says,—विश्रामेत्यत्र " नोदात्तोपदेशस्य मान्तस्यानाचमेः ७-३-३४ " इति पाणिनीये वृद्धिप्रतिषेधेऽपि " विश्रामो वा " इति चन्द्रव्याकरणे विकल्पेन वृद्धिविधानाद्रूपसिद्धिः. *Cf.* Megh. I, 26. " तत्र विश्रामहेतोः. " समीरणानर्तितवेतसाग्रं— Analyse समीरणेन आनर्तितानि वेतसानां अग्राणि यस्य तत्, 'Where the foremost points of the cane-plants were made to dance (i. e. set in motion) by the current of the wind.' एवं स वीरः मृगव्यश्रमसेवितः सन् विश्रामहेतोः वाहं विहाय—' In this manner that warrior, who had undergone the fatigues (or troubles) of the hunting expedition (or excursion), left his horse for the sake of taking repose (or in order that he may enjoy rest).' समीरणानर्तितवेतसाग्रं सरस्तीरमलञ्चकार— 'And honoured (*lit.* decorated) the bank of the lake where the ends of the cane plants were set in motion by the current of a breeze.'

St. 64. सुगन्धि°—Construe सुगन्धिसौगन्धिकगन्धहृद्यः सारसनादकर्षी सरोऽनिलः आधूतराजीवरजोवितानैः नृपतेरङ्गं पिशङ्गं चकार. सुगन्धिसौगन्धिकगंधहृद्यः— Analyse सौगन्धिकस्य गन्धः सौगन्धिकगन्धः । सुगन्धिश्चासौ सौगन्धिकगन्धश्च सुगन्धिसौगन्धिकगन्धः तेन हृद्यः, 'Grateful (pleasant or delicious) by reason of the sweet smelling scents of a perfumer's shop.' सारसनादकर्षी— Analyse सारसानां नादः सारसनादः तं कर्षतीति सारसनादकर्षी, ' Pulling or attracting the sound (or a song) of Sárasa birds.' आधूतराजीवरजोवितानैः—Analyse राजीवानां कमलानां रजांसि राजीवरजांसि । आधूतानां राजीवरजसां वितानानि उल्लोचाः तैः तथोक्तैः, ' By coatings formed of (or made of) pollens that had blown up from the cases or cups of blue lotus-flowers'. It may also be analysed as, आधूतानि च राजीवानि च तेषां रजसां वितानानि तैः तादृशैः, ' By coatings of pollens of blue lotus-flowers that were violently shaking.' पिशङ्ग *adj.* ' Reddish brown.' ' Of a tawny brown colour.' सरोनिलः आधूतराजीवरजोवितानैः नृपतेरङ्गं पिशङ्गं चकार—' The breeze of the lake delicious by the sweet-smelling scents of a perfumers shop and attracting the songs (notes) of Sárasa birds imparted a tawny brown colour to the king's body by coatings formed of pollens which had blown up from the cups of blue lotus-flowers.'

St. 65. अथ-Construe अथ अस्तकूटाहतं समुल्लसद्दीधितिविस्फुलिंगं उग्ररागं क्वचित् घनेन स्पृष्टं अर्कबिम्बं बृहत्तप्तं लोहखण्डमिव आस. अस्तकूटाहतं-Analyse अस्तस्य कूटं अस्तकूटं तस्मिन् आहतं अस्तकूटाहतं, 'Struck against (i. e. resting on) the summit of the setting mountain.' उग्ररागं—Analyse उग्रः रागः

यस्य तं तादृशं. 'Of a dazzling brightness or splendour.' समुल्लसद्दीधितिविस्फुलिंगं Analyse समुल्लसन्त्यः विस्फुरन्त्यः दीधितयो मरीचयः समुल्लसद्दीधितयः । ता एव विस्फुलिंगाः यस्य तं तादृशं, 'Having sparks of fire made (or consisted) of flashing (or glittering) rays.' लोहखण्डं *m. n.*—Analyse लोहस्य खण्डं लोहखण्डं, 'A piece of iron.' वृहत्तप्तं लोहखण्डमिव—'Like a piece of iron made intensely hot.' अर्कबिम्बं *m. n*—Analyse अर्कस्य बिम्बं अर्कबिम्बं, 'The disc of the sun.' 'The solar-disc.' अथास्तकूटाहतं उग्रागमर्कबिम्बं वृहत्तप्तं लोहखण्डमिव आस—'Then the orb of the sun, of dazzling brightness, resting on the peak of the setting mountain, shedding sparks of fire made of flashing rays and in some places interspersed with dry clouds, looked like a red hot ball (*lit.* a piece) of iron'.

St. 66. बिम्बं—Construe प्रतीच्यां [दिशि] अवनीश्वरेण दृष्टं पतङ्गस्य बिम्बं दृष्टिं बबन्ध विनीलत्विषि भित्तौ लम्बमानमेकं काञ्चनतालवृन्तं यथा. अवनीश्वरेण—Analyse अवन्याः ईश्वरः अवनीश्वरः तेन, 'By the lord of the earth.' विनीलत्विषि—Analyse विनीला त्विड् यस्याः सा विनीलत्विड् तस्यां, 'Possessing a shining black color.' काञ्चनतालवृन्तं—Analyse कांचनस्य तालवृन्तं काञ्चनतालवृन्तं, 'A fan made of gold.' 'A golden fan.' प्रतीच्यां [दिशि] अवनीश्वरेण दृष्टं पतंगस्य बिम्बं दृष्टिं बबन्ध—'The solar disc that was (accidentally) seen by the lord of the earth in the western quarter (at once) arrested (*lit.* riveted) his sight.' विनीलत्विषि भित्तौ लम्बमानमेकं काञ्चनतालवृन्तं यथा—'Like a golden fan hanging on a wall of a shining black colour.

St. 67. राजा—Connstrue राजा तस्मिन् [सरस्तीरे] रजन्यां इन्दुपादैः शीतलं शिलातलं अधिशय्य गिरिनिर्झराणां आसारसारैः मृदुभिः समीरैः खेदं विनिन्ये. शिलातलं—Analyse शिलायाः तलः शिलातलः तं तादृशं, 'On the flat surface of a slab.' इन्दुपादैः—Analyse इन्दोः पादाः इन्दुपादाः तैः तादृशैः, 'By the rays of the moon.' आसारसारैः—Analyse आसाराणां साराः आसारसाराः तैः, 'Which wafted over the sprays of hard showers.' गिरिनिर्झराणां—Analyse गिरेः निर्झराः गिरिनिर्झराः तेषां, 'From the water-falls or cataracts of the mountain.' गिरिनिर्झराणामासारसारैः—'Wafted over by sprays of hard showers coming down from water-falls of the mountain.' *Cf.* R. XIII. 29. "आसारसिक्तक्षितिबाष्पयोगात्". Megh. I. 17. "त्वामासारप्रशमितवनोपप्लवं साधु मूर्ध्ना." Ku. I. 15. "भागीरथीनिर्झरसीकराणां." खेदं विनिन्ये—'Removed the fatigues of.' *Cf.* Megh. I. 36. अध्वखेदं नयेथाः." R. XVIII. 45. "खेदं स यायादपि भूषणेन." राजा शिलातलं अधिशय्य गिरिनिर्झराणां आसारसारैः मृदुभिः समीरैः खेदं विनिन्ये—'On that bank of the lake the king, taking repose, at night, on the flat surface of a

slab cool by reason of the moon's rays, removed the fatigues by means of gentle breezes which wafted over the sprays of showers coming down from waterfalls of the mountain.'

St. 68. पत्यौ—Construe मृगयाभिलाषात् पृथिव्याः पत्यौ त्रियामां जागर्यया नीतवति [सति] त्रासादिव निजं कुरङ्गमादाय मृगलांछनेन क्वापि प्रपेदे. मृगयाभिलाषात्--Analyse मृगयायां अभिलाषः मृगयाभिलाषः तस्मात्, ' From a (strong) desire for hunting.' जागर्या, जाग्रिया, जागर्ति *f.*—' Wakefulness,' 'keeping awake at night.' मृगलांछनेन–Analyse मृग एव लांछनं यस्य स मृगलांछनः तेन, ' By one bearing on its surface a spot of a deer i. e. by the moon.' मृगलांछनेन प्रपेदे—For the use of the 3rd. per. sing, of the Perfect Atm. (passive) or लिट् as impersonal with the subject in the instrmental case, see our note on the stanza 55. *Cf.* Bhatti. XIV. 42. मन्त्रे पतङ्गचन्द्रारैर्हाहेति च विचुक्रुशे " तिरोबभूवे सूर्येण प्रापे च निशयास्पदे ॥ ४३ ॥ ह्री चित्र लक्ष्मणेनोदे रावणिश्च तिरोदधे ॥ ३९ ॥ मृगयाभिलाषात् पृथिव्याः पत्यौ त्रियामां जागर्यया नीतवति [सति]—' When the lord of the earth, from a desire for hunting expedition, passed away the night, by keeping himself awake.' त्रासादिव निजं कुरङ्गमादाय मृगलांछनेन क्वापि प्रपेदे-- 'The deer-spotted-moon did (actually) go away somewhere taking with him his deer, as if, from fear.' The moon at the time disappeared from the horizon.

St. 69. आरुह्य—Construe रागी विवस्वान् उदयाचलस्य शृङ्गमारुह्य पृथिव्याः पत्ये मृगयाविहारे प्रस्फुरता करेणेव मृगान् रचयांबभूव. मृगयाविहारे—Analyse मृगयायाः विहारः मृगयाविहारः तस्मिन्,.' 'For a hunting expedition.' 'For a hunting excursion (or sport).' The locative is often employed to denote the object or purpose for which anything is done as, चर्मणि द्वीपिनं हन्ति दंतयोर्हन्ति कुञ्जरम् । केशेषु चमरीं हन्ति सीम्नि पुष्कलको हतः ॥ ' Man kills the tiger for skin, the elephant for tusks, the chamari (or yak) for hair, and the musk-deer for musk.' उदयाचलस्य—Analyse उदयस्य अचलः उदयाचलः तस्य तादृशस्य, ' On the mountain behind which the sun rises.' रागी विवस्वान् उदयाचलस्य शृंगमारुह्य—' The sun, with its red lustre, ascended the peak of the rising mountain.' पृथिव्याः पत्ये मृगयाविहारे प्रस्फुरता करेणेव मृगान् रचयांबभूव—' And caused the antelopes (or wild-beasts) to be in motion for the hunting excursion (*lit.* sport) of the lord of the earth, as if, by its tremulous hand (or rays).'

St. 70. प्रभुः—Construe अथ प्रभाते प्रजानां प्रभुः हरिप्रभावः सज्जनगीतकीर्तिः बद्धायुधः स [दशरथः] सज्जीकृतं बंधुरवर्मजालं हरिमारुरोह. हरिप्रभावः—Analyse हरेरिव प्रभावो यस्य सः, 'Possessing strength (or might)

like that of Indra.' सज्जनगीतकीर्तिः—Analyse सज्जनैर्गीता कीर्तिर्यस्य सः, 'Whose fame (or glory) was sung by the virtuous.' बध्दायुधः— Analyse बध्दान्यायुधानि येन सः, 'Armed with weapons' बंधुरवर्मजालं— Analyse वर्मणो जालं वर्मजालं । बंधुरं च तत् वर्मजालं च बन्धुरवर्मजालम् । बन्धुरवर्मजालं यस्य स तं तथोक्तं, 'One having a beautiful chain-armour or wire-armour' (a coat of mail made of wires). प्रभुः प्रजानामथ स प्रभाते—*Cf.* R. II. 1. "अथ प्रजानामधिपः प्रभाते." हरि *m.*—' A horse.' अथ— 'Then in the morning that lord of the people, whose power was like that of Indra, whose fame (the song of his fame) was sung by the virtuous, and who was (completely) armed, mounted a horse which was kept ready and had a beautiful wire-armour.'

St. 71. कंचित्—Construe आयतचापदंडः अन्वयकेतुभूतः असौ मार्गणगोचरे कंचित् मृगं दृष्ट्वा शरभोरुवेगं शरं प्रसभं मुमुक्षुः तमन्वयात्. मार्गणगोचरे— Analyse मार्गणस्य गोचरः तस्मिन् तथोक्ते, 'In the range of an arrow.' आयतचापदण्डः—Analyse चापस्य दण्डः चापदण्डः । आयतः चापदण्डो येन, 'One who has stretched out the staff of a bow.' शरभोरुवेगं—Analyse शरभस्येव उरुः वेगो यस्य स तं तथोक्तं, 'Having a very great speed like that of a शरभ.' शरभ *m.*—A fabulous animal (supposed to have eight legs and to inhabit the snowy mountain; it is represented as stronger than a lion, *Cf.* अष्टपाद्, महास्कंधिन्. अन्वयकेतुभूतः— Analyse अन्वये केतुभूतः अन्वयकेतुभूतः, 'Has become a banner to his race.' 'An eminent person of his race.' आयतचापदण्डः अन्वयकेतुभूत असौ मार्गणगोचरे कञ्चित् मृगं दृष्ट्वा—' That king, who was a banner to his race, who had stretched out the staff of his bow, saw a certain wild beast come into the range of his arrow.' शरभोरुवेगं शरं प्रसभं मुमुक्षुः तमन्वयात्—' And wishing forcibly to let go an arrow, of a very great speed, like that of a S'arabha, began to pursue the animal.'

St. 72. विलंघ्य—Construe नृपमार्गणानां मार्गं विलंघ्य गगने रयेण रेखायमाणः असौ मृगोत्तमः तमसातटस्थं तपस्यद्भवनं वनं प्रपेदे. नृपमार्गणानां—Analyse नृपस्य मार्गणाः नृपमार्गणाः तेषां, 'Of the arrows of the king.' मार्गं विलंघ्य—' Going beyond the range of the king's arrows.' रेखायमाणो गगने रयेण—' Making a streak or line in the air by its speed.' रेखायमाणः—A present participal derived from the Denominative verb रेखायन्ते. See सिद्धान्तकौमुदी, कण्ड्वादिगण. तमसातटस्थं—Analyse तमसायाः तटे तिष्ठतीति, 'Lying on the banks of the Tamasà.' मृगोत्तमः— Analyse मृगेषु उत्तमः मृगोत्तमः, ' A leader of the wild beasts.' तपस्यद्भवनं—Analyse तपस्यतां भवनं तपस्यद्भवनं, ' An abode of those practising

religious austerities.' असौ मृगोत्तमः तमसातटस्थं तपस्यद्भवनं वनं प्रपेदे—'That leader of antelopes (or wild beasts) going beyond the range of king's arrows making a line in the air by its speed, got to the forest, situated on the banks of the Tamasá, which was an abode of those practising asceticism.'

St. 73. धनुःसहायः—Construe धनुःसहायो नृवीरोऽसौ अश्मवति प्रदेशे [सति] वाहं विहाय तरूणां घने गहने तत्पददत्तदृष्टिः [सन्] सहसा पद्भ्यां चचार. धनुःसहायः—Analyse धनुरेव सहायो यस्य स तादृशः, 'Having for a companion his bow.' 'With a bow for his companion,' i. e. armed with a bow. नृवीरः—Analyse नृणां वीरः नृवीरः, 'A man-hero.' 'A hero of a man.' 'A hero among men.' तत्पददत्तदृष्टिः—Analyse तस्य पदेषु दत्ता दृष्टिर्येन स तादृशः, 'Who has cast his eyes on (or fixed his glance at) the track (*lit.* on the foot-prints) of the beast.' धनुःसहायो नृवीरोऽसौ अश्मवति प्रदेशे वाहं विहाय—'That man-hero with a bow for his companion left his horse as the ground was rocky.' तरूणां घने गहने तत्पददत्तदृष्टिः सन् सहसा पद्भ्यां चचार—'And precipitately rushed on foot into the impervious forest of trees casting his eyes on the track of the beast.'

St. 74. तटे—Construe तस्याः अपि तटे घटपूरणस्य रवं श्रुत्वा बृंहितनादशंकी मनुवंशकेतुः शरण्योऽपि मुनेः बाले तनूजे शरं मुमोच. तस्याः अपि तटे—'And on the bank of that river.' Here अपि, as a separable adverb, has the sense of च 'and.' घटपूरणस्य—Analyse घटस्य पूरणं घटपूरणं तस्य तादृशस्य, 'Of a jar in the process of being filled.' बृंहितनादशंकी—Analyse बृंहितस्य नादः बृंहितनादः तं शंकते इति बृंहितनादशङ्की, 'Suspecting the sound to be the roar of an elephant.' शरण्यः Expl:—शरणे साधुः शरण्यः, 'Yielding protection,' 'helping.' तनूजे—Analyse तन्वाः जातः तनूजः तस्मिन्, 'On a child born of one's own body.' 'On a son.' मनुवंशकेतुः—Analyse मनोः वंशः मनुवंशः तस्य केतुः, 'A standard or banner of Manu's race.' तस्याः अपि तटे मनुवंशकेतुः घटपूरणस्य रवं श्रुत्वा—'And on the bank of that river that standard of Manu's race heard the noise of a jar in the process of being filled.' बृंहितनादशंकी शरण्योऽपि मुनेर्बाले तनूजे शरं मुमोच—'And suspecting the sound to be the roar of an elephant, discharged an arrow on a young child of a sage, though yielding protection to the distressed.'

St. 75. पुत्रः—Construe पत्रिविभिन्नमर्मा मुनेः पुत्रः शरानुसारेण प्रयातं तं नृपं नेत्राम्बुदिग्धेन विलापनाम्ना बाणेन भूयो हृदि जघान. पत्रिविभिन्नमर्मा—Analyse पत्रिणा विभिन्नानि मर्माणि यस्य सः, 'One whose vital parts were shattered to pieces by an arrow.' शरानुसारेण—Analyse शरस्य अनुसारस्तेन, 'By

following an arrow.' 'By running after an arrow.' नेत्राम्बुदिग्धेन—Analyse नेत्रयोः अंबूनि नेत्राम्बूनि तैः दिग्धः तेन, 'Smeared with tears from his eyes.' विलापनाम्ना—Analyse विलापो नाम यस्य स विलापनामा तेन, 'Going by the name (i. e. known by the name) of lamentation.' विलापनाम्ना बाणेन शरानुसारेण तं नृपं भूयो हृदि जघान—'The Muni's son, the vital parts of whose heart were shattered to pieces by a feathered shaft, struck in return the heart of that king, who advanced towards him by the way of his dart, by an arrow of the name of lamentation smeared with tears from his eyes.'

St. 76. त्वया—Construe जरावेशजडीकृतस्य व्रतजीर्णमूर्तेः विचक्षुषः अनाथस्य गुरुद्वयस्य वने एकोऽयं आलंबनदण्डस्तु त्वया किं भग्नः. अनाथस्य—Analyse न नाथः अनाथः तस्य, 'Of a helpless one.' विचक्षुषः—Analyse विगतानि चक्षूंषि यस्य स तादृशः, 'Whose eyesight is gone forever.' आलम्बनदण्डः—Analyse आलम्बनस्य दण्डः आलम्बनदण्डः, 'A holding-stick.' 'A stick or staff that supports the weight of a body in motion.' जरावेशजडीकृतस्य—Analyse जरायाः आवेशेन जडीकृतः जरावेशजडीकृतः तस्य तथोक्तस्य, 'Whose senses are confounded by the complete possession of oldage.' व्रतजीर्णमूर्तेः—Analyse व्रतेन जीर्णा मूर्तिर्यस्य तस्य तथोक्तस्य, 'Whose frames have become old by observing religious vows. गुरुद्वयस्य—Analyse गुर्वोः द्वयं गुरुद्वयं तस्य गुरुद्वयस्य, 'Of two elderly persons,' i. e. of parents. जरावेशजडीकृतस्य व्रतजीर्णमूर्तेः गुरुद्वयस्य वने एकः आलम्बनदण्डः त्वया किं भग्नः—'Why hast thou broken this solitary supporting staff of a pair of helpless elderly persons (parents), deprived of their sight, whose senses are confounded by the complete possession of oldage, and whose bodily frames have become worn out by observing religious vows?'

St. 77. एकं—Construe लक्ष्यमेकं साधयता त्वया निरागः त्रितयमपि विनाशं नीतम्। [किं तत् त्रितयमित्याह]। वने मच्चक्षुषा कल्पितदृष्टिकृत्यौ वृद्धौ मे पितरौ अहं च. मच्चक्षुषा—Analyse मम चक्षुः मच्चक्षुः तेन, 'By my eyes,' i. e. taking the help of my eyes. कल्पितदृष्टिकृत्यौ—Analyse कल्पितानि दृष्टेः कृत्यानि याभ्यां तौ तथोक्तौ, 'The functions of whose sight were made or performed.' एकं लक्ष्यं साधयता त्वया निरागोऽपि त्रितयं विनाशं नीतं—'By thee hitting on (*lit.* effecting) a solitary mark in this forest death was surely brought even on three innocent persons, viz my old parents, the functions of whose sight were made by my eyes, and myself.'

St. 78. वनेषु Construe—वनेषु मृगयूथमध्ये वासः। वृद्धांधजनस्य च पोषः क्रिया। वृत्तिश्च वन्यं फलम्। एषु को घातहेतुर्दोषो मयि सम्भावितः. मृगयूथमध्ये—

Analyse मृगाणां यूथानि मृगयूथानि तेषां मध्यं मृगयूथमध्यं तस्मिन्, 'In the midst of the herds of deer (or wild animals).' वृध्दांधजनस्य—Analyse अन्धश्चासौ जनश्च अन्धजनः । वृध्दः अन्धजनः वृध्दांधजनः तस्य, 'Of blind elderly persons.' 'Of old parents deprived of their eyes.' वनेषु मृगयूथमध्ये वासः—'My abode is in forests among the herds of deer or wild animals.' वृध्दांधजनस्य च पोषः क्रिया—'My daily routine (or duty) is to feed my old parents deprived of their eyes.' वृत्तिश्च वन्यं फलं—'My means of support are wild fruits.' एषु को घातहेतुर्दोषो मयि संभावितः—'In these, what fault, the cause of my destruction, was perceived in me (by you) ?'

St. 79. व्रती—Construe व्रती विनाथः विगतापराधः स्मर्तव्यदृष्टेः पितुः अंधयष्टिः इत्येषु [सत्सु] निष्करुणेन कश्चिद् हेतुः अवध्यभावे किं न गणितः. व्रती *m.*—'An ascetic,' 'a devotee,' a 'religious student.' विनाथः—Analyse विगतो नाथो यस्य सः, 'One who is deprived of his master.' 'Who has lost his master.' विगतापराधः—Analyse विगतः अपराधः यस्मात्, 'One from whom an offence has departed,' i. e. one who is innocent. स्मर्तव्यदृष्टेः—Analyse स्मर्तव्या दृष्टिः यस्य, 'Of one whose eye-sight was in memory' i. e. blind. अंधयष्टिः—Analyse अंधस्य यष्टिः अंधयष्टिः, 'A supporting staff to a blind man.' निष्करुणेन-Analyse निर्गता करुणा यस्मात् तेन तादृशेन, 'By a ruthless person.' 'By a merciless man.' अवध्यभावे-Analyse वध्यस्य भावः वध्यभावः । न वध्यभावः अवध्यभावः तस्मिन्, 'The state or condition of being inviolable.' 'Of an inviolable nature.' व्रती विनाथो विगतापराधः स्मर्तव्यदृष्टेः पितुरन्धयष्टिः—'I am an ascetic, helpless and innocent, and the supporting staff of my blind sire, whose eye-sight exists (only) in memory.' इत्येषु [सत्सु] निष्करुणेन कश्चिद् हेतुरवध्यभावे किं न गणितः—'Under these circumstances (or when so many attributes are inherent in me) why was not some (particular) reason for inviolability considered by you who are so cruel.'

St. 80. तरुत्वचः—Construe वनेषु कठिनाः तरुत्वचः वसानः शीतोष्णनिपीतसारः अस्वादुवन्याशनजीर्णशक्तिः अयं तव कृपायाः पात्रं वध्यभूतः. तरुत्वचः—Analyse तरूणां त्वचः तरुत्वचः ताः तथोक्ताः, 'The barks of trees.' An object of the present participal वसानः. शीतोष्णनिपीतसारः—Analyse शीतं च उष्णं च एतयोः समाहारः शीतोष्णम् । शीतोष्णं सारं शीतोष्णसारम् । निपीतं शीतोष्णसारं येन स शीतोष्णनिपीतसारः, 'One who has drunk cold as well as hot sap of trees.' अस्वादुवन्याशनजीर्णशक्तिः—Analyse न स्वादु अस्वादु । वने भवं वन्यम् । अस्वादु च तद् वन्यं च अस्वादुवन्यं तस्याशनेन जीर्णा शक्तिर्यस्य, 'One whose strength has fallen by eating tasteless wild

plants.' वनेषु कठिना तरुत्वचो वसानः अयं तव कृपायाः पात्रं वध्यभूतः—'Putting on hard barks of trees in forests, drinking cold and hot sap of trees and thus losing my strength by eating tasteless wild plants, such a one as myself,—who properly ought to be an object of your compassion, has become a prey to your hunting.'

St. 81. जीर्णः—Construe जतुन्यासनिरुद्धरंध्रो जीर्णः कुंभः मौंजी च तरुवल्कलश्च एतेषु मां विनिहत्य यद् गम्यं तद् गृह्यताम्। भवान् कृतार्थोऽस्तु. जतुन्यासनिरुद्धरंध्रः—Analyse जतुनो न्यासः जतुन्यासः तेन निरुद्धं रंध्रं यस्य स तादृशः कुम्भः, 'A jar the holes of which have been stopped by sticking on lac (to them).' तरुवल्कलः—Analyse तरूणां वल्कलः तरुवल्कलः, 'A dress made out of the barks of trees.' कृतार्थः—Analyse कृतः अर्थः येन स कृतार्थः, 'One who has attained an end or object.' 'Having accomplished a purpose or desire.' 'Successful.' जतुन्यासनिरुद्धरंध्रो जीर्णः कुंभः मौंजी च तरुवल्कलश्च—'I have with me an old jar,' the holes of which have been stopped by sticking on lac, a triple string-girdle of मुञ्ज grass and a dress made of the barks of trees.' एतेषु मां विनिहत्य यद् गम्यं तद् गृह्यताम्—'When things like the above form the items of my property, mayst thou get whatever is accessible (or attainable) to thee by my death' (*lit.* after having killed me). भवान् कृतार्थोऽस्तु—'Mayst thou attain thy desired object or end' (i. e. mayst thou get the full enjoyment of thy desired objects).

St. 82. साधुः—Construe साधुः प्रीत्यर्थसंमीलितं कृपामन्थरं अक्षि शत्रौ आदधाति। नीचस्तु तत्पूर्वसंपादितदर्शनेऽपि निष्कारणवैरशीलो [भवति]. कृपामन्थरं—Analyse कृपया मन्थरं कृपामन्थरं, 'Blinking or winkng slowly with tender feelings (or kindness).' प्रीत्यर्थसंमीलितं—Analyse प्रीतिरेव अर्थः प्रीत्यर्थः तेन संमीलितं प्रीत्यर्थसंमीलितं, 'Closed with the motive of pleasurable sensation (or gladness, happiness).' निष्कारणवैरशीलः—Analyse निर्गतं कारणं यस्मात् तत् निष्कारणम्। निष्कारणं च तत् वैरं च निष्कारणवैरम्। तदेव शीलं यस्य सः, 'Naturally disposed to unnecessary (or needless) hostility.' The expression is used here predicatively. तत्पूर्वसंपादितदर्शने—Analyse संपादितं च दर्शनं च संपादितदर्शनम्। पूर्वं संपादितदर्शनं पूर्वसंपादितदर्शनम्। तस्य पूर्वसंपादितदर्शनं तत्पूर्वसंपादितदर्शनं तस्मिन् तत्पूर्वसंपादितदर्शने 'A visit to him being brought about or paid previous to that of a virtuous man.' 'An interview with him being effected previous to that of a virtuous man.' *Cf.* "दुर्जनं प्रथमं वन्दे सज्जनं तदनन्तरम्." साधुः प्रीत्यर्थसंमीलितं कृपामन्थरं अक्षि शत्रौ आदधाति—'A righteous man casts his eyes on an enemy, closed with the motive of pleasurable sensation and blinking slowly with tender feelings.'

नीचस्तु तत्पूर्वसंपादितदर्शनेऽपि निष्कारणवैरशीलो [भवति], 'While a villain is naturally disposed to unnecessary hostility even though a visit to him is paid first.'

St. 83. स्वं—Construe हेतिबलोपनीतस्मयः [त्वं] नीचस्य अधिकर्म निष्ठां गच्छन् किमपि उन्नतवृत्ति स्वं कुलं कस्मै हेतवे कलंकैः कलुषीकरोषि. हेतिबलोपनीतस्मयः—Analyse हेतीनां बलं हेतिबलं तेन उपनीतः स्मयः यस्य सः, 'Elated by pride consequent on the strength or power of his arms or weapons.' किमपि—अनिर्वाच्यं, वक्तुमशक्यं, 'Indescribable,' 'beyond description.' उन्नतवृत्ति—Analyse उन्नता वृत्तिः यस्य तत्, 'Of an eminent career.' निष्ठा: *f.*—'Position.' 'Uniform practice or profession.' 'Skill.' 'Eminence.' 'Perfection.' 'Excellence.' अधिकर्म *adv.*—Analyse कर्मणीति अधिकर्म, 'In accordance with one's कर्म.' कस्मै हेतवे—Kumàradása seems to have used this phrase in the sense of किं निमित्तं, किमर्थं, किमिति, 'why,' 'for what reason' &c. But the phrase in the dative case is not universally supported by the classical authors. कस्मै हेतवे means, 'for what object (purpose) in view,' and not in the sense of 'for what reason,' 'why,' &c. Patanjali in commenting on Pánini II–3–26 lays down that words meaning 'reason,' 'cause' (निमित्त, कारण, हेतु) may be used in this sense in *any* case in agreement with pronouns. But he is wrong. The forms को हेतुः, कं हेतुं will never be found in the sense of "for what reason." The forms कस्मै हेतवे, कस्मै निमित्ताय will be found not in, the sense of 'for what reason,' but in the sense of the dative "for what object (purpose) in view." The form कस्य हेतोः is found, but हेतोः is not necessarily genitive. The instrumental and the ablative (केन हेतुना, कस्माद्धेतोः &c.) are the proper forms, and the locative is found but in slightly different sense. किं निमित्तं-प्रयोजनं-कारणं-अर्थं is, however, not uncommon. कलुषीकृ—'To make turbid or unclean;' 'to spoil,' 'to corrupt,' 'to vitiate.' किमपि उन्नतवृत्ति स्वं कुलं कस्मै हेतवे कलंकैः कलुषीकरोषि—'Why do you spoil your noble family, of a highly eminent career, by heinous acts like these,—you, who are elated by pride consequent on the strength of your weapons, and are assuming (or accepting) the profession of a villain in accordancee with your Karma.'

St. 84. मैवं—Constue अक्षतसाधुवृत्तं अदुष्टभावं एनं [दशरथं] भवान् एवं मा स्म जुगुप्सतां इति निगृहीतकंठैः प्राणैः महर्षिसूनोर्वाचः अरुध्यन्त इव. अदुष्टभावं—Analyse दुष्टश्चासौ भावश्च दुष्टभावः। अविद्यमानः दुष्टभावो यस्य स तादृशः, 'Not of a wicked or depraved nature.' अक्षतसाधुवृत्तं—Analyse साधु च तद्वृत्तं च साधुवृत्तम्। न क्षतं अक्षतम्। अक्षतं साधुवृत्तं यस्य स अक्षतसाधुवृत्तः तं तादृशं,

'To a virtuous (or honest) man of an untarnished fame or reputation.' निगृहीतकंठैः—Analyse निगृहीतः कंठो यैस्तैः, 'Arresting the throat.' महर्षिसूनोः—Analyse महांश्चासौ ऋषिश्च महर्षिः तस्य सूनुः तस्य तादृशस्य, 'Of the son of a great sage.' In the Rámàyana (अयोध्याकाण्ड) cantos 63rd—64th), this शूद्रमुनि whom the king Das'aratha shot with an arrow is called मुनिसुत and also a ऋषि (canto 63rd verse 48. Canto 64th verses 47-50). The epithets मुनि, ऋषि &c. are also given to his father, a वैश्य by caste, in the same book of the Rámàyaṇa (canto 64th verses 11, 19, 20, 28, 55 &c.). When the king Das'aratha saw these recluses for the first time he took them for Munis from their outward forms and as they were living in a hut on the banks of the Tamasà in a forest and were actully leading the life of a Muni. Properly speaking they were neither Munis nor Maharshis, because one of them was a वैश्य by caste and his wife was a शूद्रा. And a son born of these falls in the class of an अपसद or base-born. In one of the versees of the Rámáyaṇa he declares his caste. " ब्रह्महत्याकृतं तापं हृदयादपनीयताम् । न द्विजातिरहं राजन् मा भूत्ते मनसो व्यथा॥१०॥ शूद्रायामस्मि वैश्येन जातो नरवराधिप । इतीव वदतः कृच्छ्राद्बाणाभिहतमर्मणा ॥ ११ ॥ See Manu, X. 10. " विप्रस्य त्रिषु वर्णेषु नृपतेर्वर्णयोर्द्वयोः । वैशस्य वर्णे चैकस्मिन्षडेतेऽपसदाः स्मृताः ॥ १० ॥ " 'Children of a Bráhmaṇa by (women of) the three (lower) castes, of a Kshatriya by (wives of) the two lower castes and of a Vais'ya by (a wife of) the one caste (below him) are all six called base-born (अपसद).' There are three classes of *R*ishis or singers of sacred hymns *viz.* देवर्षिः, ब्रह्मर्षिः and राजर्षिः. But this वैश्य, the father of श्रावण, cannot lay claim to any of the above three classes of *R*ishis; and it appears strange that yet this Buddist poet is pleased to give him the title of महर्षि. अक्षतसाधुवृत्तं अदुष्टभावं एनं भवान् एवं मा स्म जुगुप्सत्तां—'Do not you sensure this royal person, whose nature is not depraved and whose virtuous conduct, is unablemished, in such a way.' इति निगृहीतकण्ठैः प्राणैः महर्षिसूनोर्वाचः अरुध्यन्त इव—'The voice of the son of the great sage was choked, as it were, with these words by the vital airs arresting the passage of his throat.'

St. 85. भोज्याः—Construe यमप्रभावः घटितारिनाशः भोज्याः सुतः बाष्पायमाणः [सन्] चारुभुजद्वयेन घटं गृहीत्वा बहुमानपात्रं यमिनं ददर्श. भोज्याः सुतः—Expl:—भोजस्य गोत्रापत्यं स्त्री भोजी तस्याः भोज्याः सुतः, 'The son of the princess of the Bhojas,' viz. Indumati's son. The word is generally written as भोजी, भोजा and भोज्या meaning, 'the princess of the Bhojas.' We prefer भोज्यासुतः the reading given

by Telugu codices, written on Tàla-leaves. But we have accepted the reading of our Mss. C. D. Fr. supported by the Calcutta edition as well as the Sinhalese edition of Prin. Dharmáráma. Some scholars accept भोजी in the sense of " earth मृद् or मृत्तिका " and construe भोज्याः with घटं गृहीत्वा ' having taken the jar made of earth.' But in such a constructin सुतः cannot independently stand in the verse. भोजी or भोज्या otherwise called इन्दुमती was the wife of Aja. After giving birth to her distinguished son दशरथ (the father of Ráma), she, while in a summer grove with her husband, dropped down dead by the touch of a garland of celestial flowers. चारुभुजद्वयेन—Analyse भुजयोः द्वयं भुजद्वयम् । चारु च तद् भुजद्वयं च चारुभुजद्वयं तेन तादृशेन, ' With his elegant pair of hands.' घटितारिनाशः—Analyse घटितः अरेर्नाशो येन स तादृशः, ' One who has brought aboat the destruction of his enemies.' बाष्पायमाणः— ' Shedding tears.' Denominative present participle derived from बाष्पायते. बहुमानपात्रं—Analyse बहुश्चासौ मानश्च बहुमानः । बहुमानस्य पात्रं बहुमानपात्रं, ' A receptacle of the highest honour or respect.' यमप्रभावः—Analyse यमस्येव प्रभावो यस्य सः, ' One having a power like that of Yama, the god of death.' यमिनं—' A sage who has subdued his senses.' यमप्रभावः घटितारिनाशः भोज्याः सुतः चारुभुजद्वयेन घटं गृहीत्वा— 'With his power equal to that of the god of death, the son of the princess of the Bhojas, who had brought about the destruction of his enemies, took up the jar with his elegant pair of hands.' बाष्पायमाणः [सन्] बहुमानपात्रं यमिनं ददर्श—' And saw with streaming eyes the sage who had subdued his senses and who had been a receptacle of the highest honour.'

St. 86. पापं—Construe विधातृतुल्येऽपि पापं विधाय सतां पुरोगः [स राजा] सत्यापयामास । ततो यतिं घातयतोऽस्य देहं क्रोधानलेन सद्यो न ददाह. विधातृतुल्ये—Analyse विधात्रा तुल्यः विधातृतुल्यः तस्मिन् , ' With regard to him equal in power with Creator.' सत्यापयामास—'Declared the truth.' ' Declared as true.' Denominative Perfect 3rd per. sing. from सत्यापयति, (सत्यमाचष्टे करोति वा). *Cf.* Pàṇi. III. 1. 25. क्रोधानलेन— Analyse क्रोधः एव अनलः क्रोधानलः तेन क्रोधानलेन, ' By the fire of anger.' ' By the fire (fury) of wrath.' सतां पुरोगः—' A leader of the virtuous.' पापं विधाय—' Having committed (or perpatrated) a heinous crime (or offence).' विधातृतुल्येऽपि पापं विधाय सतां पुरोगः सत्यापयामास—' Even offending him, whose power was equal to that of the Creator, the leader of the virtuous declared the truth.' ततो यतिं घातयतोऽस्य देहं क्रोधानलेन सद्यो न ददाह—' For this reason, the sage did

not, at the moment (or instantly), burn his body who caused the death of the ascetic, by the fire of his wrath.'

St. 87. दयानुयातः-Construe तनयस्य नाशं श्रुत्वा दयानुयातः स वशी महर्षिः मुहुः आत्तशोकः [सन्] देशस्तुतसद्गुणाय [तस्मै राज्ञे] विश्वभुजं विशं शापं दिदेश. दयानुयातः—Analyse दयया अनुयातः दयानुयातः, 'Led by mercy.' 'Moved by the feeling of pity.' आत्तशोकः—Analyse आत्तो गृहीतः शोको येन स आत्तशोकः, 'Stopping his grief.' देशस्तुत°—Analyse देशेषु स्तुताः सद्गुणाः यस्य तस्मै यथोक्ताय, 'Whose meritoriuos actions (or merits) have been sung in all countries.' विशं, Expl:—विशतीति विशः तं तादृशं, 'Entering in.' 'Piercing.' 'Penetrating in.' 'Pervading in.' 'To sit or settle down on.' 'Cf. Pāṇi. III. 1. 135. "इगुपधज्ञाप्रीकिरः कः" 'After a verb ending in a consonant but preceded by इ, उ, ऋ (short or long), and after the verbs ज्ञा 'to know,' प्री 'to please,' and कॄ 'to scatter,' comes the affix क (अ).' विश्वभुजं—Analyse विश्वं भुनक्तीति विश्वभुक् तं विश्वभुजं, 'Eating all things.' 'Consuming everything.' तनयस्य नाशं श्रुत्वा स वशी महर्षिः देशस्तुतसद्गुणाय विशं विश्वभुजं शापं दिदेश— 'Hearing the death of his son that self-controlled great sage though merciful often arresting his grief, pronounced an all-pervading curse, consuming everything, on him whose merits have been sung in every country.'

St. 88. वनज°—Construe नृपतिः वनजकुसुमधारिणीं हरिनखभग्नविपाटितोरुगण्डां [अत एव] अलंघ्यां मृगव्यभूमिं श्रियमिव चिरमनुभूय गृहोन्मुखो बभूव. वनज°—Analyse वने जातानि वनजानि । वनजानि च तानि कुसुमानि च वनजकुसुमानि आरण्यपुष्पाणि । धारयतीति धारिणी । वनजकुसुमानां धारिणी वनजकुसुमधारिणी तां तादृशीं, 'Bearing wild flowers on its surface.' When applied to a hunting forest or मृगव्यभूमि. But when applied to the goddess of Royal Fortune or श्री, the compound may be analysed as, वने जले जातानि वनजानि । वनजानि च तानि कुसुमानि च वनजकुसुमानि अम्भोजपुष्पाणि । कमलानीति यावत् । तानि धारयतीति तां तथोक्तां श्रियं, 'Holding (in her hand) lotus flowers.' अलंघ्यां, Expl—लंघितुमशक्यां अलंघ्यां 'Difficult to be crossed.' 'Impassable.' हरिनख°—Analyse हरेः केसरिणः नखानां पातैः विपाटिताः उरुगण्डाः यस्यां सा तां तादृशीं, 'In which the spacious temples of wild elephants were torn by the strokes of the nails of lions.' As applied to श्री, Hari means, 'Vishṇu,' and गण्ड means, 'broad forehead.' मृगव्यभूमिं—Analyse मृगव्यस्य भूमिः मृगव्यभूमिः तां मृगव्यभूमिं, 'A hunting forest.' गृहोन्मुखः—Analyse गृहे उन्मुखः गृहोन्मुखः, 'Wishing to go to his palace.' The metre of this and the next two verses is पुष्पिताग्रा, which is thus defined:—

" अयुजि नयुगरेफतो यकारो युजि तु नजौ जरगाश्च पुष्पिताग्रा." The gaṇas in the odd lines are न न र य and in the even न ज ज र and a long syllable. नृपतिः वनजकुसुमधारिणीं मृगव्यभूमिं श्रियमिव चिरमनुभूय गृहोन्मुखो बभूव—' The king set out for his palace after having long enjoyed, like the goddess of Royal Fortune, the impassable hunting forest, abounding in wild flowers, the spacious temples of elephants in which have been torn by the nail strokes of lions. '

St. 89. अथ—Construe अथ स [दशरथः] विषमपादगोपितार्थं जगदुपयोगवियुक्तभूरिधातुं बहुतुहिननिपातदोषदुष्टं कुकवेः प्रबन्धमिव गिरिमरहत्. विषमपादगोपितार्थं—Analyse विषमाः दुर्गमाः पादाः प्रत्यन्तपर्वतास्तैर्गोपिता रक्षिताः सर्वसाधारणैरप्राप्याः कृताः अर्था वज्रादयो येन स तं तादृशं, ' The treasures of precious stones &c, in which have been made inaccessible (to people in general) on account of its adjacent rugged hills. ' As applied to poetic composition or प्रबन्ध, the compound may be analysed thus:—विषमः न्यूनाधिकाक्षरकृतः पादः श्लोकचतुर्थांशः तत्र गोपितः स्वसंकेतसमासाधिक्याप्रतीतादिपदप्रयोगवशादस्फुटोऽर्थः श्लोकतात्पर्यार्थो यस्मिन् तं तादृशं, ' The gist of the verse in which has been intentionally concealed and often rendered obscure by employing one's own convention and also a string of unintelligible compound words and other obscure words in a foot made of more or less syllables. ' जगदुपयोगवियुक्तभूरिधातुं—Analyse जगतः उपयोगः तस्मात् वियुक्ताः भूरिधातवः गैरिकमनःशिलादयो यस्य तं तादृशं, ' The metallic substances in which are hidden away from the utility of the world (in general)'. As applied to प्रबन्ध, the compound may be analysed in the following way:—जगदुपयोगवियुक्ताः महाकविभिः काव्यान्तरेऽप्रयुक्ताः धातवो भूवादयः शब्दशास्त्रप्रसिद्धा यस्मिन् तं तथोक्तं, ' The various roots in which differ from those in general use in the works of well known writers. ' बहुतुहिननिपातदोषदुष्टं—Analyse बहु च तत् तुहिनं च बहुतुहिनं तस्य निपाताः तेषां दोषेण दुष्टः तं तादृशं, 'Worth avoiding on account of the natural defect or noxious quality of a constant snow fall in large quantities. ' As applied to प्रबन्ध, it may be analysed thus:—तु, हि, न, इत्यादयो ये बहवो निपातशब्दास्तेषां दोषेण च दुष्टं, 'Vitiated by the fault of constantly employing particles or indeclinables such as तु, हि, न &c, in a Kàvya. ' Mark the well known plays upon words in the stanza. अथ स विषमपादगोपितार्थं गिरिं कुकवेः प्रबन्धमिव अरहत्—' Like the composition of a bad poet, the king then left the mountain, the treasures of precious stones &c. in which have been made inaccessible (to people in general) on account cf its adjacent rugged hills. the metallic substances in which have been hidden away from the general

utility of the world and which had become worth avoiding on account of the natural defect (or noxious quality) of a constant snow fall in large quantities. '

St. 90. सपदि—Construe नृपो दिशि सपदि निबद्धभूरिघोषं परमविनीतमनोज्ञनागवृन्दं मणिगणमण्डितकान्तं स्वकीयं पुरं जलधिमिव आससाद. निबद्धभूरिघोषं—Analyse भूरिश्चासौ घोषश्च भूरिघोषः । निबद्धो भूरिघोषो यस्मिन् तत्तादृशं, ' Enveloped in loud roars or thundering noise. ' परमविनीतमनोज्ञनागवृन्दं—Analyse परमाः श्रेष्ठाः विनीताः सुशिक्षिताः । अथ वा । परमधिकं विनीताः सुशिक्षिताः मनोज्ञाः मनोरमाश्च ये नागाः हस्तिनः तेषां वृन्दानि कुलानि यस्मिन् तत् तादृशं, 'In which there were herds of highly trained and beautiful elephants. ' When applied to the ocean or जलधि, the compound may be analysed as:—परमविभिः दिव्यपक्षिभिः नीतं मनोज्ञं मनोहरं नागवृन्दं सर्पसमूहो यस्मिन् यस्माद्वा तत्तादृशं, ' A collection of beautiful serpents from which has been taken away by celestial birds. ' (or) ' A collection of beautiful serpents to which has been brought by celestial birds. ' मणिगणमण्डितकान्तं—Analyse मणीनां गणाः तैः मण्डितं अत एव कान्तं सुन्दरं, ' Decorated by collections of jewels arranged in an ornamental fashion. ' When applied to जलधि, it may be analysed as:—मणिगणमण्डितेन मौक्तिकसमूहविभूषणेन कान्तः जलप्रान्तप्रदेशः यस्मिन् तत्तादृशं, ' The watery regions in which are illuminated by ornaments of multitudes of pearls.' नृपः दिशि निबद्धभूरिघोषं जलधिमिव स्वकीयं पुरं सपदि आससाद—' The king instantly came down to his capital, which was like the acean enveloped in loud roars reaching as far as quarters, in which there were herds of highly trained and beautiful elephants and which was decorated by collections of jewels arranged in an ornamental fashion (in the shops). '

CANTO II.

St. 1. रावणेन—Construe दावाग्नितेजसा रावणेन रणे भग्नाः देवाः पुरस्कृतपुरन्दराः [सन्तः] जगत्पतिं द्रष्टुं जग्मुः. *Cf.* Ku. II. "तस्मिन्विप्रकृताः काले तारकेण दिवौकसः। तुरासाहं पुरोधाय धाम स्वायंभुवं ययुः॥" रावण—The demon king of Lanká or Ceylon, from which he expelled his half brother Kubera. He was the son of विश्रवस्, by his wife निकषा, daughter of the Ra'kshasa सुमालिन्. He was half brother of Kubera and grandson of the *R*ishi पुलस्त्य; and as Kubera is the king of Yakshas, Rávaṇa is a king of demons called Ra'kshasas. Pulastya is said to be the progenitor, not only of Ra'vaṇa, but of the whole race of Rákshasas. He had ten heads and twenty arms and also four legs in infancy, and had the power of assuming any form at will. In his attempt to propitiate ब्रह्मन् he is said to have cut off all his heads but one, when the deity was pleased. He was the most powerful king of his day. Even the gods yielded to his power and were almost enslaved by him. He once attempted to uproot the Kaila'sa mountain but S'iva pressed it down and crushed the demon's hand under it; from this calamity he was relieved only by propitiating that deity. His character is described as libidinous and cruel. In consequenee of his having abducted S'itá, Ra'ma invaded Lanka' and killed him in fight. दावाग्नितेजसा—Analyse दावस्य अग्निः दावाग्निः। दावाग्नेरिव तेजो यस्य स दावाग्नितेजाः तेन, 'Possessing the lustrous power like that of the forest fire.' जगत्पतिं—Analyse जगतां पतिः जगत्पतिः तं तादृशं, 'To the lord of (three) worlds.' पुरस्कृतपुरन्दराः—Analyse पुरस्कृतः पुरन्दरो यैस्ते, 'Having their front led by the town-splitting god,' (i. e. Indra). पुरन्दरः—Analyse पुरं दारयतीति, 'Town-splitter.' 'Fortress destroyer.' An epithet of Indra as breaking cities into fragments with his thunderbolt. The metre of this canto is अनुष्टुभ् (also called श्लोक). Definition:—"श्लोके षष्ठं गुरु ज्ञेयं सर्वत्र लघु पञ्चमम्। द्विचतुःपादयोर्ह्रस्वं सप्तमं दीर्घमन्ययोः". In this metre each verse must consist of eight syllables with the following restrictions:–That the fifth syllable of each verse be short; that the sixth syllable of each verse be long; and that the seventh be alternately long and short. रावणेन रणे भग्नाः देवाः जगत्पतिं द्रष्टुं जग्मुः—'Overthrown in the battle by Ra'vaṇa, who

had a lustrous power like that of the forest-fire, the gods set out to see the Lord of the worlds, requesting Indra to take their lead' (*lit.* placing Indra in front of them).

St. 2. निजदेह°—Construe निजदेहभराक्रान्तनागनिश्वासरंहसा गतागतपयोराशिपातालतलमास्थितं [जगत्पतिं द्रष्टुं जग्मुरिति पूर्वेणान्वयः]. गतागत°—Analyse पयसां राशिः पयोराशिः । गतागतश्चासौ पयोराशिश्च गतागतपयोराशिः तस्य पातालतलं गतागतपयोराशिपातालतलं, 'To him who has made his abode in the lower region (*lit.* surface) of the nether world situated below the ocean, the waters whereof were made to ebb and flow.' निजदेह°—Analyse निजश्चासौ देहश्च निजदेहः विष्णोः शरीरं तस्य भरेण आक्रान्तो यो नागः तस्य निश्वासस्य रंहः जवस्तेन, 'By the impetuous force of the hard breathings of the great serpent labouring under the weight of his (Vishṇu's) own body.' This and the following seven verses form a कुलक which is thus defined:—"द्वाभ्यां युग्ममिति प्रोक्तं त्रिभिः श्लोकैर्विशेषकम् । कलापकं चतुर्भिः स्यात् तदूर्ध्वं कुलकं स्मृतम्."

St. 3. आसीनं—Construe तत्क्षणत्यक्तनिद्रार्तिबद्धरागायतेक्षणं [अत एव] स्रस्तमौलिमाल्यविभूषणं भोगिनि आसीनं [जगत्पतिं द्रष्टुं जग्मुरिति पूर्वेण सम्बन्धः]. स्रस्तमौलि°—Analyse स्रस्तानि च तानि मौलेर्माल्यानि च स्रस्तमौलिमाल्यानि तान्येव विभूषणं यस्य स तं तादृशं, 'Whose ornaments of garlands were slipped off from the crown of his head.' तत्क्षण°—Analyse तत्क्षणमेव त्यक्ता निद्रायाः आर्तिरापद् तया बद्धरागं आयतेक्षणं यस्य स तं तादृशं, 'Who, at that moment, had shaken off the dullness of sleep and so had his long eyes red.' भोगिनि आसीनं तं द्रष्टुं जग्मुः—'Him who was lying on the serpent, whose ornament of garlands had slipped off from the crown of his head and who at that moment had shaken off the dullness of sleep and so had his long eyes red,—'

St. 4. भुजङ्ग°—Construe अम्भोनिधिच्छेदे भुजङ्गपृथुकारूढमातङ्गमकराश्रयं युद्धं नृपलीलया पश्यन्तं [जगत्पतिं द्रष्टुं जग्मुरिति पूर्वेणान्वयः]. भुजङ्ग°—Analyse भुजङ्गानां पृथुकास्तैरारूढो मातङ्गमकराणां आश्रयो यस्मिन् तत् तादृशं युद्धं, 'A conflict in which the asylum of marine monsters was marched on with overpowering energy by young ones of large serpents.' These young ones and the large serpents were the followers of S'esha, and they had driven out from the conflict these marine monsters. मातङ्गमकर *m.*—'A kind of marine monster; probably a monstrous crocodile.' अम्भोनिधिच्छेदे—Analyse अम्भसां निधिः अम्भोनिधिः तस्य छेदः तस्मिन्, 'In a portion of the ocean.' 'In a certain part of the ocean.' नृपलीलया—Analyse नृपाणां लीला नृपलीला तया नृपलीलया, 'Out of a kingly sport.' अम्भोनिधिच्छेदे नृपलीलया युद्धं पश्यन्तं—'In one part of the ocean, beholding in a kingly amusive spirit, a conflict, in

which the asylum of marine monsters was marched on with overpowering (martial) energy by young ones of large serpents,'—

St. 5. भोगि°—Construe भोगिभोगासनक्षोभो माभूदिति भक्त्या आनतशरीरेण गरुत्मता सुदूरतः सेव्यमानं [जगत्पतिं द्रष्टुं जग्मुरिति पूर्वेण सम्बन्धः]. भोगि°—Analyse भोगिनः शेषस्य भोगः आभोगः । शरीरमिति यावत् । स एव आसनं सिंहासनं तस्य क्षोभः, 'An agitation of the seat (or throne) made up of the body of the serpent शेष.' *Cf.* R. X. 7. "भोगिभोगासनासीनं ददृशुस्तं दिवौकसः." सुदूरतः *ind*—'At a long distance.' 'From a respectable distance.' आनतशरीरेण—Analyse आनतं शरीरं यस्य स तेन तादृशेन, 'By him who has bent down his body' (i. e. head). भक्त्या—'Through ardent devotion.' गरुत्मान् *m.*—'Garu*d*a.' *Cf.* R. X. 13. "उपस्थितं प्राञ्जलिना विनीतेन गरुत्मता." A mythical bird or vulture, half-man, half-bird on which Vishṇu rides. He is the king of birds and descended from Kas'yapa and Vinatà, one of the daughters of Daksha. He is the great enemy of serpents, having inherited his hatred from his mother, who had quarrelled with her co-wife and superior, Kadru, the mother of serpents. His lustre was so brilliant that soon after his birth the gods mistook him for Agni and worshipped him. He is represented as having the head, wings, talons, and beak of an eagle, and the body and limbs of a man. His face is white, his wings red, and his body golden. He had a son named Sanpa'ti, and his wife was Unnati or Vina'yaka'. According to the Maha'bha'rata, his parents gave him liberty to devour bad men, but he was not to touch Bràhmaṇas. Once, however, he swallowed a Bràhamaṇa and his wife, but the Bràhmaṇa so burnt his throat that he was glad to disgorge them both. Garu*d*a is said to have stolen the Am*ri*ta from the gods in order to purchase with it the freedom of his mother from Kadru. Indra discovered the theft and fought a fierce battle with Garu*d*a. The Am*ri*ta was recovered, but Indra was worsted in the fight, and his thunderbolt was smashed. भक्त्यानतशरीरेण गरुत्मता सुदूरतः सेव्यमानं—'Him who was attended on by Garu*d*a who had bent down his head through ardent devotion and was standing at a respectable distance, thinking that there should arise no disturbance to the throne made up of the bcdy of the serpent S'esha,'—

St. 6. अर्करश्मि°—Construe अर्करश्मिभयेन पातालतल्पमास्थितं प्रीत्या लक्ष्मीमुखतुषारांशौ व्यापारितेक्षणं [जगत्पतिं द्रष्टुं जग्मुरिति पूर्वेणान्वयः]. अर्क-

रश्मिभयेन—Analyse अर्कस्य रश्मयः अर्करश्मयः तेभ्यो भयं तेन, 'As if through fear of the solar rays.' पातालतलं—Analyse पातालस्य तलं पातालतलं तत्र आस्थितः तं तादृशं, 'Living in the lower part of the nether world.' लक्ष्मीमुखतुषारांशौ—Analyse लक्ष्म्याः मुखं लक्ष्मीमुखं तदेव तुषारांशुः शीतांशुः चन्द्रः तस्मिन्, 'On the moon-like face of Lakshmî.' व्यापारितेक्षणं—Analyse व्यापारितं ईक्षणं येन स व्यापारितेक्षणः तं तादृशं, 'Who had directed his eyes towards.' प्रीत्या लक्ष्मीमुखतुषारांशौ व्यापारितेक्षणं—'Him who had taken his abode in the lower part of the nether world as if through fear of being scorched by the sun's rays and who had directed his eyes, through affection towards the moon-like face of Lakshmî,'—

St. 7. स्वमुखे—Construe स्वमुखे सञ्चरदृष्टेः पद्मायाः अङ्कविन्यस्तपार्ष्णिना पादपद्मेन नाभिमण्डलं स्पृशन्तं [जगत्पतिं द्रष्टुं जग्मुरिति पूर्वेण सम्बन्धः]. स्वमुखे—Analyse स्वस्य मुखं स्वमुखं तस्मिन्, 'Towards his own face.' सञ्चरदृष्टेः—Analyse सञ्चरन्ती दृष्टिर्यस्याः सा तस्याः 'Of her whose sight is directed towards (or moving about).' अङ्कविन्यस्तपार्ष्णिना—Analyse अङ्के विन्यस्तः पार्ष्णिर्यस्य तेन, 'The heels whereof were laid on her lap.' *Cf.* R. X. 8. "अङ्के निक्षिप्तचरणमास्तीर्णकरपल्लवे." पादपद्मेन—Analyse पादः पद्ममिव पादपद्मं तेन पादपद्मेन, 'By his lotus-like foot.' नाभिमण्डलं—Analyse नाभेर्मण्डलं नाभिमण्डलं, 'The circle of her navel.' स्वमुखे सञ्चरदृष्टेः पद्मायाः नाभिमण्डलं पादपद्मेन स्पृशन्तं—'Him who was touching the circle of the navel of Lakshmî whose eyes were directed to his face with his lotus-like feet, the heels whereof were laid on her lap,'—

St. 8. सव्यापसव्य°—Construe तटद्वयस्थचन्द्रार्कविन्ध्यशैलमिव उच्छ्रितं सव्यापसव्यभागस्थपाञ्चजन्यसुदर्शनं [जगत्पतिं द्रष्टुं जग्मुरिति पूर्वेणान्वयः]. सव्यापसव्यभागस्थपांचजन्यसुदर्शनम्—Analyse सव्यश्च अपसव्यश्च सव्यापसव्यौ तौ च भागौ च सव्यापसव्यभागौ तयोः स्थितौ पांचजन्यसुदर्शनौ यस्य स तं तादृशं, 'On the right and left sides of him were laid the Pánchajanya (conch) and the Sudars'ana weapon.' तटद्वयस्थचंद्रार्कविन्ध्यशैलं—Analyse तटद्वये स्थितौ चन्द्रार्कौ यस्य स तादृशः विन्ध्यशैलः तमिव, 'Like the Vindhya mountain on both the sides of which were the sun and the moon.' विन्ध्य *m.*—The mountains which stretch across India, and divide what Manu calls the Madhyades'a or middle-land, the land of the Hindus, from the south, that is, they divide Hindusthána from Deccan. For further particulars see our note on Agastya canto IV. 59. Translate :—'Him who had the Pánchajanya and Sudars'ana on the right and left sides of him and so appeared raised up like the Vindhya mountaion on both the sides of which are the sun and the moon,'—

St. 9. पुरुषं—Construe पुरुषं नत्वा पुरुहूताद्या स्कन्नशक्तिः गीर्वाणसंहतिः सनातनं नुतियुतां गिरं ऊचे. पुरुहूताद्या—Analyse पुरुहूतः आद्यो यस्याः सा, 'Beginning with Indra.' गीर्वाणसंहतिः—Analyse गीर्वाणानां अमराणां संहतिः समूहः, 'The multitude of the gods.' सनातनं पुरुषं-'To the Eternal Being.' स्कन्नशक्तिः—Analyse स्कन्ना शक्तिर्यस्याः, 'With power paralyzed.' नुतियुतां—Analyse नुतिभिर्युता नुतियुता तां तादृशीं, 'Full of praise.' स्कन्नशक्तिः गीर्वाणसंहतिः नुतियुतां गिरं ऊचे—'The multitude of gods headed by Indra with paralyzed power, bowed down to the Eternal Being and addressed a speech (to him) full of praise.'

St. 10. समुद्रमथने—Construe समुद्रमथने यस्य भ्रमन्मन्दरखण्डिताः प्रदीप्तांगदकोटयः ताराः इव दिशो वव्रुः. समुद्रमथने—Analyse समुद्रस्य मथनं समुद्रमथनं तस्मिन्, 'At the time of the churning of the ocean.' 'In the process of the ocean being churned.' भ्रमन्मन्दरखण्डिताः—Analyse भ्रमन् चासौ मन्दरश्च भ्रमन्मन्दरः तेन खण्डिताः भ्रमन्मन्दरखण्डिताः, 'Broken into pieces by the Mandara mountain in motion.' Mandara is the name of a sacred mountain, the residence of various deities; it served the gods and Asuras (demons) for a churning stick at the churning of the ocean for the recovery of the Am*ri*ta and thirteen other precious things, lost during the deluge; Vishṇu is fabled to have become incarnate in the form of a Kûrma or tortoise for the purpose of sustaining this mountain on his back, the serpent Vàsuki serving as a rope with which to whirl it round. *Cf.* महाभारत, आदिपर्व. 1112 &c. प्रदीप्तांगदकोटयः—Analyse अङ्गदानां कोटयः अंगदकोटयः। प्रदीप्ताश्च ताः अंगदकोटयश्च प्रदीप्तांगदकोटयः, 'The points of अङ्गद (arm-let) were blazing with light or the points of blazing arm-lets.' समुद्रमथने यस्य प्रदीप्तांगदकोटयः ताराः इव दिशो वव्रुः—'At the time of churning the ocean, the points of his blazing arm-lets being broken into pieces by the Mandara in motion scattered over the quarters like stars.'

St. 11. येन—Construe दुर्वारवीर्येण येन सागराम्बरचन्द्रमाः पातालपालानां यशःपिण्डमिव शंखं च उद्धृतम्. दुर्वारवीर्येण—Analyse वारयितुं दुष्करं दुर्वारं। दुर्वारं वीर्यं यस्य स तेन तथोक्तेन, 'By him whose valour cannot be repressed,' 'of an irresistible valour (or power).' सागराम्बरचन्द्रमाः—Analyse सागरः एव अम्बरं तस्मिन् चन्द्रमाः, 'The moon in the sky in the form of the ocean.' The conch is one of the fourteen jewels that came out in the process of the churning of the ocean. They are:-
लक्ष्मीः कौस्तुभपारिजातकसुरा धन्वन्तरिश्चन्द्रमा गावः कामदुघाः सुरेश्वरगजो रंभादिदेवांगनाः। अश्वः सप्तमुखो विषं हरिधनुः शंखोऽमृतं चांबुधेरत्नानीह चतुर्दश प्रतिदिनं

कुर्युः सदा मङ्गलम् " ॥ पातालपालानां—Analyse पातालानां पालाः तेषां तथोक्तानां, 'Of the guardians of the Pàtálas.' पाताल *n.*—One of the seven regions under the earth and the abode of the Nàgas or serpents and demons. The seven regions are enumerated as follows:—अतल, वितल, सुतल, रसातल, तलातल, महातल, and पाताल; but पाताल is sometimes used as a general name for all : according to महाभारत, पाताल is also a town in the world of the serpent-race. शंख *m. n*—'The conch.' यशःपिण्ड *m. n.*—Analyse यशसः पिण्डं यशःपिण्डं, 'Like a round ball of fame.' दुर्वारवीर्येण येन पातालपालानां यशःपिण्डमिव शंखं उद्धृतम्—'By him of an irresistible valour was brought out the conch which served as the moon in the sky in the form of the ocean, as if it were a round ball of the fame of the guardians of the nether regions.'

St. 12. यं—Construe अंसद्वयसंसक्तचन्द्रादित्यांगदश्रियं ताराहारांकवक्षसं यं देवाः त्रिविक्रमे नेमुः. अंसद्वय°—Analyse अंसद्वये संसक्तौ यौ चन्द्रादित्यौ ताभ्यां अंगदयोः श्रीर्यस्य स अंसद्वयसंसक्तचन्द्रादित्यांगदश्रीः तं तादृशं, 'Having a splendour of arm-lets made of the sun and the moon stuck close to his pair of shoulders.' त्रिविक्रम *n.*—'The three steps or strides (of Vishṇu).' त्रिविक्रमः—A name of Vishṇu used in the *Ṛig*-veda, and referring to three steps or paces which he is represented as taking. These steps, according to the opinion of a commentator, are "the three periods of the sun's course,—his rising, culminating and setting." An old commentator says, "Vishṇu stepped by separate strides over the whole universe. In three places he planted his step, one step on the earth, a second in the atmosphere, and a third in the sky, in the successive forms of Agni, Vàyu, and Sûrya." The great commentator Sáyaṇa, a comparatively modern writer, understands these steps as being the three steps of Vishṇu in the Vàmana or dwarf incarnation, and no doubt they were the origin of this fiction. "In the Treatà-yuga, or second age, the Daitya king Bali had, by his devotions and austerities, acquired the dominion of the three worlds, and the gods were shorn of their power and dignity. To remedy this, Vishṇu was born as a diminutive son of Kas'yapa and Aditi. The dwarf appeared before Bali, and begged of him as much land as he could step over in three paces. The generous monarch complied with the request. Vishṇu took two strides over heaven and earth; but respecting the virtues of Bali, he then stopped leaving the dominion of Pàtála, or the infernal regions, to Bali."

ताराहारांकवक्षसं—Analyse ताराणां ये हाराः तेषां अंको वक्षसि यस्य स ताराहारांकवक्षाः तं तादृशं, 'Having on his breast a mark of the starry garlands.' देवाः ताराहारांकवक्षसं तं त्रिविक्रमे नेमुः—'The gods bowed down to him who had a mark of the starry garlands on his breast and had (also) the splendour of arm-lets made of the sun and the moon stuck close to his pair of shoulders, for his three strides.'

St. 13. मन्थवात°—Construe मन्थवातभ्रमन्मेघनक्षत्रादित्यमण्डलं व्योमापि येन पुरा सह सिन्धुना निर्मथितम्. मन्थवातभ्रमन्मेघनक्षत्रादित्यमण्डलं—Analyse मेघाश्च नक्षत्राणि च आदित्यमण्डलं च एतेषां समाहारः मेघनक्षत्रादित्यमण्डलम्। मन्थवातवत् भ्रमत् मेघनक्षत्रादित्यमण्डलं यस्मिंस्तद् मन्थवातभ्रमन्मेघनक्षत्रादित्यमण्डलम्, 'Having the orb of the sun, constellations and clouds whirling round like the whirl-wind.' पुरा सह सिन्धुना येन व्योम निर्मथितम्—'In times of yore, even the heavenly vault, with its orb of the sun, constellations and clouds whirling round like the whirl-wind, was stirred about by him.'

St. 14. नाभि°—Construe मायाशयालुना येन भीमौ नाभिपद्मस्पृशौ मधुकैटभौ कीटवत् पाणिभिः पाटितौ कामं. मायाशयालुना—Analyse मायया शयालुः मायाशयालुः तेन, 'By the Being dozing in an imaginary slothfulness.' नाभिपद्मस्पृशौ—Analyse नाभिः पद्ममिव नाभिपद्मं तत् स्पृशतः इति नाभिपद्मस्पृशौ, 'Trying to seize the navel-lotus (i. e. the lotus-like navel).' मधुकैटभौ—Analyse मधुश्च कैटभश्च मधुकैटभौ, 'The names of Asuras slain by Vishṇu.' मधु-कैटभ *m.* Were two horrible demons, who, according to the महाभारत and the Puràṇas, sprang from the ear of Vishṇu while he was asleep at the end of a Kalpa, and were about to kill Bramhá, who was lying on the lotus springing from Vishṇu's navel. Vishṇu killed them, and hence he obtained the names of कैटभजित् and मधुसूदन. The Màrkan*d*eya Pura'ṇa attributes the death of Kai*t*abha to उमा, and she bears the title of Kai*t*abhà. The Harivans'a states that the earth received its name of Mediní from the marrow (*medas*) of these demons. In one passage it says that their bodies, being thrown into the sea, produced an immense quantily of marrow or fat, which Náráyaṇa used in forming the earth. In another place it says that the Medas quite covered the earth, and so gave it the name of Medinì. This is another of the many etymological inventions. येन भीमौ मधुकैटभौ कीटवत् पाणिभिः पाटितौ कामं—'The formidable demons Madhu and Kai*t*abha trying to seize his navel-lotus were torn to pieces with his hands agreeably to his desire (कामं),

like insects, by that Supreme Being, dozing in an imaginary slothfulness.'

St. 15. सर्वं—Construe सर्वं लोकत्रयं संहृत्य शयनं गतो यश्च उदधौ सान्द्रीभूतः सलिलस्कन्धः इव दृश्यते. *Cf.* R. XIII. 6. "संहृत्य लोकान्पुरुषोऽधिशेते". लोकत्रयं—Analyse लोकांना त्रयं लोकत्रयं, 'World-triad.' 'The three worlds' (viz. heaven, earth and the lower regions). सलिलस्कन्धः—Analyse सलिलानां स्कन्धः सलिलस्कन्धः, 'A large body or mass of water, (*lit.* a trunk or avalanche). सर्वं लोकत्रयं संहृत्य शयनं गतो यः उदधौ सलिलस्कन्धः इव दृश्यते—'After having annihilated (all) the three worlds he took repose and looked like a large body of solidified water in the ocean.'

St. 16. तस्मै—Construe स्मरणमात्रेण सद्यः तमोनुदे सत्त्वमधिश्रित्य त्रैलोक्यं परिरक्षते तस्मै तुभ्यं नमः. स्मरणमात्रेण Expl:—स्मरणमेव स्मरणमात्रं तेन, 'By mere remembering you,' or 'by mere thinking of you.' तमोनुदे—Analyse तमः नुदतीति तमोनुद् तस्मै, 'Dispersing darkness.' 'Dispelling darkness.' तमस् *n.*—'Quality of darkness or ignorance.' 'Mental darkness.' सत्त्व *n.*—The quality of purity or goodness regarded in philosophy as the highest of the three Guṇas which are supposed to constitute the external world, the other two being रजस् and तमस्. The quality of सत्त्व renders a person in whom it predominates chaste, true, honest, wise &c., and a thing pure, clean &c. According to the सांख्य philosophy, nature consists in the equipoise of three Guṇas called सत्त्व, रजस् and तमस्, i. e. goodness, passion and darkness or virtue, foulness and ignorance. सत्त्वमधिश्रित्य त्रैलोक्यं परिरक्षते तस्मै तुभ्यं नमः—'A bow to such a one as you are, who instantly remove the quality of darkness by mere remembering you and preserve the three worlds, having recourse to the quality of सत्त्व.'

St. 17. स्थिति°—Construe स्थितिनिर्माणसंहारभेदयोगेन भेदितः स्पृष्टसत्त्वरजस्तमाः ते योगः त्रिधा समभूत्. स्थिति°—Analyse स्थितिश्च निर्माणं च संहारश्च स्थितिनिर्माणसंहाराः तेषां भेदयोगेन, 'In accordance with the divisions known as or conformably to the divisions known as स्थिति, 'continuance in life,' निर्माण, 'creating or creation' and संहार 'the periodical destruction of the universe at the end of a कल्प.' स्थिति *f.*—In philosophy one of the three states through which the system of created things and every individual being passes, these three states are, उत्पत्तिः, 'arising into being,' स्थितिः, 'continuance in life,' and लयः, 'dissolution.' योग *m.*—Accor-

ding to the Buddhist philosophy 'the union of the individual soul with the universal soul.' *Cf.* R. X. 16. "नमो विश्वसृजे पूर्वं विश्वं तदनु बिभ्रते । अथ विश्वस्य संहर्त्रे तुभ्यं त्रेधास्थितात्मने ॥ स्पृष्टसत्त्वरजस्तमाः— Analyse सत्त्वं च रजश्च तमश्च सत्त्वरजतमांसि । स्पृष्टानि सत्त्वरजतमांसि यस्मिन् स स्पृष्टसत्त्वरजस्तमाः, 'To which are concurrent the qualities of सत्त्व, रजस्, and तमस्.' स्पृष्टसत्त्वरजस्तमाः ते योगः त्रिधा समभूत् 'Made to be divided in accordance with the divisions known as Sthiti, Nirma'ṇa and Sanhàra, thy Yoga, O god, has become (divided) into three parts (or has become threefold) to which are concurrent the qualities of Sattva, Rajas and Tamas .'

St. 18. कुक्षौ—Construe तव कुक्षौ परिश्रम्य विश्वं पश्यन् विदामग्र्यः विशाम्पतिः त्वां त्रैलोक्यभरसासहिं विवेद. विदामग्र्यः—'The best of the wise.' 'The foremost of the wise.' त्रैलोक्यभरसासहिं—Analyse त्रयाणां लोकानां समाहारः त्रैलोक्यं तस्य भरः त्रैलोक्यभरः तस्य सासहिः तं तादृशं, 'Able to bear the whole burden of the three worlds.' सासहि *adj.*—'Able to bear much.' तव कुक्षौ परिश्रम्य—'Having laboured much in thy womb and looking (from there) at this universe, the lord of the people the best of the wise, knew thee to be able to bear the whole burden of the three worlds.'

St. 19. एवं—Construe नाकस्य भोक्तृभिः भक्त्या एवं नुतः गदनाशनः जगन्नेता हरिः हारि हितं वाक्यं जगाद. जगन्नेता—Analyse जगतो नेता जगन्नेता 'The conductor or the master of the world.' "कर्तरि च" Pa'ṇini. II. 2. 16. 'A word ending with a sixth case-affix is not compounded with a word ending with तृच् or अक when the force of these latter affixes is that of an agent.' (*obs.*) This rule is not very strictly observed in classical literature. *Cf.* "घटानां निर्मातुस्त्रिभुवनविधातुश्च कलहः." गदनाशनः—Analyse गदस्य नाशनः गदनाशनः, 'Destroying diseases.' 'Destroying sickness or calamities.' हरिर्हारि हितं वाक्यं जगाद—'Praised in this way through ardent devotion by the Svarga-enjoyers, Hari, the master of the world and the destroyer of calamities, delivered a pleasing and sweet address to them.'

St. 20. प्रबलारिबल°—Construe प्रबलारिबलप्राणविक्रियाहेतुहेतयो देवाः दैवक्षता इव किं तु स्रस्तौजसो जाताः. प्रबलारि° Analyse प्रबलानि अरीणां बलानि तेषां प्राणानां विक्रिया एव हेतुस्तादृशा हेतयो येषां ते, 'Having weapons the unique object of which was to destroy or annihilate the lives of the powerful armies of enemies.' For हेतयः *Cf.* R. X. 12. "हेतिभिश्चेतनावद्भिः," किं तु—'Whether indeed.' स्रस्तौजसः—Analyse स्रस्तानि ओजांसि येषां ते, 'whose bodily strength was gone forever.' 'With their power paralyzed.' दैवक्षताः--Analyse दैवेन क्षताः दैवक्षताः, 'Des-

troyed by fate or destiny.' 'Stricken by destiny.' 'Fate-stricken.' देवाः किं नु स्कन्नौजसो जाताः—'Why have the gods, who had weapons, the sole object of which was to destroy the lives of powerful armies of enemies, indeed become deprived of their personal strength, as if, fate-stricken ?'

St. 21. हरेः—Construe शोकक्षामा ध्यानारुणा हरेर्नेत्रपरम्परा परिम्लानरक्तोत्पलवनश्रियं किं बिभर्ति. *Cf.* Ku. II. 2. "तेषामाविरभूद्ब्रह्मा परिम्लानमुखश्रियाम्। सरसां सुप्तपद्मानां प्रातर्दीधितिमानिव ॥" शोकक्षामा-Analyse शोकेन क्षामा शोकक्षामा, 'Dried up from grief.' ध्यानारुणा—Analyse ध्यानेन अरुणा ध्यानारुणा, 'Red by meditation or reflection.' नेत्रपरम्परा—Analyse नेत्राणां परम्परा नेत्रपरम्परा, 'The row of his eyes.' Because Indra is called सहस्राक्ष or सहस्रनेत्र. परिम्लानरक्तोत्पलवनश्रियं—Analyse रक्तानि च तानि उत्पलानि च रक्तोत्पलानि। वनस्य श्रीः वनश्रीः। परिम्लानानि रक्तोत्पलानि यस्याः सा परिम्लानरक्तोत्पला। परिम्लानरक्तोत्पला चासौ वनश्रीश्च परिम्लानरक्तोत्पलवनश्रीः तां तादृशीं, 'The beauty of a forest having its red-lotuses withered.' हरेर्नेत्रपरम्परा परिम्लानरक्तोत्पलवनश्रियं किं बिभर्ति—'Why does the row of Indra's eyes, dried up from grief, and red by serious reflection, bear the beauty of a forest the red-lotuses in which have been withered away.'

St. 22. पाशपाणिः—Construe इष्टविग्रहो वनगोचरः पाशपाणिः असौ वरुणो वीरोऽपि क्षुद्रः पाशीव केन पीडितः. *Cf.* Ku. II. 21. "किं चायमरिदुर्वारः पाणौ पाशः प्रचेतसः। मंत्रेण हतवीर्यस्य फणिनो दैन्यमाश्रितः ॥" पाशपाणिः—Analyse पाशः पाणौ यस्य सः, 'One in whose hand there is a noose.' 'Armed with a noose.' When applied to a wretched fowler, पाशपाणि means, 'one armed with a net of strings or cords'. 'One in whose hand there is a net of strings.' इष्टविग्रहः—Analyse इष्टो विग्रहो यस्य सः। अभिमतदेहभृदिति यावत्। 'One who assumes a form at will.' When applied to a wretched fowler इष्टविग्रहः means, 'catching a bird.' (वि *m.f.* a bird) which he thinks acceptable, or which is dear to him (अभीष्टपक्षिग्राही). वनगोचरः—Analyse गावः चरन्त्यस्मिन्निति गोचरः। वनं जलं गोचरः प्रदेशो यस्य सः। जलप्रदेशवर्ती, 'One who has water for his abode.' 'Living in a watery abode.' When applied to a wretched fowler, वनगोचरः means, 'wandering in a forest,' 'a forest roamer' (अरण्यचारी). वरुण *m.*—The universal encompasser, the all-embracer. One of the oldest of the Vedic deities, a personification of the all-investing sky, the maker and up-holder of heaven and earth. As such he is king of the universe, king of gods and men, possessor of illimitable knowledge, the supreme deity to whom especial honour is due. He is often associated with Mitra, he being the ruler

of the night and Mitra of the day; but his name frequently occurs alone, that of Mitra only seldom. In later times he was chief among the lower celestial deities called A'dityas, and later still he became a sort of Neptune, a god of the seas and rivers, who rides upon the Makara. This character he still retains. His sign is a fish. He is regent of the west quarter and one of the Nakshatras or lunar mansions. According to the Mahábhàrata he was son of Kardama and father of पुष्कर. The Mahàbhàrata relates that he carried off भद्रा, the wife of उतथ्य, a Bràhmaṇa, but उतथ्य obliged him to submit and restore her. He was in a way the father of the sage वसिष्ठ. In the Vedas, Varuṇa is not specially connected with water, but there are passages in which he is associated with the element of water both in the atmosphere and on the earth, in such a way as may account for the character and functions ascribed to him in the later mythology. In the Puràṇas, Varuṇa is sovereign of the waters, and one of his accompaniments is a noose, which the Vedic deity also carried for binding offenders: this is called नागपाश, पुलकांग or विश्वजित्. His favourite resort is पुष्पगिरि, 'flower mountain', and his city वसुधानगर or सुखा. He also possesses an umbrella impermeable to water, formed of the hood of a cobra, and called आभोग. वीरोऽपि वरुण: क्षुद्र: पाशीव केन पीडित:—'By whom is this god वरुण, though a warrior, holding a noose weapon in his hand, assuming forms at will, and having watery-abode, oppressed like a wretched fowler?'

St. 23. किमयं—Construe किमयं मातरिश्वा कृशोऽपि सन् भूरिभि: शोकसंतापै: निजनि:श्वासै: पुनरेव उपचीयते. शोकसंतापै:—Analyse शोकात् संतापा: शोकसंतापा: तै:, 'Inflaming by sorrow.' 'Consuming by sorrow or grief.' मातरिश्वन् *m.* [श्वा] Expl:—मातरि अन्तरिक्षे श्वसिति चेष्टते or मातरि अन्तरिक्षे श्वयति संचरति । यद्वा । मातरि जनन्यां श्वयति वर्धते सप्तसप्तकरूपत्वात् । "श्वुक्षन्-" (उ. १।१५९) इति निपातनात्सप्तम्या अलुक्. 'Breathes or moves in the atmosphere.' This divine being is identified with वायु: the wind. मातरिश्वन् is also the name of Agni himself, so called as, 'सर्वस्य जगतो निर्मातर्यन्तरिक्षे श्वसन् वर्तमान:'. निजनि:श्वासै:—Analyse निजाश्च ते नि:श्वासाश्च निजनि:श्वासा: तै:, 'By reason of his hard breathings.' उपचीयते—'To become strong.' कृशोऽपि सन् अयं मातरिश्वा किं पुनरेवोपचीयते—'How is it that this god Màtaris'van (wind) though spare (or lean), appears to have again gathered his strength (or increased in bulk) by his frequent hard breathings consequent on inflaming sorrow (or consuming grief).'

St. 24. संपत्—Construe ध्रुवपरावृत्तिः संपत् । एवं विधिनिबंधना । सोऽयं दहनोऽपि सन् शोकविश्वभुजा दह्यते. ध्रुवपरावृत्तिः—Analyse ध्रुवा परावृत्तिर्यस्याः सा, 'Having a nature of turning back.' 'Possessing a sure nature of retreating.' विधिनिबंधना—Analyse विधेर्निबंधना विधिनिबंधना, 'Decree of the fate (or destiny).' शोकविश्वभुजा—Analyse विश्वं भुनक्तीति विश्वभुक् । शोकः एव विश्वभुक् शोकविश्वभुक् तेन तादृशेन, 'By fire in the form of sorrow consuming (or eating) all things.' 'By all consuming sorrow.' ध्रुवपरावृत्तिः संपत् । एवं विधिनिबंधना—'Wealth has a nature sure to turn back (from the possessor); such in fact is the decree of Fate.' सोऽयं दहनोऽपि सन् शोकविश्वभुजा दह्यते—'Though himself *Dahana* (the Burner) this god is burnt by the fire in the form of sorrow, devouring all (or eating everything)'.

St. 25. संप्राप्तजडिमा—Construe भानुः संप्राप्तजडिमा चंद्रमाश्च तीव्रतापः दैवौ एतौ धामव्यत्ययविप्लवं किं वहतः. संप्राप्तजडिमा—Analyse संप्राप्तो जडिमा यस्य सः, 'Inherited frigidity by nature.' Of a frigid nature.' तीव्रतापः—Analyse तीव्रस्तापो यस्य, 'Having (by nature) intense heat.' 'Of an intense heat.' 'Possessing intense heat.' धामव्यत्ययविप्लवं—Analyse धाम्नः व्यत्ययः तस्य विप्लवः तं तादृशं, 'Labouring under a misfortune of the reverse order of power' i. e. showing an opposite nature of power. धामन् *n.*—'Power,' 'strength,' 'natural vigour.' व्यत्यय *m.*—'Opposition to the usual rule,' 'inverted or reverse order,' 'transmutation,' 'interchange &c.' विप्लव *m.*—'Misfortune.' 'Evil.' 'Calamity.' 'Disaster.' दैवौ एतौ धामव्यत्ययविप्लवं किं वहतः 'The sun has got frigidity and the moon sheds intense heat: how is it that these gods (thus) display a reverse order of their power?'

St. 26. शुचैव—Construe सोऽहं शुचैव सगदः । भूयः अनया धृतया किं । इति गिरिधन्वनो मित्रेण नूनं गदा त्यक्ता. सगदः—Analyse गदया सह सगदः, 'Bearing a mace.' 'Armed with a mace.' A सहबहुव्रीहि compound. गिरिधन्वनः—Analyse गिरिरेव धनुर्यस्य स गिरिधन्वा तस्य तादृशस्य, 'Of one who is armed with a bow of clouds (or of mountains).' 'Of Indra.' गिरि in the sense of 'a cloud' is often sanctioned by the commentators on Vedic works. इति गिरिधन्वनो मित्रेण नूनं गदा त्यक्ता—'I am Sagada (with pain) by grief.' 'Why need I hold this Gadà (mace) in my hand?' 'With these words, that friend of Giridhanvan, (viz. Kubera) seems to have thrown down his mace.'

St. 27. लाघवं—Construe दण्डहस्ते महिषस्य रक्षके सायुधवाहने कीनाशे शिशाविव एवं लाघवं केन कृतं. लाघव *n.*—'Insignificance,' 'unimportance.'

'slight,' 'disrespect.' कीनाशः or यमः—'The god of death. In the Vedas यम is god of the dead, with whom the spirits of the departed dwell. He was the son of विवस्वत् (the sun), and had a twin-sister named यमी or यमुना. These are by some looked upon as the first human pair, the originators of the race; and there is a remarkable hymn, in the form of a dialogue, in which the female urges their cohabitation for the purpose of perpetuating the species. Another hymn says that यम "was the first of men that died, and the first that departed to the (celestial) world." He it was who found out the way to the home which cannot be taken away: "Those who are now born (follow) by their own paths to the place whither our ancient fathers have departed." In the epic poems यम is the son of the sun by संज्ञा (conscience), and brother of विवस्वत् (Manu). Mythologically he was the father of युधिष्ठिर. He is the god of departed spirits and judge of the dead. A soul when it quits its mortal form repairs to his abode in the lower regions; there the recorder, चित्रगुप्त, reads out his account from the great register called अग्रसंधानी, and a just sentence follows, when the soul either ascends to the abodes of the Pit*ri*s (Manes), or is sent to one of the twenty-one hells according to its guilt, or it is born again on earth in another form. यम is regent of the south quarter, and as such is called दक्षिणाशापति. He is represented as of a green colour and clothed with red. He rides upon a buffalo, and is armed with a ponderous mace and a noose to secure his victims. सायुधवाहने—Analyse आयुधं च वाहनं च आयुधवाहने ताभ्यां सहितः सायुधवाहनः तस्मिन् तादृशे, 'To him who has a weapon and a vehicle.' दण्डहस्ते—Analyse दण्डः हस्ते यस्य स तस्मिन् तादृशे, 'Holding a rod in hand.' 'Having a hand armed with a rod.' सायुधवाहने कीनाशे एवं लाघवं केन कृतं—'Who (ever) has thus given a slight to Yama (the god of death); who has a weapon and conveyance, who has a rod in hand and is the protector of the buffalo (on which he rides),—as to a child.' Mark that all the atttributes are common to Yama as well as शिशु.

St. 28. कल्पानिल—Construe शिलिनः प्रेरकः शक्त्या पातिततारकः कल्पानिलः इव भीमः अवार्यः स्कन्दः दैन्यं किमास्थितः. कल्पानिलः—Analyse कल्पस्य अनिलः कल्पानिलः, 'A terrible wind (or storm) at the time of the destruction of the world'. अवार्यः Expl:—वारयितुमशक्यः, 'Difficult to be prevented.' 'Difficult to be checked or impeded.' 'Difficult to be stopped or obstrneted.' 'Irresistible.' शिलिनः—'Of the

peacock of Kártikeya.' When applied to कल्पानिल, शिखिन: means 'of the fire.' पातिततारकः—Analyse पातितः तारकः तारकासुरो येन सः, 'Who had struck down the demon Tàraka.' When applied to कल्पानिल the compound may be analysed as, पातिताः तारकाः येन, 'Which had thrown down (or cast down) the heavenly bodies such as, planets, stars &c.' तारक *m.*—A powerful demon, son of वज्रांग and वरांगी. He propitiated Brahman and asked as a boon that he should not meet with death from any one but a child seven days old. When he became intolerable by his mischievous pranks, Kàrtikeya was born and slew the demon on the seventh day of his birth. दैन्यमास्था—'To be reduced to a pitiable or miserable condition or state.' 'To bring down to low-spiritedness.' कल्पानिल इवावार्यः स्कन्दः किं दैन्यमास्थितः—'Why is Skanda, who propels his peacock, who had struck down the demon Táraka by his (personal) strength, and who is terrible and irresistible like the wind at the time of the universal destruction, reduced to such a miserable plight.'

St. 29. आहत्य—Construe आहत्य हतसर्वास्त्रा इयं चण्डी रणे भ्रूधनुर्मात्रधारिणी कटाक्षशरशेषा केन कृता. भ्रूधनुर्मात्रधारिणी—Analyse भ्रूरेव धनुः भ्रूधनुः। भ्रूधनुरेव भ्रूधनुर्मात्रं तस्य धारिणी भ्रूधनुर्मात्रधारिणी, 'Holding a bow exclusively made of her eye-brows.' हतसर्वास्त्रा—Analyse हतानि सर्वाणि अस्त्राणि यस्याः सा हतसर्वास्त्रा, 'Who is deprived of all her missiles'. कटाक्षशरशेषा—Analyse कटाक्षाः एव शराः कटाक्षशराः ते शेषं यस्याः सा, 'With a residue (or remainder) of arrows of her side glances.' चण्डी [चण्डा]—The goddess Durgà, especially in the form she assumed for the destruction of the Asura called Mahisha. केन इयं चण्डी कटाक्षशरशेषा कृता—'Having been injured (or beaten) and deprived of all her missiles in a battle, by whom is this goddess Chandî made to hold a bow exclusively consisting of her eyebrows and with a residue of arrows of her side glances?'

St. 30. प्रमथानां—Construe असुरद्विषां नायकस्य प्रमथानामधीशस्य महः कूटस्थोऽपि शोषवैकृतं किं नु सेवते. प्रमथानामधीशस्य—'Lord of Prmathas i. e. गणेश.' प्रमथ is the class of fiends attending on S'iva, and गणेश is their lord. There are troops or classes of inferior deities especially certain troops of demigods considered as S'iva's attendants and under the special superintendence of god Gaṇapati. *Cf.* Kálikápurâṇa. "नाना रूपधरा ये वै जटाचन्द्रार्धमण्डिताः । ते सर्वे सकलैश्वर्ययुक्ता ध्यानपरायणाः । संसारविमुखाः सर्वे यतयो योगतत्पराः । सिंहव्याघ्रादिसारूप्या अणिमादिसमावृताः । अपरे प्रमथाः शंभोः प्रमथास्तथा स्मृताः । विचित्ररूपाभरणा जटाचन्द्रार्ध-

माण्डिताः । आकाशमार्गे गच्छन्तमनुगच्छन्ति नित्यशः । ध्यानस्थं परिचर्यन्ति सलिलादिभिरीश्वरम् । नानाशस्त्रधराः शंभोर्गणास्तु प्रमथाः स्मृताः । अपरे गायनास्तालमृदङ्गपणवादिभिः । नृत्यन्ति वाद्यं कुर्वन्तो गायन्ति मधुरस्वरम् । षट्त्रिंशत्कोटयश्चैते हरस्य सकला गणाः. " माथकः [माठकः] or माथः [माठः]—' A guide who leads another in his way or course. ' ' One who conducts another safely in a road. ' असुरद्विषां—Analyse असुरान् द्विषन्तीति असुरद्विषः तेषां तादृशानां, ' Of the haters of demons i. e. of the gods. ' कूटस्थः—Analyse कूटे तिष्ठतीति कूटस्थः, ' Standing at the top.' ' Keeping the highest position. ' ' Immovable, ' ' uniform, ' ' unchangeable. ' शोषवैकृतं—Analyse शोषस्य वैकृतं शोषवैकृतं, ' Undergoing a chage of dryness. ' ' A change into dryness. ' मद *m.*—' The juice or ichor that exudes from an elephant's temples when in rut. ' प्रमथानामधीशस्य मदः कूटस्थोऽपि शोषवैकृतं किं नु सेवते—'Though lying on (or flowing from) the top of the temples (or occupying the highest position) why does the rutting-juice of the lord of the Pramathas who is a guide to (or the leader of) the haters of the demons, undergo a change of dryuess ? '

St. 31. वक्त्रश्वासाग्नि°—Construe वक्त्रश्वासाग्निपिंगांगकर्कोटाबद्धकन्धरः नागशोणितदिग्धास्यः तार्क्ष्यः किं नु राजशुकायते. वक्त्र°—Analyse वक्त्रस्य श्वासः स एव अग्निः तेन पिंगानि अंगानि यस्य स वक्त्रश्वासाग्निपिंगांगः स चासौ कर्कोटश्च वक्त्रश्वासाग्निपिंगांगकर्कोटः तेन आबद्धा कन्धरा यस्य स वक्त्रश्वासाग्निपिंगांगकर्कोटाबद्धकन्धरः, ' Having his neck bound up by the serpent Karko*t*aka whose body has become reddish-brown by flames of fire of the exhalations from his mouth. ' नागशोणितदिग्धास्यः—Analyse नागानां शोणितं तेन दिग्धं आस्यं यस्य स तादृशः, ' Having his mouth smeared with the blood of snakes. ' राजशुकायते—*Denomi. 3rd. per. sing.* ' Acts the part of a Royal parrot. ' ' Resembles a Royal parrot. ' (राजशुक इव आचरति or राजशुको भवति). तार्क्ष्यो किं नु राजशुकायते —' How is it that Garu*d*a acts the part of a Royal parrot, who has his mouth smeared with the blood of snakes, and who has his neck bound up by the serpent Karko*t*aka whose body has become reddish-brown by flames of fire of the exhalations from his mouth ?'

St. 32. सा—Construe अस्य च वासुकेः सा अग्निजिह्वातडिज्जालनद्धा फणावली वर्षान्ते घनश्रेणीव किं नु ध्मायति. अग्निजिह्वा°—Analyse अग्नियुक्ताः जिह्वाः अग्निजिह्वाः ता एव तडिज्जालं तेन नद्धा अग्निजिह्वातडिज्जालनद्धा, ' Girded round by a net of lightnings in the form of the fiery tongues. ' फणावली—Analyse फणानां आवली फणावली, ' A row of snake-hoods. ' घनश्रेणीव—Analyse घनानां श्रेणी घनश्रेणी, ' Like a line of clouds. '

वासुकिः—King of the Nágas or serpents who live in Pátála. He was used by the gods and Asuras for a coil round the mountain Mandara at the churning of the ocean. वर्षान्ते घनश्रेणिव वासुकेरस्य फणावली किं नु म्लायति—'And why does the row of hoods, of this Vásuki, girded round by a net of lightnings in the form of the fiery tongues, fade away like a line of clouds at the close of the rainy season ?'

St. 33. पृष्टवन्तं—Construe इति पृष्टवन्तं धिषणागम्यं अव्ययं जगदीश्वरं प्रभुः प्राज्ञः प्रांजलिर्धिषणो जगाद. प्रांजलिः—Analyse प्रबद्धो अंजलिर्येन सः, 'Who has formed a cavity of his hands,' i. e. with folded hands. धिषण *m.*—One of the names of B*ri*haspati, preceptor of the gods and regent of the planet Jupiter. Any Guru or spiritual preceptor. The intelligent one. धिषणागम्यं—Analyse धिषणया गम्यः धिषणागम्यः तं तादृशं, 'Accessible by knowledge or praise (hymns).' धिषणा *f.*–'Speech,' 'praise,' 'hymn,' 'intlligence,' 'intelleet,' 'understanding,' 'knowledge.' जगदीश्वरं—Analyse जगतां ईश्वरः जगदीश्वरः तं तादृशं, 'The lord of the worlds. इति पृष्टवन्तं जगदीश्वरं प्राञ्जलिर्धिषणो जगाद—'With folded hands, B*ri*haspati, the wise leader (of the gods), addressed the Eternal Lord of the universe, accessible only by knowledge (or praise) and who was thus inquiring after every god.'

St. 34. त्वया—Construe हे सर्वज्ञ त्वयेदं विज्ञातमेव [तथापि] पुनरुच्यते स्वामिनि [स्वामिने] स्वार्तिजल्पने भृत्यानां असौहित्यं हि. *Cf.* Ku. II. 31. "एवं यदात्थ भगवन्नामृष्टं नः परैः पदं। प्रत्येकं विनियुक्तात्मा कथं न ज्ञास्यसि प्रभो ॥." सर्वज्ञ—Analyse सर्वं जानातीति सर्वज्ञः तत्संबुद्धिः सर्वज्ञ, 'All-knowing,' 'all-wise,' 'omniscient.' असौहित्यं—Analyse न सौहित्यं असौहित्यं, 'Insatiableness,' सौहित्य *n.*—'Satiety.' 'Satisfaction.' स्वार्तिजल्पने—Analyse स्वार्तीनां जल्पनं स्वार्तिजल्पनं तस्मिन् तादृशे, 'Giving vent to one's own pain or evil.' 'Misfortune.' Maráthi students will recognize in this, their usual expression 'रडगाणे गाणे.' स्वार्ति *f.*—'Ones own pain or misfortune or evil.' हे सर्वज्ञ त्वयेदं विज्ञातमेव [तथापि] पुनरुच्यते—'Thou hast, O ominiscient Lord, already read our thoughts (or known what passes in our minds), however I will again give vent to them.' स्वामिनि [स्वामिने] स्वार्तिजल्पने भृत्यानां असौहित्यं हि—'For there is an insatiableness in the servants in the matter of giving vent to their misfortunes in the presence of their lord.'

St. 35. मानिनां—Construe पुलस्त्यसुतसंभवो दर्पीकृतजगद्रक्षो रक्षोनाथो दशाननो मानिनामग्रणीरस्ति. पुलस्त्यसुतसंभवः—Analyse पुलस्त्यस्य ब्रह्मणो मानसपुत्रस्य सुतो यो विश्रवाः तस्मात् संभवो यस्य स तादृशः, 'Sprung from the son of Pulastya' i. e. born of Vis'ravas, the son of Pulastya.

दर्पोद्धृतजगद्रक्षः—Analyse दर्पेण उद्धृता जगतां रक्षा येन स तादृशः, 'One who has eradicated the preservation of the world through haughtiness.' रक्षोनाथः—Analyse रक्षसां नाथो रक्षोनाथः, 'The lord of demons.' दशाननः—Analyse दश आननानि यस्य सः, 'Having ten faces.' 'An epithet of Rávaṇa.' रक्षोनाथो दशाननो मानिनामग्रणीरस्ति—'There rules a lord of the demons, Das'ánana by name born of the son of पुलस्त्य the foremost of the haughty, who from his innate haughtiness, has, O Lord, uprooted the preservation (of the world or the peace of the world).'

St. 36. स—Construe जगन्नाशफलाय फलसाधनः महौजाः स च चीरी निर्विकारः सन् महत्तपः चिरं चचार. महौजाः—Analyse महदोजो यस्य स महौजाः, 'Of great prowess or might.' 'Of great power.' जगन्नाशफलाय—Analyse जगतां नाशो जगन्नाशः स एव फलं तस्मै, 'In order to secure the fruit or end, consisting of the destruction of the world.' फलसाधनः—Analyse फलमेव साधनं यस्य सः, 'Wanting to effect an end (*lit.* fruit).' 'Wanting to attain an end or object.' निर्विकारः—Analyse निर्गतो विकारो यस्मात् सः, 'Possessing an unchangeable nature.' 'Having a nature showing no change.' 'unchangeable.' चीरिन् *m.*—'Wearing a red garment suitable to an ascetic.' 'Clothed in bark.' स महौजाः निर्विकारः सन् महत्तपः चिरं चचार—'That demon of great power clothed in bark wanting to attain an end, with his mind unchanged, practised rigorous asceticism for a long time for securing the fruit consisting of the destruction of the world.'

St. 37. मातङ्ग°—Construe मातङ्गमकरक्रूरदन्तोल्लिखितवक्षसा तेन उदन्वति व्रतयताहारं तपस्तप्तं. मातङ्गमकर°—Analyse क्रूराश्च ते दन्ताश्च क्रूरदन्ताः । मातङ्गमकराणां क्रूरदन्ताः तैः उल्लिखितं वक्षो यस्य स तेन तादृशेन, 'Having the breast torn asunder by sharp tusks of marine animals (known as मातङ्गमकराः)'. 'With his breast scratched by the sharp tusks of marine animals.' व्रतयताहारं—Analyse व्रताय यतो नियतः आहारो यस्मिन् तत् तादृशं 'Taking food in which had been checked (or controlled) from a vow.' तेन उदन्वति व्रतयताहारं तपस्तप्तं—'With his breast (severely) wounded by the sharp tusks of marine animals, he practised in the ocean, religious austerities, taking food in which had been checked from his pious vow.'

St. 38. तत्तपस्तोषितः—Construe तत्तपस्तोषितः चतुर्मुखो विश्वेशः चतुराय वीराय तस्मै जगद्द्रव्यं जेतुं वरं प्रादात्. तत्तपस्तोषितः—Analyse तस्य तपः तत्तपः तेन तोषितः तत्तपस्तोषितः, 'Having been gratified by his religious austerities.' चतुर्मुखः—Analyse चत्वारि मुखानि यस्य सः, 'Having four faces.' 'An epithet of Brahmá.' The first member of the

Hindu triad; the supreme spirit manifested as the active creator of the universe. He sprang from the mundane egg deposited by the supreme first cause, and is the Prajápati, or lord and father of all creatures, and in the first place of the *R*ishis or Prajápatis. Brahmà is said to be of a red colour. He has four heads, originally he had five, but one was burnt off by the fire of S'iva's central eye because he had spoken disrespectfully. His vehicle is a swan or goose, from which he is called हंसवाहन. His residence is called ब्रह्मवृन्दा. The name ब्रह्मा is not found in the Vedas and Bráhmaṇas, in which the active creator is known as हिरण्यगर्भ, Prajàpati, &c.; but there is a curious passage in the S'atapatha Bráhmaṇa which says : "He (Brahman, neuter) created the gods. Having created the gods, he placed them in these worlds: in this world Agni, Váyu in the atmosphere, and सूर्य in the sky." Two points connected with Brahmà are remarkable. As the father of men he performs the work of procreation by incestuous intercourse with his own daughter, variously named वाच् or सरस्वती (speech) सन्ध्या (twilight), Satarúpà (the hundred-formed), &c. विश्वेश:—Analyse विश्वस्य ईश: विश्वेश:, 'The lord of the universe.' जगद्द्वयं—Analyse जगतां द्वयं जगद्द्वयं 'Two worlds.' The Ràmàyaṇa cites the following legend of Ràvaṇa's rigorous asceticism and his propitiation of the god Brahmà. 'And as in the tenth year he intended to strike off his tenth head, the Great-father presented himself at that place. And well-pleased, the Great-father came there along with the celestials. 'O Ten-necked one,' said (the Great-father). 'I am well-pleased with thee. Do thou, O thou cognizant of righteousness, at once ask for the boon that thou wishest to have. What wish of thine shall I realize? Thy toil must not go for nothing.' Thereat, the ten-necked one, bowing down his head unto the deity, said with a delighted heart,—his words faltering with ecstacy,—'O Revered one, creatures have no other fear than (that of) death; and enemy there is none that is like unto death. Therefore immortality is even what I crave for.' Thus accosted ब्रह्मा spoke unto the ten-necked one,—'Thou canst not be immortal. Do thou therefore ask of me some other boon.' Thus addressed by the Creator, ब्रह्मा, the Ten-necked one, O Ràma, standing before him with joined hands, said,—'O Lord of creatures, I would, O eternal one, be incapable of being slain by birds and serpents, Yakshas, Daityas, Dánavas and Ràkshasas and the deities; for,

O thou that art worshipped by the immortals, anxiety I have none from any other beings. Indeed, I deem as straw creatures such as men &c. ' Thus accosted by the Rakshas—the Ten-necked one—that rightious-souled one, the Great-father, along with the celestials, said,—' O formost of Ràkshasas, what thou sayest shall come to pass. ' Having, O Ráma, said this unto the Ten-necked one, the Great-father (again spoke),—' Here ! I, having been gratified, will confer on thee a fresh boon. O Rákshasa, O sinless one, those heads of thine which have been offered as sacrifices and which have sunk into the fire, shall again be thine. And, O placid one, I shall also confer on thee another boon difficult of being obtained,—The form that thou shalt wish to wear, shall instantly be thine.' As soon as the Great-father had spoken thus, the heads that had been offered as sacrifices into the fire, rose up again.' See Rámáyana, Uttarkán*d*a, canto X. चतुर्मुखो वीराय तस्मै जगद्द्वयं जेतुं वरं प्रादात्—' Having been (extremely) gratified by asceticism, the god Brahmá, the lord of the universe, conferred a boon of conquering two worlds on that skillful warrior.'

St. 39. स—Construe कदाचित् स नाकौकसामरिः हारगौरं हरस्थानं रटन्नागं नगं पटुनादं [यथा तथा] व्यपाटयत्. रटन्नागं—Analyse रटन्तो नागा यत्र स रटन्नागः तं तादृशं, ' Having (a herd of) roaring elephants'. नाकौकसां—Analyse नाकः ओको येषां ते नाकौकसः तेषां, 'Making Svarga their abode.' हारगौरं—Analyse हारवद् गौरो हारगौरः तं तादृशं, ' White like garlands of flowers.' हरस्थानं-Analyse हरस्य स्थानं हरस्थानं, 'The residence of Hara' (i. e. S'iva). पटुनादं *adv*—Analyse पटुर्नादो यस्मिन् तत् यथा स्यात् तथा, 'Terribly roaring.' A Bahuvrîhi compound used as an adverb. *Cf.* बहुविधं, सकम्पं &c. कदाचित् स रटन्नागं नगं पटुनादं [यथा तथा] व्यपाटयत्— ' Once upon a time, that enemy of the gods (*lit* heaven-dwellers) tore up, with a terrible noise, the mountain, (which was) the abode of Hara, white like garlands of flowers and having roaring elephants.'

St. 40. स्फुरत्—Construe स्फुरन्नगशिरस्त्यक्तैः उन्नदन्नदनिर्झरैः पूषणि स्पृष्टे क्षणाद् घोरं झङ्कारं आतन्वति सति. स्फुरन्नगशिरस्त्यक्तैः—Analyse स्फुरन् यो नगः हिमाद्रिः तस्य शिरोभिः शिखरैः त्यक्तास्तैः तादृशैः, ' Let down by the summits of the mountain that was being shaken or moved. ' उन्नदन्नदनिर्झरैः—Analyse उन्नदन्तो ये नदाः तेषां निर्झराः तैः तादृशैः, ' By the torrents of the roaring rivers. ' नद *m*—' A river. ' ' A great river. ' Mallinàtha commenting on S'is'upálavadha, IV. 66. thus distinguishes between नद and नदी, " प्राक्स्रोतसो नद्यः प्रत्यक्स्रोतसो नदाः । नर्मदां विनेत्याहुः."

Mark the use of the absolute construction commencing from this up to 48th stanza. झङ्कार *m.*—'A low murmuring sound.' पूषणि स्पृष्टे क्षणाद् घोरं झङ्कारं आतन्वति सति—'While the sun, being touched by the torrents of great roaring rivers, come down from the head of the mountain that was shaking, was making a low murmuring sound',–

St. 41. वाजिनः—Construe अद्रिपातभीत्या अर्कसारथौ प्रग्रहाकृष्टखलीनावक्रकन्धरान् वाजिनः एकतो जवयति [सति]. प्रग्रहाकृष्टखलीनावक्रकन्धरान्—Analyse प्रग्रहैः आकृष्टानि खलीनानि तैरावक्राः ईषद्वक्राः कन्धरा येषां ते तान् तथोक्तान्, 'Having a curving bent of their necks on account of the bits of the bridles being forcibly drawn in by the reins'. जवयति—'Speeding.' 'Hastening.' Denomi. *pre. parti. loc. sing.* from जवः [जवं करोति]. अद्रिपातभीत्या—Analyse अद्रेः पातः अद्रिपातः तस्माद् या भीतिः तया, 'From fear of the fall of the mountain,' i. e. fearing lest the mountain would fall down. अर्कसारथौ—Analyse अर्कस्य सारथिः अर्कसारथिः तस्मिन् तादृशे, 'The charioteer of the sun.' i. e. Aruṇa. अद्रिपातभीत्या अर्कसारथौ वाजिनः एकतो जवयति [सति]—'When the charioteer of the sun was speeding to one side, the horses whose necks were slightly bent consequent on the bits of the bridles, being forcibly drawn in by the reins,–'

St. 42. घूर्णमान°—Construe घूर्णमानमहाशैलतटभ्रष्टे निर्झरे मत्तस्य उत्तरीये इव स्वस्थानं त्यजति [सति]. घूर्णमानमहाशैलतटभ्रष्टे—Analyse घूर्णमानो यो महाशैलः तस्य तटाद् भ्रष्टः तस्मिन्, 'Fallen down from the acclivity of the great mountain which was being agitated or turned round.' स्वस्थानं—Analyse स्वस्य स्थानं स्वस्थानं, 'Its own site.' मत्तस्य उत्तरीये इव निर्झरे स्वस्थानं त्यजति सति—'When the mountain-spring like a drunkard's upper garment was leaving its site, having fallen down from the acclivity of the great mountain, which was, often and often, in the process of being turned round,–'

St. 43. गौरी°—Construe गौरीभयपरिष्वंगस्पर्शलब्धमहोत्सवे संक्रुद्धधूर्जटिक्रोधप्रतिलोमप्रवर्तिनि [सति]. गौरी°—Construe गौर्याः भयं गौरीभयं तस्मात् यः परिष्वंगः तस्य स्पर्शेन लब्धो महोत्सवो येन तस्मिन् तादृशे, 'When there arose the great joy (accidentally) won (or attained) by the contact of an embrace from Gaurî overcome by fear.' गौरि—प्राक् कृष्णवर्णत्वेन जातत्वेऽपि पश्चात् पीतांगत्वात् तथात्वं—"योगाग्निदग्धदेहा सा पुनर्जाता हिमालये। शंखेन्दुकुंदधवला ततो गौरीति सा स्मृता." संक्रुद्धधूर्जटिक्रोधप्रतिलोमप्रवर्तिनि--Analyse संक्रुद्धश्चासौ धूर्जटिश्च संक्रुद्धधूर्जटिः तस्य क्रोधः तस्मात् प्रतिलोमेन प्रवर्तितुं शीलं यस्य तस्मिन्, 'Which had a nature to proceed contrary

to the wrath of Dhûrja*ti*, greatly enraged (or incensed),–' प्रतिलाम *adj.* Contrary to the natural course or order,' 'reverse' &c. opposed to अनुलोम *adj.* which means, 'in a natural direction,' 'in a regular order.'

St. 44. कपालनयनच्छिद्रं—Construe उत्त्रासविह्वले जटाबद्धफणावति संकोचितफणाचक्रं कपालनयनच्छिद्रं विशति [सति]. कपालनयनच्छिद्रं—Analyse कपाले यन्नयनं कपालनयनं तस्य छिद्रं कपालनयनच्छिद्रं, 'The socket of the eye on the forehead.' जटाबद्धफणावति—Analyse जटासु आबद्धः फणावान् जटाबद्धफणावान् तस्मिन् जटाबद्धफणावति, 'A hooded snake tied round the matted-hair (of S'iva).' सङ्कोचितफणाचक्रं—Analyse सङ्कोचितानि फणानां चक्राणि यस्य तत्, 'Having a contracted circle of hoods.' उत्त्रासविह्वले—Analyse उत्त्रासेन विह्वलः उत्त्रासविह्वलः तस्मिन्, 'Alarmed by terror or danger.' जटाबद्धफणावति कपालनयनच्छिद्रं विशति [सति], 'When the hooded snake, tied up round the matted-hair, being alarmed by terror, was about to rush into the socket of the eye on the forehead with having contracted the circle of its hoods,–'

St. 45. परित्रस्ते—Construe मातुरुत्सङ्गसङ्गिनि परित्रस्ते कुक्वाकुध्वजे कार्तस्वरमयं मेषं गोपयति [सति]. कुक्वाकुध्वजे—Analyse कुक्वाकुर्मयूरो ध्वजे यस्य स तस्मिन् तादृशे, 'Having the banner bearing on its cloth a picture of a peacock.' 'An epithet of Kártikeya, Pàrvatî's son.' कार्तस्वरमयं Expl:—कार्तस्वररूपं कार्तस्वरमयं, 'Made of burnished gold.' उत्सङ्गसङ्गिनि—Analyse उत्सङ्गं सजतीति उत्सङ्गसङ्गी तस्मिन्, 'Fond of lying on a lap.' 'Fully attached to a lap.' परित्रस्ते कुक्वाकुध्वजे कार्तस्वरमयं मेषं गोपयति [सति]—'When the frightened peacock-bannered god, fond of lying on his mother's lap, was trying to guard or protect his ram, made of burnished gold,–'

St. 46. उत्पश्यति—Construe क्रोधरोधार्तचेतसि ककुद्मनि भर्तुर्भ्रूभागभङ्गस्य प्रादुर्भावं चिरं धीरं उत्पश्यति [सति] क्रोधरोधार्तचेतसि—Analyse क्रोधस्य रोधः क्रोधरोधः तेन आर्तं चेतो यस्य स तस्मिन् तादृशे, 'With a mind disturbed by the arresting of his anger (or controlling wrath).' भ्रूभागभङ्गस्य—Analyse भ्रुवोर्भागौ भ्रूभागौ तयोर्भंगः भ्रूभागभङ्गः तस्य तादृशस्य, 'The contraction or knitting of the curves of the eyebrows.' ककुद्मिन् *m.*—'A bull with a hump on his shoulders.' An allusion to नान्दिन् the doorkeeper of S'iva. ककुद्मनि भर्तुभ्रूभागभङ्गस्य प्रादुर्भावं चिरं धीरं उत्पश्यति [सति]—'When the great bull, with mind disturbed by the arresting of his wrath, was steadily, for a long time, looking at the forth-coming result of his lord's knitting his eyebrows,–'

Sts. 47-48. रूढमूलमिव—Construe गौरीपतिः अधोलग्नैः श्वेतैः भुजङ्गमैः रूढमूलमिव [तथा] अग्रस्थस्फुरन्नक्षत्रमण्डलैः प्रौढपुष्पमिव रणत्सिंहकुलाकुलगुहामुखं कुञ्जगुञ्जत्सिंधुं गिरिं चरणेन न्यपीडयत्. रूढमूलं–Analyse रूढानि मूलानि यस्य स तं तादृशम्, 'Having its roots fully developed.' 'Having its roots stuck deep down.' प्रौढपुष्पं—Analyse प्रौढानि पुष्पाणि यस्य स तं तादृशं, 'Displaying a full growth of flowers.' 'Possessing a complete growth of flowers.' अग्रस्थस्फुरन्नक्षत्रमण्डलैः—Analyse अग्रे तिष्ठन्तीति अग्रस्थानि। नक्षत्राणां मण्डलानि नक्षत्रमण्डलानि। स्फुरन्ति च नक्षत्रमण्डलानि च स्फुरन्नक्षत्रमण्डलानि। अग्रस्थानि च स्फुरन्नक्षत्रमण्डलानि च अग्रस्थस्फुरन्नक्षत्रमण्डलानि तैः तादृशैः, 'With flashing planetary circles resting on the top.' रणत्सिंहकुलाकुलगुहामुखं—Analyse सिंहानां कुलं सिंहकुलम्। रणच्च तत् सिंहकुलं च रणत्सिंहकुलं तेन आकुलानि गुहानां मुखानि यस्य स तं तादृशं, 'With the mouths of caves filled with multitudes of roaring lions.' गौरीपतिः—Analyse गौर्याः पतिः गौरीपतिः, 'The lord of Gaurí' i. e. S'iva. कुञ्जगुञ्जत्सिन्धुं—Analyse कुञ्जेभ्यः गुञ्जन्तः सिन्धवः यस्मिन् स तं तादृशं, 'With thundering streams running from the arbours.' गौरीपतिः कुञ्जगुञ्जत्सिन्धुं गिरिं चरणेन न्यपीडयत्—'With his foot, the lord of Gaurí pressed down the mountain, with its thundering streams running forth from arbours, with ths openings of caves filled with multitudes of roaring lions and displaying, as it were, a full growth of flowers by means of flashing planetary circles resting on its top and having, as it were, its roots stuck deep down by means of white serpents dangling down.'

St. 49. धराधरभराक्रान्ते—Construe धराधरभराक्रांते बाहौ रावणेन बहुभिराननैः दिक्षु दीर्घप्रतिक्रोशो रवः कृतः. धराधरभराक्रान्ते—Analyse धरायाः धरः धराधरः तस्य भरेण आक्रान्तः तस्मिन् धराधरभराक्रान्ते, 'Pained by an overloading burden of the mountain.' दीर्घप्रतिक्रोशः—Analyse दीर्घश्चासौ प्रतिक्रोशश्च दीर्घप्रतिक्रोशः, 'A far-reaching reverberation of sound in echoes.' रावणेन बहुभिराननैः दिक्षु दीर्घप्रतिक्रोशो रवः कृतः—'With his arms severely pained by an overloading burden of the mountain, Rávaṇa with many months made a terrible roar in the quarters, the far reaching sound of which resounded with echoes.'

St. 50. तं—Construe स नीलकुट्टिमविन्यस्तैः कौंकुमैः मण्डलैरिव शिरश्छेदव्रणचक्रैः तं देवं अपूजयत्. शिरश्छेदव्रणचक्रैः—Analyse शिरसां छेदानां व्रणान्येव चक्राणि तैः शिरश्छेदव्रणचक्रैः, 'With circles of wounds due to severing of his heads.' नीलकुट्टिमविन्यस्तैः—Analyse नीलश्चासौ कुट्टिमश्च नीलकुट्टिमः तत्र विन्यस्ताः तैः तादृशैः, 'Laid on a blue paved floor.' कौंकुमैः Expl:—कुंकुमस्य विकाराः कौंकुमाः तैः, 'Made of the saffron powder.' स शिरश्छेद-

व्रणचक्रैः तं देवं अपूजयत्—'He worshipped that god with circles of wounds due to the severing of his heads, as if with circles of of saffron powder laid on a blue paved floor.'

St. 51. आज्ञापयितुं—Construe दश दिशो आज्ञापयितुं शूलिना एतस्य राक्षसस्य पंक्तिसंख्यानि वक्त्राणि पुनः सृष्टानि. पंक्तिसंख्यानि—Analyse पंक्तिर्दश संख्या येषु तानि तादृशानि, 'Possessing the number or ten.' *Cf.* पंक्तिरथः' दिशः आज्ञापयितुं शूलिना एतस्य राक्षसस्य वक्त्राणि पुनः सृष्टानि—'In order to carry out the command of this demon in the regions of ten quarters, the S'ûla-bearing god (or trident-bearing god) again created his faces, bearing the number of ten.'

St. 52. तमःस्थानं—Construe हे अज रणे तमःस्थानं बालिशं तं रावणं आसाद्य विकुण्ठितं सत् वैकुण्ठस्य शक्रस्य कुलिशं वज्रं स्वं धाम तेजः अजहात्. तमःस्थानं —Analyse तमः एव स्थानं यस्य स तमःस्थानस्तं तादृशं, 'An abode of the quality of darkness.' वैकुण्ठ *m.*—'An epithet of Indra as well as of Krishna.' *Cf.* विश्व and मेदिनी, "वैकुण्ठः कृष्णशक्रयोः". Hemachandra has:- "वैकुण्ठो वासवे विष्णौ." रणे तमासाद्य वैकुण्ठस्य कुलिशं स्वं धाम अजहात्— 'Having come in collision with (or having encountered) that foolish demon, the abode of the quality of darkness, in a battle, the thunderbolt of Indra instantly losing its power gave up, O Unborn Being, its native fiery energy.'

St. 53. तं—Construe वासवः स्वयं अजय्यं एकवीरं तं वैरस्य शान्तये अनवद्येन वसुना अद्यापि पूजयति. अनवद्येन—Analyse न अवद्यं अनवद्यं तेन अनवद्येन, 'Faultless,' 'shining,' 'brilliant,' 'pure,' 'clean.' अजय्यं—Expl. जेतुमशक्यं अजय्यं, 'Invincible.' एकवीरं—Analyse विशेषेण शत्रूनीरयतीति वीरः। एकश्चासौ वीरश्च एकवीरः तं तादृशं, 'A sole warrior (on earth).' वसु *n.*—'Water.' 'Gold.' 'Gem.' वासवः स्वयं तमेकवीरं अनवद्येन वसुना अद्यापि पूजयति—'Him ever victorious and the sole warrior on (earth) adores even now Indra in person by giving him clear water (or shining gems or burnished gold) in order to calm down (the fire of) his animosity.'

St. 54. बलिं—Construe विगतादरा सस्मितं वज्राय बलिं कुर्वती पौलोमी व्रीडासन्नमिताननं शक्रं कुरुते. विगतादरा—Analyse विगतः आदरो यस्याः सा तादृशी, 'She from whom respect is departed,' i. e. having no sense of respect or honour.' व्रीडासन्नमिताननं—Analyse व्रीडया सन्नमितं आननं येन स व्रीडासन्नमिताननः तं तादृशं, 'Who has hung down his face with the feeling of shame.' पौलोमी व्रीडासन्नमितानं शक्रं कुरुते—'Paulomi, wanting in the sense of respect and making an offering to वज्र

with smiles, makes Indra hang down his face with the feeling of shame.'

St. 55. यक्षनाथः—Construe यक्षनाथः तस्मै धनं दिशन् केवलं धनदः [आस्ते] सर्वस्वहरणप्रीतः रावणस्तु धनेश्वरो [बभूव]. यक्षनाथः—Analyse यक्षाणां नाथः यक्षनाथः, 'The lord of the demi-gods.' He was the son of Vis'ravas by इडाविडा, but he is sometimes called son of पुलस्त्य, who was father of विश्रवस्. This is explained by the Mahábhàrata, according to which Kubera was son of पुलस्त्य, but that sage being offended with Kubera for his adulation of Brahmà, "reproduced the half of himself in the form of विश्रवस्," and had Rávana and other children. Kubera's city is Alaká (also called प्रभा, वसुधरा, and वसुस्थली) in the Himálayas, and his garden चैत्ररथ on मन्दर, one of the spurs of mount Meru, where he is waited upon by the Kinnaras. Some authorities place his abode on mount Kailàsa in a palace built by विश्वकर्मन्. He was half-brother of Rávaṇa, and, according to the Ràmàyaṇa and Mahàbhárata, he once had possession of the city of Lanká in Ceylon, which was also built by विश्वकर्मन्, and from which he was expelled by Rávaṇa. The same authority states that he performed austerities for thousands of years, and obtained the boon from Brahmá that he should be immortal, one of the guardian deities of the world, and the god of wealth. So he is regent of the north, and the keeper of gold and silver, jewels and pearls, and all the treasures of the earth, besides nine particular Nidhis, or treasures, the nature of which is not well understood. Brahmà also gave him the great self-moving aerial car, पुष्पक. धनदः—Analyse धनं ददातीति धनदः, 'Bestower of wealth.' An epithet of Kubera. सर्वस्वहरणप्रीतः—Analyse सर्वस्वस्य हरणं सर्वस्वहरणं तस्मात् प्रीतः सर्वस्वहरणप्रीतः, 'Gratified by the seizure or confiscation of the whole of his property.' धनेश्वरः—Analyse धनानां ईश्वरः धनेश्वरः, 'The lord of riches.' यक्षनाथः धनदः तस्मै केवलं धनं दिशन् [आस्ते]—'Kubera, the lord of the demi-gods, giving him his wealth is only (in name) Dhanada.' सर्वस्वहरणप्रीतः रावणस्तु धनेश्वरो [बभूव]—'But Rávaṇa, gratified by the seizure of the whole of his property, has, in truth, become the lord of riches.'

St. 56. धर्म्यं—Construe प्रेतराजोऽपि धर्म्यं कर्म परित्यज्य पिशितप्रियं दानवं अभिप्रेतभक्ष्यदानेन प्रीणाति. धर्म्यं, Expl:—धर्मादनपेतं, 'Consistent with duty.' 'Not deviating from merit.' 'Just.' "धर्मपथ्यर्थ-

न्यायादनपेते " Páṇini IV-4-92. 'The affix यत् comes in the sense of 'not deviating therefrom,' after the words 'धर्म,' 'पथिन्,' 'अर्थ,' and 'न्याय' being in the ablative case in construction.' As पथ्यम् । शास्त्रीयात् पथो यदनपेतं तत्पथ्यम् । न तु तस्मादनपेतश्चोरः । 'Wholesome diet.' अर्थ्यं, 'fit,' न्याय्यं, 'Just,' 'suitable.' प्रेतराजः — Analyse प्रेतानां राजा प्रेतराजः, 'A king of the dead.' An epithet of Yama. "राजाहःसखिभ्यष्टच्" Páṇini. V-4-91. 'The affix टच् [अ] is added to the words राजन्, अहन्, and सखि, when standing at the end of a तत्पुरुष compound'. As परमाहः, कृष्णसखः &c. अभिप्रेतभक्ष्यदानेन—Analyse अभिप्रेतं यद्भक्ष्यं तस्य दानं तेन अभिप्रेतभक्ष्यदानेन, 'By making an offer of an approved diet (or edibles).' प्रेतराजो दानवं अभिप्रेतभक्ष्यदानेन प्रीणाति—'Even the king of the dead (i. e. Yama) keeping aside the work, consistent with duty, gratifies the demon fond of flesh (or meat), by offering him an approved diet (or edibles).'

St. 57. दूरतः—Construe च्युते हुताशने तन्मन्दिरद्वारदाहभीतो भानुः आदित्यमणितोरणाद् दूरतः [एव] सेवते. तन्मन्दिरद्वारदाहभीतः—Analyse तस्य मन्दिराणि तन्मन्दिराणि तेषां द्वाराणां दाहः तस्माद् भीतः तन्मन्दिरद्वारदाहभीतः, 'Afraid of the burning of the doors of his palaces.' आदित्यमणितोरणात्—Analyse आदित्यमणयः सूर्यकान्तमणयः तैः घटितात्तोरणात् आदित्यमणितोरणात्,—'From arches made of the sun-gems.' तन्मन्दिरद्वारदाहभीतो भानुः दूरतः सेवते—'Being afraid of the burning down of his palace doors from emitted fire, the sun-god waits on (or serves) him from a long distance from the arches made of the sun-gems.'

St. 58. निवृत्त°—Construe निवृत्ततत्सरःपद्मस्वापकारणतेजसा इन्दुना अशेषं कौमुदं वनं बोधनीयं किल. निवृत्त°—Analyse तस्य सरांसि तत्सरांसि तेषां पद्मानि तत्सरःपद्मानि तेषां स्वापः तस्य कारणं तेजः तत्सरःपद्मस्वापकारणतेजः । निवृत्तं तत्सरःपद्मस्वापकारणतेजो यस्य स निवृत्ततत्सरःपद्मस्वापकारणतेजाः तेन तादृशेन, 'Whose light, (which was) the cause of closing (*lit.* lulling to sleep) the full blown lotuses of his lakes, has now turned back from (or given up) its usual duty'. अशेषं कौमुदं वनं इन्दुना बोधनीयं किल—'Now probably the moon ought to rouse (or must cause to expand) the whole of the forest of moon-lotuses'. According to the poets, two duties are generally assigned to the moon namely one is to close the sun-lotuses and another to open the moon-lotuses. But the moon is represented as being afraid of incurring the displeasure of Rávaṇa by closing the sun-lotuses and so allowed them to remain in their full-blown state, as if, they were smiling under the sunshine. Being thus

deprived of one of his functions, he will naturally devote his sole attention to the other duty namely opening the night-lotuses.

St. 59. यथा—Construe कज्जलस्पर्शचित्रवैवर्ण्यसम्भवो यथा न [भविष्यति] तथा दीपकृत्यो वृषाकपिः ज्वलितुमादिष्टः. कज्जलस्पर्शचित्रवैवर्ण्यसम्भवः—Analyse कज्जलस्य स्पर्शः कज्जलस्पर्शः तेन चित्राणां वैवर्ण्यस्य संभवः कज्जलस्पर्शचित्रवैवर्ण्यसम्भवः, 'The possibility of discolouring the pictures from touch of collyrium (*lit.* soot).' दीपकृत्यः—Analyse दीपानां कृत्यं यस्य स दीपकृत्यः, ' Doing the business of lamps. ' ' Filling the office of lamps. ' वृषाकपि *m.* ' The fire-god. ' दीपकृत्यो वृषाकपिः तथा ज्वलितुमादिष्टः—' The fire-god, who filled the office of lamps, was ordered to burn in such a way as to leave no possibility of discolouring the pictures from touch of his soot.'

St. 60. लब्धसेवावकाशः—Construe लब्धसेवावकाशः समीरणः रतिक्लमथुमद्देहं तं तरङ्गान्तरगोचरः सन् सेवते. लब्धसेवावकाशः—Analyse लब्धः सेवायाः अवकाशो येन स लब्धसेवावकाशः, 'Having seized an opportunity of serving. ' ' Having got the opportunity of serving. ' रतिक्लमथुमद्देहं—Analyse रत्या क्लमथुमान् देहो यस्य स रतिक्लमथुमद्देहः तं तादृशं, ' Having his body exhausted (or fatigued) by (Rati) enjoyment. ' तरङ्गान्तरगोचरः—Analyse तरङ्गाणां अन्तरं तस्मिन् गोचरः, ' Visible in the midst of waves. ' समीरणः तरङ्गान्तरगोचरः सन् तं सेवते—' Having seized an opportunity of serving (him) the wind-god, visibly present in the midst of waves, waits on him, whose body was wearied by (Rati) enjoyment. '

St. 61. पातालहृदयान्तःस्थं—Construe पयोनिधिः पातालहृदयान्तःस्थं अग्रमांसमिव पद्मरागमुद्धृत्य पिशिताशिने ददाति. *Cf.* Ku. II, 37. " तस्योपायनयोग्यानि रत्नानि सरितां पतिः । कथमप्यम्भसामन्तरा निष्पत्तेः प्रतीक्षते ॥ " पातालहृदयान्तःस्थं Analyse हृदयस्य अन्तस्तिष्ठतीति हृदयान्तस्थं । पातालस्य हृदयान्तःस्थं पातालहृदयान्तःस्थं तत् तादृशं ' Lying in the interior bed of the nether world.' पद्मरागं—Analyse पद्मस्येव रागो यस्य सः ' Having the colour like that of a lotus,' i. e. a ruby. पयोनिधिः—Analyse पयसां निधिः पयोनिधिः 'A store of waters,' i. e. the ocean. अग्रमांसं—Analyse अग्रं च तन्मांसं च अग्रमांसं, 'The best part of the flesh,' i. e. the heart. पिशिताशिने—Analyse पिशितं मांसं अश्नातीति पिशिताशी तस्मै पिशिताशिने, ' To a flesh-eater'. 'To a flesh-devourer.' पयोनिधिः अग्रमांसमिव पद्मरागमुद्धृत्य पिशिताशिने ददाति—'Taking out the rubies hidden (or kept) in the interior bed of the nether world, the ocean makes them over to the flesh-eater (Rávaṇa), as if, its own heart.'

St. 62. काले—Construe कालाभ्रगर्भे कालेऽपि नर्मदादयो निर्मदा नद्यो वज्रायुधद्विषं [तं] सदा वज्रैर्नन्दयन्ति. कालाभ्रगर्भे—Analyse कालानि च तानि अभ्राणि च कालाभ्राणि तेषां गर्भो यस्मिन् सः, 'Filled with black clouds.' 'Crowded with dark clouds.' निर्मदाः—Analyse निर्गतो मदो यासां ताः तादृश्यः, 'Free from arrogance,' i. e. sober. 'Quiet.' 'Not proud.' 'Humble.' नर्मदादयः—Analyse नर्मदा आदिर्यासां ताः तादृश्यः, 'Beginning with the Narmadà' (i. e. Narmadá and other rivers). वज्रायुधद्विषं-Analyse वज्रमेव आयुधं यस्य स वज्रायुधः तं द्वेष्टीति वज्रायुधद्विट् तं तादृशं, 'To the enemy of the god who has the thunderbolt for his weapon.' i. e. to the enemy of Indra. नर्मदादयः वज्रायुधद्विषं सदा वज्रैः नन्दयन्ति—' Even in the rainy season, filled with dark clouds, the humble rivers such as Narmadá and others always gratify the hater of the god, who fights with his weapon of thunderbolt, by offering him the present of diamonds.'

St. 63. प्रियाजन°—Construe प्रियाजनपरिष्वंगप्रीतिं निरन्तरां कर्तुं ज्ञातमनोवृत्तिर्हिमागमः निशि तमुपैति. प्रियाजन°—Analyse प्रिया चासौ जनश्च प्रियाजनः तस्य परिष्वङ्गः तस्मात् प्रीतिः तां तादृशीं, 'Love sprung from an embrace of the beloveds,' i. e. lovely ladies in the inner apartment of his palaces. निरन्तरां—Analyse निर्गतं अन्तरं यस्याः सा तां तादृशीं, 'Without any intermediate space.' 'Having no intervening space.' 'Closely connected.' 'Constant.' ज्ञातमनोवृत्तिः—Analyse ज्ञाता मनसो वृत्तिर्येन सः, 'One who has read the frame of his mind.' 'One who has known his temper or disposition.' हिमागमः—Analyse हिमस्य आगमः हिमागमः, 'The setting in of winter or cold season.' 'Approach of cold.' 'Appearance of cold season.' प्रियाजनपरिष्वंगप्रीतिं निरन्तरां कर्तुं हिमागमः उपैति—'In order to make his love, consequent on the embraces of his ladies, constant the cold season waits on (*lit.* goes near) him at night, as if, it has read his mind.'

St. 64. तस्य—Construe दिवः प्रवसता सता मधुना सर्वर्तुषु तस्य विश्वमुद्यानवनं निजैः पुष्पैरधुना भूष्यते. सर्वर्तुषु—Analyse सर्वे च ते ऋतवश्च सर्वर्तवः तेषु, 'In all seasons.' 'In every season alike.' दिवः *f. accu. plu.*—'Over heavenly regions.' 'In sky.' 'In air.' दिवः प्रवसता सता मधुना निजैः पुष्पैः तस्योद्यानवनं भूष्यते—'Living afar off in the heavenly regions, the vernal season now-a-days decorates all his forest gardens with its own flowers in every season (alike).'

St. 65. दुराराध्य°—Construe ग्रीष्मो दुराराध्यस्वभावस्य तस्य सिषेविषां समालम्ब्य जलक्रीडादिनं चिरमुदीक्षते. दुराराध्यस्वभावस्य—Analyse आराद्धुं दुष्करो दुराराध्यः। दुराराध्यः स्वभावो यस्य स तस्य 'With an innate or peculiar dis-

position difficult to be made favourable.' सिषेविषां, Expl:—सेवितुमिच्छा सिषेविषा तां तादृशीं, 'Desire to serve.' जलक्रीडादिनं—Analyse जलेषु क्रीडा जलक्रीडा तस्याः दिनं जलक्रीडादिनं, 'A day appointed for sporting in water.' उदीक्ष् *vt.* 1. A. 'To wait,' 'to expect,' 'to look up for.' ग्रीष्मो जलक्रीडादिनं चिरमुदीक्षते—'Holding (or entertaining) a desire to serve him who has a disposition difficult to be made favourable, Grishma (the summer personified) long looks up for the day appointed for his sporting in water.'

St. 66. त्रास°—Construe त्रासकण्ठग्रहव्यग्रान् मानिनः तस्मिन्निच्छति [सति] अकालेऽपि लङ्कायां वारिदा धीरं गर्जन्ति. त्रास°—Analyse कण्ठानां ग्रहः कण्ठग्रहः । कण्ठग्रह एव त्रासः त्रासकण्ठग्रहः [or कण्ठग्रहत्रासः] तेन व्यग्राः तान् तादृशान्, 'Distracted by the terror of being seized by their necks.' अकाले—Analyse न कालः अकालः तस्मिन् अकाले, 'Unseasonable time.' 'Unseasonably.' 'Untimely.' 'In an improper time.' वारिदाः—Analyse वारीणि ददतीति वारिदाः, 'Clouds.' त्रासकण्ठग्रहव्यग्रान् मानिनः तस्मिन्निच्छति [सति]—'When he wishes the haughty to be distracted by the terror of being seized by their necks, the clouds are steadily thundering at Lanká even at an improper time,' (i. e. unseasonably). The poet means that clouds thunder untimely in Lanká, being afraid of seizure by the neck.

St. 67. अश्रान्ता—Construe अष्टहस्तपर्यायसंपदा अश्रान्ता वीजयति । इति [हेतोः] चामरधारिणीं कर्तुं चण्डीं अभिप्रेप्सुः. अश्रान्ता *f.*—Analyse न श्रान्ता अश्रान्ता, 'Untired.' 'Unwearied.' 'Without intermission.' अष्टहस्तपर्यायसंपदा—Analyse अष्टौ हस्ताः अष्टहस्ताः तेषां पर्यायः तत्र संपद् तया, 'By reason of an excellence in turning round her eight hands.' 'On account of an excellence in whirling round her eight hands.' अभिप्रेप्सुः—'Desirous of gaining, or obtaining.' चामरधारिणीं—Analyse चामराणि धारयतीति चामरधारिणी तां तादृशीं, 'Holding Chowries.' 'A Chowrie-holder.' अष्टहस्तपर्यायसंपदा अश्रान्ता वीजयति—'The goddess Chan*d*i with her eight hands showing an excellence (or displaying a perfect skill) of turning round, will fan without intermission.' इति [हेतोः] चामरधारिणीं कर्तुं चण्डी अभिप्रेप्सुः 'With this object in view he wishes to secure Chan*d*i inorder to make her his Chowrie-holder,' (i. e. for a Chowrie-holder).

St. 68. स्तब्धकर्णः—Construe श्रवणाक्षोभमारुतैः भूभक्तिकुसुमक्षेपदोषभीतः [अत एव] स्तब्धकर्णः गणाधिपः एनं नमति. स्तब्धकर्णः—Analyse स्तब्धौ कर्णौ यस्य स तादृशः, 'Stiff-eared.' 'Having the ears fixed.' श्रवणाक्षोभमारुतैः—Analyse श्रवणयोः आक्षोभः श्रवणाक्षोभः तस्माद् ये मारुताः तैः, 'The

currents of wind produced from the flappings of his ears.' भभक्ति-कुसुमक्षेपदोषभीतः—Analyse भुवि भूमौ भक्त्यर्थं मण्डनार्थं यानि कुसुमानि पुष्पाणि तेषां क्षेपः प्रचलनं स एव दोषोऽपराधः तस्माद् भीतो भूभक्तिकुसुमक्षेपदोषभीतः, 'Afraid of the fault of deranging or scattering flowers strewed on the ground for ornamental purpose.' भक्ति *f.* 'Decoration.' 'Ornament.' 'Embellishment.' क्षेप *m.*—'Throwing.' 'Casting.' 'Tossing.' 'Deranging.' 'Scattering.' गणाधिपः or गणेशः—Son of S'iva and Párvatî, said to have been sprung from the scurf of Pa'rvatî's body. He is the god of wisdom and good luck and the remover of obstacles. He is generally represented in a sitting posture, half man and half elephant, with a large belly and riding a mouse. He is addressed at the commencement of all undertakings and religious ceremonies. In a combat between Gaṇes'a and परशुराम the latter cut off one of Gaṇes'a's tusks, in consequence of which he is called एकदंत or एकदंष्ट्र. There are various stories as to how he got an elephant's head. He is said to have written the महाभारत at the dictation of व्यास. गणाः—Troops or classes of inferior deities especially certain troops of demi-gods considered as S'iva's attendants and under the special superintendence of the god Gaṇes'a. They are sixteen in all, beginning with Pramatha. See Kálika-Pura'ṇa chapter 29. स्तब्धकर्णो गणाधिपः एनं नमति—'Being afraid of committing the offence of deranging flowers strewed on the ground for ornamental purpose by the currents of wind produced from the flapping of his ears, the lord of Gaṇas, stopping the motion of his ears bows down to him.'

St 69. स्मरः—Construe प्रतीहार्यां स्मिताकूतविभ्रमैः कथितागमः स्मरश्च तस्य संसदं स्रस्तवाससा विशति. स्रस्तवाससा—Analyse स्रस्तं च तद्वासश्च स्रस्तवासः तेन तादृशेन, 'With a loose-garment.' स्मिताकूतविभ्रमैः—Analyse स्मितेन यद् आकूतं तस्माद् ये विभ्रमास्तैः तादृशैः, 'With amorous gestures betraying intention or purpose by smiles'. (or under the garb of smiling). कथितागमः—Analyse कथितः आगमः यस्य सः, 'Whose approach or coming near was announced.' प्रतीहार्यां स्मिताकूतविभ्रमैः कथितागमः स्मरः तस्य संसदं विशति—'And the god of love enters his audience hall with a loose-garment, his approach being announced by a female porter, with amorous gestures betraying her intention (or purpose) by smiles.'

St. 70. शुद्धान्तं—Construe तदाज्ञया स्त्रीजनस्य लीलोपदेशदानैकव्यग्रो मन्मथः अन्ततः शुद्धः शुद्धान्तं विशति. स्त्रीजनस्य—Analyse स्त्रियः एव जनः स्त्रीजनः तस्य स्त्रीजनस्य, 'To women.' 'To ladies.' लीलोपदेशदानैकव्यग्रः—Analyse

लीलानां उपदेशः तस्य दानं तस्मिन् व्यग्रः, 'Eagerly engaged in imparting instructions in amorous pastime,' (or erotical scicuce). मन्मथः तदाज्ञया स्त्रीजनस्य शुद्धान्तं विशति—'Being pure in mind, the god of love enters, by his order, the inner-apartments of his palace, eagerly intent on imparting instructions to the ladies in amorous pastime.'

St. 71. त्वयि—Construe स्वर्गसद्मनां रक्षाकृति दैवते त्वयि सत्यपि नक्तंचरेण एवं दिवत्रासः कथं वितन्यते. रक्षाकृति—Analyse रक्षां करोतीति रक्ष कृत् तस्मिन्, 'Lending protetion.' स्वर्गसद्मनां—Analyse स्वर्गः एव सद्म येषां ते स्वर्गसद्मानः तेषां स्वर्गसद्मनां 'Of those that have Svarga for their home.' 'Of those having Svarga for their abode.' रक्षाकृति त्वयि सत्यपि नक्तंचरेण एवं दिवत्रासः कथं वितन्यते—'When thou, O lord, art lending thy protection to the heaven-dwellers, how is it that the night-roaming fiend gives such trouble even to the heaven ?'

St. 72. भ्रातरि—Construe द्विषतो बाहुभग्नौजसि बिडौजसि भ्रातरि [सति] भोगिभोगे देवस्य तावत् केयं चिरं शायिका. बाहुभग्नौजसि—Analyse बाहुभ्यां भग्नं ओजो येन स बाहुभग्नौजाः तस्मिन्, 'Who has destroyed the bodily strength (of his enemy) by the power of his arms.' बिडौजस्—Derived from बिड् [or विड्] *vt.* 6. P. सेट् 'To break.' बिडं भेदकमोजोऽस्य or विदसु प्रजासु मनुष्येषु वा ओजोऽस्येति बिडौजाः इति केचित्. According to Vedic mythology the god Vishṇu is described as the younger brother to Indra. In the Vedic period Vishṇu is not placed in the foremost rank, and though frequently invoked with Indra, Varuṇa, the Maruts, Rudra, Va'yu and the Âdityas his superority to those is never stated, and he is described in one place as celebrating the praises of Indra and deriving his power from that god. Mark his later name इन्द्रानुज. भोगिभोगे-Analyse भोगिनः भोगः भोगिभोगः तस्मिन्, 'On the body of the great snake.' शायिका *f.*—'Sloth.' 'Repose.' 'To lie down.' Compare the Va'rtika on Pàṇi. III. 3. 108. "धात्वर्थनिर्देशे ण्वुल्वक्तव्यः" 'The affix ण्वुल् is employed also in simply pointing out the meaning of the roots; thus, आशिका 'to enjoy,' शायिका 'to lie down.' Also compare Pa'ṇi. II. 2. 15. "तृजकाभ्यां कर्तरि." 'A word ending with a sixth case-affix is not compounded with a word ending with 'तृच्' or 'अक' when the force of the genitive case is that of an agent.' The word कर्तरि qualifies the genitive. The affix तृच् is taught in Sûtra III. 1. 133, and the affix अक is not a single affix; all affixes that have

an element वु are अक; such as ण्वुल् or वुञ् or वुन् (Sûtra VII. 1. 1). Thus भवतः शायिका 'your honour's repose,' भवत आशिका 'your eating,' भवतोऽग्रगामिका 'your going in front.' भोगिभोगे देवस्य तावत् केयं चिरं शायिका—'When Indra, who had paralyzed (or destroyed) the (bodily) strength of his enemy by the power of his arms, is thy brother, how then under such circumstances (तावत्), the god indulges in sloth, for a long time, on the body of the great serpent.'

St. 73. आत्मस्वनुगुणं—Construe तव दृष्ट्या दैवं आत्मस्वनुगुणं मन्यामहे दैवहीनस्य जनस्य तु त्वं सुदर्शनो न हि. अनुगुणं *adj.*—Analyse अनुरूपाः गुणाः यस्मिन् तत् 'Having similar qualities.' 'Congenial with.' दृष्टि *f.*—'View.' 'Notion.' आत्मन् *m.*—'The natural temperament or disposition.' 'Nature.' 'Character.' दैवहीनस्य—Analyse दैवेन हीनः दैवहीनः तस्य, 'Unfortunate.' 'Unlucky.' 'Abandoned or deserted by good luck or fortune.' सुदर्शनः—Analyse सुकरं दर्शनं यस्य स सुदर्शनः, 'Easily seen.' 'Interview with him can easily be obtained.' तव दृष्ट्या दैवं आत्मस्वनुगुणं मन्यामहे—'By your sight we think that destiny (or fate) is (invariably) favourable to us.' दैवहीनस्य जनस्य तु त्वं सुदर्शनो न हि—'Because thou art, surely, not easily to be seen by unfortunate folk.'

St. 74. इत्थं—Construe स्वर्गे च स्वप्रतिजल्पस्पृहानिःस्पन्दवर्तिनि वाचस्पतौ वाचमित्थं व्याहृत्य क्षणं विरते [सति]. वाचस्पति *m.*—In later times he is a *R*ishi. He is also regent of the planet Jupiter, and the name is commonly used for the planet itself. In this character his car is called नीतिघोष and is drawn by eight pale horses. He was son of the *R*ishi Angiras, and he bears the patronymic आङ्गिरस. As preceptor of the gods he is called अनिमिषाचार्य, Chakshas, Ijya, and Indrejya. His wife, Târá, was carried off by Soma, the moon, and this gave rise to a war called the तारकामय. Soma was aided by उशनस्, रुद्र, and all the Daityas and Dànavas, while Indra and the gods took the part of बृहस्पति. " Earth, shaken to her centre," appealed to ब्रह्मा, who interposed and restored Ta'ra' to her husband. She was delivered of a son which B*ri*haspati and Soma both claimed, but Tárà, at the command of Brahmà to tell the truth, declared सोम to be the father, and the child was named Budha. स्वप्रतिजल्पस्पृहानिःस्पन्दवर्तिनि—Analyse स्वस्य निजस्य प्रतिजल्पस्य प्रतिवाक्यस्य स्पृहा इच्छा तस्याः निःस्पन्दवर्तिनि निश्चेष्टं वर्तमाने, 'Remaining

motionless with a desire of expecting a reply (or answer) to his statement.' वाचस्पतौ वाचामित्थं व्याहृत्य क्षणं विरते [सति]—'And in Svarga when the god Váchaspati, after having delivered his speech, in this manner, ceased for a moment, remaining motionless with the desire of expecting a reply to his statement,-'

Sts. 75-76. कुक्षिस्थ°—Construe कुक्षिस्थनिःशेषलोकत्रयभारोद्वहोऽपि अहं मानुषीकुक्षौ वासं विधाय वः शोकक्षयाय रामः इति ख्यातो भूत्वा सुरद्विषां भर्तुः एकबाणकृताशेषशिरश्छेदपराभवं कुर्याम्. कुक्षिस्थ°—Analyse कुक्षौ तिष्ठतीति कुक्षिस्थम्। कुक्षिस्थं यत् निःशेषं लोकत्रयं कुक्षिस्थनिःशेषलोकत्रयं तस्य भारं उद्वहतीति कुक्षिस्थनिःशेषलोकत्रयभारोद्वहः, 'Lifting up the burden of the entire three worlds lying in his womb.' मानुषीकुक्षौ—Analyse मानुष्याः कुक्षिः मानुषीकुक्षिः तस्मिन् तादृशे, 'In the womb of a female' (female-mortal). शोकक्षयाय—Analyse शोकस्य क्षयः शोकक्षयः तस्मै, 'In order to put an end to your sorrow or grief.' सुरद्विषां—Analyse सुरान् द्विषन्तीति सुरद्विषः तेषां, 'Of the enemies of the gods.' एकबाण°—Analyse एकश्चासौ बाणश्च एकबाणः तेन कृतः एकबाणकृतः। अशेषाणि च शिरांसि च अशेषशिरांसि तेषां छेदः अशेषशिरश्छेदः। एकबाणेन कृतो यो अशेषशिरश्छेदः एकबाणकृताशेषशिरश्छेदः तस्माद् यः पराभवः तं तादृशं, 'A defeat brought on by severing all heads with a single shaft.' शोकक्षयाय वः मानुषीकुक्षौ वासं विधाय—'In order to put an end to your sorrow, I, though lifting up the burden of the entire three worlds lying in my womb, will accept an abode in the womb of a female (mortal).' रामः इति भूत्वा सुरद्विषां भर्तुः एकबाणकृताशेषशिरश्छेदपराभवं कुर्याम्—' And becoming a celebrated hero by the name of Ráma will bring on defeat to the lord of the enemies of gods by severing all his heads with a single shaft.'

St. 77. इति—Construe वाचामगोचरो वेदविद् वेद्यो वृषानुजः इति उदारं वचः उदाहृत्य वर्षातल्पं तत्याज. *Cf.* Ku. II. 53. "वचस्यवसिते तस्मिन्ससर्ज गिरमात्मभूः। गर्जितानन्तरां वृष्टिं सौभाग्येन जिगाय सा॥" वाचामगोचरः—'Beyond the range (or scope) of words.' 'One who cannot be fully described by words.' 'Beyond the range of human description.' वर्षातल्प *m.*—'A couch (or sofa) made of water.' वृषानुजः—Analyse वृषा इन्द्रः तस्यानुजो विष्णुः, 'The younger brother of Vishṇu.' वेदविद्, Expl:—वेदान् वेत्ति जानातीति वेदविद्, 'Knowing the Vedas'. वेद्यः—'Fit to be known.' वेदविद् वेद्यो वर्षातल्पं तत्याज—' After saying these noble words, the knower of the Vedas, who is fit to be known, who is beyond human description, and who is the younger brother of Indra, left the watery couch.'

St. 78. चिरशयनगुरुं–Construe शिथिलितफणपंक्तिमुक्तदीर्घश्वसितविधूतमहार्णवो भुजगपतिः खेदात् चिरशयनगुरुं स्वभोगभारं शनकैर्विततत्य अवतस्थे. चिरशयनगुरुं—Analyse चिराय शयनं चिरशयनं तेन गुरुः तं तादृशं, 'Heavy from a long sleep.' स्वभोगभारं—Analyse स्वस्य भोगः आभोगः स्वभोगः तस्य भारः तं, 'The burden of his expanded body.' भुजगपतिः—Analyse भुजगानां पतिः भुजगपतिः, 'A king of serpents' (i. e. S'esha). शनकैः *ind.*—'Slowly.' 'Gradually.' 'Gently.' खेदात् 'From lassitude." From depression.' 'On account of exhaustion.' *Cf.* Our edition of Meghadûta I. 36. "अध्वखेदं नयेथाः." शिथिलित°—Analyse शिथिलिता या फणपंक्ति तस्याः मुक्तं यद् दीर्घश्वसितं तेन विधूतो महार्णवो येन स तादृशः, 'Who has ruffled (or stirred up) the great ocean by his long breathings coming out from the loosened row of his hoods.' The metre of this stanza is पुष्पिताग्रा. For the definition and its Gaṇas see notes on the stanza 88 canto first. भुजगपतिः स्वभोगभारं शनकैर्विततत्य अवतस्थे—'From lassitude the lord of the snakes, which had ruffled the great ocean by its long breathings issuing forth from the loosened row of hoods, slowly stretched out the load of its expanded body, heavy from long sleep and remained so.'

St. 79. भूमिस्पर्शभयात्—Construe भूमिस्पर्शभयात् तरसा उपेत्य लक्ष्म्या करेणोद्धृतं व्यालम्बैकपटान्तं उत्तरीयं अंसशिखरे क्षिप्त्वा निद्रामन्थरताम्रलोचनयुगो लीलालसन्न्यासया गत्या निर्जितवारणेन्द्रगमनो हरिस्ततः क्वापि प्रतस्थे. भूमिस्पर्शभयात्—Analyse भूमेः स्पर्शः भूमिस्पर्शः तस्माद् भयं तस्मात्, 'From fear of touching the ground,' (which was made either of snow or of water; because S'esha the couch of Vishṇu was lying on the sheet of oceanic waters or on snow). व्यालम्बैकपटान्तं—Analyse व्यालम्बमानः एकः पटान्तः पटप्रान्तः यस्य तत्, 'One end of the garment was hanging down loosely.' अंसशिखरे—Analyse अंसयोः स्कन्धयोः शिखरः उर्ध्वभागः अंसशिखरः तस्मिन् तादृशे, 'On the top of his shoulders.' निद्रामन्थरताम्रलोचनयुगः—Analyse निद्रया मन्थरं अलसम् । ताम्रं च । लोचनयोः नयनयोः युगं युगलं यस्य स तादृशः, 'The pair of whose eyes were looking red and dull by sleep.' लीलालसन्न्यासया—Analyse लीलया लसन् न्यासः पदप्रक्षेपणं यस्यां सा तया, 'The planting of feet in which was looking graceful by reason of his sportive gait.' निर्जितवारणेन्द्रगमनः—Analyse निर्जितं वारणेन्द्रस्य गजेन्द्रस्य गमनं येन स तादृशः, 'One who has surpassed the gentle gait of a mighty elephant.' The metre of this stanza is शार्दूलविक्रीडित which is thus defined:—"सूर्याश्वैर्यदि मः सजौ सततगाः शार्दूलविक्रीडितम्." The Gaṇas are म, स, ज, स, त, त and a long syllable. लीलालसन्न्यासया गत्या निर्जितवारणेन्द्रगमनो हरिः क्वापि प्रतस्थे—'Throwing on the top of his shoulders the upper-

garment one end of which was hanging loosely and which was picked up with her hand by the goddess Lakshmî who quickly ran up to it, being afraid of its touching the ground, the god Hari with his eyes red and dull by sleep and with a gait that surpassed the gentle gait of a mighty elephant by his sportive movement, the planting of feet in which looked graceful, then set out from that place (to go) somewhere.' Some portion of the tenth Sarga of Raghuvans'a and much of the second Sarga of Kumárasambhava, have been of much assistance to the poet in the composition of this canto.

CANTO III.

———:0:———

St. 1. अथ—Construe अथ श्रियः प्राणसमस्य तस्य मर्त्यधाम विविक्षां ज्ञात्वा इव पूर्वावतीर्णः वसन्तः सुमनःसमृद्ध्या भुवनं सम्यक् ततान. प्राणसमस्य—Analyse प्राणैः समः प्राणसमः तस्य तादृशस्य, 'Dear (as one's) vital-breaths.' 'Dear as (one's) life.' विविक्षा, Expl:—वेष्टुमिच्छा विविक्षा, 'Desire to enter.' 'Wish to have an entrance.' मर्त्यधाम—Analyse मर्त्यानां धाम मर्त्यधाम, 'Mortal body.' 'Human-frame.' 'An abode of mortals.' 'Home of mortals.' पूर्वावतीर्णः—Analyse पूर्वं अवतीर्णः पूर्वावतीर्णः, 'Previously came down.' 'Made its appearence earlier.' सुमनःसमृद्ध्या—Analyse सुमनसां समृद्धिः सुमनःसमृद्धिः तया तादृश्या, 'Exuberance of flowers.' 'Luxuriance of flowers.' The metre of this canto is उपजाति. See note on stanza I, Canto I. पूर्वावतीर्णो वसन्तो भुवनं सम्यक् ततान—'Then, as if, knowing the desire to enter into a mortal frame of Him, who was dear to Lakshmî as her life, Vasanta (the spring personified) who came down first, splendidly (or completely) spread the earth with a luxuriance of flowers.'

St. 2. भ्रान्त्वा—Construe अथ सर्वत्र करप्रसारी विवस्वान् भ्रान्त्वा दक्षिणाशामालम्ब्य ततो निःस्वः ऋत्विगिव वसूपलब्ध्यै धनदस्य वासं प्रतस्थे. दक्षिणाशां—Analyse दक्षिणा चासौ आशा च दक्षिणाशा तां तादृशीं, 'To the southern quarter.' 'To the southern regions.' In the case of the ऋत्विक्, the analyses of the compound is दक्षिणायाः आशा तां, 'Hope to get a gift or donation.' करप्रसारी—Analyse करान् मयूखान् प्रसारयतीति करप्रसारी, 'Spreading out the rays.' In the case of the ऋत्विक्, करप्रसारी means, 'Spreading out or holding out his hand.' ऋत्विक्, Expl:—ऋतौ यजतीति ऋत्विक्, 'Spreading a sacrifice at a proper season.' निःस्वः—Analyse निर्गतं स्वं यस्मात्, 'He from whom wealth is departed.' 'Deprived of his wealth.' 'Having no property.' 'Poor.' 'Wretched.' वसूपलब्ध्यै—Analyse वसूनां उपलब्धिः तस्यै, 'In order to get light.' In the case of ऋत्विक्, 'In order to get wealth.' धनदस्य—Analyse धनं ददातीति धनदः तस्य तादृशस्य, 'Of Kubera, the lord of wealth.' In the case of the ऋत्विक्, धनद means, 'One who gives wealth.' 'A rich person.' अथ सर्वत्र करप्रसारी विवस्वान् भ्रान्त्वा दक्षिणाशामालम्ब्य—'Now the sun, spreading out the rays in every quarter, in his wanderings, came to the southern regions.' ततः निःस्वः ऋत्विगिव वसूपलब्ध्यै धनदस्य वासं प्रतस्थे—'And thence, in order

to get light (i. e. repair his beams), set out, like a wretched sacrificial priest, to the abode of Kubera' (i. e. the north). Mark the double sense of the several attributes.

St. 3. वृक्षाः—Construe वसन्तस्य वनस्थलीभिः न्यस्ताः सहस्रदीपाः दीपवृक्षाः इव नवकुड्मलाढ्याः वृक्षाः मनोज्ञद्युति चम्पकाख्यारूपं वितेनुः. *Cf.* R. IV. 75. "सरलासक्तमातङ्गग्रैवेयस्फुरितत्विषः। आसन्नोषधयो नेतुर्नक्तमस्नेहदीपिकाः॥" मनोज्ञद्युति—Analyse मनोज्ञा द्युतिर्यस्य तत्तादृशं, 'Having an agreeable splendour or lustre.' चम्पकाख्यारूपं—Analyse चम्पकः इति आख्या यस्याः सा चम्पकाख्या तस्याः रूपं चम्पकाख्यारूपं, 'Showing beauty or elegance in the name of a Champaka (tree).' नवकुड्मलाढ्याः—Analyse नवाश्च ते कुड्मलाश्च नवकुड्मलाः तैः आढ्याः नवकुड्मलाढ्याः, 'Rich in fresh buds just (or newly) opened.' वनस्थलीभिः—Analyse वनानां स्थल्यः वनस्थल्यः ताभिः तादृशीभिः, 'By the natural spots of forest grounds.' सहस्रदीपाः—Analyse सहस्रं दीपाः सहस्रदीपाः, 'Thousands of lights or lamps.' दीपवृक्षाः—Analyse दीपानां वृक्षाः दीपवृक्षाः, 'Lamp-stands.' 'Lamp-sticks.' 'Lamp-trees.' *Cf.* दीपपादपाः. नवकुड्मलाढ्याः वृक्षाः मनोज्ञद्युति चम्पकाख्यारूपं वितेनुः—'The trees, rich in fresh buds just opened, spread out the beauty in the name of Champakas, having an agreeable splendour, as if they were lamp-stands, burning with thousands of lights, placed on the ground by the woods of Vasanta.'

St. 4. संपिण्डितात्मावयवाः—Construe संपिण्डितात्मावयवाः कण्टकितोर्ध्वदण्डाः नवाः पद्माः अन्तर्जलावासविरूढशीतत्रस्ताः [सन्तः] वसन्तातपकाम्ययेव उदीयुः. संपिण्डित°-Analyse संपिण्डिताः संकुचिताः आत्मनः अवयवाः पत्रकिंजल्कादयः यैस्ते संपिण्डितात्मावयवाः, 'Which have contracted their own branches' (*lit.* limbs). कंटकितोर्ध्वदण्डाः—Analyse कंटकिताः ऊर्ध्वदण्डाः ऊर्ध्वनालानि येषां ते कण्टकितोर्ध्वदण्डाः, 'Having standing stalks with a thorny coat.' 'With raised-stalks bearing a thorny coat.' अन्तर्जलावासविरूढशीतत्रस्ताः—Analyse अन्तर्गतं यज्जलं तस्य आवासः तेन विरूढं शीतं तस्मात् त्रस्ताः, 'Afraid of cold increased by the watery abode inside.' वसन्तातपकाम्यया—Analyse वसन्तस्य आतपः तस्य काम्या तया तादृश्या, 'Prompted with a desire for heat of the spring.' नवाः पद्माः वसन्तातपकाम्यया इव उदीयुः—'The fresh lotuses with their raised-stalks bearing a thorny coat, having their branches (petals, fibers &c.) contracted, rose up, as if, prompted with a desire for heat of the spring, being afraid of cold increased by the watery abode inside (their cups).'

St. 5. कर्णे—Construe दीर्घविलोचनानां कर्णे कृतः आलोलदृष्टिद्युतिभिन्नरागः अशोकप्रभवः प्रवालः बालोऽपि परिणामगम्यां कान्तिं प्रपेदे. दीर्घविलोचनानां—

Analyse दीर्घे विलोचने यासां ताः दीर्घविलोचनाः तासां दीर्घविलोचनानां, 'Long-eyed ladies.' 'Ladies having long eyes.' आलोलदृष्टिद्युतिभिन्नरागः—Analyse आलोलाश्च ताः दृष्टयश्च आलोलदृष्टयः तासां द्युतिस्तया भिन्नो रागो यस्य स आलोलदृष्टिद्युतिभिन्नरागः, 'Bearing a diversified tint made bright by rolling glances.' *Cf.* R. VI. 13. "आलोलपत्राभिहतद्विरेफम्." S'ák. I. 15. "भिन्नो रागः किसलयरुचां." अशोकप्रभवः—Analyse अशोकात् प्रभवो यस्य सः, 'Sprung from the As'oka tree.' 'Of an As'oke tree.' परिणामगम्यां—Analyse परिणामे परिणतौ गम्या परिणामगम्या तां तादृशीं, 'To be attained in an advanced state or stage.' 'Brought on by a developed state.' बालः प्रवालः परिणामगम्यां कान्तिं प्रपेदे—'Put on their ears by long-eyed ladies and bearing a diversified tint made bright by their rolling eyes, the sprout sprung from As'oka, though fresh (*lit.* young) assumed a splendour, to be attained in a developed state.'

St. 6. प्रादुर्बभूवुः—Construe कान्त्या स्फुरन्ति शोणितपाटलानि करवीरजानि नवकुड्मलानि प्रवासिनां मनोभवस्य तीरीफलानीव प्रादुर्बभूवुः. नवकुड्मलानि—Analyse नवानि च तानि कुड्मलानि च नवकुड्मलानि, 'Fresh buds' करवीरजानि—Analyse करवीराद् जातानि करवीरजानि, 'Sprung from Karavîra tree.' 'Produced from Karavîra tree.' शोणितपाटलानि—Analyse शोणितवत् पाटलानि शोणितपाटलानि, 'Blood-red.' 'As red as blood.' तीरीफलानि—Analyse तीरीणां फलानि तीरीफलानि, 'Sharp blades of arrows.' तीरी *f.*—'A kind of arrow, three-fourths of which consists of reed and a fourth part of iron.' फल *n.*—'A blade of sword or knife.' *Cf.* खड्गफलं. कान्त्या स्फुरन्ति करवीरजानि नवकुड्मलानि प्रादुर्बभूवुः—'Flashing forth with splendour, the blood-red fresh buds of Karavîra flowers made their appearance like the sharp blades of arrows of the god sprung from the mind (or fancy) of travellers.'

St. 7. वन्ध्यः—Construe वन्ध्योऽप्यशोकः अङ्गनानां रणन्नूपुरं सालक्तकपादघातं लब्ध्वा अतिहर्षाद् उद्गतरोमांचः इव नवैः पुष्पांकुरैः आस. वन्ध्य *adj.*—'Not bearing flower and fruit in due season.' 'Barren.' 'Unfruitful.' Because the As'oka's longing or दोहद was not gratified. When a tree does not flower in time, it is believed to crave for some special treatment, such as a peculiar kind of manure. The As'oka, so dear to lovers, when it withholds its flowers is believed to desire that a young and beautiful woman should be decorated with ornaments, dressed beautifully and should then kick itself with her foot which should itself be nicely decorated. This ceremony is called the दोहदपूरण or gratifying the desire of As'oka. On various trees requiring various gratifications *Cf.* महिमसिंहगणिः,

" पादाहतः प्रमदया विकसत्यशोकः । शोकं जहाति बकुलो मुख [मधु] सीधुसिक्तः । आलोकनात्कुरबकः कुरुते विकासम् । आलिंगितस्तिलक उत्कलिको विभाति " ॥ सारोद्धारिणी also quotes the same. Mallinátha quotes the following:—" स्त्रीणां स्पर्शात् प्रियंगुर्विकसति बकुलः सीधुगण्डूषसेकात् । पादाघातादशोकस्तिलककुरबकौ वीक्षणालिंगनाभ्याम् । मन्दारो नर्मवाक्यात् पटुमृदुहसनाच्चम्पको वक्त्रवातात् । चूतो गीतान्नमेरुर्विकसति च पुरो नर्तनात् कर्णिकारः " ॥ See our edition of Meghadûta II. 17. and the notes thereon. As for the parallel idea, *Cf.* " एकः सख्यास्तव सह मया वामपादाभिलाषी । कांक्षत्यन्यो वदनमदिरां दोहदच्छद्मनास्याः" ॥ also R. VIII. 68. कुसुमं कृतदोहदस्तया यदशोकोऽयमुदीरयिष्यति." Ratná I. 17. " मूले गण्डूषसेकासव इव बकुलैर्वाम्यते पुष्पवृष्ट्या." We also find references to these notions in many places. *Cf.* Kádambarî " कदाचिद्बकुलतरुमिव कामिनीगण्डूषसीधुधारास्वादमुदितो विकासमभजत." And " कदाचिदशोकपादप इव युवतिचरणतलप्रहारसंक्रान्तलक्तको रागमुवाह " । *Cf.* Vâsava. " मधुमदमुदितगण्डूषसीधुसेकपुलकितबकुलः." Also see Karpûramanjarî II. 44. 45. 47. सालक्तकपादघातं—Analyse अलक्तकेन सह सालक्तकः । सालक्तश्चासौ पादश्च सालक्तकपादः तस्य घातः तं तादृशं, 'Kicking with a foot, the soles of which are smeared with red-lac.' रणन्नूपुरं—Analyse रणन्ति नपुराणि यस्मिन् स रणन्नूपुरः तं तादृसं, 'Having jingling anklets.' उद्गतरोमांचः—Analyse उद्गताः रोमांचाः यस्य सः, 'On which was produced the erection of hair.' 'Horripilated.' अतिहर्षात्—Analyse अतिशयो हर्षः अतिहर्षः तस्मात्, 'From an excessive joy.' पुष्पांकुरैः—Analyse पुष्पाणां अंकुराणि पुष्पांकुराणि तैः तादृशैः, 'By shoots of flowers.' अतिहर्षादशोकः नवैः पुष्पांकुरैः उद्गतरोमांचः इव आस–'The As'oka tree, though barren, burst into fresh shoots of flowers as if its trunk had on it the erection of the hair, from an excessive joy, on receiving kicks from the feet, smeared with red-lac, of beautiful young women, the anklets on which made a jingling sound.'

St. 8. महीध्रमूर्ध्नि—Construe भ्रमरेन्द्रनीलैर्विभक्तशोभः शिखिकण्ठनीलैर्गृहीतभास्वन्मुकुटानुकारो नवकर्णिकारो महीध्रमूर्ध्नि कान्तिं ततान. महीध्रमूर्ध्नि—Analyse महीं धरतीति महीध्रः तस्य मूर्धा महीध्रमूर्धा तस्मिन् तादृशे, 'On the top (or summit) of a mountain.' भ्रमरेन्द्रनीलैः—Analyse भ्रमराः एव इन्द्रनीलाः तैः तादृशैः, 'Sapphires made of bees.' भ्रमर *m.*—'A bee.' From this word is derived द्विरेफ, having two रकारs and meaning, 'a bee.' विभक्तशोभः—Analyse विभक्ता शोभा यस्य सः, 'Having its beauty or elegance divided.' शिखिकण्ठनीलैः—Analyse शिखिनां ये कण्ठाः तैः नीलाः तैः तादृशैः, 'By the blue-colour on the necks of peacocks.' गृहीतभास्वन्मुकुटानुकारः—Analyse भास्वन्तः मुकुटाः भास्वन्मुकुटाः । गृहीतः भास्वन्मुकुटानां अनुकारो येन सः, 'One that betrays or displays an imitation of glittering crowns.' नवकर्णिकारः—Analyse नवश्चासौ क-

र्णिकारश्च नवकर्णिकारः, 'A fresh Karṇikára tree.' As for the Karṇikà-ra's longing or दोहद, see above our note. शिखिकण्ठनीलैर्गृहीतभास्वन्मुकुटानुकारो नवकर्णिकारः कान्तिं ततान—'On the top of the mountain, a fresh Karṇikára tree with its beauty divided by bees looking like sapphires, and betraying an imitation of glittering crowns, by means of the blue colour on the neck of the peacocks, spread its splendour.'

St. 9. वासन्तिकस्य—Construe वासन्तिकस्य भानोः अंशुचयेन हतप्रभावं हेमन्तमालोक्य प्रीत्या सरोरुहामुद्धृतकंटकेन वनेन रम्यं जहसे इव. *Cf.* Kirà. X. 36. "कथमिव तव संमतिर्भवित्री सममृतुभिर्मुनिनावधीरितस्य । इति विरचितमल्लिकाविकासः स्मयत इव स्म मधुं निदाघकालः ॥" वासन्तिकस्य, Expl:—वसन्ते भवो वासन्तिकः तस्य, 'Pertaining to Vasanta.' 'Belonging to Vasanta.' अंशुचयेन—Analyse अंशूनां चयः अंशुचयः तेन तादृशेन, 'Collection or multitude of rays.' हतप्रभावम्—Analyse हतः प्रभावो यस्य स तं तादृशं, 'One whose power has been crippled.' 'Bereft of power.' सरोरुहां—Analyse सरसि रोहन्तीति सरोरुहः तेषां तादृशानाम्, 'Of the pond-growing,' i. e. of lotuses. उद्धृतकंटकेन—Analyse उद्धृतं नष्टं कंटकं शत्रुर्यस्य स तेन तादृशेन, 'One whose enemy has been rooted up,' or it may be analysed as, ऊर्ध्वं धृतं कंटकं येन, 'Which had held up thorns (on its grounds).' सरोरुहां वनेन जहसे—As for the impersonal construction in लिट् see our notes on stanza 55 canto I. हतप्रभावं हेमन्तमालोक्य सरोरुहां वनेन रम्यं जहसे इव—'Beholding Hemanta (the winter), the power of which had been crippled, by multitude of rays of the sun, belonging to the spring, the forest of lotuses, whose enemy had been rooted up, as it were, laughed heartily through affection.'

St. 10. समीरण°—Construe समीरणानर्तितमञ्जरीके चूते निसर्गेण निषक्तभावाः भृंगाः अशोकवनेषु पुष्पावतंसेषु दीप्तेषु इव पदं न चक्रुः. समीरण°—Analyse समीरणेन आनर्तिताः मञ्जरीकाः यस्य तादृशे, 'The clusters of blossoms of which were made to dance (set in motion) by a breeze.' निषक्तभावाः—Analyse निषक्तो भावो यैस्ते, 'Whose affection or feeling clings to.' पुष्पावतंसेषु—Analyse पुष्पाणां अवतंसाः तेषु तादृशेषु, 'Crests or ornaments of flowers.' 'Any ring-shaped ornament made of flowers.' अशोकवनेषु—Analyse अशोकानां वनानि अशोकवनानि तेषु तादृशेषु, 'Forests abounding in the As'oka trees.' चूते निसर्गेण निषक्तभावाः भृङ्गाः पुष्पावतंसेषु पदं न चक्रुः—'The bees, whose affection naturally clung to the mango tree, the clusters of the blossoms whereof were made to dance by

the breeze, did not set their foot in the As'oka forests, the crests of flowers wherein, were, as if, on fire.'

St. 11. विनिद्र°—Construe विनिद्रपुष्पाभरणः समुल्लसत्कुन्दलतावनद्धः पलाशः मधुना उद्भूतभस्मा राशीकृतो मन्मथदाहवह्निरिव रेजे. विनिद्र°—Analyse विनिद्राणि च तानि पुष्पाणि च विनिद्रपुष्पाणि तेषां आभरणानि यस्य सः, 'Wearing ornaments of full blown flowers.' समुल्लसत्°—Analyse समुल्लसन्त्यः याः कुन्दलताः ताभिः अवनद्धः, 'Intertwined by blooming or flashing Kunda creepers.' उद्भूतभस्मा—Analyse उद्भूतं भस्म यस्मिन् स उद्भूतभस्मा, 'In which the ashes have been produced.' 'Having ashes visible (to the eyes).' राशीकृतः, Expl:—अराशिः राशिः सम्पद्यमानः राशीकृतः 'Made into a heap.' 'Heaped up.' मन्मथदाहवह्निः—Analyse मन्मथस्य दाहः मन्मथदाहः तस्य वह्निः 'Fire which had consumed the god of Love.' पलाशः मधुना [संगतः] मन्मथदाहवह्निरिव रेजे—'The Palàs'a tree, intertwined by Kunda creepers, wearing ornaments of full blown flowers, began to look bright in the association of the spring, like fire which had burnt the god of love, having visible ashes and made into a heap.'

St. 12. वसन्त°—Construe वसन्तदीप्तातपखेदितानां महीरुहां वातचलाः प्रवालाः रेजुः यथा विद्रुमभंगताम्रा अतिश्रमेण निष्कासिता जिह्वा. वसन्त°—Analyse दीप्तश्चासौ आपतश्च दीप्तातपः । वसन्तस्य दीप्तापतेन खेदिताः वसन्तदीप्तातपखेदिताः तेषां तादृशानां, 'Of the plants scorched up by the blazing heat of Vasanta (the spring).' महीरुहां—Analyse मह्यां रोहन्तीति महीरुहः तेषां महीरुहां, 'Of the earth-growing.' 'Of plants.' 'Of trees.' वातचलाः—Analyse वातेन चलाः वातचलाः, 'Set in motion by the wind or breeze.' विद्रुमभंगताम्रा—Analyse विद्रुमस्य भङ्गः विद्रुमभङ्गः तद्वत् ताम्रा विद्रुमभंगताम्रा, 'Red like the fracture of a coral strand.' अतिश्रमेण—Analyse अतिशयः श्रमः अतिश्रमः तेन तादृशेन 'By excessive labour.' महीरुहां वातचलाः प्रवालाः रेजुः यथा विद्रुमभङ्गताम्रा अतिश्रमेण निष्कासिता जिह्वा—'The sprouts set in motion by the breeze, of the earth-growing plants scorched up by the blazing heat of the spring, shone forth like the tongue, red as the fracture of a coral strand, thrown out on account of excessive labour.'

St. 13. प्रालेय°—Construe रात्रिः प्रालेयकालप्रियविप्रयोगग्लानेव क्षयमाससाद दिवसश्च वसन्तक्रूरातपश्रान्तः इव क्रमेण मन्दं जगाम. *Cf.* R. IX. 38. "उपययौ तनुतां मधुखण्डिता हिमकरोदयपांडुमुखच्छविः । सदृशमिष्टसमागमनिर्वृत्तिं वनितयानितया रजनीवधूः." प्रालेय°—Analyse प्रालेयस्य कालः प्रालेयकालः । प्रियस्य विप्रयोगः प्रियविप्रयोगः । प्रालेयकालः एव प्रियः तस्य विप्रयोगात् ग्लानं यस्याः सा प्रालेयकालप्रियविप्रयोगग्लाना, 'Exhausted or emaciated

by the separation from the lover,' viz. the frosty season. वसन्त°—Analyse क्रूरश्चासौ आतपश्च क्रूरातपः । वसन्ते क्रूरातपः वसन्तक्रूरातपः तेन श्रान्तः वसन्तक्रूरातपश्रान्तः, 'Fatigued by the intolerable (or intense) heat of the spring.' रात्रिः प्रालेयकालप्रियविप्रयोगग्लानेव क्षयमाससाद—'The night began to wane (*lit.* came to or approached to waning) being exhausted by reason of separation from the lover,' viz. the frosty season. दिवसश्च वसन्तक्रूरातपश्रान्तः इव क्रमेण मन्दं जगाम—'And the day gradually began to pass (or move) slowly as if exhausted by the intense heat of the spring.'

St. 14. ततः—Construe ततः क्षोणीपतिः स्मरस्य आहवधामकल्पं भ्रान्तशिलीमुखांकं रक्तदीप्तिसन्तानभास्वत्करवीरकीर्णं उद्यानमासेवत. आहवधामकल्पं—Analyse आहवस्य धाम आहवधाम । ईषदूनं आहवधाम आहवधामकल्पं, 'Almost like (or nearly equal to) the battle-field.' क्षोणीपतिः—Analyse क्षोण्याः पतिः क्षोणीपतिः, 'Lord of the earth.' भ्रान्त°—Analyse भ्रान्ताः शिलीमुखाः द्विरेफाः तेषां अङ्कः यस्य तत्, 'Bearing a mark (or line) of bees which were flying about.' As applied to आहवधाम or battle-field, it may be analysed as, भ्रान्ताः शिलीमुखाः बाणाः तेषां अङ्को यस्य तत्, 'Marked or distinguished by the iron shafts that were flying about.' रक्तदीप्ति°—Analyse रक्ता चासौ दीप्तिश्च रक्तदीप्तिः ताम्रवर्णः तस्याः सन्तानेन सातत्येन भास्वन्तः प्रकाशमानाः ये करवीराः हयमारपुष्पाणि तैः कीर्णं व्याप्तं, 'Full of bright Karavîra flowers beaming forth with reddish lustre.' As applied to आहवधाम, it may be analysed thus, रक्तं शोणितं तस्य दीप्तिसन्तानेन भास्वत्कराः ये वीराः भटाः तैः कीर्णं व्याप्तमित्यर्थः, 'Full of warriors whose hands were shining by a continuous glitter of the blood.' ततः क्षोणीपतिः स्मरस्य आहवधामकल्पं उद्यानमासेवत—'Then the lord of the earth repaired to the garden which was almost like a battle-field of the god of Love, bearing a line of bees flying about and full of bright Karavîra flowers beaming forth with continuous reddish lustre.'

St. 15. रम्याणि—Construe रामानुगतो रम्याणि विहंगपक्षानिलनर्तितपल्लवानि उद्भ्रान्तभृङ्गाणि लतागृहाणि रहोविहारैः संभावयामास. रामानुगतः—Analyse रामाभिः अनुगतः, 'Accompanied by beautiful young damsels.' विहङ्ग°—Analyse विहङ्गानां पक्षाः तेषां अनिलैः आनर्तिताः पल्लवाः येषु तानि, 'The sprouts in which have been made to dance by a breeze of the birds' feathers.' उद्भ्रान्तभृङ्गाणि—Analyse उद्भ्रान्ताः भृङ्गाः येषु तानि, 'The bees in which were hovering about.' लतागृहाणि—Analyse लतानां गृहाणि लतागृहाणि, 'Arbours.' 'Bowers of creepers.' रहोविहारैः—Analyse रहसि विहाराः रहोविहाराः तैः तादृशैः. 'By means of his solitary

sports' or 'sports in solitude.' 'Sports in secret places.' रामानुगतो रम्याणि लतागृहाणि रहोविहारैः संभावयामास—'In company with beautiful young ladies the king honoured by his visit the charming arbours, the bees in which were hovering about and the sprouts of which were made to dance by the breeze produced from the feathers of birds.'

St. 16. त्वं—Construe हे नूपुर त्वं अंघ्रौ अप्रमादं कुरु । हे कांचि क्षणं नितम्बभारं भर । इति तस्मिन्विहरन्नृपत्नीकक्ष्यातुलाकोटिपुटैर्निनेदे इव. अप्रमादं—Analyse न प्रमादः अप्रमादः तं तादृशं, 'Care.' 'Vigilance.' 'Carefulness. नितम्बभारम्—Analyse नितंबयोः भारः नितंबभारः तं तादृशं, 'The burden of hips.' तस्मिन् Refers to लतागृहे, 'In the arbour of creepers.' विहरन्°-Analyse विहरन्त्यः याः नृपस्त्रियः तासां कक्ष्या च तुलाकोटयश्च विहरन्नृपत्नीकक्ष्यातुलाकोटयः तासां यानि पुटानि तैः विहरन्नृपत्नीकक्ष्यातुलाकोटिपुटैः 'By the covers of the foot-ornaments and the zone of the sporting ladies of the king.' तुलाकोटि *m. f.*—'A particular ornament worn on the feet and toes by women.' The Maràthi student will recognize this expression in तोरड्या generally worn on their feet by girls newly married. निनेदे—'Reproached.' 'Blamed.' Derived from निंद् *vt.* I. U. (सेट्) 'to ridicule,' censure,' 'to reproach,' 'to blame.' हे नूपुर त्वं अंघ्रौ अप्रमादं कुरु—'O anklet, be thou careful about the feet.' हे कांचि क्षणं नितम्बभारं भर–'Bear, O zone, the burden of hips for a moment.' इति तस्मिन् [लतागृहे] विहरन्नृपत्नीकक्ष्यातुलाकोटिपुटैर्निनेदे इव 'Thus in that arbour, the folds of the girdle and the anklets of the sporting ladies of the king, reproached one another.' The poet here represents a quarrel between the zone and the anklets. Each was proud of its own sound and so was cautioning the other to be careful about its duty as otherwise the superior sound of the one would drown that of the other.

St. 17. चिक्षेप—Construe दूरस्थपुष्पस्तबकावभङ्गव्याजेन संदर्शितबाहुमूला अनङ्गक्षतधैर्यवृत्तिर्बाला पत्यौ मुहुरर्धदृष्टिं चिक्षेप. अर्धदृष्टिं—Analyse अर्धा चासौ दृष्टिश्च अर्धदृष्टिः तां तादृशीं, 'Half a glance' i. e. a side-long glance. अनङ्ग°—Analyse अनङ्गेन क्षता धैर्यस्य वृत्तिर्यस्याः सा अनङ्गक्षतधैर्यवृत्तिः, 'Whose steady conduct was disturbed by the bodiless-god,' (i. e. god of Love). दूरस्थ°—Analyse दूरे तिष्ठन्तीति दूरस्थानि । दूरस्थानि च पुष्पाणि च दूरस्थपुष्पाणि तेषां स्तबकानां अवभङ्गः तस्य व्याजः तेन, 'Under the plea of plucking the bunches of flowers lying at a long distance.' संदर्शितबाहुमूला—Analyse संदर्शितं बाह्वोर्मूलं यया, 'Who had exhibited or

showed the region of her shoulders.' बाहुमूल *n.* 'The root or juncture of the arm.' 'Armpit.' 'Extremity of the upper part of the arm.' 'Shoulder-blade.' 'The region of the shoulders.' बाला *f.*—' A girl not more than sixteen years of age. Jayadeva defines:-"आषोडशाद्भवेद्बाला तरुणी त्रिंशका मता । पञ्चपञ्चाशका प्रौढा भवेद्वृद्धा ततः परम् ॥" अनङ्गक्षतधैर्यवृत्तिर्बाला पत्यौ अर्धदृष्टिं चिक्षेप—' A certain young girl, whose steady conduct was disturbed by the bodiless-god, and who exhibited the region of her shoulders under the plea of plucking the bunches of flowers lying at a long distance often cast a side-long glance at her husband.'

St. 18. पत्या—Construe परस्याः विलासवत्याश्चरणान्तरागे पत्या विधीयमाने अन्यत्र युक्तोऽपि लाक्षारसः तत्प्रतिपक्षनेत्रे रागं बबन्ध नु. विलासवती *f.* Expl:—विलसनशीला विलासवती, ' A wanton or coquettish woman.' चरणान्तरागे—Analyse चरणयोरन्तः चरणान्तः तस्मिन्रागः तस्मिन् तादृशे, ' Colour to the soles of the feet.' लाक्षारसः—Analyse लाक्षायाः रसः लाक्षारसः, ' A kind of red dye.' Lac obtained from the cochineal insect or a similar insect as well as from the resin of a particular tree; according to some the nest of the insect is formed of a resinous substance which is used as sealing-wax and commonly termed shel-lac. This लाक्षारस was largely used as an article of decoration by women in India. तत्प्रतिपक्षनेत्रे—Analyse तस्याः प्रतिपक्षस्य नेत्रं तस्मिन्, 'On the eyes of her rival.' अन्यत्र युक्तोऽपि लाक्षारसस्तत्प्रतिपक्षनेत्रे रागं बबन्ध नु—'While the dye to the soles of the feet of a coquettish lady was being given by her Royal husband, the lac, though painted elsewhere (or in other place), indeed imparted its red colour to the eyes of her rival, '(i. e. her eyes became red with warth).

St. 19. पातुं—Construe सुदत्याः वदनारविन्दं पातुमादाय ललनाभिर्दृष्टः ईशः अपुष्परेणुव्यथितेऽपि तस्याः नेत्रे मुखगन्धवाहं चिक्षेप. सुदत्याः—Analyse शोभनाः दन्ताः यस्याः सा सुदती तस्याः, ' Having a set of beautiful teeth.' वदनारविन्दं—Analyse वदनमेव अरविन्दं वदनारविन्दं, ' A lily-like face.' वदनारविन्दं पातुं—' In order to drink up her lotus-like mouth with great eagerness,' i. e. to kiss it with eagerness. सादरं चुम्बनं पानमुच्यते says the marginal note of the Ms. B. *Cf.* R. II. 19. " पपौ निमेषालसपक्ष्मपंक्तिरुपोषिताभ्यामिव लोचनाभ्याम्." अपुष्परेणुव्यथिते—Analyse पुष्पाणां रेणुः पुष्परेणुः तेन व्यथिते पुष्परेणुव्यथिते । न पुष्परेणुव्यथिते अपुष्परेणुव्यथिते, ' Not injured or affected by the dust of pollens of flowers.' मुखगन्धवाहं—Analyse मुखस्य गन्धवाहः मुखगन्धवाहः तं तादृशं, ' A fragrant breath issuing forth from the mouth.' ललनाभिर्दृष्टः ईशः तस्याः नेत्रे मुखगन्धवाहं चिक्षेप—' The king gave a fragrant breath of his mouth to the eyes

though not affected by the dust of the pollens of flowers of a certain damsel, having a beautiful set of teeth, when he was seen by young damsels, although he had lifted up her lily-like face for kissing.' *Cf.* S'ak. III. 78. "कथमप्युन्नमितं न चुम्बितं तु."

St. 20. पुष्पावभङ्गे—Construe निजहस्तकांत्या विन्यस्तरागं कठिनं पलाशं पुष्पावभंगे प्रवालकृत्ये विनियोजयन्ती परा भर्त्रा सस्मितमालिलिंगे. पुष्पावभङ्गे—Analyse पुष्पाणां अवभङ्गः पुष्पावभङ्गः तस्मिन् तादृशे, 'Plucking of flowers.' निजहस्तकान्त्या—Analyse निजश्चासौ हस्तश्च निजहस्तः तस्य कांतिः तया तादृश्या, 'By the lustre of her own hand.' विन्यस्तरागं—Analyse विन्यस्तो रागो यस्मिन् स विन्यस्तरागः तं तादृशं, 'To which the colour has been transferred or transmitted.' प्रवालकृत्ये—Analyse प्रवालानां कृत्यं प्रवालकृत्यं तस्मिन् तादृशे, 'In forming a bouquet or nosegay of tender sprouts' प्रवालकृत्ये पलाशं विनियोजयन्ती परा भर्त्रा सस्मितमालिलिंगे—'Another damsel employing (or using) a hard Palás'a, to which was imparted the hue of her own hand, at the time of plucking the flowers in forming a bouquet of sprouts, was embraced with smiles by her lord.'

St. 21. स्निग्ध°—Construe चारुतमालकान्ता प्रियंगुश्यामद्युतिस्त्वं स्निग्धद्विजालीरुचिरं गन्धाहृतभृंगचक्रं एतत् सन्माधवीमण्डपमास्यं बिभर्षि. स्निग्ध°—Analyse स्निग्धाः कान्तिप्रदाः ये द्विजाः दन्ताः तेषां आली आवली तया रुचिरं सुभगं, 'Charming on account of a row or set of beautiful teeth.' Refers to आस्यं. As applied to the upper-shoot of a Mádhavî or Vàsantî creeper it may be analysed as, स्निग्धाः शोभनाः ये द्विजाः पक्षिणः तेषां आली श्रेणिः तया रुचिरं सुभगं, 'Graceful on account of a line of beautiful birds.' प्रियंगुश्यामद्युतिः—Analyse प्रियंगुवत् श्यामा द्युतिर्यस्याः सा, 'Having a complexion or lustre dark like that of the Priyangu creeper.' As applied to a Vásantî creeper the compound may be analysed as, प्रियंगुसम्पर्कात् श्यामा नीला कृशा वा द्युतिर्यस्याः सा, 'Having a splendour dark-blue (thin or spare) from association with a Priyangu creeper.' चारुतमालकान्ता—Analyse चारुतमः अतिशयसुन्दरः अलकान्तः कुन्तलप्रान्तो यस्याः सा, 'Having a border of hair ravishingly beautiful.' As applied to a Vàsantî creeper it may be analysed as, चारुः कमनीयो यस्तमालः तस्य संपर्कात् कान्ता, 'Brilliant from association with a graceful Tamâla tree.' गन्धाहृतभृङ्गचक्रं—Analyse गन्धेन मुखोच्छ्वासगन्धेन आहृतं भृङ्गाणां अभीकानां चक्रं वृन्दं येन तत्, 'The fragrant breath whereof had attracted a hoard of lechers or libidinous persons.' As applied to the upper-shoot of a Màdhavî creeper, the compound may be analysed as, गन्धेन सौगन्धेन आहृतं आकृष्टं भृङ्गाणां भ्रमराणां चक्रं कुलं येन तत्, 'Which had attracted a multitude of bees

by reason of its sweet odour.' सन्माधवीमण्डपं—Analyse सतां सज्जनानां माधवीनां दूतीनां च मण्डपः आश्रयः यस्मिन् तत्, 'Having an asylum for the good as well as for bawds.' As applied to the upper-shoot of a Mádhavî creeper, the compound may be analysed as, सच्च तन्माधवीमण्डपं च सन्माधवीमण्डपं 'An excellent arbour of Mádhaví creeper.' स्वं स्निग्धद्विजालीरुचिरं गन्धाहृतभृङ्गचक्रमेतदास्यं बिभर्षि—'With thy hair the ends of which are ravishingly beautiful, with thy complexion dark like that of the Priyangu creeper, thou wearest a face, charming on account of a row of beautiful teeth, the fragrant breath whereof has attracted a hoard of lechers and is an asylum for the good as well as for bawds.'

St. 22. मध्येललाटं—Construe मध्येललाटं तिलकस्य तृप्तिः इयं च ओष्ठद्युतिः पाटला भाति पुन्नागसंयोगविभूषितायास्ते चेतः अशोकभावं यातम्. मध्येललाटं—Analyse ललाटस्य मध्यं मध्येललाटं, 'In middle of the forehead.' तिलक *m. n.* Expl:—कुंकुमचन्दनादिकृतविशेषकम्। अथ वा। सुचिभेदजनितकस्तुरीचिह्नम्। A mark made with saffron powder, sandal paste, or unguents, upon the forehead and between the eyebrows, either as an ornament or sectarian distinction. It also means a species of tree with beautiful flowers so called either because it is similar in some way to the sesamum plant or because it is used as an ornament like the mark on the forehead. ओष्ठद्युतिः—Analyse ओष्ठयोः द्युतिः ओष्ठद्युतिः, 'The redness of thy lips.' In the other sense, the compound may be analysed as, ओष्ठवद् द्युतिर्यस्याः सा, 'Having a lustre like that of the lips.' पाटला—'Having pale-red colour,' or 'the red Lodhra tree.' पुन्नागसंयोगविभूषितायाः—Analyse पुरुषाणां नागः पुन्नागः पुरुषोत्तमः तस्य संयोगेन विभूषिता पुन्नागसंयोगविभूषिता तस्याः तादृश्याः, 'More graceful from her association with the best of men' (i. e. a king). In the other sense the expression may be analysed as, पुन्नागस्य केसरवृक्षस्य संयोगेन संपर्केण विभूषितायाः, 'More beautiful by the contact of the Kesara tree.' अशोकभावं—Analyse न शोकः अशोकः तस्य भावः अशोकभावः तं तादृशं 'Absence of grief.' In the other sense अशोकभाव means, 'Transformed into an As'oka tree.' मध्येललाटं तिलकस्य तृप्तिः इयं च ओष्ठद्युतिः पाटला भाति—'There is the Tilak mark in middle of thy forehead and the lustre of thy lips appears red and thy heart is now free from grief for thou lookest more graceful from thy association with the best of men.' Said by the female friends to their नायिका.

St. 23. किं—Construe हे बाले श्रमकारिणा कौतुकेन किं ते। त्वं उद्यानविहाररागं सृज। अस्योपवनस्य त्वं लक्ष्मीः इत्येवं सखीभिर्ललना ऊचे. श्रमकारिणा—Analyse श्रमान् कारयतीति श्रमकारी तेन, 'Causing exertions.' उद्यान-

विहाररागं—Analyse उद्यानेषु विहाराः उद्यानविहाराः तेषु रागः तं तादृशं, 'Ardent affection or passion for sports in gardens.' When alluded to उद्यान, a celebrated Buddhist place of pilgrimage and its Vihàras or monasteries, the compound may be analysed as, उद्यानेषु उदग्वर्तिदेश-विशेषेषु। अथ वा। विपिचां सुगतानां वा स्थानविशेषे ये विहाराः सुगतालयाः तेषु रागः अनुरागः तं तादृशं, 'An ardent devotion to Buddhist temples situated in the country of उद्यान.' विहार *m.*—A Buddhist or Jaina temple or convent originally the hall where the Buddhist priests met or walked about; afterwards these halls were used as temples and sometimes became the centre of a whole monastic establishment.' हे बाले श्रमकारिणा कौतुकेन किं ते। त्वं उद्यानविहाररागं सृज—'Of what use, O young girl, is this vehement desire which puts you to exertions pray, abandon your passion for sports in gardens.' अस्योपवनस्य त्वं लक्ष्मीः इत्येवं सखीभिर्ललना ऊचे—'You are in-sooth the Goddess of Fortune of this garden (or planted-forest)': 'in these words, was the young damsel addressed by her female friends.' Mark the names of the several trees that occur in the two preceding stanzas and which make the attribute उपवनस्य लक्ष्मीः, given to the girl by her friends, appropriate.

St. 24. प्रियेण—Construe प्रियेण तन्व्याः कर्णे विनिवेशितस्य नवाशोकदलस्य रागः आनीलया नेत्ररुचा निरस्तः [सन्] तस्याः विपक्षचक्षुरेव जगाम. नवाशोकदलस्य—Analyse अशोकस्य दलं अशोकदलम्। नवं च तदशोकदलं च नवाशोकदलं तस्य तादृशस्य, 'Of a new leaf of As'oka.' नेत्ररुचा—Analyse नेत्रयोः रुक् नेत्ररुक् तया 'By the beauty of eyes.' विपक्षचक्षुः—Analyse विपक्षस्य चक्षुः विपक्षचक्षुः तत्, 'To the eyes of a rival.' प्रियेण तन्व्याः कर्णे विनिवेशितस्य नवाशोकदलस्य रागः विपक्षचक्षुरेव जगाम—'The hue of a new leaf of As'oka tree put on the ear of a lovely girl by her lover, being expelled (or cast away) by the bluish lustre of her eyes, did go to the eyes only of her rival.' A similar idea occurs in the 18th verse.

St. 25. हारिप्रलापः—Construe अथ हारिप्रलापः गुणानां निधिः पर्यन्तभूमौ मदमन्दपातं चक्षुर्निधाय निकटोपयातां प्रतिहाररक्षीं वाचमुवाच. हारिप्रलापः—Analyse हारिः प्रलोभकः प्रलापः प्रवादः यस्य सः, 'Of an attractive speech.' 'Of a pleasing address.' मदमन्दपातं—Analyse मदेन मन्दः पातः यस्य तत्, 'The blinking whereof was soft or tardy through excessive joy or delight.' पर्यन्तभूमौ—Analyse पर्यन्ता चासौ भूमिश्च पर्यन्तभूमिः तस्यां तादृश्यां, 'On a neighbouring or adjacent ground or district.' निकटोपयातां—Analyse निकटं उपयाता निकटोपयाता तां तादृशीं, 'Who had come near.' 'Who had advanced near.' प्रतिहाररक्षीं—Analyse

प्रतिहारं रक्षतीति प्रतिहाररक्षी तां तादृशीं, 'A female door-keeper.' 'A portress.' द्वारिप्रलापः निकटोपयातां प्रतिहाररक्षीं वाचमुवाच—"Then directing his eyes, the blinking whereof was soft through excessive delight to the region round about, that king of a pleasing address, and a receptacle of merits, spoke a word to a portress who had advanced to him.'

St. 26. कुर्वन्ति—Construe शुभाभिः नयनप्रभाभिः लोभेन विलोकयन्त्यः कुरङ्गनेत्राः तरुण्यः विलसत्प्रसूनमेनं पुष्पतरुं शारत्विषं कुर्वन्ति. कुरङ्गनेत्राः—Analyse कुरङ्गाणां नेत्राणीव नेत्राणि यासां ताः तादृश्यः, 'Fawn-eyed damsels.' विलसत्प्रसूनं—Analyse विलसन्ति प्रसूनानि यस्य स विलसत्प्रसूनः तं तादृशं, 'Having beautiful or shining flowers or buds.' नयनप्रभाभिः—Analyse नयनानां प्रभाः नयनप्रभाः ताभिः, 'By the flashing lustre of eyes.' 'By the splendour of eyes.' शारत्विषं—Analyse शारा त्विद् यस्य स शारत्विद् तं तादृशं, 'Bearing a mottled splendour.' 'Displaying a mottled lustre.' पुष्पतरुं—Analyse पुष्पाणां तरुः पुष्पतरुः तं तादृशं, 'A flowery tree.' 'A tree laden with flowers.' लोभेन विलोकयन्त्यः तरुण्यः पुष्पतरुं शारत्विषं कुर्वन्ति—'The fawn-eyed young damsels, eagerly looking with their beautiful eyes, flashing forth lustre, at this flowery tree having shining flowers, give it an aspect of mottled splendour.'

St. 27. विभाति—Construe गन्धाहृता चम्पककुड्मलाग्रे सरन्ती भृङ्गीसरणी प्रदीपस्य अन्तं निषेवमाणा कज्जलरेखिणी धूमावलीव विभाति. भृङ्गीसरणी—Analyse भृङ्गीणां सरणी, 'A continuous line of female black-bees.' गन्धाहृता—Analyse गन्धेन आहृता गन्धाहृता, 'Attracted by sweet odour.' चम्पककुड्मलाग्रे—Analyse कुड्मलानां अग्रं कुड्मलाग्रम् । चम्पकानां कुड्मलाग्रं चम्पककुड्मलाग्रं तस्मिन् तादृशे, 'On the foremost points or ends of Champaka buds.' धूमावली—Analyse धूमस्य आवली धूमावली, 'A line of smoke.' कज्जलरेखिणी—Analyse कज्जलस्य रेखिणी कज्जलरेखिणी, 'Having lines of collyrium.' 'Bearing streaks of lamp-soot.' भृङ्गीसरणी प्रदीपस्य अन्तं निषेवमाणा धूमावलीव विभाति—'The continuous line of female black-bees attracted by the sweet odour and moving about the foremost points of Champaka buds looks like a line of smoke, having streaks of collyrium, and resting on the end of a light.'

St. 28. विलोकय–Construe–उदन्यया वारिविगाहितायाः हरिण्याः अक्ष्णोः शितिकान्तिजालैः तन्निकटप्ररूढं रक्तोत्पलं इन्दीवरत्वं गमितमिति विलोकय. शितिकान्तिजालैः–Analyse शितिश्चासौ कान्तिश्च शितिकान्तिः तस्याः जालानि तैः, 'By the streams of blue-black light, or splendour.' उदन्या *f.* Expl.–उदकस्येच्छा उदन्या । अशनायावत्, 'Thirst.' *Cf.* Páṇi. VII. 4. 34. "अशनायोदन्यधनाया बुभुक्षा-

पिपासागर्द्धेषु " 'The Denominative roots अशनाय, उदन्य, and धनाय are irregularly formed, when they respectively mean 'to be hungry,' 'to be thirsty,' 'to be greedy.' 'Thus अशनायति from अशन + क्यच्, आ instead of ई; the other form being अशनीयति who is not hungry at the time, but wishes to get food for some future occasion, and therefore when not meaning 'to be hungry'; उदन्यति 'he is thirsty,' उदन् being substituted for उदक; in any other sense we have उदकीयति, who wants water for purpose of bathing &c. धनायति 'he is greedy;' in any other sense, धनीयति who is poor and therefore wishes to get riches. वारिविगाहिताया:—Analyse वारिषु विगाहिता तस्या: 'Of the animal impelled to rush into water.' 'Of the animal made to enter in water.' रक्तोत्पलं—Analyse रक्तं च तदुत्पलं च रक्तोत्पलं, 'Red-lotus.' तन्निकटप्ररूढं—Analyse प्रकर्षेण रूढं प्ररूढम्। तस्या: निकटे प्ररूढं तन्निकटप्ररूढं, 'Grown up in her vicinity.' 'Stood near her.' तन्निकटप्ररूढं रक्तोत्पलं इन्दीवरत्वं गमितमिति विलोकय—'See, O portress, that the red-lotus which is grown up near the animal, is reduced to the state of a blue-lotus, by reason of the streams of blue-black light shooting forth from the eyes of a female antelope, impelled to rush into water by excessive thirst.'

St. 29. संछादिते—Construe पद्मरजोवितानै: संछादिते वारिणि परिभ्रमन्नसौ राजहंस: स्ववर्त्मरेखाभि: विभज्य खगेभ्य: अब्जवनं प्रयच्छतीव. पद्मरजोवितानै:—Analyse पद्मानां रजांसि पद्मरजांसि तेषां वितानानि तै: तादृशै:, 'By a cover of pollen-dust of lotuses.' राजहंस:—Analyse हंसानां राजा राजहंस:, 'A king-goose.' 'A Royal swan.' 'A flamingo.' स्ववर्त्मरेखाभि:—Analyse स्वस्य वर्त्म स्ववर्त्म तस्य रेखा: ताभि: 'Lines made by his path (in water).' अब्जवनं—Analyse अब्जानां वनं अब्जवनं, 'A bed or cluster of lotuses.' Here वन means, a quantity of lotuses or other plants growing in a thick bed or cluster; as, कुमुदवनं, 'A bed or cluster of water-lilies.' वारिणि परिभ्रमन्नसौ राजहंस: खगेभ्य: अब्जवनं विभज्य प्रयच्छतीव—'Yonder the swan, swimming in (or moving over) water enveloped in a cover of pollen-dust of lotuses gives, as it were, a bed of lotuses to the birds, dividing it by a line of demarcation made by its watery path.'

St. 30. इयत्प्रमाण:—Construe तव प्रसादेन इयत्प्रमाणोऽपि सर:प्रदेशो मम भोग्योऽस्तु इत्येष शंपाय विसारितांसो मद्गुर्हंसाय संदर्शयतीव. इयत्प्रमाण:—Analyse इयत् प्रमाणं यस्य स इयत्प्रमाण:, 'Having only so large (so much) a measure.' सर:प्रदेश:—Analyse सरस: प्रदेश: सर:प्रदेश:, 'A region or

portion of a lake.' मद्गु *m.*—'A kind of aquatic bird.' 'A kind of cormorant.' करढोंक in Maràthi. शोषाय is equivalent to शोष्टुं, 'To dry up.' विसारितांसः—Analyse विसारितौ अंसौ येन स तादृशः, 'With its shoulder-wings spread.' तव प्रसादेन इयत्प्रमाणोऽपि सरःप्रदेशः मम भोग्योऽस्तु—'Even to such an extent or measure may the portion of the lake be set aside for my use by thy favour.' इत्येष विसारितांसो मद्गुः शोषाय हंसाय संदर्शयतीव—'In this way, yonder the cormorant, with its shoulder-wings spread, in order to dry them, points out, as it were, the lake to the swan.'

St. 31. पद्मः—Construe अयं पद्मः पवनावधूतैः तरङ्गलेशैः निर्धौतरागः सितो नु। द्रुहिणेन कृतादिकर्मापि यावकेन तावन्न संभावितो नु. पवनावधूतैः—Analyse पवनेन अवधूताः पवनावधूताः तैः तादृशैः, 'Set in motion (or shaken) by the wind or breeze.' निर्धौतरागः—Analyse निर्धौतो रागो यस्य स तादृशः, 'The hue of which has been washed away.' तरङ्गलेशैः—Analyse तरङ्गाणां लेशाः तरङ्गलेशाः तैः तादृशैः 'By watery particles (or by small quantities) of ripples.' द्रुहिणः [or द्रुहणः or द्रुघणः]—'An epithet of Brahmá.' The word is derived from द्रुह् *vi.* 4. P. (वेट्) 'to bear hatred,' 'to seek to hurt.' द्रुह्यति दुष्टेभ्यः। अथ वा। द्रुः संसारवृक्षो हन्यतेऽनेनेत्यर्थः. *Cf.* Bháguri "ब्रह्मात्मभूः स्याद्द्रुहिणो द्रुघणश्च पितामहः." कृतादिकर्मा—Analyse कृतं आदिकर्म यस्य स तादृशः, 'The first framing or creation of which has been made.' यावक *m. n.* 'A lac.' यावकेन denoting करण. *Cf.* Pánini. I-4-42. "साधकतमं करणं." 'That which is especially auxiliary in the accomplishment of the action is called the instrument or करणकारक.' सितोऽयं पद्मः पवनावधूतैः तरङ्गलेशैः निर्धौतरागो नु—'Was it that this lotus became white when its hue was washed off by particles of ripples, set in motion by breezes?' द्रुहिणेन कृतादिकर्मापि यावकेन तावन्न संभावितो नु—'Or was it not honoured, indeed with lac by Brahmá, even though its first creation (or framing) had been made by him?'

St. 32. ततः—Construe एवं वदन्नेव स वृषेन्द्रोपमखेलगामी दीर्घभुजः सलिलं सलीलं विभिन्दन् वरांगनाभिर्वृतस्ततो दीर्घिकां जगाहे. *Cf.* Ku. VII. 49. "स खेलगामी तमुवाह वाहः सशब्दचामीकरकिंकिणीकः। तटाभिघातादिव लग्नपंके धुन्वन्मुहुः प्रोतघने विषाणे॥" सलीलं *adv.*—Analyse लीलया सहितं सलीलं, 'Playfully.' 'Sportingly.' वरांगनाभिः—Analyse वराश्च ताः अङ्गनाश्च वरांगनाः ताभिः, 'By beautiful or noble damsels.' वृषेन्द्रोपमखेलगामी—Analyse वृषेन्द्रोपमाः ये खेलाः तैः गच्छतीति, 'Moving on with sports similar to (or resembling) those of a best bull (or those of an excellent athlete; or those of an amorous or lustful man).' वृष means, one of the four classes into which men

are divided in erotic works. *Cf.* " पद्मिनी चित्रिणी चैव शंखिनी हास्तिनी तथा। शशो मृगो वृषोऽश्वश्च स्त्रीपुंसोर्जातिलक्षणम्. " दीर्घभुजः—Analyse दीर्घौ भुजौ यस्य स दीर्घभुजः, ' Having long arms. ' ' Long-armed. ' एवं वदन् वरांगनाभिर्वृतो दीर्घभुजः स दीर्घिकां जगाहे—' Conversing thus and playfully splitting water that long-armed king, moving on with sports resembling those of an excellent bull, thence immediately entered into an artificial pond, surrounded by noble damsels.'

St. 33. तस्य—Construe क्षत्रकुलैककेतोः तस्योरसि कमलाकरेण न्यस्ता पंकजरेणुपंक्तिः तरङ्गदोषा सौवर्णसूत्रश्रियं मुहुराततान. क्षत्रकुलैककेतोः—Analyse क्षत्राणां कुलं क्षत्रकुलम्। एकश्चासौ केतुश्च एककेतुः। क्षत्रकुलस्य एककेतुः क्षत्रकुलैककेतुः तस्य तादृशस्य, ' On a sole banner of Kshatriya race. ' ' On the best of the Kshatriyas. ' तरङ्गदोषा—Analyse तरङ्गा एव दोः तरङ्गदोः तेन तरङ्गदोषा, ' With an arm consisting of ripples or waves.' ' With an arm made of ripples. ' The Instrumental singular of तरङ्गदोस् is तरङ्गदोषा or तरङ्गदोष्णा. कमलाकरेण—Analyse कमलानां आकरः कमलाकरः तेन तादृशेन, ' By a lake where lotuses abound. ' ' By a lake abounding in lotuses. ' पङ्कजरेणुपंक्तिः—Analyse पङ्के जातानि पङ्कजानि तेषां रेणवः तेषां पंक्तिः पङ्कजरेणुपंक्तिः, ' A streak or line made of pollen-dust of lotuses. ' सौवर्णसूत्रश्रियं—Analyse सुवर्णस्य विकारः सौवर्णं। सौवर्णं च तत् सूत्रं च सौवर्णसूत्रं तस्य श्रीः तां तादृशीं, ' Beauty or splendour of a golden thread. ' पङ्कजरेणुपंक्तिः सौवर्णसूत्रश्रियं तरङ्गदोषा मुहुराततान—'A streak of pollen-dust placed by the lake, abounding in lotuses, and with ripples for its hands, on the breast of that king, the sole banner of the Kshatriya race, expanded at every moment the beauty of golden thread. '

St. 34. पद्माकरः—Construe पद्माकरः कामीव ऊरुदघ्नं वारि विगाहमानं रामाजनं नितम्बभागे वीचीकराग्रेण शनैः सशब्दं व्यास्फालयामास. पद्माकरः—Analyse पद्मानां आकरः पद्माकरः, ' A large pond abounding in lotuses. ' रामाजनं—Analyse रामाः एव जनः रामाजनः तं तादृशं, ' Young women. ' *Cf.* S'ak. III. IV. सखीजनं. ऊरुदघ्नं, Expl:—ऊरू प्रमाणमस्य ऊरुदघ्नं, ' Reaching as far as the thighs. ' *Cf.* जानुदघ्नं. In this sense, the Taddhita affix द्वयस is also employed, as, ऊरुद्वयसं, पुरुषद्वयसं, हस्तिद्वयसं. वीचीकराग्रेण—Analyse वीच्यः एव कराग्रं तेन, ' By fingers of waves. ' नितम्बभागे—Analyse नितम्बानां भागः नितम्बभागः तस्मिन् तादृशे. ' On the surface of the hips (or buttocks). ' सशब्दं *adv.*—Analyse शब्देन सह सशब्दं, ' With noise,' ' noisily. ' पद्माकरः वारिविगाहमानं रामाजनं नितम्बभागे वीचीकराग्रेण व्यास्फालयामास—' The lotus-lake, like a lover, gradually slapped with noise, with its fingers of ripples, the young damsels, on the surface of their hips, who had entered into water reaching as far as their thighs. '

St. 35. तस्यावगाहे—Construe अथ तस्य वनिताजनस्य अवगाहे पीननितम्बचक्रैः दूरीकृतः तनुषुदरेषु लब्धप्रवेशः सरस्तरङ्गः स्तनैरुदासे. वनिताजनस्य—Analyse वनिताः एव जनः वनिताजनः तस्य तादृशस्य, 'Of the crowd of young women.' पीननितम्बचक्रैः—Analyse पीनाश्च ते नितम्बाश्च पीननितम्बाः तेषां चक्राणि तैः तादृशैः, 'By multitudes of fat hips.' 'By clusters of fleshy hips.' लब्धप्रवेशः—Analyse लब्धः प्रवेशो येन, 'Got an admission.' 'Had an entrance.' सरस्तरङ्गः—Analyse सरसः तरङ्गः सरस्तरङ्ग, 'A wave of the lake.' उदास् *vt.* 4. A. (सेट्). 'To throw aside.' तनुषूदरेषु लब्धप्रवेशः सरस्तरङ्गः स्तनैः उदासे—'When that crowd of young damsels entered the lake, the ripples of the lake were sent to a distance (or expelled) by the multitudes of their fleshy hips, then they obtained entrance in their thin bellies but they were again thrown aside by their breasts.'

St. 36. क्रीडा°—Construe तासां क्रीडापरिक्षोभरयेण पङ्कजरेणुजाले उत्सारिते [सति] तदम्बुरुहाकरांभः कुसुम्भरक्तात् कञ्चुकात् कृष्टमिव बभासे. क्रीडा°—Analyse क्रीडानां परिक्षोभः तस्य रयः तेन तादृशेन, 'On account of the force due to the disturbance by their sports.' पङ्कजरेणुजाले—Analyse पङ्कजानां रेणवः पङ्कजरेणवः तेषां जालं पङ्कजरेणुजालं तस्मिन् तादृशे, 'A net of pollen-dust of lotuses.' कुसुम्भरक्तात्—Analyse कुसुम्भमिव रक्तं कुसुम्भरक्तं तस्मात्, 'Red as safflower or saffron.' अम्बुरुहाकरांभः—Analyse अम्बुषु रोहन्तीति अम्बुरुहाः पद्माः तेषां आकरः आश्रयः अम्बुरुहाकरः तस्य अंभः, 'Water of a lake abounding in lotuses.' कृष्टं—Is equivalent to आकृष्टं meaning, 'drawn,' 'squeezed.' बभासे—Is equal to आबभासे, 'shone' 'blazed,' 'looked splendid.' पङ्कजरेणुजाले उत्सारिते अम्बुरुहाकरांभः कञ्चुकात् कृष्टमिव बभासे—'When the cluster of pollen-dust of lotuses was driven away by the force due to the disturbance of their sports, the water of the lotus-lake looked translucent as if squeezed out from a bodice, red as saffron.'

St. 37. रामाभिः—Construe अग्रे उत्कण्टकदण्डं सरोजं रामाभिः छिदया न सम्भावितं [परं] इन्दीवराणां पंक्तिः उदहारि। जनस्य मृदुष्वेव अभिरुचिर्हि [न पुनस्तीक्ष्णेषु]. उत्कण्टकदण्डं—Analyse उत्कण्टकः उद्गतकण्टकः दण्डो नालं यस्य सः, 'The stalk of which had burst into thorns.' 'Bearing a thorny stalk.' An adjective to सरोजं. The Calcutta edition has the following remark:—"उग्रदण्डपातिनो नृपादेः सहसा शत्रुणा छेदो न सम्भवतीति ध्वनिः." छिदा *f.*—'Dividing.' 'Cutting.' 'Plucking.' 'Rooting up.' सरोजं—Analyse सरसि जातं सरोजं, 'A lotus.' अग्रे उत्कण्टकदण्डं सरोजं रामाभिः छिदया न सम्भावितं [परं] इन्दीवराणां पंक्तिः उदहारि—'A lotus, in front, with its thorny stalk, was not honoured by its plucking; but a

row of blue-lilies was rooted up by the young damsels.' जनस्य मृदुष्वेव शक्तिर्दीप्ता—' The fiery energy of people (generally) bursts upon the weak only.'

St. 38. बाला°—Construe अपां वैमल्यं बालापरिष्वङ्गसुखाय अन्तर्जलावारितमूर्ति यातुः पत्युर्विघ्नाय बभूव । जलाशयानां प्रसादो व्यर्थो हि. बाला°—Analyse बालानां परिष्वङ्गः बालापरिष्वङ्गः तस्य सुखं तस्मै, 'In order to have the pleasure (or to get the happiness) of embracing girls.' अन्तर्जलावारितमूर्ति *adv.*—Analyse अन्तर्जले आवारिता आवरणं प्रापिता मूर्तिस्तनुर्यस्मिन्कर्मणि यथा स्यात् तथा, 'In a manner in which his body was concealed or hidden in the interior of water.' Or it may be analysed as, जलैरावारिता आवरणं प्रापिता मूर्तिस्तनुर्यस्मिन्कर्मणि यथा स्यात् तथा, 'In a manner in which his body was hidden under the covering of water.' And अन्तः may be construed with यातुः. अन्तर्यातुः—' Swimming in the interior of water.' ' Stealthily moving in the inner bed of water.' जलाशयानाम्, Expl.—जलानि शेरते एष्विति जलाशयाः तेषां, ' Of lakes,' ' of reservoirs.' By the application of " डलयोः सावर्ण्यं " were we to accept the reading जडाशयानाम् as given by some of the Mss., प्रसाद would then mean, चित्तानुरागः ' mental attachment,' 'affection,' or प्रेमोद्गारः 'expressions of kind regards' &c. अपां वैमल्यं बालापरिष्वङ्गसुखाय अन्तर्जलावारितमूर्ति यातुः पत्युर्विघ्नाय बभूव—'The transparency of water became a source of obstacles to that Royal husband moving in a manner in which his body was concealed in the inner-bed of water, with a desire of getting the pleasure of embracing young girls.' जलाशयानां प्रसादो व्यर्थो हि—' For the clearness of water in lakes becomes a useless appendage (to lovers).' जडाशयानां प्रसादो व्यर्थो हि—' For the expressions of kindness (or kind regards) in case of the stupid becomes useless.'

St. 39. भृङ्गाः—Construe सरोजखण्डे निलीनेन योषिद्द्वितीयेन नराधिपेन उत्सारिताः भृङ्गाः अपरासां निहितावतंसं कर्णान्तं वक्तुमिव ईयुः. सरोजखण्डे—Analyse सरोजानां कमलानां खण्डं वृन्दं सरोजखण्डं तस्मिन् तादृशे, 'In the clusters of lotuses.' In the collection of lotuses.' योषिद्द्वितीयेन—Analyse योषिता द्वितीयः योषिद्द्वितीयः तेन, ' With a young woman as a second.' 'Or with a young woman making the second' i. e. the king himself and a young girl. This is not an unusual compound. *Cf.* the expressions मातृषष्ठाः पाण्डवाः, ' The Pàndavas with their mother as the sixth.' छायाद्वितीयो नलः, 'Nala made two by his shadow.' अधीते चतुरो वेदानाख्यानपञ्चमान्, ' He reads the four Vedas with their A'khyánas as a fifth.' नराधिपेन—Analyse नराणां अधिपः

नराधिपः तेन तादृशेन 'By the lord of people.' कर्णान्तं—Analyse कर्णयोः अन्तः कर्णान्तः तं तादृशं, 'To the extremity of the ears.' 'Near or close to the ears.' निहितावतंसं—Analyse निहितः अवतंसो यत्र स निहितावतंसः, 'On which the ear-ornaments were put.' *Cf.* Ku. VII. 38. "स्ववाहनक्षोभचलावतंसाः." नराधिपेन उत्सारिताः भृङ्गाः अपरासां कर्णान्तं वक्तुमिव ईयुः—'The bees, which were driven away, by the lord of people, with himself and a young damsel, hidden behind a cluster of lotuses, came close to the ear, decorated with ear-ornaments of other damsels as if, to speak to them (of the king's hiding place).'

St. 40. नृपेण—Construe केलीकलहे नृपेण अपरस्याः छिन्नच्युतस्य हारस्य समीपे अम्बुजिनीपलाशे पूर्वस्थिताः वीचीकणिकाः संवरणान्यभूवन्. केलीकलहे—Analyse केलीषु कलहः केलीकलहः तस्मिन् तादृशे, 'In a love-quarrel.' छिन्नच्युतस्य—Analyse आदौ छिन्नः पश्चात् च्युतः छिन्नच्युतः तस्य तादृशस्य, 'First broken and then dropped down.' अम्बुजिनीपलाशे—Analyse अम्बुजिन्याः पलाशं अम्बुजिनीपलाशं तस्मिन् तादृशे, 'On a leaf of the lotus-plant.' वीचिकणिकः—Analyse वीचीनां कणिकाः वीचीकणिकाः, 'Drops of waves.' 'Drops of ripples.' पूर्वस्थिताः—Analyse पूर्वं स्थिताः पूर्वस्थिताः, 'Lying or existing before.' 'Previously settled.' 'Settled before.' संवरण *n.*—An admirable mixture or blending of things so as to cover or screen the sight of the beholder and thus make him unable to distinguish the real object from the fictitious one by the help of his physical eyes. हारस्य समीपे अम्बुजिनीपलाशे पूर्वस्थिताः वीचीकणिकाः संवरणान्यभूवन्-'In a love-quarrel the pearl necklace of a certain girl, having been broken by the king, dropped on a leaf of the lotus-plant on which the drops of ripples were settled before, close to her, and so became an illusive screen to her eyes.' In the present instance the young girl was not able to make out her broken pearl necklace with her physical eyes, although it was lying on a lotus-leaf on which were previously settled water-drops; and the mixture of the pearls with those drops was so unique as to baffle all attempts of discernment.

St. 41. क्रीडाविमर्दे—Construe क्रीडाविमर्दे बालमृणालभङ्गशङ्काहृतः हंसः स्वच्छे जले भिन्नभ्रष्टस्य शंखमयस्य वलयस्य खण्डं विकृष्य चिक्षेप. क्रीडाविमर्दे-Analyse क्रीडायां विमर्दः क्रीडाविमर्दः तस्मिन् तादृशे, 'In the crushing due to sports.' 'In the pressing or rubbing together due to sports.' भिन्नभ्रष्टस्य—Analyse आदौ भिन्नं पश्चाद् भ्रष्टं भिन्नभ्रष्टं तस्य तादृशस्य, 'First broken and then dropped down to the bottom.' बालमृणाल°—Analyse बालश्चासौ मृणालश्च बालमृणालः तस्य भङ्गः छेदः तस्य शङ्कया आहृतः, 'Drawn by a suspicion of its being (suspecting it to be) a piece of a fresh lotus.' शंख-

मयस्य, Expl.—शंखरूपं शंखमयं तस्य तादृशस्य, ' Made of a conch, ' ' Made of a shell. ' क्रीडाविमर्दे हंसः स्वच्छे जले भिन्नभ्रष्टस्य वलयस्य खण्डं विकृष्य चिक्षेप– ' In the crushing due to their sports, a swan drawn by a suspicion of its being a piece of a fresh lotus, drew out a piece of a conch (or shell) bracelet which was broken and fell down in the transparent water and threw it away. '

St. 42. रोधोलता°—Construe अथ कांचिनादे सर्पति [सति] उत्त्रासमुक्तः कलहंसनादो रोधोलतामण्डपयातकान्तासंभोगतः व्यलीकाद् राजानं ररक्ष. रोधोलता°—Analyse रोधसि केलीसरस्तीरे यो लतामण्डपो लताकुञ्जः तत्र यातायाः गतायाः कान्तायाः रमण्याः सम्भोगतः सम्भोगोद्भवात्, ' From a sensual injoyment with a beloved who had gone to a bower of creepers on the bank of the pleasure-pond. ' कांचिनादे—Analyse कांचेः नादः कांचिनादः तस्मिन् तादृशे, ' In the jingling sounds of a zone. ' उत्त्रासमुक्तः—Analyse उद्गतः त्रासः उत्त्रासः तस्माद् मुक्तः उत्त्रासमुक्तः, ' Given out from a great terror. ' कलहंसनादः—Analyse कलहंसस्य नादः कलहंसनादः, ' A cry of the swan. ' उत्त्रासमुक्तः कलहंसनादो व्यलीकाद् राजानं ररक्ष —'When the jingling sound of the zone was spreading around, a cry of the swan, given out from great terror, preserved the king from unpleasantness consequent on a carnal enjoyment with a beloved who had gone to a bower of creepers on the bank (of the pleasure-pond). '

St. 43. निरुद्ध°—Construe निरुद्धहासस्फुरिताधरोष्ठः सद्यःसमाविष्कृतरोमहर्षः तस्य गण्डो जलावमग्नप्रमदोपगूढेरुद्भासको बभूव. निरुद्ध°—Analyse निरुद्धेन हासेन स्फुरितौ अधरोष्ठौ यस्य स तादृशः, ' The (nether and upper) lips of which were throbbing from a suppressed laughter. ' सद्यः°—Analyse सद्यः तत्क्षणमेव समाविष्कृतः संदर्शितो रोमहर्षो येन सः, ' The bristling of hair on which was instantly manifested or shown. ' जलावमग्न°—Analyse जलेषु अवमग्ना या प्रमदा तस्याः उपगूढिः तस्याः जलावमग्नप्रमदोपगूढेः, ' Of the embrace of a young damsel immersed in water. ' उपगूढिः *f.*—Is equivalent to उपगूहनं, ' An embrace. ' उद्भासकः—Analyse उद्भासयतीति उद्भासकः, ' Causing to appear. ' ' Making evident. ' ' Showing. ' ' Manifesting. ' ' Enlightening. ' ' Making intelligible. ' तस्य गण्डो जलावमग्नप्रमदोपगूढेः उद्भासको बभूव—' His face indicated evident signs of his having given a close embrace to a young woman immersed in water,—the bristling of hair on which instantly manifested itself and the lips whereon were throbbing from a suppressed laughter. '

St. 44. फुल्लं—Construe यदि इदमेव फुल्लं कमलं एवं नीलोत्पलयोर्विकाशः अत्र किं । इति भ्रान्तशङ्की हंसः सरस्तरन्त्याः सुदत्याः वदनं न सिषेवे. नीलोत्पलयोः—

Analyse नीले च ते उत्पले च नीलोत्पले तयोः, 'Blue water-lilies.' आत्तशङ्को—Analyse आत्ता गृहीता शङ्का यस्य सः, 'Having his doubt or suspicion taken away,' i. e. removed. यदि इदमेव फुल्लं कमलं एवं नीलोत्पलयोर्विकाशः अत्र किं—'If it is only a full-blown lotus, well, why should there be a display of a pair of blue-lilies here?' इति आत्तशङ्को हंसः सरस्तन्त्याः सुदत्याः वदनं न सिषेवे—'In this way the swan whose doubt was totally removed, did not go after the face of the lady with a beautiful set of teeth, swiming across the lake.'

St. 45. सुगन्धि°—Construe काचित् सुगन्धिनिश्वासगुणावकृष्टं मुखे पतन्तं करपल्लवेन दुर्वारं भ्रमरीसमूहं अन्तः सलिलप्रवेशात् तत्याज. *Cf.* Ku. III. 56. "सुगन्धिनिश्वासविवृद्धतृष्णं बिम्बाधरासन्नचरं द्विरेफम्। प्रतिक्षणं संभ्रमलोलदृष्टिर्लीलारविन्देन निवारयन्ती॥". सुगन्धि°—Analyse शोभनो गन्धो यस्य स सुगन्धिः। सुगन्धिश्चासौ निश्वासश्च सुगन्धिनिश्वासः तस्य गुणेन अवकृष्टः सुगन्धिनिश्वासगुणावकृष्टः कमलवत्सुरभिसमुच्छ्वासगुणावबद्धस्तं 'Drawn down by the excellence of her sweet smelling breath.' करपल्लवेन—Analyse करः पल्लव इव करपल्लवः तेन तादृशेन, 'By a sprout-like hand.' दुर्वारं, Expl:-वारयितुं दुष्करः दुर्वारः तं, 'Difficult to be kept off.' Difficult to be warded off.' अन्तःसलिलप्रवेशात्,—Analyse अन्तः सलिले प्रवेशः अन्तःसलिलप्रवेशः तस्मात्, 'By reason of her entering deep into water.' भ्रमरीसमूहं—Analyse भ्रमरीणां समूहः भ्रमरीसमूहः तं तादृशं, 'A multitude of female bees.' 'A collection of female bees.' काचिद् अन्तःसलिलप्रवेशाद् दुर्वारं भ्रमरीसमूहं तत्याज—'A certain girl went away from (*lit.* left) a hoard of female bees, difficult to be kept off by her sprout-like-hand, and flying towards (*lit.* falling on) her mouth (being) attracted by the excellence of her sweet-smelling breath, on account of her entering deep into water.'

St. 46. मत्स्येन—Construe चीनांशुकपृष्ठलक्ष्यकांचीमणिग्रासकुतूहलेन मत्स्येन उपनितंबं आघ्राय मुक्ता एका चिरं संत्राससुभ्रु चकम्पे. चीनांशुक°—Analyse चीनांशुकस्य पृष्ठे ये लक्ष्याः दृश्याः कांचीमणयः तेषां ग्रासे कुतूहलं यस्य स तेन तादृशेन, 'Having a (strong) desire of making a mouthful of (to devour) the jewels of her zone visible (or to be seen) on the surface of the silk-woven garment of China.' संत्राससुभ्रु *adv.*—Analyse संत्रासाद् भुग्ने भ्रुवौ यस्मिन्कर्मणि यथा स्यात् तथा, 'In a manner in which the eyebrows became contracted through fear.' उपनितम्बं *adv.*—Analyse नितम्बस्य समीपं उपनितम्बं, 'Near the hips or buttocks.' मत्स्येन उपनितम्बं आघ्राय मुक्ता एका चिरं संत्राससुभ्रु चकम्पे—'Another lady, got out of the way of a fish which had a desire to make a mouthful of the jewels of her zone, visible on the surface of the silk-woven garment of

China and which smelt near her hips, began to tremble for a long time with eyebrows contracted through excessive fear (or great alarm). '

St. 47. तत्याज—Construe नृपेण व्युदस्तवासाः अन्या सलिलं सव्यपदेशं नो तत्याज । स्थानप्रयुक्तः कपटप्रयोगो हि क्वचिद् विपत्तेः सकाशाज्जनं भुनक्ति. सव्यपदेशं *adv.*—Analyse व्यपदेशेन सह सव्यपदेशं सव्याजं, ' With some excuse.' ' With a gesture. ' ' Under a pretext. ' ' Under a plea. ' ' Artfully.' ' Cunningly ' व्युदस्तवासाः—Analyse व्युदस्तं वासो यस्याः सा व्युदस्तवासाः, ' Having her garment thrown away. ' ' Whose garment was cast off. ' स्थानप्रयुक्तः—Analyse स्थाने प्रयुक्तः स्थानप्रयुक्तः, ' Used or employed at a right or appropriate moment. ' कपटप्रयोगः—Analyse कपटस्य प्रयोगः कपटप्रयोगः, ' A fraudulent scheme. ' ' A fraudulent plot or contrivance. ' ' An artful practice or device. ' भुनक्ति—Means, रक्षति, ' Preserves. ' ' Protects. ' Our reading is supported by four Mss. and also by Prof. Dharmàràma. *Cf.* Páṇini. I. 3. 66. " भुजोऽनवने " ' After the root भुज्, the A'tmanepada is employed, except in the sense of protecting. ' The root भुज् when it does not mean to protect, is A'tmanepadin. This root belongs to the रुधादि class and has several meanings, as, to feed, to cherish, to preserve, to eat, and to enjoy. The root भुज् belonging to the sixth conjugation is not to be taken in this Sûtra, because it has not the sense of protecting. Principal Bandyopádhyáya's remarks on this reading are, therefore, out of place and unnecessary; since भुज् has here the sense of ' preserving ' ' protecting &c.' नृपेण व्युदस्तवासाः अन्या सलिलं सव्यपदेशं नो तत्याज—' Having her garment thrown off by the king, a lady, with some excuse (or artfully) did not get out of the water. ' स्थानप्रयुक्तः कपटप्रयोगो हि क्वचिद् विपत्तेः सकाशाज्जनं भुनक्तिः—'For an artful device (or practice), when employed at an appropriate moment, saves people now and then (or in some cases) from distress. '

St. 48. हृतान्तरीया—Construe हृदयेश्वरेण हृतान्तरीया पयसः प्रसादाद् व्रीडोपतप्ता व्यर्थप्रणामाश्रुनिपातवृत्तिः काचिज्जलं संभ्रमयाञ्चकार. हृतान्तरीया—Analyse हृतं अन्तरीयं यस्याः सा तादृशी, ' Having her inner-garment taken away. ' हृदयेश्वरेण—Analyse हृदयस्य ईश्वरः हृदयेश्वरः तेन तादृशेन ' By the lord of her heart. ' व्रीडोपतप्ता—Analyse व्रीडया उपतप्ता व्रीडोपतप्ता, ' Confused or pained by the feeling of shame. ' ' Abashed by the feeling of shame. ' व्यर्थ°—Analyse व्यर्थः यः प्रणामः तस्माद् यान्यश्रूणि तेषां निपातस्य वृत्तिर्यस्याः सा, ' With tears consequent on her use-

less prostrations.' पयसः प्रसादाद् व्रीडोपतप्ता काचिज्जलं संभ्रमयाञ्चकार—'A certain girl, whose inner-garment was thrown out by the lord of her heart and who, on account of transperancy of water, was confused by the feeling of shame, with tears consequent on her useless prostrations, began to whirl about the water (of the lake).'

St. 49. सामि—Construe काचित् सामि प्रबुद्धस्य कुशेशयस्य कोशे मुखन्यासनिरुद्धदृष्टिं कलहंसशावं निःशब्दं उत्खण्डितवीचि स्प्रष्टुं प्रयेते. कुशेशयं, Expl.—कुशे जले शेते इति कुशेशयं, 'Lying on the surface of water' i. e. a lotus. *Cf.* Pàṇi. III. 2. 15. "अधिकरणे शेतेः" 'The affix अच् comes after the verb शी 'to lie down' when in composition with a case-inflected word indicating location, i. e. in the locative case.' Also *Cf.* Páṇi. VI. 3. 18. "शयवासवासिष्वकालात्" 'The Locative ending is optionally retained before the words शय, वास and वासिन् when the preceding word does not denote time, and ends in a consonant or short अ.' मुख°—Analyse मुखस्य न्यासः मुखन्यासः तेन निरुद्धा दृष्टिर्यस्य स तं तादृशं, 'Having its sight obstructed by putting its beak (*lit.* face) in.' कलहंसशावं—Analyse कलहंसस्य शावः कलहंसशावः तं तादृशं, 'A young one of a swan.' निःशब्दं *adv.*—Analyse शब्दानां अभावो निशब्दं, 'Noiselessly.' 'Without noise.' *Cf.* निर्मक्षिकं, निर्जनं. उत्खण्डितवीचि—Analyse उत्खण्डिताः वीचयः अस्मिन् यथा स्यात् तथा. 'Breaking or scattering away the ripples or waves.' 'Breaking through the waves.' 'Breaking up the ripples or waves.' While swimming in the water of the lake in pursuit of the swan the damsel took care not to raise such ripples as would produce any sound. Soft and gentle was her mode of swimming that exhibited her skill in water. स्प्रष्टुं प्रयेते—Is equivalent to ग्रहीतुं प्रयेते, 'She strove or attempted to take hold of or catch.' काचित् कुशेशयस्य कोशे मुखन्यासनिरुद्धदृष्टिं कलहंसशावं स्प्रष्टुं प्रयेते—'A certain girl, noiselessly breaking up the small ripples, strove to catch hold of a young one of a swan, the sight of which had been obscured, from its putting its beak into a cup of a lotus partially (*lit.* half) opened.'

St. 50. संक्षोभित°—Construe संक्षोभितोद्दामसरस्तरङ्गक्षिप्ता एका नृपतिं कुचाभ्यां मुहुराहत्य धृष्टत्वकृतापवादव्यपायरम्यं आलम्बे किल. संक्षोभित°–Analyse संक्षोभिताः ये उद्दामाः सरसः तरङ्गाः तैः क्षिप्ता 'Dashed down by the waves of the lake which were ruffled and therefore large.' धृष्टत्व° *adv.*—Analyse धृष्टत्वेन कृतः यः अपवादः तस्य व्यपायो नाशो तेन रम्यं यथा भवति तथा, 'Pleasing or charming on account of the removal of the evil-

speaking (or a blame) attributed to her boldness (or impudence).' आललम्बे—Derived from लम्ब् with आ *vt.* I. A. (सेट्) 'to rest upon,' 'to hang from,' 'to support,' 'to take refuge with,' 'to depend on,' 'to take hold of,' 'to assume.' एका कुचाभ्यां नृपतिं मुहुराहत्य धृष्टत्वकृतापवादव्यपायरम्यं आललम्बे किल—'A certain lady dashed forward by the large and ruffled waves of the lake, no doubt, struck the king with her breast, but then repeatedly laid hold of him in a manner pleasing on account of the removal of the blame attributed to her impudence.'

St. 51. अन्या—Construe अन्या पृथिव्याः अधिपतेः वीचिविक्षालितांगे नखस्य निजमेव पुराणं स्फुटकुंकुमाङ्कं पदं दृष्ट्वा परं संशयं आललम्बे. वीचिविक्षालितांगे—Analyse वीचिभिः विक्षालितं अङ्गं वीचिविक्षालिताङ्गं तस्मिन् तादृशे, 'On the body washed clean by the water of the waves.' अधिपतेः—Analyse अधिश्रितः पतिः अधिपतिः तस्य तादृशस्य, 'Of a ruler elected or appointed by people.' 'A ruler.' 'A master.' स्फुटकुंकुमांकं—Analyse स्फुटाः कुंकुमस्य अङ्काः यस्मिन् तत् स्फुटकुंकुमांकं, 'The marks of saffron in which were clearly displayed (or clear).' निजमेव—Appears to have been used in the sense of निजस्यैव. Such a use of the accusative showing relation is unwarranted and without a precedent. पदं—Appears to have been used in the sense of क्षतं or व्रणं. Have classical authors ever used पद in this sense? अन्या अधिपतेः वीचिविक्षालितांगे नखस्य स्फुटकुंकुमांकं पदं दृष्ट्वा परं संशयमाललंबे—'After having seen her own old marks of nails, the saffron figures in wich were clearly displayed, on the body of the ruler of the earth, which was washed clean by the water of the waves, a certain young lady entertained grave doubts.'

St. 52. किं—Construe शशांकबिम्बच्छायामुषो राजहंसस्य इयं चंचुः प्रवालैः किं बद्धा नु। गन्धोज्ज्वलकेशराग्रच्छेदेषु सरोजकान्त्या दिग्धा नु. राजहंसस्य—Analyse हंसानां राजा राजहंसः तस्य तादृशस्य, 'Of a royal swan.' Of a royal goose.' शशांक°—Analyse शशांकस्य बिम्बं शशांकबिम्बं तस्य छायां मुष्णातीति शशांकबिम्बच्छायामुट् तस्य शशांकबिम्बच्छायामुषः, 'Of him displaying (*lit.* stealing away) the splendour of the disc of the moon.' गन्धोज्ज्वल°—Analyse गन्धेन उज्ज्वलानि केशरस्य पुन्नागवृक्षस्य बकुलस्य वा अग्राणि तेषां छेदाः तेषु तादृशेषु, 'On the pieces of extreme points of a Kes'ara tree spreading sweet odour.' सरोजकान्त्या—Analyse सरसि जाताः सरोजाः तेषां कान्तिः तया, 'By the lustre of lotuses.' शशांकबिम्बच्छायामुषो राजहंसस्य इयं चञ्चुः प्रवालैः किन्नु बद्धा—'Is this beak of the royal swan who displays the splendour of the disk of the moon bound up by

young shoots ?' गन्धोज्ज्वलकेशराग्रच्छेदेषु सरोजकान्त्या दिग्धा नु—' Or is it smeared with the lustre of lotuses on the pieces of extreme points of a Kes'ara tree spreading sweet odour ?

St. 53. भृङ्गः—Construe अयं भृङ्गः इन्दीवरमध्यपातसञ्चारितैः तद्द्युतिरञ्जितो नु । [अथ] वा अयं निजपक्षशोभां निधाय अतः स्वादुं परागं आदत्त नु. इन्दीवर°—Analyse इन्दीवराणां मध्ये ये पाताः यानि सञ्चारितानि च तैः तादृशैः, 'By roaming and alighting in the midst of blue lotuses.' तद्द्युति°—Analyse तस्य द्युतयः तद्द्युतयः ताभिः रञ्जितः, 'Made red or coloured by its splendour.' निजपक्षशोभां—Analyse निजस्य पक्षौ निजपक्षौ तयोः शोभा निजपक्षशोभा तां तादृशीं, 'Beauty of its wings.' निधाय *ger.*—'After having placed or imparted,' अयं भृङ्गः इन्दीवरमध्यपातसञ्चारितैः तद्द्युतिरञ्जितो नु—'Has this bee received a colour from their splendour by roaming and alighting in the midst of blue lotuses ?' [अथ] वा अयं निजपक्षशोभां निधाय अतः स्वादुं परागं आदत्त नु—'Or has this bee taken sweet (or delicate) pollens from them, placing there the beauty of its feathers ?'

St. 54. पद्मा—Construe पद्मा विभिन्नवीचीकणार्द्रद्रुतयावकांकं पदं चारुतया क्षोभात् पद्मवने चिरं चक्रे नु । इति कासामपि तत्र तर्कः आस. पद्मवने—Analyse पद्मानां वनं पद्मवनं तस्मिन् तादृशे, 'On a collection of lotuses.' 'On a cluster of lotuses.' विभिन्न°—Analyse विभिन्नाः ये वीचीकणाः तरङ्गसीकराः तैः आर्द्रः अत एव द्रुतः यावकस्य अंको यस्मिन् तत्, 'The red-lac marks of which were oozing out by the watery sprays of waves that were flowing.' पद्मा विभिन्नवीचीकणार्द्रद्रुतयावकांकं पदं चारुतया क्षोभात् पद्मवने चिरं चक्रे नु—'Prompted by a will-power on account of its loveliness (or beauty), has the goddess Lakshmí planted, for a long time, her foot the red lac marks (on the sole) of which were oozing out by the watery sprays of waves that were flowing, on that cluster of lotuses ?' इति कासामपि तत्र तर्कः आस—'Such were the speculations of some ladies about it.'

St. 55. यातः—Construe कयाचिद् विपाकनीलद्युति पद्मबीजं कोशादुद्धृत्य "पुरा अस्मिन् पतितो भृङ्गो बीजत्वं यातो नु । एवं नु विरिञ्चिसृष्टिः [अस्ति] " इति ऊचे. विरिञ्चिसृष्टिः—Analyse विरिञ्चेः सृष्टिः विरिञ्चिसृष्टिः, 'The creation of Brahmà.' विपाक°—Analyse विपाकेन नीला द्युतिर्यस्य तत्, 'Having a blue splendour due to ripeness.' पद्मबीजं—Analyse पद्मस्य बीजं पद्मबीजं, 'The seed of a lotus.' कोशादुद्धृत्य—'Having taken out of the lotus cup.' 'Having thrown or cast out of the lotus cup.' Translate:—'After having taken out a seed of a lotus, having a blue splendour due to its ripeness, a certain lady made a query,

and said. Was it a bee that had fallen formerly in this lotus reduced to the state of a seed? Or was the creation of Brahmá in such a form?'

St. 56. प्रियः—Construe प्रियः अपरस्याः गलितान्तरीये नितम्बे दृशौ व्यापारयामास। तद्धस्तयंत्रच्युतवारिधारा अस्य मुखारविन्दे नालं बभूव. गलितान्तरीये—Analyse गलितं अन्तरीयं यस्मात् स गलितान्तरीयः तस्मिन् तादृशे, 'The inner-garment of which has dropped down (or fallen down).' तद्धस्त°—Analyse तस्याः हस्तः तद्धस्तः तस्मिन् यद् यंत्रं तस्मात् च्युताः वारीणां धाराः तद्धस्तयन्त्रच्युतवारिधाराः, 'Lines or streams of water ejected from a machine in her hand.' मुखारविन्दे—Analyse मुखमेव अरविन्दं मुखारविन्दं तस्मिन् तादृशे, 'On a lotus-face.' 'On a lotus-like face.' प्रियः अपरस्याः गलितान्तरीये नितम्बे दृशौ व्यापारयामास—'The lover set (or directed) his eyes on the hips of a certain damsel, the inner garment from which had dropped down.' तद्धस्तयंत्रच्युतवारिधारा अस्य मुखारविन्दे नालं बभूव—'And the line of water thrown out of the machine in her hand became a stalk of his lotus-like face.'

St. 57. सायं—Construe करास्फालितदीर्घदण्डा काचित् सायं निकामपीतसुप्तद्विरेफं मुकुलं सरोजं समादाय भुवो भर्तुः कर्णे कूजयति स्म. निकाम°—Analyse निकामं पीताः निकामपीताः। आदौ निकामपीताः पश्चात्सुप्ताः निकामपीतसुप्ताः द्विरेफाः येषु तत् तादृशं, 'The bees in which having drunk to their heart's fill had slept.' करास्फालित°—Analyse कराभ्यां आस्फालितो दीर्घो दण्डो यया सा, 'Having with her hands flapped its long stalk.' काचिद् मुकुलं सरोजं समादाय भुवो भर्तुः कर्णे कूजयति स्म—'A certain lady having with her hands flapped its long stalk, took, in the evening, a budded lotus, the bees in which, having drunk to their heart's fill, had slept, and began to whisper in the ear of the lord of the earth.'

St. 58. सा—Construe सा पद्मिनी पतङ्गे याते [सति] पद्मविलोचनेभ्यः समुच्छ्वसत्कौमुदगन्धलुब्धान् भृङ्गान् स्थूलान् ऊढांजनबाष्पबिन्दून् इव विससर्ज. *Cf.* R. VIII. 35. "भ्रमरैः कुसुमानुसारिभिः परिकीर्णा परिवादिनी मुनेः। ददृशे पवनावलेपजं सृजती बाष्पमिवाञ्जनाविलम्॥" पद्मविलोचनेभ्यः—Analyse पद्मान्येव विलोचनानि पद्मविलोचनानि तेभ्यः तादृशेभ्यः, 'From eyes made of lotuses.' 'From lotus-eyes,' i. e. from lotuses. कौमुद *m.* Expl—कौ मोदन्ते जना यस्मिन् कौमुदस्तेन कीर्तितः, 'A lotus-bed.' 'A lotus.' समुच्छ्वसत्°—Analyse समुच्छ्वसन्तः कौमुदाः समुच्छ्वसत्कौमुदाः तेषां गन्धेन लुब्धाः समुच्छ्वसत्कौमुदगन्धलुब्धाः तान् तादृशान्, 'Desirous of (or eagerly wishing to have) a sweet odour of lotuses that were bursting open.' ऊढाञ्जन°-Analyse ऊढायाः अञ्जनबाष्पाणां बिन्दवः

उदाञ्जनबाष्पबिन्दवः तान् ऊढाञ्जनबाष्पबिन्दून्, 'Tear-drops of black pigment streaming down from the eyes of a bride.' सा पद्मिनी पतङ्गे याते पद्मविलोचनेभ्यः भृङ्गान् ऊढाञ्जनबाष्पबिन्दून् इव विससर्ज—'After the sunset that pond, abounding in lotuses, dismissed (or let go), from lotuses, which were like its eyes, the black bees, eagerly wishing to have a sweet odour of lotuses which were bursting open, like big drops of tears mixed with black pigment streaming down from the eyes of a bride.'

St. 59. नूनं—Construe पर्यायविश्रामपरार्थतन्त्रौ स्थावरजङ्गमानां पती नूनं [एतादृशौ स्तः] । [यतः] सिन्धोः अधिवारि एकत्र [एकस्मिन् सूर्ये] मज्जति [सति] अन्यः [चन्द्रः] तत्कमलाकराम्भो जहौ. *Cf.* S'ak. IV. 2. यात्येकतोऽस्तशिखरं पतिरोषधीनामाविष्कृतारुणपुरःसर एकतोऽर्कः ॥" स्थावर°—Analyse स्थावराणि च जङ्गमानि च स्थावरजङ्गमानि तेषां स्थावरजङ्गमानाम्, 'Of things stationary and movable (or inanimate or animate).' पर्याय°-Analyse परेषां अर्थाः परार्थाः तेषां तन्त्राणि परार्थतन्त्राणि । पर्यायेण विश्रामः परार्थतन्त्रेषु ययोः तौ पर्यायविश्रामपरार्थतन्त्रौ, 'The essential part of whose duty was to serve for others taking of course repose (or rest) by turns.' अधिवारि *adv.*—Analyse वारिणीति अधिवारि, 'Over the water.' *Cf.* अधिपथम्. तत्कमलाकरांभः—Analyse कमलाकरस्य अंभः कमलाकरांभः । तस्य कमलाकरांभः तत्कमलाकरांभः, 'The water of his lake abounding in lotuses.' पर्यायविश्रामपरार्थतन्त्रौ स्थावरजङ्गमानां पती नूनं [एतादृशौ स्तः]—'Assuredly the lords of the inanimate and animate things the essential part of whose duty was to serve for others taking of course repose by turns are of such nature.' [यतः] सिन्धोः अधिवारि एकत्र [एकस्मिन् सूर्ये] मज्जति [सति] अन्यः [चन्द्रः] तत्कमलाकरांभो जहौ—'For when the sun was plunging into the water of the ocean the other (i. e. the moon) left the water of his lake abounding in lotuses.'

St. 60. सरोजिनी—Construe तत्परिभुक्तमुक्ता सरोजिनी निद्राहृताम्भोजनिमीलताक्षी रुग्णं मृणालीवलयं दधाना मूर्च्छातुरा इव स्तिमिता [सती] विरेजे. सरोजिनी *f.* Expl:—प्रशस्तानि सरोजानि सन्त्यस्याम्, 'A pond abounding in lotuses.' 'A multitude of lotuses.' 'A lotus.' तत्परिभुक्तमुक्ता—Analyse आदौ परिभुक्ता पश्चान्मुक्ता परिभुक्तमुक्ता । तेन परिभुक्तमुक्ता तत्परिभुक्तमुक्ता, 'First enjoyed and then abandoned by him.' निद्राहृता°—Analyse निद्रया आहृतानि अंभोजानि निद्राहृताम्भोजानि तैः निमीलितानि अक्षीणि यस्याः सा तादृशी, 'Having its eyes of lotuses closed (or shut) being overcome by sleep.' रुग्ण—Crooked,' 'curved,' 'broken to pieces,' 'broken,' 'bent.' मृणालीवलयं—Analyse मृणाल्याः वलयं मृणालीवलयं, 'A bracelet made of lotus-fibres.' तत्परिभुक्तमुक्ता सरोजिनी

रुग्णं मृणालीवलयं दधाना स्तिमिता [सती] विरेजे—'Wearing (on its wrists) a curved bracelet, made of lotus-fibres and having its lotus-eyes closed being overpowered by sleep, the pond, abounding in lotuses, abandoned after being enjoyed by the king and then perfectly silent, began to look bright like a female suffering from a swoon.'

St. 61. कृतो°—Construe आयताक्ष्यो द्वयोर्द्वयं निधाय जग्मुः । कृतोपकारस्य अम्बुरुहाकरस्य भृङ्गावलीषु अञ्जनम् । पद्मेषु च दन्तच्छदयावकं. *Cf.* Ku. V. 13. "पुनर्ग्रहीतुं नियमस्थया तया द्वयेऽपि निक्षेप इवार्पितं द्वयम् । लतासु तन्वीषु विलासचेष्टितं विलोलदृष्टं हरिणांगनासु च ॥" कृतो°—Analyse कृतः उपकारः येन स कृतोपकारः तस्य तादृशस्य, 'Giving aid.' 'Friendly.' Rendering help.' अम्बुरुहा°—Analyse अम्बुषु रोहन्तीति अम्बुरुहाः तेषां आकरः तस्य तादृशस्य, 'A pond or lake abounding in lotuses.' 'A pond in which grow multitudes of lotuses.' भृङ्गावलीषु—Analyse भृङ्गाणां आवल्यः भृङ्गावल्यः तासु भृङ्गावलीषु, 'On lines of bees.' आयताक्ष्यः—Analyse आयते अक्षिणी यासां ताः आयताक्ष्यः, 'Long-eyed ladies.' दन्तच्छदयावकं—Analyse दन्तानां छदाः दन्तच्छदाः तेषु यावकः दन्तच्छदयावकः तं तादृशं. 'Red dye applied to the lips.' आयताक्ष्यो द्वयोर्द्वयं निधाय जग्मुः—'After having handed down two things to two objects the long-eyed ladies went away: the black pigment was bequeathed to the lines of black bees of that friendly pond abounding in lotuses and the red dye applied to the lips was given to the lotuses.'

St. 62. सरः—Construe वृषवाहनस्य तुल्यो लंभितभूषजानिर्विभूषितो वसुधाधिनाथः कामिनीभिः सह सहंसं सरो विहाय सौधमध्यास्त. सहंसं—Analyse हंसैः सह सहंसं, 'With its swans.' कामिनी *f.* Expl:—भूयान् कामोऽस्याः कामिनी, 'Loving or affectionate woman.' *Cf.* Pāṇi. V. 2. 115. वृषवाहनस्य—Analyse वृषो वाहनं यस्य स वृषवाहनः तस्य तादृशस्य, 'Of the god having a bull for his vehicle.' An epithet of S'iva. लंभितभूषजानिः Analyse लंभिताः भूषाः यया सा लंभितभूषा । लंभितभूषा जाया यस्य स लंभितभूषजानिः, 'One who has obtained a wife decorated with ornaments.' 'Possessing a wife decorated with ornaments.' वसुधाधिनाथः—Analyse वसुधायाः अधिनाथः वसुधाधिनाथः, 'Lord of the earth.' वसुधाधिनाथः कामिनीभिः सह सहंसं सरो विहाय सौधमध्यास्त—'That lord of the earth who was equal in power with S'iva, and who had acquired a wife decorated with ornaments in company with his loving wives, left that pond with its swans, and took his seat in the palace being agreeably attired.'

St. 63. आकृष्टदृष्टिः—Analyse वासरसन्धिभाजो गगनस्य लक्ष्म्या आकृष्टदृष्टिः कृशानम्रतनुः सबालव्यजनैकपाणिः काचिद् बाला लक्ष्मीभुजा बभाषे. आकृष्ट°—

Analyse आकृष्टा दृष्टिर्यस्याः सा आकृष्टदृष्टिः, 'One whose sight is attracted.' लक्ष्मीभुजा—Analyse लक्ष्मीं भुनक्तीति लक्ष्मीभुक् तेन लक्ष्मीभुजा, 'By a possessor of Royal Fortune.' वासरसन्धिभाजः—Analyse वासरस्य संधिः वासरसंधिः तस्य भाक् तस्य तादृशस्य, 'Having or possessing twilight'. 'Displaying a twilight of the day.' कुचानम्रतनुः—Analyse कुचाभ्यां आनम्रा तनुर्यस्याः सा, 'Having her body bent under the weight of her breasts.' सबाल°—Analyse बालैः केशैः सह सबालः। सबालश्चासौ व्यजनश्च सबालव्यजनः सबालव्यजनः एकपाणिर्यस्याः सा, 'Having in her hand a fan made of hair.' 'Holding in her hand a bushy-fan.' वासरसन्धिभाजः गगनस्य लक्ष्म्या आकृष्टदृष्टिः काचिद् बाला लक्ष्मीभुजा बभाषे—'Having in her hand a fan made of hair, with her body bent under the weight of breasts, a certain young girl, with her sight attractod by the beauty of heavenly vault displaying a twilight of the day, was addressed by the possessor of Royal Fortune.'

St. 64. सकुंकुम°—Construe सकुंकुमस्त्रीकुचमण्डलद्युतिः असौ तपनः चिन्तया आतुरे प्रवासिनां चेतसि तापं निधाय विलोलवीचौ अपरान्तसागरे पतति. सकुंकुम°—Analyse कुंकुमेन सह सकुंकुमम्। स्त्रियाः कुचयोः मण्डलं स्त्रीकुचमण्डलम्। सकुंकुमं च स्त्रीकुचमण्डलं च सकुंकुमस्त्रीकुचमण्डलं तस्य द्युतिरेव द्युतिर्यस्य स तादृशः, 'Displaying splendour or brightness of an orb of a female breast red with saffron powder.' विलोलवीचौ—Analyse विलोलाः वीचयः यस्मिन् स विलोलवीचिः तस्मिन् तादृशे, 'Having rolling waves.' अपरान्तसागरे—Analyse अपरान्तानां कौंकणानां सागरः तस्मिन् तादृशे, 'In the ocean of the inhabitants of the western border.' The metre of the verses from 64 to 76 is वंशस्थ which is thus defined:—"वदन्ति वंशस्थविलं जतौ जरौ." The gaṇas are ज, त, ज, र. असौ तपनः प्रवासिनां चेतसि तापं निधाय अपरान्तसागरे पतति—'Yonder the sun, displaying brightness of an ord of a female breast red with saffron powder, causes distress to the mind of the travellers sufering from anxiety and falls into the ocean of the western people, marked with rolling waves.'

St. 65. इयं—Construe जगत्सृजो हिरण्यबाहोर्वासरसन्धिचारिणी विद्रुमभङ्गलोहिनी इयं तनुः सरोरुहैः समं हस्तपंकजमपि मुकुलं विधत्ते. वासर°—Analyse वासरस्य संधिः वासरसन्धिः तत्र चारिणी वासरसन्धिचारिणी, 'Moving about the twilight of a day.' जगत्सृजः—Analyse जगतः सृट् जगत्सृट् तस्य तादृशस्य 'Of the creator of the world.' विद्रुम°—Analyse विद्रुमस्य भङ्गो विद्रुमभङ्गः। विद्रुमभङ्गवद् लोहिनी विद्रुमभङ्गलोहिनी 'Red like a fragment of a coral rock.' हिरण्यबाहोः–Analyse हिरण्यमयौ बाहू यस्य स हिरण्यबाहुः तस्य तादृशस्य, 'Of golden arms.' हस्तपङ्कजं—Analyse पङ्के जातं पङ्कजम्। हस्तौ एव

पङ्कजं हस्तपङ्कजे. 'Lotus-like arms.' जगत्सृजो इयं तनुः सरोरुहैः समं हस्तपङ्कजमपि मुकुलं विधत्ते—'Moving about the twilight of a day, with a copper red colour like that of a fracture of a coral rock, this frame of the golden armed creator of the world (i. e. the sun) displays a junction (or bringing together) of the fingers even of his lotus-like hand along with lotuses.'

St. 66. अयं—Construe अयं भानुमान् पयोनिधौ निमज्य वीचीवलयस्य मस्तके विभाव्यमानस्फुरिताग्रकोटिना करेण पयसः प्रमाणं संदर्शयतीव. पयोनिधौ—Analyse पयसां निधिः पयोनिधिः तस्मिन् पयोनिधौ, 'In the store of waters,' i. e. in an ocean. वीचीवलयस्य—Analyse वीच्यः एव वलयं यस्य तत् वीचीवलयं तस्य तादृशस्य, 'With a bracelet made of waves.' विभाव्य°—Analyse विभाव्यमानाः अत एव स्फुरिताः अग्रकोटयः यस्य स विभाव्यमानस्फुरिताग्रकोटिः तेन तादृशेन, 'With its forepoints flashing forth so as to be distinctly seen.' अयं भानुमान् पयसः मस्तके प्रमाणं करेण संदर्शयतीव—'Yonder, the sun, after having plunged into the ocean, points out, as it were, with his hand, the flashing fore-fingers of which are distinctly visible, on the head of the ocean, which has waves for its bracelet, the measure of water' (i. e. the depth of the ocean).

St. 67. विकीर्ण°—Construe शतक्रतोः दिशः प्रदेशाद् विकीर्णसंध्यारुणितैः [अत एव] अभिनिष्पततमः पतङ्गतेजःपरितापलोहितं जगत् क्रमेण निर्वृतिं व्रजतीव. विकीर्ण°—Analyse विकीर्णा या सन्ध्या तया अरुणितं विकीर्णसन्ध्यारुणितं, 'Red by the twilight which had spread around.' 'Having a red lustre of the twilight that had spread around.' शतक्रतु *m.*—'An epithet of Indra.' शतक्रतुः—means, having or honoured by a hundred sacrifices. Indra is represented as obstructing any mortal trying to spread a hundred sacrifices, fearing lest he himself should be superseded by his mortal rival. A hundred अश्वमेध sacrifices generally elevate the sacrificer to the position or rank of Indra. On this Pandit observes, शतक्रतुः is a very frequent epithet of Indra in the Veda, and western scholars generally translate it by '*possessed of one hundred, i. e. of many intellects.*' It is quite possible that the Vedic epithet शतक्रतु may have been misunderstood by the prosaic minds of the post-Vedic ages and may have given rise to the current myth of Indra having performed one hundred sacrifices before he became the leader of the gods. In Vedic literature क्रतु means both कर्म as well as प्रज्ञा, and hence, शतक्रतु means, one who has performed hundreds of the great deeds. अभिनिष्पततमः—Analyse अभिनिष्पतत् तमो यस्मात् तद् अभिनिष्पततमः, 'That

from which the darkness has departed or gone out.' पतङ्ग°-Analyse पतङ्गस्य यत् तेजस्तस्माद् यः परितापस्तेन लोहितं, 'Reddened by the scorching heat from the light of the sun.' शतक्रतोर्दिशः प्रदेशादभिनिष्पततमो जगत् क्रमेण निर्वृतिं व्रजतीव—'Having a red lustre of the twilight which had spread around, with its darkness departed from the region of the quarter presided over by Indra, and reddened by the scorching heat from the light of the sun, the world, as it were, advances by degrees to receive bliss.'

St. 68. हिमांशु°—Construe कोमलद्युतौ हिमांशुबिम्बे पुरुहूतदिङ्मुखस्मितश्रियं बिभ्रति [सति] अञ्जनत्विषा तमसा विमृज्यमानं नभस्तलं [तत्तमः] निर्मोकमिव जहाति. हिमांशु°—Analyse हिमाः अंशवः यस्य स हिमांशुः तस्य बिम्बं तस्मिन् तादृशे, 'On the disk of the cool-rayed moon.' पुरुहूत°—Analyse पुरुहूतस्य दिक् पुरुहूतदिक् तस्याः मुखं पुरुहूतदिङ्मुखं तस्य स्मितस्य श्रीः तां 'The beauty of the smiling on the face of the quarter presided over by Indra,' i. e. the east. कोमलद्युतौ—Analyse कोमला द्युतिर्यस्य स कोमलद्युतिः तस्मिन् तादृशे, 'Having an agreeable light or splendour.' नभस्तलं—Analyse नभसः तलं नभस्तलं, 'The vault of the heaven.' अञ्जनत्विषा—Analyse अञ्जनस्येव त्विड् यस्य तत् अञ्जनत्विड् तेन तादृशेन, 'Bearing a lustre of black pigment.' अञ्जनत्विषा तमसा विमृज्यमानं नभस्तलं [तत्तमः] निर्मोकमिव जहाति 'Whilst the disc of the cool-rayed moon was displaying (*lit.* bearing) an agreeable light and was bearing the beauty of smiles on the face of the quarter presided over by Indra, the surface of the sky, being abandoned by darkness, bearing the lustre of black pigment, forgoes it, as if it were a slough.'

St. 69. अथ—Construe अथ एवमस्य वचःश्रियः अवसरे निष्ठां समीक्ष्य मदालसाः स्खलद्गिरः लंभितादराः प्रमदाः आस्थया उपनीतं मधु तमपाययन्त. वचःश्रियः—Analyse वचसां श्रीर्वचःश्रीः तस्याः वचःश्रियः, 'Of excellence of speech.' निष्ठा properly means मनोवृत्तिः, 'The mood (or temper) of the mind.' i. e. निष्ठां मनोवृत्तिविशेषरूपां समीक्ष्य, 'After having observed (or read) the most excellent mood (or attitude) of his mind.' आस्था *f.*—'A female; probably a female servant.' *Cf.* Medi. "आस्था त्वालम्बनस्थानयत्नापेक्षासु योषिति." मदालसाः—Analyse मदेन अलसाः मदालसाः, 'Lazy from drunkenness.' Languid with passion or love.' 'Indolent with pride.' 'Slothful.' स्खलद्गिराः—Analyse स्खलन्त्यो गिराः यासां ताः स्खलद्गिराः, 'With faltering words.' Mark the word गिरा *f.* 'Speech.' लंभितादराः—Analyse लंभितः आदरः याभिः ताः लंभितादराः, 'Who have cherished respect for.' 'Who have shown respect to.' तं—Refers to the king. अवसर *m.*—'Beginning.' 'End or close' 'Introducing a topic.'

'A subject.' 'A topic.' Mark the Atm. use of the root पा 'to drink,' in the Causal. निष्ठां समीक्ष्य मदालसाः प्रमदाः तं राजानं आस्थयोपनीतं मध्वपाययन्त—'Then after having observed the most excellent mood of his mind, the young women, languid with passion, with words faltering, who had cherished respect for him, pressed him to drink wine, brought by a female servant, at the end of his excellent speech in this way.' Or the verse may be construed thus, अथ एवमस्य वचःश्रियः अवसरे निष्ठां (excellence or perfection) उपनीतं मधु समीक्ष्य प्रमदाः आस्थया (with anxious care or affectionately) तमपाययन्त.

St. 70. प्रियो°—Construe प्रियोपनीतमधिवासितं गण्डूषमधु प्रकामतः पिबतो नृपस्य तदा दन्तच्छदपल्लवो निपीतपानावसरोपदंशको बभूव. प्रियोपनीतं—Analyse प्रियया उपनीतं प्रियोपनीतं, 'Brought by a beloved.' अधिवासितं—Analyse अधिकं वासितं अधिवासितं 'Highly scented.' 'Highly perfumed.' गण्डूषमधु—Analyse गण्डूषे मधु गण्डूषमधु, or गण्डूषमात्रं मधु गण्डूषमधु, 'A mouthful of wine.' दन्तच्छदपल्लवः—Analyse दन्तानां छदः दन्तच्छदः स एव पल्लवः दन्तच्छदपल्लवः, 'Sprout-like lips.' निपीत°—Analyse निपीतस्य नितरां पीतस्य मधुनः पानं निपीतपानं तस्य अवसरे उपदंशको निपीतपानावसरोपदंशकः, 'A condiment at the time of the drinking of wine which was drunk up to satiety.' प्रकामतः *ind.*—'With great pleasure or delight.' 'Willingly.' 'To the heart's content.' 'At will.' गण्डूषमधु पिबतः नृपस्य तदा दन्तच्छदपल्लवः निपीतपानावसरोपदंशकः बभूव—'While the king was drinking to his heart's content a mouthful of sweet-scented wine offered to him by his beloved, from her mouth, her sprout-like lips became to him a condiment at the time of taking in (that mouthful of) wine with which he was already satiated.'

St. 71. प्रियेण—Construe प्रियेण विपक्षगोत्रेण निगद्य लंभितं लासितोत्पलं मधु अपीतमपि सद्यः वध्वाः अक्षि रागवद् विधाय गण्डयोः श्रमवारि ततान. लासितोत्पलं—Analyse लासितानि उत्पलानि यस्मिन् तत् तादृशं कमलसुरभितं, 'Perfumed with a sweet scent of lotuses.' विपक्षगोत्रेण–Analyse विपक्षस्य गोत्रं विपक्षगोत्रं तेन तादृशेन, 'By a rival name.' अपीतं—Analyse न पीतं अपीतं, 'Not drunk.' To be construed with नायिकया which is suppressed. श्रमवारि—Analyse श्रमस्य वारि श्रमवारि, 'Perspiration or sweat from labour.' 'Drops of perspiration from distress or pain.' श्रम *m.*—Means here, distress, pain consequent on humiliation or mortification. निगद्य *ger.*—Is equivalent to सपत्नीनाम्ना आहूय, 'By addressing her with her rival's name.' मधु अपीतमपि सद्यो वध्वाः अक्षि रागवद् विधाय गण्डयोः श्रमवारि ततान—'Wine, perfumed with a sweet scent of lotuses, and given to a young lady by addressing her with her

rival name by her dear lord, though untouched (*lit.* though not quaffed), instantly made her eyes red-hued and diffused her temple sides with drops of perspiration (from humiliation).'

St. 72. त्विषा—Construe मुखेन्दोः त्विषा शर्वरीकृतः [चन्द्रस्य] करेण [च] अम्बुजे मुकुलत्वं नीते सति मधुभाजि भाजने प्रियेक्षणस्य प्रतिबिम्बं सरोजकृत्यमाचरत्. मुखेन्दोः—Analyse मुखमेव इन्दुः मुखेन्दुः तस्य तादृशस्य, 'Of the moon-face.' 'Of the moon-like face.' शर्वरीकृतः—Analyse शर्वरीं करोतीति शर्वरीकृत् तस्य तादृशस्य, 'Of the lord of the night' i. e. of the moon. प्रियेक्षणस्य—Analyse प्रियायाः ईक्षणं प्रियेक्षणं तस्य तादृशस्य, 'Of the eyes of the beloved.' सरोजकृत्यं—Analyse सरसि जातं सरोजं तस्य कृत्यं सरोजकृत्यं, 'The function (or the office) of a lotus.' मधुभाजि—Analyse मधु भजतीति मधुभाक् तस्मिन् मधुभाजि, 'Containing wine.' मधुभाजि भाजने—'A goblet containing wine.' मधुभाजि भाजने प्रियेक्षणस्य प्रतिबिम्बं सरोजकृत्यमाचरत्—'When the lotus (which was put in the goblet of wine) was made to close like a bud by the splendour of the moon-face and by the rays of the moon the reflection of the eyes of the beloved in a goblet containing wine filled the office of a lotus' i. e. caused it to burst open.

St. 73. यियासुना—Construe प्रतिबिम्बमूर्तिना पङ्कजगर्भसौरभं तदीयं मुखं यियासुना हिमांशुना तरङ्गितासवे चषके समन्मथेनेव मुहुश्चकम्पे. यियासुना, Expl:—यातुमिच्छुः यियासुः तेन तादृशेन, 'Wishing to depart.' 'Desirous of going.' पङ्कज°—Analyse पङ्के जातं पङ्कजम् । पङ्कजस्य गर्भः पङ्कजगर्भः तद्वत् सौरभं पङ्कजगर्भसौरभं. 'Fragrant like the interior of a lotus.' प्रतिबिम्बमूर्तिना—Analyse प्रतिबिम्बं एव मूर्तिर्यस्य स तेन तादृशेन, 'Having the form of an image.' समन्मथेन—Analyse मन्मथेन सह समन्मथः तेन तादृशेन, 'Inspired by love.' तरङ्गितासवे—Analyse तरङ्गितश्चासौ आसवश्च तरङ्गितासवः तस्मिन् तादृशे. 'In the wavy wine.' हिमांशुना—Analyse हिमाः अंशवः यस्य स तेन तादृशेन, 'By the cool-rayed moon.' प्रतिबिम्बमूर्तिना तदीयं मुखं यियासुना हिमांशुना तरङ्गितासवे चषके समन्मथेनेव मुहुश्चकम्पे—'The moon with the form of a reflected image and desirous of going to her mouth, fragrant like the interior of a lotus, trembled repeatedly as if smitten by love, in the wine-glass, the wine in which was moving.' Mark the impersonal construction in लिट्.

St. 74. विलासवत्यः—Construe मदघूर्णलोचना विलासवत्यो निरूपयन्त्यो मुग्धाः शुचिरूप्यभाजने स्थितस्य मधुनः इन्दुप्रतिरूपगोपितं स्वरूपं न जज्ञिरे. मद'—Analyse मदेन घूर्णे लोचने यासां ताः, 'Having their eyes rolling with intoxication.' 'With their eyes rolling with great delight.' शुचि'—Analyse रूप्यस्य भाजनं रूप्यभाजनम् । शुचि च तद् रूप्यभाजनं च शुचिरूप्यभाजनं,

'In a glittering silver-pot.' 'In a beautiful goblet.' स्वरूपं—Analyse स्वस्य रूपं स्वरूपं, 'One's own form or shape.' इन्दु°—Analyse इन्दोः प्रतिरूपेण गोपितं इन्दुप्रतिरूपगोपितं, 'Assimilated (or hidden) in the reflected image of the moon.' मुग्धाः शुचिरूप्यभाजने स्थितस्य मधुनः इन्दुप्रतिरूपगोपितं स्वरूपं न जज्ञिरे—'Silly coquettish women, with their eyes rolling with intoxication, attentively looking, did not know the form of the wine that was standing in the glittering silver-goblet as it was assimilated into the reflected image of the moon.'

St. 75. विधूय—Construe आसवः पूर्वं मानादपि अनन्यसाधितं प्रवृद्धवामत्वं विधूय तासां हृदये स्मरं बबन्ध नु । विलोचने रागं [बबन्ध] नु । मुखे सौरभं [बबन्ध] नु. प्रवृद्धवामत्वं—Analyse प्रवृद्धं च वामत्वं च प्रवृद्धवामत्वं, 'Highly developed (or full grown) perverseness.' अनन्यसाधितं—Analyse न अन्यैः साधितं अनन्यसाधितं, 'Not practised or put to parctice by other women.' आसवः तासां हृदये स्मरं बबन्ध नु । विलोचने रागं [बबन्ध] नु । मुखे सौरभं [बबन्ध] नु—'After having previously removed the developed perverseness not put to practice by other women, even from haughtiness, has the wine fastened the god of Love on their heart, imparted colour to their eyes, and given fragrance to their mouth ?'

St. 76. इति—Construe इति बन्दिनः प्रियांकतल्पे शयितं प्रबन्धाहितपानकातरं विधातृतेजसं [राजानं] मङ्गलवन्ति वाक्यानि विधाय निशात्यये व्यबोधयन्. *Cf.* R. V. 65. "तं कर्णभूषणनिपीडितपीवरांसं शय्योत्तरच्छदविमर्दकृशांगरागम् । सूतात्मजाः सवयसः प्रथितप्रबोधं प्राबोधयन्नुषसि वाग्भिरुदारवाचः ॥" प्रबन्ध°—Analyse प्रबन्धेन आहितं यत्पानं तेन कातरः तं तादृशं, 'Fuddled (i. e. helpless or disordered) by a drink given to him (by his queens) continuously.' प्रियांकतल्पे—Analyse प्रियायाः अङ्कः स एव तल्पः तस्मिन् तादृशे, 'On a couch made of the lap of his beloved.' निशात्यये:—Analyse निशायाः अत्ययः निशात्ययः तस्मिन् तादृशे, 'After the passing away of the night.' 'At dawn.' बन्दिन् or वन्दिन् *m.*—'A panegyrist.' 'A bard.' A herald whose duty is to proclaim the titles of a great man as he passes along, or who sings the praises of a prince in his presence or accompanies an army to chant martial songs; these bards are regarded as belonging to a distinct tribe, being considered the descendants of a Kshatriya by a S'udra female. विधातृतेजसं—Analyse विधातुः तेजः इव तेजो यस्य स विधातृतेजाः तं तादृशं, 'Possessing a power or might like that of the Creator.' बन्दिनः प्रियांकतल्पे शयितं विधातृतेजसं मङ्गलवन्ति वाक्यानि विधाय निशात्यये व्यबोधयन्—'Him who was fuddled by a drink given to

him (by his queens) contiuously, who had slept on a couch of the lap of his beloved, and possessing a power like that of the Creator, roused, at dawn, the bards, by singing auspicious metrical songs.'

St. 77. जहिहि—Construe शयनं जहिहि । अनुरक्तमण्डलस्य कीर्णपादधाम्नः क्षततामसस्य भानोः भुवनशिरसि उद्गमस्य कालः भवतः इव समुपनमति. *Cf.* R. V. 66. "रात्रिर्गता मतिमतां वर मुञ्च शय्याम् ॥" समुपनम् *vt.* or *vi.* 1. P. (अनिट्) 'To approach,' 'to draw near,' 'to arrive &c. (of time).' अनुरक्तमण्डलस्य—Analyse अनुरक्तं मण्डलं यस्मिन् स अनुरक्तमण्डलः तस्य तादृशस्य, 'He to whom the people of surrounding territories are attached or devoted.' As applied to the sun the compound may be analysed as, अनुरक्तं रक्तवर्णं मण्डलं बिम्बं यस्य स तस्य तादृशस्य, 'Having a red orb.' भुवनशिरसि—Analyse भुवनस्य शिरः भुवनशिरः तस्मिन् तादृशे, 'On the head or centre of the world or earth' i. e. on the best part of the world or in the east. कीर्ण°—Analyse कीर्णं प्रसारितं पादयोः धाम प्रतापः येन स कीर्णपादधामा तस्य तादृशस्य, 'Who has spread his valour all over the world.' As applied to the sun the compound may be analysed as, कीर्णं प्रसारितं पादानां किरणानां धाम तेजः येन स कीर्णपादधामा तस्य तादृशस्य, 'Spread the splendour or light of his rays.' क्षत°—Analyse क्षतं तामसं येन स तस्य क्षततामसस्य नष्टतमोगुणस्य, 'Of him who had destoyed darkness.' When applied to the sun the compound may be analysed as, क्षतं तामसं येन स क्षततामसः दूरीकृतान्धकारः तस्य तादृशस्य, 'One who has expelled or removed the darkness.' The metre of the verse is पुष्पिताग्रा or औपच्छन्दसिक. For definition see notes on verse 88 of the first canto. क्षततामसस्य भानोः भुवनशिरसि उद्गमस्य कालः भवतः इव समुपनमति—'Please abandon thy couch (of bed). There on the horizon of the earth approaches (or arrives) the time of the rise of the sun, with its red orb, which has expelled the darkness, and spread the brilliant light of its rays like thee.'

St. 78. विरामः—Construe शर्वर्याः विरामः हिमरुचिः अस्तशिखरं अवाप्तः । मुकुलितांभोरुहदृशः तव अद्यापि स्वापः किं । इति अयं तरुणः भानुः विबोधाय आताम्रेण करेण प्रमदवनपर्यन्तसरसीं प्रहरति इव. हिमरुचिः—Analyse हिमा रुचियस्य स हिमरुचिः 'The cool-rayed moon.' 'Possessing cool light.' अस्तशिखरं—Analyse अस्तस्य शिखरः अस्तशिखरः तं तादृशं, 'To the summit of a mountain where the sun and the moon set,' i. e. to the western mountain. मुकुलित°—Analyse मुकुलितं च यद् अंभोरुहं च मुकुलिताम्भोरुहम् । मुकुलितांभोरुहमिव दृशौ यस्य स मुकुलितांभोरुहदृक् तस्य तादृशस्य, 'Having eyes resembling a budded

lotus.' प्रमद°—Analyse प्रमदवनस्य पर्यन्ते या सरसी प्रमदवनपर्यन्तसरसी तां तादृशीं, 'A pond situated on the boundary of a pleasure-garden.' प्रमदवन or प्रमदकानन *n.*—'A royal garden or pleasure ground attached to the palace where the wives of the prince sport.' 'A pleasure-garden for the wives of a king.' शर्वर्याः विरामः हिमरुचिः अस्ताशिखरं अवाप्तः—'The cool-rayed moon, the repose of the night, has come to the western mountain.' मुकुलितांभोरुहदृशः तव अद्यापि स्वापः किं—'Why should you, with your eyes resembling a budded lotus, lie on a bed even now (or till now)?' इति अयं तरुणः भानुः विबोधाय आताम्रेण करेण प्रमदवनपर्यन्तसरसीं प्रहरति इव—'In these words, the morning sun (*lit.* the young sun) as if,strikes the lake situated on the boundary of the pleasure-garden with its red hand (or rays) in order to rouse it from sleep.'

St. 79. समुत्तिष्ठन्ति—Construe एते ते [तव] द्विपाः अपरं निगडकृतझङ्कारं शनैः आकर्षन्तः करटतटलीनालिविततीः हेलाविधुतपृथुकर्णान्तपवनैः निरस्यन्तः दन्ताग्रस्थितकरं आननतटं उदस्य समुत्तिष्ठन्ति. निगड°—Analyse निगडैः कृतः यः झङ्कारः तं तादृशं, 'The clanking made by the chains of fetters.' अपरं—अविद्यमानः परः यस्य तं, 'Unequalled.' करट°—Analyse करटयोः तटः तत्र लीनाः अलीनां विततयः ताः तादृशीः, 'The clusters of bees clung to the sides of cheeks.' हेला°—Analyse हेलया विधूतौ यौ पृथुकर्णान्तौ ताभ्यां ये पवनाः तैः तादृशैः, 'By the wind produced from the flapping of the extremities of broad ears through ease.' दन्त°—Analyse दन्तयोः यद् अग्रं तत्र स्थितः करः तं तादृशं, 'The trunk on the tips of its tusks.' आननतटं—Analyse आननस्य तटः आननतटः तं तादृशं, 'The sloping sides of its mouth.' The metre of the verses 78–9 is शिखरिणी which is thus defined:—"रसै रुद्रैश्छिन्ना यमनसभला गः शिखरिणी." The Gaṇas are य म न स भ with a short and a long syllable. एते ते द्विपा निगडकृतझङ्कारं आकर्षन्तः करटतटलीनालिविततीः हेलाविधुतपृथुकर्णान्तपवनैः निरस्यन्तः समुत्तिष्ठन्ति—'Tardily dragging behind the loudly clanking chains and warding off the clusters of bees, clung to the sloping sides of their cheeks, by the wind produced from the easy flappings of the extremities of broad ears, yonder, thy elephants rise up, raising the sloping sides of its face, the trunk whereof was lying (or hanging) on the tips of its tusks.'

St 80. पादेन—Construe पटुपटहरवैर्बोधितः एकेन पादेन आवासयष्ट्यां तिष्ठन् चिरशयनगुरुं अन्यं पादं पश्चात्पक्षेण सार्धं वितत्य उत्फुल्लोद्धूतपक्षच्युतहिमकणिकावृष्टिः ताण्डवार्थी ते मयूरः मार्तण्डआमोदयं दृष्ट्वा उदितमुदा उज्जृम्भते. पटु°–Analyse

पटहानां रवाः पटहरवाः । पटवश्च पटहरवाश्च पटुपटहरवाः तैः तादृशैः, 'Sharp (or clear) sounding noise or thunder of a drum.' *Cf.* R. IX. 71. "पटुपटहध्वनिभिर्विनीतनिद्रः." चिर°—Analyse चिरं च तत् शयनं च चिरशयनं तेन गुरुः तं तादृशं, 'Heavy by reason of sleep for a long time.' उत्फुल्ल°—Analyse उत्फुल्लाश्च ते उद्धूतपक्षाश्च उत्फुल्लोद्धूतपक्षाः तेभ्यः च्युताः हिमस्य कणिकाः तासां आवृष्टिर्येन स तादृशः, 'Making showers of particles of snow dropped down from shaking feathers, increased in bulk.' आवासयष्ट्यां—Analyse आवासस्य यष्टिः आवासयष्टिः तस्यां तादृश्यां, 'On a perching-rod.' मार्तण्ड°—Analyse मार्तण्डस्य धाम मार्तण्डधाम तस्य उदयः तं तादृशं, 'The rise of the splendour of the sun.' उदितमुदा—Analyse उदिता चासौ मुच उदितमुद् तया उदितमुदा, 'With increasing delight.' ताण्डवार्थी—Analyse ताण्डवस्य अर्थी ताण्डवार्थी, 'Seeking for a ताण्डव dance.' 'Desirons of a ताण्डव dance.' ताण्डव, Expl:—तण्डुना नन्दिना यत्प्रोक्तम् । "पुंनृत्यं ताण्डवं प्रोक्तम्" । उद्धतनृत्यमिति यावत्. The meter of this and the next verse is स्रग्धरा which is thus defined:–"म्रभ्नैर्यानां त्रयेण त्रिमुनियतियुता स्रग्धरा कीर्तितेयम्." The Gaṇas are म र भ न य य य. पटुपटहरवैर्बोधितः आवासयष्ट्यां एकेन पादेन तिष्ठन् चिरशयनगुरुं अन्यं पादं पश्चात्पक्षेण सार्धं वितत्य—'Roused from sleep by the thunder of a sharp sounding drum, and resting on a perching-rod with a single leg, thy peacock has stretched out its other leg, heavy by reason of sleep for a long time along with its hinder tail.' उत्फुल्लोद्धूतपक्षच्युतहिमकणिकावृष्टिः ताण्डवार्थी ते मयूरः मार्तण्डधामोदयं दृष्ट्वा उदितमुदा उज्जृंभते—'After having seen the rise of the splendour of the sun thy peacock, raining showers of particles of snow trickle down from the shaking feathers increased in bulk and desirous of making a Tàn*da*va dance, rises up with increasing cheerfulness.'

St. 81. पूर्वाद्रौ—Construe पूर्वाद्रौ सूर्यपादे चरति [सति] चन्द्रपादावदातं तल्पं विसृजता मलयतरुरसामोदितांसद्वयेन तेन [राज्ञा] उन्निद्रश्वेतपद्मप्रकरपरिकरच्छन्नवीचीवितानात् सरस्तः मन्दं उद्यन् सलिलगुरुबृहत्पक्षतिर्मल्लिकाक्षः अनुचक्रे. पूर्वाद्रौ—Analyse पूर्वश्चासौ अद्रिश्च पूर्वाद्रिः तस्मिन् पूर्वाद्रौ, 'On the eastern mountain.' सूर्यपादे—Analyse सूर्यस्य पादः सूर्यपादः तस्मिन् तादृशे, 'The rays of the sun (*lit.* the feet of the sun).' चन्द्र°—Analyse चन्द्रस्य पादाः तद्वद् अवदातं चन्द्रपादावदातं, 'White like the rays of the moon.' 'White like lunar rays.' मलय *m.*—'A garden.' 'A celestial grove,' = नन्दनवन. मलय°—Analyse मलयस्य तरवः मलयतरवः तेषां रसेन आमोदितं अंसयोर्द्वयं यस्य स मलयतरुरसामोदितांसद्वयः तेन तादृशेन, 'A pair of whose shoulders was scented with diffusive perfume of a sap of trees of Nandana

garden.' उन्निद्र°—Analyse श्वेताश्च ते पद्माश्च श्वेतपद्माः । उन्निद्राश्च ते श्वेतपद्माश्च उन्निद्रश्वेतपद्माः तेषां ये प्रकराः तेषां परिकरेण छन्नं यद् वीचीनां वितानं यस्य तत् उन्निद्रश्वेतपद्मप्रकरपरिकरच्छन्नवीचिवितानं तस्मात्, 'From an awning of waves clad in a zone of multitudes of full blown white lotuses.' सलिल°—Analyse बृहती चासौ पक्षतिश्च बृहत्पक्षतिः । सलिलेन गुरुः बृहत्पक्षतिर्यस्य स सलिलगुरुबृहत्पक्षतिः, 'Having the large pits of wings made heavy by water.' तल्पं विसृजता मलयतरुरसामोदितांसद्वयेन तेन सरस्तः मन्दं उद्यन् मल्लिकाक्षः अनुचक्रे—'When the rays of the sun were shedding their lustre on the eastern mountain, he, with his pair of shoulders scented with the diffusive perfume of the sap of trees in the celestial garden, leaving his couch white like the lunar rays, imitated a Malliká-ksha goose, with its large pits of wings made heavy by water and gently rising from a lake, having awnings of waves, clad in a zone of multitudes of full blown white lotuses.'

———:0:———

CANTO IV.

St. 1. अथ—Construe अथ स विधुरः भूपतिः चेतसि पुत्रकाम्यया सुबहुद्विजसात्कृताखिलद्रविणः [सन्] प्रविजृंभिते शुचौ स्तोमं अयष्ट. पुत्रकाम्यया—Analyse पुत्रस्य काम्या पुत्रकाम्या तया तादृश्या, 'Wish for a son.' 'Desire to have a son.' सुबहु°—Analyse सुबहवः ये द्विजाः तेषां अधीनं कृतं अखिलं द्रविणं येन स सुबहुद्विजसात्कृताखिलद्रविणः, 'Who has consigned all his wealth to (*lit.* brought under the proprietorship of) many Bràhmaṇas.' भूपतिः—Analyse भुवः पतिः भूपतिः, 'The lord of the earth.' The metre of this canto is वियोगिनी a species of वैतालीय. It is thus defined:—"विषमे ससजा गुरुः समे सभरा लोऽथ गुरुर्वियोगिनी." In the odd verse the Gaṇas are स स ज and a long syllable; and in the even verse स भ र and a short and long syllable. अथ—'Then that care-worn lord of the earth, anxious in his heart to have a son, then spread a number of sacrifices in which he gave all his wealth to many learned Brahmaṇas, in the lighted (on blazing) fire.'

St. 2. बहुशः—Construe बहुशः तदध्वरे इति विफले सति अभिधानप्रथितः तपोनिधिः ऋष्यशृङ्गः अनन्तरं पुत्रीयं क्रतुं निरवर्तयत्. तदध्वरे—Analyse तस्य अध्वरः तदध्वरः तस्मिन् तादृशे, 'In his sacrifice.' विफले—Analyse विगतं फलं यस्मात् स विफलः तस्मिन् तादृशे, 'Fruitless.' 'Ineffectual.' 'Useless.' ऋष्यशृंग *m.*—Name of a great sage. He was the sun of विभाण्डक and a heavenly nymph in the shape of a deer. He was brought up in the forest by his father and saw no other human being until he attained early manhood. At a season of great drought लोमपाद, king of Anga, by the advice of Bràhmaṇas, allured ऋष्यशृङ्ग to his house and with great ceremony gave his daughter शान्ता in marriage to him. The sage, satisfied with that gift, caused heavy showers to fall in his kingdom. He was subsequently called by दशरथ to perform for him a sacrifice for the attainment of issue. अभिधानप्रथितः—Analyse अभिधानेन प्रथितः अभिधानप्रथितः, 'Known or celebrated by his name.' 'Having his name celebrated in the world.' तपोनिधिः 'Analyse तपसां निधिः तपोनिधिः, 'A treasury of religious austerities and penance.' 'A very treasure of merit derived from self mortification.' 'An eminently pious sage.'

बहुशः—'Although his sacrifices often became thus ineffectual the celebrated sage ऋष्यशृङ्ग, treasury of asceticism, then completed a sacrifice procuring for him a son.'

St. 3. उदियाय—Construe रुचा परिज्वलन् कश्चन पुमान् श्रितचामीकरभाजनं चरुं परिगृह्य ततो ज्वलतो रोहितवाजिनः अस्य [नृपस्य] उदियाय. *Cf.* R. X. 50-51 "अथ तस्य विशांपत्युरन्ते काम्यस्य कर्मणः। पुरुषः प्रबभूवाग्नेर्विस्मयेन सहर्त्विजाम् ॥ हेमपात्रगतं दोर्भ्यामादधानः पयश्चरुम्। अनुप्रवेशादाद्यस्य पुंसस्तेनापि दुर्वहम् ॥" श्रित°—Analyse श्रितं चामीकरस्य भाजनं पात्रं येन स श्रितचामीकरभाजनः तं तादृशं, 'Put in a golden vessel.' रोहितवाजिनः—Analyse रोहितौ वाजिनौ यस्य स तस्य, 'Of one having or driving red-horses.' An epithet of fire. *Cf.* रोहिताश्व. "रोहिताश्वो बृहद्भानौ हरिश्चन्द्रनृपात्मजे." उदियाय—'Blazing with (bodily) splendour, a certain human being, having taken (in his hands) a golden vessel in which was put the *Charu* came out of that burning fire to the king.'

St. 4. प्रविवेश—Construe विशाम्पतिः अरातितापितत्रिदशाश्रुस्रवदृष्टयवग्रहं प्रविधातुं आत्मना चतुरंशीकृततेजसा चरुं प्रविवेश. विशाम्पतिः—Analyse विशां पतिः विशाम्पतिः, 'Lord of gods.' चतुरंशीकृततेजसा—Analyse चतुरंशीकृतं तेजः यस्मिन् तेन तादृशेन, 'In which the vital power was divided into four parts.' अराति°—Analyse अरातिना तापिताः ये त्रिदशाः तेषां अश्रूणां स्रवाः तेषां वृष्टेः अवग्रहो यस्मात् स तं तादृशं, 'A drought to the showers made up of the flow of tears of the immortals oppressed (or harassed) by the enemy.' प्रविवेश—'That lord of lords entered into the *Charu* with his self in which his vital power was divided into four portions, in order to be a drought to the showers made up of the flow of tears of the immortals oppressed by the enemy.'

St. 5. दयिताभिः—Construe असौ चरुः अनन्ततेजसा मुनिना परिकल्प्य लम्भितः भूपतेः तिसृभिः दयिताभिः प्रविभज्य अशितः [सन्] गर्भं अबीभवत्. अनन्त°—Analyse अनन्तं तेजो यस्य स अनन्ततेजाः तेन अनन्ततेजसा, 'Having boundless lustre.' 'Of an unlimited power.' परिकल्प्य *ger.*—'Having distributed.' अबीभवत्—'Brought into existence.' दयिताभिः—'Handed over to them after being arranged by the sage of an unlimited power and eaten by the three wives of the king in divisions the *Charu* brought into existence a fœtus (or embryo).'

St. 6. सुतयोः—Construe कोसलकेकयेन्द्रयोः सुतयोः वालिजिद्भरतौ भवतः स्म। यमतुल्यतेजसौ यमजौ सुमित्रया सुषुवाते. वालिजिद्भरतौ—Analyse वालिं जयतीति वालिजिद्। वालिजिच्च भरतश्च वालिजिद्भरतौ, 'Vanquisher of Vàli and

Bharata,' i. e. Ráma and Bharata. वालि *m.*—A great monkey-chief, who was killed by Ráma at the instigation of Sugrîva Váli's younger brother. His wife Tàrá subsequently married Sugrîva. भरत *m.*—Son of Das'aratha and Kaikeyî. He was firmly devoted to Ràma and was deeply grieved to learn that his mother had been instrumental in sending Ràma into exile. He would not accept the throne and ruled his father's kingdom in the name of Ràma while the latter was in exile. कोसलकेकयेन्द्रयोः—Analyse कोसलानां केकयानां च इन्द्रौ कोसलकेकयेन्द्रौ तयोः कोसलकेकयेन्द्रयोः, 'Of the lords of Kosala and Kekaya.' सुमित्रा *f.*—One of the wives of the king दशरथ, and mother of Lakshmaṇa and S'atrughna. यमतुल्यतेजसौ—Analyse यमेन तुल्यं तेजो ययोः तौ यमतुल्यतेजसौ, 'Having the power or energy like that of Yama, the god of death.' कोसलकेकयेन्दयोः सुतयोः वालिजिद्भरतौ भवतः स्म—'The vanquisher of Vàli and Bharata were born to the daughters of the lords of the Kosalas and the Kekayas (respectively).' यमतुल्यतेजसौ यमजौ सुमित्रया सुषुवाते—'And at a proper time Sumitrá brought forth twins who were equal in might to Yama, the god of death.'

St. 7. अथ—Construe अथ दिव्यमुनिप्रवर्तितप्रसवानन्तरजातकर्मणां चरुजन्मनां तनुसंदर्शितदन्तकुड्मला दशा रुरुचे. दिव्य°—Analyse दिवि भवः दिव्यः। दिव्यश्चासौ मुनिश्च दिव्यमुनिः तेन प्रवर्तितं प्रसवस्य अनन्तरं जातकर्म येषां तेषां तादृशानां, 'Whose birth ceremony was resumed (or commenced) after their birth by the celestial sage.' जातकर्मन् *n.*—This is a ceremony at the birth of a child, when the navel-string is divided. It consists in touching the infant's tongue thrice with Ghee after appropriate Mantras. Náràyaṇa Bha*tt*a in his प्रयोगरत्न, under जातकर्म says 'the moment the birth of a son is announced the father shall see his face, and shall bathe in a river with his face turned towards the east, or if that is not possible, shall bathe at home in cold water mixed with hot water, brought from a river during day time, and purified by a bit of gold being thrown in it. Then having sipped water, he shall besmear himself with sandle and wear garlands of flowers, and before the scission of the navel-stalk and before the baby is touched by any one except the mid-wife, he shall cause it to be placed on the lap of its mother, with its face turned towards the east, and say ममास्य कुमारस्य गर्भाम्बुपानजनितसकलदोषनिर्हरणायुर्मेधाभिवृद्धिबीजगर्भसमुद्भवैनोनिबर्हणद्वारा श्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थं जातकर्म करिष्ये. He then shall perform a श्राद्ध to the nine ancestors, and shall throw oblations of clarified butter into the sacred fire,

kindled for the purpose, in honour of Agni, Indra, Prajàpati the Vis'vedevas, and Brahmà. He shall then mix a little honey and clarified butter together, in unequal proportions, and put the compound on a flat piece of stone, and shall rub a bit of gold on it till some portion of it shall have been mixed with the honey and clarified butter and with the same bit of gold he shall take the mixed honey and put it in the baby's mouth with this Mantra ॐ प्र ते ददामि मधुनो घृतस्य वेदं सवित्रा प्रसूतं मघोनाम् । आयुष्मान्गुप्तो देवताभिः शतं जीव शरदो लोके अस्मिन् । He shall then wash clean the bit of gold and putting it on the right ear of the baby, he shall bring his own mouth close to baby's and shall say: ॐ मेधां ते देवः सविता मेधां देवी सरस्वती । मेधां ते अश्विनौ देवौ वाधत्तां पुष्करस्रजौ । Putting again the piece of gold on the left ear of the baby he shall repeat the same verse. He shall then lightly touch with the span of his right hand both the shoulders of the baby at the same moment, and repeat thus: अश्मा भव परशुर्भव हिरण्यमस्तृतं भव । वेदो व पुत्रनामासि स जीव शरदः शतं । ॐ इन्द्र श्रेष्ठानि द्रविणानि धेहि चित्तिं दक्षस्य सुभगत्वमस्मे । पोषं रयीणामरिष्टिं तनूनां स्वाद्मानं वाचः सुदिनत्वमह्नाम् । ॐ अस्मे वीराच्छश्वत इन्द्र शिप्रिन् ॥ Then to secure well-being and long life for the new born, he shall say:—अङ्गादङ्गात्संभवसि हृदयादधिजायसे । आत्मा वै पुत्रनामासि स जीव शरदः शतम् । And with this he shall thrice smell the head of the baby. And having returned to the sacrifice, he shall complete it. Then with cold water, he shall wash the right breast of the mother, and shall make her suckle the babe with this Mantra:— ॐ इमां कुमारो जरां धयतु दीर्घमायुः प्रजीवसे । अस्मै स्तनौ प्रयुञ्जाना आयुर्वर्चो यशो बलम् । He shall then give cows, lands, Tila corn, and gold to Bràhmaṇas as presents. चरुजन्मनां—Analyse चरोः जन्म एषां ते चरुजन्मानः तेषां तादृशानां, 'Born of the *Charu.*' तनु°—Analyse तनुभिः संदर्शितानि दन्तानां कुड्मलानि यस्याः सा तनुसंदर्शितदन्तकुड्मला, 'Having bud-like teeth displayed by their frames.' अथ—'The state in which bud-like teeth were displayed by the frames of the infants, born of *Charu*, whose birth ceremony was resumed soon after their birth by the celestial sage, then began to glow bright.'

St. 8. न—Construe स रामः इह न क्व यातः इति वनिताभिः अनुयुक्तः निजहस्तपुटावृताननः अर्भकः अग्रतः अलीकनिलीनं विदधे. निज°—Analyse निजौ हस्तौ निजहस्तौ तयोः पुटं तेन आवृतं आननं येन स निजहस्तपुटावृताननः, 'Who has covered his face with the fold (or cavity) of his hands.' अलीक°—Analyse अलीकं च तद् निलीनं च अलीकनिलीनं, 'False or pretended screening or concealment.' राम *m.*—Son of Das'aratha by

Kausalyá, the hero of the great epic Râmáyaṇa. When it was proposed to install Ráma as युवराज, Kaikeyî, at the instigation of Manthará, insisted, by the two boons previously promised to her by the king, on the exile of Ráma and the installation of Bharata as युवराज. The old king was shocked at this unexpected request and tried his best to dissuade his wife from her evil intentions, but she proved inexorable. At last Ráma, to fulfill the word of his father, willingly went into exile accompanied by his young and beauiful wife Sîtá and his brother Lakshmaṇa. While in forest Sîtá was carried off by Rávaṇa king of Lanká. Ráma, assisted by numerous monkeys, built a bridge across the ocean, conquered Lankà, slew Rávaṇa and recovered his wife. At the expiration of the stated period of exile he returned to Ayodhyá and reigned for a long time, justly, happily and peacefully. He is believed to be the seventh incarnation of विष्णु. न—'The infant Ráma is not here. Where has he gone; thus inquired by women the child acted a false (or pretended) screening, with his face covered over with the folds of his hands, in their presence.'

St. 9. मुखं—Construe गण्डयोः करघृष्टाञ्जनदानं आहतधूलि अस्य तन्मुखं विबभौ। यथा सुरदन्तिनः दन्तचतुष्टयोज्ज्वलं वदनं. आहतधूलि—Analyse आहता धूलिर्यस्मिन् तत्, 'On which the dust is collected.' 'Smeared or covered with dust.' 'Which has taken up the dust.' कर°—Analyse करेण घृष्टं अञ्जनस्य दानं यस्मिन् तत् करघृष्टाञ्जनदानं, 'In which the application of black pigment was rubbed with his hands.' कर, दान, and आहतधूलि may as weil be applied to सुरदन्तिन्. When so applied they mean, 'trunk,' 'the fragrant fluid flowing from an elephants temple when in rut,' and 'taking dust and throwing it over its face.' सुरदन्तिनः—Analyse सुराणां दन्ती सुरदन्ती तस्य तादृशस्य, 'Of an elephant of the immortals.' 'Of a celestial elephant called ऐरावत on which rides इन्द्र.' This mythical elephant is fabled to have come out at the churning of the ocean, and is the prototype of the elephant race, considered also as the elephant of the east quarter. The name is to be derived from इरावत्, 'watery;' and may either allude to the north, as the quarter whence rain comes, or to the original idea of a cloud, on which Indra, the king of clouds, is mounted, and which, therefore, would be called his elephant. On this चारित्रवर्धन rightly remarks;—"मेघस्योपरि मेघो यः स ऐरावत उच्यते." दन्त°—Analyse दन्तानां चतुष्टयं दन्तचतुष्टयं तेन उज्ज्वलं दन्तचतुष्टयोज्ज्वलं, 'Blazing with four tusks.' When applied to

Râma the compound may mean, 'beautiful with four small teeth.' मुखं—'Covered with dust, that face of his shone brightly, the application of black pigment on which was rubbed with hands on both the cheeks, like the face of a celestial elephant blazing with four tusks.'

St. 10. कतरः—Construe [अयि जात] उच्यतां कतरस्तव तातः । इति धात्रीवचनप्रचोदितः जगदीशं करेण निर्दिशन् प्रमदेन संदधौ. तात,—'On this Hemâdri quotes the following anonymous authority:—" पुत्रे पितरि पूज्ये च तातशब्दो बुधैः स्मृतः. " धात्री°—Analyse धात्र्या वचनेन प्रचोदितः धात्रीवचनप्रचोदितः, 'Inspired by the coaxing words of a nurse.' जगदीशं—Analyse जगतः ईशः जगदीशः तं तादृशं, 'To the lord of the earth.' प्रमदेन—Analyse प्रकर्षेण मदः प्रमदः तेन तादृशेन, 'With great delight.' 'With highest joy.' कतरः—'Say, O child, which of these (two) is thy sire; thus inspired by the words of the nurse he with his pretty hand pointing out the lord of the earth grasped him with great delight.'

St, 11. अयि—Construe अयि [जात] भवता उन्दुरात् किं उपात्तं तत् दर्शय । इति शिक्षया प्रचोदितः शिशुः नवकं दन्तचतुष्टयं प्रविदर्शयति स्म. उन्दुरः or उन्दरः or उन्दुरुः—'A rat.' 'A mouse.' Derived from उन्द् *vt.* 7. P. (सेट्) 'To moist.' *Cf.* शब्दार्णव " उन्दुरुन्दुरुरुन्दरः." Also Marâthi उन्दीर. दन्तचतुष्टयं—Analyse दन्तानां चतुष्टयं दन्तचतुष्टयं. 'A collection of four teeth.' उपात्त *adj.*—'Received.' 'Accepted.' 'Obtained.' Derived from दा *vt.* 3. U. (अनिट्) with उपा. *Cf.* R. V. I. " उपात्तविद्यो गुरुदक्षिणार्थी. " अयि [जात] भवता उन्दुरात् किमुपात्तं तद् दर्शय—'Please show, O child, what you have obtained from a mouse.' इति शिक्षया प्रचोदितः शिशुः नवकं दन्तचतुष्टयं प्रविदर्शयति स्म—'Well tutored by training the prince used to show a fresh set of four teeth.'

St. 12. इतरे—Construe इतरेऽपि शयने मातृजनेन चोदिताः साञ्जनराजिभिः सरोजशीतलैः मृदुभिः करैः पितुश्चरणौ समवाहयन्. सरोज°—Analyse सरसि जातं सरोजं तद्वत् शीतलाः तैः तादृशैः, 'Cold like a lake-born lotus.' 'Cold like a lotus.' साञ्जन°—Analyse अञ्जनस्य राजयः अञ्जनराजयः । अञ्जनराजिभिः सह साञ्जनराजयः तैः तादृशैः, 'Having lines of black pigment.' मातृजनेन—Analyse मातृणां जनः मातृजनः तेन तादृशेन, 'By mothers.' इतरे—'Instructed by their mothers other princes also shampooed on a couch the feet of their sire with their soft hands, smeared with streaks of black pigment and cold like a lotus.'

St. 13. शयनीय°—Construe शिशवः निशि शयनीयगतस्य भूपतेः क्रीडनिवेशवाञ्छया कोमलजल्पितं [अत एव] वर्धितमातृसंपदं कलहं दधुः. शयनीय°–Anal-

yse शयनीयं गतः शयनीयगतः तस्य तादृशस्य, 'Of him who had gone to bed.' क्रोड°—Analyse क्रोडे निवेशः क्रोडनिवेशः तस्य वाञ्छा तया तादृश्या. 'With a desire of lying on his breast.' वर्धित°—Analyse वर्धिता मातॄणां संपद् यस्मिन् स तं तादृशं, 'Which heightened the joy or delight of their mothers.' कोमलजल्पितं—Analyse कोमलानि जल्पितानि यस्मिन् स तं तादृशं, 'Having sweet or pleasing prate or prattle.' शयनीयगतस्य—'With a desire of lying or rolling on the breast of the lord of the earth gone to bed at night the princes disputed with each other in sweet words that heightened the joy of their mothers.'

St. 14. क्रमशः—Construe महीयसः चरुजन्मनः महिता वपुःपरिवृद्धिः त्रिदशारेरपि आयुषः क्षयः [च] प्रतिवासरं क्रमशः तुल्यमासतुः. चरुजन्मनः—Analyse चरोः जन्म यस्य स चरुजन्मा तस्य चरुजन्मनः, 'Born of the *Charu.*' वपुःपरिवृद्धिः—Analyse वपुषः परिवृद्धिः वपुःपरिवृद्धिः, 'The development of the bodily frame.' प्रतिवासरं *adv.*—Analyse वासरे वासरे प्रतिवासरं, 'Every day.' त्रिदशारेः—Analyse त्रिदशानां अरिः त्रिदशारिः तस्य तादृशस्य, 'Of the enemy of the immortals' i. e. of Râvaṇa. आसतुः—Perfect, *3rd. per. dual.* Derived from अस् *vt. vi.* 1. U. (सेट्) 'To go.' 'To shine.' क्रमशः—'The cherished development of the bodily frame of that mighty hero born of the *Charu* and the decay of the life of the enemy of the immortals were simultaneously (or equally) going on gradually every day.'

St. 15. धनुषि—Construe क्षपितक्रतुः मुनिः अन्यतरेद्युः धनुषि प्रतिलब्धपाटवे नृपतेः आत्मजे सति भुवनस्य शासितुः भवनं प्रतिपेदे. प्रतिलब्धपाटवे—Analyse प्रतिलब्धं पाटवं येन स प्रतिलब्धपाटवः तस्मिन् तादृशे, 'Who has attained acuteness or sharpness.' अन्यतरेद्युः *adv.*—'One day.' *Cf.* Páṇi V. 3, 22. "सद्यःपरुत्परार्यैषमःपरेद्यव्यद्यपूर्वेद्युरन्येद्युरन्यतरेद्युरितरेद्युरपरेद्युरधरेद्युरुभयेद्युरुत्तरेद्युः" 'The following words are anomalous:-सद्यः, परुत्, परारि, ऐषमः, परेद्यवि, अद्य, पूर्वेद्युः, अन्येद्युः, अन्यतरेद्युः, इतरेद्युः, अपरेद्युः, अधरेद्युः, उभयेद्युः, and उत्तरेद्युः.' The words सप्तम्याः and काले are understood here. The base, the substitute, the affix, the particular time &c, must all be deduced from these forms. Thus सद्यः is formed from समान, by substituting स for समान, and adding the affix द्यस्; in the sense of 'a day.' समानेऽहनि = सद्यः 'the same day.' पूर्व and पूर्वतर are replaced by पर, and then the affixes उत् and आरि are added, in the sense of a 'year.' Thus पूर्वस्मिन् संवत्सरे = परुत् 'last year.' पूर्वतरे संवत्सरे = परारि 'the year before last.' The इश replaces इदम्, and affix समसण् is added, in the sense of 'year.' Thus अस्मिन् संवत्सरे=ऐषमः 'during this year.' To पर is added एद्यवि in the sense of 'a day': as, परस्मिन्नहनि=परेद्यवि 'the other day.' The अश replaces इदम् and the affix

द्यस् is added in the sense of 'a day.' Thus अस्मिन्नहनि=अद्य 'to day.' To the words पूर्व, अन्य, अन्यतर, इतर, अपर, अधर, उभय, and उत्तर is added the affix एद्युस्, in the sense of 'a day': as, पूर्वस्मिन्नहनि=पूर्वेद्युस् 'On the day before,' अन्यस्मिन्नहनि=अन्येद्युस् 'On the following day.' अन्यतरस्मिन्नहनि=अन्यतरेद्युः 'on either of two days.' इतरस्मिन्नहनि=इतरेद्युः 'on another day.' अपरस्मिन्नहनि=अपरेद्युः 'on the following day.' अधरस्मिन्नहनि=अधरेद्युः 'on a previous day.' उभयोरह्नोः=उभयेद्युः 'on both days.' भुवनस्य शासितुः—'Of the ruler of the earth.' Here भुवनस्य is a Gen. object to शासितुः. *Cf.* Pàṇi. II. 3. 52. "अधीगर्थदयेशां कर्मणि." मुषित°—Analyse मुषितः क्रतुर्यस्य स मुषितक्रतुः, 'Having his sacrifice polluted or destroyed.' धनुषि—'On a certain day, when the king's son had attained perfect skill in archery, came to the palace of the ruler of the earth, a sage whose sacrifice had been destroyed.'

St. 16. स्व°—Construe नृपतिः स्वकिरीटमणिप्रभाम्बुभिः प्रथमक्षालितपादपंकजं मुनिं पाद्यवारिभिः पुनरुक्तैरिव समबीभवत्. स्व°—Analyse स्वस्य किरीटः स्वकिरीटः तस्य ये मणयः तेषां प्रभाः एव अंबूनि तैः तादृशैः, 'With water consisting of the splendour shooting forth from the jewels of his crown.' प्रथम°—Analyse प्रथमं क्षालिते पादौ एव पंकजे यस्य स प्रथमक्षालितपादपंकजः तं तादृशं, 'With his lotus-feet first washed.' समबीभवत्—*Caus. Aor.* from सम्भू *vt.* I. U. (सेट्) 'to honour,' 'to esteem,' 'to do honour to', 'to pay one's respects to,' (in the causative sense). पाद्य°—Analyse पादाय or पादार्थं वारीणि तैः तादृशैः, 'With water for washing feet.' स्वकिरीट°—'The king first washed the lotus-feet of the sage with water consisting of splendour shooting forth from the jewels of his crown (at the time of his prostration at his feet); and then honoured him with water for washing his feet, as if it were a repetition."

St. 17. कुशलं—Construe अध्यासितरत्नविष्टरः असौ मुनिः सर्वगं कुशलं परिपृच्छ्य भुवः तले उपविष्टं विरतं राजमुनिं गिरं जगौ. अध्यासित°—Analyse अध्यासितः रत्नानां विष्टरो येन स अध्यासितरत्नविष्टरः, 'Who has occupied a seat of jewels.' *Cf.* R. V. 3. "विशांपतिर्विष्टरभाजमारात्" राजमुनिं—Analyse राज्ञां मुनिः राजमुनिः तं तादृशं, 'To the royal sage.' विरत *adj.*—'Had ceased speaking.' *Cf.* विरतेषु मुनिषु, 'When the Munis had ceased speaking.' कुशलं—'After having inquired the well-being about every thing (*lit.* going everywhere, all-pervading), that sage who occupied a seat of jewels (or had taken a seat of jewels) addressed the following speech to the royal sage who had ceased speaking and who had taken his seat on the surface of the ground.'

St. 18 स्वजनात्—Construe हे नृप स्वजनादपि लब्धवैशसे शठभृत्यसंपदि प्रियवादिरिपौ अपि नृपतित्वे स्थितः त्वं कुशलेन वर्धसे दिष्ट्या. स्वजनात्—Analyse स्वस्य जनं स्वजनं तस्मात् तादृशात्, 'From a dear relation.' 'From one's own kindred.' 'From one's own family or household.' लब्धवैशसे—Analyse लब्धं प्राप्तं वैशसं नाशो यस्मिन् तत् तस्मिन् तादृशे, 'In which destruction or loss was sustained or imminent.' स्वजनादपि लब्धवैशसे means, यत्र राज्ये स्वजना अपि पुत्रादयोऽपि पित्रादीन् भोगतृष्णया निघ्नन्ति. On this Hemádri quotes the following from Kámandaka:—" राजपुत्रा मदोद्वृत्ता गजा इव निरंकुशाः। भ्रातरं पितरं वापि निघ्नन्त्येवाभिमानिनः [भ्रातरं वापि निघ्नंति पितरं वाभिमानिनः Ms.]" For a similar idea compare R. VIII. 2. "दुरितैरपि कर्तुमात्मसात्प्रयतन्ते नृपसूनवो हि यत्." शठ°—Analyse शठाः भृत्याः शठभृत्याः तेषां संपद् यस्मिन् तत् तस्मिन् तादृशे, 'Having been adorned with (or having an abundance of) rogues of servants.' भृत्याः वा यत्र नृपतित्वे शठतां आचरन्ति. Chàritravardhana defines शठ as, "प्रियं वक्ति पुरोऽन्यत्र विप्रियं कुरुते भृशम्." प्रियवादिरिपौ—Analyse प्रियं वदन्तीति प्रियवादिनः। प्रियवादिनः रिपवः यस्मिन् तत् तस्मिन् तादृशे, 'Having in it enemies that speak flattering (or agreeable) words.' रिपवः शत्रवोऽपि यत्र प्रियवादिनः स्युः। अथ प्रियवादिनोऽपि पृष्ठतः शत्रुवत् विरुद्धमाचरन्ति. स्थितः,—तत्र तथाविधे राज्ये स्थितो वर्तमानस्त्वं कुशलेन वर्धसे दिष्ट्या इत्यर्थः। स्वजनादपि—'How fortunate, O king, that you cheerfully hold sway over a sovereignty (or happily rule over a kingdom) in which danger is imminent even from a dear relation, in which there is an abundance of rogues of servants and the enemies wherein speak even flattering words.'

St. 19. द्विषतः—Construe विपत्तिः ऐहिकदुःखं भवबन्धभेदिना संसारबन्धच्छेदिना योगवह्निना योगाग्निना चेतसि मनसि द्विषतः कामक्रोधादिशत्रुवर्गान् दहतो नोऽस्मान् परसंपत्तिषु निस्पृहानपि अद्य अद्यापि न जहाति न त्यजति. भवबन्धभेदिना—Analyse भवस्य बन्धः भवबन्धः तं भेदयतीति भवबन्धभेदी तेन तादृशेन, 'Breaking or dividing the tie of the world (or worldly existence)'. योगवह्निना—Analyse योगस्य वह्निः योगवह्निः तेन तादृशेन, 'By the fire of Yoga.' योग *m.*—'The abstract meditation or contemplation.' 'Application or concentration of the thoughts.' 'Fixing the mind on a particular point and keeping the body in a fixed posture.' 'The systematic practice of the above abstract contemplation or meditation.' Vallabha says:—अष्टांगे योगाभ्यासात् समुत्पन्नो वह्निः तेन. Hemádri says:—" संयोगो योग इत्युक्तो जीवात्मपरमात्मनोः" इति योगत्रासिद्धः। योगश्चित्तवृत्तिनिरोधः इति वा. The Yoga is the name of the second

of the two divisions of the सांख्य system, its chief aim being to teach the means by which the human soul may attain complete union with ईश्वर or the Supreme Being, whose existence it establishes while the original system or सांख्य proper, without acknowledging a Supreme Being, teaches the successive development of the Tattvas or principles of creation from an original तत्त्व called प्रकृति or प्रधान; according to Patanjali the author of the second system, Yoga is defined to be 'The prevention of the modification of a चित्त or the thinking principle [which modifications arise through the three Pramáṇas, perception, inference, and verbal testimony, as well as through incorrect ascertainment, fancy, sleep, and recollection] by अभ्यास or the constant practice of keeping the mind in its unmodified state [clear as crystal when uncoloured by contact with other substances], and by वैराग्य or dispassion;' this dispassion being obtained by प्रणिधान or devotedness to ईश्वर, the Supreme Being who is defined as a particular पुरुष or spirit unaffected by afflictions, works &c., and having the appellation प्रणव or ॐ, which monosyllable is to be muttered and its meaning reflected on in order to attain knowledge of the Supreme and the prevention of the obstactes to योग : the eight means or stages of योग or mental concentration are, 1. यम, forbearance; 2. नियम, religious observances; 3. आसन, posture; 4. प्राणायाम, regulation of the breath; 5. प्रत्याहार, restraint in the senses; 6. धारणा, steadying of the mind; 7. ध्यान, contemplation; 8. समाधि, profound meditation, which according to the भगवद्गीता VI. 13, is to be practised by fixing the eyes on the tip of the nose; true liberation is the cessation of all idea of self and the separation of matter and spirit or कैवल्य, isolation.' पर°—Analyse परेषां सम्पत्तयः तासु तादृशीषु, 'Towards the wealth of another.' निःस्पृहान्—Analyse निर्गता स्पृहा येभ्यस्ते तान् तादृशान्, 'Free from desire.' 'Disregarding'. 'Indifferent to.' 'Content.' 'Unenvious.' Vandhopàdhyáya gives the following remark on this stanza:—"आध्यात्मिकदुःखे निवृत्तेऽप्याधिभौतिकं दुःखमद्याप्यनुवर्तते एव राक्षसोपद्रुतत्वात्। अत एव शङ्के राज्यस्थो भवान् कुशल्यास्ति न वेति तात्पर्यमवसेयम्." द्विषतः—'The worldly misery does not yet leave (or release) us, though indifferent to the wealth of others, burning down the (six) enemies (कामक्रोध &c,) that haunt our mind by the fire of Yoga which consumes (*lit.* breaks) the tie of the world.'

St. 20. अनुयान्ति—Construe मखे समन्ततो निपतच्छोणितवृष्टयो दिशः पवनाहतवृंतविच्युतप्रसवाः किंशुककाननश्रियः अनुयान्ति. अनुया—' To imitate.' ' To follow.' ' To attend.' निपत°—Analyse निपतन्त्यः शोणितस्य वृष्टयो यासु ताः निपतच्छोणितवृष्टयः, 'In which there is pouring down of showers of blood.' पवना°—Analyse पवनेन वायुना आहतानि यानि वृन्तानि प्रसवबन्धनानि तेभ्यः विच्युताः विगलिताः प्रसवाः पुष्पाणि यासां ताः, ' The flowers in which have dropped down from their footstalks or stems set in motion by the wind.' Goes with काननश्रियः. किंशुक°—Analyse किंशुकानां काननानि किंशुककाननानि तेषां श्रियः, ' The beauty of the forests of किंशुक (or पलाश) trees.' An object to अनुयान्ति. अनुयान्ति—'All around in the sacrifice, the quarters raining down showers of blood imitate the beauty of the forests full of किंशुक trees, the flowers in which have dropped down from their footstalks set in motion by the wind.' When the किंशुक (or पलाश) trees drop down their flowers the red-juice begins to exude from their footstalks or stems.

St. 21. मृषतां—Construe धृतवैकंकतसाधनस्रुचां तपस्यतामपि मृषतां नः स्फुरदर्चिषि देवतामुखे हुतं अरिभिः अद्यश्वः उदस्यते. धृत°—Analyse विकंकतस्य स्रुवावृक्षस्य विकाराः वैकंकत्यः । साधनानि च ताः स्रुचश्च साधनस्रुचः । वैकंकत्यश्च ताः साधनस्रुचश्च । वैकंकतसाधनस्रुचः । धृताः वैकंकतसाधनस्रुचो यैस्ते तेषां तादृशानां, ' Holding up ladles and other sacrificial pots (or implements) made of विकंकत (or पलाश) wood.' स्फुरदर्चिषि—Analyse स्फुरन्ति अर्चींषि यस्य स स्फुरदर्चिः तस्मिन् तादृशे, ' Having flashing flames.' देवतामुख *m.*—'Fire.' उदस् *vt.* 4. P. (सेट्), ' To cast or throw up.' ' To throw out.' तपस्यत्—*Denomi. pres. parti.* ' Undergoing religious austerities.' ' Practising asceticism.' Derived from तपस्यति *vi.* P. (तपश्चरति). अद्यश्वस् or अद्यश्वीन—' Likely to happen today or tomorrow.' मृषतां—'It is likely to happen today or tomorrow that the enemies would throw out the offerings thrown into fire, having flashing flames, of ours who are practising asceticism holding up ladles and sacrificial implements made of विकंकत wood, and yet patiently bearing (all insults).'

St. 22. सदसः—Construe समयेषु विधिना आहूतहुतांशभाजिनः सदसः मुनिसभायाः ऊतये योगक्षेमाय पश्यतोहरं तं राक्षसं युधि गुरुणा रामशरेण जहि. आहूत°—Analyse हुतश्चासौ अंशश्च हुतांशः । हुतांशं भजन्तीति हुतांशभाजिनो देवाः आहूताः हुतांशभाजिनो येन तद् आहूतहुतांशभाजि तस्य तादृशस्य, ' Which has summoned or invoked the gods who devour offerings.' पश्यतोहरं—Analyse पश्यतः हरतीति पश्यतोहरः तं तादृशं, ' Stealing before the person's eyes or in the very sight of the possessor.' 'An open-robber.'

रामशरेण—Analyse रामस्य शरः रामशरः तेन तादृशेन, 'By an arrow of Ráma.' सदस:—'Pray, kill that fiend of an open-robber with a powerful arrow of thy Ráma in a battle in order to insure the security of the property of the congregation of *Ri*shis, which at a settled point of time (appointed for sacrifices) has invoked the gods who devour offerings, according to the rule.'

St. 23. क्षमते—Construe इन्द्ररिपुः यमिनां त्वदर्पितं जनं हिंसितुं तु न क्षमते। मृगशत्रुः शशिनमाश्रितं मृगं न जातुचित् प्रार्थयते हि. त्वदर्पितं—Analyse त्वया अर्पितं त्वदर्पितं, 'Given or offered by you.' 'Delivered (or consigned) by you.' इन्द्ररिपुः—Analyse इन्द्रस्य रिपुः इन्द्ररिपुः, 'An enemy of Indra.' 'A demon.' मृगशत्रुः—Analyse मृगाणां शत्रुर्मृगशत्रुः, 'An enemy of wild beasts.' 'A lion.' प्रार्थ् *vt.* 10. A. (सेट्) 'To attack.' 'To invade.' To suprise. 'To march against, &c.' *Cf.* R. XV. 5. "दुर्जयो लवणः शूली विशूलः प्रार्थ्यतामिति." *Cf.* Kir. II. 21. "किमपेक्ष्य फलं पयोधरान् ध्वनतः प्रार्थयते मृगाधिपः।" जातुचित् *ind.* 'Ever.' 'At any time.' 'Sometimes.' 'Perhaps.' इन्द्ररिपुः यमिनां त्वदर्पितं जनं हिंसितुं तु न क्षमते—'At any rate an enemy of Indra (i. e. a demon) is unable to kill a person delivered (or consigued) by you to (protect) the sages who have subdued their senses (like myself).' मृगशत्रुः शशिनमाश्रितं मृगं न जातुचित् प्रार्थयते हि—'For, never does the enemy of wild beasts (a lion) spring on a deer resorted to (or dependent on) the moon.'

St. 24. उरगाः—Construe क्रतुशत्रुव्यथिताः तपस्विनः घर्मपीडिताः उरगाः इव उपतापनाशनं विपुलं त्वद्भुजचन्दनद्रुमं उपयान्ति. घर्म°—Analyse घर्मेण पीडिताः घर्मपीडिताः, 'Afflicted by heat.' 'Tortured by feverish or morbid heat.' क्रतु°—Analyse क्रतूनां शत्रवः क्रतुशत्रवः तैः व्यथिताः क्रतुशत्रुव्यथिताः 'Tortured or distressed by the enemies of sacrifices,' i. e. demons. उपतापनाशनं—Analyse उपतापं नाशयतीति उपतापनाशनः तं तादृशं, 'Destroying the misfortune.' 'Allaying the bitterness of misfortune.' त्वद्भुज°—Analyse तव भुजौ त्वद्भुजौ। चन्दनस्य द्रुमः चन्दनद्रुमः। त्वद्भुजावेव चन्दनद्रुमः त्वद्भुजचन्दनद्रुमः तं तादृशं, 'To the sandle tree (made up) of thy powerful arms.' उरगाः—'The ascetics distressed by the enemies of sacrifices (i. e. demons) go, like serpents tortured by heat, to the spacious sandle-tree of thy powerful arms, allaying the bitterness of misfortune.'

St. 25. वयं—Construe अर्ककुलैककाश्रयाः वयं परं भूपतिं न आश्रयामहे। वारिधिपानलम्पटाः जलदाः हि पल्वले न जातु पतन्ति. अर्क°—Analyse अर्कस्य कुलं अर्ककुलम्। अर्ककुलं एककः आश्रयो येषां ते तादृशः, 'Depending (or

resting) solely on the race (or family) sprung from the sun.' जलदाः—Analyse जलानि ददतीति जलदाः, 'Giving or pouring forth water.' 'The clouds.' वारि°–Analyse वारि धीयतेऽत्र वारिधिः । वारिधेः समुद्रस्य पाने लम्पटाः वारिधिपानलम्पटाः, 'Desirous or greedy to drink the water of the ocean.' अर्ककुलैककाश्रयाः वयं परं भूपतिं न आश्रयामहे—'We depending for protection solely on the race sprung from the sun do not seek refuge in some other king.' वारिधिपानलम्पटाः जलदाः हि पल्वले न जातु पतन्ति—'For, never do the clouds, desirous of drinking the water of the ocean, fall into a puddle.'

St. 26. त्वद्—Construe [वयं] त्वद् अणु प्रियं आश्रयामहे परस्माद् अतिविस्तराण्यपि न । चातकः जलदात् पयसः कणमेव अत्ति अन्यतो बहूनि न. त्वत्= त्वत्तः, 'From you.' अणु *adj.*—'Atomic.' Minute.' 'Fine.' 'As small as an atom,' [विशेषनिघ्नत्वात्]. अतिविस्तराणि—Analyse अतिशयितानि विस्तराणि अतिविस्तराणि, 'Extensive.' [वयं] त्वद् अणु प्रियं आश्रयामहे परस्माद् अतिविस्तराण्यपि न—'We should like to seek a favour, though small as an atom, only from you; but not even extensive favours from another.' चातकः जलदात् पयसः कणमेव अत्ति अन्यतो बहूनि न—'A Châtaka bird sips only a drop of water from a cloud, but does not seek many (drops) from another (source).'

St. 27. नृपतौ—Construe इति नृपतौ वेदितापदा मुनिना क्षणं जोषमभूयत । महतां अर्थना कदाचिद् गुरुनिर्बन्धविनष्टसौष्ठवा न [भवति]. नृपतौ—Analyse नृणां पतिः नृपतिः तस्मिन् तादृशे, 'Towards a king.' वेदितापदा—Analyse वेदिता आपद् येन स वेदितापद् तेन तादृशेन, 'By whom the misfortune was informed.' जोषं *ind.*—'Silently.' जोषं or तूष्णीं स्था–भू means, 'to keep quiet,' 'to remain silent.' गुरु°—Analyse गुरुश्चासौ निर्बन्धश्च गुरुनिर्बन्धः तेन विनष्टं सौष्ठवं यस्याः सा गुरुनिर्बन्धविनष्टसौष्ठवा, 'Superior goodness of which has been spoilt by an excessive importunity (or pressing).' मुनिना जोषमभूयत—Mark the impersonal construction. इति नृपतौ वेदितापदा मुनिना क्षणं जोषमभूयत–'After having thus informed his misfortune to the king, the sage kept quiet for a moment.' महतां अर्थना कदाचिद् गुरुनिर्बन्धविनष्टसौष्ठवा न [भवति]—'On no account a request made to the great loses its superior goodness by excessive pressing.'

St. 28. परिपूत°—Construe भवति [भवते विश्वामित्राय] अर्पितः त्वत्प्रियसाहसः शुभया द्विजाशिषा परिपूततनुः पृथुकीर्तिः [मम] पृथुकः स्वयं श्वः समराय यास्यति [याता]. परिपूततनुः—Analyse परिपूता तनुर्यस्य स परिपूततनुः. 'Having his body sanctified (or made holy).' द्विजाशिषा—Analyse द्विजानां आशीः द्विजाशीः तया द्विजाशिषा, 'By the blessing of the twice-

born.' त्वत्प्रियताहृतः—Analyse तव प्रियता त्वत्प्रियता तया आहृतः त्वत्प्रियताहृतः, 'Environed by your affection.' 'Enveloped in your affection (or favour).' पृथुकीर्तिः—Analyse पृथुः कीर्तिर्यस्य स पृथुकीर्तिः, 'Of a wide fame.' भवति—The Locative and Genitive are sometimes used for the Dative in Sanskrit. श्वो यास्यति—The Second Future in connection with श्वः is never used as it implies the futurity *of this day*. The poet ought to have used याता instead of यास्यति, because it implies the futurity *not of this day*. *Cf.* यास्यत्यद्य शकुन्तलेति and not यास्यति श्वः शकुन्तला &c. The proper form is याता श्वः शकुन्तला. परिपूततनुः–'Consigned to your care and environed by your affection, my child of wide fame, with his body sanctified by the auspicious blessings pronounced on him by Bràhmaṇas, will himself start tomorrow to do a battle (with demons).'

St. 29. इति—Construe इति मुदा समुदाहृतप्रियः स नरेश्वरः शरणार्थिने अस्मै अवस्तुकांक्षिणे ऋषये वस्तुं विश्वभुजः शरणं ददौ. अवस्तुकांक्षिणे—Analyse वस्तुं कांक्षतीति वस्तुकांक्षी। न वस्तुकांक्षी अवस्तुकांक्षी तस्मै अवस्तुकांक्षिणे 'To him who did not wish to stay there.' समुदाहृतप्रियः—Analyse समुदाहृतं प्रियं येन स समुदाहृतप्रियः, 'Who had declared a favourable thing or desired object.' शरणार्थिने—Analyse शरणमेव अर्थो यस्य स शरणार्थी तस्मै शरणार्थिने, 'Seeking refuge.' 'Asking for protection.' विश्वभुजः—Analyse विश्वं भुनक्तीति विश्वभुक् वह्निः तस्य तादृशस्य, 'Eating all things,' i. e. fire. विश्वभुजः शरणं=अग्निशालां or अग्न्यागारं, 'Place or edifice for keeping the sacred fire.' नरेश्वरः—Analyse नराणां ईश्वरः नरेश्वरः, 'Lord of people.' 'Lord of men.' इति—'That lord of people, who had cheerfully declared a favourable thing in these words to that sage who had come to ask for protection, gave the place of sacred fire for his sojourn who never meant to stay there.'

St. 30. चलिते—Construe तपस्यति चलिते [सति] ऋषेर्नमस्यया प्रथमाहूतं सुतं च चिराय वर्जितं अङ्कं क्रोडं स्वयं उपनीय प्रियं वचः आददे. प्रथमाहूतं—Analyse प्रथमं आहूतः प्रथमाहूतः तं तादृशं, 'Who was called first.' 'Who was just called in.' नमस्या *f.* 'Adoration.' 'Reverence.' 'Worship.' 'Respect.' प्रियं वचः आददे—विश्वामित्रप्रस्थानसमये राजा दशरथः पुत्रं रामं क्रोडमारोप्य मधुरवाण्या किंचिदुपदिदेश इत्यर्थः. चलिते—'When the sage, who intended to practise religious austerities, began to start (for the forest), the king himself took his son, whom he had just called in for adoring the sage, on his lap to which he was unaccustomed for a long time, and advised him in sweet words.'

St. 31. समवेदि—Construe त्वदर्थिना यत् कथितं त्वया तद् दुरतिक्रमं यतः समवेदि ततः तदापदं अवधूय बाणेन कुलोचितं यशः चिनु. त्वदर्थिना—Analyse तव अर्थी त्वदर्थी तेन त्वदर्थिना, 'By him begging for you.' 'By him who seeks to gain your company.' दुरतिक्रमं—Analyse अतिक्रमितुं दुष्करं दुरतिक्रमं, 'Difficult to be surpassed or overcome.' 'Difficult to be conquered. 'Unconquerable.' 'Difficult of performance or accomplishment.' तदापदं—Analyse तस्य आपद् तदापद् तां तादृशीं, 'His misfortune or calamity.' कुलोचितं—Analyse कुलस्य उचितं कुलोचितं, 'Worthy of thy family.' 'Proper or suitable to thy race.' समवेदि—'Since what has been unfolded to you by the sage who seeks to gain your company, difficult of performance by you was thought it to be unconquerable, I think, therefore, O son, avert (first) his calamity and then by the force of your arrow acquire (or win) the fame worthy of your race.'

St. 32. अविजित्य—Construe जयैषिणां अविजित्य सदा भुवः मह्याः अनुरक्षितुं न शक्यतया अशक्यत्वाद्धेतोः अयं दिग्जयसंभृतो महाविभवः भवतः तव प्रसङ्गतः संबंधाद् ननु. जयैषिणां, Expl:—जयमिच्छन्तीति जयैषिणः तेषां तादृशानां, 'Wishing for a conquest.' 'Wishing to extend their conquests.' भुवः—Is an object to अनुरक्षितुं. दिग्जयसंभृतः—Analyse दिशां जयः दिग्जयः तेन संभृतः दिग्जयसंभृतः, 'Brought together or stored up by the conquest of quarters.' महाविभवः—Analyse महांश्चासौ विभवश्च महाविभवः, 'Great power.' 'Superhuman power.' प्रसंगतः *ind.*—Equal to प्रसंगेन or प्रसंगात्, 'Through connection with or relation to.' 'On the occasion of.' In consequence of.' 'On account of.' 'From its happening.' अविजित्य–'On account of the impracticability of guarding the earth in all times, without having won, in the case of those who wish to extend their conquest, this (display of) great power brought on by the conquest of quarters is surely very opportune to you (*lit.* from its happening).'

St. 33. भुवनानि—Construe कश्चन भुवनानि बिभर्ति । परः स्वजनानेव प्रयत्नतः [परिपुष्यति] । इतरः केवलं तनुमेव । अन्यः भरणेऽपि आत्मनः प्रभुर्न. स्वजनान् Analyse स्वस्य जनाः स्वजनाः तान् तादृशान्, 'One's own people.' 'Own kindred.' 'Own family.' 'Kinsmen.' प्रयत्नतः *ind.*—'With especial effort.' With particular pains or care.' कश्चन भुवनानि बिभर्ति—'One supports (all) the worlds.' परः स्वजनानेव प्रयत्नतः [परिपुष्यति]—'Another feeds his own family only with efforts.' इतरः केवलं तनुमेव—'Another supports his body only.' अन्यः भरणेऽपि आत्मनः प्रभुर्न—'And another is unable even to feed his own body.'

St. 34. इति—Construe इति पक्षचतुष्टये स्थिते मानिनः रघवः पूर्वं उद्स्य पक्षान्तरसंपरिग्रहात् क्रमागतं यशो न क्षपयन्ति हि. पक्षचतुष्टये—Analyse पक्षाणां चतुष्टयं पक्षचतुष्टयं तस्मिन् तादृशे, 'A collection of four courses or alternatives.' उद्स्य *ger.*—Is equal to परित्यज्य, त्यक्त्वा, 'Having abandoned.' 'Excluding.' 'Excepting.' Some scholars translate उद्स्य by 'having taken,' 'having chosen.' But the meaning is not derived from the root and does not appear to be convincing. क्रमागतं—Analyse क्रमाद् आगतं क्रमागतं, 'Descended or inherited lineally.' 'What comes from one's ancestors in regular succession.' 'Arrived in due course or succession.' पक्षान्तरसंपरिग्रहात्—Analyse अन्यः पक्षः पक्षान्तरः तस्य संपरिग्रहः तस्मात्, 'By a full acceptance of other courses.' रघु *m.*—A distinguished king of the solar race, son of Dilîpa and father of Aja. He was celebrated for his learning, his bravery, his liberality and his uniform success. He performed the विश्वजित् sacrifice and made over his whole substance to priests in the shape of दक्षिणा. He, like his ancestor पुरंजय or ककुत्स्थ, is said to have handed down his name to posterity. इति—'Such being the four courses, the haughty descendants of Raghu, will never, indeed, tarnish their fame (or reputation) inherited lineally, by excluding the first and accepting the other three.'

St. 35. जनं—Construe संपदः अन्यहितप्रवर्तनं जनं स्वयमेव अभिसरन्ति। निजकृत्यलम्पटः पुरुषः स्वार्थतः एव नियतं हीयते. *Cf.* Kir. II. 30. "वृणते हि विमृश्यकारिणं गुणलुब्धाः स्वयमेव सम्पदः." अन्य°—Analyse अन्येषां हितं अन्यहितं तस्मिन् प्रवर्तनः यस्य स तं तादृशं, 'Applying one's self to the benefit of others.' 'Engaged in benevolent action to others.' 'Occupying one's self in assisting (or helping) others.' *Cf.* Pàṇini, III. I. 134. "नन्दिग्रहिपचादिभ्यो ल्युणिन्यचः." Here the termination is ल्यु (अन). निजकृत्यलम्पटः—Analyse निजानि च तानि कृत्यानि च निजकृत्यानि तेषु लम्पटः निजकृत्यलम्पटः, 'Hankering after accomplishing his own end.' स्वार्थतः—Analyse स्वस्य अर्थः स्वार्थः तस्मात् स्वार्थतः, 'From his own object or aim or wish.' 'From his own advantage or interest.' नियतं *ind.*—'Decidedly.' 'Positively.' 'Surely.' 'Certainly.' 'Inevitably.' सम्पदः अन्यहितप्रवर्तनं जनं स्वयमेव अभिसरन्ति—'Wealth advances, of its own accord, to meet a person who applies himself to the benefit of others'. निजकृत्यलम्पटः पुरुषः स्वार्थतः एव नियतं हीयते—'But a man hankering after accomplishing his own end decidedly falls from his own aim (or object).'

St. 36. पुरुषस्य–Construe वेधसा पुरुषस्य द्वयमेव प्रविधातुं भुजद्वयं कृतम् । [किं तद् द्वयं] सुहृदां उदयमेव च विद्विषां अवलेपप्रतिघातं च. भुजद्वयं—Analyse भुजयोः द्वयं भुजद्वयं, 'A pair of arms.' विद्विषां—Analyse विशेषेण द्विषन्तीति विद्विषः तेषां विद्विषां, 'Of the enemies.' अवलेपप्रतिघातं—Analyse अवलेपस्य प्रतिघातः अवलेपप्रतिघातः तं तादृशं 'Preventing (the growth of) haughtiness.' वेधसा पुरुषस्य द्वयमेव प्रविधातुं भुजद्वयं कृतं—'The god Brahmà has bestowed a pair of arms on man in order to do two things only.' सुहृदां उदयमेव च विद्विषां अवलेपप्रतिघातं च—'The elevation only of his friends, and preventing the growth of haughtiness in his enemies.'

St. 37. शरण°—Construe यः शरणोपगतं [पुरुषं] न पाति द्विषतां [च] समुन्नतिं न भिनत्ति । स बाहुः न । [केवलं] नरवृक्षप्रभवः असाधनक्षमः प्ररोहकः. शरण°—Analyse शरणं उपगतः शरणोपगतः तं तादृशं, 'Come for protection.' 'A refugee.' समुन्नतिम्—Analyse समीचीना चासौ उन्नतिश्च समुन्नतिः तां तादृशीं, 'Arrogance.' 'Pride.' 'Excessive elevation or exaltation.' 'Prosperity.' असाधनक्षमः—Analyse साधने क्षमः साधनक्षमः । न साधनक्षमः असाधनक्षमः, 'Able to do nothing.' नर°—Analyse नरः एव वृक्षः नरवृक्षः तस्मात् प्रभवतीति नरवृक्षप्रभवः, 'Sprung from a tree of a human being.' प्ररोहक *m.*—'A shoot.' 'A branch.' यः शरणोपगतं न पाति द्विषतां च समुन्नतिं न भिनत्ति । स बाहुर्न—'It is not worth calling a haman arm which does not extend its protection to a refugee, does not check pride (or arrogance) of enemies.' [केवलं] नरवृक्षप्रभवोऽसाधनक्षमः प्ररोहकः—'It is simply a shoot (or branch) sprung from a human tree that is able to do nothing.'

St. 38. पर°—Construe यशोर्जने निरुत्सुकः परकृत्यजडः जठरैकप्रवणः बुधैः यवसग्रासनिवृत्तमानसः पशुरेव निगद्यते. पर°—Analyse परेषां कृत्यं परकृत्यं तस्मिन् जडः परकृत्यजडः, 'Apathetic or slow in doing a duty to another.' यशोर्जने—Analyse यशसः अर्जनं यशोर्जनं तस्मिन् तादृशे, 'Acquiring or gaining fame or renown.' 'Winning glory.' जठरैकप्रवणः—Analyse एकश्चासौ प्रवणश्च एकप्रवणः । जठरस्य एकप्रवणः जठरैकप्रवणः, 'Solely inclined to the filling of his belly (or stomach).' 'Solely intent on filling his belly.' निरुत्सुक *adj.*—'Indifferent' 'Unconcerned.' 'Careless.' 'Having no vehement desire.' यवस°—Analyse यवसानां ग्रासेभ्यः निवृत्तं मानसं यस्य सः, 'One whose mind is turned away from devouring the mouthfuls of fodder or grass.' *Cf.* Bhar. I. 12. "तृणं न खादन्नपि जीवमानस्तद्भागधेयं परमं पशूनाम्." यशोर्जने निरुत्सुकः—'Indifferent to the means of acquiring fame or renown.' 'Careless of acquiring fame.' परकृत्यजडः—'A man, who is slow in doing his duty to another, solely bent on filling his belly, and indifferent

to the means of acquiring fame is simply called a beast by the wise, with his mind turned away only from devouring the mouthfuls of fodder.'

St. 39. न—Construe यतः पुरुषाकृतिः [ततः] पशुर्न । नृगुणभ्रष्टतया पूरुषो न । विरतव्रतपौरुषस्पृहः कोपि द्रुहिणेन निर्मितः किमु. पुरुषाकृतिः—Analyse पुरुषस्येव आकृतिर्यस्य स पुरुषाकृतिः, 'Having the form similar to that of a human being'. नृगुणभ्रष्टतया—Analyse नृणां गुणाः नृगुणाः तेभ्यः भ्रष्टता नृगुणभ्रष्टता तया तादृश्या, 'Deprived of human qualities.' 'Fallen from manly virtues.' विरत°—Analyse व्रतं च पौरुषं च व्रतपौरुषे । तयोः स्पृहा व्रतपौरुषस्पृहा । विरता व्रतपौरुषस्पृहा यस्य स विरतव्रतपौरुषस्पृहः, 'He from whom is kept off the ambition either of a religious vow or of heroism' 'He from whom is departed the ambition either of a religious solemn purpose or of a heroic deed.' द्रुहिण or द्रुहण *m.*—The god Brahmá. The first deity of Hindu triad to whom is entrusted the work of creation. He is described as born in the lotus which sprung from the naval of Vishṇu. As the father of men he is represented as performing the work of procreation by incestuous intercourse with his own daughter Sarasvatî. The deity is also represented as rising self-existent from the waters and creating the heaven and earth by laying a golden egg and dividing it into halves. Then he is said to have created Marîchi from whom descended Kas'yapa, Vivasvat and Manu the primogenitor of men. Another account is that after dividing the golden egg the deity separated himself into male and femal parts from which sprang Viràta and from him Manu, the law-giver. Originally he had five heads but one was burnt off by the fire of S'iva's central eye. His vehicle is a swan. यतः पुरुषाकृतिः [ततः] पशुर्न । नृगुणभ्रष्टतया पूरुषो न—'It is not (said to be) a brute for, it has a human form; he is not also a human being on account of his fall from manly virtues.' विरतव्रतपौरुषस्पृहः कोऽपि द्रुहिणेन किमु निर्मितः—'Is there then such a person created by Brahmá who is kept off from the ambition either of a solemn purpose of religion or of a heroic deed ?'

St. 40. अकृत°—Construe अकृतद्विषदुन्नतिच्छिदः श्रितसंरक्षणवन्ध्यकर्मणः पुरुषस्य करः निरर्थकः [केवलं] कण्डूयनमात्रसार्थकः किल. अकृत°—Analyse द्विषतां उन्नतिः द्विषदुन्नतिः तस्याः छिद् द्विषदुन्नतिच्छिद् । न कृता अकृता।अकृता द्विषदुन्नतिच्छिद् येन स अकृतद्विषदुन्नतिच्छिद् तस्य तादृशस्य, 'Of one who has not effected the stopping (or destruction) of the growth (or prosperity) of enemies.' श्रित°—Analyse श्रितानां संरक्षणे वन्ध्यं कर्म यस्य स श्रितसंरक्षण-

बन्ध्यकर्मा तस्य तादृशस्य, 'Of one whose efforts have become useless in preserving or protecting refugees.' निरर्थकः—Analyse निर्गतः अर्थो यस्मात् स निरर्थकः, 'Not fulfilling one's aim or object.' 'Useless.' कण्डूयन°—Analyse कण्डूयनमेव कण्डूयनमात्रं तेन सार्थकः कण्डूयनमात्रसार्थकः, 'Useful in simply scratching.' अकृतद्विषदुन्नतिच्छिदः—'It is said that the hand of a man who has not effected the stopping of the growth of enemies and whose efforts have become useless in preserving their refugees, is simply useless and serving only the purpose of scratching.'

St. 41. अशने—Construe देहिनां मुखेषु अशने कृतयोगानि रसनानि भूरिश न सन्ति इति न । एषु यद् अभयं प्रतिजल्पितुं प्रभु स्यात् तद् दुर्लभं. अशने—'In eating.' 'In feeding.' 'In the use of food.' कृतयोगानि—Analyse कृताः योगाः येषु तानि तादृशानि, 'Having mixture (or composition) made (for improving relish).' दुर्लभं, Expl:—लब्धुं दुष्करं दुर्लभं 'Difficult to be obtained.' अभयं—Analyse भयस्याभावः ' 'Absence or removal of fear.' 'Safety.' Security.' रसन *n.*—'Tasting. 'Taste.' Flavour.' 'Savour.' 'The organ of the taste.' देहिनां मुखेषु अशने कृतयोगानि रसनानि भूरिशः न सन्ति इति न—'It is not that there are not various kinds of savours made of mixtures (for improving relish) in the mouths of men at the time of eating.' एषु यद् अभयं प्रतिजल्पितुं प्रभु स्यात् तद् दुर्लभं—But of all these condiments what is able to give out the assurance of safety is very hard to be attained.'

St. 42. तव—Construe तव जीवितसंशयेष्वपि इदं कुलव्रतं न परित्याज्यम् । हि [यतः] प्रतिजन्म जीवितं सुलभं धर्मरतं हृदयं दुर्लभं. जीवित°—Analyse जीवितस्य संशयाः जीवितसंशयाः तेषु, 'The risk of life.' 'Fear of death.' कुलव्रतं—Analyse कुलस्य व्रतं कुलव्रतं, 'A family vow.' प्रतिजन्म—Analyse जन्मनि जन्मनीति प्रतिजन्म, 'At every birth.' 'At each birth.' धर्मरतं—Analyse धर्मे रतं धर्मरतं, 'Delighted in virtue or religion.' 'Fondly attached to religion (or duty or righteousness).' दुर्लभं—Analyse लब्धुं 'दुष्करं दुर्लभं, 'Difficult to be obtained.' 'Hard to be attained.' तव जीवितसंशयेष्वपि इदं कुलव्रतं न परित्याज्यं—'Even if there be a risk of (or danger to) your life you ought, on no account, to forego this family-vow.' हि[यतः] प्रतिजन्म जीवितं सुलभं धर्मरतं हृदयं दुर्लभं—'They say that the life is easy to be obtained at each birth but the heart that is fondly attached to religion is hard to be attained.'

St. 43. विरते—Construe अभिषेकोत्सवदुन्दुभौ विरते [सति] क्षणादेव [राजा] शवतामभिव्रजति [अर्थादभिषेकात् समनन्तरमेव पञ्चत्वं गच्छति] । इति

जीविते पातिनि [सति] सुखमालम्ब्य [जनाः हे राम] सत्पथं कथं [वि] सृजन्ति. अभिषेकोत्सवदुन्दुभौ—Analyse अभिषेकस्य उत्सवः अभिषेकोत्सवः तस्य दुन्दुभिः अभिषेकोत्सवदुन्दुभिः तस्मिन् तादृशे, 'The drum which is being beaten in the inauguration ceremony of a king.' जीविते इति पातिनि सति—'When the life is made to fall so very rapidly.' 'Such being the transient life.' सत्पथं—Analyse सतां पन्थाः सत्पथः तं तादृशं, 'The path laid down by the virtuous.' Or सन्चासौ पन्थाश्च सत्पथः तं तादृशं, 'Good or virtuous conduct.' 'Good course of life.' अभिषेकोत्सवदुन्दुभौ विरते [सति] क्षणादेव शवतामभिव्रजति—'As soon as the drum that is being heard in the inauguration ceremony ceases to beat, a king instantly expires (*lit.* goes to the state of a dead body).' इति जीविते पातिनि सति सुखमालम्ब्य सत्पथं कथं [वि] सृजन्ति—'Such being the transient (or transitory) condition of life (*lit.* such being the falling of life) how do (people) abandon virtuous path for the sake of worldly happiness (*lit.* holding fast the worldly happiness)?' Two of our best Mss. omit this verse. The first two lines of this stanza as given in C. and also supported by the Calcutta edition are obscure and the words विरतः and अभिषेकोत्सवदुन्दुभिः as they stand in the couplet give no sense. It is very difficult to determine what the original verse of the poet is. Perhaps विरतः and शवतां may have been the interpolations or mistakes as are समिधत्व and असौ in the other reading of the Ms. D. and supported by the Sinhalese edition. We have adopted for our text the reading proposed by Dr. R. G. Bhàndárkar. But we are not still satisfied with the poetry as proposed in these two lines. The Ms. D. reads the first two lines in the following way:—समिधत्वमभिव्रजत्यसावभिषेकोत्सवदुन्दुभिः क्षणाद्. समिधत्व°—Construe अभिषेकोत्सवदुन्दुभिः [सममेव] क्षणादसौ [राजा] समिधत्वमभिव्रजति. अभिषेकोत्सवदुन्दुभिः—Analyse अभिषेकस्य उत्सवः तस्य तत्सम्बन्धिनः दुन्दवः अभिषेकोत्सवदुन्दवः तैः अभिषेकोत्सवदुन्दुभिः, 'Along with the drums that were being beaten in the inauguration ceremony.' समिध *m.*—'Fire.' दुन्दु *m.*—'A kind of drum.' समिधत्वमभिव्रजति=पावकत्वं गच्छति । अर्थाद्ग्निसाद्भवति, 'Is reduced to fire.' असौ—'A certain king.' अभिषेकोत्सवदुन्दुभिः [सममेव] क्षणादसौ [राजा] समिधत्वमभिव्रजति—'A certain king is reduced to fire along with the drums beaten for his coronation ceremoney.' We have tried to interpret these two obscure lines as differently read by the Mss. C. as well as D.

St. 44. यशसि—Construe उज्झितस्वसुखप्रीतिः यशसि यत्नं भज वा तपः उपेहि । अस्थिरं असारं विषयास्वादसुखं यशोरपि अधिगम्यं. यशसि—'For fame.'

'For glory.' *Cf.* Pàṇi. II. 3. 36. and the Várika thereto, "निमित्तात्कर्मसंयोगे." 'The Locative is sometimes used to denote the object or purpose for which any thing is done;' as, "चर्मणि द्वीपिनं हन्ति दन्तयोर्हन्ति कुञ्जरम् । केशेषु चमरीं हन्ति सीम्नि पुष्कलको हतः" महाभाष्य. यत्नं व्रज—Is equivalent to यत्नं कुरु. उज्झित°—Analyse उज्झिता स्वस्य सुखस्य प्रीतिर्येन स उज्झितस्वसुखप्रीतिः, 'One who has left off passion (or affection) for his own pleasure.' 'One who has sacrificed his attachment to happiness.' असारं—Analyse न सारं असारं, 'Fragile.' 'Vain.' 'Unfit.' 'Of infirm virtue.' अस्थिरं-Analyse, न स्थिरं अस्थिरं, 'Unsteady.' विषयास्वादसुखं—Analyse विषयाणां आस्वादः विषयास्वादः तस्य सुखं विषयास्वादसुखं, 'Pleasure arising from the enjoyment of the objects of sense.' उज्झितस्वसुखप्रीतिः यशसि यत्नं व्रज वा तपः उपैहि—'Relaxing the zeal for your own pleasures do try, O child, to acquire fame or go away to practise religious austerities.' अस्थिरं असारं विषयास्वादसुखं पशोरपि अधिगम्यं—'The fragile and unsteady pleasures arising from the enjoyment of the objects of sense can be accessible even to (or attainable even by) a brute.'

St. 45. यशसा—Construe यशसा सुकृतेः संग्रहो न । धर्ममुपार्जतः [क्षत्रियस्य] नियतं यशः । तदेकसंग्रहादुभयं लभ्यमिति इह सत्पथमनुगच्छ. सुकृतेः—Analyse शोभना कृतिः सुकृतिः तस्याः सुकृतेः, 'Of virtue.' 'Of the practice of religious austerities.' 'Of kindness.' 'Of acting in a friendly or kind manner.' तदेकसंग्रहात्—Analyse एकश्चासौ संग्रहश्च एकसंग्रहः । तस्य एकसंग्रहः तदेकसंग्रहः तस्मात् तादृशात्, 'One only collection of it.' 'The unique or sole collection of it.' सत्पथं—Analyse सतां पन्थाः सत्पथः तं तादृशं, 'The path of the virtuous.' यशसा सुकृतेः संग्रहो न—'No (world-wide) fame can collect together virtue (i. e. virtuous actions).' धर्ममुपार्जतः [क्षत्रियस्य] नियतं यशः—'To a (Kshatriyu) who acquires (or stores) religion there is decidedly success (or fame).' तदेकसंग्रहादुभयं लभ्यमिति इह सत्पथमनुगच्छ—'Both are attainable by one only collection of it (i. e. religion); for this reason follow, O child, the path laid down by the virtuous.'

St. 46. ननु—Construe सज्जनप्रतिरक्षाविधिगम्यं अक्षयं फलं तावदिहैव ननु [कीदृशं] इन्दुकरोपरञ्जितप्रहसत्कौमुदकोमलं यशः [यशोरूपं]. सज्जन°—Analyse सज्जनानां प्रतिरक्षा सज्जनप्रतिरक्षा तस्याः विधिः तेन गम्यं सज्जनप्रतिरक्षाविधिगम्यं, 'Accessible by means of protecting (or preserving) the virtuous.' अक्षयं-Analyse अविद्यमानः क्षयो यस्य तद् अक्षयं, 'Exempt from decaying.' 'Undecaying.' इन्दु°—Analyse कुमुदानां समूहः कौमुदम् । इन्दोः कराः तैः उपरञ्जितं अत एव प्रहसत् कौमुदं तदिव कोमलं इन्दुकरोपरञ्जितप्रहसत्कौमुदकोमलं, 'Pleasing like a multitude of full-blown

lotuses illuminated by the rays of the moon.' नतु–'The undecaying fruit (viz. the success) pleasing like a cluster of full-blown lotuses illuminated by the rays of the moon, can decidedly be had by means of preserving the virtuous in this very world (of mortals).'

St. 47. प्रयतः—Construe उदग्रविक्रमः प्रयतः त्वं कौशिकेन सह उग्रं तत्तपोवनं प्रतिपद्य यमिनां निबर्हकं तं युधि सहसा कृन्त. तत्तपोवनं–Analyse तपसः वनं तपोवनम्। तस्य तपोवनं तत्तपोवनं, 'His penance-grove.' तपोवन means, 'A sacred grove in which ascetics perform their religious austerities and sacrifices.' उदग्रविक्रमः—Analyse उदग्रः विक्रमः यस्य स उदग्रविक्रमः, 'Of a towering (or extraordinary) bravery or exploit.' कौशिकः, Expl—कुशिकस्य अपत्यं पुमान् कौशिकः or विश्वामित्रः, Name of a celebrated sage. Originally he was a क्षत्रिय but by the power of his religious austerities was raised to the rank of a ब्राह्मण. He is represented as a great rival of Vasish*tha*, who refused, for a long time, to acknowledge his Brahmaṇaship. Out of jealousy Vis'vámitra once caused the hundred sons of Vasis*tha* to be destroyed but Vasis*tha* was as quiet as ever. Like Vasisht*ha*, विश्वामित्र saw several generations of kings and was a party to incidents too numerous to mention. प्रयतः–'After having reached his formidable penance-grove in company with the sage Kaus'ika, thou, O child, with thy self-subdued nature and with thy towering heroism, kill on a sudden (or at once) that oppressor of the self-controlled sages in a battle.'

St. 48. पितुः—Construe इत्थं अनाकुलं पितुः तद्वचः उपश्रुत्य सिद्धवनं समराय यियासुना अवरजेन सह राघवः पादयोः ननाम. अनाकुलं—Analyse न आकुलं अनाकुलं, 'Consitent.' 'Calm.' 'Regular.' Unperlexed.' सिद्धवनं—Analyse सिद्धानां वनं सिद्धवनं, 'A forest inhabited by the Siddhas or saints.' यियासुना—Analyse यातुमिच्छुः यियासुः तेन तादृशेन, 'Wishing to depart.' 'About to start.' अवरजेन—Analyse अवरेण जातः अवरजः तेन तादृशेन, 'In company with his younger brother.' राघवं, Expl:–रघोः अपत्यं पुमान् राघवः, 'A descendant of Raghu.' पितुः—'Having heard that consistent speech of his sire as given above, the descendant of Raghu, with his younger brother, who was about to start with him to the forest of the Siddhas for making a battle, prostrated before his (sire's) feet.'

St. 49. तमसि—Construe स्फुरदंशुमद्द्युतिप्रहते तमसि संसदि सौखरात्रिकः नृपतिः मन्त्रपवित्रदंशितौ सुतौ यतये निरयीयतत्. स्फुरदंशु°—Analyse स्फुरन्

अंशुमान् रविः तस्य द्युतिभिः प्रहतं स्फुरदंशुमद्द्युतिप्रहतं तस्मिन् तादृशे, 'Scattered away by the splendour or heat of the flashing sun.' संसद् *f.*—' A sacred place where sacrifices are performed.' Here it is equivalent to अग्न्यागार. सौखरात्रिकः—Analyse सुखरात्रिं पृच्छतीति सौखरात्रिकः, ' Asking if he has slept well.' *Cf.* Páṇi. IV. 4. I. and the Vàrtika thereto ' पृच्छतौ सुस्नातादिभ्यः ' So also after सुस्नात &c. in the sense ' he asks,' as सुस्नातं पृच्छतीति सौस्नातिकः ' who asks, ' have you bathed well.' सौखराजिकः, सौखशायनिकः. निरयीयतत्—*Aor. 3rd. per. sing.* of यत् with निर्, 10. U.(सेट्), 'Permitted or allowed to go away with.' मंत्र°—Analyse मन्त्रैः पवित्रं दंशितं ययोः तौ तादृशौ, 'Mailed by purifying Mantras.' 'Wearing purifying mails of Mantras.' तमसि–'The king, who asked if the sage had slept well in the sacred hall, the darkness whereof had been scattered away by the splendour of the rays of the flashing sun, permitted his princes who were wearing purifying mails of Mantras, to go away with him (i. e. with the sage).'

St. 50. अनुजग्मतुः—Construe अश्रुवर्षिणः पौरजनस्य अनाकुलातुरैः हृदयैः [सह] अनुयातौ राघवौ एनं मुनिं अशिवैकचिन्तया अनुजग्मतुः. अश्रु°—Analyse अश्रूणि वर्षतीति अश्रुवर्षी तस्य तादृशस्य, ' Shedding (or streaming down) tears.' पौर°—Analyse पुरे भवाः पौराः। पौराः एव जनः तस्य तादृशस्य, ' Of the citizens.' अनाकुलातुरैः—Analyse आकुलानि च आतुराणि च आकुलातुराणि। न आकुलातुराणि अनाकुलातुराणि तैः तादृशैः, ' Not sick and overburdened with.' अशिवैक°—Analyse एका चासौ चिन्ता च एकचिन्ता। अशिवस्य एकचिन्ता अशिवैकचिन्ता तया, ' With the sole thought about that misfortune.' अनुजग्मतुः—' The two descendants of Raghu with their sole thoughts regarding that misfortune went after that sage followed by the cheerful and unconfounded hearts of the citizens whose eyes were streaming down tears.'

St. 51. यमिनः——Construe ऐतिहासिकाद् यमिनश्च विविधाश्रयाः कथाः उपशृण्वन् बलया विद्यया आनीतबलः स राघवः पथि क्लमथं न विवेद. ऐतिहासिकात्—' From a historian.' *Cf.* Pàṇi. IV. 2. 60. and the Vàrtika thereto. " आख्यानाख्यायिकेतिहासपुराणेभ्यष्ठग्वक्तव्यः. " ' The affix ठक् comes in the same sense after names of stories [आख्यान], narratives [आख्यायिका], and after the words इतिहास and पुराण,' as, यावक्रीतिकः, प्रैयङ्गविकः, वासवदत्तिकः, सौमनोत्तरिकः, ऐतिहासिकः, पौराणिकः. विविधाश्रयाः—Analyse विविधाः आश्रयाः यासां ताः विविधाश्रयाः, 'Endowed or furnished with various sorts or kinds.' ' Depending (or resting) on various or multiform kinds.' क्लमथ *m.*—' Weariness.' बलया विद्यया = मन्त्रविशेषेण, ' By virtue of the spell called बला,' which is thus defined:—

" उत्साहबलयोर्वृद्धिः परशस्त्रसहिष्णुता । न बाधा क्षुत्पिपासाभ्यां यतः सा कथिता बला. " *Cf.* Ràmàyana–Bálakán*da.* Canto XXII. 18. " क्षुत्पिपासे न ते राम भविष्येते नरोत्तम । बलामतिबलां चैव पठतः पथि राघव. " Also *Cf.* R. XI. 9. " तौ बलातिबलयोः प्रभावतो विद्ययोः पथि मुनिप्रदिष्टयोः. " आनीत°—Analyse आनीतं बलं यस्य स आनीतबलः संप्राप्तशक्तिः, 'One who has acquired bodily strength.' यमिनः—'And that descendant of Raghu, who was endowed with bodily strength by virtue of the spell called Balá, did not feel weariness on the road while hearing various kinds of stories from that saintly historian.'

St. 52. अथ—Construe अथ सुहृद्द्रुहः वज्रभृतः स्नपनेन यो विश्रुतः विषयः पिशिताशीनिहतं तत्पुरं निरीक्ष्य स नृवरो निजगाद. वज्रभृतः—Analyse वज्रं बिभर्तीति वज्रभृत् तस्य तादृशस्य, 'Of one who carries or wields a thunderbolt.' सुहृद्द्रुहः—Analyse सुहृदे द्रुह्यतीति सुहृद्ध्रुक्–द् तस्य तादृशस्य, 'Of one who injures a friend.' 'Of one who smites a friend secretly.' नृवरः—Analyse नृणां वरः नृवरः, 'Best of men.' तत्पुरं—Analyse तस्य पुरं तत्पुरं, 'The city or town of which.' पिशिताशी°—Analyse पिशितं मांसं अश्नातीति पिशिताशी तया निहतं पिशिताशीनिहतं यक्षिण्या ध्वस्तं, 'Devastated by the flesh-eating demoness.' वज्रभृतः स्नपनेन विश्रुतः विषयः—'A country celebrated for the washing or bathing of the wielder of thunder (i. e. Indra).' The following legend was narrated to Ràma by Vis'vámitra,—'Do thou, listen, O Kàkutstha, as to whom belongeth this dreadful forest! Here were formerly, O foremost of men, two flourishing provinces, named Malada and Karûsha, built by celestial architects. In days of yore, O Ràma, on the occasion of the destruction of Vritra, the thousand-eyed one came to have hunger, to be besmeared with excreta, and to slay a Bràhmaṇa. And when Indra had been thus besmeared, the deities, and the saints having asceticism for wealth, washed him here, and cleansed his person from the dirt. And the deities, having renounced here the filth that had clung unto the person of the mighty Indra, as well as his hunger, attained exceeding delight. And thereat Indra becoming purified, attained his former brightness, and became devoid of hunger. And mightily pleased with this region, he conferred on it an excellent boon, saying,—"Since these two places have held excreta from my body, they going by the names of Malada and Karûsha, shall attain exceeding prosperity and fame among men." And beholding the land thus honoured by the intelligent S'akra, the deities

said unto the subduer of Páka,—" Well ! " " Well ! " And, O repressor of foes, these two places, Malada and Karûsha, enjoyed prosperity for a long time and were blessed with corn and wealth.' See Ràmá. Bàl. Canto XXIV. वज्रभृतः स्नपनेन विश्रुतो यो विषयः तत्पुरं निरीक्ष्य स नृवरः निजगाद—' That foremost of men (i. e. the sage) after having seen the city of that country which was celebrated for the washing of the wielder of the thunderbolt and the smiter of his friend and which was devastated by the flesh-devouring fiend spoke the following words.'

St. 53. न—Construe कीर्णकरङ्कसङ्करा अवमग्नशिरःकपालदृग्विवरप्रोद्गतशाद्वला मही पुरश्रियं परितः पुरा न भुनक्ति. पुरश्रियं—Analyse पुरस्यः श्रीः पुरश्रीः तां तादृशीं, ' The beauty (or grace) of the city.' ' The prosperity of the city.' कीर्ण°—Analyse कीर्णाः करङ्कानां सङ्कराः यस्यां सा कीर्णकरङ्कसङ्करा, ' Overspread or scattered with the dust (or fractures) of human skulls.' अवमग्न°—Analyse अवमग्नानि शिरांसि कपालानि दृशां विवराणि च अवमग्नशिरःकपालदृग्विवराणि तेभ्यः प्रोद्गतानि शाद्वलानि यस्यां सा अवमग्नशिरःकपालदृग्विवरप्रोद्गतशाद्वला, ' The shoots of young grass in which have come out of the holes (or fractures) of eye-sockets and skulls of heads half buried in dust.' भुनक्ति पुरा—' Will surely protect.' 'Will certainly preserve.' *Cf.* Pàṇi. III. 3. 4. " यावत्पुरानिपातयोर्लट्, " ' The affix लट् comes after a root, with the force of futurity, when it has in costruction with it the particles यावत् and पुरा,' as, " आलोके ते निपतति पुरा सा बलिव्याकुला वा." Megh. II. 24. न—' The earth overspread with the dust of human skulls and bearing tender shoots of young grass which have come out of the holes (or fractures) of eye-sockets and skulls of heads half buried (in dust) will certainly not preserve the prosperity of the city round (its precincts).'

St. 54. फणिभिः—Construe प्रतिबिम्बमातरः अस्य पुरस्य शासितुर्विरहादिव रचितैः वेणिबन्धनैः शिरोऽवलम्बिभिः शितिभिः फणिभिः भान्ति. प्रतिबिम्बमातरः—Analyse प्रतिबिम्बरूपाः मातरः प्रतिबिम्बमातरः, ' Images of matrons or mothers.' शिरोऽवलम्बिभिः—Analyse शिरस्सु अवलम्बिनः शिरोऽवलम्बिनः तैः तादृशैः, 'Hanging downwards from their heads.' वेणिबन्धनैः—Analyse वेणीनां कचानां बन्धनानि वेणिबन्धनानि तैः तादृशैः, ' Tying of the hair into a braid.' ' Binding together of the hair into a folded braid.' रचितैः वेणिबन्धनैः—On account of the separation from their lord, the ruler of that city, the stone images of matrons seem to have practised the rigid vow [व्रत], as it were, of एकवेणी. एकवेणी—A single braid of hair worn by women as a mark of पातिव्रत्य for an

absent husband. एकीभूता संस्काराभावेन जटावत् संहतिं प्राप्ता वेणी । प्रोषितभर्तृकायाः स्त्रियः केशसंस्काररहित्येन एकीभूततां प्राप्ता जटाकारा वेणी. फणिभिः—' The (stone) images of matrons having their heads from which the white snakes hang downwards look as if from the separation of the ruler of this town they folded their hair binding them together into a single braid.'

St. 55. भुवि—Construe भुवि भोगिनिभं हारं विलोकयन् तुडुमः अहार्यवेपथुः [सन्] हरिहस्तहतस्य दन्तिनः कररन्ध्रे निभृतं [यथा तथा] निलीयते. भोगिनिभं—Analyse भोगिनो निभेव निभा यस्य स तं तादृशं, ' Resembling a snake.' ' Looking like a snake.' तुडुमः = उन्दुरः, ' A mouse.' अहार्यवेपथुः—Analyse न हार्यः अहार्यः । अहार्यो वेपथुर्यस्य स अहार्यवेपथुः, ' Affected with a trembling (or tremor) which cannot be removed' ' Showing a constant trembling.' 'Affected with a continual trembling.' हरिहस्तहतस्य—Analyse हरेः हस्तैः हतः हरिहस्तहतः तस्य तादृशस्य, ' Killed by the strokes of the paws of a lion.' कररन्ध्रे—Analyse करस्य रन्ध्रं कररन्ध्रं तस्मिन् तादृशे, ' In the hole of an elephant's trunk.' निभृतं *adv.*—' In a corner.' ' Out of sight.' ' Unobservedly.' 'Secretly.' भुवि—' Looking at a garland of flowers on the ground exactly resembling a snake, a rat affected with a continual (or uninter rrupted) trembling hid itself unobservedly in a hole of an elephant's trunk which had been killed by the strokes of the paws of a lion.'

St. 56. प्रतिमा–Construe प्रतिमा विशदेन लूतिकापटलेन आवृतदृष्टिः [सती] विपुलत्रासकृतैः अनेकशः रुदितैः पुष्पितेक्षणा इव ईक्ष्यते. लूतिकापटलेन—Analyse लूतिकायाः ऊर्णनाभस्य पटलं लूतिकापटलं तेन तादृशेन, ' By a spider's web.' आवृतदृष्टिः—Analyse आवृता दृष्टिर्यस्याः सा, ' With her sight enveloped.' पुष्पितेक्षणा—Analyse पुष्पिते विकसिते ईक्षणे नेत्रे यस्याः सा पुष्पितेक्षणा विकसितेक्षणा । अर्थात् उच्छूननेत्रा । ' Having her eyes expanded.' ' With her eyes swollen ' i. e. having her eyelids swollen. विपुलत्रासकृतैः—Analyse विपुलश्चासौ त्रासश्च विपुलत्रासः तेन कृतानि तैः तादृशैः, ' Resulting from a great danger.' अनेकशः *ind.*—'In great number.' ' By large numbers or quantities.' ' Many at a time.' ' Much. ' To be construed with पुष्पितेक्षणा. प्रतिमा—' An idol, having its eyes enveloped in a clear spider's web, is seen, as if, with its eyes expanded (or swollen) by frequent wailing, resulting from great dangers.'

St. 57. श्लथ°—Construe श्लथभित्तिविरूढभूरुहस्थिरमूलाग्रविनिर्गमक्षतं तद्गृहयोषितां हृदयं शुचा आतुरं भृशं स्फुटति इव. श्लथ°—Analyse श्लथाः शिथिलाः या भित्तयः श्लथभित्तयः । आमेष्टकबन्धनात् । तासु विरूढाः ये भूरुहाः वृक्षाः श्लथभित्ति-

विरूढभूरुहाः तेषां यानि स्थिराणि मूलानि तेषां अग्राणि तेषां विनिर्गमेन क्षतं श्लथभित्ति-विरूढभूरुहस्थिरमूलाग्रविनिर्गमक्षतं, 'Pierced by the coming out of the forepoints of the firm roots of trees grown on the loose walls.' तद्गृहचित्रयोषितां—Analyse तस्य गृहाणि तद्गृहाणि तेषां [भित्तिषु] चित्रगताः याः योषितः तद्गृहचित्रयोषितः तासां तद्गृहचित्रयोषितां, 'Of (beautiful) women painted on (the walls of) its palaces.' श्लथभित्तिविरूढभूरुह°-'The heart of the women painted on the palace (walls) pierced by the coming out of the forepoints of the firm roots of trees grown on the loose walls incessantly burst open, as it were, being afflicted with grief.'

St. 58. नकुलः—Construe नकुलः परिजीर्णवैबुधप्रतिबिम्बाननमध्यरन्ध्रतः तद्रसनं यथा स्फुरितं सरीसृपं क्रुधा परिकर्षयति. नकुलः—Analyse न कुलमस्य नकुलः, 'An ichuenmon.' 'A mungoose.' परिजीर्ण°—Analyse परिजीर्णा यो वैबुधः वैबोधिकः तस्य प्रतिबिम्बं परिजीर्णवैबुधप्रतिबिम्बं तस्य आननं तस्य मध्यं तदेव रन्ध्रं तस्मात् परिजीर्णवैबुधप्रतिबिम्बाननमध्यरन्ध्रतः, 'From the cavity in the centre of the mouth of the image of a worn out watchman.' वैबुधः or वैबोधिकः—'A watchman.' 'One who announces the hours of the night or awakes sleepers by calling out the time.' परिकर्षयति,—*Cau.* 'To draw out.' 'To tear up' 'To tear out.' 'To extract.' 'To drag to and fro.' तद्रसनं—Analyse तस्य रसनं तद्रसनं, 'His tongue.' सरीसृप *adj.*—'Crawling.' 'Creeping.' सरीसृपः—'A snake.' Derived from the Frequentative of the root सृप्. नकुलः—'A mungoose with animal ferocity drags out the tongue of the worn out image of a watchman from the cavity in ths centre of its mouth, as if it were an agitated snake.'

St. 59. इति—construe इति जल्पति [सति] मकराकरपार्थिवात्मभिः क्षतयक्षाकृतिः उग्रविग्रहा भिदेलिमा राक्षसी पुरतस्तत्र प्रादुरभूत्. भिदेलिमा *f.*= विदार्या, 'Worthy of being killed.' 'Deserving death.' *Cf.* Páṇi. III. 1. 16. and the Vàrtika thereto. "केलिमर उपसंख्यानम्" 'The affix केलिमर should be enumerated in addition to those already enumerated in this aphorism.' Thus पचेलिमा माषाः, 'kidney beans fit to be cooked;' भिदेलिमानि काष्ठानि 'the woods are apt to be split i. e. fragile.' this affix is to be employed when it is intended to express an object alone (i. e. in the passive and reflexive sense) and cannot be employed like those enumerated above to denote also the action.' *Cf.* Ràmàyaṇa. Bàl. canto XXVI. 10. "पश्य लक्ष्मण यक्षिण्या भैरवं दारुणं वपुः । भिद्येरन् दर्शनादस्या भीरूणां हृदयानि च."

मकराकर°—Analyse मकराणां आकरः मकराकरः तं पिबतीति मकराकरपायी अगस्त्यः तस्य धामभिः मकराकरपायिधामभिः, 'By the Brahmanical lustre of the sage who drank (the contents of) the receptacle of Makaras' (i. e. the ocean). The great sage Agastya is said to have been born of Mitra and Varuṇa in a water-jar; (hence called कुम्भोद्भव, कुम्भयोनि). He is regarded as the pioneer of Aryan civilization in the South. Râma who was his guest for some time was treated by him with the most distinguished tokens of respect and was presented with the bow of Vishṇu, two inexhaustible quivers and a superb coat of mail which had been given to the sage by Indra. The Vindhya mountain once grew jealous and demanded that the sun should revolve round him. This the sun declining to do, the Vindhya elevated himself higher and higher in order to obstruct the passage of the sun and the moon. The gods, alarmed, sought the aid of Agastya. The latter approached the mountain and requested him to bend down and afford him passage to the south, begging at the same time that the mountain would retain a low position till his return. This the mountain promised to do, but Agastya never returned and the Vindhya never attained the height of Himàlaya. Agastya is known for having drunk the whole sea and for having eaten up and digested two demons of the names of A'tàpi and Vàtápi; owing to the latter incident his name is believed to have a digesting effect on the stomach. He is considered as the regent of the star *Canopus* in the south, and it is believed that his appearance in the sky makes turbid waters clear. क्षतयक्षाकृतिः—Analyse क्षता नष्टा यक्षाकृतिः यक्षदेहो यस्याः सा क्षतयक्षाकृतिः, 'Having her Yaksha form lost forever.' 'Having lost her Yaksha form.' The sage Vis'vámitra narrates the following account to Ràma. In former times there was a mighty and powerful Yaksha, named Suketu. And he had no issue. And he was of pure practices, and used to perform rigid austerities. And, O Ráma, the Grand-sire, well pleased with that Lord of Yakshas, conferred upon him a gem of a daughter, by name Tà*d*akà. And the Grand-sire endowed her with the strength of a thousand elephants; yet that illustrious one did not bestow a son on that Yaksha. And when she had grown, and attained youth and beauty, he gave that famous damsel unto Jambha's son, Sunda, for wife. And afrer a length of time,

that Yakshî gave birth to a son, named Màrîcha, possessed of irrepressible energy—him who became a Râkshasa in consequence of a curse. And, O Ráma, when Sunda had been destroyed, Tá*d*aká along with her son, set her heart upon afflicting that excellent saint Agastya. And enraged with Agastya, she rushed at him with a roar, intending to devour him. And on seeing her thus rushing, that worshipful saint, Agastya, said unto Màrîcha, "Do thou become a Râkshasa !" and, in exceeding wrath, he also cursed Tâ*d*akà. "And, O mighty Yakshî, since in frightful guise, with a frightful face, thou hast desired to eat up a haman being, do thou immediately leave this (thy original) shape, and become of a terrible form ! " Thus cursed by Agastya, Tá*d*aká, overwhelmed with rage, lays waste this fair region, where Agastya carrieth on his austerities. उग्रविग्रहा—Analyse उग्रो विग्रहो देहो यस्याः सा, 'Having a terrible body.' 'Wearing a hideous form.' इति—'When they were thus talking together there appeared in front a demoness, worthy of being killed, who had a terrible form, and had her यक्ष frame destroyed by the Brahmanical lustre of the sage who drank the receptacle of Makaras (i. e. the ocean).'

St. 60. नव°—Construe नवकृत्तविलासिनीकरप्रसवोत्तंसविभूषितानना नृशिरस्ततिमेखलागुणस्फुरणक्रूरकटुक्कणत्कटिः [राक्षसी पुरतः प्रादुरभूदिति पूर्वेणान्वयः]. नव°—Analyse विलासिनीनां कराः तेषां प्रसवाः अंगुल्यादयः विलासिनीकरप्रसवाः । नवाः कृत्ताः विलासिनीकरप्रसवाः नवकृत्तविलासिनीकरप्रसवाः ते एव उत्तंसाः तैः विभूषितं आननं यस्याः सा नवकृत्तविलासिनीकरप्रसवोत्तंसविभूषितानना, '(There she comes) with her face decorated (or ornamented) with head-ornaments made of the fingers newly cut down from the hands of coquettish women.' नृशिरः°—Analyse मेखलायाः गुणः मेखलागुणः । नृणां शिरांसि नृशिरांसि तेषां ततिः नृशिरस्ततिः सैव मेखलागुणः नृशिरस्ततिमेखलागुणः तस्य स्फुरणेन क्रूरा अत एव कटुः क्कणन्ती कटिर्यस्याः सा नृशिरस्ततिमेखलागुणस्फुरणक्रूरकटुक्कणत्कटिः, 'With her hip sounding harsh and terrible by the dangling of the zone-strip made up of a line of human skulls.'

St. 61. परितः—Construe परितः स्फुरदन्त्रपाश्यया परिणद्धाकुलकेशसन्ततिः घनशोणितपङ्ककुङ्कुमप्रविलिप्तस्तनकुम्भभीषणा [पुरतः प्रादुरभूदिति पूर्वेण संबंधः]. स्फुर°—Analyse स्फुरन्ति अन्त्राणि स्फुरदन्त्राणि । पाशानां संहतिः पाश्या । स्फुरदन्त्राणां पाश्या स्फुरदन्त्रपाश्या तया 'By means of a collection of cords of entrails (or intestines) dangling (around).' परिणद्धाकुल°—Analyse आकुलाः केशाः आकुलकेशाः । परिणद्धा आकुलकेशानां

संततिर्यया सा परिणद्धाकुलकेशसन्ततिः, 'Who had her clusters of dishevelled hair tied together.' घन°—Analyse स्तनावेव कुम्भौ स्तनकुम्भौ। घनं च तच्छोणितं च घनशोणितं तस्य पङ्कं तदेव कुङ्कुमं तेन प्रविलिप्तौ स्तनकुम्भौ ताभ्यां भीषणा घनशोणितपङ्ककुङ्कुमप्रविलिप्तस्तनकुम्भभीषणा, 'Hideous by reason of her pitcher-like breasts being besmeared with the mud of saffron of thick blood.' Translate:—(There she makes her appearance) hideous by reascn of her pitcher-like breasts besmeared with the mud of saffron of thick blood, and having her dishevelled hair tied together by means of a collection of cords of entrails dangling around.'

St. 62, इति—Construe इति अतिभीमदर्शनां तां [राक्षसीं] अभिवीक्ष्य तपोधनं उभयतः अवनीभुजः सुतौ सपदि धनुषोः न्यस्तशरौ अतिष्ठताम्. अतिभीमदर्शनां—Analyse अतिशयितं भीमं दर्शनं यस्याः सा अतिभीमदर्शना तां तादृशीं 'Of an exceedingly terrible appearance.' तपोधनं—Analyse तपः एव धनं यस्य स तं तादृशं, 'Rich in religious penance.' 'A treasure of religious austerities.' अवनीभुजः—Analyse अवनीं भुनक्तीति अवनीभुक् तस्य तादृशस्य, 'Of the protector of the earth.' न्यस्तशरौ—Analyse न्यस्तौ योजितौ शरौ याभ्यां तौ तादृशौ, 'Those who have fixed arrows.' इति—'After having seen that demoness of an exceedingly terrible appearance of the above type, the two sons of the protector of the earth at once stood, on both the sides of the ascetic, with arrows fixed to their bows.'

St. 63. स—Construe वसिष्ठतनूजपातितक्षितिपस्वर्वसतिप्रदः स मुनिः घृणिनो नृपतेः तनयं वीक्ष्य कृतस्मयः [सन्] इदं वचः जगौ. वसिष्ठ°—Analyse तनोः जाताः तनुजाः। वसिष्ठस्य तनुजैः पातितः यः क्षितिपः [त्रिशङ्कुः] तस्मै स्वर्वसतिं प्रददातीति वसिष्ठतनूजपातितक्षितिपस्वर्वसतिप्रदः, 'Bestowing a heavenly abode on the protector of the earth thrown down (or hurled) by the sons of वसिष्ठ,' (i. e. the sage विश्वामित्र). As for the legend *Cf.* Rámáyaṇa. Bál. Cantos 57-60. Vis'vámitra's relationship to Jamadagni naturally places him in a prominent position in the Rámáyaṇa. Here the old animosity between him and वसिष्ठ again appears He as a king paid a visit to Vasish*th*a's hermitage, and was most hospitably entertained; but he wished to obtain Vasish*th*a's wondrous cow, the कामधेनु, which had furnished all the dainties of the feast. His offers were immence, but were all declined. The cow resisted and broke away when he attempted to take her by force, and when he battled for her, his armies were defeated by the hosts summoned up by the cow, and his

"hundred sons were reduced to ashes in a moment by the blast of Vasish*th*a's mouth." A long and fierce combat followed between वसिष्ठ and Visvámitra, in which the latter was defeated; the क्षत्रिय had to submit to the humiliation of acknowledging his inferiorty to the ब्राह्मण, and he therefore resolved to work out his own elevation to the Brahmanical order. While he was engaged in austerities for accomplishing his object of becoming a ब्राह्मण, he became connected with king त्रिशंकु. This monarch was a descendant of king इक्ष्वाकु, and desired to perform a sacrifice in virtue of which he might ascend bodily to heaven. His priest, वसिष्ठ, declared it to be impossible, and that priest's hundred sons, on being applied to, refused to undertake what their father had declined. When the king told them that he would seek some other means of accomplishing his object, they condemned him to become a चाण्डाल. In this condition he had resort to विश्वामित्र, and he, taking pity on him, raised him to heaven in his bodily form, notwithstanding the opposition of the sons of वसिष्ठ. कृतस्मयः—Analyse कृतः स्मयो येन स कृतस्मयः, 'In whom laughter was produced.' स मुनिः—'That sage, who had bestowed the heavenly abode upon the protector of the earth, humiliated by the sons of वसिष्ठ, after having seen the son of the compassionate king smilingly sang unto him the following words.'

St. 64. इति—Construe सार्वजनीनसंपदः देशवरस्य इति प्रलयं कुर्वतीं शरेण न निहत्य एष त्वं सूरिभिः अधर्मी ध्रुवं गीयसे. सार्वजनीनसंपदः—Analyse सर्वेषु जनेषु साधुः सार्वजनीना । सार्वजनीना संपद् यस्य स सार्वजनीनसंपद् तस्य तादृशस्य, 'Having prosperity affording pleasure (or pleasing or belonging) to a whole people.' *Cf.* Páṇi. IV. 4. 99. "प्रतिजनादिभ्यः खञ्." 'The affix खञ् comes in the sense of 'excellent in regard thereto,' after the word 'प्रतिजन &c.' This debars यत्. Thus प्रतिजने साधुः प्रातिजनीनः (VII. 1. 2.). 'Suitable against an adversary' or 'who is excellent for every person.' So also ऐदंयुगीनः सांयुगिनः. 1 प्रतिजन, 2 इदंयुग, 3 संयुग, 4 समयुग, 5 परयुग, 6 परकुल, 7 परस्यकुल, 8 अमुष्यकुल, 9 सर्वजन, 10 विश्वजन, 11 महाजन, 12 पञ्चजन. देशवरस्य—Analyse देशेषु वरः देशवरः तस्य तादृशस्य, 'Of the best of countries.' अधर्मी—Analyse धर्मो विद्यतेऽस्य धर्मी । न धर्मी अधर्मी, 'Unrighteous.' 'Wicked,' 'Impious.' इति—'Without killing her with your arrow, who has been spreading devastation of the above type in the best of countries, the prosperity of which affords pleasure to a whole people, you will assuredly be called unrighteous by the wise.'

St. 65. शतमन्युः—Construe स्त्रैणो वधः अवर्णवृत्तये न [भवति] इति प्रचिन्तयन् शतमन्युः त्रिदिवस्य शान्तये विरोचनात्मजां कुलिशेन निजघान. शतमन्युः—'An epithet of Indra.' The word is explained as, शतं मन्यवो यागा अस्य। शते दैत्येषु मन्युः क्रोधोऽस्येति वा। शतं मन्यवो दैन्यान्यस्येति वा दैत्यैः पराजितत्वात्। अवर्णवृत्तये-Analyse वर्णानां वृत्तिः वर्णवृत्तिः। न वर्णवृत्तिः अवर्णवृत्तिः तस्यै अवर्णवृत्तये चतुर्वर्णानां न योगक्षेमाय, 'Not for the security or secure possession of what has been acquired by four tribes or castes.' स्त्रैणः, Expl:—स्त्रीणामयं स्त्रैणः, 'Belonging or pertaining to women.' 'Of women.' विरोचनात्मजां—Analyse विरोचनस्य आत्मजा विरोचनात्मजा तां तादृशीं, 'The daughter of Virochana' (named Mantharà). The sage Visvàmitra speaks of Mantharà in the following way:—Do thou, O descendant of Raghu, for the welfare of Bràhmaṇas and kine, slay this exceedingly terrible यक्षी of wicked ways and vile prowess! Nor, O son of Raghu, doth any one in the three worlds, save thee, dare to slay this यक्षी joined with a curse. Nor shouldst thou, O best of men, shrink from slaying a woman; for even this shouldst be accomplished by a prince in the interests of the four orders. And whether an act be cruel or otherwise, slightly or highly sinful, it should for protecting the subjects, be performed by a ruler. Of those engaged in the onerous task of government, even this is the eternal rule of conduct. Do thou, O ककुत्स्थ, slay this impious one; for she knoweth no righteousness! We hear, O king, that in days of yore, शक्र slew Virochana's daughter, मन्थरा, who had intended to destroy the earth. And formerly, O Ráma, Vishṇu destroyed Ka'vya's mother, the devoted wife of Bh*ri*gu who had set her heart upon making the world, devoid of Indra. By these as well as innumerable princes—foremost of men—have wicked women been slain. Therefore, O king renouncing antipathy, do thou, by my command, slay this one.' Rámá. Bál. Canto. 25. त्रिदिवस्य—'Of heaven.' 'Of the paradise. It is thus explained:—तिसृष्वप्यवस्थासु त्रयो ब्रह्मविष्णुरुद्रा वा दीव्यन्त्यत्रेति त्रिदिवः। यद्वा-ब्राह्मवैष्णवरौद्रभेदेन सात्त्विकराजसतामसभेदेन वा त्रिविधो दीव्यति व्यवहरति प्रकाशते वा. *Cf.* Pàṇi. III. 3. 121. "हलश्च" इति घञ्। संज्ञापूर्वकत्वात् न गुणः इति व्याख्येयम्। कुलिशस्य—'Of Indra's thunderbolt.' Expl:—कुलौ शेते कुलिशः। कुलिनः पर्वतान् श्यति वा. Derived from शो *vt.* 4. P. (अनिट्). 'To pare.' 'To make thin.' Also, कुत्सितमीषद्वा लिशति. From लिश् *vi.* 4. P. (अनिट्). 'To become small.' 'To decrease.' शतमन्युः—'Thinking that the slaughter (or murder) of a woman does not become for the

insecurity of what has been acquired by (four) orders, Indra, in order to restore peace to heaven, killed the daughter of Virochana with his thunderbolt.'

St. 66. वनिता°—Construe प्रहृतार्हे द्विषजने करुणावलम्बनं शरीरिणां भद्रकरं न हि । कथंभूते द्विषजने । वनितावपुषि अपि वा [अथ वा] पुरुषाकारविशेषिते. वनितावपुषि—Analyse वनितायाः वपुर्यस्य स तस्मिन् तादृशे, 'Having the form of a woman.' 'Wearing the form of a woman.' द्विषज्जने—Analyse द्विषंश्चासौ जनश्च द्विषज्जनः तस्मिन् तादृशे, 'Towards an inimical or hostile person.' 'To an enemy.' पुरुषाकारविशेषिते—Analyse पुरुषस्य आकारः पुरुषाकारः तेन विशेषितः तस्मिन् तादृशे 'Distinguished (or marked) by having a male form (or shape).' भद्रकरं—Analyse भद्रं करोतीति भद्रकरं, 'Propitious.' 'Laudable.' 'Commendable.' 'Favourable.' Benevolent.' प्रहृतार्हे—Analyse प्रहृतस्य अर्हं प्रहृतार्हं प्रहारयोग्यं तस्मिन् तादृशे. 'Worthy of striking.' 'Worth striking.' 'Fit to be struck.' करुणावलम्बनं—Analyse करुणायाः अवलम्बनं करुणावलम्बनं, 'Clinging to pity.' 'Leaning to compassion.' 'Showing compassion or pity.' वनितावपुषि—'To show pity to an enemy fit to be struck is by no means a commendable act of men,—whether he be one possessing the form of a woman or marked by (the possession of) a male form.'

St. 67. युवतेः—Construe जगतः सुखे [सुखाय] युवतेरपि चिरस्थितिं लुप्तवतो [विक्रान्तपौरुषस्य तव] द्विषतीतापं विक्रमं [हे] राम साधवोऽगुण्यवृत्तिभिर्न तुलयन्ति. चिरस्थितिं—Analyse चिरा चासौ स्थितिश्च चिरस्थितिः तां तादृशीं, 'The continuous existence.' 'The longevity of life.' द्विषतीतापं—Analyse द्विषतीं तापयतीति द्विषतीतापः तं तादृशं, 'Causing pain to a female enemy.' अगुण्यवृत्तिभिः—Analyse गुणाः सन्ति येषां ते गुण्याः प्रशस्तगुणवन्तः । न गुण्याः अगुण्याः तेषां वृत्तयः अगुण्यवृत्तयः ताभिः तादृशीभिः, 'With unworthy courses of conduct.' युवतेरपि—'For the happiness of the world, the sages will not, O Râma, count thy heroic action causing distress to a female enemy and even depriving her of her longevity of life (*lit.* the long continued existence even of a female) with unworthy courses of conduct.'

St. 68. अपि—Connstrue रणे अभ्युदिते [सति] धनुर्भृतोः पौरुषरोषवित्तयोः भवतोः [सतोः] तपोधनद्विषः यशःश्रियं न भजन्ति हन्त [इति] इदं अपि [युवां] वित्थः. धनुर्भृतोः—Analyse धनुषी बिभृतः इति धनुर्भृतौ तयोः धनुर्भृतोः, 'Of them who held bows.' 'Of them who wielded bows.' पौरुष°—Analyse पौरुषं च रोषश्च पौरुषरोषौ ताभ्यां वित्तौ प्रसिद्धौ पौरुषरोषवित्तौ तयोः तादृशोः, 'Of them who were celebrated for their manly courage (or

heroism) and fury (or wrath).' यशःश्रियं—Analyse यशसः श्रीः यशःश्रीः तां तादृशीं, 'The fortune (or tide) of success.' तपोधनद्विषः—Analyse तपः एव धनं येषां ते तपोधनाः तान् द्विषन्तीति तपोधनद्विषः, 'The enemies of the ascetics who look upon asceticism as their wealth.' 'The enemies of ascetics who are rich in penance.' अपि—'Do you know that in the din of a battle the enemies of the ascetics rich in penance do not assuredly get the fortune of success (or the palm of victory) when you (two) equipped with bows and celebrated for your manly courage and fury, are there.'

St. 69. न—Construe इदं विरोचनजन्मनोः न [किं तु] आयुधयुद्धतन्त्रयोः महतोः युवयोः द्विजवृद्धनिषेवणक्षमं श्रौत्रं अलं विराजते. विरोचन°—Analyse विरोचनाद् जन्म ययोः तौ विरोचनजन्मानौ तयोः विरोचनजन्मनोः, 'Those who owe their birth to Virochana.' 'Born of Virochana.' आयुध°—Analyse आयुधानि च युद्धानि च आयुधयुद्धानि । आयुधयुद्धानि तन्त्राणि ययोः तौ आयुधयुद्धतन्त्रौ तयोः आयुधयुद्धतन्त्रयोः, 'Whose principle doctrine was to deal in weapons and battles.' द्विजवृद्ध°—Analyse द्विजाश्च ते वृद्धाश्च द्विजवृद्धाः । अथवा । द्विजेषु वृद्धाः द्विजवृद्धाः तेषां निषेवणे क्षमं द्विजवृद्धनिषेवणक्षमं, 'Capable of serving or adoring the old Bráhmaṇas.' 'Able or competent to adore or worship the old and the twice-born.' श्रौत्रं—'Conversancy with the study of Vedas.' न—'This (i. e. getting success) cannot belong to those who are born of Virochana; but this learning, which is able to adore the old and the twice-born, of you who are great and whose principle doctrine is to deal in weapons and battles, completely shines forth.'

St. 70. इति—Construe इति मुनिचोदितो रघुपतिः अशनिपातपटुध्वनिना इषुणा सुकेतुसुतां हृदि अक्षिणोत् । स्फुटितकुचान्तरस्रवदसृक्स्रुतिनः करणात् प्रथमं तदसवः अपाययुः नु । शरो बहिर्नु [अपाययौ]. मुनिचोदितः—Analyse मुनिना चोदितः मुनिचोदितः, 'Inspired by the sage.' 'Ordered or urged by the sage.' सुकेतुसुतां—Analyse सुकेतोः सुता सुकेतुसुता तां तादृशीं, 'The daughter of Suketu.' रघुपतिः—Analyse रघूणां पतिः रघुपतिः, 'The lord of the Raghus.' अशनिपातपटुध्वनिना—Analyse अशनेः पातः अशनिपातः तद्वत् पटुः ध्वनिर्यस्य स अशनिपातपटुध्वनिः तेन तादृशेन, 'Having a terrible sound like that of the fall of thunderbolt.' स्फुटित°—Analyse स्फुटितं यत् कुचयोः अन्तरं मध्यप्रदेशः तस्मात् स्रवन्ती असृक्स्रुतिर्यस्य तत् स्फुटितकुचान्तरस्रवदसृक्स्रुति तस्मात् तादृशात्, 'Having a flow of blood streaming down from a split (or a rent) between the space of her breasts.' करण *n.*—'A body.' तदसवः—Analyse तस्याः असवः तदसवः, 'Her vital-breaths.' The metre of this and the next two

verses is नर्दटक (or अवितथ, or नर्कुटक or कोकिलक). It is thus defined:— "यदि भवतो नजौ भजजला गुरु नर्दटकम्." The Gaṇas are:—न, ज, भ, ज, ज, ल, ग. इति मुनिचोदितो रघुपतिः अशनिपातपटुध्वनिना इषुणा सुकेतुसुतां हृदि अक्षिणोत्—' Thus inspired by the sage the lord of the Raghus hit (or wounded) the daughter of Suketu on her breast by an arrow having terrible sound like that of the fall of thunderbolt.' स्फुटितकुचान्तरस्रवदसृक्स्रुतिनः करणात् प्रथमं तदसवः अपाययुः नु । शरो बहिर्नु [अपाययौ]—'Was it that her vital-breaths first went out of her body having a flow of blood streaming down from a split between the space of her breasts? Or was it that the arrow first went out of that rent?'

St. 71. ऋषिः—Construe ऋषिः इति विघ्नघातविधिसञ्चितसद्यशसं दशरथस्य तनुजं असुरनिशाचरक्षतजपानपरैः विकसल्लसितहुताशनद्युतिपिशङ्गितदिग्वदनैः सुरास्त्रगणैः अयोजयत्. विघ्न°—Analyse विघ्नानां घातः विघ्नघातः तस्य विधिना सञ्चितं सद्यशो येन स विघ्नघातविधिसञ्चितसद्यशाः तं तादृशं, ' Who has acquired a pure fame by making the sacrifice free from obstacles.' तनुजः—Analyse तनोः जातः तनुजः, ' To him born of one's own body.' ' To the son.' सुरास्त्रगणैः—Analyse सुराणां अस्त्राणि सुरास्त्राणि तेषां गणाः तैः तादृशैः, ' By multitudes of celestial missiles.' ' By clusters of the missiles of the gods.' असुर°—Analyse क्षताद् जातं क्षतजम् । असुराणां निशाचराणां च क्षतजस्य पानं परं येषां ते असुरनिशाचरक्षतजपानपराः तैः तादृशैः, ' Wholly intent on drinking the blood of the night-roamers as well as demons.' विकसत्°—Analyse विकसन् लसितश्च यो हुताशनः तस्य द्युतिभिः पिशङ्गितानि दिग्वदनानि येषां ते तैः तादृशैः, 'Having faces of quarters made reddish-brown by blazing and flashing fire.' अयोजयत्—' Presented with.' 'Bestowed on.' ऋषिः—' The sage presented (or bestowed on) the son of Das'aratha who had thus acquired pure fame by making the sacrifice free from obstacles with the clusters of heavenly missiles which were wholly intent on drinking the blood of the night-roamers and demons and which had made the faces of the quarters reddish-brown by the splendour of their blazing and flashing fire.'

St. 72. वदन°—Construe अथ वदनविनिर्गतज्वलितवह्निशिखाविततेः तानि ततानि शशधरखण्डकोणकुटिलस्फुटकोटिखरं रुचा पृथु बहिः प्रसृतं दशनचतुष्टयं [च] दधन्ति रामं उपगतवन्ति. वदन°—Analyse ज्वलितश्चासौ वह्निश्च ज्वलितवह्निः । वदनाद् विनिर्गता या ज्वलितवह्नेः शिखा वदनविनिर्गतज्वलितवह्निशिखा तस्याः विततिः तस्याः वदनविनिर्गतज्वलितवह्निशिखाविततेः, 'Of the expansion (or the stretching out) of the flame of burning fire come out of her mouth.' शशधर°—Analyse शशं धरतीति शशधरः चन्द्रः तस्य खण्डस्य कोणः तद्वत् कुटिला

स्फुटकोटिः तया खरं शशधरखण्डकोणकुटिलस्फुटकोटिखरं, 'Hard by reason of the clear edge (or point) curved like an angle of the piece of the digit of the moon.' दशनचतुष्टयं—Analyse दशनानां चतुष्टयं दशनचतुष्टयं, 'A collection of four teeth.' ततn.—' Expansion.' 'Spreading.' 'Multitude.' 'Cluster.' वदन°—' Those clusters of the stretching of the flames of the blazing fire issuing out of the mouth, displaying by their splendour a broad set of four teeth, stretched out (of the lower lip), hard by reason of the clear edge (or point) curved like an angle of a piece of the moon's digit, came up to Ráma.'

St. 73. रक्षो°—Construe छेदाय प्रसृतैः शस्त्रेन्धनैः रक्षोहव्यहविर्भुजं तथा सन्धूप्य सुदूरमेव प्रत्युद्गम्य हरिणैः बहिरन्वीयमानः स मुनिः असेकिमलताजाल-प्रवालश्रियः आश्रमस्य कूजत्कोकिलं निकटं सायं प्रपेदे हि. रक्षो°-Analyse होतुं योग्यं हव्यं। हवींषि भुंक्ते इति हविर्भुक्-ग्। रक्षांस्येव हव्यानि यस्य स रक्षोहव्यः। रक्षोहव्यः हविर्भुक् रक्षोहव्यहविर्भुक् तं तादृशं, 'The holy fire which has oblations offered of demons.' सन्धूप्य *ger.*—'Having kindled with perfumes.' 'Kindled with incense.' 'To smoulder with fumigation.' Derived from धूप् *vt.* or *vi.* I. P. 10. U. 'To fumigate.' 'To perfume' 'To obscure with mist or smoke.' 'To heat.' 'To smother.' शस्त्रेन्धनैः—Analyse शस्त्राण्येव इन्धनानि शस्त्रेन्धनानि तैः तादृशैः, 'By fuel in the form of weapons.' असेकिम°—Analyse असेकिमाश्च ताः लताश्च असेकिमलताः तासां जालानि तेषां प्रवालानि तेषां श्रीः यस्मिन् सः, 'Displaying beauty of sprouts of the clusters of the unwatered creepers.' असेकिम—' Not sprinkled with water.' 'Unwatered.' *Cf.* Páṇi. IV. 4. 20. and the Vártika thereto, "भावप्रत्ययान्तादिमब्वक्तव्यः" 'Afer a word ending in an affix denoting 'condition,' the affix इमप् is added.' Thus पाकेन निर्वृत्तम्= पाकिमम्, त्यागिमम्, कुट्टिमम्, सेकेन निर्वृत्तम् सेकिमम्, 'Accomplished or completely done by sprinkling.' 'Brought about by sprinkling.' कूजत्कोकिलं—Analyse कूजन्तः कोकिलाः यस्मिन् तत्, 'The cuckoos in which were cooing.' The metre of this verse is शार्दूलविक्रीडित which is thus defined:—"सूर्याश्वैर्यदि मः सजौ सततगाः शार्दूलविक्रीडितम्." The Gaṇas are:-म, स, ज, स, त, त, and ग. रक्षोहव्यहविर्भुजं-'Kindling in that manner the sacred fire of demons, fit to be offered in oblations, by fuel sticks of weapons, spread out for cutting, that sage being followed outside by antelopes that went out to him for a considerably long distance, at last got, in the evening, to the neighbouring region of the hermitage, the cuckoos in which were cooing and which was then displaying beauty of the sprouts of the clusters of the unwatered creepers.'

CANTO V.

St. 1. ततः—Construe ततः तापसकन्यकाजनप्रसिक्तसंवर्धितवृक्षमण्डलैस्ततं [व्याप्तं] सहस्रशः तानितसामनिस्वनप्रवर्तिताखण्डशिखण्डिताण्डवं [तपोवनं कौशिको विवेशेत्युत्तरेणान्वयः]. तापस°—Analyse प्रसिक्तानि च तानि संवर्धितानि च प्रसिक्तसंवर्धितानि । तापसानां कन्यकाजनाः तापसकन्यकाजनाः । तापसकन्यकाजनैः प्रसिक्तसंवर्धितानि वृक्षाणां मण्डलानि तापसकन्यकाजनप्रसिक्तसंवर्धितवृक्षमण्डलानि तैः तादृशैः, 'By the groups of trees watered and reared by multitudes of the daughters of hermits.' तानित°—Annlyse तानितानि विस्तारितानि । उच्चारितानीति यावत् । च सामानि च तानितसामानि तेषां निस्वनस्तेन प्रवर्तितं अखण्डं शिखण्डिनां ताण्डवं यस्मिन् तत्, 'The uninterrupted dance of the peacocks in which was stimulated (or excited) by the songs of the Sámans sung in a protracted tone.' The first nine verses come under कुलक; the subject कौशिकः and the predicate तपोवनं विवेश are given in the tenth verse. For the definition of कुलक &c. see our note on stanza second canto II. The metre of this canto is वंशस्थ. For the definition and its Gaṇas see our note on the verse 64th canto III. ततः-'Then the sage entered the penance-forest filled with groups of trees watered and reared by multitudes of the daughters of the sages (or hermits), the uninterrupted dance of the peacocks in which was stimulated by the songs of the Sámans sung in a protracted tone (or accompanied by Tánas) in a thousand ways (or by thousands at a time)'.

St. 2. विहंग°—Construe महीरुहां तले विहंगपानाय निवेशिताम्भःपरिपूर्णभाजनं विशोषणार्थाहितपुण्यवल्कलप्रताननम्रीकृतवृक्षमस्तकं [तपोवनं कौशिको विवेशेत्युत्तरेणान्वयः]. *Cf.* R. I. 51. "विश्वासाय विहङ्गानामालवालाम्बुपायिनाम्" ॥ *Cf.* S'ák. I. 32. "विटपविषक्तजलार्द्रवल्कलेषु" । विहंगपानाय—Analyse विहंगानां पानं विहंगपानं तस्मै विहंगपानाय. 'For drinking of birds.' 'In order that the birds may drink of it.' निवेशित°—Analyse निवेशितेन अंभसा परिपूर्णं भाजनं यस्मिन् तत् निवेशिताम्भःपरिपूर्णभाजनं, 'A pot wherein was filled with water poured in it.' विशोषण°—Analyse पुण्यानि च तानि वल्कलानि च पुण्यवल्कलानि । विशोषणाय अयं विशोषणार्थः तत्र आहितानि पुण्यवल्कलानि तेषां प्रतानेन निचयेन नम्रीकृतानि वृक्षाणां मस्तकानि यस्मिन् तत् तादृशं, 'The tops of trees in which were bent down by a large heap of the sacred bark garments put on them with a view to dry (in the sunshine).' विहंगपानाय-'The penance-forest, having pots filled with water poured

into them and kept under trees in order that the birds may drink of their contents, and having the tops of trees bent down by a large heap of the sacred bark-garments put on them with a view to dry (in the sun-shine),'—

St. 3. कृतासु—Construe नीवारविभागवृत्तिषु कृतासु [सतीषु] मृदुहस्तसम्पुटैः स्वकीयं अंशं हरद्भिः आलोहितगण्डमण्डलैः प्लवंगमैः सेवितशैलकन्दरं [तपोवनं विवेशेत्युत्तरेण संबन्धः]. नीवार°—Analyse नीवारस्य विभागानां वृत्तिषु नीवारविभागवृत्तिषु, 'Gathering (or collecting together) the portions of Nîvàra crop.' मृदु°—Analyse मृदुश्चासौ हस्तश्च मृदुहस्तः तस्य सम्पुटाः तैः मृदुहस्तसम्पुटैः, 'By the folds of a soft hand.' आलोहित°—Analyse आलोहितानि गण्डानां मण्डलानि येषां ते आलोहितगण्डमण्डलाः तैः तादृशैः, 'Having circles of red cheeks or faces.' सेवित°—Analyse सेवितानि शैलानां कन्दराणि यस्मिन् तत् सेवितशैलकन्दरं, 'Which has caves of mountains frequented (or haunted by).' प्लवंगम, Expl:—प्लवेन गच्छतीति प्लवंगमः, 'Going by leaps.' 'An ape.' 'A monkey.' Derived from प्लु *vi.* I. A. (अनिट्). 'To jump.' कृतासु—'The penance-forest the mountain caves whereof have been frequented by monkeys, having round forms of red-faces, stealing, by means of the folds of soft hands, the alloted portion of their own from the Nîvira crops when made into heaps in several portions (or piles),'—

St. 4. स्वं—Construe स्वमङ्कमारुह्य सुखं परिष्वपत्कुरङ्गशावप्रतिबोधशङ्कया चिरोपवेशव्यथितेऽपि विग्रहे सुनिश्चलासीनजरत्तपोधनं [तपोवनं विवेशेत्युत्तरेण संबन्धः]. परिष्वपत्°—Analyse परिष्वपन्तः ये कुरङ्गानां शावाः तेषां प्रतिबोधस्य शङ्का तया, 'With the fear of rousing the fawns of deer which were sleeping.' चिर°—Analyse चिराय उपवेशः तेन व्यथितः तस्मिन् तादृशे, 'Disquieted or pained by sitting for a long time.' सुनिश्चला°—Analyse तपः एव धनं येषां ते तपोधनाः । जरन्तः तपोधनाः जरत्तपोधनाः । सुनिश्चलं आसीनाः जरत्तपोधनाः यस्मिन् तत् सुनिश्चलासीनजरत्तपोधनं, 'Old sages rich in penance in which were sitting still.' स्वमङ्कमारुह्य—'The penance-forest, the old sages, rich in asceticism, in which were sitting still, though their bodies were pained by sitting for a long time, with the fear of rousing the fawns of deer which were quietly sleeping mounting on their lap,'—

St. 5. हिरण्य°—Construe हिरण्यरेतःशरणानि सर्वतः प्रवृत्तपुण्याहुतिधूमधूसरं बृहल्लतातानभृतः फलेग्रहैः तरोरधः आसितशायितातिथि [तपोवनं विवेशेत्युत्तरेणान्वयः]. हिरण्य°—Analyse हिरण्यरेतसः शरणानि हिरण्यरेतःशरणानि अग्न्यागाराः । त्रेताग्निशालाः इति यावत् । 'Fire-sanctuaries.' सर्वतः governing accusative; see Apte's guide p. 20. section 33. प्रवृत्त°—Analyse पुण्याश्च

ताः आहुतयश्च पुण्याहुतयः । प्रवृत्ताः पुण्याहुतयः प्रवृत्तपुण्याहुतयः तासां धूमैः धूसरं प्रवृत्तपुण्याहुतिधूमधूसरं, 'Of a dusty-white colour of smoke arising from sacred offerings which have been constantly thrown in.' बृहल्लता°—Analyse बृहत्यः लताः बृहल्लताः तेषां आतानानि रज्जूः बिभर्तीति बृहल्लतातानभृत् तस्य तादृशस्य, 'Intertwining with cords of big creepers.' 'Bearing the cords of big creepers.' फलेग्रहि *m.* (फलेग्राहिः or फलेग्राहिन्), 'Bearing fruit in season.' 'Fruitful.' *Cf.* Pàṇi. III. 2. 26. "फलेग्रहिरात्मंभरिश्च." 'And the words फलेग्रहि and आत्मंभरि are irregularly formed.' The word फलेग्रहिः is formed by adding the affix इन् to the verb ग्रह् and making the उपपद end in the vowel ए. Thus फलानि गृह्णाति=फलेग्रहिः, 'The fruit-bearing i. e. a tree.' आसित°—Analyse आसिताः शायिताश्च अथितयो यस्मिन् तत्, 'The guests in which were requested to take their seats and beds.' Translate:—'The forest of asceticism, of a dusty white colour of smoke arising from sacred offerings that have been constantly thrown in, all round the fire sanctuaries, and having, under the fruit-bearing trees, intertwined with cords of big creepers, the guests who were earnestly solicited to take their seats and beds.—'

St. 6. तपस्वि°—Construe वह्नये प्रकृतां बलिक्रियां वितन्वतीषु तपस्विवर्गस्य वधूषु [सतीषु] मृगाङ्गनाभिः जिह्वया परिलिह्य [निजशिशूनिति यावत्] विनोदितत्याजितरोदितच्छिशु [तपोवनं विवेशेत्युत्तरेणान्वयः]. तपस्वि°—Analyse तपस्विनां वर्गः तपस्विवर्गः तस्य तपस्विवर्गस्य, 'Of the multitudes of ascetics.' प्रकृतां—'Begun.' 'Commenced.' प्रारब्धामिति यावत्. बलिक्रियां—Analyse बलीनां क्रिया बलिक्रिया तां बलिक्रियां, 'The rite of oblations or offerings.' मृगाङ्गनाभिः—Analyse मृगाणां अङ्गनाः मृगाङ्गनाः ताभिः तादृशीभिः, 'By the female-antelopes.' विनोदित°—Analyse पूर्वं विनोदिताः लालिताः पश्चात् त्याजिताः अत एव रोदिताः शिशवः यस्मिन् तत्, 'The fawns of those antelopes in which were made to shed tears when abandoned after having (previously) been fondled.' तपस्विवर्गस्य—'When the wives of the ascetics were performing the offering of oblations commenced to the (sacred) fire, the fawns of those deer in which were made to shed tears when abandoned after having been fondled by the female antelopes having licked them with their tongues,—'

St. 7. बलि°—Construe बलिक्रियातानितलाजकर्षणे समेतकीटप्रतिघातशङ्कया कुशस्य मुष्टया तपस्विभिः शनकैः प्रमृज्यमानानलमन्दिरोदरं [तपोवनं विवेशेत्युत्तरेणान्वयः]. बलि°—Analyse बलिक्रियायै आतानिताः ये लाजाः तेषां कर्षणं तस्मिन् तादृशे, 'In taking the Lájas (fried grains) spread out (or extended) for the offering of oblations.' समेत°—Analyse समेताः ये कीटाः तेषां प्र-

तिघातस्य शङ्का तया तादृश्या, 'With the supicion (or object) of keeping back (or preventing) the small insects that had come together.' The idea of this couplet appears to concur with "अहिंसा परमो धर्मः," one of the cardinal virtues of the Buddhists and the Jainas. प्रमृज्य°—Analyse अनलस्य मन्दिरं अनलमन्दिरम् । प्रमृज्यमानं अनलमन्दिरस्य उदरं अन्तर्भागः यस्मिन् तत् प्रमृज्यमानानलमन्दिरोदरं, 'The interior of the fire-sanctuary of which was being cleansed (or swept).' बलि°—'The interior part of the fire-sanctuary in which was being slowly swept by the ascetics with a handful of Kus'a grass, with the object of keeping back the small insects which had come together to fetch the Lájas spread out for the offering of oblations,—'

St. 8. मही°—Construe तपस्विसूनुभिः महीरुहभ्रष्टविहङ्गपोतिकासुखोपवेशाय इषीकतूलेन मार्दवं विधाय क्वचित् समासञ्जितनीडपञ्जरं [तपोवनं विवेशेत्युत्तरेण सम्बन्धः]. मही°—Analyse मह्यां रोहन्तीति महीरुहाः वृक्षाः तेभ्यः भ्रष्टा विहङ्गस्य पोतिका तस्याः सुखेन उपवेशः महीरुहभ्रष्टविहङ्गपोतिकासुखोपवेशः तस्मै तादृशाय, 'In order that the young one of a bird which had fallen down from a tree may lie down at ease or comfortably.' तपस्वि°—Analyse तपस्विनां सूनवः तपस्विसूनवः तैः तपस्विसूनुभिः, 'By the sons of the ascetics (or hermits).' इषीकतूलेन—Analyse इषीकस्य तूलः इषीकतूलः तेन तादृशेन, 'By means of the upper-part (or points) of the reed.' समासञ्जित°—Analyse समासञ्जितं नीडमेव पञ्जरं यस्मिन् तत् समासञ्जितनीडपञ्जरं 'A cage of nest in which was attached.' मही°—'The cage of nests in which was attached somewhere (to branches) by sons of hermits after having made a soft bed by means of the upper-part of the reed in order that the young one of a bird which had fallen down from a tree may lie down at ease,—'

St. 9. सवारि°—Construe एकतः सवारिमृत्स्नापरिपूर्णखातकप्रजन्यमानांकुरबीजं [अन्यतः] प्रहृष्टसारङ्गकिशोरवल्गितप्रकीर्णपुञ्जीकृतशुष्यदिंगुदि [तपोवनं कौशिको विवेशेत्युत्तरेणान्वयः]. सवारि°—Analyse वारिणा सहिता मृत्स्ना सवारिमृत्स्ना तया परिपूर्णे खातके प्रजन्यमानानां अंकुराणां बीजानि यस्मिन् तत् तादृशं, 'The corn on the shoots (or sprouts) in which was being produced in a natural ditch filled with excellent clay mixed together with water.' मृत्स्ना [मृत्सा] *f.* Expl:—प्रशस्ता मृद्, 'An excellent or sweet smelling clay or clods of clay.' *Cf.* Páṇi. V. 4. 40. "सस्नौ प्रशंसायाम्." 'The affix स or स्न comes after मृद् when it means 'excellence.' प्रहृष्ट°—Analyse सारङ्गाणां किशोराः सारङ्गकिशोराः । प्रहृष्टाः ये सारङ्गकिशोराः तेषां वल्गितैः प्लुतैः पूर्वं प्रकीर्णाः पश्चात् पुञ्जीकृताः शुष्यन्तः इंगुदयो यस्मिन् तत्, 'The Ingudi fruits that were kept for drying in

which were gathered when scattered by the leaps or (bounds) of the delighted young ones of antelopes. ' सवारि°—' On one side the corn on the shoots in which was being produced in a natural ditch filled with excellent clay mixed together with water and on the other the Ingudi fruits that were kept for drying in which were heaped up when scattered about by the leaps of the delighted fawns of the antelopes,—'

St. 10. समीरणैः—Construe तपसामधिश्रयः कौशिकः आहुतिगन्धपावनैः समीरणैः वितानितोद्दामशिखण्डिनिस्वनं तत् तपोवनं कुमारयुग्मेन विवेश. आहुति°—Analyse आहुतीनां गन्धेन पावनाः तैः तादृशैः, ' Sanctified by the fragrance of offerings. ' वितानित°—Analyse उद्दामाश्च ते शिखण्डिनश्च उद्दामशिखण्डिनः तेषां निस्वनाः उद्दामशिखण्डिनिस्वनाः । वितानिताः उद्दामशिखण्डिनिस्वनाः यस्मिन् तत् तादृशं, ' The sounds of haughty (or proud) peacocks in which were highly stretched (or protracted).' तपसामधिश्रयः—' The receptacle of religious austerities.' कुमारयुग्मेन—Analyse कुमारस्य युग्मं कुमारयुग्मं तेन कुमारयुग्मेन, 'In company with a pair of princes.' कौशिकः, Expl:—कुशिकस्य अपत्यं पुमान् कौशिकः, 'The sage Vis'vámitra.' समीरणैः—' Kaus'ika, the receptacle of religious austerities, entered in company with the two princes, that penance-grove the sounds of haughty peacocks in which were highly stretched by breezes, sanctified by the fragrance of the offerings.'

St. 11. विधित्सुः—Construe ततः आदृतः वैबुधलौकिकीं इष्टिं विधित्सुः ऋषिः अतान्द्रितं [अत एव] तद्रक्षणरूप्यं नृपतेः सुतं प्रकृताय कर्मणे चिराय समादिदेश. विधित्सुः, Expl:—विधातुमिच्छुः विधित्सुः, ' Wishing to perform or do.' अतान्द्रितं—Analyse तन्द्रा सञ्जाता अस्य तन्द्रितः । न तन्द्रितः अतान्द्रितः तं अतान्द्रितं, ' Free from lassitude.' 'Alert.' 'Unwearied.' वैबुधलौकिकीं—Analyse विबुधानां लोकः विबुधलोकः तत्र भवा वैबुधलौकिकी स्वर्ग्या तां तादृशीं, ' Belonging or relating to the world of immortals.' 'Celestial.' 'Heavenly.' 'Conducive to heaven.' *Cf.* Páṇi. IV. 3. 60. and the Vartika thereto, "लोकोत्तरपदाच." ' So also after a compound having the word लोक as second member;' as ऐहिकलौकिकं, पारलौकिकं. For the Vriddhi of the first syllable in both the members, *Cf.* Páṇi. VII. 3. 20. प्रकृताय कर्मणे–'For the sacrificial rite that was already begun.' तद्रक्षणरूप्यं—Analyse तस्याः रक्षणं तद्रक्षणम् । प्रशस्तं रूपं अस्यास्तीति रूप्यः । तद्रक्षणेन रूप्यः तद्रक्षणरूप्यः तं तादृशं, ' Possessing a graceful form on occount of his protecting the sacrifice.' चिराय may as well be construed with आदृतः. विधित्सुः—'Then the honoured sage wishing to perform a sacrifice, conducive to the world of immortals (or leading to the world of immortals), appointed the unwearied

son of the king who had an elegant form on account of his protecting the sacrifice, for the sacrificial rite that was begun after a long time.'

St. 12. तं—Construe असौ सज्जशरासनः क्षमाभुजः सुतः अधिक्रतु इन्धानं तमग्निं परितः भ्रमन् रिपोः रिरक्षिषुः सन् वनश्रिया हृतः अवरजं जगाद. अधिक्रतु *adv.*—Analyse क्रताविति अधिक्रतु, 'In the sacrificial ceremony.' रिरक्षिषुः, Expl:—रक्षितुमिच्छुः रिरक्षिषुः, 'Wishing to protect.' 'Wishing to keep guard over.' क्षमाभुजः—Analyse क्षमां भुनक्तीति क्षमाभुक्-ग् तस्य क्षमाभुजः, 'Of the lord of the earth.' सज्जशरासनः—Analyse शराः अस्यन्ते अस्मादिति शरासनम्। सज्जं शरासनं येन स सज्जशरासनः, 'Having his bow strung.' अवरजं—Analyse अवरेण जातः अवरजः तं तादृशं, 'To him who was born after him.' 'To a younger brother.' वनश्रिया–Analyse वनस्य श्रीः वनश्रीः तया वनश्रिया 'By the beauty of the forest.' तं—'Patrolling round the fire blazing in the sacrificial pavilion (or pandal) and wishing to protect it from the enemy, that son of the lord of the earth with his bow strung, addressed his younger brother being captivated by the beauty of the forest.'

St. 13. बिभर्ति—Construe तपोजुषां इदं परं तपोवनं सततं अम्बुजाकरश्रिया परीतं अखातं आहावं नीवारवद् अनुप्तिमं सदाफलं शस्यं बिभर्ति. नीवार *m.*—'Rice growing wild or without cultivation.' तृणधान्यविशेषः स्वयमुत्पन्नः. In Maráthi it is known as देवभात or नेर. अम्बुजाकरश्रिया—Analyse अम्बुजानां आकरः अम्बुजाकरः तस्य श्रीः तया तादृश्या, 'By reason of the beauty of the lake abounding in lotuses.' तपोजुषां—Analyse तपांसि जुषन्ते इति तपोजुषः तेषां तपोजुषां, 'Of those who take delight in religious austerities.' 'Of those who undergo the ordeal of practising asceticism.' 'Of ascetics.' 'Of sages.' अखातं—Analyse न खातः अखातः तं तादृशं, 'Not dug by man.' 'A natural pond or lake.' आहावः—'A stony trough near a lake or well for watering cattle.' होण in Maráthi. *Cf.* Páṇi. III. 3. 74. "निपानमाहावः" 'The word आहाव is irregularly formed when meaning a trough.' The word आहावः is irregularly formed from ह्वे by the prefix आ, then संप्रसारण, and the वृद्धि of the vowel. Thus आ+ह्वे+अप्=आहु+अ=आहौ+अ=आहावः, 'a trough near a well for watering cattle.' Otherwise आह्वायः 'calling.' Even in the word आहावः the sense of calling is understood. It is that place near a well, containing water, where cattle are called or invited to drink water. अनुप्तिमं—Analyse न उप्तिमं अनुप्तिमं, 'Unsown.' 'Not planted.' 'Not cultivated.' Derived from वप् *vt.* 1. U. (अनिट्). 'To sow.' 'To plant.' *Cf.* Páṇi. III. 3. 88. "ड्वितः क्त्रिः," 'The affix क्त्रि comes after the verb which

has an indicatory ' डु, ' when denoting mere action &c. ' The phrases ' when the sense is that of mere action,' and 'when the sense is that of an appellative,' the word being related to the verb from which its name is deduced, but not as agent, are of course understood in this, as in all the previous aphorisms.' Then by IV. 4. 20. (of the affix क्त्रि, मप् is always the augment) we must and म, for we cannot use the affix त्रि alone; but we must always use त्रिम. Thus डुपचष् ' to cook '—पक्त्रिमम् ' what is ripe; ' डुवप्—उप्त्रिमम् ' sown ' (VI. 1. 15); डुकृञ्—कृत्रिमम् 'artificial. ' सदाफलं—Analyse सदा फलानि यस्य तत् सदाफलं, ' Bearing fruits in every season.' बिभर्ति—'This, the earliest of the penance-groves of those ascetics, who take delight in religious austerities. where a natural pond with its stony trough for watering cattle is constantly surrounded by the beauty of its clusters of lotuses, holds an unsown corn bearing crop in every season like the wild rice. '

St. 14. सवेद°—Construe सवेदवेदाङ्गविदस्तपस्विनो यं [पुराणपुरुषं] यत्नेन अव्ययं पदं विदन्ति। स पुरातनः पुमान् कानिचिद् लोककृत्यानि विचिन्त्य इह तपस्यति स्म. सवेद°—Analyse वेदैः सहितानि यानि वेदाङ्गानि सवेदवेदाङ्गानि तानि विदन्तीति सवेदवेदाङ्गविदः, 'Conversant with the Vedas together with all their Angas.' अव्ययं पदं=मोक्षपदं, ' An eternal or imperishable abode. ' लोककृत्यानि—Analyse लोकानां कृत्यानि लोककृत्यानि, ' Benevolent purpose of the world. ' पुरातनः पुमान्=पुराणपुरुषः, ' Primeval Being.' सवेदवेदाङ्गविदस्तपस्विनो यं [पुराणपुरुषं] यत्नेन अव्ययं पदं विदन्ति—' Him, the ascetics engaged in practising rigorous austerities, conversant with the Vedas and their Angas, know to be an eternal abode with all their might. ' स पुरातनः पुमान् कानिचिल् लोककृत्यानि विचिन्त्य इह तपस्यति स्म—' Having reflected upon some benevolent objects of the world that Primeval Being practised, O Lakshmaṇa, the religious austerities on *this* spot. '

St. 15. सुदर्शन°—Construe आदिपूरुषः सुदर्शनच्छिन्नसमाहृतेन्धनं द्विजेन्द्रपक्षव्यजनेन वीजितं त्रिनेत्रमूर्त्यन्तरं हव्यवाहनं इह हव्यैर्जुहाव. सुदर्शन°—Analyse सुदर्शनेन छिन्नानि समाहृतानि इन्धनानि यस्य स सुदर्शनच्छिन्नसमाहृतेन्धनः तं तादृशं, ' The holy fuel for which has been heaped up by cutting down by means of सुदर्शन.' पक्षव्यजनेन—Analyse पक्ष एव व्यजनं तेन, ' by a fan made of his wings.' त्रिनेत्र°—Analyse त्रीणि नेत्राणि यस्य स त्रिनेत्रः शिवः तस्य मूर्त्यन्तरं मूर्तिविशेषरूपं त्रिनेत्रमूर्त्यन्तरं, ' A special or a different form of the three-eyed god. ' *Cf.* S'ak. I. 1. " या विधिहुतं हविर्वहति." The fire on the altar of a sacrifice is said to be one of the eight

visible forms of S'iva (अष्टमूर्ति). आदिपूरुषः—Analyse आदिश्चासौ पूरुषश्च आदिपूरुषः, 'The Primeval Being.' *Cf.* शब्दभेदप्रकाश "पूरुषः पुरुषो ज्ञेयः." हव्यं-देवेभ्यो देयं हव्यं, 'An oblation or offering to the gods.' 'Fit to be offered in oblations to gods.' हव्यवाहनं—Analyse हव्यानि वहतीति हव्यवाहनः तं हव्यवाहनं. 'Bearing oblations.' 'Conveying oblations.' 'Fire.' सुदर्शन°—'In this region the Primeval Being made offerings to fire, one of the special forms of the three-eyed god, fanned by means of the fans of his wings by Garu*da* and fed by the holy fuel collected together by cutting down with Sudars'ana.'

St. 16. तपस्यति—Construe शत्रुशातने स्वामिनि तपस्यति [सति] समित्कुशच्छेदनमात्रतत्परः सुसंयतः नन्दकः तदा सुरारिवक्षःक्षतजासवं नाभिननन्द. शत्रुशातने—Analyse शत्रून् शातयतीति शत्रुशातनः तस्मिन् शत्रुशातने. 'Overthrowing enemies.' 'Throwing down his foes.' 'Destroying his foes.' समित्°—Analyse समिधश्च कुशाश्च समित्कुशाः तेषां छेदनमेव छेदनमात्रं तस्मिन् तत्परः समित्कुशच्छेदनमात्रतत्परः, 'Eagerly engaged only in cutting down Kus'a grass and holy fuel.' सुसंयतः—Analyse सुष्ठु संयतः सुसंयतः व्रती, 'Observing a vow of continence,' &c. अभिननन्द—Derived from अभिनन्द्, *vi.* or *vt.* 1. P. (सेट्) 'To be glad.' 'To rejoice at.' 'To care for.' नन्दकः—'The sword of Vishnu.' सुरारि°—Analyse सुराणां अरयः सुरारयः तेषां वक्षांसि तेषां क्षतजमेवासवं सुरारिवक्षःक्षतजासवं, 'The wine of blood streaming down from the breast of the enemies of the gods.' तपस्यति—'While his lord, able to overthrow his enemies, was practising religious austerities, Nandaka, observing the vow of continence, and eagerly engaged only in cutting down Kus'a grass and holy fuel, did not then care for the wine of blood streaming down from the breasts of the enemies of the gods.'

St. 17. गदा—Coustrue तदा रणद्दुन्दुभि भैरवं रणं समभ्येत्य भयं वितन्वति अपध्वस्तशिरस्त्रजालके विद्विषां शिरसि गदा निमज्य मज्जां न जघास. रणत्°—Analyse रणन्तो दुन्दुभयः यस्मिन् तत् रणद्दुन्दुभि 'In which the kettle-drums were roaring.' अपध्वस्त°—Analyse शिरांसि त्रायन्ते इति शिरस्त्राणि तेषां जालकानि वृन्दानि शिरस्त्रजालकानि । अपध्वस्तानि शिरस्त्रजालकानि यस्य तत् तस्मिन् तादृशे, 'The multitudes of helmets on which were broken down (or destroyed).' विद्विषां—Analyse विशेषेण द्विषन्तीति विद्विषः तेषां विद्विषां, 'Of the enemies.' गदा—'At that time, the mace (of Vishnu) did not devour the marrow alighting on the heads of the enemies, the multitudes of helmets on which had been broken down and which were inspiring terror after having come to the battle-field, terrible on account of the roaring kettle-drums.'

St. 18. नवं—Construe स्वकोशाहृतवारिधारया तरूणां नवं वनमनुगृह्णता पाञ्चजन्येन विशुष्काशनिभैरवैरवैर्जनस्य रणे भियः न तेनिरे. स्व°—Analyse स्वस्य कोशः स्वकोशः तस्मिन् आहृता वारीणां धारा स्वकोशाहृतवारिधारा तया तादृश्या, 'By the flow of water fetched in its hollow cup.' पाञ्चजन्येन—विष्णुशंखेन, 'By Vishṇu's conch.' *Cf.* Páṇi. IV. 3. 58. and the Vártika thereto, "बहिर्देवपञ्चजनेभ्यश्चेति वक्तव्यम्." 'So also after बहिः, देव and पञ्चजन.' As बाह्यम्, दैव्यम्, and पाञ्चजन्यम्. विशुष्का°—Analyse विशुष्का ये अशनयः ते इव भैरवाः विशुष्काशनिभैरवाः तैः तादृशैः, 'Terrible like the dry lightnings.' नवं—'Fear to the people was not excited (or caused) in a battle-field, by the thunders terrible like those of dry lightnings, (made) by Pànchajanya favouring the trees of the new forest with pouring of the water fetched in its hollow cup.'

St. 19. सलीलं—Construe उद्दण्डसरोजविष्टरे निपद्य पुरः अवलम्बिना पादेन चलवीचिमस्तकं सलीलं परिस्पृशन्त्या पद्मया तदा कलं न अगायि किल. उद्दण्ड°—Analyse उद्गतः दण्डः यस्य तद् उद्दण्डम् । सरसि जातं सरोजम् । उद्दण्डं च सरोजं च उद्दण्डसरोजम् । उद्दण्डसरोजमेवविष्टरः उद्दण्डसरोजविष्टरः तस्मिन् तादृशे, 'On a chair made of a lotus having its staff raised up.' चलवीचिमस्तकं—Analyse चलाश्च ताः वीचयश्च चलवीचयः तासां मस्तकं चलवीचिमस्तकं, 'The upper part of the undulating waves.' Translate:—'At that time, pleasing notes were not indeed sung by the Goddess Lakshmî, who with her feet hanging down in front, was sportingly touching the upper part of the undulating waves, sitting on a chair made of a lotus having its staff raised up.'

St. 20. फणा°—Construe फणावतामुद्धरणेषु वारिधिप्रवाहसिक्तौ पक्षौ वितत्य उदयाचलस्थितः पतत्रिणामधिपः आयतं सूर्यं प्रति न व्यशोषयत्. फणावतां, Expl:—प्रशस्ताः फणाः सन्ति एषां तेषां तादृशानां, 'Of those who bear excellent hoods.' 'Of the snakes.' वारिधि°—Analyse वारि धीयते अत्र वारिधिः तस्य प्रवाहेण सिक्तौ वारिधिप्रवाहसिक्तौ, 'Bespattered or sprinkled over with the currents of the ocean.' उदयाचलस्थितः—Analyse उदयस्य अचलः उदयाचलः तत्र स्थितः, 'Who has taken his seat on the rising mountain.' पतत्रिणां, Expl:—पतत्राणि सन्ति एषां ते तेषां तादृशानां, 'Of those who have wings.' 'Of birds.' फणा°—'The lord of birds, seated on the rising mountain, (now) ceased to spread and dry up, in the sun spread lengthwise, his wings sprinkled over with the current of the ocean, in his act of taking away hooded-serpents (from the oceanic waters).'

St. 21. विहारं—Construe वल्केन समं इष्टवस्तुदं आरण्यकं विहारं विहाय वितूस्तयन् [सन्] कोपपराहतो हरिः पुरा इतो बलिबन्धसिद्धये प्रतस्थे किल. इष्ट-

वस्तुदं—Analyse इष्टं वस्तु ददातीति इष्टवस्तुदः तं तादृशं, 'Yielding desired-objects.' वल्क *m. n.* = वल्कल, 'The bark-garment.' 'A bark-dress.' *Cf.* R. VIII. 11. "पदवीं तरुवल्कवाससां." वितूस्तयन्—'Combing out one's matted hair.' *Cf.* Pàni. III. 1. 21. "मुण्डमिश्रश्लक्ष्णलवण-व्रतवस्त्रहलकलकृततूस्तेभ्यो णिच्." 'The affix णिच्, in the sense of making, comes after these words as the object of the action,' as: मुण्ड 'shaving,' मिश्र 'mixture,' श्लक्ष्ण 'soft,' लवण 'salt,' व्रत 'vow,' वस्त्र 'dress,' हल 'plough,' कल 'strife,' कृत 'done,' and तूस्त 'matted-hair.' Thus मुण्डयति 'he shaves;' मिश्रयति 'he mixes;' श्लक्ष्णयति 'he softens or alleviates:' लवणयति 'he salts;' पयो व्रतयति 'he fasts on milk;' संवस्त्रयति 'he covers with clothes i. e. dresses;' हलयति 'he ploughs;' कलयति 'he makes war;' कृतयति 'he appreciates kindness;' वितूस्तयति 'he combs the hair, or disentangles matted-hair or delivers from sin.' प्रतस्थे—'Set out.' 'Departed.' Derived from स्था *vi.* or *vt.* 1. A. (अनिट्). *Cf.* Páni. I. 3. 22. "समवप्रविभ्यः स्थः," 'After the verb स्था 'to stand,' preceded by सं, अव, प्र, वि, the A'tmanepada affix is used.' Also when preceded by आ, उप and in certain significations the root takes A'tmanepada. बलिबन्धसिद्धये—Analyse बलेः बन्धः बलिबन्धः तस्य सिद्धिः तस्यै बलिबन्धसिद्धये, 'In order to accomplish (or attain) the confinement of the demon Bali.' Translate:—'It is said that in times of yore, after having abandoned the monastic penance-grove, yielding his desired object and situated in this forest, along with his bark-dress and combing out his matted hair Hari, greatly excited with wrath, set out from here in order to accomplish the confinement of the demon Bali.'

St. 22. ततः—Construe ततो हिरण्यगर्भस्य गुणस्य सम्पदा प्रहत्येव विधूतहिंसया आपदसम्पदा इदं तपस्विनां शमावहं ऋद्धं पदं निषेव्यते. *Cf.* R. II. 50. "ऋद्धं हि राज्यं पदमैन्द्रमाहुः." गुणस्य—'Of the quality (or merits) of highest degree.' 'Of the mesmeric quality of highest degree.' सम्पदा—'By the power (or excess).' 'By excellence.' हिरण्यगर्भस्य, Expl:—हिरण्यं हिरण्मयमण्डं तस्य गर्भः इव । तद्वा गर्भोऽस्य. *Cf.* Manu. I. 9. "तदण्डमभवद्धैमं सहस्रांशुसमप्रभम् । तस्मिञ्जज्ञे स्वयं ब्रह्मा सर्वलोकपितामहः." Name of Brahmá or the Supreme Being so called as born from a golden-egg supposed to have been formed out of the seed deposited in the waters when they were produced as the first creation of the self-existent; according to Manu I. 9. this seed became a golden egg, resplendant as the sun, in which the self-existent Brahmà was born as Brahmá the Creator of the

worlds, i. e. according to Kullûka, as हिरण्यगर्भ who is therefore regarded as a manifestation of the परमात्मन् or Supreme Soul. विधूतहिंसया—Analyse विधूता तिरस्कृता हिंसा यस्याः सा विधूतहिंसा तया तादृश्या. 'Whose carnivoracity (or carnivorous tendencies) had been shaken off (or removed).' श्वापदसम्पदा—Analyse श्वापदानां सम्पद् श्वापदसम्पद् तया तादृश्या. 'By the multitudes of wild beasts.' पद *m. n.*—'Home.' 'An abode.' 'A place.' शमावहं—Analyse शमं आवहतीति शमावहं, 'Leading or tending to tranquility or calmness.' 'Producing (or creating) quietude.' ततः—'From that time, this prosperous home of ascetics, (ever) tending to quietude, has been resorted to (or frequented by) multitudes of wild-beasts, the carnivoracity of which has been removed, after being assailed, as it were, by the excellence (or power) of (mesmeric) quality of the Supreme Being.'

St. 23. प्रगृह्य—Construe [अयि लक्ष्मण] अग्रतो द्वीपिनमेनं विलोकय । तपस्विनां शिशवः मसीपयःसेककृतान् इव असितान् यदङ्गबिन्दून् चापलात् पुच्छे प्रगृह्य गणयन्ति. मसीपयः° Analyse मस्याः पयः मसीपयः तस्य सेकेन कृताः मसीपयःसेककृताः तान् तादृशान्, 'Made by the sprinkling of the black fluid (i. e. ink).' यदङ्गबिन्दून्—Analyse यस्य अङ्गानां बिन्दवः यदङ्गबिन्दवः तान् यदङ्गबिन्दून् 'The spots on its body or limbs.' प्रगृह्य—'Look, O Lakshmaṇa, at this leopard in front. The children of the ascetics have rashly held its tail and are counting the black spots on its body which are, as it were, made by the sprinkling of the black fluid.' The poet probably refers to the scene laid down in the seventh act of अभिज्ञानशाकुन्तल where the prince Sarvadamana says:—"जिम्भ सिङ्घ । दन्ताइं दे गणइस्सं."

St. 24. इमौ—Construe संहृतरोषशङ्कितौ तपनस्य दीप्तिभिः नितान्ततप्तौ इमौ हरी स्रुतगण्डसम्पदः गजस्य तलं फणिनश्च फणातपत्रं वाञ्छतः. *Cf. Ritu.* I. 18. "उत्प्लुत्य भेकस्तृषितस्य भोगिनः फणातपत्रस्य तले निषीदति." See also the 13th and the 14th verses of the same canto. हरी *du.*—'A lion and a frog.' संहृतरोषशङ्कितौ—Analyse रोषश्च शङ्कितं च रोषशङ्किते । संहृते रोषशङ्किते याभ्यां तौ संहृतरोषशङ्कितौ, 'Which have withheld their natural ferocity and fear (respectively).' नितान्ततप्तौ—Analyse नितान्तं तप्तौ नितान्ततप्तौ, 'Excessively heated.' स्रुतगण्डसम्पदः—Analyse स्रुता गण्डयोः सम्पद् यस्य स स्रुतगण्डसम्पद् तस्य तादृशस्य, 'The wealth of the temples of which was coming out,' i. e. who was in rut. फणातपत्रं—Analyse आतपात् त्रायते इति आतपत्रम् । फणा एव आतपत्रं फणातपत्रं, 'An umbrella in the form of a hood.' इमौ—'Yonder

a lion and a frog, being excessively heated by the scorching rays of the sun, which have (respectively) withheld their natural ferocity and fear, eagerly wish to have the former a part underneath of an elephant, the wealth of the temples of which was coming out, and the latter a hooded parasol of a snake.'

St. 25. तथा—Construe तथा गिरं व्याहरता एव रोदसी वितत्य यातं रंहसः पवनेन तद्विपिनं विधूनयद् द्विषद्बलं काकलाञ्छनैः ध्वजैः उपालक्ष्यत. तद्विपिनं—Analyse तस्य विपिनं तद्विपिनं, 'His forest.' द्विषद्बलं—Analyse द्विषतां बलं द्विषद्बलं, 'An army of the enemies.' 'A force of the haters.' काकलाञ्छनैः—Analyse काकाः एव लाञ्छनानि येषां ते काकलाञ्छनाः तैः तादृशैः, 'Bearing marks of crows.' तथा—'No sooner he addressed the speech in that manner than he beheld an army of the enemies occupying the heaven and the earth, shaking his forest by the wind of great speed and marching (onward) with its flags bearing the marks of crows.'

St. 26. सरोष°—Construe शरदम्बरत्विषि कृपाणपत्रे प्रतिबिम्बविग्रहं सरोषरक्षो बभौ यथा विगृहतां जीवितपानलिप्सया समास्थाप्य स्थितो यमः. सरोष°—Analyse रोषेण सहितं रक्षः सरोषरक्षः or सरोषं रक्षः सरोषरक्षः, 'A demon excited with anger.' 'An infuriated demon.' प्रतिबिम्बविग्रहं—Analyse प्रतिबिम्बितः विग्रहो देहो यस्य तत् तादृशं, 'Having a reflected image of a body.' कृपाणपत्रे—Analyse कृपाणस्य खड्गस्य पत्रं कृपाणपत्रं तस्मिन् तादृशे, 'On the blade of a sword.' शरदम्बरत्विषि—Analyse शरदः अम्बरं शरदम्बरम्। शरदम्बरस्य त्विडिव त्विड् यस्य तत् शरदम्बरत्विड् तस्मिन् तादृशे, 'Having the splendour of the autumnal sky.' जीवित°—Analyse जीवितानां पानं जीवितपानं तस्य लिप्सा तया तादृश्या, 'With the desire of drinking up (the blood of) the lives.' समास्थाप्य *ger.*—'Having placed one's self on a seat.' 'Having sat down.' सरोषरक्षः—'With a reflected image of his body on the blade of a sword, bearing the splendour of the autumnal sky, an infuriated demon looked like the god of death present there, occupying a seat (in a battle-field) with a desire of drinking up the blood of life.'

St. 27. असंख्य°—Construe तत्र सैनिकाः असंख्यगृह्या अपि पिशाचरक्षस्ततिभिः रथचक्ररेणुभिः [च] निरन्तरं कृतान्धकारं जगत् सत्त्वरजस्तमोमयं जगुः. असंख्यगृह्याः—Analyse न संख्याभिः गृह्याः असंख्यगृह्याः, 'Outweighing number.' 'Exceeding the limit of number.' 'Innumerable.' असंख्यगृह्या अपि—'Not even advocating the cause of Sánkhya philosophy.' 'Even though they are not the followers of Sànkhya philosophy'. The Sànkhya philosophy seems to have provided

material for puns to the poet in this verse. Sa'nkhya is one of the six systems of Hindu philosophy, ascribed to the sage Kapila, and so called as reckoning up or enumerating twenty-five *Tattvas* or true principles, its object being to effect the final liberation of the twenty fifth *Tattva* [पुरुष, the soul] from the fetters of the phenomenal creation, by conveying the correct knowledge of the twenty four other *Tattvas*, and rightly discriminating the soul from them; these twenty four principles are divided into eight Prak*r*itis or producers and sixteen Viká-ras or productions; the eight producers start from a Mûla-prakriti or original producer [variously called प्रधान, 'chief-one'; अव्यक्त 'unevolved'; ब्रह्मन् 'supreme'; माया 'power of illusion'; बहुधानक 'much containing], which is emphatically the Prak*r*iti, 'First producer', or 'originant' being a kind of primordial germ whence all the remaining twenty three *Tattvas* are evolved. The twenty fifth *Tattva*, Purusha or Soul, is to be wholly distinguished from the others enumerated; it is neither a producer nor production; it is altogether passive, and simply a looker on, having nothing whatever to do with the acts of creation, which it only contemplates, uniting itself with the unintelligent Prak*r*iti, as a lame man mounted on a blind man's shoulders, for the sake of observing and enjoying the acts of this Prak*r*iti, who herself cannot see or observe anything; without that union no creation can take place any more than can the birth of a child without the union of male and female.

पिशाच°—Analyse पिशाचाश्च रक्षांसि च पिशाचरक्षांसि तेषां ततयः पिशाचरक्षस्ततयः ताभिः तादृशीभिः, 'By the multitudes of demons and fiends.' निरन्तर—Analyse निर्गतं अन्तरं यस्मिन् तत् तादृशं, 'Having no intervening space.' 'Granting no room or free space.' 'Completely filled.' कृतान्धकारं—Analyse कृतः अन्धकारः यस्मिन् तत् तादृशं, 'Having darkness pervading (everywhere).' रथचक्ररेणुभिः—Analyse रथानां चक्राणि रथचक्राणि तेषां रेणवः तैः तादृशैः, 'By the dust raised by the wheels of chariots or war-cars.' सत्त्वरजस्तमोमयं—Analyse सत्त्वं च रजश्च तमश्च सत्त्वरजस्तमांसि। सत्त्वरजस्तमसां विकारभूतं सत्त्वरजस्तमोमयं, 'A production which is evolved out from the principles (or qualities) known as सत्त्व, रजस् and तमस्.' रक्षःपिशाचादिप्राणिसत्त्वात्सत्त्वमयम्। रथचक्ररेणुभीरजोमयम्। गाढान्धकाराच्च तमोमयं जगत्. Translate:—'There, in the sky, the soldiers, though exceeding the limit of number (or though they were not the followers of the Sànkhya system) spoke of the world as a pro-

duction evolved out from the three principles known as सत्त्व, रजस् and तमस् by reason of its being densely filled with intense darkness, (i. e. तमोमय) consequent on the dust raised by the wheels of war-cars (i. e. रजोमय) and by the multitudes of fiends and demons (i. e. सत्त्वमय)'.

St. 28. चकार—Construe प्रथमो बलोत्तरः पदिको नभः श्रितं तद् द्विषां बलं लक्ष्यं चकार। [तद्] अनुजश्च क्षितिस्थां द्रवत्तुरङ्गां अतिदन्तवद्विभुं ततिं जघान. बलोत्तरः—Analyse बलेन उत्तरः बलोत्तरः, 'Chiefly characterized by his superior strength.' पदिकः 'A footman.' 'A foot-soldier.' क्षितिस्थां—Analyse क्षितौ तिष्ठतीति क्षितिस्था तां तादृशीं, 'Standing on the ground.' 'Standing on the battle-field.' द्रवत्तुरङ्गां—Analyse द्रवन्तः तुरङ्गाः यस्यां सा द्रवत्तुरङ्गा तां तादृशीं, 'Having the horses running with great speed.' अतिदन्तवद्विभुं—Analyse अत्युद्गताः दन्ताः अतिदन्ताः। अतिदन्ता येषां ते अतिदन्तवन्तः। अतिदन्तवन्तो विभवः सेनानायकाः यस्यां सा अतिदन्तवद्विभुः तां तादृशीं, 'The generals in which had their teeth (forcibly) plucked out.' प्रथमो बलोत्तरः पादिको नभः श्रितं तद् द्विषां बलं लक्ष्यं चकार—'The former (i. e. Ràma) who was on foot and who was characterized by his superior strength, made a mark of his arrow that army of the enemies standing in the sky.' तद् अनुजश्च क्षितिस्थां द्रवत्तुरङ्गां अतिदन्तवद्विभुं ततिं जघान—'And his younger brother (Lakshmaṇa) killed the multitude of the army standing on the battle ground, the generals in which had their teeth plucked out and hence had its horses running with great speed.'

St. 29. युधि—Construe युधि रामशरेण दारिताः [अत एव] कृतत्वराधोरणमुक्तकन्धराः द्विपाः दिवः धरण्यां अनुकृष्टवारिदं पतन्तः यतः स्वसैनिकान् रुरुजुः. रामशरेण—Analyse रामस्य शरः रामशरः तेन तादृशेन, 'By an arrow of Ráma.' कृत°—Analyse कृता त्वरा यैस्ते कृतत्वराः अत एव आधोरणैः मुक्ताः कन्धराः येषां ते कृतत्वराधोरणमुक्तकन्धराः, 'Having their necks relieved of drivers on account of their great speed.' आधोरण *m.*—'An elephant-driver.' *Cf.* R. VII. 46. "आधोरणानां गजसंनिपाते शिरांसि चक्रैर्निशितैः क्षुराग्रैः। हृतान्यपि श्येननखाग्रकोटिव्यासक्तकेशानि चिरेण पेतुः." अनुकृष्टवारिदं *adv.*—Analyse अनुकृष्टाः वारिदाः यस्मिन्कर्मणि यथा स्यात् तथा, 'In a manner in which the clouds were dragged down.' Modifying पतन्तः. स्वसैनिकान्—Analyse स्वस्य सैनिकाः स्वसैनिकाः तान् तादृशान्, 'Their own soldiers.' युधि—'In the battle the elephants, being mortally wounded by an arrow of Ràma, having their necks relieved of the drivers on account of their great speed, and falling down from sky to the earth dragging along with them the clouds, broke to pieces their own soldiers in their march.'

St. 30. शरासने—Construe अस्य इषुसन्ततिः शरासने वर्त्मनि लक्ष्यभेदने [च] परैर्न उपालक्ष्यत । अस्य प्रधने सुरद्विषो हेतोः ऋतेऽपि दीर्णवक्षसः सन्तः निपेतुरिव. *Cf.* R. VII. 57. " स दक्षिणं तूणमुखे न वामं व्यापारयन्हस्तमलक्ष्यताजौ । आकर्णकृष्टा सकृदस्य योद्धुर्मौर्वीव बाणान्सुषुवे रिपुघ्नान् ॥ " शरासने—Analyse शराः अस्यन्ते अनेनेति शरासनं तस्मिन् शरासने, 'On the bow.' लक्ष्यभेदने—Analyse लक्ष्याणां भेदनं लक्ष्यभेदनं तस्मिन् तादृशे, 'In the cleaving of a mark.' इषुसन्ततिः—Analyse इषूणां सन्ततिः इषुसन्ततिः, 'A line of arrows.' दीर्णवक्षसः—Analyse दीर्णानि वक्षांसि येषां ते दीर्णवक्षसः, 'Having their breasts torn to pieces.' सुरद्विषः—Analyse सुरान् द्विषन्तीति सुरद्विषः, 'The enemies of the gods.' अस्य इषुसन्ततिः शरासने वर्त्मनि लक्ष्यभेदने [च] परैर्न उपालक्ष्यत—'The line of the arrows, discharged by him, was never marked by the enemies either on his bow or on their way or in the act of cleaving marks.' अस्य प्रधने सुरद्विषो हेतोः ऋतेऽपि इव दीर्णवक्षसः सन्तः निपेतुः—'In his battle, the enemies of the gods fell down, with their breasts being torn to pieces as if even without any (special) cause.'

St. 31. यथा—Construe युधि द्विषां निपातशब्देन समं गुणस्य ध्वनयो यथा समुद्ययुः तथा अस्य योद्धुर्धनुषो विनिर्गताः शिलीमुखाः जवे विशेषं विदधुः. निपातशब्देन—Analyse निपातस्य शब्दः निपातशब्दः तेन तादृशेन, 'Along with the sound of falling down.' गुणस्य ध्वनयः—'Twanging of the bowstring.' शिलीमुखाः, Expl:—शिल्यः शल्यानि मुखेषु एषां ते, 'Having spikes at their fore-ends i. e. arrows.' The व्याकरण philosophy provides matterial for puns to the poet in the expressions गुणस्य and निपातशब्देन in the verse. Translate:—'The more arose the twangings of the bowstring, along with the sounds of falling down of the enemies in the battle, the more became the displaying of the special speed of the arrows sprung out (or gone out) from the bow of this warrior.'

St. 32. सुरारि°—Construe सुरारिहस्तच्युतशस्त्रजालकानि अलब्धलक्ष्याणि [सन्ति] तच्छरप्रतानवातोपहतानि [अत एव] विशुष्कपत्रप्रतिमानि नभस्तले चिरं बभ्रमुः. सुरारि°—Analyse सुराणां अरयः सुरारयः तेषां हस्तेभ्यः च्युतानि शस्त्राणां जालकानि सुरारिहस्तच्युतशस्त्रजालकानि, 'A multitude of weapons dropped down from the hands of the enemies of the gods.' अलब्धलक्ष्याणि—Analyse न लब्धं अलब्धम् । अलब्धं लक्ष्यं यैः तानि अलब्धलक्ष्याणि, 'Not having obtained the marks (aimed at).' नभस्तले—Analyse नभसः तलं नभस्तलं तस्मिन् तादृशे, 'On the surface of the sky.' 'In the heavenly vault.' विशुष्क—Analyse विशुष्काणि च तानि पत्राणि च विशुष्कपत्राणि तेषां प्रतिमा सादृश्यं येषां तानि विशुष्कपत्रप्रतिमानि, 'Looking like (or resembl-

ing) dry-leaves. ' प्रतान°—Analyse प्रकर्षेण तानं प्रतानम् । तस्य शराणां प्रतानस्य वातः तच्छरप्रतानवातः तेन उपहतानि तच्छरप्रतानवातोपहतानि, ' Struck by the wind produced by the great expanse of his arrows. ' सुरारि°—'The multitudes of weapons that dropped down from the hands of the enemies of the gods, not finding their marks (of aim) and being struck by the wind produced from the great expanse of his arrows, long flew about the heavenly vault as if they were dry leaves. '

St. 33. प्रभञ्जनेन—Construe आहितपक्षतिध्वनि प्रसर्पतां राजसुतस्य पत्रिणां प्रभञ्जनेन प्रतिलोममाहतैः निजैरेव शरैस्ते ऋभुद्विषो द्रुतं निजघ्निरे. प्रभञ्जनेन—Analyse प्रकृष्टं भनक्तीति प्रभञ्जनः तेन तादृशेन, ' By the wind. ' आहित°—Analyse पक्षाणां मूलानि पक्षतयः तासां ध्वनयः पक्षतिध्वनयः । आहिताः पक्षतिध्वनयः यस्मिन्कर्मणि यथा स्यात् तथा ' In a manner in which sound was placed i. e. made by the feathered parts of arrows. ' A बहुव्रीहि compound may be used as an adverb by giving it the form of *Neut. Accu.sing.* राजसुतस्य—Analyse राज्ञः सुतः राजसुतः तस्य तादृशस्य, ' Of the prince. ' ऋभुद्विषः—Analyse ऋभून् देवान् द्विषन्तीति ऋभुद्विषः, ' The enemies of the gods. ' प्रतिलोमं *adv.*—Analyse लोम्नो विरुद्धं प्रतिलोमं 'In reversed or inverted order. ' प्रभञ्जनेन—' Those enemies of the gods were killed fast directly by their own arrows, struck back (or shot back) by the powerful wind of the arrows of the prince, flying about in a manner in which sound was produced by their feathered parts. '

St. 34. क्षतं—Construe असवः असुरप्राणाः भूभृतः तनयस्य राज्ञः पुत्रस्य पृषत्केन बाणेन क्षतं पतत्रिणां शराणां पथो मार्गात् [पतत्रिणां खगानां पथः वर्त्मनः आकाशाद्वा] पतत् तद्बलं दैत्यसैन्यं अशिवे भुवस्तले निपातखेदाद् भियेव तूर्णं अन्तरा जहुः. पृषत्क *m.*—' An arrow.' Derived from पृष् *vi.* or *vt.* 1. P. (सेट्) ' To sprinkle. ' ' To kill.' ' To inflict pain.' Rāyamukuṭa derives the word as follows:-पृषन् असृजा सिञ्चन् कषति हिनस्तीति पृषत्कः. निपातखेदात्—Analyse निपातस्य खेदः निपातखेदः तस्मात् तादृशात्, ' From the sorrow or affliction of falling down.' ' From the distress of descent.' क्षतं—' The vital-breaths of the demons instantly abandoned that force of the fiends, in half the way, falling down from the path of the shafts, being mortally wounded by the arrows of that son of the king, as if, overcome with fear from the sorrow of falling down on the unkind surface of the earth.'

St. 35. शित°—Construe शिताङ्कुशन्यासविधूतमस्तकाः शिरःसमीपे विनिविष्टबाहवो मदन्तोऽरिदन्तिनो भयाद् युधि तं प्रहारिणं ध्रुवमयाचन्त यथा. यथा In the sense of इव is not invariably employed by the best writers of

Sanskrit in the उत्प्रेक्षालंकार. But the poet has, it seems, used it in the उत्प्रेक्षा of this as well as many other verses of this Kávya. शित°—Analyse शिताः तीक्ष्णाः ये अंकुशानां न्यासाः तैर्विधूतानि मस्तकानि येषां ते शितांकुशन्यासविधूतमस्तकाः, 'Having their heads shaken by the pricking (*lit.* placing) of the sharp goads.' शिरःसमीपे—Analyse शिरसां समीपे शिरःसमीपे, 'Near their heads or temples of the heads.' विनिविष्टबाहवः—Analyse विनिविष्टाः बाहवो यैस्ते विनिविष्टबाहवः, 'Having their fore-feet placed on (or put on).' Here बाहु means, 'the fore-feet of an animal.' अरिदन्तिनः—Analyse अरीणां दन्तिनः अरिदन्तिनः, 'The elephants of the enemies.' शित°—'The elephants of the enemies, having their heads shaken by the pricking of the sharp goads, having their fore-feet placed or brought near their heads and terribly roaring, indeed, implored, as if, through fear, that warrior who was dealing blows to them in the battle.'

St. 36. द्विपं—Construe करीरीयुगमूलखण्डितप्रशीर्णदन्तं द्विपं निकटेन मृधावतारव्यथितेन समदेन पश्यता दन्तिना चेतसि क्षणं विचक्रे. करीरी°—Analyse करीर्योर्युगं करीरीयुगं तस्य मूलं करीरीयुगमूलं तस्य खण्डितेन प्रशीर्णौ दन्तौ यस्य स तं तादृशं, 'Having the pair of its tusks loosened by being broken at the socket of their roots.' In this compound the word मूल appears to us redundant. Because करीरी means, 'the root of an elephant's tusks,' and मूल a superfluous word. The Medini and Vis'va cite the following "करीरी चीरिकायां च दन्तमूले च दन्तिनाम्." Sometimes the poets employ such pleonastic expressions in their Kávyas. *Cf.* R. II. 12. "स कीचकैर्मारुतपूर्णरन्ध्रैः." समदेन—Analyse मदेन सहितः समदः तेन समदेन. 'With a haughty expression.' मृधावतारव्यथितेन—Analyse मृधे अवतारः मृधावतारः तेन व्यथितः मृधावतारव्यथितः तेन तादृशेन, 'Pained or disquieted by its appearance in a battle.' 'Distressed on account of its presenting itself in a battle.' विकृ *vt.* 8. A. (अनिट्) 'To undergo a change.' 'Change for the worse.' 'Change one's state or opinions.' 'Deteriorate.' द्विपं—'An elephant, which was standing near and was looking, with a haughty expression, at an elephant whose pair of tusks was loosened by being broken at the socket of their roots, changed his mind, in a moment, being distressed by its presenting itself in a battle.'

St. 37. करी—Construe उदग्रविग्रहः करी परं प्रहर्तुं यातं करं रंहसा प्रतिहत्य शरेण भित्त्वा निखिले भुजस्य मण्डले निकीलिते [सति] मोक्तुं न शशाक. उदग्रविग्रहः—Analyse उदग्रो विग्रहो यस्य स उदग्रविग्रहः, 'Having a large body.' निकीलिते—'Pinned.' 'Transfixed.' Derived from the root कील् *vt.* 1. or 10. P. (सेट्) 'To bind.' 'To fasten.' 'To pin.' 'To stake.' करी—'A huge

elephant, after having forcibly retracted (or dragged back) his trunk which he had advanced to strike an enemy, was not able to set it free when pinned in the entire circle of his shoulders, being pierced through by an arrow.'

St. 38. निकीलिते—Construe कश्चिद् वेगिना रामशरेण ऊरुयुगं विभिद्य तुरङ्गमे दृढं निकीलिते [सति] भयमूढवृत्तिना हयेन दोषे कृतेऽपि आसनान्न विचचाल. रामशरेण—Analyse रामस्य शरः रामशरः तेन तादृशेन, ' By an arrow of Ràma. ' ऊरुयुगं—Analyse ऊर्वाः युगं ऊरुयुगं. ' A pair of his thighs. ' तुरङ्गमे, Expl:—तुरेण त्वरया गच्छतीति तुरगः [तुरङ्गः, तुरङ्गमश्च]. 'Running speedily, ' i. e. a horse. Derived from the root तुर् *vi.* or *vt.* 3. P. (सेट्) ' To go quickly. ' ' to make haste.' भयमूढवृत्तिना—Analyse भयेन मूढा वृत्तिर्यस्य स भयमूढवृत्तिः तेन तादृशेन, 'Whose mind was bewildered with fear.' ' Whose heart was confounded with fear. ' ऊरुयुगं विभिद्य तुरङ्गमे दृढं निकीलिते—The poet means to say that Ráma's arrow pierced the thighs of the warrior passing of course through the horse's belly and thus making the animal as if pinned to a wall. निकीलिते—' After having been pierced through the thighs (of a rider along with the animal's belly) by a speedy arrow of Ráma, when the horse was transfixed (or pinned), a certain warrior did not stir from his seat, even though his horse was vicious, with its temper bewildered through fear.'

St. 39. रिपोः—Construe कश्चन स्थिरासनो राक्षसो रिपोरपूर्णेन्दुमुखेन पत्रियुगेन अधिजानु निकृत्तयोरपि पादयोर्वेगेन यतो वाजिनो न पपात. अपूर्णेन्दुमुखेन—Analyse न पूर्णः अपूर्णः । अपूर्णश्चासौ इन्दुश्च अपूर्णेन्दुः । अपूर्णेन्दुरिव मुखं यस्य तद् अपूर्णेन्दुमुखं तेन तादृशेन, ' Having the fore-part resembling a crescent moon (*lit.* not full moon).' स्थिरासनः—Analyse स्थिरं आसनं यस्य स स्थिरासनः, ' Having a firm seat.' पत्रियुगेन—Analyse पत्रिणोः युगं पत्रियुगं तेन तादृशेन. ' By a pair of arrows.' अधिजानु *adv.*—Analyse जानाविति अधिजानु, ' At the knee.' वाजिनः, Expl:—अवश्यं वजतीति वाजी । यद्वा । वाजाः पक्षाः अभूवन् यस्येति । " वाजी बाणाश्वपक्षिषु " इति मेदिनी. ' From a horse.' The word is derived from the root वज् *vi.* or *vt.* I. P. (सेट्) ' To go,' ' to move, ' ' to walk. ' रिपोः—' A certain Rákshasa, having a firm seat on his horse, did not drop down being restrained by the speed, though his feet were cut at the knees, with a pair of arrows of the enemy (i. e. Ràma), having their fore-parts resembling a crescent moon.'

St. 40. वधाय—Construe वधाय अभिसृत्य धावन् विद्विषः शरेण कृत्तच्युतमस्तकः अपरः राक्षसः हतासुरपि आदिकृतेन वेगेन कानिचित्पदानि जगाम. अभिसृत्य

adv.—Analyse शत्रुमभि अभिशत्रु, 'Towards an enemy'. 'Against the enemy.' विद्विषः—Analyse विशेषेण द्वेष्टीति विद्विट् तस्य 'Of an enemy'. कृत्त°—Analyse आदौ कृत्तं पश्चात् च्युतं कृत्तच्युतम्। कृत्तच्युतं मस्तकं यस्य स कृत्तच्युतमस्तकः, 'With his head fallen down after receiving a cut.' हतायुः—Analyse हतं आयुर्यस्य स हतायुः, 'Deprived of his life.' 'Having his life extinct'. आदिकृतेन—Analyse आदौ कृतः आदिकृतः तेन तादृशेन, 'Previously applied.' वधाय°—'Another demon running against the enemy to slay him but with his head fallen down from a cut received from an arrow of the enemy, and though thus deprived of his life, walked some steps by the force which was previously imparted'.

St. 41. जवेन—Construe कश्चिद् जवनाम्बुदोपमं तरसा द्विधा गतैः सिताभ्रैः क्षणं कृतकर्णचामरं दन्तिनं जवेन कुम्भे निपत्य विहायसा वाहयति स्म. जवनाम्बुदोपमं—Analyse अम्बु ददातीति अम्बुदः। जवनश्चासौ अम्बुदश्च जवनाम्बुदः तेन उपमीयते इति जवनाम्बुदोपमः तं तादृशं, 'Fit to be compared with a running cloud.' सिताभ्रैः—Analyse सितानि च तानि अभ्राणि च सिताभ्राणि तैः तादृशैः, 'By white clouds.' कृतकर्णचामरं—Analyse कृतः कर्ण चामरो यस्य स कृतकर्णचामरः तं तादृशं, 'Having an ear-chowrie.' दन्तिनं विहायसा वाहयति स्म—*Cf.* Pàṇi. I. 4. 52. and the Vàrtika thereto, "नीवह्योर्न." 'The Causals of नी and वह् though implying motion, require their original subjects to be put in the Instrumental.' जवेन—'Having swiftly alighted on the temples, a certain warrior made the sky bear an eleplant by the heavenly path, looking like a running cloud and invested, for a moment, with ear-chowries made of white clouds speedily moving in two ways.'

St. 42. पृषत्क°—Construe अपरः युधि पृषत्कभिन्नोदररन्ध्रनिर्गतं स्वमन्त्रं खुराग्रपातनैः उत्कृत्य वेगधारया दिशि क्षिपन्तं वाजिनं भुवं वाहयति स्म. पृषत्क°—Analyse पृषत्केन भिन्नं उदरं तत्र रन्ध्रं तस्माद् निर्गतं पृषत्कभिन्नोदररन्ध्रनिर्गतं, 'Come out of the wound in the belly torn down by an arrow.' खुराग्रपातनैः—Analyse खुराणां अग्राणि खुराग्राणि तेषां पातनानि तैः तादृशैः 'By the strokes of sharp points of hoofs.' वेगधारया—Analyse वेगस्य धारा वेगधारा तया तादृश्या, 'By the current of the speed.' 'By the force of the speed.' अपरो वाजिनं भुवं वाहयति स्म—*Cf.* the Vártika "नियन्तृकर्तृकस्य वहेरनिषेधः" 'But वह् when it has for its subject in the causal a word signifying a 'driver' obeys the general rule.' पृषत्क°—'Another warrior dragged on the battle-field his horse hrowing in every quarter by the force of the speed, its own entrails, come out of the wound in the belly torn down by an

arrow in a battle, after having been cut out by the strokes of sharp points of his (hinder) hoofs. '

St. 43. निकृत्य—Construe सौमित्ररथाङ्गधारया निकृत्य तरसा अपवर्जितं स्वं भुजं क्रुधा आयुधीकृत्य ध्वनिकम्पिताचलः क्षपाचरो महीभुजः सुतं जघान प्रहृतवान्. सौमित्र°—Analyse सौमित्रेरिदं सौमित्रम् । सौमित्रस्य यद् रथाङ्गं [चक्रं] तस्य धारा सौमित्ररथाङ्गधारा तया तादृश्या. 'By the edge of the discus of Saumitri.' तरसा अपवर्जि°—' Forcibly cast away at a distance.' क्षपाचरः—Analyse क्षपासु चरतीति क्षपाचरः, ' A night roaming demon.' आयुधीकृत्य—' Making it a weapon.' ' Using it for a weapon.' महीभुजः—Analyse महीं भुनक्तीति महीभुक्-ग् तस्य तादृशस्य. ' Of the ruler of the earth.' ध्वनिकम्पिताचलः—Analyse ध्वनिना कम्पितः अचलो येन स ध्वनिकम्पिताचलः, 'Shaking the mountain by his roar.' निकृत्य—' A night-roaming demon, who made the mountain quake by his terrible roar, having, with great fury, made a weapon of his own arm, forcibly thrown away (at a great distance) when cut by the sharp edge of the discus of Sumitra's son, hit it at the son of the ruler of the earth.'

St. 44. न्यमज्जत्—Construe परेण ईरितं रथाङ्गं शत्रोरुपदण्डमस्तकमर्धेन न्यमज्जत् । तमेव दण्डं परशुं विधाय सस्वनः अरातिः तं [राजसुतं] शिरसि निजघान. रथाङ्गं—Analyse रथस्य अङ्गं रथाङ्गं 'A discus.' उपदण्डमस्तकं—Analyse दण्डस्य मस्तकं दण्डमस्तकम् । दण्डमस्तकस्य समीपं यथा स्यात्तथा उपदण्डमस्तकं, 'Near the head of a club (or a rod).' अरातिः, Expl:—न राति सुखमित्यरातिः, ' One that does not afford happiness'. 'An enemy.' Derived from रा *vt.* 2. P. (अनिट्), ' To give, ' ' To bestow.' सस्वनः—Analyse स्वनेन सहितः सस्वनः, ' Having a roaring noise.' परेण ईरितं रथाङ्गं शत्रोरुपदण्डमस्तकमर्धेन न्यमज्जत्—' A discus hurled by the enemy sank in near the head of a club of an enemy by its half part.' तमेव दण्डं परशुं विधाय सस्वनः अरातिः तं [राजसुतं] शिरसि निजघान—' After having turned that very club into an axe the roaring enemy struck it on the head of that prince '

St. 45. स्व°—Construe ईशितुः सुतः सुरद्विषां वृन्दं स्वपाणियंत्रच्युतशस्त्रसादितं बहुधा विधाय विवरात् कृष्णमुरगमिव कोशादसिं रणाय चकर्ष. स्व°-Analyse स्वस्य पाणिः स्वपाणिः तस्मिन् यद् यन्त्रं तस्मात् च्युतानि शस्त्राणि तैः सादितं स्वपाणियन्त्रच्युतशस्त्रसादितं, ' Exterminated by the weapons shot forth from the machine in his hand. ' सुरद्विषां—Analyse सुरान् द्विषन्तीति सुरद्विषः तेषां तादृशानां, 'Of the enemies of the gods.' उरगं, Expl:—उरसा गच्छतीति उरगः तं तादृशं, 'Going on the breast.' 'A snake.' *Cf.* Pāṇi. III. 20. 48. and the Vártika thereto " उरसो लोपश्च. " ' So also when the word in composition is उरस् ' breast, ' and there is elision of its final.'

As, उरस् + गम + ड = उरगः 'Moving on breast.' 'A snake.' स्व°—'The son of the king, after having made in many ways, that host of the enemies of the gods a victim to the weapons shot forth from the machine in his hand, drew out his sword from the scabbard for a battle like a black serpent from a hole.'

St. 46. परस्य—Construe सौमित्रिकृपाणपाटितद्विधाभवद्देहभृतः परस्य पार्श्वे शरेण निकीलयन् स नृहरिः रोषेण नु लीलया नु समग्रतां व्यधत्त. सौमित्र°—Analyse सौमित्रेः कृपाणेन पाटितः अत एव द्विधाभवन् यो देहः तं बिभर्तीति सौमित्रिकृपाणपाटितद्विधाभवद्देहभृत् तस्य तादृशस्य, 'Having a body (or wearing a body) made into two parts being torn asunder by a sword of the son of Sumitrá.' नृहरिः—Analyse नृणां हरिः नृहरिः, 'Man-lion.' 'Vishṇu in his fourth Avatàra as the man-lion.' परस्य-'Pinning (or transfixing) with his arrow both the flanks of an enemy having his body (previously) cut into two parts being torn down by the sword of Sumitrá's son, that man-lion made them whole either from rage or from play.'

St. 47. करं—Construe करं प्रतिहृत्य रणाय द्विपे धावति [सति] बहूनि खण्डानि विधित्सुना भूभुजः तनयेन समेत्य संपिण्डितः एव तत्करः असिना निजघ्ने। भूभुजः—Analyse भुवं भुनक्तीति भूभुक्-ग् तस्य तादृशस्य, 'Of the ruler of the earth.' विधित्सुना, Expl:—विधातुमिच्छुः विधित्सुः तेन तादृशेन, 'By one wishing to do or effect.' तत्करः—Analyse तस्य करः तत्करः, 'Its trunk.' प्रतिहृत्य *ger.*—'Having retracted.'. 'Having drawn in'. 'Having contracted.' सम्पिण्डित *adj.*—'With its contracted form or shape.' करं—'When an elephant with its trunk drawn in, was running to make battle, that prince of the ruler of the earth, with the intention of making many pieces of it, came near the animal, and struck with his sword its trunk already contracted.'

St. 48. कृपाण°—Construe कृपाणकृत्तस्य सादिनः दृढोरुयन्त्रितं पश्चिमार्धं न निपपात । तुरङ्गवल्गादृढकृष्टमुष्टिना परेण भागेन च पुरः लम्बितं [आसीत्]. कृपाण°—Analyse कृपाणेन कृत्तः कृपाणकृत्तः तस्य तादृशस्य, 'Cut down by a sword.' दृढोरुयन्त्रितं—Analyse दृढौ च तौ ऊरू च दृढोरू ताभ्यां यंत्रितं दृढोरुयन्त्रितं 'Bound up (or fastened) by a firm grip of thighs'. पश्चिमार्धं—Analyse पश्चिमं च तद् अर्धं च पश्चिमार्धं 'The lower half (of his body).' सादिनः, Expl:—सीदत्यवश्यमिति सादी तस्य तादृशस्य, 'Of a horseman'. 'Of a cavalier' Derived from सद् [षद्] *vi.* 1. 6. P. (अनिट्) 'To lie down', 'to rest', 'to settle.' *Cf.* Medi. "सादी तुरङ्गमातङ्गरथारोहेषु दृश्यते." स्वार in Maràthi. तुरङ्ग°—Analyse तुरङ्गस्य वल्गाभिः दृढं कृष्टा आकृष्टा मुष्टिर्यस्य तुरङ्गवल्गादृढकृष्टमुष्टिः तेन तादृशेन, 'Having his fists firmly

fixed to the reins of his horse'. If the reading तुरङ्गवल्गाढ्दलग्नमुष्टिन, be accepted the analysis of the compound would be तुरङ्गस्य वल्गासु दृढं लग्ना मुष्टिर्यस्य स तेन तादृशेन, going with परेण भागेन. कृपाणकृत्तस्य सादिनः दृढोरुयन्त्रितं पश्चिमार्धं न निपपात—'The lower half (of the body), of a certain cavalier, cut off by the sword, did not drop down being bound up by a firm grip of his thighs.' तुरङ्गवल्गादृढकृष्टमुष्टिना परेण भागेन च पुरः लम्बितं [आसीत्]—'And the upper part the fists of his hands wherein were made to grasp the reins of his horse, kept dangling in front (of his horse's head).'

St. 49. परेण—Construe परेण खड्गे पातिते [सति] सुरारिः उत्तानविमृष्टविग्रहः [सन्] अनुपपात । सत्त्वमानयोः व्यपाये सत्यपि द्विषे आहवे पृष्ठं न दित्सन्निव. सुरारिः—Analyse सुराणां अरिः सुरारिः, 'An enemy of the gods'. 'A demon'. उत्तान°—Analyse उत्तानः विमृष्टः विग्रहो येन स उत्तानविमृष्टविग्रहः, 'Who has thrown down or cast off his body with the face upwards.' सत्त्वमानयोः—Analyse सत्त्वं च मानश्च सत्त्वमानौ तयोः सत्त्वमानयोः, 'Of life and haughtiness'. आहवे पृष्ठं न दित्सन्निव—'As if not turning tail in a battle'. 'As if not turning the back in a battle'. सत्त्वमानयोर्द्विषे—'To a hater or enemy of the superior strength and haughtiness'. परेण खड्गे पातिते [सति] सुरारिः उत्तानविमृष्टविग्रहः [सन्] अनुपपात—'When the sword was made to fall by the foe, the enemy of the gods fell down throwing his body with the face upwards.' सत्त्वमानयोः व्यपाये सत्यपि द्विषे आहवे पृष्ठं न दित्सन्निव—'Though he lost his life and haughtiness, he was as if, unwilling to turn tail (or turn back) in a battle to the enemy.'

St. 50. निमग्न°—Construe जठरे निमग्नखड्गे [सति] परिक्षरच्छोणितसिक्तमूर्तयः सुरद्विषः पुनः परस्परस्य प्रसभं समुच्छ्वसत्प्रहारवातेन विशोषिताः. निमग्न°—Analyse निमग्नः खड्गः यस्मिन् तत् निमग्नखड्गं तस्मिन् तादृशे, 'Having a sword plunged in.' 'Having the blade of a sword driven into.' सुरद्विषः—Analyse सुरान् द्विषन्तीति सुरद्विषः, 'The enemies of the gods.' परिक्षरत्°—Analyse परिक्षरद् यत् शोणितं तेन सिक्ताः मूर्तयो येषां ते तादृशाः, 'Having their frames sprinkled over with streaming blood.' परस्परस्य—The reciprocal pronouns अन्योन्य, इतरेतर, परस्पर 'each other.' 'one another' appear commonly only in the Accusative or adverbial form, अन्योन्यम्, इतरेतरम्, परस्परम्, or as first members of compounds; as अन्योन्यसंयोगः, इतरेतरयोगः, परस्परसंबन्धः, 'Mutual union.' But other forms occur occasionally; as *Sing. Instru.* अन्योन्येन; *Gen.* अन्योन्यस्य; *Loc.* अन्योन्यस्मिन्; *Abl.* परस्परात्; *Gen.* परस्परस्य. समु°—Analyse समुच्छ्वसन् प्रहारसंबन्धी यो वातः समुच्छ्वसत्प्रहारवातः तेन तादृशेन, 'By the wind that was comming out with the

respiration (or breath) in dealing blows. ' निमग्न'—The enemies of the gods, having their frames sprinkled over with streaming blood, when the swords were driven into their stomachs, had again their bodies dried up by the wind that was comming out with their breaths in forcibly dealing blows to one another. '

St. 51. ततः—Construe ततः ततासृक्स्रवलोहिताम्बरः जयस्थां श्रियं उपयन्तुं उद्यतः राजन्यवरः द्विजान् यथेष्टपानाशनतृप्तचेतसः चिरं चकार. तता°—Analyse ततं यत् असृक् तस्य स्रवः तेन लोहितानि अम्बराणि यस्य स ततासृक्स्रवलोहिताम्बरः, ' Having his garments made red by the sprinkling of the blood that was being scattered (or spread).' जयस्थां—Analyse जये तिष्ठतीति जयस्था तां तादृशीं, ' Presiding over victory.' द्विजान्, 'To the birds or vultures.' यथेष्ट°—Analyse यथेष्टं यत् पानं अशनं च यथेष्टपानाशने ताभ्यां तृप्तानि चेतांसि येषां ते तान् तथोक्तान्, ' Having their minds satiated with devouring and drinking (of flesh and blood) at pleasure (or to their fill).' राजन्यवरः—Analyse राजन्यानां वरः राजन्यवरः, ' The best of the princes.' ' The best of the Kshatriyas. ' Translate:—'Then that best of the Kshatriyas, having his garments made red by the sprinkling of the blood that was being scattered, prepared to seize (or hold) the Goddess of Fortune, presiding over victory, and permitted the vultures to have their mind satiated with the devouring and drinking (of flesh and blood) at pleasure after a long time.'

St. 52. ततः – Construe ततो मरुत्पावकशस्त्रनिर्धुतप्रदग्धमारीचसुबाहुविग्रहो बलीयान् स नायकः भिया अवलीकृतं ततं बलं दिगन्तं निनाय. मरुत्°—Analyse मरुच्च पावकश्च मरुत्पावकौ । आदौ निर्धुतः पश्चात् प्रदग्धः निर्धुतप्रदग्धः । मारीचश्च सुबाहुश्च मारीचसुबाहू । मरुत्पावकयोः शस्त्रैः निर्धुतप्रदग्धौ मारीचसुबाह्वोः विग्रहौ येन स मरुत्पावकशस्त्रनिर्धुतप्रदग्धमारीचसुबाहुविग्रहः, 'Having the bodies of Màricha and Subàhu shaken and burnt by the missiles of fire and wind respectively.' मारीच *m.*-This Rákshasa was the son of Tà*d*a*k*á. According to the Rámáyaṇa he interfered with a sacrifice which was being performed by Vis'vàmitra, but was encountered by Ràma, who discharged a weapon at him, which drove him one hundred Yojanas out to sea. He was afterwards the minister of Râvaṇa, and accompanied him to the hermitage where Ràma and Sîtà were dwelling. There, to inveigle Ráma, he assumed the shape of a golden deer, which Ráma pursued and killed. On receiving his death-wound he resumed a Rákshasa form and spoke, and Ráma discovered whom he had killed. In the meanwhile Rávaṇa had carried off Sîtà. Subàhu was one of the leaders of the forces of demons which were brought by Márícha to fight against Ráma

and Lakshmaṇa in order to avenge the death of his mother Tá*d*aká. अबलीकृतं—Analyse न बलं अबलम्। अबलं बलं कृतं बलीकृतम्। न बलीकृतं अबलीकृतं, 'Rendered powerless.' दिगन्तं—Analyse दिशामन्तः दिगन्तः तं तादृशं, 'To the end of the quarters.' Translate:—'Then that mighty leader, who, by the missiles of fire and wind, had shaken and burnt the bodies of Máricha and Subâhu, made that vast army, rendered powerless through fear, to retreat to the end of the quarters.'

St. 53. रणे—Construe रणे दयाऽऽहतं हृदयं दधानः स धनुर्धरः धनुरायम्य शिलीमुखात् पराङ्मुखानां द्विषद्द्विपानां जघने सलीलं शनकैर्जघान. दयाहतं—Analyse दयया आहतं दयाहतं, 'Moved with pity or compassion.' सलीलं—Analyse लीलया सहितं सलीलं, 'Sportingly.' धनुर्धरः—Analyse धनुर्धरतीति धनुर्धरः, 'A bowman'. 'Wielding a low.' पराङ्मुखानां—Analyse परागतानि मुखानि येषां ते तेषां तादृशानां, 'Of those which have their faces turned away.' शिलीमुखात्—Analyse शिल्यः शल्यानि मुखेषु येषां ते शिलीमुखाः बाणाः तेभ्यः तादृशेभ्यः, 'From arrows.' द्विषद्द्विपानां—Analyse द्विषतां द्विपाः द्विषद्द्विपाः तेषां तादृशानां, 'Of the elephants of the enemies'. रणे—'Possessing a heart that moved with pity in a battle, that bowman, after having withheld his bow, gently hit, in a sportive manner, on the loins of the elephants of the enemies which had turned away their faces from the steel arrows.'

St. 54. भृशं—Construe बलीयसो द्विषो बलं युधि आशुगप्रतानशुष्काशनिपातभीषणं युगान्ततिग्मद्युतितेजसं भ्रातृबलान्वितं रामं भृशं न सेहे. भृशं = अत्यन्तं, 'Excessively.' 'Exceedingly.' आशुग°—Analyse आशु गच्छतीति आशुगः शरः। *Cf.* Hemachandra "आशुगोऽर्के शरे वायौ"। आशुगप्रतानेन शरसमूहेन शुष्कः योऽशनिपातः खड्गपातः तेन भीषणस्तं तादृशं, 'Terrible by reason of his rendering powerless or sapless the strokes of swords of the enemies by the multitudes of his arrows.' युगान्त°Analyse—युगान्ते कल्पान्ते यः तिग्मद्युतिः प्रचण्डसूर्यः तस्य तेजः इव तेजो यस्य स युगान्ततिग्मद्युतितेजाः तं तादृशं, 'Bearing the splendour like that of the scorching sun (*lit.* hot-rayed luminary) at the time of the destruction of the world.' भ्रातृबलान्वितं—Analyse भ्रातुर्बलं भ्रातृबलं तेन अन्वितः युक्तः तं तादृशं, 'Utilizing the power of his brother.' भृशं—'That army of the powerful enemy did not exceedingly bear Ràma, utilizing the power of his brother, displaying the splendour like that of the scorching sun at the time of the universal destruction and terrible by reason of his rendering powerless (or drying up) the strokes of the swords (of the enemies) by the multitudes of his arrows.'

St. 55. स्थित्वा—Construe महति गुणे स्थित्वा तत्क्षणलब्धमोक्षाः सुश्लिष्टयुक्तिसफलाननसम्पदः अस्य ते विशिखाः शाक्याः इव रिपुसैनिकेभ्यः त्रिविष्टपसभागमनोपदेशं चक्रुः. महति गुणे—'On the point of the long bowstring.' दीर्घज्याकोटौ. When applied to the S'ákyas, महति गुणे means, 'with respect to goodness and peace.' सत्त्वशान्त्यादौ. तत्क्षणलब्धमोक्षाः—Analyse तत्क्षणमेव लब्धो मोक्षो मोचनं यैस्ते तत्क्षणलब्धमोक्षाः, 'Having instantly got the discharge (or separation) from.' When applied to the S'ákyas the compound may be analysed as, तत्क्षणमेव लब्धः प्राप्तः मोक्षो निर्वाणं यैस्ते, 'Having instantly secured the complete extinction of individual existence.' सुश्लिष्ट°—Analyse सुश्लिष्टा चासौ युक्तिश्च सुश्लिष्टयुक्तिः वाणसंयोगो बाणप्रयोगो वा। तया सफला आननानां शरधाराणां शराग्राणां वा संपद् येषां ते सुश्लिष्टयुक्तिसफलाननसंपदः, 'The excellence of the sharp points of which was yielding fruit by reason of the excellent contrivance.' As appeied to the S'ákyas the compound may be analysed as, सुश्लिष्टयुक्त्या प्रवरयोगाभ्यासेन सफला आननसंपद् मुखश्रीर्येषां ते, 'The beauty of whose faces was blessed (or fruitful) on account of their deep study in Yoga.' सुश्लिष्टयुक्ति may also mean, शुभकर्मप्रयोगः or a practice (or use) of good or virtuous acts, auspicious actions. विशिखाः, Expl:—विशिष्टाः शिखाः अग्राण्येषां, 'Having large points or tops.' 'Having sharp points.' 'Arrows.' *Cf.* Hemachandra "विशिखा खनित्रिकायां रथ्यायां विशिखः शरे." When applied to the S'ákyas विशिखाः means, विगता शिखा येषां ते, 'Devoid of the शिखा or tuft of hair left on the head after tonsure (i. e. the Budhist Bhikshus).' शाक्याः, Expl:—शकाः अभिजनाः येषां ते। यद्वा। "शाकवृक्षप्रतिच्छन्नं वासं यस्माच्च चक्रिरे। तस्मादिक्ष्वाकुवंश्यास्ते श्याक्या इव भुवि स्मृताः" इत्यागमात्। शाके भवाः शाक्याः, 'The Buddhist ascetics.' रिपुसैनिकेभ्यः—Analyse रिपूणां सैनिकाः रिपुसैनिकाः तेभ्यः रिपुसैनिकेभ्यः, 'To the soldiers of the enemies.' 'When applied to the S'ákyas the compound may be analysed thus: रिपोः मारस्य सैनिकाः रिपुसैनिकाः तेभ्यः तादृशेभ्यः 'To the legions of Mára.' *Cf.* Buddhacharita, XIII. 18. "स्स्मार मारश्च ततः स्वसैन्यं विघ्नंसनं शाक्यमुनेश्चिकीर्षन्। नानाश्रयाश्चानुचराः परीयुः शरद्रुमप्रासगदासिहस्ताः." See also verses from 19 to 27 of the same. त्रिविष्टप°—Analyse विशन्त्यस्मिन् सुकृतिनः इति विष्टपम्। तृतीयं विष्टपं त्रिविष्टपम्। त्रिविष्टपस्य सभा त्रिविष्टपसभा तां गमनस्य उपदेशः तं तादृशं, 'Instructions of going to the assembly of the world of Indra' (i. e. to go to heaven after their death). The metre of this verse is वसन्ततिलकं (also named वसन्ततिलका, सिंहोद्धता, सिंहोन्नता, उद्धर्षिणी and इन्दुवदना) which is thus defined:—"ज्ञेयं वसन्ततिलकं तभजा जगौ गः." The Gaṇas are:—त भ ज ज and two long syllables. Here the poet makes a reference

to Buddhist ascetics. स्थित्वा—'Taking their stand on the (middle) point of the long bowstring, having instantly got the discharge, possessed of excellence of the sharp points, which was yielding fruit by reason of the excellent contrivance, those iron arrows of his, like the followers of S'ákya, gave instructions to the soldiers of the enemies to go to the assembly of the world of Indra, ' (i. e. to Svarga).

St. 56. हुतभुजि—Construe निधनाख्ये हुतभुजि शत्रुहव्यानि हुत्वा नृवीरे जयश्रीवीरकन्यां परिणयति [सति] तत्र समरपटहघोषे बहलरुधिरपङ्कस्फारिसिन्दूरलेपैः कबन्धैः नृत्तं. *Cf.* R. VII. 51. " कश्चिद्द्विषत्खड्गहृतोत्तमाङ्गः सद्यो विमानप्रभुतामुपेत्य । वामाङ्गसंसक्तसुराङ्गनः स्वं नृत्यत्कबन्धं समरे ददर्श " ॥ हुतभुजि, Expl:—हुतानि भुंक्ते इति हुतभुक्-ग् तस्मिन् तादृशे, 'To the oblation-eater.' 'To the fire.' निधनाख्ये—Analyse निधनं आख्या यस्य स निधनाख्यः तस्मिन् तादृशे, 'Going by the name of death.' शत्रुहव्यानि—Analyse शत्रवः एव हव्यानि शत्रुहव्यानि तानि तादृशानि, 'Offerings made of enemies.' जयश्रीवीरकन्यां—Analyse जयस्य श्रीः जयश्रीः । वीरस्य कन्या वीरकन्या । जयश्रीरेव वीरकन्या जयश्रीवीरकन्या तां तादृशीं, 'The daughter of a hero in the form of the Goddess of Victory.' नृवीरे—Analyse नृणां वीरः नृवीरः तस्मिन् तादृशे, 'Man-hero.' 'A hero among men.' समरपटहघोषे—Analyse समरस्य पटहः समरपटहः तस्य घोषः तस्मिन् तादृशे, 'With the beating of the war-drum.' कबन्धैः, Expl:—कानि शीर्षाणि बध्यन्ते छिद्यन्ते एभ्यः । यद्वा । केन वायुना बध्यन्ते. *Cf.* Hemachandra "कबन्धमुदके रुण्डे कबन्धो राहुरक्षसोः " इति. 'Headless trunks shaped like barrels, especially those retaining vitality.' बहल°—Analyse बहलं च तद् रुधिरं च बहलरुधिरं तस्य पङ्कः बहलरुधिरपङ्कः स एव स्फारी सिन्दूरस्य लेपो येषां ते तैः तादृशैः, 'Having the anointing of the spreading of vermilion colour made of the mud of thick blood.' The metre of this verse is Máliní which is thus defined:—" ननमयययुतेयं मालिनी भोगिलोकैः ". The Gaṇas are, न न म य य. हुतभुजि—'After having sacrificed the offerings of the enemies into the fire known as destruction, when that man-hero was marrying the daughter of a hero in the form of the Goddess of Victory, there were war-drums beating and the headless trunks were dancing, having the anointing of the spreading of vermilion colour made of the mud of thick blood.'

St. 57. मध्ये—Construe मध्येनिकृत्तरजनीचरपूर्वकायाः भुवि निपत्य छेदैः स्थिता भयं वितेनुः । युद्धविमुखेषु रक्षःसु दैत्याः भूमिं विभिद्य पुनः समराय अभ्युत्थिताः इव. मध्ये°—Analyse कायानां पूर्वं पूर्वकायाः । मध्येनिकृत्ताः रजनीचराणां पूर्वकायाः मध्येनिकृत्तरजनीचरपूर्वकायाः, 'The fore-parts of the bodies

of the night-roaming demons cut off in the middle part.' युद्धविमुखेषु—Analyse युद्धाद् विमुखाः युद्धविमुखाः तेषु तादृशेषु, 'When they turned away their faces from the battle.' अर्धोत्थिताः—Analyse अर्धेन उत्थिताः अर्धोत्थिताः, 'Rose up by the (fore) half of their bodies.' The metre of this verse is वसन्ततिलकं. For the definition and its Gaṇas see above. मध्येनिकृत्तरजनीचरपूर्वकायाः भुवि निपत्य छेदैः स्थिता भयं वितेनुः—'The fore-parts of the bodies of the night-roaming demons cut off in the middle, lying on the ground in pieces, struck terror.' युद्धविमुखेषु रक्षःसु दैत्याः भूमीं विभिद्य पुनः समराय अर्धोत्थिताः इव—'When the demons turned away their faces from the battle, they as if rose up by half (the portion of their bodies), by breaking asunder the ground, for making battle again.'

St. 58. रामा°—Construe रामायुधव्यथितराक्षसरक्तधारास्पर्शेन लोहितरुचः अम्बुवाहाः गौरीपतिप्रणतिसंभ्रमलाभवन्ध्यां अकालघटितां सन्ध्यां गगने मुहुर्वितेनुः. *Cf.* Ku. I. 4. "अकालसंध्यामिव धातुमत्ताम्." रामा°—Analyse रामस्य आयुधैर्व्यथिताः ये राक्षसाः तेषां रक्तस्य धाराणां स्पर्शः रामायुधव्यथितराक्षसरक्तधारास्पर्शः तेन तादृशेन, 'By the touch of the streams of blood of the demons wounded by the weapons of Ràma.' लोहित°—Analyse लोहिता रुग् येषां ते लोहितरुचः, 'Bearing red splendour.' 'Having a ruddy appearance.' अम्बु°—Analyse अम्बूनि वहन्तीति अम्बुवाहाः, 'Carrying water.' 'Clouds.' गौरी°—Analyse गौर्याः पतिः गौरीपतिः तस्मै याः प्रणतयः तासु यः संभ्रमः तस्य लाभः तेन वन्ध्या गौरीपतिप्रणतिसंभ्रमलाभवन्ध्या तां तादृशीं, 'Void of the benefit of the confusion (at the time) of prostrating before the lord of Gaurî' (i. e. S'iva). अकाल°—Analyse अकाले घटिता अकालघटिता तां तादृशीं, 'Brought on at an improper time.' 'Untimely appearing.' The metre of this verse is वसन्ततिलकं. रामा°—'The water-bearing clouds, having a ruddy appearance on account of the contact of the streams of blood of the demons wounded by the weapons of Ràma, ever and anon produced in the sky an untimely twilight which was void of the benefit of the confusion at the time of prostrating before the lord of Gaurî.'

St. 59. संक्रीड°—Construe संक्रीडद्रथतुरगद्विपाभ्रवृन्दव्युत्क्रान्तौ श्रीः विरतपृषत्कपातवृष्टि निर्लिंगस्फुरिततडिद्वियुक्तं शरदीव व्यक्तार्कद्युति तन्नभः आप. संक्रीड°—Analyse संक्रीडन्तः रथाः संक्रीडद्रथाः संक्रीडद्रथाश्च तुरगाश्च द्विपाश्च संक्रीडद्रथतुरगद्विपाः ते एव अभ्रवृन्दानि संक्रीडद्रथतुरगद्विपाभ्रवृन्दानि तेषां व्युत्क्रान्तिः संक्रीडद्रथतुरगद्विपाभ्रवृन्दव्युत्क्रान्तिः तस्यां तादृश्यां, 'At the dispersion of the clusters of clouds in the form of (war) elephants, (war) horses, and creaking (war) cars.' विरत°—Analyse पृषत्कानां पाताः पृषत्कपाताः

तेषां वृष्टिः पृषत्कपातवृष्टिः । विरता पृषत्कपातवृष्टिर्यस्मात् तद् विरतपृषत्कपातवृष्टि, 'A shower of casting (or shooting) arrows in which has (totally) ceased.' निस्त्रिंश°—Analyse निस्त्रिंशानां खड्गानां स्फुरितान्येव तडितः ताभ्यः वियुक्तं निस्त्रिंशस्फुरिततडिद्वियुक्तं, 'Free from the flashing lightnings of the swords.' व्यक्तार्कद्युति—Analyse अर्कस्य द्युतिः अर्कद्युतिः । व्यक्ता अर्कद्युतिर्यस्मिन् तत्, 'The heat of the sun in which was dazzling (*lit.* was manifest).' The metre of this stanza is प्रहर्षिणी which is thus defined:—"म्नौ ज्रौ गस्त्रिदशयतिः प्रहर्षिणीयम्." The Gaṇas are म न ज र and a long syllable. संक्रीड°—'When there was the dispersion of the clusters of clouds in the form of the (war) elephants, (war) horses and creaking (war) cars, beauty (or clearness) came to that sky as in autumn, the heat of the sun in which was dazzling, free from the flashing lightnings of the swords, and the showers of dartings (or shootings) of arrows in which had (totally) ceased.'

St. 60. रक्षो°—Construe रक्षोवसापिशितपूरितकुक्षिरन्ध्रः काकुत्स्थबाणहतहस्तिमुखाधिरूढः मृदुप्रणादो वायसगणः पर्यन्तलग्नरुधिराणि तुण्डानि रदने ममार्ज. रक्षो°—Analyse वसाश्च पिशितानि च वसापिशितानि । रक्षसां वसापिशितैः पूरितं कुक्षेः रन्ध्रं येन स रक्षोवसापिशितपूरितकुक्षिरन्ध्रः, 'Which has the cavity of his stomach filled with pieces of flesh and marrow of the demons.' काकुत्स्थ°–Analyse ककुदि तिष्ठतीति ककुत्स्थः। ककुत्स्थस्य अपत्यं पुमान् काकुत्स्थः । तस्य बाणैः हताः ये हस्तिनः तेषां मुखेषु अधिरूढः काकुत्स्थबाणहतहस्तिमुखाधिरूढः, 'Which has mounted on the faces of elephants killed by the arrows of the descendant of Kakutstha.' काकुत्स्थ *m.*—The descendant of Kakutstha. In the Tretà age, a violent war broke out between the Gods and Asuras, in which the former were vanquished. They then went to Vishṇu for assistance, and propitiated him. Vishṇu told them to secure the aid of the king Puranjaya, who was then ruling at Ayodhyà. The Gods went to the prince and requested him to fight against the demons. The prince replied: 'let this your Indra consent to carry me upon his shoulders, and I will wage battle with your foes, as your ally.' Indra consented to this and assumed the shape of a bull, the prince mounted upon his shoulder and destroyed all the enemies of the Gods. He thence obtained the appellation of Kakutstha (seated on the hump or Kakud). पर्यन्त°—Analyse पर्यन्ते लग्नं रुधिरं येषां तानि साङ्कानि, 'Having their beaks besmeared with blood at the extreme points.' मृदुप्रणादः—Analyss मृदुः प्रणादो यस्य स मृदुप्रणादः, 'Having soft (or gentle) crowing.' वायसगणः—Anslyse वायसानां

गण: वायसगण:, 'A multitude or cluster of crows.' The metre of this and the next is वसन्ततिलकं. रक्षो°—'A cluster of crows, having soft crowings, mounted on the faces of elephants killed by the arrows of the descendant of Kakutstha and filling the cavity of the stomachs by pieces of flesh and marrow of the demons, cleansed their beaks, besmeared with blood at their extremities, on the elephantine tusks.'

St. 61. राजात्मजौ—Construe मुनिसुताश्रुभिः आहिताघ्यौं मृगकुलैः प्रत्युद्गतौ राजात्मजौ उटजानि गत्वा गुरुपादमूले सुबाह्वोर्बाणव्रजेन गुरुणी शिरसी आवर्जिते विदधतुः. राजात्मजौ—Analyse राज्ञः आत्मजौ राजात्मजौ, 'The sons of the king (i. e. princes).' मुनि°—Analyse मुनीनां सुताः मुनिसुताः तासां अश्रूणि आनंदाश्रूणि मुनिसुताश्रूणि तैः तादृशैः, 'With the tears of joy (streaming down from the eyes) of the daughters of hermits.' आहिताघ्यौं—Analyse आहिते अर्घ्ये ययोः तौ तादृशौ, 'To whom the Arghyas were made.' 'Who received the Arghyas.' मृगकुलैः—Analyse मृगाणां कुलानि मृगकुलानि तैः तादृशैः, 'By multitudes (or clusters) of antelopes.' सुबाह्वोः—Analyse शोभनौ बाहू यस्य स सुबाहुर्मारीचः । सुबाहुश्च सुबाहुश्च सुबाहू तयोः सुबाह्वोः, 'Of Máricha having graceful hands and of Subáhu his ally.' बाणव्रजेन—Analyse बाणानां व्रजः बाणव्रजः तेन तादृशेन, 'By the multitude (or cluster) of arrows.' गुरु°—Analyse पादयोर्मूलं पादमूलम् । गुरोः पादमूलं गुरुपादमूलं तस्मिन् तादृशे, 'At the root of the feet of their venerable sage.' राजात्मजौ—'Those princes, who were received by herds of antelopes and who were given Arghyas by the daughters of the sages with tears of joy (streaming down from their eyes), went to the huts and bent down their heads, conspicuous by reason of (receiving wounds on them made by) the clusters of arrows darted by Máricha and Subáhu, before the root of the feet of their venerable sage.'

CANTO VI.

St. 1. उच्चचाल—Construe जगदंशस्य स्रष्टा गृहिणामग्रण्यं आहितक्रतुं मैथिलं अनुग्रहीतुं ततः उच्चचाल. जगदंशस्य स्रष्टा—'The creator of the portion of the world' (i. e. the sage विश्वामित्र). गृहिणामग्रण्यं means, गृहिणां गृहमेधिनां अग्रण्यं श्रेष्ठं, 'The foremost (or the best) of the householders.' The king Janaka, the lord of the Mithilas, was the foremost of all householders. He was a king of Videha and father of Sîtá. He was the scion of the kings of the Solar race and was remarkable for his great knowledge and good works and sanctity. He is called सीरध्वज, 'he of the plough banner,' because his daughter Sîtá sprang up ready-formed from the furrow when he was ploughing the ground and preparing for a sacrifice to obtain off-spring. The sage याज्ञवल्क्य was his priest and adviser. The Bráhmaṇas relate that he "refused to submit to the hierarchical pretentions of the Bràhmaṇas, and asserted his right of performing sacrifices without the intervention of priests." He succeeded in his contention, for it is said that through his pure and righteous life he became a Bráhmaṇa and one of the Ràjarshis. He and his priest याज्ञवल्क्य are thought to have prepared the way for Buddha. *Cf.* Buddhacharita I. 50. "आचार्यकं योगविधौ द्विजानामप्राप्तमन्यैर्जनको जगाम। ख्यातानि कर्माणि च यानि शौरेः शूरादयस्तेष्वबला बभूवुः." आहित°—Analyse आहितः प्रारब्धः क्रतुर्यज्ञो येन स आहितक्रतुः तं तादृशं, 'To him who has commenced to perform (or spread) a sacrifice.' मैथिलं, Expl:—मिथिलानां राजा मैथिलः तं तादृशं, 'To the lord of the Mithilas.' Mithilas were the ancient name of people who were then living in the country of Videha or north Behàr, which corresponds to the modern Tirhut and Puraniya, between the Gan*da*kî and Kos'î rivers. It has given its name to one of the five northern nations of Bràhmaṇas and to a school of law. It was the country of king Janaka, and the name of his capital, Janaka-pura, still survives in "Janakpoor," on the northern frontier. The metre of this canto is अनुष्टुप् (also called श्लोक). Definition:—"श्लोके षष्ठं गुरु ज्ञेयं सर्वत्र लघु पञ्चमम्। द्विचतुःपादयोर्ह्रस्वं सप्तमं दीर्घमन्ययोः." In this metre each verse must consist of eight syllables with the following restrictions:—'That the fifth syllable of each verse be short; that the

sixth syllable of each verse be long; and that the seventh be alternately long and short. उच्चचाल—'The creator of the portion of the world (i. e. विश्वामित्र) went away from (the hermitage) to favour (or welcome) the lord of the Mithilas, the foremost of the householders, who had just commenced to perform a sacrifice.'

St. 2. बिभ्रत्—Construe सन्ध्याविधिस्नानसंवर्धितरुचः शालिशूकाग्रपिङ्गलाः तपोवह्नेर्ज्वालाः इव जटाः बिभ्रत् [स सत्राभिरगमदित्युत्तरेणान्वयः]. सन्ध्या°—Analyse सन्ध्याविधिषु यानि नित्यं स्नानानि तैः संवर्धिताः रुचो यासां ताः सन्ध्याविधिस्नानसंवर्धितरुचः, 'Having the brightness highly developed in consequence of the (every-day) ablutions necessary for the Sandhyà-adorations.' तपोवह्नेः—Analyse तपः एव वह्निः तपोवह्निः तस्य तादृशस्य, 'Of the fire of religious austerities.' शालि°—Analyse शालीनां शूकाग्राणि तानीव पिङ्गलाः शालिशूकाग्रपिङ्गलाः, 'Tawny like the fore-points of the awn of the rice.' The verses from 2 to 5 come under the कलापक. For the definition see notes on II. 2. बिभ्रत्—'Wearing on his head the matted hair, having the brightness highly developed in consequence of the (every-day) ablutions necessary for the Sandhyá-adorations, tawny like the fore-points of the awn of the rice, like the flames of the fire of asceticism,—'

St. 3. तपसः—Construe तपसस्तेजसा दीप्तः करुणागुणात् स्निग्धश्च समं संदर्शितादित्यचन्द्रोदयः अर्णवः इव [स सत्राभिरगमदित्युत्तरेणान्वयः]. करुणागुणात्—Analyse करुणायाः गुणः करुणागुणः तस्मात् तादृशात्, 'From the quality of tenderness (or philanthropy).' संदर्शितादित्य°—Analyse आदित्यश्च चन्द्रश्च आदित्यचन्द्रौ तयोः उदयः आदित्यचन्द्रोदयः । संदर्शितः आदित्यचन्द्रोदयो येन स संदर्शितादित्यचन्द्रोदयः, 'By whom the rise of the sun and the moon were displayed to view.' अर्णवः, Expl:—अर्णांसि उदकानि यत्र सन्तीति अर्णवः, 'An ocean.' *Cf.* Pàṇi. V. 2. 109. and the Vàrtika thereto "अर्णसो लोपश्च." 'The final of अर्णस् is elided before व, as अर्णवः.' तपसः—'Blazing with the lustre of his asceticism and cooling (or loving) by reason of his quality of tenderness, he looked like the ocean having the rise of the sun and the moon simultaneously displayed to view,—'

St. 4. शिरः°—Construe शिरःप्रदेशलम्बिन्या रुद्राक्षमालया तीर्थाम्भःसेकपुष्ट्या जटालताः फलिताः इव कुर्वन्. शिरः°—Analyse शिरसः प्रदेशः शिरःप्रदेशः तस्मात् लम्बिनी शिरःप्रदेशलम्बिनी तया तादृश्या, 'Dangling down from the region of the head.' रुद्राक्ष°—Analyse रुद्राक्षाणां माला रुद्राक्षमाला तया तादृश्या, 'By the rosary of Akshas.' तीर्थाम्भः°—Analyse तीर्थानां अम्भांसि तीर्थाम्भांसि तेषां सेकात् पुष्टिः तया तादृश्या, 'By the nourishment of

sprinkling of holy water.' जटालताः—Analyse जटाः एव लताः जटालताः, 'Creepers of matted-hair.' शिरः°—'Making the creepers of his matted-hair as if putting forth fruits by the rosary of the Akshas, hanging down from the region of his head, from receiving the nourishment consequent on the sprinklings of the holy water,—'

St. 5. अरण्य°—Construe अरण्यदेवताभिः प्रयुक्तबलिमङ्गलः स व्रती मेघाद् ज्वलन् ब्रध्नः इव सत्रान्निरगमत्. अरण्य°—Analyse अरण्यानां देवताः अरण्यदेवताः ताभिः तादृशीभिः, 'By the sylvan deities (or dryads).' प्रयुक्त°—Analyse बलीनां पूजानां मङ्गलं बलिमङ्गलम् । प्रयुक्तं बलिमङ्गलं यस्मै स प्रयुक्तबलिमङ्गलः, 'To whom the auspiciousness of the religious offerings (or adorations) was made.' ब्रध्नः, Expl:—तिमिरं बध्नातीति ब्रध्नः, 'One that disperses the darkness.' 'The sun.' Derived from बन्ध् *vt*. 9. P. (अनिट्). *Cf.* Uṇádisûtra 292 "बन्धेर्ब्रधिबुधी च." As, ब्रध्नः, बुध्नः. अरण्य°—'That ascetic, to whom the auspiciousness of religious offerings was made by the sylvan deities, departed from the sacrificial session like the blazing sun from a cloud.'

St. 6. निनाय—Construe स्वयं यत्नेन वर्धितं सह प्रस्थितं [च] हरिणव्रातं [मृगवृन्दं] संरुध्य [प्रतिषिध्य] बाष्पापूरितलोचनौ [मेदिनीशसुतौ रामलक्ष्मणौ स मुनिः] निनाय. हरिणव्रातं—Analyse हरिणानां व्रातः हरिणव्रातः तं तादृशं, 'A herd of antelopes.' बाष्पा°—Analyse बाष्पैः आपूरिते लोचने ययोः तौ तादृशौ, 'Having their eyes filled with tears.' In order to keep up the propriety of the sense of the compound बाष्पापूरितलोचनौ, the word यत्नेन may as well be construed with संरुध्य. निनाय—'After having completely stopped the herd of antelopes which set out with him and was personally reared with (great) care, the sage took the princes with him with their eyes filled with tears (of joy).'

St. 7. गमन°—Construe गमनव्याहृतारम्भप्रणामेषु महर्षिभिः शिरसि हव्यधूमसुगन्धिभिः पाणिभिः स्पृष्टौ. गमन°—Analyse गमने व्याहृतानि गमनव्याहृतानि तेषां आरंभः तत्र प्रणामाः तेषु, 'In the act of saluting (immediately after) the beginning of the talk of departure.' महर्षिभिः—Analyse महान्तः ऋषयः महर्षयः तै तादृशैः, 'By great sages.' हव्य°—Analyse हव्यानां धूमैः सुगन्धो येषां ते हव्यधूमसुगन्धिनः तैः तादृशैः, 'Fragrant by the smoke of the offerings.' गमन°—'In the act of saluting (iunmediately after) the beginning of the talk of departure, the great sages touched them on their heads with their hands, made fragrant by the smoke of the offerings.'

St. 8. वैखानस°—Construe वैखानसवधूहस्तलम्भितार्घ्यकृताशिषौ मेदिन्याः ईश्वरस्य तौ सुतौ [शिवस्य] धनुः द्रष्टुकामौ. वैखानस°—Analyse वैखानसानां वध्वः वैखानसवध्वः तासां हस्तैः लम्भितानि प्राप्तानि अर्घ्याणि तस्मात् कृताः आशिषः याभ्यां तौ तादृशौ, 'Those who have pronounced benedictions after receiving the Arghya proffered by the hands of the daughters of hermits.' द्रष्टुकामौ 'Eagerly intent on seeing.' *Cf.* Pa'ni. VI. 3. 109. and the कारिका thereto, "लुम्पेदवश्यमः कृत्ये तुं काममनसोरपि । समो वा हिततयोर्मांसस्य पचि युड्घञोः." 'There is an elision of म् of अवश्यम् before the suffixes forming *Poten. past. pass. parti.* (कृत्य); as, अवश्यगन्तव्यः. अवश्यसेव्यः. So also of the म् of the Infinitive of purpose before काम and मनस्; as, गन्तुकामः, गन्तुमनाः. The म् of the preposition सम् is optionally elided before हित and तत: as, संहितः or सहितः, संततः or सततः. The final अ of मांस is elided before the derivatives of the root पच् formed by the terminations युट् and घञ्; as, मांस्पचनी, मांस्पाकः. Verses 6, 7 and 8 form a विशेषकं. For def.see notes on II. 2. वैखानस°—' Those two sons of the lord of the earth, who had pronounced benedictions on the daughters of hermits after receiving the Arghya proffered to them by their hands, were eagerly intent to see that mighty bow of S'iva.'

St. 9. ततः—Construe ततो वशी विश्वभुग्धाम्नः तमोनुदो गौतमस्य चिरपारित्यक्तं धाम वर्त्मवशाद् विवेश. चिर°—Analyse चिराय परित्यक्तं चिरपरित्यक्तं, 'Long abandoned.' 'Forsaken for a long time.' गौतम *m.*—' A name of the sage शरद्वत्, as son of गोतम. He was husband of Ahalyá who was seduced by इन्द्र. This seduction has been explained mythologically as signifying the carrying away of night by the morning sun, इन्द्र being the sun, and Ahalyá being explained as meaning night. तमोनुदः—Analyse तमो नुदतीति तमोनुद् तस्य तादृशस्य, 'Of the dispeller of darkness.' Of the disperser of darkness.' विश्वभुग्धाम्नः—Analyse विश्वं भुनक्तीति विश्वभुक्-ग् । विश्वभुग् धाम यस्य स विश्वभुग्धामा तस्य तादृशस्य, 'Of one who had all-pervading lustre.' Or the compound may also be analysed as, विश्वभुग् वह्निः तस्य धामेव धाम यस्य स तस्य तादृशस्य, 'Of him who possessed the lustre like that of the fire.' ततः—' Then the self-subdued sage entered the long-abandoned home lying along his road, of the sage Gautama the dispeller of darkness and possessor of the lustre like that of the fire.'

St. 10. स्थपुटासु—Construe कुटीरस्य स्थपुटासु निकटाङ्गनभूमिषु प्ररूढदर्भसन्दर्भघासग्रासोद्यतद्विपं [गौतमस्य धाम विवेशेति पूर्वेणान्वयः]. निकट°—Analyse

अङ्गनानां भूमयः अङ्गनभूमयः । निकटाः अङ्गनभूमयः निकटाङ्गनभूमयः तासु निकटाङ्गनभूमिषु, ' In the yard-grounds near (the hut).' 'In the neighbouring yard-grounds.' प्ररूढ°—Analyse प्ररूढाश्च ये दर्भाश्च प्ररूढदर्भाः तेषां सन्दर्भाः एव ग्रासाः तेषां ग्रासेषु उद्यताः द्विपाः यस्मिन् तत्, ' The elephants in which were about (or prepared) to make mouthfuls of the food collected together (or spread out) in the form of full-grown Darbha grass.' From this down to the next three verses form a कुलक. For the definition see notes on II. 2. स्थपुटासु—' The elephants in which were about to make mouthfuls of the food that was spread out in the form of Darbha grass full grown in the uneven grounds of the yards near the cottage,—'

St. 11. क्वचित्—Construe क्वचिदुद्देहिकालीढजीर्णवल्कलं अन्यतः आरण्यतुद्रुमच्छिन्नशीर्णकृष्णमृगाजिनं [गौतमस्य धाम विवेशेति पूर्वेणान्वयः]. उद्देहिका°—Analyse उद्गताः देहाः यासां ताः उद्देहिकाः नाम कीटविशेषाः । ताभिः आलीढानि जीर्णानि वल्कलानि यस्मिन् तत् तादृशं, ' The old bark garments in which were ravaged by white ants.' आरण्य°—Analyse अरण्ये भवाः आरण्याः । आरण्याश्च ते तुद्रुमाश्च आरण्यतुद्रुमाः तैः छिन्नानि अत एव शीर्णानि कृष्णमृगाजिनानि यस्मिन् तत् तादृशं, ' The hides of black-antelopes in which had been torn asunder by wild rats and so had become withered. ' क्वचित्—' In some parts of the sylvan home were seen the old bark-garments ravaged by white-ants and in others the withered hides of black-antelopes torn asunder by wild rats,—'

St. 12. तल°—Construe क्वचित् तलस्थितजरत्कुम्भमुखाद् निर्गच्छता अहिना आवर्जितपयस्तिम्यद्वृक्षमूलमिव [गौतमस्य धाम विवेशेति पूर्वेणान्वयः]. तल°—Analyse जरत् चासौ कुम्भश्च जरत्कुम्भः तले स्थितो यो जरत्कुम्भः तस्य मुखं तलस्थितजरत्कुम्भमुखं तस्मात् तादृशात्, 'From the mouth of an old pitcher laid on the ground. ' आवर्जित°—Analyse आवर्जितानि पयांसि आवर्जितपयांसि तैः तिम्यन्ति वृक्षाणां मूलानि यस्मिन् तत् तादृशं, ' The roots of trees in which were wet by the water that was poured down.' तल°—' In some parts (of the home) the roots of trees were, as it were, wet by the water which was poured down by a snake coming out of the mouth of an old pitcher that was laid on the ground (close by the roots of the tree),—'

St. 13. क्वचिद्—Construe क्वचिद् विष्णुप्रतिच्छन्दःकुक्षिस्थविवराननाद् नकुलैः अन्त्रवत्कृष्यमाणसरीसृपं [गौतमस्य धाम विवेशेति पूर्वेण संबन्धः]. विष्णु°—Analyse कुक्षौ तिष्ठतीति कुक्षिस्थम् । विष्णोः प्रतिच्छन्दसः कुक्षिस्थं यद्विवरं तदेव आननं तस्मात् तादृशात्, ' From the opening of the aperture (or cavity) on the abdomen of an image of Vishnu.' प्रतिच्छन्दस् n.—' A statue.'

'An image.' 'A picture.' कृष्ट°—Analyse कृष्टाः आकृष्टाः वेष्टमानाः सरीसृपाः यस्मिन् तत्, 'The girdled snakes in which had been drawn out.' क्वचिद्—'In some places the girdled snakes were drawn out like entrails from the opening of the cavity on the abdomen of the statue of Vishṇu by the mungooses,—'

St. 14. तस्मिन्—Construe रामः तस्मिन् निजपदस्पर्शत्याजितग्रावविग्रहं स्त्रीमयं तेजः शापस्य सम्भवं पप्रच्छ. निज°—Analyse निजश्चासौ पदश्च निजपदः। ग्राव्णो विग्रहो ग्रावविग्रहः। निजपदस्य स्पर्शेन त्याजितो ग्रावविग्रहो यस्य तत् तादृशं, 'Which was made to abandon the body of stone by the touch of his own foot.' स्त्रीमयं, Expl:—स्त्रीरूपं स्त्रीमयं, 'Consisting (or made) of a woman.' तस्मिन्—'In that hermitage Ràma inquired of that lustre made of a woman, which was made to abandon its body of stone by the touch of his foot, the source of the curse.'

St. 15. निगद्य—Construe पुरा सुनासीरं निगद्य व्रीडानम्रीकृतानना असौ अनुक्त्वैव यौवनाविनयं न्यवीविदत्. सुनासीरः, Expl:—सुष्ठु नासीरं सेनामुखम्। नासीरा अग्रेसरा वा यस्य इति सुनासीरः । शु इत्यव्ययस्य पूजार्थकत्वात् शुनासीरः तालव्यादिरपि। "शुनाशीरशीतशिवशंब्राः" इति तालव्यादावूष्मविवेकः । शुनो वायुः शीरं सूर्यः तावस्य स्तः इति । "अर्शआद्यचि" (५-२-१२७) "अन्येषामपि—" (६-३-१३७) इति दीर्घः इति व्युत्पत्त्या शुनाशीरः द्वितालव्योऽपि। 'An epithet of Indra.' व्रीडा°—Analyse व्रीडया आनम्रीकृतं आननं यया सा व्रीडानम्रीकृतानना, 'Who had hung down her face with shame.' अनुक्त्वैव—'Without exchanging even a syllable.' 'Without speaking even a word.' यौवना°—Analyse यूनो भावः यौवनं तस्य अविनयः यौवनाविनयः तं तादृशं, 'Indecorum resulting from (or consequent on) her youth.' निगद्य—"Formerly Indra," speaking these words she, who had hung down her face with shame, told about her indecorum consequent on her youth without exchanging even a syllable.'

St. 16. ययौ—Construe अथ रामः तं देशं ययौ यत्र पुरुहूतहतभ्रूणच्छेदेभ्यो वेगिनां मरुतां सम्भवः आस. पुरुहूत°—Analyse पुरु प्रचुरं हूतमाह्वानं यज्ञेष्वस्य। पुरूणि हूतानि नामान्यस्येति वा पुरुहूतः इन्द्रः तेन हतः यो भ्रूणः तस्य छेदाः तेभ्यः तादृशेभ्यः, 'From the pieces of the embryo which had been sundered by Indra.' The Ràmáyaṇa cites the following legend about the birth of Maruts. "When the embryo had been sundered in seven, Diti exceedingly aggrieved humbly spoke unto to the irrepressible thousand-eyed deity, saying,—' By my fault it is that the embryo has been sundered in seven. O chief of the celestials, herein thou art guilty of no transgression, O destroyer of Bala. And since calamity has befallen the embryo, I wish to do

thee a good turn. Let the seven parts become the guardians of the seven Maruts. And, O son, let my sons having noble forms, becoming famous as Maruts range the Vátaskandha regions in heaven. And let one range Brahmá's regions, and another Indra's, and the highly illustrious third also range around, being known as दिव्यवायु. And, O best of celestials, by thy command, let the four remaining sons of mine known by the name which thou hast mentioned, range about in appointed periods.' Hearing her words, that destroyer of Bala, thousand-eyed Purandara, with clasped palms said,—'All this that thou hast said must come to pass; there is no doubt about it. Good betide thee, thy sons endowed with celestial forms, shall range about.' ययौ—'Then Ráma went to that region where was the birth of the impetuous Maruts from the pieces of the embryo which had been sundered by Indra.'

St. 17. प्रतीत्या—Construe लङ्घिताध्वानस्ते प्रतीत्या तोरणमणित्विषा रामं इति चेतोहरा गिरः अभिव्यातेनिरे. प्रतीत्या *f.*—'From clear notion.' 'From distinct conception.' 'From a definite perception.' 'From experience or knowledge.' लङ्घिताध्वानः—Analyse लङ्घितः अध्वा यैस्ते लङ्घिताध्वानः. 'Those that have passed the road.' 'Those that have traversed the path.' तोरण°—Analyse तोरणानां मणयः तोरणमणयः तेषां त्विड् तया तादृश्या, 'By the splendour of the jewels hanging on the triumphal arches.' चेतोहराः—Analyse चेतांसि हरन्तीति चेतोहराः मनोहराः, 'Heart-stealing.' 'Heart-ravishing.' 'Heart-enrapturing.' प्रतीत्या—'Those sages (Visvámitra and others), after having traversed the road from their experience and by means of the splendour that shot forth from the jewels hanging on the triumphal arches, began to address Ráma in the following manner with words which captivated his heart.'

St. 18. मत्त°—Construe मत्तमातङ्गसंदानदामनिर्दलितत्वचः पर्यन्तभूरुहः यस्य अजय्यत्वं वदन्तीव. मत्त°—Analyse मत्ताश्च ते मातङ्गाश्च मत्तमातङ्गाः तेषां संदानानां दामानि तैः निर्दलिताः त्वचो येषां ते मत्तमातङ्गसन्दानदामनिर्दलितत्वचः, 'The barks of which were peeled off by the ropes of the halters of maddened-elephants.' सन्दान *n.*—'A halter.' 'A stock.' खोडा in Maráthi. पर्यन्त°—Analyse भुवि रोहन्तीति भूरुहः। पर्यन्तेषु भूरुहः पर्यन्तभूरुहः, 'Neighbouring trees.' 'Trees growing on the skirts contiguous to the city of Mithilá.' मत्त°—'The trees growing on the skirts, the barks whereof have been peeled off by the ropes of the stocks of

maddened elephants declare, as it were, its (of the city) invincibility.'

St. 19. तारा°—Construe यत्र नभोमध्यस्थमण्डलो निशाकरः ताराव्रजस्पृशः प्राकारचक्रस्य पिधानत्वं याति. तारा°—Analyse ताराणां व्रजाः ताराव्रजाः तान् स्पृशतीति ताराव्रजस्पृक्-ग् तस्य, 'Of one coming in contact with cluster of stars.' निशाकरः—Analyse निशां करोतीति निशाकरः, 'The night-maker.' 'The moon.' प्राकार°—Analyse प्राकारस्य चक्रं प्राकारचक्रं तस्य प्राकारचक्रस्य, 'Of the circle of the rampart.' नभो°—Analyse मध्ये तिष्ठतीति मध्यस्थम् । नभसि मध्यस्थं मण्डलं यस्य स नभोमध्यस्थमण्डलः, 'Having his orb in the middle of the sky.' तारा°—'Where the night-making moon, with his orb in the middle of the sky, becomes a cover to the circle of its rampart that touches the multitude of constellations.'

St. 20. मध्ये—Construe यत्खातः कुवलयाक्रान्तमहापद्मविभूषणः अवतीर्णघनालिश्रीः मध्ये सागरायते. कुवलय°—Analyse कुवलयैः आक्रान्तानि यानि महापद्मानि तान्येव विभूषणानि यस्य स कुवलयाक्रान्तमहापद्मविभूषणः, 'Wearing ornaments of white lotuses interspersed with blue-lotuses.' As applied to the ocean the compound may be analysed in the following way:—कुः पृथ्वी तस्याः वलयेन चक्रेण आक्रान्तानि महापद्मानि नागनिचयः तान्येव विभूषणानि यस्य स कुवलयाक्रान्तमहापद्मविभूषणः, 'Having ornaments in the form of Nâga treasures possessed by the circle of the earth.' अवतीर्ण°—Analyse अवतीर्णाः घनाः निबिडाः अलिनो भ्रमराः एव श्रीर्यस्य स अवतीर्णघनालिश्रीः, 'Possessing the beauty of thick clusters of bees alighted on it.' As applied to the ocean the compound may be analysed as, अवतीर्णा ये घनाः मेघाः तेषां अलिः पंक्तिः सैव श्रीर्यस्य स अवतीर्णघनालिश्रीः, 'Having the beauty of the lines of clouds impending on it.' यत्खातः—Analyse यस्य खातः यत्खातः, 'The moat outside the city.' सागरायते, Expl:—सागरमिवाचरति, 'To act the part of the ocean.' मध्ये—'The moat of the city, wearing ornaments of white-lotuses interspersed with blue ones and displaying the beauty of thick clusters of black bees alighted on the centre, acts exactly the part of the ocean.'

St. 21. वप्र°—Construe घनो यद्गृहसंचयो वप्राजगरभोगेन समन्ततो वेष्ट्यमानः [सन्] त्रासात् पिण्डीभूतः इव [आस्ते]. वप्र°—Analyse अजगरस्य भोगः आभोगः अजगरभोगः । वप्रः एव अजगरभोगः वप्राजगरभोगः तेन तादृशेन, 'By the circumference (or expanse) of a serpent-like rampart.' यद्गृह°—Analyse यस्य गृहाणां सञ्चयः यद्गृहसञ्चयः, 'A multitude of houses in which.' वप्र°—'The thick collection of houses in which being encompassed all around by the circumference of a serpent-

like rampart, looks, as if, it was huddled together from apprehension (or terror).' The poet means to say that the houses were very thickly pressed together in the city of Mithilá when king Janaka was ruling our the Videhas, because people from various parts of the country flocked to it from its great prosperity.

St. 22. यद्°—Construe स्यदश्रान्ताः शीतदीधितिवाजिनो यद्गोपुरविटङ्काग्रचन्द्रकान्तमणिस्रवं रसयन्ति. यद्गोपुर°—Analyse विटङ्कानां अग्राणि विटङ्काग्राणि । यस्य गोपुराणां विटङ्काग्राणि यद्गोपुरविटङ्काग्राणि । तेषु ये चन्द्रकान्तमणयः तेषां स्रवः तं तादृशं 'The flow of the moon-stones hanging on the extreme points of the dove-cots on the gates of that city.' स्यदश्रान्ताः–Analyse स्यदेन जवेन श्रान्ताः परिक्लान्ताः स्यदश्रान्ताः, 'Fatigued by their dashing speed.' स्यद *m.*, Expl:—स्यन्दतेऽनेनेति स्यदः, 'Rapid motion.' 'Speed.' 'Velocity.' 'Rush.' *Cf.* Páṇi. VI. 4. 28. "स्यदो जवे" 'The word स्यद is formed by घञ् in the sense of 'speed.' This word is derived from स्यन्द्, the nasal is elided, and the वृद्धि prohibited irregularly. Though the आर्धधातुक affix घञ् causes here the elision of a portion of the root, viz. of न् of स्यन्द्, yet rule I. 1. 4. does not apply here. That rule prohibits गुण and वृद्धि, only in case of इक् vowels, here the वृद्धि is prevented with regard to अ. The prevention of this वृद्धि is irregular and not governed by I. 1. 4. Thus गोस्यदः, अश्वस्यदः meaning "cow-speed," "horse-speed." But तैलस्यन्दः, and घृतस्यन्दः meaning "dripping of oil or ghee." शीत°—Analyse शीताः दीधितयो मयूखाः यस्य स शीतदीधितिः चन्द्रः तस्य वाजिनोऽश्वाः शीतदीधितिवाजिनः, 'The horses of the moon.' यद्गोपुर°—'The horses of the moon, fatigued by their dashing speed, quaff the watery flow of the moon-stones hanging on the extreme points of the dove-cots on the gates of that city.'

St. 23. विटङ्क°—Construe यदावाससन्तानो विटङ्कभुजसंप्राप्तसहस्रकरमूर्तिना विग्रहेण भार्गवायते. विटङ्क°–Analyse विटङ्का एव भुजाः तैः संप्राप्ता सहस्रकरमूर्तिः यस्मिन् तेन तादृशेन, 'Having had the likeness of the thousand-rayed sun by means of the arms formed of dove-cots.' Or it may be analysed as, विटङ्करूपैः भुजैः संप्राप्ता संस्पृष्टा सहस्रकरमूर्तिर्येन स तेन तादृशेन, 'That by which had been touched the image of the sun by the arms in the form of dove-cots.' यदावाससन्तानः—Analyse यस्य आवासानां गृहाणां सन्तानः वर्गः यदावाससन्तानः, 'The multitude of the houses of which.' भार्गवायते, Expl:—भार्गवं शुक्रम् । यद्वा । भार्गवं परशुरामं अनुकुरुते भार्गवायते, 'Imitates the star of शुक्र,' or 'acts the part of परशुराम.' 'Resembles Paras'uráma.' The gist of the verse is, विटङ्काः कपोतपालिकाः । त एव भुजास्तैः संप्राप्ता सहस्रकरमूर्तिः सर्वसादृश्यं यस्मिन्

तेन तथाभूतेन विग्रहेण शरीरेण यदावाससन्तानो यद्गृहवर्गो भार्गवायते शुक्रः इव प्रकाशते । यद्वा । विटङ्करूपैर्भुजैः संप्राप्ता संस्पृष्टा सहस्रकरमूर्तिर्भानुमूर्तिर्येन सूर्यबिम्बपर्यन्तोन्नतेन विग्रहेण शरीरेणोपलक्षितो यदावाससन्तानो यद्गृहप्रतानो भार्गवायते परशुरामः इवाभाति । तथा हि । परशुरामोऽपि विटङ्केन टङ्कविशिष्टेन परशुयुक्तेन भुजेन संप्राप्ता लब्धा जिता सहस्रबाहुराजस्य तनुर्यस्मिन् तेन तथाभूतेन विग्रहेण समरेणोपलक्षितः श्रूयते इति भावार्थः ॥ विटङ्क°—'The multitude of the houses in which shines brightly like the planet Venus with its body, having the likeness of the thousand-rayed sun by means of the arms formed of dove-cots.'

St. 24. यद्°—Construe यद्देवगृहश्टङ्गस्थपद्मरागप्रभाहतं रवेर्बिम्बं व्योममध्यं प्रपद्यापि बालायते. यद्देव°—Analyse देवानां गृहाणि देवगृहाणि । यस्य देवगृहाणि यद्देवगृहाणि । श्टङ्गेषु तिष्ठन्तीति श्टङ्गस्थाः । यद्देवगृहाणां ये श्टङ्गस्थाः पद्मरागाः तेषां प्रभाभिर्हतं यद्देवगृहश्टङ्गस्थपद्मरागप्रभाहतं, 'Being put in shadow by the dazzling splendour of the lotus-hued rubies hanging on the summits of the temples of that city.' व्योममध्यं—Analyse व्योम्नो मध्यं व्योममध्यं, 'To the middle of the sky.' 'To the meridian of the sky.' बालायते, Expl:—बालमनुकुरुते बालायते, 'Imitates the grace of a child.' So high were the summits of the temples at Mithila. यद्°—'Though come up to the meridian of the sky (*lit.* to the middle of the sky), the orb of the sun, being put in shadow by the dazzling splendour of the lotus-hued rubies hanging on the summits of the temples, looks like that of the young sun' (*i. e.* of the morning sun).

St. 25. हर्म्य°—Construe यत्र हर्म्यशृङ्गेषु निर्धूतध्वान्ताः मणित्विषो जने पक्षयोः ज्यौत्स्नः कृष्णः इति ज्ञानं रुन्धन्ति. हर्म्य°—Analyse हर्म्याणां शृङ्गाणि हर्म्यशृङ्गाणि तेषु हर्म्यशृङ्गेषु, 'On the summits of the mansions.' निर्धूतध्वान्ताः—Analyse निर्धूतो ध्वान्तो यैस्ते निर्धूतध्वान्ताः, 'Which had dispelled the darkness.' मणित्विषः—Analyse मणीनां त्विषः मणित्विषः, 'The splendour of the jewels.' ज्यौत्स्नः, Expl:—ज्योत्स्नायां भवः ज्यौत्स्नः, 'Sprung from the moon-light.' हर्म्य°—'Where, on the summits of mansions, the splendours of jewels obscure (or bewilder) the notion of the people about fortnights, being bright or dark.'

St. 26. यत्र—Construe यत्र वातायनासन्नवारमुख्यामुखेन्दवः रथ्यासंचारिणो यूनः पदे पदे स्खलयन्ति. वातायन°—Analyse वातायनेषु आसन्नाः याः वारमुख्याः तासां मुखान्येव इन्दवः वातायनासन्नवारमुख्यामुखेन्दवः, 'The face-moons of the royal courtezans standing in the windows.' वारमुख्याः—Analyse वारे वेश्यावृन्दे मुख्याः वारमुख्याः, 'The chief of a number of harlots.' 'The royal courtezans.' रथ्यासंचारिणः—Analyse रथ्यासु संचारिणः

रथ्यासञ्चारिणः तान् तादृशान्, 'Wandering about the streets,' यत्र—'Where the face-moons of the royal courtezans standing in the windows cause young men sauntering about the royal roads to stumble at every step.'

St. 27. श्रुत्वा—Construe यत्सौधपृष्ठेषु विमानशिखिनिस्वनं श्रुत्वा उष्णांशुहयभोगीन्द्रबन्धनं शैथिल्यं याति. यत्सौधपृष्ठेषु—Analyse यस्य सौधानां पृष्ठानि यत्सौधपृष्ठानि तेषु तादृशेषु, 'On the upper surfaces of the palaces of which.' विमान°—Analyse विमाने सार्वभौमगृहे ये शिखिनो मयूराः तेषां निस्वनः विमानशिखिनिस्वनः तं तादृशं, 'The cry of peacocks in the palace.' उष्णांशु°-Analyse भोगिनां इन्द्रः भोगीन्द्रः शेषः तस्य बन्धनं भोगीन्द्रबन्धनम् । उष्णाः अंशवः किरणाः यस्य स उष्णांशुः सूर्यः तस्य हयाः उष्णांशुहयाः तेषां भोगीन्द्रबन्धनं उष्णांशुहयभोगीन्द्रबन्धनं, 'A halter made of the lord of serpents for binding the horses of the sun.' श्रुत्वा—'Hearing the cry of the royal peacocks moving on the upper surfaces of the palaces, the halter made of the lord of serpents for binding the horses of the sun becomes loose.

St. 28. सोपान°—Construe यत्र सोपानरत्ननिर्भिन्नतमश्छेदेन दर्शिताः सरश्चक्रवाकाः निशास्वपि न ग्लायन्ति. सोपान°—Analyse सोपानानां रत्नैः निर्भिन्नं यत्तमः तस्य छेदः सोपानरत्ननिर्भिन्नतमश्छेदः तेन तादृशेन, 'By a portion of darkness dispersed (or scattered) by the light of diamonds inlaid on stair-cases.' सोपान *n.* Expl:—सह विद्यमानः उप उपरि आनो गमनमनेनेति सोपानं, 'A stair-case.' सरश्चक्रवाकाः—Analyse सरस्सु चक्रवाकाः सरश्चक्रवाकाः, 'The ruddy gees or चक्रवाक birds living in the lakes.' The pair of Chakravàka is supposed to be the type of constancy and cannubial affection by poets. They are doomed for ever to nocturnal separation for having offended a saint. *Cf.* Megh. I. 22. "दूरीभूते मयि सहचरे चक्रवाकीमिवैकाम्". Also Vi. IV. 18 and 20. "रथाङ्गनामन् वियुतो रथाङ्गश्रोणिबिम्बया । अयं त्वां पृच्छति रथी मनोरथशतैर्वृतः ॥" "सरसि नलिनीपत्त्रेणापि त्वमावृतविग्रहां ननु सहचरीं दूरे मत्वा विरौषि समुत्सुकः । इति च भवतो जायास्नेहात् पृथक्स्थितिभीरुता मयि च विधुरे भावः कान्ताप्रवृत्तिपराङ्मुखः ॥" सोपान°—'Where the Chakravâka birds of the lake, displayed to view by a portion of darkness dispersed by the light of diamonds inlaid on stair cases, do not despond even at nights.'

St. 29. यस्य—Construe यस्य हर्म्यसमासन्नतिग्मदीधितिवाजिनः संगीतवीणावर्जितचेतसः [सन्तः] मन्दं व्रजन्ति. हर्म्य°—Analyse हर्म्याणि समासन्नाः हर्म्यसमासन्नाः । तिग्मा प्रखराः दीधितयो मयूखाः यस्य स तिग्मदीधितिः सूर्यः । हर्म्यसमासन्नाः ये तिग्मदीधितेर्वाजिनोऽश्वाः हर्म्यसमासन्नतिग्मदीधितिवाजिनः, 'The horses of the sun that have approached the mansions.' संगीत°—Analyse

सङ्गीतस्य वीणाः सङ्गीतवीणाः ताभिः आवर्जितानि आकृष्टानि चेतांसि येषां ते सङ्गीतवीणावर्जितचेतसः, ' Having their minds inclined to (or attracted by) the notes of the वीणा of the music. ' If the reading सङ्गीतवाद्यावर्जितचेतसः be adopted the compound may be analysed as, सङ्गीताय वाद्यानि सङ्गीतवाद्यानि तैः आवर्जितानि चेतांसि येषां ते तादृशः, ' Having their minds attracted by the notes of the musical instruments in a concert. ' We prefer this readig of the Mss. B. C. in asmuch as it gives a sensible meaning. The Vîṇà is included in the class of Vádyas; but without Vádyas वीणा becomes useless to the musical accordance or harmony of the concert. The Sangîta in general requires the aid of Vádyas including the वीणा. यस्य—' The horses of the sun that approach the mansions of the city begin to move gently (or slowly), having their minds attracted by the notes of the Vîṇà of the concert. '

St. 30. पौर°—Construe इदं मैथिलस्य धाम परं पुरं पौरसन्दोहभोगस्य श्रिया वज्रभृतः पुरीं अधो विधत्ते. पौर°—Analyse पौराणां सन्दोहः पौरसन्दोहः तस्य भोगः पौरसन्दोहभोगः तस्य तादृशस्य, ' Of the (modes of) enjoyment of the multitude of people. ' वज्रभृतः—Analyse वज्रं बिभर्तीति वज्रभृत् तस्य तादृशस्य, ' Of the wielder of thunderbolt ' (i. e. of Indra). अधो विधा or अधःकृ—'To put down.' To cast down. ' पौर°—'This excellent city, the home of the lord of the Mithilàs, puts down the city of Indra (the wielder of the thunderbolt) by reason of the excess (or plenty) of the enjoyment of the multitude of its people.'

St. 31. इति—Construe अथ इति व्याहरता एव तेन नेतुः आत्मजौ महीयसः क्रतुपतेः परं ऋद्धं स्थानं निन्याते. क्रतुपतेः—Analyse क्रतूनां पतिः क्रतुपतिः तस्य तादृशस्य, 'Lord of sacrifices.' 'The performer of sacrifices.' आत्मजौ—Analyse आत्मनः जातौ आत्मजौ, ' Born from one's own body (i. e. sons). इति—' While thus describing the outer scenery he brought the sons of the leader (of monarchs) to that highly prosperous city (*lit.* place) of that mighty performer of sacrifices. '

St. 32. कृत°—Construe भुवो भर्तुः कृतपाद्यः स व्रती सिंहचर्मोत्तरच्छदं विष्टरं प्रमदाश्रुभिः परिजग्राह. कृतपाद्यः—Analyse कृतं पाद्यं यस्य स कृतपाद्यः, ' To whom water for washing the feet was proffered. ' प्रमदाश्रुभिः—Analyse प्रमदाद् आनंदाद् अश्रूणि प्रमदाश्रूणि तैः प्रमदाश्रुभिः, ' With tears of joy. ' सिंहचर्मोत्तरच्छदं—Analyse उत्तरश्चासौ छदश्च उत्तरच्छदः । सिंहस्य चर्मणः उत्तरच्छदः यस्य स सिंहचर्मोत्तरच्छदः तं तादृशं, ' The upper covering of which was made of the skin (or hide) of a lion. ' कृत°—' That sage, practising religious observances, after having received water

for his feet from the lord of the earth, took, with tears of joy, the seat, the upper covering of which was made of the hide of a lion.'

St. 33. स्तुत्या—Construe सत्रे आसुतीवलं स्तुत्या उत्साहयन्मुनिर्जगाद। निःस्पृहेण कृतापि नुतिः प्रभोरग्रे भ्राजत एव. आसुतीवलं=यज्ञकर्तारं, 'A sacrificer at the full and change of the moon.' *Cf.* Páṇi. V. 2. 112. "रजः-कृष्यासुतिपरिषदो वलच्", 'The affix वलच् (वल) comes, in the sense of मतुप् after रजस्, कृषि, आसुति and परिषद्.' The lengthening of the vowel in कृषि and आसुति takes place by VI. 3. 118. निःस्पृहेण-Analyse निर्गता स्पृहा यस्मात् स निःस्पृहः तेन तादृशेन, 'By one who is free from desire.' 'By one who is indifferent to greed or covetousness.' सत्रे आसुतीवलं स्तुत्या उत्साहयन्मुनिर्जगाद—'Encouraging the sacrificer, by eulogistic words, in the long sacrifical session, the sage spoke the following words.' निःस्पृहेण कृतापि नुतिः प्रभोरग्रे भ्राजत एव—'The eulogy pronounced by a person indifferent to greed is but meet before a king.'

St. 34. यः—Construe सगरादिभिः [त्वत्पूर्वजैः] सप्ततन्तुभिः [यज्ञैः] धर्मस्य यस्तन्तुर्धृतः स एव त्वया सम्राजा सम्यगालम्बितः. *Cf.* R. XIII. 3. "गुरोर्यियक्षोः कपिलेन मेध्ये रसातलं संक्रमिते तुरङ्गे। तदर्थमुर्वीमवदारयद्भिः पूर्वैः किलायं परिवर्धितो नः॥" सप्ततन्तुभिः, Expl:—सप्तभिश्छन्दोभिरग्निजिह्वाभिर्वा तन्यते। यद्वा। तानि सप्त तन्यन्तेऽत्र. 'A sacrifice.' *Cf.* Uṇádi-Sûtra "सितनिगमिमसिसच्यविधाञ्क्रुशिभ्यस्तुन्". As, तन्तुः, गन्तुः &c. The sense of the Instrumental is करण. सगर *m.*—A king of the Solar race, an ancestor of Ràma. When he commenced to perform the horse-sacrifice for the hundredth time, Indra, in fear, stole away his sacrificial steed and carried it off to Pátála. Sagara's sixty-thousand sons who were appointed to guard the animal indiscreetly accused the sage Kapila of having stolen it and were instantly reduced to ashes by that sage. In their attempt to find out the horse the sons of Sagara had to dig their way to Pàtála and the boundaries of the ocean were thus increased; hence called सागर. For genealogical table see our third edition of Raghu at the beginning of notes. सम्राट् *m.*, Expl:—सम्यग् राजतीति सम्राट्, 'A sovereign lord.' 'Paramount sovereign.' 'One who rules over other princes and has performed the राजसूय sacrifice.' यः—'The line (or thread) of customary observances (of religion), which had been maintained (or continued) by your ancestors, Sagara and others, by continual performance of sacrifices, has been, so to say, appropriately upheld by thee, sovereign lord.'

St. 35. अपि—Construe तव विस्रसायां सत्यामपि सत्रसंभारसंपदः विक्रमस्य [ते] श्रियं अविस्रस्तां वदन्तीव. विस्रसायां, Expl:—विस्रस्यतेऽनया इति विस्रसा जरा तस्यां विस्रसायां, 'With respect to the old age.' अविस्रस्तां—Analyse न विस्रस्ता अविस्रस्ता तां अविस्रस्तां, 'Not decaying.' 'Ever increasing.' 'Not fallen down.' सत्र°—Analyse सत्राणां संभाराः सत्रसंभाराः तेषां संपदः सत्रसंभारसंपदः, 'Ever increasing prosperity of the preparations of sacrificial sessions.' अपि—'Though you have, in truth, become old, the ever increasing prosperity of the preparations of sacrificial sessions, declares (or proclaims), as it were, the fortune of your valour, to be ever strong.'

St. 36. कृत°—Construe कृतवेलाव्यतिक्रान्तिः त्वरासंकोचिताम्बरा ते कीर्तिः साभिसारा इव आशया दूरमाक्रामत्. कृत°—Analyse कृता वेलायाः व्यतिक्रान्तिर्यया सा कृतवेलाव्यतिक्रान्तिः कृतोदधितटोल्लङ्घना, 'Which has gone beyond (or transgressed) the strand of the ocean.' 'Which has effected the crossing of the sea-shore.' As applied to अभिसारा or अभिसारिका the compound may be analysed as, कृता वेलायाः समयस्य व्यतिक्रान्तिः उल्लंघनं यया सा, 'Who has violated the time of her assignment (or appointment).' त्वरा°—Analyse त्वरया सङ्कोचितं न्यूनितं अम्बरं आकाशं यया सा त्वरासंकोचिताम्बरा, 'Which has made smaller (or which has shortened) the space of the heavenly vault by its speed (or strides)' i. e. which remained occupying the entire surface of heavenly vault. आकाशादप्यधिकं व्यापिका. As applied to अभिसारा or अभिसारिका the compound may be analysed in the following way, त्वरया सङ्कोचितं संहृतं अम्बरं वस्त्रं यया सा, 'Who has held up her garment in her haste (or speed) of going.' आशा—'Quarter.' 'Region.' When applied to अभिसारा or अभिसारिका it means, 'desire,' 'love.' And आशया is then equivalent to कामेन. कृत°—'Your fame, which has gone beyond the oceanic strand, which has shortened the space of the heavenly vault by its speed, has, like an Abhisârikâ, made gigantic strides beyond quarters.'

St. 37. कच्चित्—Construe अयं स्वर्ग्यः क्रतुः तव स्वार्थे कच्चित् । वदान्यता [ते] निःस्वं प्रति फलस्पृहां विनैव प्रथते कच्चित्. स्वार्थे—Analyse स्वस्य अर्थः स्वार्थः तस्मिन् स्वार्थे, 'For one's own object.' 'For one's own advantage or interest.' स्वर्ग्यः, Expl;—स्वर्गाय हितं स्वर्ग्यः, 'Leading to heaven.' 'Heavenly.' 'Celestial.' फलस्पृहां—Analyse फलस्य स्पृहा फलस्पृहा तां तादृशीं, 'A longing for desired fruit or result.' निःस्वं—See notes on stanza 2 canto III. वदान्यता, Expl:—'मां याचस्व' इति वदति स वदान्यः तस्य भावः वदान्यता, 'Liberality.' 'Munificence.' 'Generosity.' *Cf.* Uṇâdi-Sûtra "वदेरान्यः." कच्चित्—'I hope this

sacrifice which takes (*lit.* leading) you to the Svarga is intended for your own object or I think this liberality is simply meant for the poor without looking towards any desired fruit (or end). '

St. 38. आदाय—Construe आढ्येभ्यः करमादाय घनाघनः सिन्धुभ्यो वारि प्रपीय स्थलेषु इव कीकटेषु वर्षसि अपि [कच्चित्]. आढ्येभ्यः Expl:—आध्यायंतीति आढ्याः तेभ्यः आढ्येभ्यः, ' From rich men. ' *Cf.* Pàṇi. III. 1. 136. and VI. 3. 109. कीकट *adj.*—' Poor. ' ' Needy. ' *Cf.* Mediní " कीकटः कृपणे निःस्वे त्रिषु पुंभूम्नि नीवृति. " Also Hemachandra " कीकटः कृपणे निःस्वे देशभेदे तुरङ्गमे." And Vis'va " कीकटस्तुरगे निःस्वे देशभेदे मितम्पचे." घनाघनः— ' A thick or rainy cloud. ' Derived from हन् *vt.* 2. P. (अनिट्). ' To kill. ' ' To strike. ' ' To overthrow. ' ' To destroy. ' *Cf.* Pàṇi. VI. 1. 12. and the Vàrtika thereto " हन्तेर्घत्वं च. " The root हन् is reduplicated before the affix अच्, and the augment आक् comes after the अभ्यास, and घ is the substitute of ह of the अभ्यास. Thus हन् + अच् = घन् + आक् + हन् + अच् = घनाघनः (The second ह is changed into घ by VII. 3. 55.), as in the phrase " घनाघनः शोभनश्चर्षणीनाम्. " *Cf.* Dharaṇí " अन्योन्यघट्टने चैव घातुके च घनाघनः. " अपि in the stanza is eqivalent to कच्चित्. आदाय—' After collecting taxes from rich people, I hope you shower them down on the needy, just as a rainy cloud, drinking up water from streams, showers down on every piece of land. '

St. 39. नवे—Construe राज्यार्थं नवे वयसि प्रविधाय जरां गतान् ते भृत्यान् अक्षमे समये पुष्णासि कच्चित्. राज्यार्थं—Analyse राज्यमेव अर्थः राज्यार्थः तं तादृशं, ' For the stability of kingdom. ' भृत्यः, Expl:—भ्रियते इति भृत्यः, 'A servant.' सादरं *adv.*—Analyse आदरेण सह यथा स्यात् तथा सादरं, 'Respectfully.' अक्षमे समये—' At the time when they were disabled. ' प्रविधाय *ger.*—' Having placed in front.' 'Having paid attention to.' नवे—' I hope you respectfully look after your servents, at the time, when they are disabled on account of their old age, after having taken a lead (*lit.* having placed themselves in front) in the preservation of your empire in the prime of their youth. '

St. 40. त्वत्—Construe त्वद्विक्रमेण वैधव्यं प्रापिताः बालप्राणार्थिनीः रिपुयोषितो बन्धुवत् सम्यग्रक्षसि कच्चित्. त्वद्विक्रमेण—Analyse तव विक्रमः त्वद्विक्रमः तेन तादृशेन, ' By thy heroic actions.' वैधव्यं, Expl:—विधवायाः गतभर्तृकायाः भावो वैधव्यं तत् तादृशं, 'To widowhood.' रिपुयोषितः—Analyse रिपूणां योषितः रिपुयोषितः ताः तादृशीः, ' Ladies of the enemies.' बाल'— Analyse प्राणाः एव अर्थो यासां ताः प्राणार्थिन्यः । बालानां प्राणार्थिन्यः बालप्राणार्थिन्यः ताः तादृशीः, ' Seeking the safety of their childrens' lives.

स्वत्°—' I hope you protect, in a proper way, like your kindred, the ladies of the enemies who seek the safety of their children's lives and who have been brought to windowhood by your heroic actions.'

St. 41. द्वयेन—Construe आदौ त्रिवर्गस्य द्वयेन चिरं साम्यं गतः धर्मः अद्य तव वयसो वृद्ध्या सह संवर्धते कच्चित्. त्रिवर्गस्य—Analyse त्रयाणां धर्मार्थकामानां वर्गः त्रिवर्गः तस्य तादृशस्य, 'Of the three objects or pursuits of life, viz. religion or virtue (धर्म), wealth (अर्थ), and pleasure (काम).' वृद्ध्या—' By the growth.' Derived from वृध् *vi.* I. A. (सेट्) ' To grow.' 'To increase.' द्वयेन—' In the beginning religion (or virtue), one of the three objects or persuits of thy life which, for a long time, was in harmony with the other two (*viz.* अर्थ and काम), is, I hope, now-a-days, growing to perfection along with the development of thy years' (i. e. now-a-days you disregard अर्थ and काम and make धर्म the sole pursuit of your life).

St. 42. इति—Construe इति मुनेः प्रश्नावकाशस्य विरामे वैदेहो निजं धनुः द्रष्टुकामौ रामलक्ष्मणौ विवेद. प्रश्नावकाशस्य—Analyse प्रश्नानां अवकाशः प्रश्नावकाशः तस्य तादृशस्य, ' Of the interval of questions or intermediate time of questions.' वैदेहः, Expl:—विदेहानां राजा वैदेहः, ' The lord of the Videhas.' See our note on Mithilà the capital of the Videha country stanza 1 canto VI. इति—' Thus after the cessation of the interval between queries of the sage, the lord of the Videhas guessed that Ràma and Lakshmaṇa were eagerly wishing to see his bow.'

St. 43. एकं—Construe तस्य क्ष्मापतेः क्षणमुद्रेचितं एकं भ्रूचापं अनुजीविभिः चापस्यानयने हेतुः आस उद्रेचितं *adj.—Caus. past parti.* of उद्रिच् ' Caused to rise.' ' Raised.' भ्रूचाप *n.*—Analyse भ्रूरेव चापं भ्रूचापं, ' A bow made of eyebrows.' ' An eyebrow-bow.' अनुजीविभिः, Expl:—अनुजीवितुं शीलं येषां ते अनुजीविनः तैः तादृशैः, ' By those who live by or upon.' ' By dependants.' ' By followers.' क्ष्मापतेः [or क्ष्मापतेः]—Analyse क्ष्मायाः धरित्र्याः पतिः नाथः क्ष्मापतिः तस्य तादृशस्य, ' Of the lord of the earth.' एकं—' One of the eyebrow-bows of that lord of the earth, when raised up for a moment, became the cause of the fetching of that bow (to the court) by the retinue.'

St. 44. वर°—Construe वरवक्त्रेन्दुबिम्बत्विड्ग्रासगृध्नुं परं ग्रहं सीताविवाहसंयोगसुखरोधार्गलान्तरं [तद्धनुर्दाशरथिः चकारकारस्तुत्तरेणान्वयः]. वर°—Analyse वक्त्रमेव इन्दुः वक्त्रेन्दुः तस्य बिम्बं वक्त्रेन्दुबिम्बम्। वरस्य यद् वक्त्रेन्दुबिम्बं वरवक्त्रेन्दुबिम्बं तस्य त्विड् तस्याः ग्रासस्य गृध्नुं वरवक्त्रेन्दुबिम्बत्विड्ग्रासगृध्नुं, 'Greedy of making a mouthful of the splendour of the orb of the face-moon

of the bride-groom.' सीता°—Analyse अन्या अर्गला अर्गलान्तरम् । सीतायाः विवाहः सीताविवाहः तस्य संयोगः तस्माद् यत् सुखं तस्य रोधस्य अर्गलान्तरं सीताविवाहसंयोगसुखरोधार्गलान्तरं, 'A second bolt (or bar) arresting the happiness of the marriage-union of Sítà.' Verses 44, 45, 46 and 47 form a कलापक. For definition see notes on the stanza 2 canto II. वर°—'The son of Das'aratha bent that bow, which was the formidable planet that was eager to make a mouthful of the splendour of the orb of the face-moon of the bridegroom and was a second bolt arresting the happiness of the marriage-union with Sítà.'

St. 45. अहिर्बुध्न्य°-Construe अहिर्बुध्न्यपरित्यागतीव्रशोकभराद् लोहसमुद्गस्य मध्ये निःशब्दं चिरं शयितमिव [तद्धनुः चक्रीचकारेत्युत्तरेण संबन्धः]. अहिर्बुध्न्य°—Analyse अहिर्बुध्न्यस्य शंकरस्य परित्यागात् तीव्रो यः शोकस्य भरः तस्मात्, 'From the weight (or vehemence) of violent grief consequent on the desertion (or discarding) by the god S'iva.' लोह°—Analyse लोहस्य अयसः समुद्गः संपुटकः लोहसमुद्गः तस्य लोहसमुद्गस्य, 'Of the iron box.' निःशब्दं *adv.*—Analyse निर्गतः शब्दो यस्मात् स यथा स्यात्तथा, 'Without noise.' 'Noiselessly.' अहिर्बुध्न्य°—'Overcome by the vehemence of violent grief consequent on its desertion by the god S'iva, it has noiselessly slept, as it were, for a long time in an iron case.'

St. 46. अमार्दवं—Construe अमार्दवं अतिस्तब्धं गुणेनापि न नामितं ईशेन दर्शितस्नेहं अग्रहं नीचं जनमिव [तद्धनुरादाय चक्रीचकारेत्युत्तरेणान्वयः]. अमार्दवं—Analyse अविद्यमानं मार्दवं यस्य तदमार्दवं कठिनं, 'Hard.' 'Stiff.' 'Inflexible.' When applied to नीचं जनं, अमार्दवं is equivalent to अविनीतं, 'Badly trained.' 'Badly brought up.' 'Ill-mannered.' अतिस्तब्धं—Analyse अतिशयितं स्तब्धं अतिस्तब्धं इदं 'Excessively firm.' 'Very strong.' As applied to नीचं जनं, अतिस्तब्धं is equivalent to अतिधृष्टं, 'Very impudent.' 'Excessively rude.' गुणेनापि न नामितं means, ज्याद्वारापि नमयितुमशक्यं, 'Difficult to bend down even for stringing.' दर्शितस्नेहं—Analyse दर्शितः स्नेहः यस्मिन् तत् दर्शितस्नेहं कृतप्रीतिं, 'To which favour was shown.' ईशेन दर्शितस्नेहं means, 'Highly favoured by S'iva.' As applied to नीचं जनं, ईशेन दर्शितस्नेहं means, 'Highly esteemed by a king.' अग्रहं, Expl:—ग्रहीतुमयोग्यं अग्रहं, 'Incapable of holding.' As applied to नीचं जनं, अग्रहं means, विद्यायुत्कर्षोपदेशादिनापि सन्मार्गे व्यापारयितुमशक्यं, 'Incapable of being brought to a right path by sound instructions replete with learning.' अमार्दवं—'He bent that bow which was hard, very strong, difficult to bend down

even for stringing, highly favoured by S'iva, and incapable of being handled like a man of low birth.'

St. 47. चक्रीचकार—Construe कर्णान्तावतंसितनखद्युतिर्दाशरथिः सीताक्रयधनं तद्धनुरादाय चक्रीचकार. कर्णान्ता°—Analyse कर्णस्य श्रोत्रस्य अन्तः कर्णान्तः तस्मिन् कर्णान्ते अवतंसिता कर्णाभरणीकृता नखानां द्युतिः कान्तिर्येन स कर्णान्तावतंसितनखद्युतिः, 'Who had turned the splendour of his nails into an ornament to his ear.' दाशरथिः, Expl:—दशरथस्य गोत्रापत्यं पुमान् दाशरथिः, 'Son of Das'aratha.' सीता°—Analyse सीतायाः क्रयः सीताक्रयः तस्य धनं सीताक्रयधनं, 'Money for the purchase of Sítà.' चक्रीचकार—'The son of Das'aratha, who had turned the splendour of his nails into an ornament for his ear, took up and bent that bow, which was the price for the purchase of Sítà.'

St. 48. ततः—Construe ततो रामस्य यशोघोषणडिण्डिमः चापभङ्गसमुद्भवः त्रासकरो नादः दिशः ससर्प. त्रासकरः—Analyse त्रासं करोतीति त्रासकरः, 'Inspiring terror.' चाप°—Analyse चापस्य भङ्गः चापभङ्गः तस्मात् समुद्भवो यस्य स चापभङ्गसमुद्भवः, 'Having its source in the breaking of the bow.' 'Sprung from the breaking of the bow.' यशोघोषण°—Analyse यशसो घोषणं यशोघोषणं तस्य डिण्डिमः यशोघोषणडिण्डिमः, 'A drum that proclaims his glory.' ततः—'Then a terrior-inspiring sound, sprung from the breaking of the bow and which was a drum that prolaimed the glory of Ráma, pervaded (or filled) the quarters.'

St. 49. क्षेत्र°—Construe गुणस्य क्षेत्रभूमिः अखिला असौ सीतया सहिता वप्रैर्वृता सद्यः फलवती पुरी प्रचकम्पे. क्षेत्रभूमिः—Analyse क्षेत्राणां भूमिः क्षेत्रभूमिः, 'An expanse of land fit to be cultivated.' गुणस्य क्षेत्रभूमिः means, 'The land that gives birth to virtues (or merits).' सीतया सहिता वप्रैर्वृता means, सीतया जानक्या सहिता वप्रैः नगरप्राचीरैर्वृता, 'Encircled (or surrounded) by the city-rampart including the daughter of Janaka.' When applied to क्षेत्रभूमिः the expression means, सीतया लाङ्गलपद्धत्या सहिता वप्रैः केदारस्थतिभिर्वृता, 'The field-land, being furrowed, was environed by the basins for water.' फलवती means, सुखाद्युपलब्धिमती, 'Procuring happiness, and articles of enjoyments.' As applied to क्षेत्रभूमिः, फलवती means, शस्यसमृद्धिमती, 'Possessing richness of corn (i e. rich in corn).' अखिला—When applied to क्षेत्रभूमिः means, अप्रहता 'Untilled.' 'Uncultivated.' 'Waste.' क्षेत्र°—'The whole of this city, the site that gives birth to merits, which was environed by its ramparts including Sítà and was immediately procuring happiness and articles of enjoyments, began to quake.'

St. 50. रोम°—Construe रोमोद्भेदापदेशेन हृदि अङ्कुरितं हर्षं अश्रुस्रवेण सिञ्चन् महीपतिः मुनिमाह स्म. रोम°—Analyse रोम्णां उद्भेदः स एव अपदेशः रोमोद्भेदापदेशः तेन तादृशेन, 'Under the plea of displaying (*lit.* breaking out of) the bristling of the hair of the body.' अङ्कुरितं *adj.*—'Sprouted.' अश्रुस्रवेण—Analyse अश्रूणां स्रवः अश्रुस्रवः तेन तादृशेन, 'By streaming down of tears.' महीपतिः—Analyse मह्याः पतिः महीपतिः, 'Lord of the earth.' आह स्म—Is equivalent to उवाच or बभाषे. रोम°—'Shedding by the flow of tears the joy sprouted in his mind under the plea of displaying the bristling of the bodily-hair, the lord of the earth began to address the sage.'

St. 51. प्रौढे—Construe यच्चापभङ्गदेयं सीमन्तिनीधनं मे प्रार्णं प्रौढेऽपि वयसि प्रायः तपसि स्पृहां रुणद्धि. चाप°—Analyse चापस्य भङ्गः चापभङ्गः तेन देयं चापभङ्गदेयं, 'Fit to be given (or bestowed on) by the breaking of the bow.' प्रार्णं *n.*—'The principal or chief debt.' *Cf.* Pâṇi. VI. 1. 89. and the Vàrtika thereto "प्रवत्सतरकम्बलवसनार्णदशानामृणे," 'The वृद्धि is the single substitute when the word ऋण following प्र, वत्सतर, कम्बल, वसन, ऋण and दश.' As प्रार्णं 'principal debt,' वत्सतरार्णम् 'the debt of a steer,' कम्बलार्णम् 'debt of a blanket,' वसनार्णम् 'debt of a cloth,' &c. सीमन्तिनीधनं—Analyse सीम्नोऽन्तः सीमन्तः सोऽस्त्यस्याः सीमन्तिनी। सीमन्तिनीरूपं धनं सीमन्तिनीधनं, 'Money in the form of a female.' *Cf.* Pàṇi. VI. 1. 94. and the Vártika thereto "शकन्ध्वादिषु पररूपं वाच्यं." The पररूप subtitution takes place in the case of शकन्धुः &c. As शक + अन्धुः = शकन्धुः, कुल + अटा = कुलटा, सीम + अन्तः = सीमन्तः 'hair;' when not referring to 'hair', the form is सीमान्तः. प्रौढे—'That principal debt of mine, the wealth in the form of a female, which ought to be paid after the breaking of the bow, thwarts, as a rule, the intention of practising the religious austerities even in old age.'

St. 52. तत्—Construe विक्रमक्रयलम्भितं तत् [प्रार्णं] रामस्य दास्यं गतम्। अस्य ह्रस्वद्वितीये ऊर्मिलामपि मे [मया] न्यस्तां विद्धि. विक्रम°—Analyse विक्रमस्य क्रयः विक्रमक्रयः तेन लम्भितं विक्रमक्रयलम्भितं, 'Secured (or obtained) by the price of heroism.' ह्रस्वद्वितीये—Analyse ह्रस्वेषु द्वितीयः ह्रस्वद्वितीयः तस्मिन् तादृशे, 'On the second of his younger brothers.' ऊर्मिला *f.*—Was the daughter of Janaka, sister of Sitá, wife of Lakshmaṇa and mother of Gandharvì Somadá. तत्—'The chief debt which has been purchased at the price of heroism has now assumed (*lit.* gone to) the servitude of Ráma.' 'Know, O sage, that I have bestowed even my Urmilá on the second (i. e. Lakshmaṇa) of his younger brothers.'

St. 53. शोकाख्यं—Construe अस्य [जनकस्य] वैदेह्याः [संबन्धि] विवाहपरिलम्बजं शोकाख्यं हृच्छल्यं स तपस्यन् अस्तुकारेण निचकर्ष. शोकाख्यं—Analyse शोक एव आख्या यस्य तत् शोकाख्यं, 'Bearing the name of grief.' वैदेह्याः, Expl:—विदेहस्य गोत्रापत्यं स्त्री वैदेही तस्याः वैदेह्याः, 'Relating to (or pertaining to) Vaidehí.' 'About Vaidehí' विवाह°—Analyse विवाहस्य परिलंबाज्जातं विवाहपरिलम्बजं, 'Consequent on the delay of marrige.' Sprung from the putting off of her marrige.' हृच्छल्यं—Analyse हृदः शल्यं हृच्छल्यं, 'A dart of the mind.' 'Mental-arrow.' अस्तुकारेण, Expl:—अस्तु इति शब्दः अस्तुकारः तेन अस्तुकारेण, 'By saying 'so be it.' According to some अस्तुं करोतीति अस्तुकारः तेन अस्तुकारेण, 'By an efficacious medicament.' 'By the talismanic power.' अस्तुं is here the *acc.* of अस्तु 'Producing that which the physician promises shall be.' शोकाख्यं—'That sage, who was practising the religious austerities, extracted the dart of his heart, going by the name of grief consequent on the delay of the marriage of Vaidehi, by an efficacious medicament (or by a talismanic elixir)'.

St. 54. अथ—Construe अथ राजद्वयमनोरथः अन्यराजन्यप्रीतिप्रशमनो दूतास्थितो रथः अयोध्यां प्रायात्. दूतास्थितः—Analyse दूतैः आस्थितः दूतास्थितः, 'Occupied by the messengers.' राज°—Analyse राज्ञोः द्वयं राजद्वयं तस्य मनोरथः राजद्वयमनोरथः, 'A vehicle of the mind of both the kings.' अन्य°—Analyse अन्ये ये राजन्याः तेषां प्रीतिं प्रशमयतीति अन्यराजन्यप्रीतिप्रशमनः, 'Pacifying (or tranquilizing) the fondness (for Sítá) of other princes.' अथ—'Then a car, the vehicle of the mind of both the kings, occupied by the messengers and pacifying the fondness (for Sítá) of other princes, was sent to Ayodhyá.'

St. 55. यत्—Construe रघुपतिरूपनिर्जितः [रामरूपेण निर्जितोऽपि] असौ [मदनः] वैलक्ष्यक्षतकृतसंमदावसादः [लज्जाघातकृतहर्षनाशो] यत्रासीत् [यत्राभूत] तद्भूतभर्त्रा [शङ्करेण] लालाट्यज्वलनरयेण [स्वीयभालस्थवह्निदाहेन । करणेन] हृदयभुवः [मनोभुवः] नैरात्म्यं [अनङ्गत्वं] शिवाय [कल्याणाय] सृष्टं [कृतं]. रघुपति°—Analyse रघूणां पतिः रघुपतिः तस्य रूपेण सौन्दर्येण निर्जितः रघुपतिरूपनिर्जितः, 'Put to shame by the extraordinary beauty of the lord of the Raghus.' वैलक्ष्य°—Analyse वैलक्ष्यस्य क्षतं तेन कृतः संमदस्य अवसादः यस्य स वैलक्ष्यक्षतकृतसंमदावसादः, 'Having want of energy (or joy) consequent on the sore of disgrace (or unnaturalness).' लालाट्य°—Analyse ललाटे भवः लालाट्यः । लालाट्यः यः ज्वलनः वह्निः तस्य रयः दाहः तेन लालाट्यज्वलनरयेण, 'By the flame of the fire of forehead.' भूतभर्त्रा—Analyse भूतानां भर्ता भूतभर्ता तेन भूतभर्त्रा, 'By the lord of the evil-

beings.' 'By S'iva.' नैरात्म्यं—Analyse निर्गतः आत्मा यस्य स निरात्मा तस्य भावः नैरात्म्यं, 'Bodilessness.' 'Non-existence.' (निरात्मा means, 'having no separate soul or no individual existence'). हृदयभुवः—Analyse हृदये भूः उत्पत्तिर्यस्य स हृदयभूः तस्य हृदयभुवः मनोभुवः, 'Of the mind-born.' 'Of the fancy-born.' The metre of this and the next two verses is प्रहर्षिणी, which is thus defined :—"म्नौ ज्रौ गस्त्रिदशयतिः प्रहर्षिणीयम्." The Gaṇas are, म न ज र and a long syllable, Translate:—'That there was no want of joy (or energy) consequent on the sore of disgrace in Madana though he was put to shame by the extraordinary beauty of the lord of the Raghus, was due to the boon of non-existence conferred on the mind-born god by the lord of evil-beings when he burnt him by the flame of the fire of his forehead.'

St. 56. पीन°—Construe पीनांसः विशालः उरस्तटः क्षामं मध्यमं तच्छरीरं नियतं व्यथयति इति धात्रा स्वयमनुचिन्त्य अस्य देहः लम्बबाहुस्तम्भाभ्यां दृढं यन्त्रितः इव. पीनांसः—Analyse पीनौ अंसौ यस्य स पीनांसः, 'Having fleshy shoulders.' 'Having fat shoulders.' उरस्तटः—Analyse उरसः तटः उरस्तटः, 'Possessing sloping globes of breast.' लम्बबाहु°—Analyse लम्बौ च तौ बाहू च लम्बबाहू तावेव स्तम्भौ लम्बबाहुस्तम्भौ ताभ्यां लम्बबाहुस्तम्भाभ्यां, 'By means of pillars of long arms.' पीन°—'The broad slopes of the breast associated with the fleshy shoulders may (perhaps) decidedly inflict pain on the thin middle part of that body : with this thought in his mind the Creator, as it were, firmly bound up his body by means of the pillars (or props) of long arms.'

St. 57. नेत्र°-Construe उष्णद्युतिकरकुंकुमानुलिप्तः व्याकोशारुणवनजप्रभाविशेषः तेन नेत्रान्ताधरकरपल्लवप्रभाभिः निर्जित्य पादयोः अधस्ताद् आहितः इव. नेत्र°-Analyse नेत्रयोः अन्तौ नेत्रान्तौ । नेत्रान्तौ च अधरश्च करपल्लवश्च नेत्रान्ताधरकरपल्लवाः तेषां प्रभाः नेत्रान्ताधरकरपल्लवप्रभाः ताभिः तादृशीभिः, 'By the splendour of sprout-like hands, lower lip, and the extremities of eyes.' उष्ण°—Analyse उष्णद्युतेः रवेः कराः रश्मयः त एव कुङ्कुमं तेन अनुलिप्तः उष्णद्युतिकरकुङ्कुमानुलिप्तः, 'Besmeared with the saffron-paste consisting of the rays of the sun.' व्याकोश°—Analyse वने जले जातानि वनजानि कमलानि । अरुणानि रक्तानि तानि वजनानि अरुणवनजानि । व्याकोशानि विकसितानि यानि अरुणवनजानि व्याकोशारुणवनजानि तेषां प्रभायाः विशेषः व्याकोशारुणवनजप्रभाविशेषः, 'Excellent splendour of the full-blown red lotuses.' नेत्र°—'After having eclipsed the excellent splendour of the full-blown red lotuses enveloped in the saffron-powder of the rays of the sun, by means of the splendour of sprout-like hands, netherlip and

the extremities of his eyes, he, as it were, put it under the soles of his feet.'

St. 58. ज्ञानं—Construe विलोचनं ज्ञानं चेति विमलवृत्तिगुणस्वभावे तदीये प्रथिते उभे नेत्रे [स्तः] । तयोरेकं श्रुतिपथस्य समीपमात्रं यातम् । अन्यत् [च] अखिलश्रुतिपारं प्रपन्नं. विमल°—Analyse वृत्तिश्च गुणश्च स्वभावश्च वृत्तिगुणस्वभावाः । विमलाः वृत्तिगुणस्वभावाः ययोः ते विमलवृत्तिगुणस्वभावे, 'Possessing clean (or spotless) movement, quality and nature.' श्रुति°—Analyse श्रुत्योः पन्थाः श्रुतिपथः तस्य श्रुतिपथस्य, 'Of the range of the ear.' समीपमात्रं—Analyse सङ्गताः आपः यस्मिन् तत् समीपम् । समीपमेव समीपमात्रं, 'Very close.' 'Very near.' अखिलश्रुतिपारं—Analyse अखिलाश्च ताः श्रुतयश्च अखिलश्रुतयः तासां पारं अखिलश्रुतिपारं, 'To the other end of all Vedas.' The metre of this and the next verse is वसन्ततिलकं. For the definition and its Gaṇas see notes on V. 61. विलोचनं ज्ञानं चेति विमलवृत्तिगुणस्वभावे तदीये प्रथिते उभे नेत्रे स्तः—'Knowledge and the विलोचन (i.e. the eye) both these are his celebrated eyes, having clean (or spotless) movement, quality and nature.' तयोरेकं श्रुतिपथस्य समीपमात्रं यातं—'One of these two (i. e. the physical eye) has gone to the nearest range of his ear (i. e. he had long eyes).' *Cf.* R. IV. 13. "कामं कर्णान्तविश्रान्ते विशाले तस्य लोचने । चक्षुष्मत्ता तु शास्त्रेण सूक्ष्मकार्यार्थदर्शिना." अन्यत् [च] अखिलश्रुतिपारं प्रपन्नं—'And the other has reached the other end of all the Vedas (i. e. the mental eye).'

St. 59. इत्थं—Construe इत्थं वराश्रयकथेषु जनेषु [सत्सु] घर्मसलिलास्पदगण्डलेखा सीता शशिनिर्मलदन्तकान्तिज्योत्स्नानिषिक्तदशनच्छदपल्लवेन नम्रेण मुखेन तस्थौ. वराश्रयकथेषु—Analyse वरमाश्रयतीति वराश्रयाः । वराश्रयाः कथाः येषां ते वराश्रयकथाः तेषु तादृशेषु, 'Narrating of the stories relating to (or referring to) the bridegroom.' घर्म°—Analyse घर्मात् सलिलं घर्मसलिलम् घर्मसलिलं आस्पदं घर्मसलिलास्पदं तदेव गण्डयोः लेखा यस्याः सा घर्मसलिलास्पदगण्डलेखा, 'Having (or bearing) the line on her cheek the site of the perspiration from heat.' शशि°—Analyse शशिनः इव निर्मला दन्तानां कान्तिरेव ज्योत्स्ना तया निषिक्तः दशनच्छदः एव पल्लवो यस्य तत् शशिनिर्मलदन्तकान्तिज्योत्स्नानिषिक्तदशनच्छदपल्लवं तेन तादृशेन, 'Possessing sprout-like lips sprinkled over with the moon-light splendour of white teeth resembling the moon.' इत्थं—'While the people were thus narrating the stories relating to the bridegroom, Sītā, bearing the line on her cheek which was the site of the perspiration from heat, stood with her face hung down, displaying the sprout-like lips sprinkled over with the moon-light splendour of white teeth resembling the bright moon.'

CANTO VII.

St. 1. ततः—Construe ततः सा धरित्रीतनया गुरोः अलङ्घ्यं [अत एव] गरीयः शासनं प्राप्य स्थपत्यशुद्धान्तजनैः परीता [सती] व्रतिनो नमस्यां कर्तुं जगाम. धरित्रीतनया—Analyse धरित्र्याः तनया धरित्रीतनया, 'The daughter of the earth,' (i. e. सीता). धरित्रीतनया [or सीता] was the daughter of Janaka, king of Mithilá. She is called earth-born, as having been turned up from the soil of a piece of land specially reserved for sacrifices by a plough (देवयजनसंभवा). She was married to Ràma and accompnied him to the wilderness. While there Rávaṇa carried her off by force to Lankà. She scornfully rejected the address of Rávaṇa who tried to violate her chastity. She was finally rescued by Ràma, but had to pass through a severe ordeal before she was received by her husband. She was again repudiated by Ràma while in an advanced condition of pregnancy (कठोरगर्भा). She then took refuge with Vàlmìki and at his hermitage was delivered of कुश and लव whom the sage brought up. अलङ्घ्यं, Expl:—लंघितुमशक्यं अलङ्घ्यं, 'Inviolable.' 'Not to be transgressed.' 'Venerable.' स्थपत्य *m.* [or स्थपति *m.*]—'A guard or attendant of the women's apartment.' 'A chamberlain.' स्थपत्यशुद्धान्तजनैः—Analyse शुद्धान्ते जनाः शुद्धान्तजनाः। स्थपत्याश्च ते शुद्धान्तजनाश्च स्थपत्यशुद्धान्तजनाः तैः तादृशैः, 'By chamberlains and attendants in the inner apartments of the palace of a king.' नमस्या *f.*—'Adoration. The metre of this canto is उपजाति. For definition &c, see notes on I. 1. ततः—'Then after having received the important and inviolable order from her sire that daughter of the earth, surrounded by the chamberlains and attendants in the inner apartments of the palace, proceeded to adore the sage (*lit.* to do the adoration of the ascetic).'

St. 2. सुखेन—Construe गजकुम्भपीनस्तनावकृष्टा [सा] महर्षेः चरणौ सुखेन नत्वा भूयः तमेव भरमुद्वहन्ती यत्नं प्रतिपद्य समुन्ननाम. गज°—Analyse गजस्य कुम्भौ गजकुम्भौ ताविव पीनौ स्तनौ ताभ्यां अवकृष्टा गजकुम्भपीनस्तनावकृष्टा, 'Bent down by the full-breats resembling the temples of an elephant.' महर्षेः—Analyse महांश्चासौ ऋषिश्च महर्षिः तस्य तादृशस्य, 'Of the great sage.' सुखेन°—After having easily, bowed down at the feet of the great sage, she, bent down by the full-breasts resembling the temple-

sides of an elephant again bearing that very burden, rose up with great efforts (*lit.* having recourse to efforts).'

St. 3. सत्यं—Construe यद् अस्याः प्रविभाव्यरागो दृष्टिप्रवेकः कृष्णवर्त्मा सत्यै खलु । तद् [तस्माद्] धनदोपमस्य भर्तुः स्नेहेरितं धैर्येन्धनं [सा सीता] तेन [कृष्ण-वर्त्मना] ददाह. प्रविभाव्यरागः—Analyse प्रकर्षेण विभाव्यः प्रविभाव्यः । प्रविभाव्यो रागो यस्मिन् स प्रविभाव्यरागः, 'Betraying a highly remarkable love.' 'Betraying a clear indication of love.' When applied to कृष्णवर्त्मा the compound means, 'Having its red flame plainly visible.' दृष्टिप्रवेकः—Analyse दृष्टेः प्रवेकः दृष्टिप्रवेकः, 'The most excellent side-glances.' प्रवेकः, Expl:-प्रविच्यते इति प्रवेकः, 'Most excellent.' 'Chief.' 'Choicest.' Derived from विच् *vt.* 7. U. (अनिट्), 'To divide.' 'To separate.' कृष्णवर्त्मा, Expl:—कृष्णो धूमो वर्त्मास्य, 'Fire which leaves behind a black track.' स्नेहेरितं-Analyse स्नेहेन ईरितं स्नेहेरितं 'Arising from love.' Directed through love. 'When applied to कृष्ण-वर्त्मा the compound may be analysed as, स्नेहेन तैलेन ईरितं वर्धितं, 'Made larger by pouring oil.' धनदोपमस्य—Analyse धनदः कुबेरः उपमा यस्य धनदोपमः तस्य तादृशस्य, 'Resembling the lord of wealth.' 'Like the lord of wealth,' i. e. Kubera. धैर्येन्धनं-Analyse धैर्यमेव इन्धनं धैर्येन्धनं, 'Fuel in the form of patience.' Translate:—'Since her excellent glances, manifesting love, were in truth fire itself; therefore, she, with them, consumed the fuel in the form of patience, directed through love, of him who resembled the lord of wealth.'

St. 4. विन्यस्त°—Construe विन्यस्तपीनस्तनहेमकुम्भा तद्धृदयोपकार्यां मनोभुवः तत्प्रथमप्रवेशे स्वेदाम्बुभिः सिक्तापि तत्र रजो नो शशाम. विन्यस्त°—Analyse पीनौ च स्तनौ च पीनस्तनौ । हेम्नः कुम्भौ हेमकुम्भौ । विन्यस्तौ पीनस्तनावेव हेमकुम्भौ यस्यां सा विन्यस्तपीनस्तनहेमकुम्भा, 'In which are fixed the golden pitchers of full breasts'. *Cf.* R. II. 36. "यो हेमकुम्भस्तननि:सृतानां." स्वेदाम्बुभिः—Analyse स्वेदस्य अम्बूनि स्वेदाम्बूनि तैः तादृशैः, 'By the water of sweat.' तद्धृदयोपकार्या-Analyse तस्याः हृदयमेव उपकार्या तद्धृदयोपकार्या, 'A royal tent or palace made of her heart.' मनोभुवः—Analyse मनसि भूः उत्पत्तिर्यस्य स मनोभूः तस्य तादृशस्य, 'Of the mind-born god.' 'Of the fancy-born god.' तत्प्रथमप्रवेशे—Analyse प्रथमश्चासौ प्रवेशश्च प्रथमप्रवेशः स एव प्रथमप्रवेशः तत्प्रथमप्रवेशः तस्मिन् तादृशे, 'That only was the first admission.' 'That only was the first entrance.' At the time of marriage when a bridegroom gets the first admission into the house of a bride the gates of the mansions are generally decorated with arches, and garlands of flowers. The ground on the outside of the door is generally sprinkled over with sandal-water and on it figures are marked with the powder

of pearls or of powdered white-stones (रांगोळी) intermixed with the powder of turmeric, saffron powder, गुलाल or red powder, बुक्का or fragrant black powder, and the female servants are stationed on both the sides of the door with golden-pitchers full of water, cocoanuts and auspicious lamps and other things in their hands in order to receive the bridegroom. रजस् *n.*—' Dust or passion.' 'Menstrual excretion.' Translate:—' The dust of passion (lying on the ground) of the royal tent of her heart in which were fixed the golden pitchers of full breasts, though sprinkled over with the water of her sweat, did not settle down, because that only was the first admission of the mind-born god.'

St. 5. तुष्टः—Construe अविपन्नधाम्नः शैवस्य चापस्य भंगात् सुबाहुशत्रुं आलिंग्य स्मरः तुष्टो नु । विशालदृष्ट्या तया प्रयुक्तः [प्रेरितः सन्] तं विहस्तं चक्रे नु. अविपन्नधाम्नः—Analyse न विपन्नं अविपन्नं । अविपन्नं धाम यस्य स अविपन्नधामा तस्य तादृशस्य, ' Having power (i. e. not contaminated or uninjured).' शैवस्य, Expl:-शिवस्य अयं शैवः तस्यः तादृशस्य, ' Of one which belongs to S'iva. ' सुबाहुशत्रुं—Analyse सुबाहुर्नाम मारीचसहचरो रक्षोविशेषः तस्य शत्रुं रामभद्रं, ' To the enemy of Subàhu a favourite general of मारीच ' (i e. Ràma). विहस्तं—Analyse विगतः हस्तः यस्य स विहस्तः प्रतिपत्तिमूढः तं तादृशं, ' Handless. ' ' Helpless. ' ' Confounded. ' विशालदृष्ट्या–Analyse विशाला दृष्टिर्यस्याः सा विशालदृष्टिः तया तादृश्या, 'By her having long eyes. ' ' By her having large eyes. ' अविपन्नधाम्नः शैवस्य चापस्य भङ्गात् सुबाहुशत्रुमालिङ्ग्य स्मरस्तुष्टो नु—' Was the god of love pleased after having embraced the enemy of Subáhu, when he broke the bow of S'iva having its power uninjured ? ' विशालदृष्ट्या तया प्रयुक्तः सन् तं विहस्तं चक्रे नु—' Or impelled by her of large eyes was he made helpless ?'

St. 6. विधातृ°—Construe विधातृमुख्यैरपि दृश्यरूपं तस्याः रूपं अर्धनिरीक्षितेन निरूप्य मनस्वी गुण्यः स भूम्ना मनसैव एवं गणयाम्बभूव. विधातृमुख्यैः—Analyse विधाता मुख्यो येषु ते विधातृमुख्याः तैः तादृशैः, 'By those among whom the god ब्रह्मा is the best. ' ' By the principal gods like ब्रह्मा. दृश्यरूपं, Expl:—प्रशस्तं रूपं दृश्यरूपं, ' Covetingly marked. ' ' Marked with great interest. ' *Cf.* Páṇi. V. 3. 66. " प्रशंसायां रूपप् " ' The affix रूपप् (रूप) comes without change of connotation after a stem (nominal or verbal) denoting praise. ' ' As वैयाकरणरूपः ' a celebrated grammarian.' अर्धनिरीक्षितेन—Analyse अर्धं च तद् निरीक्षितं च अर्धनिरीक्षितं तेन तादृशेन, ' With a side-long glance. ' एवं = विवक्षमाणं. गुण्यः, Expl:—प्रशस्ताः गुणाः सन्ति अस्य स गुण्यः, ' Endowed with virtues. ' मनस्विन् *m.*, Expl:—प्रशस्तं मनोऽस्त्यस्य, 'High minded.' 'Strong-

minded.' '*Cf.* Pâṇi. V. 2. 121. "अस्मायामेधास्रजो विनिः" 'After a stem ending in अस्, and after माया, मेधा and स्रज् comes the affix विनि (विन्) in the sense of मतुप् (possessive affixes indicating greatness, deprecation, praise &c). *Vide* Si. Kau. "भूमनिन्दाप्रशंसासु नित्ययोगेऽतिशायने । संबन्धेऽस्तिविवक्षायां भवन्ति मतुबादयः". Translate:—'After having seen, with a side-long glance her natural beauty covetingly marked even by principal gods like ब्रह्मा, that strong-minded prince, endowed with special virtues, considered the following about her, simply by his mind, of high character.'

St. 7. प्रसीद—Construe प्रसीद ते वदनामृतांशुः अखण्डं ताराधिपं एवं मा परिभूद् इति तारततिः प्रियायाः दीप्रनखच्छलेन पादे पतिता इव. अखण्डं—Analyse अविद्यमानः खण्डः यस्य स अखण्डः तं अखण्डं, 'Not frgmentary.' 'Entire.' 'Whole.' ताराधिपं—Analyse ताराणां अधिपः ताराधिपः तं तादृशं, 'The ruler of the stars.' 'The moon.' वदनामृतांशुः—Analyse अमृताः अंशवः यस्य स अमृतांशुः । वदनमेव अमृतांशुः वदनामृतांशुः, 'The face-moon.' तारततिः—Analyse ताराणां ततिः तारततिः, 'A cluster of stars.' दीप्र°—Analyse दीप्राणि च तानि नखानि च दीप्रनखानि तेषां छलः तेन तादृशेन, 'Under the plea of bright nails.' दीप्र—'Bright,' 'brilliant.' *Cf.* Pâni. III. 2. 167. "नमिकम्पिस्म्यजसकमहिंसदीपो रः," 'The affix र comes in the sense of 'the agent having such a habit &c' after the verbs नम् 'to bow,' कम्प् 'to shake,' स्मि 'to smile,' अजस् 'not to cease,' कम् 'to desire,' हिंस् 'to injure,' and दीप् 'to shine.' Thus, नम्रं काष्ठं 'soft wood;' कम्प्रा शाखा 'shaking branch;' स्मेरं मुखं 'smiling face;' अजस्रं जुहोति 'he sacrifices perpetually;' कम्रा युवतिः 'a beautiful maiden;' हिंस्रं रक्षः 'the injuring राक्षस;' दीप्रं काष्ठं 'brilliant wood.' प्रसीद—'Be kind: let not thy face-moon thus bring disgrace on the entire ruler of the stars.' 'With this thought the cluster of stars, as it were, prostrated before the feet of my beloved under the plea of bright nails.'

St. 8. कृष्ट्वा–Construe कृशवृत्तिमध्यं नितान्तं कृष्ट्वा गुर्वी श्रोणिः मास्म च्छिनद् इति प्रचिन्त्य विधात्रा तदूरुद्वयशातकौम्भस्तम्भद्वयेन धृता इव. कृशवृत्तिमध्यं–Analyse कृशा वृत्तिर्यस्य तत् कृशवृत्ति । कृशवृत्ति च मध्यं च कृशवृत्तिमध्यं, 'Naturally thin round waist.' तदूरुद्वय°—Analyse ऊर्वोर्द्वयं ऊरुद्वयम् । तस्याः ऊरुद्वयं तदूरुद्वयम् । तदेव शातकौम्भस्य स्तम्भद्वयं तदूरुद्वयशातकौम्भस्तम्भद्वयं तेन तादृशेन, 'By means of a pair of golden props made of her two thighs'. शातकौम्भ *n*. Expl:- शतकुम्भे पर्वते भवं शातकौम्भं, 'Gold.' *Cf.* Pâṇi. IV. 3. 53. "तत्र भवः," 'An affix ठञ् comes after a word in the 7th case in construction, in the sense of 'who stays there.' Also VII. 3. 20. 'अनुशतिकादीनां च,' 'Before a Taddhita affix having an indicatory ञ्, ण् or क् the वृद्धि

is substituted before the first vowel of both members of the compounds अनुशतिक &c.' According to the list given in the अनुशतिकगण the formation should be शतकुम्भे भवं शातकौम्भं and not शातकुम्भम्. क्षीरस्वामी one of the oldest commentators on अमरकोश also supports the reading of our Mss. A. B. C. कृष्ट्वा—'After having exceedingly lessened (or tightened) the naturally thin round waist, with the thought that the large hips should not be separated from it, the Creator supported it, as it were, by means of a pair of golden props made of her two thighs.'

St. 9. तत्—Construe सोष्मं प्रकृत्या कठिनं स्तनयोर्द्वयं यत् तापं तनोति तदस्तु । अनिन्द्यवृत्तेः [अस्याः] मध्यस्थमपि एतद् वलित्रयं मां दहति इति चित्रं. सोष्मं—Analyse उष्मेण सह सोष्मं, ' Warm.' मध्यस्थं—Analyse मध्ये तिष्ठतीति मध्यस्थं, 'Standing or being in the middle.' ' Neutral,' ' Belonging to neither party or both parties'. अनिन्द्यवृत्तेः—Analyse अनिन्द्या वृत्तिर्यस्याः सा अनिंद्यवृत्तिस्तस्याः तादृश्याः, ' Of a faultless conduct.' ' Of a faultless mode of life.' वलित्रयं -Analyse वलीनां त्रयं वलित्रयं, ' A collection of three natural folds or lines on the skin of the belly.' Translate:— 'Let it be that the pair of breasts, naturally hard and warm, drag (or push) me to burning pain; but that these natural folds on the skin of the belly of her of faultless conduct, though standing in the middle (neutral or indifferent) burn me is (no doubt) a wonder.'

St. 10. स्तनौ—Construe सुदत्याः निःशेषवक्षस्तटबद्धबिम्बौ स्तनौ कुम्भप्रतिमौ नु । नवयौवनस्य पीनौ पिण्डौ शरीराद् अतिरिक्तवन्तौ न्यस्तौ नु. कुम्भप्रतिमौ— Analyse कुम्भौ प्रतिमा प्रतिबिम्बं ययोस्तौ तादृशौ, ' Reflected images of pitchers. ' सुदत्याः—Analyse शोभनाः दन्ताः यस्याः सा सुदती तस्याः सुदत्याः, 'Of one having a beautiful set of teeth.' निःशेष°—Analyse निःशेषो यो वक्षसः तटः तस्मिन् बद्धौ बिम्बौ याभ्यां तौ तादृशौ, 'The orbs of which have been fixed on the entire surface of the chest.' नवयौवनस्य—Analyse नवं च तद् यौवनं च नवयौवनं तस्य तादृशस्य, ' Of the fresh youth. ' अतिरिक्तवन्तौ—Analyse अतिशयेन रिक्तवन्तौ अतिरिक्तवन्तौ. ' Left with or as a surplus. ' ' Left apart. ' ' Redundant. ' सुदत्याः निःशेषवक्षस्तटबद्धबिम्बौ स्तनौ कुम्भप्रतिमौ नु—'Are these breasts of the bride, having beautiful set of teeth, the orbs of which have been fixed on the entire surface of the chest, the reflected images of pitchers ?' नवयौवनस्य पीनौ पिण्डौ शरीराद् अतिरिक्तवन्तौ न्यस्तौ नु—' Or are these the fleshy lumps (or balls) of fresh youth kept aside from the body as being redundant portions ? '

St. 11. विभाति—Analyse तन्व्याः शरीरजन्मानलधूमरेखा नवरोमराजिः अन्योन्यबाधिस्तनमण्डलस्य मध्यस्य धात्रा विहिता सीमेव विभाति. *Cf.* Ku. I. 38, 39, 40. तस्याः प्रविष्टा नतनाभिरन्ध्रं रराज तन्वी नवरोमराजिः । नीवीमतिक्रम्य सितेतरस्य तन्मेखलामध्यमणेरिवार्चिः ॥ ३८ ॥ मध्येन सा वेदिविलग्नमध्या वलित्रयं चारु बभार बाला । आरोहणार्थं नवयौवनेन कामस्य सोपानमिव प्रयुक्तम् ॥ ३९ ॥ अन्योन्यमुत्पीडयदुत्पलाक्ष्याः स्तनद्वयं पाण्डु तथा प्रवृद्धम् । मध्ये यथा श्याममुखस्य तस्य मृणालसूत्रान्तरमप्यलभ्यम् ॥ ४० ॥ नवरोमराजिः—Analyse नवा रोम्णां राजिः नवरोमराजिः, 'The line of the fresh bodily hair.' शरीर°—Analyse शरीरे जन्म यस्य स शरीरजन्मा । शरीरजन्मा चासौ अनलश्च शरीरजन्मानलः तस्य धूमस्य रेखा शरीरजन्मानलधूमरेखा, 'A line of smoke of the fire in the form of the body-born' i. e. Káma. अन्योन्य°—Analyse स्तनयोः मण्डलं स्तनमण्डलम् । अन्योन्यं बाधते इति अन्योन्यबाधि । अन्योन्यबाधि च तद् स्तनमण्डलं च अन्योन्यबाधिस्तनमण्डलं तस्य तादृशस्य, 'Of the orbs of breasts that press each other.' विभाति—'A row of the fresh hair on the body of the beautiful girl which was a line of smoke of the fire in the form of the body-born (i. e.Káma) seems, as it were, a boundary made by the Creator, of the middle part of the orbs of breasts which were pressing each other.'

St. 12. याति—Construe विवृद्धदीप्तिः एष अङ्गदोऽपि यत्र न्यसनेन अनङ्गदत्वं याति । चारुप्रकोष्ठस्य भुजद्वयस्य मदनस्य दाने तथा हि शक्तिः. अङ्गदः, Expl:—अङ्गं दयते । दायति द्यति वा इत्यङ्गदः. Either derived from दे *vt.* I A. (अनिट्) 'To protect', 'to guard,' or from दै *vt.* or *vi.* I. P. (अनिट्) 'To purify 'to cleanse', or from दो *vt.* 4. P. (अनिट्) 'To cut.' 'To mow'. *Cf.* Páṇi. III. 2. 3. विवृद्धदीप्तिः—Analyse विवृद्धा दीप्तिर्यस्य स विवृद्धदीप्तिः, 'Having the splendour enhanced.' अनङ्गदत्वं—Analyse न अङ्गदः अनङ्गदः तस्य भावः अनङ्गदत्वम् । इत्यर्थेन विरोधः । 'Absence of अङ्गद (arm-let).' अनङ्गं मदनं ददातीति अनङ्गदः तस्य भावः अनङ्गदत्वम् । इत्यर्थेन विरोधपरिहारः । 'The condition of exciting passion.' चारुप्रकोष्ठस्य—Analyse चारुः प्रकोष्ठः यस्य स चारुप्रकोष्ठः तस्य तादृशस्य, 'Of one having beautiful fore-arms.' भुजद्वयस्य–Analyse भुजयोर्द्वयं भुजद्वयं तस्य तादृशस्य, 'Of the pair of arms.' याति—'Even the arm-let, with its splendour enhanced attains the state of exciting love by being placed on her arms; for that pair of arms, having beautiful fore-arms, possesses such power in rousing passion.'

St. 13. वक्त्रेन्दु°—Construe चन्द्रः अस्याः वक्त्रेन्दुलीलां अनुयातुं कलान्तराणि प्रतिपद्य पूर्णोऽपि साधर्म्यविशेषशून्यः [सन्] शोकादिव क्रमेण हानिं याति. वक्त्रेन्दुलीलां—Analyse वक्त्रमेव इन्दुः वक्त्रेन्दुः तस्य लीला वक्त्रेन्दुलीला तां तादृशीं. 'The play of the face-moon.' कलान्तराणि—Analyse अन्याः कलाः कलान्तराणि, 'Different digits or different phases.' साधर्म्य°—Analyse साध-

र्म्यस्य विशेषः साधर्म्यविशेषः तेन शून्यः साधर्म्यविशेषशून्यः, 'Void of the excellence of common character.' 'Void of the excellence of the community of property (or common property).' क्रमेण शोकाद् हानिं यातीव—' Gradually he goes to decay as if through grief.' वक्त्रेन्दु°—'In order to imitate the play of her face-moon, the moon, having attained the different phases and thus though full, being void of the excellence of the common property (with her face), gradually goes to decay as if through grief.'

St. 14. मृगाङ्गनानां—Construe पूर्वं मृगाङ्गनानां नयनानि नीलानि नीरजानि च विधाय कृतप्रयोगेण विधात्रा आयताक्ष्याः नेत्रद्वयं पुनः सृष्टं नु मृगाङ्गनानां—Analyse मृगानां अङ्गनाः मृगाङ्गनाः तासां मृगाङ्गनानां, 'Of the female antelopes.' नीरजानि—Analyse नीराज्जलाज्जातानि नीरजानि, 'Sprung from water (i. e. lotuses).' कृतप्रयोगेणः—Analyse कृतः प्रयोगः येन स कृतप्रयोगः तेन तादृशेन, 'By one who had made the experiments.' नेत्रद्वयं—Analyse नेत्रयोर्द्वयं नेत्रद्वयं, 'A pair of eyes.' आयताक्ष्याः—Analyse आयते अक्षिणी यस्याः सा आयताक्षी तस्याः आयताक्ष्याः, 'Of the long-eyed damsel.' मृगाङ्गनानां—' First, after having created the eyes of the female-deer and then the blue-lotuses sprung from water, was it that the pair of eyes of that long-eyed damsel was again created by the Creator who had (already) made the experiments ?'

St. 15. अन्वेति—Construe अस्याः कमनीयं आयतनम्रलेखं भ्रुवोर्युग्मं हरेण रोषेण मध्ये कृत्तस्य मन्मथकार्मुकस्य छेदद्वयं कान्त्या अन्वेति. आयतनम्रलेखं—Analyse आयता नम्रा लेखा यस्मिन् तद् आयतनम्रलेखं, 'The lines in which were long and bent down at points.' छेदद्वयं—Analyse छेदस्य द्वयं छेद्द्वयं, 'A pair of the portion that was cut.' मन्मथ°—Analyse मन्मथस्य कार्मुकं मन्मथकार्मुकं तस्य तादृशस्य, 'Of the bow of the god of love.' कार्मुक *n.*, Expl:—कर्मणे प्रभवतीति कार्मुकं, 'A bow.' *Cf.* Páṇi. V. 1. 103. "कर्मणि उकञ्" 'The affix उकञ् (उक) comes after the word कर्मन् in the same sense of 'able to effect that.' This debars ठञ्. As कर्मणे प्रभवति = कार्मुकं धनुः. This word कार्मुकं means always a 'bow,' and is never employed to designate anything else. अन्वेति—' Her charming pair of eyebrows the lines in which were long and bent down at points, imitates, in loveliness, two pieces of the bow of the god of love, cut down in the middle by S'iva in wrath.'

St. 16. असर्पतां—Construe अस्याः भ्रुवौ आपतितालकान्तपर्यन्तकान्ति श्रुतिमूलं अक्ष्णोः तरलत्वं वक्तुं असर्पतां नु । इमे दृष्टी भ्रूयुग्मकौटिल्यं वक्तुं असर्पतां नु. आपतिताल°—Analyse अलकानां अन्ताः अलकान्ताः । आपतितानां अल-

कान्तानां पर्यन्ता कान्तिः यस्य तद् आपतितालकान्तपर्यन्तकान्ति, 'Displaying the splendour extending to the ends of hair which were hanging down.' श्रुतिमूलं—Analyse श्रुत्योर्मूलं श्रुतिमूलं, 'Root of the ears.' भ्रूयुग्मकौटिल्यं—Analyse भ्रुवोर्युग्मं भ्रूयुग्मं तस्य कौटिल्यं भ्रूयुग्मकौटिल्यं 'Curliness or crookedness of the pair of eyebrows.' कौटिल्यं, Expl:—कुटिलस्य भावः कौटिल्यं, 'Crookedness or curliness of hair.' अस्याः भ्रुवौ आपतितालकान्तपर्यन्तकान्ति श्रुतिमूलं अक्ष्णोः तरलत्वं वक्तुं असर्पतां नु—'Was it that her eyebrows came to the roots of her ears, having the splendour extending to the ends of hair hanging down, in order to tell the tremulousness of the eyes ?' इमे दृष्टी भ्रूयुग्मकौटिल्यं वक्तुं असर्पतां नु—'Or was it that yonder two eyes of hers came there to speak of the crookedness of the pair of eyebrows ?'

St. 17. तन्व्याः—Construe तन्व्याः मनोज्ञस्वरनैपुणेन विनिर्जितः रोषविलोहिताक्षः अन्यपुष्टः शोकेन प्रसक्तचिन्ताहितं कार्ष्ण्यं वहतीति मन्ये *Cf.* Ku. I. 45. "स्वरेण तस्याममृतस्रुतेव प्रजल्पितायामभिजातवाचि । अप्यन्यपुष्टा प्रतिकूलशब्दा श्रोतुर्वितन्त्रीरिव ताड्यमाना ॥" मनोज्ञस्वर°—Analyse मनोज्ञश्चासौ स्वरश्च मनोज्ञस्वरः तस्मिन् नैपुणं तेन तादृशेन, 'By reason of the proficiency in the sweet charming voice.' रोष°—Analyse रोषेण विलोहिते अक्षिणी यस्य स रोषविलोहिताक्षः, 'With his eyes red from anger.' प्रसक्त°—Analyse प्रसक्ता या चिन्ता तया आहितं प्रसक्तचिन्ताहितं, 'Brought on by the constant anxiety.' अन्यपुष्टः—Analyse अन्यैः काकादिभिः पुष्टः अन्यपुष्टः 'Nourished by strangers'. 'Fostered'. 'The Indian cuckoo.' कार्ष्ण्यं, Expl:- कृष्णस्य भावः कार्ष्ण्यं, 'Black colour'. 'Blackness.'. Translate:—'Being entirely vanquished (or eclipsed) by reason of the proficiency in sweet charming voice of the beautiful damsel the cuckoo, I think, wears the black colour, through grief, brought on by constant (heart-corroding) anxiety.'

St. 18. पुष्पायुधः—Construe सीताकृति रत्नं वीक्ष्य पुष्पायुधः स्वात्मनि शस्त्रपातान् कुर्वीत । यदात्मयोनेरायुधानां मयि तीव्रा व्यापृतिः तन्न चित्रीयते. *Cf.* Ku. VII. 67. "न नूनमारूढरुषा शरीरमनेन दग्धं कुसुमायुधस्य । व्रीडादमुं देवमुदीक्ष्य मन्ये संन्यस्तदेहः स्वयमेव कामः" ॥ पुष्पायुधः—Analyse पुष्पाण्येव आयुधं यस्य स पुष्पायुधः, 'Flower-armed god.' शस्त्रपातान्—Analyse शस्त्राणां पाताः शस्त्रपाताः तान् तादृशान्, 'Strokes or fall of weapons.' सीताकृति—Analyse सीतायाः आकृतिः यस्मिन् तत् सीताकृति, 'Having the form of Sità.' चित्रीयते—*Denom. 3rd per. sing.* (चित्रमाश्चर्यं करोति) 'To cause wonder.' 'To wonder.' सीताकृति रत्नं वीक्ष्य पुष्पायुधः स्वात्मनि शस्त्रपातान् कुर्वीत—'After seeing the jewel in the form of Sità the flower-armed god should fitly direct the strokes of weapons towards

himself.' यदात्मयोनेरायुधानां मयि तीव्रा व्याप्टतिः तन्न चित्रीयते—'That there should be a fierce hurling of weapons of the self-born (i. e. Kàma) on me is no matter for wonder.'

St. 19. सति—Construe तस्य अतिगुरुप्रतर्के चेतसि सत्यथ नरेन्द्रः मुनिं प्राह स्म। भवतः स्नुषा तीर्थादनूनौ पादौ प्रणम्य शुद्धान्तमुपैतीति. अतिगुरुप्रतर्के—Analyse अतिशयितः गुरुः प्रतर्कः यस्मिन् तत् अतिगुरुप्रतर्कं तस्मिन् तादृशे, 'Having very great serious thoughts.' नरेन्द्रः—Analyse नराणां इन्द्रः नरेन्द्रः 'The lord of people.' तीर्थात्, Expl:—तीर्यते इति तीर्थं or तीर्यते अनेन वा तीर्थं तस्मात् तादृशात्, 'From a holy place.' Derived from तॄ vt. 1. P. (सेट्) 'To cross over.' *Cf.* Uṇàdisûtra "पातॄतुदिवचिरिचिसिचिभ्यस्थक्." स्नुषा, Expl:—स्नौतीति स्नुषा, 'A daughter-in-law.' Derived from स्नु vi. 2. P (सेट्) 'To drip,' 'to trickle,' 'to flow.' *Cf.* Unádisûtra "स्नुव्रश्चिकृत्यृषिभ्यः कित्." तस्य अतिगुरुप्रतर्के चेतसि सत्यथ नरेन्द्रः मुनिं प्राह स्म—'When such (as described before) serious thoughts were passing in his mind, the lord of the people spoke the following words to the sage.' भवतः स्नुषा तीर्थादनूनौ पादौ प्रणम्य शुद्धान्तमुपैतीति—'Your daughter-in-law saluting your feet, not inferior to a sacred pool, will proceed to the inner apartment of the palace.'

St. 20. कलत्र—Construe कलत्रभारेण तथा कुचद्वयस्य स्थाम्ना मन्थरविक्रमायास्तस्याः गतिमन्थरत्वे सोऽसौ राजपुत्रोऽपि तृतीयहेतुरासीत्. कलत्रभारेण—Analyse कलत्रस्य भारः कलत्रभारः तेन तादृशेन, 'By the burden of the hip and loins.' कलत्र *n.*, Expl:—गडति गड्यते वा इति कलत्रं. Derived from गड् *vt.* 1 P. (सेट्) 'To sprinkle,' 'to water,' 'to bear,' 'to carry.' *Cf.* Uṇádisûtra "गडेशदेश्च कः" इत्यत्रन्। डलयोरेकत्वम्। कलं त्रायते वा or कडति कड्यते वा. Derived from कड् *vi.* 1. P. (सेट्) 'To be intoxicated,' 'to be mad.' बाहुलकादत्रन्. *Vide* रभसः, "दुर्गस्थाने नृपादीनां कलत्रं श्रोणिभार्ययोः." कुचद्वयस्य—Analyse कुचयोः द्वयं कुचद्वयं तस्य तादृशस्य, 'Of the pair of breasts.' स्थाम्ना—'By the weight.' 'By the force.' 'By the power.' मन्थरविक्रमायाः—Analyse मन्थरः मन्दः विक्रमो गमनं यस्याः सा मन्थरविक्रमा तस्याः मन्थरविक्रमायाः, 'Of one having a gentle gait.' गतिमन्थरत्वे—Analyse गतेः मन्थरत्वं गतिमन्थरत्वं तस्मिन् तादृशे, 'Slowness of walking (or moving).' राजपुत्रः—Analyse राज्ञः पुत्रः राजपुत्रः, 'A prince.' तृतीयहेतुः—Analyse तृतीयश्चासौ हेतुश्च तृतीयहेतुः, 'Third object.' 'Third cause.' Translate:—'To the slowness of walking of her, whose gait of moving was gentle, by reason of the burden of the hip and loins, as well as by the weight of the pair of her breasts, might also be added (or attributed) this prince, as the

third cause.' Because her mind was absorbed in this beautiful prince she was walking slowly that she might see him over and over again.

St. 21. अनुव्रजन्तं—Construe अनुव्रजन्तं परिवारवर्गं तं किञ्चित् प्रव्याहरन्ती तिर्यग्विवृत्ताननचन्द्रबिम्बा अर्धनिरीक्षितेन रामं जघान किल नाम. परिवारवर्गं—Analyse परिवाराणां वर्गः परिवारवर्गः तं तादृशं, 'A multitude of retinue.' 'A class of retinue.' तिर्यग्विवृत्ता°—Analyse तिर्यग् विवृत्तं आननमेव चन्द्रबिम्बं यया सा तिर्यग्विवृत्ताननचन्द्रबिम्बा, 'Having the disc of the face-moon turned behind a little.' अर्धनिरीक्षितेन—Analyse अर्धं च तन्निरीक्षितं च अर्धनिरीक्षितं तेन तादृशेन, 'By half a glance (i. e. by a side-long glance).' Translate:—'Verily addressing something to the multitude of retinue that was walking behind her, she, it is said, with the disc of her face-moon turned behind a little, struck Ràma with her side-long glance.'

St. 22. तस्यां—Construe राघवाभ्यां सह गतायां तस्यां भुवो भर्ता तं संयमिनं ततः विप्रैः ततस्य सत्रस्य अकृशं ऋद्धिसारं द्रष्टुं स्वयं निनाय. राघवाभ्यां, Expl:—रघोः अपत्यं पुमांसौ राघवौ ताभ्यां राघवाभ्यां, 'In company with the descendants of Raghu.' ऋद्धिसारं—Analyse ऋद्धेः सारः ऋद्धिसारः तं तादृशं, 'The essence of his prosperity.' 'The essence of his Royal Fortune.' अकृशं—Analyse न कृशः अकृशः तं अकृशं, 'Not decreased or lessened.' 'Full.' तस्यां—'When she departed, the lord of the earth himself took that sage accompanied by the two descendants of Raghu, from there to see the undiminished essence of the prosperity of the continued sacrificial session performed by the sacrificial priests.'

St. 23. दूरः—Construe देहेन दूरोऽपि वियोगवह्नेः प्रवर्धिताधिः स्फुटतीति भीतः [सन्] तद्रक्षणायैव कृतप्रयत्नो रामस्तस्या हृदयं न मुमोच. वियोगवह्नेः—Analyse वियोगरूपो वह्निर्वियोगवह्निस्तस्मात् तादृशात्, 'From the fire in the shape of separation.' प्रवर्धिताधिः—Analyse प्रवर्धितश्चासौ आधिश्च प्रवर्धिताधिः 'The mental agony which was made to grow.' तद्रक्षणाय—Analyse तस्य रक्षणं तद्रक्षणं तस्मै तद्रक्षणाय, 'For its preservation.' 'In order to protect it.' कृतप्रयत्नः—Analyse कृतः प्रयत्नः येन स कृतप्रयत्नः, 'One who has made efforts.' दूरः—'Though standing at a distance, with his body, being afraid lest the mental agony, which was fed by the fire of separation, would issue forth (or be developed), Ràma, who had made efforts only for its preservation, did not leave her heart.'

St. 24. याते—Construe नयनाभिरामे रामे याते च शून्याः दिशो दृष्ट्वा फलं किमस्ति इतीव पद्मायतलोचनायाः विलोचने नेत्रजलं रुरोध. नयनाभिरामे—Analyse

नयनयोः अभिरामः नयनाभिरामः तस्मिन् तादृशे, 'Delightful (or pleasing) to the eyes.' पद्मायतलोचनायाः—Analyse पद्ममिव आयते लोचने यस्याः सा पद्मायतलोचना तस्याः पद्मायतलोचनायाः, 'Having the eyes long like a lotus.' नेत्रजलं—Analyse नेत्रयोर्जलं नेत्रजलं, 'Eye-water (i. e. tears).' याते—'When Ráma, the delightful object to her eyes, had departed, what was the use of seeing the vacant quarters ? With this thought, as it were, the flow of tears in her eyes obscured her sight who had eyes long like a lotus.'

St. 25. कृते—Construe मया [वलयेन] पाणिग्रहणे कृतेऽपि इयं बाला परत्र [रामे] आहितरागवृत्तिर्जाता इति कृशाङ्ग्याः तस्याः वलयं रोषेण यथा [इव] कराग्रं ससर्ज. पाणिग्रहणे—Analyse पाणेः ग्रहणं पाणिग्रहणं तस्मिन् तादृशे, 'Taking by the hand.' 'Taking hold of the hand.' 'Marrying.' 'Marriage' (the joining of the bride and bride-groom's hands forming part of the ceremony). परत्राहितरागवृत्तिः—Analyse परत्र रामे आहिता रागस्य वृत्तिर्यया सा परत्राहितरागवृत्तिः, 'The force or action of whose love was directed elsewhere' (i. e. towards Ráma). वलय *n*.—Is here equivalent to विवाहकौतुकं or मङ्गलकङ्कणं or कङ्कणसूत्रं. It is a thread-ring worn by the bride-groom round the wrist before the beginning of the marriage ceremony. *Cf.* अश्वलायनगृह्यपरिशिष्ट, Bib. Ind. series, p. 287. "अथ वधूवरौ स्वशेखरपुष्पं क्षीरघृतेनाघ्राय्य परस्परतिलकं कुरुतः कण्ठे स्रजश्चासुञ्चतः कौतुकसूत्रं च करे बध्नीयाताम्. *Cf.* also Náráyaṇa Bhaṭṭa's प्रयोगरत्नाकर under कौतुकविधिः, Poona, edi. p. 23. No express injunctions are prescribed as to the number of days that it should be worn after the marriage ceremony. It is genearlly taken away after the third day since the celebration of the marriage. It might, however, be worn for three or twelve days or even for a year, which is the longest term prescribed for the married couple to observe ब्रह्मचर्य or celibacy after the marriage rite. *Cf.* As'valáyana G*ri*hya Sûtra, I, Adh. 8, Kan*di*ká 10, 11, 12, "अक्षारालवणाशिनौ ब्रह्मचारिणावलंकुर्वाणावधःशायिनौ स्यातम्" ॥ १० ॥ "अत ऊर्ध्वं त्रिरात्रं द्वादशरात्रं" ॥ ११ ॥ "संवत्सरं वैक ऋषिर्जायत इति" ॥ १२ ॥ 'From that time they should eat no saline food, they should be chaste, wear ornaments, sl ep on the ground three nights or twelve nights;' 'or one year (according to) aome (teachers); thus, they say, a *Rishi* will be born (as their son).' कृशाङ्ग्याः—Analyse कृशान्यङ्गानि यस्याः सा कृशाङ्गी तस्याः तादृश्याः, 'Of the girl with a slender shape (or form).' कराग्रं—Analyse करस्य अग्रं कराग्रं, 'The extremity of the hand.' 'Fingers.' Translate:—'Though I have taken hold of her hand (in marriage) yet this young damsel has transferred her

feeling of love elsewhere; ' ' with this thought the thread-ring on the wrist of that slender-shaped girl allowed itself to fall from her fingers as if from anger. '

St. 26. संताप°—Construe सन्नताङ्ग्याः हृदि कामाहितः संतापवह्निः खेदविलोहितेन नेत्रद्वयेन बहिःप्रवृत्तज्वालावलिरिव सखीभिः संविविदे. संताप°—Analyse संतापस्य वह्निः संतापवह्निः, ' Fire produced from great heat (or affliction). ' Fire produced from exciting passion.' सन्नताङ्ग्याः—Analyse सन्नतानि अङ्गानि यस्याः सा सन्नताङ्गी तस्याः सन्नताङ्ग्याः, ' Of her whose round limbs were gracefully bent down (or stooping).' कामाहितः—Analyse कामेन आहितः कामाहितः, ' Placed by the god of love'. Put in by the god of love. ' खेद°—Analyse खेदेन विलोहितं खेदविलोहितं तेन तादृशेन, ' By it red with grief.' नेत्रद्वयेन—Analyse नेत्रयोर्द्वयं नेत्रद्वयं तेन तादृशेन, ' By the pair of her eyes. ' बहिःप्रवृत्त°—Analyse बहिः प्रवृत्ता ज्वालानां आवलिर्यस्य स बहिःप्रवृत्तज्वालावलिः, ' Having the line of flames burst out. ' Translate:—'The fire of exciting passion, put by the god of love in the heart of her, having graceful limbs, and having the line of flames burst out, as if by the pair of her eyes red with grief, was discovered by her female friends.'

St. 27. याता—Construe अङ्गजाग्नितप्ते तद्धृदये चिरं निवासात् सा तानवं याता नु । उत स्वकीये हृदि निविष्टं तं ऊढ्वा श्रमजं तनुत्वं गता नु. तानव *n.*—'Thinness. ' ' Spareness. ' अङ्गज°—Analyse अङ्गाज्जातः अङ्गजः । अङ्गजश्चासौ अग्निश्च अङ्गजाग्निः तेन तप्तं तस्मिन् तादृशे, ' Heated by the fire sprung from intoxicating passion or love. ' तद्धृदये—Analyse तस्य हृदयं तद्धृदयं तस्मिन् तद्धृदये रामहृदये, ' In his heart, ' (i. e. in the heart of Ràma). श्रमजं—Analyse श्रमाज्जातं श्रमजं, ' Consequent on labour (or exhaustion).' अङ्गजाग्नितप्ते तद्धृदये चिरं निवासात् सा तानवं याता नु—' Was it that she attained thinness (or emaciation) from a long stay in his (Ràma's) heart heated by the fire sprung from intoxicating passion ?' उत स्वकीये हृदि निविष्टं तं ऊढ्वा श्रमजं तनुत्वं गता नु—' Or bearing him in her own heart, who had already entered it, has she attained spareness consequent on labour ?'

St. 28. दूरे —Construe परिकल्पवृत्त्या रामो दूरेऽपि अस्मिन् [मम हृदये] दृश्यते किं । अथ वा स्थितेऽपि [रामे] मे पापाद् [रामस्य] प्रवासः प्रतिभाति किं । इति तस्याः विविधः विकल्पः आस. परिकल्पवृत्त्या—Analyse परिकल्परूपा संकल्परूपा वृत्तिः चित्तवृत्तिः परिकल्पवृत्तिः तया तादृश्या, 'By the force of fancy.' 'By the strength of will. ' परिकल्पवृत्त्या रामो दूरेऽपि अस्मिन् [मम हृदये] दृश्यते किं—' Is Ràma seen in this heart of mine, though at a distance simply by the strength of will ?' अथ वा स्थितेऽपि रामे मे पापाद् रामस्य प्रवासः

प्रतिभाति किं—' Or though he is present (in my heart), is it, through sin, that it seems to me that he is abroad (or is away from me) ?' इति तस्याः विविधः विकल्पः आस—' Such was her fancy of various forms. '

St. 29. मृदु°—Construe मृदुप्रवालास्तरणेऽपि शिलातले सा तन्वी पुष्पकेतोः असृक्स्रवार्द्रे शरतल्पमध्ये वर्तमानेव धृतिं नैव सिषेवे. मृदु°—Analyse मृदवश्च ते प्रवालाश्च मृदुप्रवालाः तेषां आस्तरणं तस्मिन् तादृशे, ' On the bed of soft new leaves. ' *Cf.* R. VIII. 57. "नवपल्लवसंस्तरेऽपि ते." These fresh leaves have also a reddish tinge and look like blood. शिलातले—Analyse शिलायाः तलं शिलातलं तस्मिन् तादृशे, ' On a marble slab. ' असृक्स्रवार्द्रे—Analyse असृजां or अस्नां स्रवः । असृक्स्रवः तस्मिन् तादृशे, 'Wet (or moist) by the dripping (or trickling) of blood. ' शरतल्पमध्ये—Analyse शराणां तल्पः शरतल्पः तस्य मध्ये शरतल्पमध्ये, ' In the middle of the couch of the arrows. ' पुष्पकेतोः—' Of the god of love. ' मृदु°—' That delicate damsel, though lying on a bed of soft new leaves, spread on a marble slab, did not, at all get ease, as if, lying on the Cupid's sofa, made of arrows, wet by the dripping of blood.'

St. 30. तुषार°—Construe तुषाररश्मेः [चन्द्रस्य] उदयेऽपि तस्याः नेत्रोत्पलं मुखच्छद्मनि चन्द्रे दीर्घकालं अभ्यासतो नु प्रियचिन्तया नु नो मुकुलीबभूव. तुषाररश्मेः—Analyse तुषाराः रश्मयो यस्य स तुषाररश्मिः तस्य तादृशस्य, 'Having cool rays' (i. e. the moon). नेत्रोत्पलं—Analyse नेत्रमेव उत्पलं नेत्रोत्पलं 'Eye-lotus.' मुकुलीभू—'To close.' 'To contract.' मुखच्छद्मनि—Analyse मुखमेव छद्म मुखच्छद्म तस्मिन् मुखच्छद्मनि, ' Under the plea of the face.' ' In the guise (or garb) of the face. ' दीर्घकालं Analyse दीर्घश्चासौ कालश्च दीर्घकालः तं यथा स्यात्तथा, ' For a long time.' प्रियचिन्तया—Analyse प्रियस्य चिन्ता प्रियचिन्ता तया प्रियचिन्तया, ' On account of thinking of her husband.' ' By reason of reflecting on her husband.' Translate:–' Her eye-lotus did not close even after the rise of the cool-rayed moon, either through the long practice of looking at the moon in the guise of her face, or on account of the thoughts of her husband.'

St. 31. ससीकरं—Construe सखीभिः नताङ्ग्याः हृदये न्यस्तं भिन्नस्फटिकावदातं ससीकरं कदल्याः गर्भदलं पुष्पेषुबाणव्रणपट्टशोभां बबन्ध. ससीकरं—Analyse सीकरैः सह ससीकरं, ' Accompained with drizzle.' *Cf.* *Ri*tu. II. 1 "ससीकराम्भोधरमत्तकुञ्जर°—&c." गर्भदलं-Analyse गर्भस्य दलं गर्भदलं, 'A piece torn of the interior part of. ' कदली, Expl:—कन्दते कन्यते वा इति कदली. ' A plantain tree. ' ' A Banana tree. ' Derived from कद् *vt.* or *vi.* 1. A. (सेट्) ' To kill. ' ' To hurt. ' ' To call. ' ' To cry or shed tears. ' *Cf.* Uṇâdisûtra, " वृषादिभ्यश्चित्." Or केन वायुना दल्यते इति कदली

Derived from दल् *vt.* or *vi.* 1. P. (सेट्) 'To break.' 'To split.' To open.' नताङ्ग्याः—Analyse नतानि अङ्गानि यस्याः सा नताङ्गी तस्याः तादृश्याः, 'Of a beautiful lady.' भिन्न°—Analyse भिन्नश्चासौ स्फटिकश्च भिन्नस्फटिकः तद्वद् अवदातं गौरं, 'White like a broken marble.' पुष्पेषु°–Analyse पुष्पेषोः पुष्पधन्वनः बाणः तस्य व्रणः स एव पट्टः तस्य शोभा तां तादृशीं, 'Looking like a bandage tied round the wound of an arrow shot forth by the god of love.' ससीकरं—'A piece accompanied with drizzle, torn of the interior part of a banana tree, and which like a broken marble, which was placed on the heart of that beautiful damsel by her female friends, displayed the beauty of a bandage (or fillet) tied round the wound of an arrow shot forth by the god of love.'

St. 32. कस्यापि-Construe स्वपादसेवाभिरतेऽपि मयि यद्विरागः तत् कस्यापि दृष्ट्या किम् । इतीव तस्याः सन्नूपुरयोः युग्मेन अमन्दं शैथिल्यं अतानि. विरागः—Analyse विगतः रागः विरागः, 'Change of colour (or feeling).' 'Absence of colour.' 'Change of nature.' 'Indifference.' स्वपाद°—Analyse स्वस्य पादौ स्वपादौ तयोः सेवा तस्यां अभिरतः स्वपादसेवाभिरतः तस्मिन् तादृशे, 'Devoted to the service of her own feet.' शैथिल्यं, Expl:—शिथिलस्य भावः शैथिल्यं, 'Looseness.' 'Weakness.' 'Cowardice.' सन्नूपुरौ—Analyse सन्तौ नूपुरौ सन्नूपुरौ, 'Of the beautiful anklets.' अमन्दं—Analyse न मन्दं अमन्दं, 'Not slow.' 'Active.' 'Violent.' 'Important.' स्वपादसेवाभिरतेऽपि मयि यद्विरागः तत्कस्यापि दृष्ट्या किं—'Is it due to the sight of some one (by her) that she is indifferent towards me, though devoted to the service of her feet ?' इतीव तस्याः सन्नूपुरयोः युग्मेन अमन्दं शैथिल्यं अतानि—'With this thought the pair of her good anklets showed great weakness (timidity).'

St. 33. सखी°—Construe सखीसमीपेऽपि सखेदवृत्तिर्दीना वैदेहसुता चन्द्रातपैरपि अनुतापभाजा देहेन कतिचिद् दिनानि कथञ्चिन्निनाय. सखीसमीपे—Analyse सखीनां समीपे सखीसमीपे, 'In the presence of female friends.' सखेदवृत्तिः—Analyse सखेदा वृत्तिर्यस्याः सा सखेदवृत्तिः, 'Having a dejected mood.' चन्द्रातपैः—Analyse चन्द्रस्य आतपाः चन्द्रातपाः तैः तादृशैः, 'By the heat of the moon.' अनुतापभाजा—Analyse अनुतापं भजतीति अनुतापभाक्-ग् तेन तादृशेन, 'By one sharing in the pain (or affliction).' वैदेहसुता—Analyse विदेहानां राजा वैदेहः तस्य सुता वैदेहसुता, 'The daughter of the king of the Videhas. Translate:-'That afflicted daughter of the king of the Videhas, having a dejected mood even in the presence of her female friends, somehow passed some days with her body sharing in the pain caused, even by the heat of the moon.'

St. 34. सार्धं—Construe अथ द्विजैः सार्धं पावनसोमपाननिर्धूतपाप्मानि सत्रनाथे क्षितिक्षितां मुख्ये प्रकृतस्य मखस्य कोटिं वीतविघ्नं ईयुषि [सति सुमंत्रमत.

पुरं प्रपेदे इत्युत्तरेणान्वयः]. पावन°—Analyse पावनश्चासौ सोमश्च पावनसोमः तस्य पानेन निर्धूतः पाप्मा यस्य स तस्मिन् तादृशे, 'Having his sin removed (or shaken off) by the purifying सोम drink.' सत्रनाथे—Analyse सत्रस्य नाथः सत्रनाथः तस्मिन् तादृशे, 'The lord of the sacrificial session.' क्षितिक्षितां—Analyse क्षितिं क्षियन्तीति। अथ वा। क्षितिं क्षयन्ति ईशते इति। क्षितिक्षितो राजानस्तेषां तादृशानां 'Of the rulers of the earth.' 'Of the kings.' वीतविघ्नं—Analyse वीतः विघ्नः यस्मिन् तद् यथा स्यात्तथा, 'In a manner in which the obstacles (or obstructions) have departed.' 'Unobstructedly.' 'Freely.' This and the next verse form a युग्म. For the definition &c, see notes on II. 2. Translate:—'Then, while the lord of the sacrificial session, who was the chief of the rulers of the earth, having his sin removed by the purifying Soma drink, in company with the Brâhmaṇas, unobstructedly attained the eminence in the sacrifice that had been begun,—'

St. 35. जन°—Construe ततः पुरुहूतकल्पः समग्रशक्तिः सुमंत्रसूतः जनाधिनाथः अन्यत् सुतयुग्मं समादाय राज्ञो जनकस्य पुरं प्रपेदे. जन°—Analyse जनानां अधिनाथः जनाधिनाथः 'The lord of the people.' पुरुहूतकल्पः—Analyse पुरुहूताद् ईषन्यूनः पुरुहूतकल्पः, 'Almost like (or nearly equal to) Indra.' समग्रशक्तिः—Analyse समग्रा शक्तिर्यस्य स समग्रशक्तिः, 'Possessing all powers.' सुतयुग्मं—Analyse सुतयोः युग्मं सुतयुग्मं, 'A pair of his sons.' सुमंत्रसूतः—Analyse सुमंत्रः सूतः यस्य स सुमंत्रसूतः. 'Having सुमंत्र for his charioteer.' जन°—'That lord of the people, possessing all powers, with Sumantra for his charioteer, and almost like Indra (in prowess), took with him his two other sons and came to the city of the king जनक.'

St. 36. क्षत्रस्य—Construe क्षत्रस्य अदोषदुष्टं वैवाहिकं नक्षत्रं पुरोहितेनाभिहितं निशम्य वाहितशत्रुवीरो विधिज्ञो विधिं संपादयामास. अदोषदुष्टं—Analyse दोषैर्दुष्टं दोषदुष्टम्। न दोषदुष्टं अदोषदुष्टं, 'Not spoilt (or corrupted) by noxious (or bad) qualities.' वैवाहिकं—Analyse विवाहे साधु वैवाहिकं, 'Belonging (or relating) to marriage.' 'Matrimonial.' वाहित°—Analyse वाहिताः शत्रूणां वीराः येन स वाहितशत्रुवीरः, 'One who has caused to be borne (or conveyed) the warriors of the enemies.' विधिज्ञः—Analyse विधिं जानातीति विधिज्ञः, One who knows the prescribed rules (or forms).' क्षत्रस्य—'Hearing the declaration of the family-priest about the lunar mansion, free from fault, and favourably disposed to marriage of the क्षत्रिय race, the king who knew the prescribed rules and who had caused to be borne the warriors of the enemies, accomplished the rite.'

St. 37. स्नात°—Construe स्नातद्विजारूढमदद्विपेन्द्रस्कन्धस्थकार्तस्वरकुम्भपंक्त्या नृपस्य धिष्ण्ये समन्तात् अच्छेदवत्पावनतीर्थतोये प्रकृते [सति]. स्नात°—Analyse स्नाताश्च ते द्विजाश्च स्नातद्विजाः तैः आरूढाः ये मदद्विपेन्द्राः स्नातद्विजारूढमदद्विपेन्द्राः । स्कन्धेषु तिष्ठन्तीति स्कन्धस्थाः । स्नातद्विजारूढमदद्विपेन्द्राणां स्कन्धस्थाः ये कार्तस्वरस्य कुम्भाः तेषां पंक्तिः तया तादृश्या, 'By the row (or line) of golden pitchers placed on the shoulders of intoxicated mighty elephants on which were mounted the Bráhmannas, purified by ablutions.' धिष्ण्यं, Expl:—धिष्यते धृष्णोति वा धिष्ण्यं, 'A palace.' 'A mansion.' Derived from धिष् *vi.* 3. P. (सेट्) 'To sound, 'to emit a sound,' 'to praise,' Or from धृष् *vi.* or *vt.* 5. P. (सेट्) 'To be bold or confident.' *Cf.* Uṇâdisûtra, "सानसिवर्णसिपर्णसितत्तण्डुलांकुशचपालेल्वलपल्वलधिष्ण्यशल्याः". अच्छेदवत्°—Analyse न छेदः अच्छेदः । अच्छेदः अस्ति यस्य तद् अच्छेदवत् तादृशं पावनं तीर्थतोयं यस्मिन् तत् तादृशे, 'Having the purifying sacred water sprinkled without leaving any space.' This and the next eight verses form a कुलक. For definition &c, see notes on II. 2. Translate:—'When the king's palace had the purifying sacred water sprinkled over without leaving any space all around by the row (or line) of golden pitchers placed on the shoulders of intoxicated mighty elephants on which were mounted the Bràhmaṇas purified by ablutions,—'

St. 38. रथ्यो°—Construe रथ्योभयान्ताहितशातकुम्भकुम्भस्थपङ्केरुहगन्धविद्धे सुगन्धौ कर्पूरकृष्णागरुसारधूपे गगनं तिरोदधाने [सति]. रथ्यो°—Analyse रथ्यायाः उभयान्तौ तयोः आहिताः ये शातकुम्भकुम्भाः तेषु तिष्ठन्तीति रथ्योभयान्ताहितशातकुम्भकुम्भस्थानि यानि पङ्केरुहाणि तेषां गन्धेन विद्धः तस्मिन् तादृशे, 'Penetrated by the sweet scent of the water-growing lotuses lying in the golden jars placed on both the extremities of the street.' सुगन्धौ—Analyse शोभनो गन्धो यस्य स सुगन्धिः तस्मिन् तादृशे, 'In (the fumigation) having a sweet scent.' कर्पूर°—Analyse कर्पूरश्च कृष्णागरुश्च कर्पूरकृष्णागरू तयोः सारस्य धूपः तस्मिन् तादृशे, 'In the fumigation of the essence of camphor and black aloe-wood (or agallochum).' *Cf.* R. VI. 8. "संचारिते चागुरुसारयोनौ धूपे &c." Translate:—'While the sweet scented fumigation issuing forth from the burning essence of black aloe-wood and camphor, penetrated by the sweet scent of the water-growing lotuses in the golden jars placed on both the extremities of the street, obscured the heavenly vault,—'

St. 39. चरत्—Construe नरेन्द्रसूनोः वन्द्याननिःसृतेषु जयघोषणेषु चरत्सु [तस्य] मङ्गलाय च प्रध्मातशंखध्वनिबृंहितेषु ध्वनत्सु तूर्येषु [सत्सु] वन्द्याननिःसृतेषु—Analyse वन्दिनः आननेभ्यः निःसृतानि तेषु तादृतेषु, 'Come out of

the mouths of excellent panegyrists.' नरेन्द्रसूनोः—Analyse नराणां इन्द्रः नरेन्द्रः तस्य सूनुः नरेन्द्रसूनुः तस्य तादृशस्य, 'Of the son of the lord of people.' जयघोषणेषु—Analyse जयस्य घोषणानि जयघोषणानि तेषु तादृशेषु, 'The proclamation of victory.' प्रध्मात°—Analyse प्रध्माताश्च ते शंखाश्च प्रध्मातशंखाः तेषां ध्वनिभिः बृंहितानि तेषु तादृतेषु, 'Swollen by the thundering sound of the conches that were blown out.' *Cf.* R. VI. 9. "प्रध्मातशंखे परितो दिगन्तांस्तूर्यस्वने मूर्छति मङ्गलार्थे." शंख, Expl:—शं खनति जनयति इति शंखः. Derived from खन् *vt.* 1. U. (सेट्) 'To dig.' Or शं खमस्येति वा शंखः or शाम्यत्यलक्ष्मीं वा. Hemàdri explains the word as, शमयत्यमङ्गलमिति शंखः. *Cf.* Uṇádiaûrra "शमेः खः." चरत्—'While the sounds of the proclamation of victory in honour of the son of the lord of the people were spreading after having issued forth from the mouths of excellent panegyrists and while the trumpets were making sounds swollen with the thundering sounds of the conches that were blown for the auspicious event,—'

St. 40. लाजाः—Construe संपादयतोऽपि भृत्यानाहूय लाजाः जलं दर्भं इति प्रसक्तं आविष्कृताम्रेडितशीघ्रनादे आकुलभृत्यवर्गे प्रत्युद्व्रजति [सति]. आविष्कृत°—Analyse आविष्कृतः आम्रेडितस्य शीघ्रनादो येन स तस्मिन् तादृशे, 'Who were making a quick loud noise displaying the repetition of the (same order).' आकुल°—Analyse भृत्यानां वर्गः भृत्यवर्गः। आकुलश्चासौ भृत्यवर्गश्च आकुलभृत्यवर्गः. 'A confused (or disordered) multitude of servants.' भृत्यः, Expl:—भ्रियते इति भृत्यः, A servant.' Derived from भृ *vt.* 1. U. (अनिट्) 'To support,' 'to bear.' *Cf.* Páṇi. III. 1. 112. "भृञोऽसंज्ञायाम्." 'The affix क्यप् is employed after the verb भृञ् 'to bear' when not used as a name.' Thus भृ + क्यप् = भृत्य. लाजाः—'After having called the servants, though performing their duty, when the confused multitude of servants were advancing, incessantly displaying the ripitition of quick loud noise (of the same order) with the words 'Please, get the fried-grain, water, Darbha grass &c,—'

St. 41. ज्ञातुं—Construe यामघटीजलस्य वृत्तिं मुहुर्ज्ञातुं प्रयुक्ते गतागताभ्यां उद्घातनिपातिताध्वमार्गस्थलोकेऽपि नृपदासवृन्दे धावति [सति]. याम°—Analyse यामानां घटी यामघटी तस्याः जलं यामघटीजलं तस्य तादृशस्य, 'Of the water put in a vessel measuring Yàma or three hours,' (i. e. a water-clock, यामघोषा). यामघटी having a small whole at the bottom, is generally placed on the surface of water in a गंगालय in order to measure the auspicious hours of the marriage ceremony. The office

is invariably filled by an astrologer (or ज्योतिषः). उरोघात°—Analyse उरसां घाताः उरोघाताः तैः निपातिताः अध्वनि मार्गस्थानां पथिकानां लोकाः समूहाः येन स तस्मिन् तादृशे, 'Even the clusters of travellers on the road were thrown down by the impact of their breasts.' गतागताभ्यां—Analyse गतं च आगतं च गतागते ताभ्यां गतागताभ्यां, 'By their going and coming.' ज्ञातुं—'When the multitudes of the slaves of the king, employed to know the successive turning of the water of the water-clock, were running and throwing down, with the impact of their breasts, in the confusion of their going and comming, the clusters of travellers on the road,—'

St. 42. आसन्न°—Construe महितो मुहूर्तः आसन्नभूतः। किं तावत् स्थीयते। इति वंशद्वितयस्य वृद्धेषु धीरं रामं सद्यः स्नानाय प्रगल्भं त्वरयत्सु [सत्सु]. वंश°—Analyse वंशस्य द्वितयं वंशद्वितयं तस्य तादृशस्य, 'Of the two families.' महितो मुहूर्तः आसन्नभूतः। किं तावत् स्थीयते—'The right auspicious moment is drawing near; why do you tarry so long ?' इति वंशद्वितयस्य वृद्धेषु धीरं रामं सद्यः स्नानाय प्रगल्भं त्वरयत्सु सत्सु—'In these words the elderly persons of both the families were resolutely hastening the heroic Ràma for prompt bathing,—'

St. 43. उच्चैर्भूत°—Construe सर्म समाविष्कृतमङ्गलेषु आपूरिताशेषककुम्मुखेषु पटहध्वनेषु पटुप्रसक्तं उच्चैर्भूतान्यस्वरं उच्चरत्सु. उच्चैर्भूत°—Analyse उच्चैर्भूतो यो अन्यः स्वरः उच्चैर्भूतान्यस्वरः तं तादृशं, 'Other sounds which were highly pitched.' समाविष्कृत—Analyse समाविष्कृतानि मङ्गलानि यैः तेषु तादृशेषु, 'The auspicious prayers in which were displayed.' आपूरिताशेष°—Analyse ककुभां मुखानि ककुम्मुखानि। आपूरितानि अशेषाणि ककुम्मुखानि यैस्ते आपूरिताशेषककुम्मुखाः तेषु तादृशेषु, 'By which the entire quarter (or region) of space has been filled.' पटुप्रसक्तं—Analyse पटु च तत् प्रसक्तं च यथा स्यात्तथा, 'Incessantly sharp sounding.' पटहध्वनेषु—Analyse पटहानां ध्वनाः पटहध्वनाः तेषु तादृशेषु, 'The beating sounds of large drums.' उच्चैर्भूत°—'While the beating sounds of large drums, accompanied (at the same time) with the auspicious prayers distinctly displayed, by which the entire quarter (or region) of space was filled, were rising above the other sounds highly pitched in a manner accompanied with incessant sharp sounds,—'

S. 44. वेत्रेण—Construe तत्र च वेत्रग्रहणाधिकारे जने वेत्रेण अनुपयोगवन्ति दिदृक्षुवृन्दानि नितान्तं हुङ्कारकृता मुखेन च निरस्यमाने [सति]. वेत्र°—Analyse वेत्रस्य ग्रहणे अधिकारः यस्य स वेत्रग्रहणाधिकारः तस्मिन् तादृशे, 'Filling the office of holding the mace.' अनुपयोगवन्ति—Analyse न उपयोगवन्ति अनुपयोगवन्ति, 'Useless. 'Uninvited.' दिदृक्षुवृन्दानि—Analyse दृष्-

मिच्छवः दिदृक्षवः तेषां वृन्दानि दिदृक्षुवृन्दानि, 'Multitudes of spectators (or bystanders or rabble).' हुङ्कारकृता—Analyse हुङ्कारं करोतीति हुङ्कारकृत् तेन हुङ्कारकृता, 'By one uttering a menacing sound.' नितान्तं *adv.*—'In a high degree.' 'Very much.' 'Exceedingly.' Modifying हुङ्कारकृता. Translate:—'And there when the persons employed in the office of holding a royal mace were driving away, by their staff, the multitudes of uninvited (or useless) spectators, with their mouths uttering very much the menacing words,—'

St. 45. हुङ्कार°—Construe हुङ्कारमात्रप्रथितैः अमर्षैः कराग्रस्य [च] तिर्यग् विकम्पितेन मुखरं जनौघं निवारयन्तो माशब्दिकाः तत्र वेश्मनि चेरुः. *Cf.* Ku. III. 41. "मुखार्पितैकांगुलिसंज्ञयैव माचापलायेति गणान्व्यनैषीत् ॥" हुङ्कार°—Analyse हुङ्कार एव हुङ्कारमात्रं तेन प्रथिताः तैः तादृशैः, 'Made known simply by menacing words.' कराग्रस्य—Analyse करस्य अग्रं कराग्रं तस्य तादृशस्य, 'Of the fingers,' (*lit.* of the extremities of the hand). जनौघं—Analyse जनानां ओघः जनौघः तं तादृशं, 'The crowd of people.' माशब्दिकाः, Expl:—मा शब्दं कुरु इति आहुः ते माशब्दिकाः, 'Those who usher preserving silence.' 'Those who command silence.' 'Prohibitors.' *Cf.* Pàṇi. IV. 4. 1. and the Vártika thereto. "ठक्प्रकरणे तदाहेति माशब्दादिभ्य उपसंख्यानम्." 'After the words माशब्द &c. the affix ठक् comes in the sense 'he said that.' Thus माशब्द इत्याह = माशब्दिकः 'who says 'don't make noise.' कार्यशब्दिकः । This is the case of an affix added to a sentence. हुङ्कार°—'With the feelings of anger made known simply by menacing words and with sideways movement of the finger of the hand, keeping off the noisy crowd of people those officers, who command silence, walked about there in the palace.'

St. 46. केचित्—Construe क्रियासु दक्षाः केचिद् भृत्याः विधिं विधातुं प्रयुक्तेभ्यः कुशलेतरेभ्यो वैवाहिककर्मयोग्यवस्तूनि आच्छिद्य विधानं विदधुः. कुशलेतरेभ्यः—Analyse कुशलेभ्यः इतरे कुशलेतरे तेभ्यः तादृशेभ्यः, 'From the ignorant.' वैवाहिक°—Analyse विवाहः प्रयोजनमस्येति वैवाहिकं तच्च कर्म च वैवाहिककर्म तस्मै योग्यानि वस्तूनि वैवाहिककर्मयोग्यवस्तूनि, 'Things which are suitable to (or proper for) the marriage-ceremony.' *Cf.* Páṇi. V. 1. 109. "प्रयोजनम्." 'The affix ठञ् comes after a word in the first case in construction in the sense of "that whose occasion or purpose is this." केचित्—'After having snatched away the things proper for the marriage-ceremony from the ignorant servants, who were prompted to do that rite, some other servants, who were competent in those ceremonies, performed the prescribed rite.'

St. 47. शच्याः—Construe विधिज्ञो जनो विवाहस्यार्थं प्रथितं शच्याः विधानं नामान्तरेण पर्यस्य तथा चित्तानि पर्यस्य तत्र नृपस्य सुताया एव ततान. शच्याः—'Of शची, the wife of इन्द्र.' At the beginning of the Hindu marriage-ceremonies the presence of शची and her husband Indra is invariably invoked. The object of the presence of शची being prayed for might perhaps originally be to secure eternal freedom from widowhood, which is specially enjoyed by that goddess. The mythological notion being that whoever be शक्र or king of the celestials शची remains the same, queen of Indra for the time being. Nárâyaṇa Bhaṭṭa says:-" ततो दाता (i. e. father or elder brother of the bride) पात्रस्थसिततण्डुलपुञ्जे शचीमावाह्य षोडशोपचारैः पूजयेत् तां च कन्यैवं प्रार्थयेत् । "देवेन्द्राणि नमस्तुभ्यं देवेन्द्रप्रियभामिनि विवाहं भाग्यमारोग्यं पुत्रलाभं च देहि मे." *Prayoga Ratnákara, Vágdánavidhi.* In the तैत्तिरीयसंहिता Indráṇî is represented as the best of wives, as one than whom nothing is more excellent, and whose husband never dies by age: "इन्द्राणीमासु नारिषु सुपत्नीमहमश्रवम् । न ह्यस्या अपरं च न जरसा मरते पतिः" तैत्तिरीयसंहिता 1, 7, 13—Again in the तैत्तिरीयब्राह्मण she is represented as ever free from widowhood and as the mother, like Aditi, of virtuous sons: "इन्द्राण्यविधवा अदितिरिव सुपुत्रा". Kánda, III, Prap. 7. An. 5. Das'. 10. नामान्तरेण—Analyse अन्यद् नाम नामान्तरं तेन तादृशेन, 'By a different name.' विधिज्ञः, Expl:—विधिं जानातीति विधिज्ञः, 'One who knows the ritual.' 'A ritualist.' 'One who knows the prescribed modes or forms.' Translate:—The ritualists changing their hearts as well as the name of the well-known worship of S'achî which is the first (item) of a marriage ceremony, performed it (i. e. the worship) of the princess herself there.'

St. 48. स्नानस्य—Construe स्नानस्यान्ते रत्नाभरणेन दीप्तं आकल्पं विधिवद्विधाय स्मरेण विधुरा वधूः वेदविदा कृतार्घ्यं वेद्याः उपान्तं ययौ. रत्ना°—Analyse रत्नानां आभरणं रत्नाभरणं तेन तादृशेन, 'By the jewel ornaments.' वेदविदा—Analyse वेदान् वेत्तीति वेदविद् तेन तादृशेन, 'By one who was conversant with the Vedas.' कृतार्घ्यं—Analyse कृतं अर्घ्यं यस्मिन् तद् कृतार्घ्यं, 'On which अर्घ्यं was performed.' स्नानस्य—'At the end of the holy ablutions, having invested herself with rich and gaudy attire, illuminated with jewel-ornaments, according to the manner (or fashion), the bride, smitten with love's (arrow), came to the extremity of the altar, to which अर्घ्य offerings were previously made by the priest conversant with the Vedas.'

St. 49. अथ—Construe अथ लज्जा विधेया [लज्जावशीभूता] विधवेतराभिः [सौभाग्यवतीभिः] विभूषिता असौ तन्वी नयकोविदेन महेन्द्रसख्यास्ततुजेन [ऋषिणा:

शतानन्देन] विभुनन्दनाय [रामभद्राय] उपनिन्ये. नयकोविदेन—Analyse नये कोविदः नयकोविदः तेन तादृशेन, 'By one who was skilled in policy.' कोविदः, Expl:—कोवेदस्य विदः कोविदः । वेत्ति । *Cf.* Páṇi. III. 1. 135. यद्वा । कवि वेदे विदा यस्येति कोविदः. *Cf.* Medi. "विदा ज्ञाने च निर्दिष्टा मनीषायाश्च योषिति. Also Hema. "विदा ज्ञानधियोः । And Vis'va "विदा ज्ञाने च बुद्धौ च." महेन्द्र°—Analyse महांश्चासौ इन्द्रश्च महेन्द्रः तस्य सखी अहल्या तस्याः तादृश्याः, 'Of the female friend of Indra.' तनुजेन—Analyse तनोः जातः तनुजः तेन तनुजेन, 'By her son named S'atánanda.' This great sage S'atànanda was a son of the sage गौतम from Ahalyà. He was a family priest of the king Janaka. लज्जा°—Analyse लज्जायाः विधेया लज्जाविधेया, 'Subject to coyness.' 'Overcome by bashfulness.' विधवेतराभिः—Analyse विधवाभ्यः इतराः विधवेतराः ताभिः तादृशीभिः, 'By those females who are other than widows,' (i. e. by married ladies सुवासिनीभिः). विभुनन्दनाय—Analyse विभोर्नन्दनः विभुनन्दनः तस्मै विभुनन्दनाय, 'To the son of the paramount king' (i. e. to Ráma). Translate :—'Then that beautiful bride, overcome with (*lit.* consigned to) coyness, decorated by married ladies was brought to the prince of the mighty king, by the son of the female friend of great Indra, who was skilled in policy.

St. 50. समाददे—Construe संमदभिन्नधैर्यः फणीन्द्राङ्गगुरुप्रकोष्ठः कुमारो वामविलोचनायास्तस्याः सुकुमारसन्धिं वामेतरं पाणिं समाददे. संमद°—Analyse संमदेन भिन्नं धैर्यं यस्य स संमदभिन्नधैर्यः, 'Having his gravity disturbed by great joy.' फणीन्द्राङ्गगुरुप्रकोष्ठः—Analyse फणीन्द्रस्य अङ्गवद् गुरुः प्रकोष्ठो यस्य स फणीन्द्राङ्गगुरुप्रकोष्ठः, 'Having his fore-arm broad like the body of a great snake.' सुकुमारसन्धि—Analyse सुकुमाराः सन्धयो यस्य स सुकुमारसन्धिः तं तादृशं, 'Possessing delicate joints.' वामेतरं—Analyse वामाद् इतरः वामेतरः तं तादृशं, 'Other than the left, (i. e. the right hand).' वाम°—Analyse वामे विलोचने यस्याः सा तस्याः वामविलोचनायाः, 'Of her having beautiful eyes.' समाददे—'The prince, having his gravity disturbed by great joy, possessing a fore-arm broad like the body of great snake, took the right hand of that beautiful-eyed lady, having delicate joints.'

St. 51. प्राज्यं—Construe ततः प्राज्ञतरेण वर्जितदुष्कृतेन विधातृधाम्ना शीलघनेन तेन सदिन्धने कृशानौ प्राज्यं हव्यं विधिवदावर्जितं. वर्जित°—Analyse वर्जितं दुष्कृतं येन स वर्जितदुष्कृतः तेन तादृशेन, 'By one who is destitute of sin.' विधातृधाम्ना—Analyse विधातुर्धामेव धाम यस्य स विधातृधामा तेन तादृशेन, 'By him having power resembling that of the Creator.' कृशानौ, Expl:—कृश्यतीति कृशानुः तस्मिन् कृशानौ, 'In the fire.' Derived from the root कृश् *vt.* or *vi.* 4. P. (सेट्) 'To pare,' 'to make thin,'

'to become emaciated.' *Cf.* Uṇádisûtra "ऋतन्याञ्जिवन्यञ्ज्यर्पिमद्यत्यङ्गिकुयुकृशिभ्यः कश्निच्यतुजलिजिष्ठुजिष्ठजिसन्स्यनिथिनुल्यसासानुकः." सदिन्धने—Analyse सद् इन्धनं यस्मिन् स सदिन्धनः तस्मिन् तादृशे, 'Bearing sacred fuel.' शीलधनेन—Analyse शीलमेव धनं यस्य स शीलधनः तेन तादृशेन, 'By one who looked upon virtue as his wealth.' प्राज्यं—'Then that wise prince, free from sin, bearing lustre (or a power) like that of the Creator and who looked upon virtue as his wealth, poured many offerings into the fire, fed with sacred fuel, according to the rite.'

St. 52. वेद्यां—Consture ततो वेदविदा प्रयुक्ता अनवद्यवृत्तिः [सा] तन्वी राघवेण सह वेद्यां विवाहसाक्षीकृतं कृशानुं प्रदक्षिणीकृत्य अनंसीत्. अनवद्यवृत्तिः—Analyse अनवद्या वृत्तिर्यस्याः सा अनवद्यवृत्तिः, 'Of a faultless character.' 'Of an unblemished conduct.' वेदविदा—Analyse वेदान् वेत्तीति वेदविद् तेन तादृशेन, 'By one who is versed in the Vedas.' विवाहसाक्षीकृतं—Analyse विवाहस्य साक्षीकृतः विवाहसाक्षीकृतः तं तादृशं, 'Made a witness to the marriage.' *Cf.* R. VII. 20. "तत्रार्चितो भोजपतेः पुरोधा हुत्वाग्निमाज्यादिभिरग्निकल्पः । तमेव चाधाय विवाहसाक्ष्ये वधूवरौ सङ्गमयाम्बभूव." Also R. VII. 24. "प्रदक्षिणप्रक्रमणात्कृशानोः." वेद्यां—'Then, enjoined by the priest, skilled in the Vedas, that slender damsel, of a faultless character, went round the fire, which was made a witness to the marriage, on the altar, in company with the descendant of Raghus and then prostrated before it (i. e. fire).'

St. 53. गण्डस्य—Construe घर्माम्भसां बिन्दुः धरित्र्याः दुहितुः गण्डस्य बिम्बं चेतःस्थकन्दर्पकृशानुना वा तस्य परमार्थवह्नेः उष्मणा वा अलङ्चकार. गण्डस्य, Expl:—गण्डतीति गण्डः तस्य तादृशस्य, 'Of the whole side of the face including the temple.' Derived from गड् [गण्ड्] *vi.* 1. P. (क्लेद्) 'To affect the cheek,' 'to be rough as the cheek. *Cf.* Pàni. III. 1. 134. *Vide* Medi. "गण्डः स्यात् पुंसि खड्गिनि । ग्रहयोगप्रभेदे च वीध्यङ्गे पिटकेऽपि च । चिह्नवीरकपोलेषु हयभूषणबुद्बुदे." घर्माम्भसां—Analyse घर्मस्य अंभांसि घर्माम्भांसि तेषां घर्माम्भसां, 'The water of perspiration (or sweat).' चेतःस्थ°—Analyse चेतसि तिष्ठतीति चेतःस्थः । चेतःस्थो यः कन्दर्पः स एव कृशानुः चेतःस्थकन्दर्पकृशानुः तेन तादृशेन, 'By the fire of the god of love, staying in the heart.' परमार्थ°—Analyse परमार्थश्चासौ वह्निश्च परमार्थवह्निः तस्य तादृशस्य, 'Of the real fire.' Translate:—'A drop of the water of perspiration decorated the orb of the face of the daughter of the earth by means of the fire of the god of love, staying in her heart, or by reason of the heat of the real fire (that was burning on the altar)'.

St. 54. चकार—Construe भर्त्रा चक्राङ्कतलेन करेण वह्नेः स्पर्शेन किल नाम अभिनिपीड्यमाने पाणौ आकुञ्चितदीर्घदृष्टिः सीता सीत्कारं चकार. चक्राङ्क°—Analyse चक्रस्य अङ्कः तले यस्य स चक्राङ्कतलः तेन तादृशेन, 'By one bearing on the palm (of the hand) a sign of the discus.' आकुञ्चित°—Analyse आकुञ्चिता दीर्घा दृष्टिर्यया सा आकुञ्चितदीर्घदृष्टिः, 'Who has contracted her long eyes.' चकार—'When her hand was gently seized by her husband, with his hand the palm of which bore (or was marked with) the sign of Vis'hṇu's disc as if (किलनाम) with the touch of fire Sitá, with her long eyes contracted, made the सीत्कार sound.'

St. 55. व्यापारिता—Construe अथ वाङ्मयपारगेण तेन द्विजेन व्यापारिता द्विजराजवक्त्रा कृशगात्रयष्टिः भावानभिज्ञा [सा] बाला कृशानौ लाजान् जुहाव. वाङ्मय°—Analyse पारं गच्छतीति पारगः। वाङ्मयस्य पारगः वाङ्मयपारगः तेन तादृशेन, 'By one who has gone to the other end of learning.' द्विज°—Analyse द्विजराजस्य चन्द्रस्य वक्त्रमिव वक्त्रं यस्याः सा द्विजराजवक्त्रा, 'Having a face resembling the moon.' कृश°—Analyse गात्राणां यष्टिः गात्रयष्टिः। कृशा गात्रयष्टिर्यस्याः सा कृशगात्रयष्टिः, 'Having a thin frame of the body.' भावानभिज्ञा—Analyse भावानां अनभिज्ञा भावानभिज्ञा, 'Ignorant of passions like love.' लाजान्, Expl;—लज्यन्ते इति लाजाः तान् तादृशान्, 'Fried-grains.' (*Cf.* Maráthi लाह्या) Derived from लज् *vt.* 1. P. (सेट्) 'To fry,' 'to roast.' *Cf.* Páṇi. III. 3. 19. "भावे." 'The affix घञ् comes after a root when mere action in denoted.' Translate:—'Then, directed by that ब्राह्मण, who had gone to the other end of learning, that moon-faced young girl, with a thin frame of the body, ignorant of passions like love, offered Lájas into the fire.'

St. 56. पत्युः—Construe पत्युः करस्पर्शकृते कृशाङ्ग्या हर्षे सखीभिः प्रविभाव्यमाने [सति] आचारधूमागमलब्धजन्मानि अश्रूणि तत्संवृतये बभूवुः. करस्पर्शकृते—Analyse करस्य स्पर्शः करस्पर्शः तेन कृतः करस्पर्शकृतः तस्मिन् तादृशे, 'Sprung from the touch of the hand.' कृशाङ्ग्याः—Analyse कृशान्यङ्गानि यस्याः सा कृशाङ्गी तया तादृश्या, 'By the slender-limbed damsel.' आचार°—Analyse आचारस्य धूमः आचारधूमः तस्य आगमात् लब्धं जन्म येषां तानि आचारधूमागमलब्धजन्मानि, 'Having their origin in the issuing forth of the smoke of the customary sacrifice.' तत्संवृतये—Analyse तस्य संवृतिः तत्संवृतिः तस्यै तत्संवृतये, 'For its concealment.' पत्युः—'When the joy of the delicate damsel, sprung from the touch of the hand of her husband, was clearly observed by her female friends, her tears which owed their birth to the issuing forth of the smoke of the customary sacrifice, resulted in its concealment.'

St. 57. कृत्वा—Construe विप्रवरेण उक्तः रामः समेतजानिः [सन्] भुवः भर्तुः नमस्यां कृत्वा वन्दिस्तुतस्य राज्ञः जनकस्य अंघ्रियुगमनुपूर्वं ववन्दे. नमस्या—Is equivalent to नमस्करणं, 'The act of saluting or bowing down.' *Cf.* Páṇi III. 1. 19. " नमोवरिवश्चित्रङः क्यच्, " 'The affix क्यच्, in the sense of making, comes after these words as the object of the action', viz :—नमस्, 'adoration,' वरिवस्, 'honour' and चित्र 'wonder'. Also *Cf.* Páṇi. III. 3. 102. "अ प्रत्ययात्." 'After the verbs that end in an affix, there is the affix, 'अ' the word being feminine.' विप्रवरेण—Analyse विप्राणां वरः विप्रवरः तेन तादृशेन, 'By the best of the Bràhmaṇas.' समेतजानिः—Analyse समेता जाया यस्य स समेतजानिः, 'In company with his wife.' वन्दिस्तुतस्य—Analyse वन्दिभिः स्तुतः तस्य तादृशस्य, 'Praised by the bards (or penegyrists).' अंघ्रियुगं—Analyse अंघ्र्योर्युगं अंघ्रियुगं, 'A pair of his feet.' Translate:—'Being addressed by the best of the Bràhmaṇas, the family priest, Ráma, in company with his wife making salutations first to the lord of the earth (Das'aratha), bowed down in regular order at the feet of the king Janaka who was (then) being praised by the bards.'

St. 58. पश्यन्—Construe गंगाकरासक्तकरस्य पाशभृतः कान्तिं दधानं सुतं पश्यन् नृपः स्तब्धविशालदृष्टिः अश्रुस्रवाक्षालितपक्ष्मरेखस्तस्थौ. पाशभृत:—Analyse पाशं बिभर्तीति पाशभृत् तस्य पाशभृतः, 'Of the noose-bearing god.' An epithet of S'iva, or Varuṇa, or Yama. गंगाकरासक्त°—Analyse गंगायाः करे आसक्तः करः यस्य स तस्य तादृशस्य, 'Having his hand firmly attached (in marriage) to the hand of Gangà.' Gangá is said to be the wife of S'iva in the Puráṇas. स्तब्ध°—Analyse स्तब्धा विशाल दृष्टिर्यस्य स स्तब्धविशालदृष्टिः, 'Having his large eyes steady.' अश्रु°—Analyse अश्रूणां स्रवेण क्षालिता पक्ष्मयोः रेखा यस्य स अश्रुस्रवाक्षालितपक्ष्मरेखः, 'Having the lines of eye-lashes washed down by the flow of tears.' Translate:—'Looking at his son, bearing the splendor of the noose-bearing god, whose hand was firmly attached (in marriage) to the hand of Gangá, the king remained still with his long eyes steady and with the lines of eye-lashes washed down by the flow of tears (of joy).'

St. 59. रत्ना°—Construe अथ बाष्पप्रकाशप्रणयाः पौरमुख्याः कक्षान्तरे रत्नासनस्थां भर्तुः सुतां तस्याश्च स्तसितातपत्रं वरमेत्य प्रणेमुः. रत्ना°—Analyse रत्नानां आसनं रत्नासनं तस्मिन् तिष्ठतीति रत्नासनस्था तां तादृशीं, 'Seated on a seat made of gems.' पौरमुख्याः—Analyse पुरे भवाः पौराः । मुखमिव । मुखे भवा वा मुख्याः । तेषु मुख्याः पौरमुख्याः, 'The principal men of the citizens.' *Cf.* Páṇi. IV. 3. [illegible] "तत्र भवः" 'An affix ठञ्

comes after a word in seventh case in construction in the sense of 'who stays there.' बाष्प°—Analyse बाष्पैः प्रकाशाः प्रकाशिताः प्रणयो येषां ते बाष्पप्रकाशप्रणयाः, 'Who had displayed their loyalty (*lit.* affection) by the tears of joy.' कक्षान्तरे—Analyse अन्या कक्षा कक्षान्तरं तस्मिन् तादृशे, 'In the inner (or private) apartment.' दत्त°—Analyse दत्तं सितं आतपत्रं यस्मै स दत्तसितातपत्रः तं तादृशं, 'To whom was given the white umbrella.' रत्ना°—'Then the principal citizens, who had displayed their loyalty (*lit.* affection) by tears of joy, came up to the daughter of the king, seated on a jewelled-throne in the inner apartment of the palace and saluted her and her husband to whom was given the white umbrella.'

St. 60. नीत्वा—Construe ततो रामो विवाहोत्सवसंभृतेन सुखेन कतिचिद्दिनानि नीत्वा कदाचित् समयावबोधदृप्तेन मन्मथेन हृदि विद्धो [बभूव]. विवाह°—Analyse विवाहस्य उत्सवः विवाहोत्सवः तेन संभृतं विवाहोत्सवसंभृतं तेन तादृशेन, 'Brought on (together) by the marriage-festival.' समयाव°—Analyse समये अवबोधः समयावबोधः तेन दृप्तः तेन तादृशेन, 'By one elated by timely arousing.' नीत्वा—'Then after having passed some days in pleasure brought on by the marriage festivals, Ràma once on a time was hit on his heart, by the god of love, elated by his arousing him in time.'

St. 61. गौरीं Construe गौरीमिव आचारगुणेन गुर्वीं करभोपमोरूं [सीतां] करे गृहीत्वा भवप्रभावः स अनल्पशोभं तल्पभूभागं भवनं विवेश. आचारगुणेन—Analyse आचारः गुणः आचारगुणः तेन तादृशेन, 'By reason of the virtue of customary usages.' करभ°—Analyse करभः उपमा ययोस्तौ ऊरू यस्याः सा करभोपमोरूः तां तादृशीं, 'Having thighs comparable to the back of the forearm.' *Cf.* Páṇi. IV. 1. 69. "ऊरूत्तरपदादौपम्ये." 'The feminine affix ऊङ् comes after a stem ending in ऊरु when comparison with something (expressed by the first term) is meant.' *Cf.* R. VI. 43. "धात्रीकराभ्यां करभोपमोरूः." तल्प°—Analyse तल्पस्य भूभागाः यस्मिन् तत् तादृशं 'The portions of the ground in which were arranged with couches.' अनल्पशोभं—Analyse न अल्पा अनल्पा । अनल्पा शोभा यस्मिन् तत् तादृशं, 'The decorations were numerous (*lit.* not a little).' भवप्रभावः—Analyse भवस्येव प्रभावो यस्य स भवप्रभावः, 'Having his power like that of S'iva.' Translate:—'He, whose power was like that of S'iva, entered the palace of full decoration, the portions of the ground in which were arranged with couches, taking her by his hand, whose thighs were comparable to the back of the fore-arm and who was esteemed for her virtue of customary usage like Gauri.'

St. 62. भुवि—Construe अग्रे भुवि विरचितं तल्पमालोक्य मनसि भीतिं स्पृशति [सति] नृपतिभवनरत्नस्तम्भमालिङ्ग्य साश्रुपातास्थितां तां बालां रघुपतिः दोर्भ्यां उपगुह्य भूमिशय्यां प्रापयत्. साश्रु°—Analyse अश्रूणां पाताः अश्रुपाताः । अश्रुपातैः सह स्थिता साश्रुपातास्थिता तां तादृशीं, 'Standing with her eyes streaming with tears.' नृपति°—Analyse रत्नैः खचितः स्तम्भः रत्नस्तम्भः । नृपतेः भवनस्य रत्नस्तम्भः नृपतिभवनरत्नस्तम्भः तं तादृशं, 'To the jewelled-post of the palace of the king.' रघुपतिः—Analyse रघूणां पतिः रघुपतिः. 'The lord of the Raghus.' भूमिशय्यां—Analyse भूमौ शय्या भूमिशय्या तां तादृशीं, 'To the couch standing (or resting) on the ground.' The metre of this stanza is Mâlinî which is thus defined:—"ननमयययुतेयं मालिनी भोगिलोकैः". The Gaṇas are न, न, म, य, य. Translate:—'Seeing in front a couch, furnished with decorations, on the ground, while she was touched with fear in her mind, the lord of the Raghus embraced with his arms that young girl, who was standing with her eyes streaming with tears, holding to the jewelled-post of the palace of the king and brought her to the couch, placed on the ground.'

CANTO VIII.

St. 1. आचरन्—Construe अथ स योषितो हठं आचरन् सा च अनुरागिणः [तस्य] वामचरिता । अनीप्सितविधानचेष्टितावपि सपदि मिथः संमदं तेनतुः. हठमाचरन्—'Using force (or violence)'. योषितः—'Towards the lady.' It seems that the word has the force here of the Locative case. The word is derived from the सौत्र root युष् *vt*. 10. U. 'To serve.' *Cf.* Unádisûtra "हसृरुहियुषिभ्य इतिः." वामचरिता—Analyse वामं कुटिलं चरितं यस्याः सा वामचरिता, 'Acting against one's wishes'. अनीप्सित°—Analyse न ईप्सितं अनीप्सितम् । अनीप्सितं विधानं यस्य तादृशं चेष्टितं ययोस्तौ तादृशौ, 'Making an attempt or striving to do what was undesired by both.' संमदः=हर्षः 'Joy.' 'Delight.' *Cf.* Páṇi. III. 3. 68. "प्रमदसंमदौ हर्षे," 'The words प्रमद and संमद are irregularly formed, meaning 'joy.' The metre of this canto is रथोद्धता which is thus defined:—"रान्नराविह रथोद्धता लगौ." The Gaṇas are:—र न र and a short and a long syllable. It seems that Kumáradàsa has, without any doubt, based the theme of this canto exactly on that of the 8th canto of Kàlidása's Kumàrasambhava. आचरन्—'Then he (i. e. Ràma) used force towards the lady and she acted against the wishes of her loving husband; (thus) they two, each striving to do what was undesired by the other, immediately produced mutual joy.'

St. 2. कामिना—Construe कामिना असौ बालिका समुपगुह्य सप्रयत्नं उपवेशिताऽपि साध्वसेन चपला [सती] अङ्कतो मुहुर्मुहुः समुदेतुं वाञ्छति स्म. सप्रयत्नं—Analyse प्रयत्नेन सह यथा स्यात्तथा सप्रयत्नं, 'With efforts.' साध्वसेन, Expl:—साधूनामसं इति साध्वसं तेन तादृशेन, 'Through fear.' साध्वसेन चपला, 'Trembling through fear.' कामिना—'The young girl, though made to sit with efforts by the loving husband after closely embracing her, wanted to get up from the lap, trembling through fear now and again.'

St. 3. राघवेण—Construe पृष्ठतः परिरभ्य राघवेण मनोरथे सस्पृहं निगदिते [सति] व्रीडया अवनतवक्त्रपङ्कजा चारुहासिनी [सा] धीरमस्मयत. राघवेण, Expl:—रघोः गोत्रापत्यं पुमान् राघवः तेन तादृशेन, 'By the descendant of the Raghus.' सस्पृहं *adv.*—Analyse स्पृहया सहित सस्पृह, 'Longingly.' 'Covetingly.' 'With passionate longing.' अवनत°—Analyse वक्त्रं पङ्कजमिव वक्त्रपङ्कजं । अवनतं वक्त्रपंकजं यया सा अवनतवक्त्रपकजा, 'Having her lotus-like face hung down.' चारुहासिनी—Analyse चारुः हासो यस्याः सा चारुहासिनी, 'Betraying her charming smile.' राघवेण—'When

the descendant of the Raghus, having embraced her from behind, talked longingly of his desire, the lady, of a charming smile, with her lotus-like face hung down through shame, smiled steadily.'

St. 4. अंगुलीषु—Construe अंगुलीषु परिगृह्य राघवे रागिभिर्नखैः उरसि वेषयति [सति] सस्मितं विवलितांगुलिर्मानिनी आत्मनः करं बलाद् उदास. सस्मितं *adv.*—Analyse स्मितेन सह यथा स्यात् तथा सस्मितं, 'Smilingly.' 'With a smile.' विवलितांगुलिः—Analyse विवलिताः अंगुलयो यया सा विवलितांगुलिः, 'Having her fingers turned away.' 'Turning away her fingers.' वेषयति—*Loc. sing.* of the Denominative form of वेषः, 'Loving scratching.' मानिनी, Expl:—मनश्चितोन्नतिरस्त्यस्याः इति मानिनी, 'A proud girl.' *Cf.* Pàṇi. V. 2. 115. "अत इनिठनौ," 'The affixes इनि (इन्) and ठन् (इक्) come in the sense of मतुप्, after nominal stems ending in short अ; and in the alternative मतुप् also comes. Compare also Medi. "मानिनी तु स्त्रियां फल्यां मानी मानवति त्रिषु." अंगुलीषु-'While Ràghava, having seized her fingers, was scratching her breast with his loving nails, the proud girl, turning her fingers with a smile, disengaged her own hand with force.'

St. 5. किन्तु—Construe कुपिता किन्तु वक्ति इति वेदितुं कामिना निधुवने [निधुवनाय रताय] सविग्रहं याचिता [सा] एनं अभिकोपजिह्मितप्रेरितेक्षणकटु व्यलोकयत्. निधुवने, Expl:—नितरां धुवनं हस्तपादादिचालनमत्र इति निधुवनं तस्मिन् निधुवने निधुवनाय रताय, 'In order to obtain the रत enjoyment.' 'For pleasure.' *Cf.* Hemachandra "निधुवनं रते कम्पे" । Also Medi. "भवेन्निधुवनं कम्पे सुरते च नपुंसकम् ॥" सविग्रहं *adv.*—Analyse विग्रहेण सहितं यथा स्यात्तथा सविग्रहं, 'Bodily.' अभिकोप° *adv.*—Analyse जिह्मितं च यत् प्रेरितं च जिह्मितप्रेरितम् । अभिकोपेन जिह्मितप्रेरितं यद् ईक्षणं तेन कटु यथा स्यात्तथा अभिकोपजिह्मितप्रेरितेक्षणकटु, 'In a manner bitter on account of the eyes being directed crookedly through anger.' किन्तु—'She who was sought bodily for pleasure by the loving husband in order to know what she, being angry, would say, looked at him in a manner bitter on account of the eyes being directed crookedly through anger.'

St. 6. पुष्प°—Construe अथ पुष्पकेतुहृतधैर्यबन्धनं तस्य भावं अवगम्य [ज्ञात्वा] वसनान्तसंगिनी सा निर्गमैः अवकाशं कुर्वतीः सखीः संरुरोध. पुष्प°—Analyse पुष्पकेतुना स्मरेण हृतं धैर्यस्य बन्धनं यस्य स तं तादृशं, 'Which had its tie of stability (or patience) removed by the flower-bannered god.' वसनान्तसंगिनी—Analyse वसनस्य अन्ताः वसनान्ताः तेषां संगो विद्यते यस्याः सा वसनान्तसंगिनी, 'Holding (in her hand) the ends of their garment.' पुष्प°—'Learning his intention, having its tie of patience

loosened by the flower-bannered god, she holding in her hand the ends of their garments, stopped her female friends who were making free scope (or free room) by their departure.'

St. 7. इच्छति—Construe नृपसुतस्य विप्रयोगसमये मनोभुवा भृशं आकुलीकृता तस्य सन्निधौ लज्जया भृशं आकुलीकृता कामिनी विरहं न इच्छति स्म संगमं [च] न इच्छति स्म. विप्रयोग°—Analyse विप्रयोगस्य समयः विप्रयोगसमयः तस्मिन् तादृशे, 'At the time of his separation.' मनोभुवा—Analyse मनसि भूर्यस्य स मनोभूः तेन तादृशेन, 'By the mind-born god.' 'By the fancy-born god.' नृपसुतस्य—Analyse नृपस्य सुतः नृपसुतः तस्य तादृशस्य, 'Of the son of the king.' 'Of the prince.' इच्छति—'At the time of the separation from the prince, being much bewildered by the mind-born god and being greatly perplexed with coyness in his presence, that lovelorn girl did not brook separation from him nor did she desire his company.'

St. 8. तस्य—Construe मेखलागुणसमीपसङ्गिनं तस्य हस्तं व्यपोहितुं मन्दशक्तिरबला [सा] लोलनेत्रगलितेन वारिणा [तस्मै] अरतिं न्यवेदयत्. *Cf.* Ku. VIII. 4. "नाभिदेशनिहितः सकम्पया शङ्करस्य रुरुधे तया करः"। अबला—Analyse न बलं यस्याः सा अबला, 'A helpless girl.' 'A lady.' मेखला°—Analyse मेखलायाः गुणस्य समीपे सङ्गो विद्यते अस्य स मेखलागुणसमीपसङ्गी तं तादृशं, 'Moving about the string of her zone.' मन्दशक्तिः—Analyse मन्दा शक्तिर्यस्याः सा मन्दशक्तिः, 'Having little power.' अरतिं—Analyse न रतिः अरतिः तां अरतिं, 'Want of amusement.' लोल°—Analyse लोले च ते नेत्रे च लोलनेत्रे ताभ्यां गलितं लोलनेत्रगलितं तेन तादृशेन, 'Dropped down from the tremulous eyes.' तस्य—'Having little power to remove his hand, which was moving about the string of her zone, the lady declared her want of amusement by tears (*lit.* water) streaming down from her rolling (or tremulous) eyes.'

St. 9. तत्र—Construe तत्र बलात्क्रियामाचरति [सति] उदितलोचनाम्भसो राजदुहितुः अधरं आगमिष्यत्खण्डनं अनुचिन्त्य भीतवद् भृशमकम्पत. राजदुहितुः—Analyse राज्ञो दुहिता राजदुहिता तस्याः राजदुहितुः, 'Of the daughter of the king.' 'Of the princess.' उदित°—Analyse लोचनयोः अम्भः लोचनाम्भः। उदितं लोचनाम्भो यस्याः सा उदितलोचनाम्भाः तस्याः उदितलोचनाम्भसः, 'Of her who had tears risen in her eyes.' तत्र—'There while (Râma) was acting with violence towards the princess, who had tears in her eyes, her lower lip, thinking of the coming bite, trembled much like a frightened person.'

St. 10. न—Construe भुजयुगेन निर्दयं पीडितः [अहं] पुनः रशनागुणं न स्प्रक्ष्यामि इति नृपसुतः उवाच सा अर्थिनी अस्फुटं परिरम्भं ततान रशनागुणं—Analyse रशनायाः गुणः रशनागुणः तं तादृशं, 'To the string of the zone.'

निर्दयं *adv.*—Analyse दयायाः अभावो निर्दयम् । अथ वा । निर्गता दया यस्माद् यथा स्यात्तथा, 'Unmercifully.' 'Pitilessly.' 'In a manner devoid of pity.' भुजयुगेन—Analyse भुजयोः युगं भुजयुगं तेन तादृशेन, 'By the pair of arms.' नृपसूनुः—Analyse नृपस्य सूनुः नृपसूनुः, 'The son of the king' (i. e. the prince). अस्फुटं—Analyse न स्फुटं अस्फुटं, 'Faint.' 'Indistinct.' न—'Being closely (*lit.* in a manner devoid of pity) embraced (by you) with your pair of arms, I shall not again touch the string of your girdle, said the prince. She, who was the suitor, gave him a faint embrace.'

St. 11. अन्तरीय°—Construe तत्पटान्तपरिधानरक्षिता अङ्गना अन्तरीयहरणे कृतत्वरं अपयान्तं तं राघवं पृष्ठतः परिरभ्य संरुरोध. अन्तरीयहरणे—Analyse अन्तरीयस्य हरणं अन्तरीयहरणं तस्मिन् तादृशे, 'Removing of under (or lower) garment.' कृतत्वरं—Analyse कृता त्वरा येन स कृतत्वरः तं तादृशं, 'To him who was making haste.' राघवं, Expl:—रघोः अपत्यं पुमान् राघवः तं तादृशं, 'To the descendant of the Raghus.' अङ्गना, Expl:—प्रशस्तान्यङ्गान्यस्याः सा अङ्गना. 'A damsel with well-rounded limbs.' *Cf.* Gaṇapâṭha "अङ्गात्कल्याणे," 'The affix न comes after the word अङ्ग in the sense of beautiful, as अङ्गना, 'the fair-one i. e. a woman.' तत्पटान्त°—Analyse तस्य पटस्य अन्तः स एव परिधानं तेन रक्षिता, 'Protected by the cover of the skirt of his garment.' अन्तरीय°—'Protected by the cover of the skirts of his garment, the damsel with rounded limbs stopped that Râghava, who had used speed in removing her bodice and was moving away, by enclosing him in her arms from behind.'

St. 12. अंशुकस्य—Construe निशि अंशुकस्य रक्षणाकुला हस्तयुग्मधृतनीविबन्धना पराङ्मुखी सा अप्रमादकृतविघ्नं अन्तरा शयने स्वापमाप. अंशुकस्य, Expl:—अंशून् कायति इति अंशुकं तस्य तादृशस्य, 'Of the silk-woven garment.' *Cf.* Pâṇi. III. 2. 3. "आतोऽनुपसर्गे कः," 'The affix क comes after a verbal root that ends in long आ when there is no उपसर्ग preceding it and when the object is in composition with it.' Or it may be explained as:—अंशुभिः काशते इति अंशुकः तस्य तादृशस्य. *Cf.* Pâṇi. III. 2. 101. "अन्येष्वपि दृश्यते." 'The affix ड is seen to come after the verb जन् with a past signification, though it be in composition with other nouns, having cases other than those mentioned in the previous Sûtras. *Vide* हैम, "अंशु सूत्रादिसूक्ष्मांशे किरणे चण्डदीधितेः." रक्षणाकुला—Analyse रक्षणे आकुला रक्षणाकुला, 'Intent on saving (or protecting).' हस्त°-Analyse हस्तयोः युग्मेन धृतं नीविबन्धनं यया सा, 'Holding the knot of her wearing garment with both of her hands.'

अप्रमाद°—Analyse न प्रमादः अप्रमादः तस्माद् या कृतिः तया विघ्नः तं अन्तरा, 'Without offering any obstacle to (his) careful actions.' पराङ्मुखी—Analyse परागतं मुखं यस्याः सा पराङ्मुखी, 'With her face turned away from.' अंशुकस्य—'Intent on guarding her silk-woven garment at night and holding the knot of her wearing garment with both of her hands, she, with her face turned away (from her husband) enjoyed sleep, on the couch, without (offering any) obstacle to (Rāma's) careful actions.'

St. 13. यत्—Construe सा यद् दृढवस्त्रबन्धनैः ररक्ष तत् स्वापकालमवगम्य [ज्ञात्वा] भर्तरि प्रमृष्टवति संगतस्मृतिः मुषितेव सस्वरं ररोद. दृढ°—Analyse वस्त्राणां बन्धनानि वस्त्रबन्धनानि । दृढानि च तानि वस्त्रबन्धनानि च दृढवस्त्रबन्धनानि तैः तादृशैः, 'With close tie of garments.' स्वापकालं—Analyse स्वापस्य कालः स्वापकालः तं तादृशं 'The time of sleep.' प्रमृष्टवत्—'One who has touched.' संगत°—Analyse संगता स्मृतिर्यस्याः सा संगतस्मृतिः, 'She who has collected her thoughts.' सस्वरं *adv.*—Analyse स्वरेण सह यथा स्यात्तथा सस्वरं, 'Loudly.' 'Bitterly.' यत्—'When her husband, knowing the time of her sleep, touched what she protected with close ties of garments, she, having collected her thoughts, cried aloud as one robbed'.

St. 14. यत्न°—Construe अथ स यत्नगम्यं मैथिलीमुखं अनुभूय नहि तृप्तिमाययौ । आननेन परिघट्यबोधितं पद्मकुड्मलं राजहंसः इव. यत्नगम्यं—Analyse यत्नेन गम्यं यत्नगम्यं, 'Accessible with efforts.' मैथिलीमुखं—Analyse मैथिल्याः मुखं मैथिलीमुखं, 'The face of the daughter of the Mithila king.' राजहंसः—Analyse हंसानां राजा राजहंसः, 'A royal swan.' पद्मकुड्मलं—Analyse पद्मस्य कुड्मलं पद्मकुड्मलं, 'A lotus-bud.' यत्न°—'Then he having known (the pleasure of) the face of the daughter of the Mithila king, accessible with efforts, was not (completely) satisfied, like a royal swan enjoying a lotus-bud, made to bloom, after striking it with its bill.'

St. 15. प्रेम°—Construe स दयार्द्रहृदयः यत्प्रेमवेगदृढदंशपीडितं तत् तदीयमधरोष्ठपल्लवं शनैः पिबन् वेदनां क्षणेन विनिनाय. प्रेम°—Analyse दृढश्चासौ दंशश्च दृढदंशः । प्रेम्णः यो वेगः तेन दृढदंशेन पीडितं प्रेमवेगदृढदंशपीडितं, 'Injured (or wounded) by a bite sharp on account of the force of love.' अधरोष्ठ°—Analyse अधरश्चासौ ओष्ठश्च अधरोष्ठः स एव पल्लवः तं अधरोष्ठपल्लवं, 'Sprout-like lower lip.' दयार्द्र°—Analyse दयया आर्द्रं हृदयं यस्य स दयार्द्रहृदयः, 'Having a heart wet with pity.' 'Kind-hearted.' प्रेम°—'He, with his kind heart, drinking slowly that sprout-like lower lip of hers, which was injured by a bite, sharp on account of the force of love, removed the pain in a moment.'

St. 16. ग्राहितं—Construe नृपतिशक्रसूनुना विविधचाटुचेष्टितैः ग्राहितं स्वाधरं [सा] मानिनी पानवर्जितं अदन्तविक्षितं च भूयः एव मुजति स्म [विमृजति स्म]. नृपति°—Analyse नृपतीनां शक्रः नृपतिशक्रः नृपेन्द्रः तस्य सूनुः तेन तादृशेन, 'By the son of the best of kings.' स्वाधरं—Analyse स्वस्य अधरः स्वाधरः तं तादृशं, 'His own lower lip.' विविध°—Analyse विविधानि च चाटुचेष्टितानि च विविधचाटुचेष्टितानि तैः तादृशैः, 'With various agreeable words and gestures.' पानवर्जितं—Analyse पानेन वार्जितः पानवार्जितः तं तादृशं, 'Without drinking it up.' 'Without kissing.' अदन्तविक्षितं—Analyse दन्तैः विक्षितः दन्तविक्षितः। न दन्तविक्षितः अदन्तविक्षितः तं तादृशं, 'Without injuring it with her teeth.' ग्राहितं—'The proud lady left at once his lower lip, which she was forced to take in by the son of the best of kings, with various agreeable words and gestures, without a kiss on it and without a bite by her teeth.'

St. 17. स्वं—Construe रहसि अपवाहितांशुकं स्वं नितम्बं प्रिये पश्यति सति कामिनी प्रार्थनामपि विनैव स्वयं पल्लवस्निग्धरागं अधरं [तस्मै] ददौ. अपवाहित°—Analyse अपवाहितं अंशुकं यस्मात् स अपवाहितांशुकः तं तादृशं, 'The silk-woven garment from which has been removed.' पल्लव°—Analyse पल्लवः इव स्निग्धो रागः यस्मिन् स तं तादृशं, 'Having a colour glossy like the foliage.' स्वं—'When the loving husband was looking in secret at her hip, from which the silk-woven garment was removed, the loving damsel herself offered even without a request, her lip, with a colour glossy like the foliage.'

St. 18. सा—Construe मदेन मदनेन लज्जया साध्वसेन च विमिश्रचेष्टिता सा सपदि तादृशीं दशामाययौ। शक्यविभ्रमा या [दशा] वक्तुमपि न. विमिश्र°—Analyse विमिश्रं चेष्टितं यस्याः सा विमिश्रचेष्टिता, 'Displaying actions mixed (or mingled) together.' शक्यविभ्रमा—Analyse शक्याः विभ्रमाः यस्यां सा शक्यविभ्रमा, 'The gestures whereof were easily practised.' Translate:—'She, displaying her actions blended together by pride, love, coyness and fear, instantly reached that state in which she practised her gestures easily, and so it could not be described.'

St. 19. वर्जनाय—Construe भामिनी सुरतस्य वर्जनाय यत् पटुचाटुचेष्टितं वाञ्छति स्म तदेव स्वयं योषितः निधुवनस्य वृद्धये समजायत. पटु°—Analyse पटु च चाटु च चेष्टितं च एतेषां समाहारः पटुचाटुचेष्टितं, 'The clever and agreeable words and actions.' वर्जनाय—'The clever and agreeable words and actions which the damsel longed for in order to avoide the intercourse, themselves resulted in increasing the excitement of the lady.'

St. 20. अश्रुणा—Construe कामिनी भर्तरि आत्मनः सुरतखेदं अश्रुणा व्याजहार। पुलकेन संमदं च व्याजहार। भावनृत्यकुशला इव गिरा तु लज्जया न व्याजहार.

सुरतखेदं—Analyse सुरतस्य खेदः सुरतखेदः तं सुरतखेदं, 'Fatigue due to enjoyment.' भावनृत्यकुशला—Analyse भावे नृत्ये च कुशला भावनृत्यकुशला 'Skilled in emotional feelings and dance.' अश्रुणा—'The loving girl proclaimed her fatigue due to enjoyment by her tears and her joy by horripilation to her husband, but not by words, being overcome with modesty, like a woman skilled in emotional feelings and dance.'

St. 21. यत्—Construe रतिषु तरसा अभियोजितं यद्यद् योषितः खेदवृत्तये आस तत्तदेव पुनः कामिना मृदु साधित [सत्] तच्छ्रमं अपनयति स्म. खेदवृत्तये—Analyse खेदस्य वृत्तिः खेदवृत्तिः तस्यै खेदवृत्तये, 'For the feeling of depression.' तच्छ्रमं—Analyse तस्याः श्रमः तच्छ्रमः तं तादृशं, 'Her fatigue.' यत्—'Whatever, being done with force, brought on the feeling of depression regarding the enjoyment to the lady, removed her fatigue when again softly effected by the loving husband.'

St. 22. केश°—Construe अथ निधुवनेन विश्लथं केशपाशं बन्धुं उद्यता मैथिली प्रिये बाहुमूलगतलोचने [सति] लज्जया सस्मितं अवनमति स्म. केशपाशं—Analyse केशानां पाशः केशपाशः तं, 'The braid of hair.' बाहु°—Analyse बाह्वोर्मूलं बाहुमूलं तत्र गते लोचने यस्य स तस्मिन्, 'Having eyes directed to the pit of the arms.' सस्मितं—Analyse स्मितेन सह यथा स्यात्तथा, 'Smilingly.' Translate:—'Then the daughter of the king of Mithilá who strove to bind her braid of hair which had become loose by the enjoyment, bent her head smilingly through coyness, when her loved-companion directed his eyes towards the pit of the arms.'

St. 23. इति—Construe इति अनङ्गशिखिना हृदि हते [सति] क्ष्माधिपस्य दुहितुः निविष्टया लज्जया कतिपयेषु वासरेषु गलितेषु तानवं शिश्रिये. *Cf.* Ku. VIII. 13. " वासराणि कतिचित्कथञ्चन स्थाणुना पदमकारयत प्रिया । ज्ञातमन्मथरसा शनैः शनैः सा मुमोच रतिदुःखशीलताम् ॥" अनङ्ग°—Analyse अनङ्गस्य मदनस्य शिखी बाणः अनङ्गशिखी तेन, 'By the arrow of the bodiless one,' (i. e. मदन). क्ष्माधिपस्य—Analyse क्ष्मायाः अधिपः क्ष्माधिपः तस्य तादृशस्य, 'Of the lord of the earth.' तानवं शिश्रिये—means, तानवं तनुत्वम् । मन्दभावमिति यावत् । शिश्रिये, 'Attained diminution (i. e. became loose).' इति—'When her heart was thus hit by the arrow of the bodiless one (i. e. the god of love), the seated feeling of modesty of the daughter of the lord of the earth began to diminish after the passing of several days.'

St. 24. शर्वरीषु—Construe शर्वरीषु विरलीकृतत्रपा नृपात्मजा निद्रया हृता किल । नीविबन्धनमतीत्य संस्थितमस्य हस्तं बलाद् नापाहरत. *Cf.* Ku. VIII. 4. नाभिदेशनिहितः सकम्पया शङ्करस्य रुरुधे तया करः तदुकूलमथ चाभवत्स्वयं दूरमु-

न्छुसितनीविबन्धनम् ॥" शर्वरीषु, Expl:—श्टणाति चेष्टाः इति शर्वरी तासु, 'During the nights.' 'At night times.' Derived from शृ vt. 9. P. (सेट्). Cf. Unàdisûtra "कृशृगृवृञ्चतिभ्यः ष्वरच्." Also Pàṇi. IV. 1. 41. "षिद्गौरादिभ्यश्च," 'The affix ङीष् is employed in forming the feminine after words ending with affixes which have an indicatory ष् and after the words गौर and the rest.' Vide शब्दार्णव, "शर्वरी शार्वरी क्षर्या." विरलीकृतत्रपा—Analyse विरलीकृता त्रपा यस्याः सा विरलीकृतत्रपा, 'With her sense of modesty (or female bashfulness) diminished (or relaxed).' नृपात्मजा—Analyse नृपस्य आत्मजा नृपात्मजा 'The daughter of the king.' नीविबन्धनं—Analyse नीवेर्बन्धनं नीविबन्धनं, 'The knot of the garment.' शर्वरीषु—'The daughter of the king, with her sense of modesty relaxed, during the course of nights, was in truth overpowered by sleep and did not forcibly throw off his hand, resting after getting beyond the knot of the garment.'

St. 25. निद्रिता—Construe निद्रिता सा भयानकस्वप्नदर्शनकृतं प्रतिभयं प्रपद्य राघवं उरःस्थले कुचघटौ सन्निधाय दृढं परिषस्वजे. प्रतिभयं—Analyse प्रतिगतं भयेन प्रतिभयं, 'Exciting fear.' Cf. Pàṇi. II. 2. 18. and the Vàrtika thereto, "प्रादयो गताद्यर्थे प्रथमया," 'The word प्र &c., when the sense is that of 'gone' or the like, combine with what ends with the first case-affix.' Or it may be analysed as, प्रतिगतं भयमस्मिन् इति प्रतिभयं. Cf. Pàṇi. II. 2. 24. and the Vàrtika thereto. "प्रादिभ्यो धातुजस्योत्तरपदस्य लोपश्च वा बहुव्रीहिर्वक्तव्यः", 'The optional compounding of what arises from a verbal root coming after प्र &c. should be stated, and the elision of the subsequent term.' See Hema. "प्रतिभयं भये भीष्मे." भयानक°—Analyse स्वप्नस्य दर्शनं स्वप्नदर्शनम्। भयानकं यत् स्वप्नदर्शनं तेन कृतं, 'Brought on by the sight of a terrible dream.' कुचघटौ—Analyse कुचावेव घटौ कुचघटौ, 'Pitcher-like breasts.' उरःस्थले—Analyse उरसः स्थलं उरःस्थलं तस्मिन्, 'On the broad surface of the chest.' Translate :—'She, in her sleep, was overcome with exciting fear, brought on by the sight of a terrible dream and placing in close contact her pitcher-like breasts on the broad chest (of Ràghava), embraced him closely.'

St. 26. ज्ञात°—Construe मदातुरे कामिनि नीविबन्धनं क्षिपति [सति] ज्ञातमन्मथरसा सा भयेन अञ्जलिं कुर्वती किल अंशुकात् करयुग्मं जहार. Cf. Ku. VIII. 13. "ज्ञातमन्मथरसा शनैः शनैः।" ज्ञात°—Analyse ज्ञातो मन्मथस्य रसो यया सा ज्ञातमन्मथरसा, 'Who had known the taste of the god of love.' 'Who had learnt the flavour of the mind-churning god.' मदातुरे—Analyse मदेन आतुरः मदातुरः तस्मिन्,

'Agitated by passion.' नीविबन्धनं—Analyse नीवेर्बन्धनं नीविबन्धनं, 'The knot of the cloth.' करयुग्मं—Analyse करयोर्युग्मं करयुग्मं, 'A pair of the hands or arms.' ज्ञात°—'That lady, who (then) knew the taste of love, removed her hands from the silk-woven cloth, folding them as if (किल) with fear, when her loving husband, agitated by passion, began to undo the knot of the garment.'

St. 27. संमता—Construe मेधया भुवनस्य संमतापि निधुवनोपदेशिनि राघवे [सति] भूरिशः तदुपदेशवाञ्छया गुणितस्य विस्मृतिं व्याजहार. निधुवनोपदेशिनि—Analyse निधुवनं उपदिशतीति निधुवनोपदेशी तस्मिन् तादृशे, 'Giving instructions in the art of pleasure (or enjoyment).' गुणितस्य विस्मृतिं—'Forgetfulness of the multiplicity (of instructions).' 'Forgetfulness of the large number (of instructions).' तदुपदेश°—Analyse तस्य उपदेशः तदुपदेशः तस्मिन् वाञ्छा तया, 'With a desire of receiving instructions from him.' Translate:—'While Râghava was giving her instructions in the art of pleasure, she, who was acknowledged by the world to be possessed of intellect (or memory) said that she forgot the multiplicity of instructions, with a desire of receiving them frequently.'

St. 28. स्वेद°—Construe स्वेदबिन्दुनिचिताग्रनासिका धूतहस्तलतिका सशीत्कृतिः सोढमन्मथरसा नृपात्मजा राघवस्य तृप्तये न बभूव. स्वेद°—Analyse स्वेदानां बिन्दवः तैः निचिता अग्रनासिका यस्याः सा, 'Having the tip of her nose covered over with drops of perspiration.' धूत°—Analyse हस्तः एव लतिका हस्तलतिका । धूता हस्तलतिका यया सा, 'Having her creeper like hands trembling.' सशीत्कृतिः—Analyse शीत्कृत्या सह सशीत्कृतिः, 'Breathing pleasantly.' सोढ°—Analyse सोढो मन्मथस्य रसो यया सा, 'Who had patiently endured the flavor (or relish) of love.' नृपात्मजा—Analyse नृपस्य आत्मजा नृपात्मजा, 'The daughter of the king.' स्वेद°—'That daughter of the king, with the tip of her nose covered over with drops of perspiration, her creeper-like hand trembling, breathing pleasantly after having enjoyed the relish of love, did not suffice for the gratification of Râghava.'

St. 29. चोदयति—Construe युवतिकृत्यनैपुणं शिक्षितुं अवनिपालनन्दने चोदयति [सति] देहजन्मशरखण्डितत्रपा सा रहसि कर्मकर्तृतां ययौ. *Cf.* Ku. VIII. 17. "शिष्यतां निधुवनोपदेशिनः शङ्करस्य रहसि प्रपन्नया । शिक्षितं युवतिनैपुणं तया यत्तदेव गुरुदक्षिणीकृतम् ॥" अवनि°—Analyse अवनिं पालयतीति अवनिपालः तस्य नन्दनः तस्मिन्, 'The son of the protector of the earth.' युवति°—Analyse युवतेः कृत्यं युवतिकृत्यं तस्मिन् नैपुणं युवतिकृत्यनैपुणं, 'The skill (or proficiency) in woman's deeds.'

देह°—Analyse देहजन्मनो मन्मथस्य शरेण बाणेन खण्डिता निर्गता त्रपा लज्जा यस्याः सा, 'Having her modesty relaxed (or destroyed) by the arrows of the body-born one' (i. e. the god of love). कर्मकर्तृतां—Analyse कर्मणः कर्तृता कर्मकर्तृता तां, 'An object-agent' or 'object containing agent,' i. e. an agent which is at the same time the object of an action.' 'Agent of an action.' 'One who acts of his own accord.' Translate:—'While the son of the king was impelling her to learn the skill in (or art of) woman's deeds, she, with her modesty relaxed by the arrow of the body-born one (i. e. the god of love), assumed, in secret, the agency of action (in love affairs i. e. became the कर्ता of the affairs of love).' The poet means to say that सीता was till then the कर्म or an object of शिक्षितुं (i. e. a recipient of the art of woman's deeds). But now she became the agent or कर्ता who could impart instructions in युवतिकृत्यनैपुणं.

St. 30. यत्—Construe मदनेन पीडिता यद् जगाद तद् सहासरसं अभिधि प्रिये [सति] वलितदेहशोभिनी लज्जिता [सती] ततद् अस्फुटं सस्मितं उवाच सहासरसं—Analyse हासेन सह सहासः स एव रसो यस्मिन् तद् यथा स्यात्तथा 'With a relish for ridicule.' सस्मितं *adv.*—Analyse स्मितेन सह सस्मितं, 'Smilingly.' 'Laughingly.' वलित°—Analyse वलितो यो देहः तेन शोभते इति वलितदेहशोभिनी, 'Shining with her body turned (aside).' अस्फुटं—Analyse न स्फुटं अस्फुटं, 'Faintly.' यत्—'While her loving husband uttered with a relish for ridicule what she had said, when troubled with love, she, shining with her body turned, said it faintly, with a smiling face, being ashamed.'

St. 31. रत्न°—Construe संगतौ [तयोर्विलासकाले] भाषितं हृदि निधाय रत्नतल्पनिकटस्थिते शुके निःसहास्मि मां विमृज इति जल्पति [सति] व्रीडिता पञ्जरं परिजघान. रत्न°—Analyse रत्नानां तल्पः तस्य निकटे स्थितः तस्मिन्, 'Hung near the bed of jewels.' निःसहा—Analyse निर्गतं सहो यस्याः सा निःसहा, 'From whom power is departed.' 'Powerless.' Translate:—'Having stored her speech in its heart at the time of their intercourse, when the parrot, hung near the bed of jewels, was uttering the words 'I am powerless, please, leave me,' she, overcome with shame, struck the cage of the bird.'

St. 32. राम°—Construe रामवक्त्रगलितैः श्रमाम्बुभिः कुचयुगस्य कुंकुमं छिद्रितं निरीक्ष्य सखीजने हसिते [सति] सा संमुखात् सस्मितं व्यपजगाम. राम°—Analyse रामस्य वक्त्राद् गलितानि तैः तादृशैः 'Trickling down from the face of Ráma.' श्रमाम्बुभिः—Analyse श्रमस्य अम्बूनि श्रमाम्बूनि तैः, 'By the drops of fatigue.' कुचयुगं—Analyse कुचयोर्युगं तस्य, 'Of the pair

of breasts.' सखीजने—Analyse सख्यः एव जनः सखीजनः तस्मिन्, 'Female friends.' कुंकुमं, Expl:—कुंकुं इति शब्दोऽस्ति वाचकत्वेनास्य, 'Saffron,' 'saffron powder.' *Cf.* Pāṇi. V. 2. 127. "अर्शआदिभ्योऽच्," 'The affix अच् (अ) comes in the sense of मतुप् after words अर्श &c.' Or it is derived from कुक् *vt.* 1. A. (सेट्) 'To take,' 'to receive.' कुक्यते इति कुंकुमम्. *Cf.* Pāṇi. VII. 1. 80. "आच्छीनद्योर्नुम्." 'When the affix शतृ comes after a verbal stem ending in अ or आ, it may optionally take the augment नुम् before the neutral case-ending शी and before the feminine affix ई. (कुक् + उमच् + नुम् = कुंकुमम्). इत्यत्र "नुम्" इति योगविभागान्नुम्. Translate:—'When her (female) friends saw the saffron paste on her breasts, wiped off by the drops of fatigue, trickling down from Rāma's face, and laughed, she moved away from their presence with a smile.'

St. 33. स्वानु°—Construe अथ ईर्ष्यया इव चोदितोद्यतः मनोभवः मैथिलस्य दुहितुश्चेतसः स्वानुवृत्तिविधिवन्ध्यं लज्जितं निरवशेषं आक्षिपत्. स्वानु°—Analyse स्वस्य अनुवृत्तिः स्वानुवृत्तिः तस्याः विधौ वन्ध्यं स्वानुवृत्तिविधिवन्ध्यं, 'Unproductive of actions in conformity with his self.' चोदितोद्यतः—Analyse आदौ चोदितः पश्चाद् उद्यतः चोदितोद्यतः, 'Active on being incited.' मनोभवः—Analyse मनसि भवः जन्म यस्य स मनोभवः, 'The mind-born one.' 'The fancy-born one.' निरवशेषं—Analyse निर्गतः अवशेषो यस्मात् तद् यथा स्यात्तथा, 'In a manner not keeping any residue (i. e. wholly, entirely).' स्वानु°—'Active on being incited as if by envy, the god of love, wholly drove out of the mind of the daughter of the मैथिल king the sense of shame, which was unproductive of actions in conformity with his self.'

St. 34. दीर्घिका°—Construe क्वचित् प्रमदकानने दीर्घिकाजलतरंगनिर्धुतत्यक्तपुष्पमयमण्डनौ तौ इतरेतराश्रयाः मृजाः चाटुरम्यं तेनतुः. दीर्घिका°—Analyse दीर्घिकायाः जलतरङ्गेषु निर्धुतं अत एव त्यक्तं पुष्पमयं मण्डनं याभ्यां तौ तादृशौ, 'Who had abandoned their decorations of flowers which were washed off by the waves in the water of the oblong pond.' चाटुरम्यं—Analyse चाटुना रम्यं यथा स्यात्तथा, 'In a manner pleasing on account of agreeable words.' इतरेतराश्रयाः—Analyse इतरेतरं आश्रयन्ते इति इतरेतराश्रयाः, 'In which they hung for support on each other.' प्रमदकानने—Analyse प्रमदं च तत् काननं च प्रमदकाननं तस्मिन्, 'In a pleasure-garden.' मृजा *f.*—'A bath,' *Accu. plu.*, and an object to तेनतुः. Translate:—'Sometimes in the pleasure garden, they two abandoned their decorations of flowers which were washed off by the waves in the water of the artificial pond and enjoyed, in a man-

ner pleasing on account of agreeable words, baths, in which they hung for support on each other.'

St. 35. चाटु°—Construe चाटुमात्रकरणप्रयोजनः स तुल्यरागमपि यावकं योषितः तरुणपल्लवप्रभे चरणपङ्कजद्वये न्यपातयत्. चाटु°—Analyse चाटु एव चाटुमात्रं तस्य करणमेव प्रयोजनं यस्य सः, 'Whose sole aim was to do coaxing things.' तुल्यरागं—Analyse तुल्यो रागो यस्य स तं तादृशं, 'Of a similar colour.' चरण°—Analyse चरणमेव पङ्कजं चरणपङ्कजं तस्य द्वयं तस्मिन् तादृशे, 'On a pair of lotus-like feet.' तरुण°–Analyse तरुणश्चासौ पल्लवश्च तरुणपल्लवः तस्य प्रभेव प्रभा यस्य स तस्मिन् तादृशे, 'Having a lustre like that of the fresh sprout.' चाटु°—'He, whose sole aim was to do coaxing things, placed the red dye, though of a similar colour, on the pair of the lady's lotus-like feet, which had the lustre of fresh (or young) sprouts.'

St. 36. अंघ्रि°—Construe तरुणार्करोचिषा कुंकुमेन स्वयं अंघ्रियुग्मं अनुलिम्पतः अस्य तत् परिरूढवेपथु करयुग्मं दूरमेवारुरोह. अंघ्रि°—Analyse अंघ्र्योः युग्मं अंघ्रियुग्मं, 'A pair of toes.' तरुण°—Analyse तरुणश्चासौ अर्कश्च तरुणार्कः तस्य रोचिरेव रोचिर्यस्य तत् तेन तादृशेन, 'Having brilliancy of the new sun.' करयुग्मं—Analyse करयोर्युग्मं करयुग्मं, 'A pair of arms.' परिरूढ°—Analyse परिरूढो वेपथुर्यस्य तत् परिरूढवेपथु, 'With its tremor much increased.' तद्दूरमेवारुरोह—'Began to ascend very high,' i. e. owing to the tremor of his arms he could not paint the dye on her proper limb but far away from it. Translate:—'That pair of his arms, who was himself painting her toes with saffron paste, having the brilliance of the new sun, began to ascend very high, with its tremor much increased.'

St. 37. मेखलां—Construe अत्र [नितम्बे] परं किंचिद् अनुपाश्रितो मणिमेखलागुणो दुर्नहो तु इति मेखलां अधिनितम्बं अर्पयन् स करं तत्र तत्र पुनरादधौ. अधिनितम्बं—Analyse नितम्बे इति अधिनितम्बं, 'Above the hips.' अनुपाश्रितः—Analyse न उपाश्रितः अनुपाश्रितः, 'Not depending on something for support.' 'Holding nothing for support.' दुर्नहः—Analyse नद्धुं दुष्करः दुर्नहः 'Hard to fasten.' 'Difficult to bind up.' मणि°—Analyse मणीनां मेखला मणिमेखला तस्याः गुणः मणिमेखलागुणः, 'The string of the girdle of jewels.' 'The string of the jewelled-zone.' Translate:—'The string of the girdle of jewels, unsupported by some other thing is here indeed hard to fasten. With this thought, he, putting the zone above her hips, placed his hands there again and again.'

St. 38. आचरन्—Construe अथ पुलकितेन पाणिना विलेपनक्रियां आचरन् स चन्दने सममपि स्थिते सति पुनः पुनः कुचयुगं सस्पृहं अस्पृशत्. विलेपन°—

Analyse विलेपनस्य क्रिया तां, 'The work of amorous painting.' सस्पृहं *adv.*—Analyse स्पृहया सह सस्पृहं, 'Wistfully.' 'With a passionate longing.' कुचयुगं—Analyse कुचयोर्युगं कुचयुगं, 'A pair of breasts.' आचरन्—'He, performing the work of amorous painting with his hand, thrilled with joy, longingly touched the pair of her breasts again and again though the sandle paste was in its proper position.'

St. 39. पत्रं—Construe आनमिततर्जनीशिरःस्पृष्टकर्णलतिकः अयं पत्रमर्पयन् पूर्वं अर्धमुकुलीकृतेक्षणं सुरभिगर्भं तन्मुखं अन्वभूत्. पत्रं=पत्रावली, Drawing lines or figures on the face or person with coloured and fragrant pigments (or sometimes with musk and fragrant substances). आनमित°—Analyse आनमिता या तर्जनी तस्याः शिरसा स्पृष्टा कर्णयोर्लतिका येन सः, 'Who has touched her creeper-like ears with the point of his fore-fingers slightly bent.' अर्ध°—Analyse अर्धं मुकुलीकृते ईक्षणे यस्य तत् 'The eyes on which were half closed.' तन्मुखं—Analyse तस्याः मुखं तन्मुखं, 'Her face.' सुरभि°—Analyse सुरभिगर्भे यस्य तत् सुरभिगर्भं, 'Having fragrance in its interior.' 'Possessing fragrance in its interior.' Translate:—'He, drawing figures (on her face), touched her creeper-like ears with the point of his fore-finger slightly bent and had an experience of her face which had fragrance in its interior and the eyes on which were previously half-closed.'

St. 40. आत्मना—Construe तदा अधरपानलोलुपः पुनः पुनः [तमेव] निष्पिबन् मुदितः स पुरा युवतिदन्तवाससि आत्मनेव कृतं यावकं उज्जहार. युवति°—Analyse युवतेर्दन्तवासः युवतिदन्तवासः तस्मिन् तादृशे, 'On the lips of the young lady.' अधर°—Analyse अधरस्य पाने लोलुपः अधरपानलोलुपः 'Eager to drink (kiss) her lower lip.' आत्मना—'He then, eager to kiss her lower lip, drank (it) with delight again and again and removed the dye which he himself had formerly painted on (*lit.* applied to) the lips of the young lady.'

St. 41. चुम्बति—Construe स्वयमुपाहिताञ्जनं योषितो विलोचनं प्रियतमे चुम्बति [सति] अविकाशचक्षुषो [जानक्याः] कर्णगं अशोकपल्लवं निजं रागं प्राप. उपाहित°—Analyse उपाहितं अञ्जनं यस्य तद् उपाहिताञ्जनं, 'To which the collyrium was applied.' अविकाश°—Analyse न विकाशो ययोस्ते अविकाशे । तादृशे चक्षुषी यस्याः सा तस्याः अविकाशचक्षुषः, 'Having eyes which had not an open (or splendid) appearance.' 'Had eyes which were partially opened.' कर्णगं—Analyse कर्णं गच्छतीति कर्णगं, 'Placed on the ear.' अशोकपल्लवं—Analyse अशोकस्य पल्लवं अशोकपल्लवं, 'The sprout

of an As'oka tree.'. चुम्बति—' While the husband kissed the eye of the lady, to which he himself had applied the collyrium, the sprout of As'oka placed on her ear, whose eyes had not an open (or splendid) appearance, assumed its own (attractive) colour.'

St. 42. पुष्प°—Construe पुष्परत्नविभवैः राजनन्दने यथेप्सितं विभूषयति [सति] सा दर्पणं चकांक्ष ननु । योषितां मण्डनं स्वामिसंमदफलं हि. *Cf.* Ku. VII. 22. "आत्मानमालोक्य च शोभमानमादर्शबिम्बे स्तिमितायताक्षी । हरोपयाने त्वरिता बभूव स्त्रीणां प्रियालोकफलो हि वेषः" ॥ पुष्प°—Analyse पुष्पाणि च रत्नानि च पुष्परत्नानि तेषां विभवाः तैः तादृशैः, 'With the excellence of flowers and jewels.' यथेप्सितं *adv.*—Analyse ईप्सितं अनतिक्रम्य यथेप्सितं, 'According to one's liking.' 'To his liking.' राजनन्दने—Analyse राज्ञः नन्दनः राजनन्दनः तस्मिन् तादृशे, 'A son of a king.' 'A prince.' स्वामि°—Analyse स्वामिनां संमदः स्वामिसंमदः स एव फलं यस्य तत् स्वामिसंमदफलं, 'Having its reward in the pleasure of their lords.' पुष्परत्नविभवैः—' Did she not wish for a mirror while the prince was decorating her to his liking with the excellence of flowers and jewels ? (No), for the decorations of women have their reward in the pleasure of their lords.'

St. 43. ताम्—Construe अनङ्गकृतचारुविभ्रमां तां निर्दयं समुपगुह्य समकालं चुम्बितुं वीक्षितुं च अप्रभुः राघवो मुहुर्व्याकुलः इव आस. अनङ्ग°—Analyse अनङ्गेन कृताः चारुविभ्रमाः यया सा तां तादर्शी, ' Who has made pretty gestures on account of love.' ' Who was making pretty (amorous) gestures sprung from love.' विभ्रम *m.*—Amorous gestures of any kind, particularly one thus defined:—" चित्तवृत्त्यनवस्थानं शृङ्गाराद्विभ्रमो मतः." निर्दयं—Analyse दयायाः अभावो निर्दयं, ' Pitilessly.' 'Passionately.' ' Violently.' समकालं—Analyse समः कालः यस्य तद् यथा स्यात्तथा, 'Simultaneousty.' अप्रभुः—Analyse न प्रभुः अप्रभुः, 'Wanting power.' ' Unable.' ताम्—' Having passionately embraced her, who was making pretty gestures on account of love, Rághava, unable to kiss and look at her simultaneously was, as it were, often confused.'

St. 44. प्रार्थिता—Construe सा प्रार्थितापि कानिचिन्न चकार । स्वयमपि कानिचिद् व्यधत्त । अबला हृदयरत्नविक्रयक्रीतं एनं यथेप्सितं अन्वभूत्. हृदय°—Analyse हृदयमेव रत्नं हृदयरत्नं तस्य विक्रयेण क्रीतः तं तादृशं, ' Bought by the sale of the jewels of her heart.' यथेप्सितं—Analyse ईप्सितमनतिक्रम्य यथेप्सितं, ' According to her desire.' प्रार्थिता—' Certain things she did not do though requested and others she did herself. The lady had an enjoyment of him, who was bought by the sale of the jewel of her heart, according to her desire.'

St. 45. येन—Construe असौ तां येन येन हरति स्म तत्तदेव [तस्याः] योषितः पुनराप हि [यस्मात् कारणात्] सज्जनेषु विहितं यच्छुभं सद्यः एव फलबन्धि जायते. सज्जनेषु—Analyse सन्तश्च ते जनाश्च सज्जनाः तेषु तादृशेषु, ‘ To the virtuous.’ फलबन्धि—Analyse फलानि बध्नातीति फलबन्धि. ‘ Developing (or forming) fruit. ’ येन—‘ He got from the lady those very things by whichever of them he attracted her; for, the good that is done to the virtuous develops fruit at once. ’

St. 46. कर्मणि—Construe स्वमुखपद्मविच्युतस्वेदबिन्दुहतकान्तवक्षसि कर्मणि [क्रीडाकर्मणि] उपकाञ्चि संचरत् तस्य चक्षुः वीक्ष्य सा तनुं [तस्य] वक्षसि मुमोच स्वमुख°—Analyse स्वस्य मुखं स्वमुखं । तदेव पद्मं तस्माद् विच्युताः ये स्वेदबिन्दव तैः हतं कान्तस्य वक्षो यस्मिन् तत् तस्मिन् तादृशे, ‘ In which she struck her husband's breast with drops of sweat falling down from her lotus-like face. ’ उपकाञ्चि *adv.*—Analyse काञ्च्याः समीपं उपकाञ्चि, ‘ Near the girdle (or zone). ’ कर्मणि—‘ When she observed his eyes moving about the region of the girdle in the act in which she struck her husband's breast with drops of sweat falling down from her lotus-like face, she threw her body on his breast.’

St. 47. भर्तरि—Construe अधरदंशनिग्रहैः जल्पयति भर्तरि [सति] प्रणयमौनमास्थिता [सा] तादृशं निग्रहं चिरमवाप्तुमिच्छया वचनानि नो चकार. प्रणयमौनं—Analyse प्रणयाद् मौनं प्रणयमौनं. ‘ Silence through affection. ’ अधर°—Analyse अधरस्य दंशः तेन निग्रहाः तैः, ‘ By the chastisement of biting her lower lip.’ भर्तरि—‘ While her husband was making her talk by the chastisement of biting her lower lip, she, preserving silence through affection (or silent through affection) uttered no words, with a desire to get that kind of punishment for a long time. ’

St, 48. बालया—Construe हृदि बालया स्तनौ निधाय प्रसादने दन्तं आस्यकमलं [च] प्राप्तुमिच्छुः [स] विनापि दोषतो मुहुर्मुहुः रोषमाविरकरोत्. आस्यकमलं—Analyse आस्यं कमलमिव आस्यकमलं, ‘The lotus-like face.’ बालया—‘ He, desirous of getting, during propitiation, her teeth and lotus-like face after the placing of the breasts on his chest by her, frequently showed his anger even without any fault of hers. ’

St. 49. अल्पदोष°—Construe जम्पती अल्पदोषविषयेऽपि प्रणयकोपवक्रतां जग्मतुः । अतिवृद्धिमागता स्नेहजातिः सुलभरोषसत्रणा जायते. अल्पदोष°—Analyse अल्पश्चासौ दोषश्च अल्पदोषः तस्य विषयः तस्मिन्, ‘ As regards small faults.’ प्रणय°—Analyse प्रणयस्य कोपः प्रणयकोपः तेन वक्रता तां तादृशीं, ‘To peevishness (or fretfulness) consequent on a lover's feigned anger. ’ स्नेहजातिः—Analyse स्नेहस्य जातिः स्नेहजातिः, ‘ Genuine love. ’ ‘ Genuine affection. ’ अतिवृद्धि—Analyse अतिशयिता वृद्धिः अतिवृद्धिः तां, ‘ Extraor-

dinary growth (or increase). ' सुलभ°—Analyse सुलभो यो रोषस्तेन सव्रणा सुलभरोषसव्रणा, ' Bearing the sore of easy wrath.' 'Bearing the sore of wrath easily provoked.' अल्पदोष°—'The couple became cross through lover's feigned anger even as regards small faults.' ' Love, developed very much, has the sore of easy wrath.'

St. 50. अश्रुषु—Construe प्रणयकोपवह्निना लोहितत्वमुपनीय अश्रुषु पायितः [अस्मिन्] निपातितः तत्कटाक्षविशिखः अस्य सुस्थिरं धैर्यं निचकर्त. प्रणय°—Analyse प्रणयस्य कोपः प्रणयकोपः स एव वह्निस्तेन, ' By the fire of her anger through excess of affection. ' तत्कटाक्ष°—Analyse तस्याः कटाक्षः एव विशिखो बाणः तत्कटाक्षविशिखः, ' The dart of her glance. ' अश्रुषु—' The dart of her glance reddened (*lit.* brought to redness) by the fire of her anger through excess of affecticn, watered in her tears and discharged at him, hewed down his very sιeady courage. '

St. 51. कोपिता—Construe चिरनिवृत्तसङ्गतिः [अत एव] कोपिता सुप्तं एनं एत्य परिबोधशङ्किनी सा हस्तरुद्धचलकुण्डला शनकैः धृतश्वासवृत्ति चुचुम्ब. चिर°—Analyse चिरं निवृत्ता सङ्गतिर्यस्याः सा, ' Being removed from his company for long. ' परिबोध°—Analyse परिबोधं शङ्कते इति परिबोधशङ्किनी. ' Apprehensive of his waking. ' हस्त°—Analyse चलानि च तानि कुण्डलानि च चलकुण्डलानि । हस्ताभ्यां रुद्धानि चलकुण्डलानि यया सा, ' Who held by her hands the moving or dangling ear-rings.' *Cf.* R XI. 15. " ताडका चलकपालकुण्डला. " And Buddha-Charita V. 41. " चलकुण्डलचुम्बिताननाभिः. " धृत°—Analyse धृता श्वासस्य वृत्तिर्यस्मिन् कर्मणि यथा स्यात्तथा, ' In a manner in which she held her breath. ' कोपिता—' Provoked to anger when removed for long, she approached him, who was asleep and apprehensive of his waking, she held back her dangling ear-rings with her hands and kissed him slowly after holding hər breath. '

St. 52. कैतवेन—Construe कलहेषु कैतवेन सुप्तया [तया] वसनं क्षिपन् आत्तसाध्वसः स ' चोर ' इति उदितहासविभ्रमं सप्रगल्भं अधरे अवखण्डितः. *Cf.* Ku. VIII. 3. " कैतवेन शयिते कुतूहलात्पार्वती प्रतिमुखं निपातितम् । चक्षुरुन्मिषति सस्मितं प्रिये विद्युदाहतमिव न्यमीलयत् " ॥ आत्तसाध्वसः—Analyse आत्तं साध्वसं येन स आत्तसाध्वसः, ' Full of fear. ' ' Having his fear vanished.' उदित°—Analyse उदितः हासः एव विभ्रमो यस्मिन् यथा स्यात्तथा, 'In a manner in which the laughing was excited sportively. ' सप्रगल्भं—Analyse प्रगल्भेन सह सप्रगल्भं, ' Boldly. ' कैतवेन—' In their love quarrels she pretended sleep and when he, full of fear, was taking off her garment, she sportively (*lit.* in a sportive laughter) calling him a thief boldly bit his (nether) lip.'

St. 53. सङ्गतानि—Construe सङ्गतानि परिहृत्य चारिणौ मानमेत्य कुहचिद् अन्ययातनयनौ तौ परस्परं उरसा निहत्य कलहं वितेनतुः किल. अन्य°—Analyse अन्ययोर्याते नयने ययोस्तौ, 'With their eyes meeting each other.' कुहचित् *ind.*—'Somewhere.' 'Anywhere.' 'To any place.' संगतानि—'They lived shunning each other's company and becoming proud they sought (love) quarrels.' 'Somewhere when their eyes met they, indeed, struck each other with their breasts.'

St. 54. एकदा—Construe एकदा अरिकदनः अर्धशशिमौलिसन्निभः स कान्तया सार्धं इद्धरुचि परिसंहृतातपं अम्बरं द्रष्टुं सौधमारुरोह. अरिकदनः—Analyse अरीणां कदनः अरिकदनः, 'The destroyer of foes (or enemies).' इद्धरुचि—Analyse इद्धा रुचिर्यस्य तद् इद्धरुचि, 'Having a clear brightness.' 'Possessing clear lustre.' परिसंहृतातपं—Analyse परिसंहृतः आतपो यस्मात् तत् परिसंहृतातपं, 'Free from heat.' 'That from which heat has been removed.' अर्ध°—Analyse अर्धश्चासौ शशिश्च अर्धशशिः स एव मौलौ यस्य स अर्धशशिमौलिः तेन सन्निभः अर्धशशिमौलिसन्निभः, 'Resembling S'iva having the half moon on his crest.' एकदा—'Once, the destroyer of his foes, who resembled S'iva having the half moon on his crest, ascended the mansion with his loved-companion inorder to behold the sky, possessing clear lustre and free from heat.'

St. 55. वासरस्य—Construe राघवो वासरस्य विगमे समीरणैर्मन्दनर्तितसुगन्धिकुन्तलां सौधपृष्ठं अधितस्थुषीं जानकीं इदं वचो उवाच. मन्द°—Analyse मन्दं नर्तिताः सुगन्धयः कुन्तलाः यस्याः सा मन्दनर्तितसुगन्धिकुन्तला तां तादृशीं, 'Whose fragrant locks were made to dance (or flow) gently.' सौधपृष्ठं—Analyse सौधस्य पृष्ठं सौधपृष्ठं, 'On the terrace of the palace.' सौधः, Expl:– सुधा लेपोऽस्यातीति सौधः, 'A mansion.' 'A palace.' *Cf.* Pāṇi. V. 2. 103 and the Vàrtika thereto, "अण्प्रकरणे ज्योत्स्नादिभ्य उपसंख्यानम्," 'The words ज्योत्स्ना &c, are governed by this rule and take अण्.' समीरणैः, Expl:–सम्यग् ईरते गच्छन्ति। ईरयन्ति प्रेरयन्ति वा। इति समीरणाः तैः तादृशैः, 'By the breezes.' 'By the winds.' वासरस्य—'At the close (or end) of the day, Rághava addressed as follows Janakî, who was seated on the terrace of the palace and whose fragrant locks were made to dance (or flow) gently by the winds.'

St. 56. सन्निगृह्य—Construe करसन्ततिं सन्निगृह्य अस्तमस्तकमधिश्रितः एष रागवान् रविः क्वचित् प्रस्थितोऽपि समुत्सुकः सन् भुवनं क्षणं पश्यतीव. करसन्ततिं Analyse कराणां सन्ततिः तां, 'The collection of rays.' अस्तमस्तकं—Analyse अस्तस्य मस्तकं अस्तमस्तकं तत्, 'On the top of the setting mountain.' सन्निगृह्य—'Though tnis red sun collecting all his rays, has set out

somewhere; yet resting on the peak of the setting mountain, he is, as it were, looking eagerly at the world for a moment.'

St. 57. दिङ्मुखात्—Construe दिङ्मुखाद् अपसरन्तं नष्टतेजसं आतपं मुहुः अनुव्रजत्तमः भानुना रश्मिभिः समवबध्य कृष्यमाणमिव लक्ष्यते. दिङ्मुखात्—Analyse दिशां मुखं दिङ्मुखं तस्मात् तादृशात्, 'From the face of the quarters.' नष्टतेजसं—Analyse नष्टं तेजो यस्य स नष्टतेजाः तं नष्टतेजसं, 'Which has lost its lustre.' मुहुः *ind.*—'Suddenly.' 'All at once.' दिङ्मुखात्—'The darkness, suddenly following the sun-shine, which has lost its lustre and is moving away from the face of the quarters, is observed as if being dragged by the sun having bound it firmly together with his rays.'

St. 58. अन्तराणि—Construe स्रष्टरि तमसोऽन्तराणि प्रयच्छति [सति] युगक्षये जगतीव जलधिमध्यवर्तिनी रुचिः भूयः एव रविमण्डले लीयते. युगक्षये—Analyse युगस्य क्षयः युगक्षयः तस्मिन् युगक्षये, 'At the time of the destruction of the world.' रविमण्डले—Analyse रवेर्मण्डलं रविमण्डलं तस्मिन् रविमण्डले, 'In the disc of the sun.' जलधिमध्यवर्तिनी—Analyse जलं धीयतेऽत्र जलधिः तस्य जलधेर्मध्यं जलधिमध्यं तस्मिन् वर्तते इति जलधिमध्यवर्तिनी, 'Lying in the middle (or centre) of the ocean.' अन्तराणि—'As the earth, coming to the centre of the ocean at the time of the destruction of the world, when the Creator makes room for (or gives space or scope to) darkness, sinks down (in it), so the brightness of the sun lying in the middle of the ocean once more (भूय एव) sinks in the solar disc.'

St. 59. ध्वान्त°—Construe ध्वान्तजालं सागरे निहितमण्डलं रविं वारिभिः पिहितदण्डं फुल्लमम्बुजं आयतं भृंगचक्रमिव सर्वतः उपयाति. ध्वान्तजालं—Analyse ध्वान्तस्य जालं ध्वान्तजालं, 'A net of darkness.' *Cf.* Pāṇi. VII. 2. 18. "क्षुब्धस्वान्तध्वान्तलग्नम्लिष्टविरिब्धफाण्टबाढानि मन्थमनस्तमःसक्ताविस्पष्टस्वरानायासभृशेषु," 'The following words are made without इट् augment in the senses given against them:—1 क्षुब्धः 'a churning stick,' 2 स्वान्तः 'the mind,' 3 ध्वान्तः 'darkness,' 4 लग्नः 'attached,' 5 म्लिष्टः 'indistinct or unintelligible,' 6 विरिब्धः 'a note or tune,' 7 फाण्टः 'made without an effort or by an easy process,' and 8 बाढः excessive.' निहितमण्डलं—Analyse निहितं मण्डलं येन स निहितमण्डलः तं तादृशं, 'Who has his disc placed (or put) in.' पिहितदण्डं—Analyse पिहितः दण्डः यस्य तत् पिहितदण्डं, 'Having its stalk concealed (or hidden).' भृङ्गचक्रं—Analyse भृङ्गाणां चक्रं भृङ्गचक्रं, 'A circle of bees.' अम्बुजं—Analyse अम्बुनि जातं अम्बुजं, 'Produced in water' (i. e. a lotus). ध्वान्त°—'The net of darkness everywhere sur-

rounds the sun who has his disc placed in the ocean, as a long circle of bees surrounds a full-blown lotus whose stalk is concealed by the waters.'

St 60. एक°—Construe अविकले निशाकरे उत्पतति [सति] नभःस्यन्दनस्य धातुपङ्कपरिदिग्धमण्डलं एकचक्रमिव अस्तगं रविबिम्बं राजते. एकचक्रं—Analyse एकं च तच्चक्रं च एकचक्रं, 'A single wheel.' नभःस्यन्दनस्य—Analyse नभः एव स्यन्दनः नभःस्यन्दनः तस्य तादृशस्य, 'Of the sky-chariot.' रविबिम्बं—Analyse रवेर्बिम्बं रविबिम्बं, 'The disc of the sun.' अस्तगं Analyse अस्तं गच्छतीति अस्तग, 'Resting on the setting mountain.' अविकले—Analyse न विकलः अविकलः तस्मिन् तादृशे, 'Entire.' 'Perfect.' 'Full.' निशाकरे—Analyse निशां करोतीति निशाकरः तस्मिन् तादृशे, 'The night-maker.' 'The moon.' As opposed to दिवाकर. धातु°—Analyse धातूनां गैरिकादीनां पंकः कर्दमः तेन परिदिग्धं क्लिन्नं मण्डलं यस्य तत् तादृशं, 'Having its ring smeared with the mud of metallic substances.' 'Having its ring covered over with mineral dust.' एक°-'The disc of the sun, resting on the setting mountain, appears, while the full moon is rising up, like a single wheel of the sky-chariot having its ring covered over with mineral dust.'

St. 61. संहृत°—Construe संहृतात्मकिरणं मण्डलं क्रमाद् यथा यथा वृद्धिमुद्वहति तथा तथा रविः गौरवादिव सागराम्भसि शनैर्निमज्जति. संहृत°—Analyse संहृताः आत्मकिरणाः येन तत् सहृतात्मकिरणं, 'Having its rays withdrawn.' सागराम्भसि—Analyse सागरस्य अम्भः सागराम्भः तस्मिन् सागराम्भसि, 'In the oceanic waters.' 'In the water of the ocean.' वृद्धिमुद्वहति—'Attains growth.' गौरवादिव—'As if from heaviness.' संहृत°—'As the disc of the sun which has compressed (all) its rays gradually increases in bulk, it slowly sinks down in the water of the ocean as if on account of its heaviness.' The poet means to say that the orb of the sun when it covers the world with its rays of light becomes light in weight; but when it compresses together all its rays, it becomes heavy and thus sinks down in the water of the ocean.

St. 62. उन्मुखाः—Construe सागरान्तरितमण्डलश्रियः दिनकरस्य उन्मुखाः रश्मयः तोयमभिभूय निर्गताः वाडवस्य शिखिनः शिखाः इव भान्ति. *Cf.* सुभाषितावलिः verse 1759 "पयोनिधेर्वाडववह्निमिश्रं यत्पीतमम्भो बहु घस्मरेण." Also शार्ङ्गधर verses 105, 109, 284. उन्मुखाः—Analyse उद्गतानि मुखानि येषां ते उन्मुखाः, 'With their points upturned (or turned up).' दिनकरस्य—Analyse दिनं करोतीति दिनकरः तस्य तादृशस्य, 'Of the maker of the day' (i. e. of the sun). सागरान्त°—Analyse सागरेण अन्तरिता मण्डलस्य श्रीर्यस्य

सागरान्तरितमण्डलश्रीः तस्य तादृशस्य, 'The beauty of whose disc is concealed by the ocean.' वाडवः, Expl—वडवायां जातः वाडवः or वाडोऽस्यास्तीति वाडवः or वाडं वातीति वाडवः. 'The submarine fire.' शिखिन् *m.*—'A fire.' उन्मुखाः—'The upturned rays of the sun, the beauty of whose disc is concealed by the ocean, appear like the flames of the submarine fire come out after over-powering the water (of the ocean)'.

St. 63. सन्ध्यया—Construe वासरस्य विगमे घनं तमः अग्रतश्च सन्ध्यया परिरुद्धं प्रावृषि एकतः सिन्धुजलभिन्नं पयोनिधेः सलिलमिव भाति. प्रावृषि—'In the rainy-season.' Derived form प्रवृष् *vi.* or *vt.* 1. P. (सेट्) 'To rain.' 'To sprinkle.' 'To pour down.' *Cf.* Páṇi. "नहिवृतिवृषिव्यधिरुचिसहितनिषु क्वौ," 'A long vowel is substituted for the final vowel of the preceding word, before the verbs नह्, वृत्, वृष्, व्यध्, रुच्, सह्, and तन्, when these roots take the affix क्वि.' सिन्धु°—Analyse सिन्धोर्जलेन भिन्नं सिन्धुजलभिन्नं, 'Divided by the water of the rivers.' Explain, स्यन्दन्ते आपोऽत्र सिन्धुः। *Cf.* Uṇádisûtra, "स्यन्देः संप्रसारणं धश्च इति उः." पयोनिधेः—Analyse पयसां निधिः। अथ वा। पयांसि निधीयन्तेऽत्र पयोनिधिः तस्य पयोनिधेः, 'Of the ocean.' *Cf.* Páṇi. III. 3. 93. "कर्मण्यधिकरणे च," 'The affix कि comes after a घु verb, when a word in the accusative case is in composition with it, and when the relation of the word so formed to its verb, is that of location.' सन्ध्यया—'And the thick (mass of) darkness, kept back in the front by the twilight, at the close of the day, appears like the water of the ocean, divided by the waters of the rivers on one side, during the monsoons.'

St. 64. सन्ध्यया—Construe पश्य तमसि क्रमात् सर्पति [सति] सन्ध्यया अरुणितपत्रसञ्चयं श्लक्ष्णपल्लवनिरन्तरं तद् वनं परिणामसम्पदं विन्दतीव. अरुणित°—Analyse अरुणिताः पत्राणां सञ्चयाः यस्मिन् तद् अरुणितपत्रसञ्चयं, 'The multitudes of leaves in which were reddened.' श्लक्ष्ण°—Analyse श्लक्ष्णाश्च ते पल्लवाश्च तैः निर्गतं अन्तरं यस्मिन् तत्, 'Dense with tender shoots (or sprouts).' *Cf.* Uṇádisûtra, "श्लिषेरच्चोपधायाः." परिणामसम्पदं—Analyse परिणामस्य सम्पद् परिणामसम्पद् तां, 'The beauty of ripeness.' सन्ध्यया—'Behold how the forest having the multitudes of its leaves reddened by the twilight and dense with tender shoots, acquires the beauty of ripeness when the darkness gradually spreads through it,'

St. 65. अन्धकार°—Construe सर्वतः सर्पता कृष्णसर्पमलिनेन अन्धकारनिकरेण समन्ततो रुध्यमानविषयाः दिग्भुवः परित्वाः संकुचन्ति नु. अन्धकारनिकरेण—Analyse अन्धकारस्य निकरः अन्धकारनिकरः तेन तादृशेन, 'By

the mass of darkness.' 'By the thick darkness.' कृष्णसर्पमलिनेन— Analyse कृष्णश्चासौ सर्पश्च कृष्णसर्पः । कृष्णसर्पवन्मलिनः कृष्णसर्पमलिनः तेन तादृशेन, 'Soiled like a black serpent.' रुध्यमानविषयाः—Analyse रुध्यमानाः विषयाः यासां ताः रुध्यमानविषयाः, 'Having their ranges shut up.' परिखाः, Expl:—परितः खन्यन्ते इति परिखाः, 'The moats.' 'Trenches or fossæ round the fort or town.' दिग्भुवः—Analyse दिशां भूः दिग्भूः तस्याः दिग्भुवः, 'Of the site of direction (or quarter).' अन्धकार°—'The trenches of the directions, with their ranges shut up, on all sides, by the thick darkness, soiled like a black serpent and spreading everywhere, are indeed contracted.'

St. 66. भाति—Construe मत्तशिखिकण्ठकर्बुरं ध्वान्तजालपरिरुद्धमम्बरं भाति यथा अर्कदीपकृततापसंभृतप्रौढकज्जलमलीमसं. मत्त°—Analyse मत्ताः ये शिखिनः तेषां कण्ठाः इव कर्बुरं मत्तशिखिकण्ठकर्बुरं, 'Variegated like the throat of the proud peacocks.' ध्वान्त°—Analyse ध्वान्तस्य जालं तेन परिरुद्धं ध्वान्तजालपरिरुद्धं, 'Filled with a net of darkness.' 'Enveloped (or wrapped up) in a net of darkness.' मलीमस *adj.*—'Dirty. 'Unclean.' *Cf.* Pàṇi. V. 2. 114. "ज्योत्स्नातमिस्राशृङ्गिणोर्जस्विन्नूर्जस्वलगोमिन्मलिनमलीमसाः," 'The words ज्योत्स्ना, तमिस्रा, शृङ्गिण, ऊर्जस्विन्, ऊर्जस्वल, गोमिन्, मलिन and मलीमस are irregularly formed, in the sene of मतुप् and are names.' अर्क°—Analyse अर्कः एव दीपः तेन कृतो यः तापः तेन संभृतं यत् प्रौढं कज्जलं तेन मलीमसं अर्कदीपकृततापसंभृतप्रौढकज्जलमलीमसं, 'Stained with thick lamp-black gathered by the heat proceeding from the sun-lamp.' भाति—'The sky, variegated like the throat of a proud peacock and filled with a net of darkness, appears as if stained with thick soot gathered by the heat proceeding from the sun-lamp.'

St. 67. पश्य—Construe पूर्वमुद्गतमेतद् असितोरगत्विषः विष्णुवर्त्मनो दूरमग्नरविरश्मिभासुरमेकं छिद्रमिव दीप्तरुचि ज्योतिः पश्य. दीप्तरुचि—Analyse दीप्ता रुचिर्यस्य तद् दीप्तरुचि, 'With radiant splendour.' पूर्वमुद्गतं—'Risen up (in the sky) in front (in the eastern direction).' असितोरगत्विषः—Analyse असितो यः उरगः तस्य त्विडिव त्विड् यस्य तत् तस्य तादृशस्य, 'Of that which has the beauty like that of a black serpent.' विष्णुवर्त्मनः—Analyse विष्णोर्वर्त्म विष्णुवर्त्म तस्य विष्णुवर्त्मनः विष्णुपदस्य, 'Of Vis*h*nu's path.' 'Of the sky.' *Cf.* R. XIII. 1. "अथात्मनः शब्दगुणं गुणज्ञः पदं विमानेन विगाहमानः." *Cf.* Vik. I. 18. "पितुः पदं मध्यममुत्पतन्ती।" दूर°—Analyse दूरे मग्नो यो रविः तस्य रश्मयः तैः भासुरं दूरमग्नरविरश्मिभासुरं, 'Resplendent with the rays of the sun who has dived (or sunk) deep down into it.' भासुरः, Expl:—भाः अस्ति शीलमस्य स भासुरः,

'Shining.' 'Splendid.' *Cf.* Páṇi. III. 2. 161. "भञ्जभासमिदो घुरच्," 'The affix घुरच् comes is the sense of the agent having such a habit &c., after the verbs भञ्ज् 'to break,' भास् 'to shine,' and मिद् to be fat.' पश्य—'Behold this light (of the moon), with radiant splendour, has sprung up (in the sky) in front (in the eastern direction) as if it were a hole, resplendent with the rays of the sun, who had dived deep down into it, in the path of Vishṇu (i. e. in the sky) which has the beauty like that of a black serpent.'

St. 68. पश्चिमे—Construe पश्चिमे नभसि वेगिनो रविरथस्य लोहचक्रहतमेरुमस्तकाद् उद्गताः हुताशविप्लुषः इव लोहिताः तारकाः भान्ति. रविरथस्य—Analyse रवेः रथः रविरथः तस्य रविरथस्य, 'Of the chariot of the sun.' लोह°—Analyse लोहस्य चक्राणि लोहचक्राणि तैः हतं मेरोः मस्तकं तस्मात् तादृशात्, 'From the summits of the mount Meru against which struck the iron wheels.' मेरु *m.*—A mountain at the top or summit of the earth, on which is situated स्वर्ग, the heaven of Indra, containing the cities of the gods and the habitations of celestial spirits. Around this mountain the sun with all the planets is said to revolve. This mountain chain is now clearly established in the regions of north pole. See Prof. B. G. Tilaka's 'The Arctic Home in the Vedas,' chapter IV. हुताशविप्लुषः—Analyse हुतं अश्नातीति हुताशः तस्य विप्लुषः हुताशविप्लुषः, 'The sparks of the offering-eater' (i. e. the sparks of fire). पश्चिमे—'The crimson stars in the western horizon (*lit.* sky) appear like the sparks of fire flying from the summits of the mount Meru which are struck by the iron-wheels of the swift chariot of the sun.'

St. 69. मीलिताः-Construe रविभयेन मीलिताः तारकाः रश्मिधामहतलोहिताः इव दिङ्मुखैकरचनाः [सत्यः] दिनकृत्करात्यये समन्ततः उन्मिषन्ति. मीलिताः, 'Crowded together.' 'Or closed their eyes.' रविभयेन—Analyse रवेर्भयं रविभयं तेन रविभयेन, 'Through fear of the sun.' 'By the sun's fear.' तारकाः—'Stars.' *Cf.* Páni. VII. 3. 45. and the Vártika thereto, "तारका ज्योतिष्युपसंख्यानम्," 'तारका is formed when it means 'stars,' but तारिका a maid-servent from तारयति.' रश्मि°—Analyse रश्मीनां धाम रश्मिधाम तेन हताः अत एव लोहिताः रश्मिधामहतलोहिताः, 'Red on being struck by the multitude of rays.' उन्मिषन्ति—'To open the eyes.' 'To shine.' 'To twinkle.' From मिष् *vt.* or *vi.* 6. P. (सेट्) with उत्. दिन°-Analyse दिनं करोतीति दिनकृत् तस्य कराणां अत्ययः दिनकृत्करात्ययः तस्मिन् तादृशे, 'At the passing away of the sun's rays.' दिङ्मुखैकरचनाः—Analyse दिशां मुखं दिङ्मुखम् । एका चासौ रचना च एकरचना । दिङ्मुख य

एकरचना यासां ताः तादृश्यः, 'Being intent to decorate the face of the quarters.' मीलिताः—'The stars, which closed (their eyes) through fear of the sun, and which are red on being struck by the multitude of rays, open, as it were, (their eyes) on all sides, being intent to decorate the face of the quarters, at the passing away of the sun's rays.'

St. 70. पूर्व°—Construe असौ हिमरुचिः पूर्ववारिनिधिपृष्ठतः क्रमात् कलान्तरं दर्शयन् एकपक्षसुलभक्रमां वृद्धिं अद्य मुहुरेव विन्दति. पूर्ववारि°—Analyse वारीणां निधिः वारिनिधिः। पूर्वश्चासौ वारिनिधिश्च पूर्ववारिनिधिः तस्य पृष्ठतः पूर्ववारिनिधिपृष्ठतः, 'On the surface of the eastern ocean.' हिमरुचिः—Analyse हिमाः रुचयः यस्य स हिमरुचिः, 'Having cool rays of light' (i. e. the moon). कलान्तरं—Analyse अन्याः कलाः कलान्तरं, 'Different phases.' 'Different digits.' एक°—Analyse एकश्चासौ पक्षश्च एकपक्षः तस्मिन् सुलभः क्रमः यस्याः सा तां तादृशीं, 'Of an easy gradation in one fortnight.' मुहुरेव *ind*—'All at once.' पूर्व°—'The moon, showing gradually his digits on the surface of the eastern ocean, to-day obtains, all at once, his (full) development, which is of easy gradation in one fortnight' (i. e. the bright half of the month).

St. 71. पश्य—Construe पूर्वतः सपदि भृङ्गपटलासितप्रभं यत्तमो निर्गतं [तद्] हिमांशुना करेण जघने तुद्यमानामिव पश्चिमं याति [इति] पश्य. भृङ्ग°—Analyse भृङ्गपटलमिव असिता प्रभा यस्य तत् तादृशं, 'Of a black lustre like a collection (or cluster) of bees.' हिमांशुना—Analyse हिमाः अंशवो यस्य स हिमांशुः तेन हिमांशुना, 'By the cool-rayed moon.' पश्य—'See that the darkness, of a black lustre like a cluster of bees, which has started suddenly from the east, is proceeding to the west being, as it were, hit on the hip by the moon with his hands' (i. e. rays).

St. 72. क्षीर°—Construe विवर्धिना क्षीरवारिनिधिना प्लाव्यमानवदसौ हारशुभ्रनिजरश्मिसंचयो निशाकरः शनैः शनैः उदयतः [उदयाचलाद्] उत्पतति. क्षीर°—Analyse क्षीरं मधुरं च तद्वारि च तस्य निधिः तेन तादृशेन, 'By the store of sweet (or translucent) water.' विवर्धिना, Expl:—विशेषेण वर्धितुं शीलमस्य स विवर्धी तेन तादृशेन, 'Rising up.' 'Flowing up.' निशाकरः—Analyse निशां करोतीति निशाकरः, 'The night-making moon.' उदयतः = उदयाचलात्, 'From the eastern mountain behind which the sun rises.' निज°—Analyse निजाश्च ते रश्मयश्च निजरश्मयः तेषां सञ्चयः निजरश्मिसञ्चयः। हार इव शुभ्रः निजरश्मिसञ्चयो यस्य स तादृशः, 'Having the collection of his rays white like a necklace.' क्षीर°—'The moon, having the collection of his rays white like a necklace, springs up

gradually from the rising-mountain, being made to float, as it were, by the ocean, the store of sweet (or translucent) water, which is now rising.'

St. 73. क्षिप्यमाण°—Construe सर्वतः प्रसर्पतः शीतरश्मिकिरणस्य अन्तरं दातुमिव क्षिप्यमाणघनतामसोत्करं दिशां मण्डलं दूरमुत्सरति. *Cf.* Ku. VIII. 39. "बद्धकोशमपि तिष्ठति क्षणं सावशेषविवरं कुशेशयम्। षट्पदाय वसतिं ग्रहीष्यते प्रीतिपूर्वमिव दातुमन्तरम् ॥" क्षिप्यमाण°—Analyse क्षिप्यमाणो घनतामसोत्करो यस्मात् तत्, 'That from which the mass (or heap) of thick darkness is being dispelled (or dispersed).' शीत°—Analyse शीतरश्मेः किरणः शीतरश्मिकिरणः तस्य तादृशस्य, 'To the rays of the cool-rayed moon.' क्षिप्यमाण°—'The circle of quarters, having the mass of thick darkness which is being dispelled (or dispersed), as if to afford the space to the rays of the cool-rayed moon, which are spreading everywhere, goes to a very long distance.'

St. 74. क्षीयमाण°—Construe उद्गमे क्षीयमाणवपुः इन्दुः समन्ततो वर्धमानकिरणः [सन्] अर्कतप्तगगनानुबन्धिना तेजसा परितः विलीयते इव. क्षीयमाण°—Analyse क्षीयमाणं वपुर्यस्य स तादृशः, 'Having a lean or spare body.' वर्धमान°—Analyse वर्धमानाः किरणाः यस्य स तादृशः, 'Having his rays increased (or spread over).' अर्क°—Analyse अर्केण तप्तं यद्गगनं तस्य अनुबन्धि तेन तादृशेन, 'Attaching to the sky heated by the sun.' Three of our Mss. read गगण for गगन, but according to some authorities the word गगण appears to be a wrong form. *Cf.* "फल्गुने गगने फेने णत्वमिच्छन्ति बर्बराः." क्षीयमाणवपुः—'The moon having a lean body at his rising, has his rays increased on all sides and disappears, as it were, being surrounded by the lustre, attaching to the sky heated by the sun.'

St. 75. बद्धराग°—Construe बद्धरागमुदितः असौ निशाकरः बलिद्विषो दिशं सन्त्यजन् शोकदीनः इव पाण्डुरोचिषा वपुषा मुहुर्मुहुः कार्श्यमेति. बद्धरागमुदितः—Analyse बद्धो यो रागः तेन मुदितः बद्धरागमुदितः, 'Delighted or glad with red colour (or full of passion).' Or the expression may as well be interpreted as, बद्धरागं उदितः—'When risen was full of passion' (or redness). बद्धरागं *adv.*—Analyse बद्धो रागो यस्मिन् यथा भवति तथा, 'Full of passion (or redness).' बलिद्विषः—Analyse बलिं द्वेष्टीति बलिद्विट् तस्य बलिद्विषः, 'Of the enemy of Bali.' शोकदीनः—Analyse शोकेन दीनः शोकदीनः, 'Afflicted with sorrow.' पाण्डुरोचिषा—Analyse पाण्डु रोचिर्यस्य तत् पाण्डुरोचिः तेन तादृशेन, 'Having a pale lustre.' मुहुर्मुहुः, *ind.*—'Gradually.' निशाकरः—Analyse निशां करोतीति निशाकरः, 'The night-maker.' 'The moon.' बद्धरागमुदितः—'The moon delighted with red colour (or filled with passion),

abandoning the quarter of Indra (or Vishṇu), the enemy of Bali, gradually (मुहुर्मुहुः) gets emaciated in his body, having a pale lustre, being, as it were, afflicted with sorrow.'

St. 76. पीतं—Construe अस्य हिमत्विषः स्वच्छविग्रहतया शशाकृतिच्छद्मना पीतं एतद् सकलमेव अलिवृन्दमेचकं ध्वान्तं बहिरिव लक्ष्यते. अलिवृन्दमेचकं—Analyse अलीनां वृन्दं अलिवृन्दं तद्वद् मेचकं कृष्णं अलिवृन्दमेचकं, 'Black like a collection of bees.' हिमत्विषः—Analyse हिमा त्विट् यस्य स हिमत्विट् तस्य हिमत्विषः, 'Of one possessing (or having) cool rays.' स्वच्छ°—Analyse स्वच्छो यो विग्रहो तस्य भावः स्वच्छविग्रहता तया तादृश्या, 'By reason of his possessing a transparent body.' शशाकृ.िच्छद्मना—Analyse शशस्य आकृतिः शशाकृतिः सैव छद्म शशाकृतिच्छद्म तेन तादृशेन, 'Under the guise of the hare's form.' पीतं—'The whole darkness, black like a collection of bees, which is drunk up by the moon, appears, as it were, on his outside under the guise of a hare's form, on account of his possession of a transparent body.'

St. 77. विप्रयुक्त°—Construe नूनमेष चन्द्रमाः विप्रयुक्तवनितामुखाम्बुजप्रोद्धृतद्युतिचयेन असितपक्षकर्शितं आत्ममण्डलं पुनः पूरयति. विप्रयुक्त°—Analyse विप्रयुक्ताः याः वनिताः तासां मुखाम्बुजेभ्यः प्रोद्धृता या द्युतिः तस्याः चयस्तेन तादृशेन, 'With the collection of (or focused) brightness lifted up from the lotus-like faces of women under separation.' असित°—Analyse असितः कृष्णो यः पक्षस्तेन कर्शितं, 'Waning during the dark fortnight.' आत्ममण्डलं—Analyse आत्मनो मण्डलं आत्ममण्डलं, 'His own disc.' विप्र°—'Surely yonder moon fills up again his own disc, waning during the dark fortnight, with the focused brightness lifted up from the lotus-like faces of women under separation.'

St. 78. अन्धकार°–Construe करैरिममन्धकारनिकरं भिन्दतः शशधरस्य मण्डले क्षोभवेगपतितः शशाकृतिस्तामसो धूलिपुञ्जः इव भाति. अन्धकारनिकर—Analyse अन्धकारस्य निकरः अन्धकारनिकरः तं तादृशं, 'The mass of darkness.' 'The thick darkness.' शशधरस्य—Analyse धरतीति धरः । शशस्य धरः शशधरः तस्य तादृशस्य, 'Of one bearing the mark of hare.' 'Of the moon.' धूलिपुञ्जः—Analyse धूलेः पुञ्जः धूलिपुञ्जः, 'The heap of dust.' 'The dust-heap.' तामसः, Expl:—तमसः अयं तामसः, 'Composed of darkness.' क्षोभवेगपतितः—Analyse क्षोभस्य वेगः क्षोभवेगः तेन पतितः क्षोभवेगपतितः, 'Fallen through the force of agitation.' शशाकृतिः—Analyse शशस्य आकृतिरिव आकृतिर्यस्य स शशाकृतिः, 'Having the form like that of a hare.' अन्धकार°—'On the disc of the moon, breaking up the thick darkness with his rays, there appears, as it were, the dust-heap composed of darkness, having the form of a hare and fallen through the force of agitation.'

St. 79. गुल्म°—Construe उदयशेखरः शार्वरीकरः गुल्मलीनं अलिकर्बुरं तमः कर्तुकाम इव विटपजालरन्ध्रकैः सर्वतः करान् प्रेरयति· गुल्मलीनं—Analyse गुल्मेषु लीनं गुल्मलीनं, 'Lying in the thickets.' अलिकर्बुरं—Analyse अलयः इव कर्बुरं अलिकर्बुरं, 'Black like bees.' 'Spotted like bees.' शार्वरीकरः—Analyse शार्वरीं करोतीति शार्वरीकरः, 'The night maker.' 'The moon.' विटप°—Analyse विटपानां जालानि विटपजालानि तेषां रन्ध्रकाणि तैः तादृशैः, 'Through the holes in the nets of branches.' उदयशेखरः—Analyse उदयस्य शेखरः उदयशेखरः, 'The crest of the rising mountain.' गुल्मलीनं—'The night-making moon, the crest of the rising mountain, desirous, as it were, to cut off (or dispel) the darknesss, black like bees lying in the thickets, directs his rays on all sides through the holes in the nets of branches.'

St. 80. चन्द्र°—Construe तामसः सञ्चयः चन्द्ररश्मिनिहतोऽपि सुप्तकोकिलकुलेन उल्लसत्कुमुदगन्धसम्भृतैः षट्पदैः [च] सावशेषः इव भाति. *Cf.* Ku. VIII. 39. "बद्धकोशमपि तिष्ठति क्षणं सावशेषविवरं कुशेशयम् । षट्पदाय वसतिं ग्रहीष्यते प्रीतिपूर्वमिव दातुमन्तरम् ॥" चन्द्ररश्मि°—Analyse चन्द्रस्य रश्मयः चन्द्ररश्मयः तैः निहतः चन्द्ररश्मिनिहतः, 'Dispersed (or dissipated) by the rays of the moon.' सुप्त°—Analyse कोकिलानां कुलं कोकिलकुलम् । सुप्तं च तत् कोकिलकुलं च सुप्तकोकिलकुलं तेन तादृशेन, 'By the collection (or crowd) of sleeping cuckoos.' उल्लसत्°—Analyse कुमुदानां गन्धः कुमुदगन्धः । उल्लसन् यः कुमुदगन्धस्तेन सम्भृताः तैः तादृशैः, 'Crowded together (or collected) by the fragrance of the opening night-lotuses.' सावशेषः—Analyse अवशेषेण सह सावशेषः, 'Having a residue.' षट्पदैः, Expl:—षट् पदान्येषां ते षट्पदाः तैः तादृशैः, 'By bees.' चन्द्र°—'The mass (or heap) of darkness, though dispersed by the rays of the moon, appears to have a residue left by the collection of sleeping cuckoos and the bees, crowded together by the fragrance of the opening night-lotuses.'

St. 81. पत्र°—Construe इन्दुना भूरुहः तले पत्रजालशतरन्ध्रविच्युतः रश्मिसञ्चयः सामिसिक्तः इव भाति । स्थण्डिले [च] निरवशेषं मुक्तः इव भाति. पत्र°—Analyse जालानां शतं जालशतम् । पत्राणां जालशतानां रन्ध्रेभ्यो विच्युतः पत्रजालशतरन्ध्रविच्युतः, 'Dropped (or fallen) down through hundreds of holes in the net of leaves.' सामिसिक्तः—Analyse सामि सिक्तः सामिसिक्तः 'Half sprinkled over.' 'Illuminated in parts.' भूरुहः—Analyse भुवि रोहतीति भूरुट् तस्य तादृशस्य, 'Of the earth-growing tree.' 'Of a tree.' निरवशेषं *adv.*—Analyse अवशेषस्याभावः अथ वा । निर्गतः अवशेषो यस्मात् तत् यथा स्यात्तथा, 'Completely.' 'Totally.' 'Fully.' रश्मिसञ्चयः—Analyse रश्मीनां सञ्चयः रश्मिसञ्चयः, 'A collection of rays.' पत्र°–'The collection of rays, dropped down by the moon through hundreds of holes in the net of leaves, appears, as it were, partly illuminated (*lit.* half

sprinkled over) at the bases of trees; and on altars (or sacred raised seats) it appears as if completely poured down. '

St. 82. उल्लसत्सु—Construe उल्लसत्सु कुमुदेषु षट्पदाः हिमांशुना भिद्यमानतमसो नभस्तलाद् विच्युतास्तमिस्रबिन्दवः इव परितः सम्पतन्ति. हिमांशुना—Analyse हिमाः अंशवो यस्य स हिमांशुः तेन हिमांशुना, 'By the cool-rayed moon.' भिद्यमानतमसः—Analyse भिद्यमानं तमः यस्य तत् तस्मात् तादृशात्, 'The darkness in which is dispelled.' नभस्तलात्—Analyse नभसः तलं नभस्तलं तस्मात् तादृशात्, 'From the surface of the sky.' तमिस्रबिन्दवः—Analyse तमिस्राणां बिन्दवः तमिस्रबिन्दवः, 'The drops of darkness.' षट्पदाः—Analyse षट् पदान्येषां ते षट्पदाः, 'Having six feet.' 'Bees.' उल्लसत्सु—'While the lotuses are opening, the bees spring up on all sides like drops of darkness fallen down from the surface of the sky, the darkness in which is dissipated by the moon.'

St. 83. तारकाः—Construe रजतभङ्गभासुराः तारकाः उदयाद् उदेष्यतो ग्रहपतेः वर्त्मनि दिग्वधूभिः समन्ततः तानिताः [सत्यः] लाजका इव विभान्ति. रजत°—Analyse रजतस्य भङ्गः रजतभङ्गः तद्वद् भासुराः रजतभङ्गभासुराः, 'Resplendent like a section of silver.' दिग्वधूभिः—Analyse दिशः एव वध्वः दिग्वध्वः ताभिः दिग्वधूभिः, 'By the regions of the sky considered as virgins.' 'By the quarter-maidens.' 'By the quarter-virgins.' *Cf.* दिक्कन्या, दिक्कान्ता, and दिक्कामिनी. लाजा—लाजका *f. Plu.* (लाज *m. Plu*), 'Fried grain.' 'Parched grain.' लाह्या in *Maráthi.* The word is derived from लज् *vt.* 1. P. (सेट्) 'To fry,' 'to roast.' ग्रहपतेः—Analyse ग्रहाणां पतिः ग्रहपतिः तस्य ग्रहपतेः, 'Of the lord of planets,' (i. e. of the moon). तारकाः—'The stars, resplendent like a section of silver, appear like Lájas strewed on all sides by the quarter-virgins on the path of the lord of planets (i. e. the moon) who is about to come up from the rising mountain.'

St. 84. मित्र°—Construe चिरं मित्रनाशपरिरोदिताः सुप्तपद्मविनिमीलितेक्षणाः वृद्धशान्तकलहंसकूजिताः दीर्घिकाः मूर्छिताः इव विभान्ति. मित्र°—Analyse मित्रस्य नाशात् परिरोदिताः मित्रनाशपरिरोदिताः, 'Reduced to tears on account of the loss of their friend.' 'Lamenting for the loss of their friend.' सुप्त°—Analyse सुप्तानि च यानि पद्मानि च सुप्तपद्मानि तान्येव विनिमीलितानि ईक्षणानि यासां ताः सुप्तपद्मविनिमीलितेक्षणाः, 'Having their eyes closed on account of the lotuses that are shut.' वृद्ध°—Analyse आदौ वृद्धानि पश्चात् शान्तानि कलहंसानां कूजितानि यासु ताः, 'With the warblings of the swans silenced after they had grown very loud.' मित्र°—'The artificial ponds, after lamenting long for the loss of their friend (i. e. the sun) seem to have fainted, having closed their eyes on account

of the lotuses that are shut and with the warblings of the swans silenced after they had grown very loud.'

St. 85. सैकते—Construe शशिमरीचिलेपने सैकते रोधसि इन्दुकरपुञ्जसन्निभं राजहंसं असमीक्ष्य कातरा हंसवनिता सगद्गदं रौति. सैकते, Expl:—सिकताः सन्त्यस्मिन्प्रदेशे सैकतं तस्मिन् सैकते, 'A place abounding in sand.' *Cf.* Páṇi. V. 2. 104. "सिकताशर्कराभ्यां च," 'The affix अण् comes, in the sense of मतुप्, after सिकता and शर्करा.' शशि°—Analyse शशिनो मरीचयः शशिमरीचयः तेषां लेपनं यस्य तत् तस्मिन् तादृशे, 'Having a coating of moon-beams.' इन्दु°—Analyse इन्दोः कराः इन्दुकराः तेषां पुञ्जेन सन्निभः इन्दुकरपुञ्जसन्निभः तं तादृशं, 'Resembling a heap of moon-beams.' कातरा, Expl:—ईषत्तरतीति कातरा, 'Frightened.' 'Afraid.' *Cf.* Pàṇi. III. 1. 134. and also VI. 3. 105. "ईषदर्थे," 'का is the substitution for कु, when the meaning is 'a small.' As कामधुरं, कालवणं, काम्लं. Though the second member may begin with a vowel, yet this substitution takes place, in spite of VI. 3. 101. as कोष्णं, कातरा. हंसवनिता—Analyse हन्ति गच्छतीति हंसः तस्य हंसस्य वनिता हंसवनिता, 'A she-swan.' *Cf.* Uṇàdisûtra, "वृतृवदिहनिकमिकषिभ्यः सः." "भवेद्वर्णागमाद्धंसः सिंहो वर्णविपर्ययात् । गूढोत्मा वर्णविकृतेर्वर्णनाशात्पृषोदरम् ।" The feminine of हंस is हंसी or वरटा. 'The feminine from some nouns is formed by affixing to them (in compounds) such words as स्त्री, वनिता, योषित्, धेनु वामी &c. expressive of a female as, अरिस्त्रियः, 'female enemies,' बन्धुयोषितः- 'female relations,' खड्गिधेनुः, 'she-rhinoceros,' गोधेनुः, 'a cow,' उष्ट्रवामी, or उष्ट्री, 'a she-camel' &c. सगद्गदं *adv.*—Analyse गद्गदेन सह सगद्गदं, 'With accents choked with sobs.' सैकते—'The female swan, frightened when she does not see her lord, resembling a heap of moon-beams, on the sandy bank, enveloped in the moon-beams, cries in accents choked with sobs.'

St. 86. तिग्म°—Construe सरोजिनी तिग्मरश्मिविरहे क्षपागमे इन्दुकिरणावगुण्ठितं लोकं नाभिवीक्षितुमिव असितवारिजेक्षणं मीलयति. तिग्म°—Analyse तिग्माः रश्मयो यस्य स तिग्मरश्मिः रविः तेन विरहः तस्मिन् तादृशे, 'After the separation from the hot-rayed sun.' सरोजिनी, Expl:—सरोजानि सन्त्यस्यां सा सरोजिनी, 'A pond abounding in lotuses.' इन्दु°—Analyse इन्दोः किरणाः इन्दुकिरणाः तैः अवगुण्ठितः तं तादृशं, 'Veiled by the moon-beams.' क्षपागमे—Analyse क्षपायाः आगमः क्षपागमः तस्मिन् तादृशे, 'At the advent of the night.' असित°—Analyse असितं च वारिजं च असितवारिजं तदेव ईक्षणं असितवारिजेक्षणं, 'The eyes in the form of the blue lotuses.' तिग्म°—'The lotus-pond (or the lotue plant), after the separation from the hot-rayed sun, closes her eyes in the form of the blue lotuses, at the advent of the night, as if not to see the world veiled by the moon-beams.'

St. 87. जृम्भ°—Construe जृम्भमाणचलपत्रसंहतेः कुमुदखण्डसम्पदः अन्तरं संविधातुमिव अनतिदूरवर्तिनी पद्मसन्तानिः संकुचति. जृम्भ°—Analyse जृम्भमाणा अत एव चला पत्राणां संहतिर्यस्याः सा तस्याः तादृश्याः, 'The collection of leaves in which is expanding and tremulous.' कुमुद°—Analyse कुमुदानां खण्डानि कुमुदखण्डानि तेषां सम्पद् तस्याः तादृश्याः, 'Of the beauty of the bed of night-lotuses.' पद्मसन्तातिः—Analyse पद्मानां सन्ततिः पद्मसन्ततिः, 'A line of day lotuses.' अनतिदूरवर्तिनी—Analyse न अतिदूरवर्तिनी अनतिदूरवर्तिनी, 'Lying not very far.' 'Lying not at a long distance.' जृम्भ°—'The line of day-lotuses, lying (or existing) not very far, contracts to afford space, as it were, to the beauty of the bed of night-lotuses in which the collection of leaves is expanding and tremulous.'

St. 88. भाति—Construe हिमद्युतिः असितोत्पलप्रभं मृगमयं लक्ष्म बिभ्रत् श्यामलावदनबिम्बकान्तिभिः बद्धमध्यः रूप्यदर्पणः इव भाति. असित°—Analyse असितं च तद् उत्पलं च असितोत्पलं तस्य प्रभा इव प्रभा यस्य तत् तादृशं, 'Having a lustre like that of a blue lotus.' मृगमयं, Expl:—मृगरूपं मृगमयं, 'Having the form of a deer.' हिमद्युतिः—Analyse हिमा द्युतिर्यस्य स हिमद्युतिः, 'Having a cool lustre (i. e. the moon).' श्यामला°—Analyse श्यामलानां वदनानि श्यामलावदनानि तेषां बिम्बानां कान्तयः ताभिः तादृशीभिः, 'By the beauty of the reflections of the faces of dark ladies.' बद्धमध्यः—Analyse बद्धं मध्यं यस्य स बद्धमध्यः 'With its middle (or central surface) occupied (*lit.* bound up).' रूप्यदर्पणः—Analyse रूप्यश्चासौ दर्पणश्च रूप्यदर्पणः, 'A beautiful mirror.' Or 'a silver-framed mirror.' भाति—'The moon, who bears the mark in the form of a deer, having the lustre of a blue lily, appears like a beautiful mirror, with its central surface occupied by the beauty of the reflections of the faces of dark ladies.'

St. 89. यौवन°—Construe यौवनोपहितपाण्डुकान्तिना त्वन्मुखेन विजितः [अत एव] घनमेघसन्ततौ रुद्धरश्मिनिवहो निशाकरः लज्जया इव निलीयते. यौवन°—Analyse यूनो भावः यौवनं तेन उपहिता पाण्डुः कान्तिर्यस्य तत् तेन तादृशेन, 'Possessing pale lustre brought only by youth.' 'Having the white splendour brought on by youth.' त्वन्मुखेन—Analyse तव मुखं त्वन्मुखं तेन, 'By thy face.' निशाकरः—Analyse निशां करोतीति निशाकरः, 'The night-making moon.' घनमेघ°—Analyse घनाश्च ते मेघाश्च घनमेघाः तेषां सन्ततिः तस्यां, 'In the line of dense (or thick) clouds.' रुद्धरश्मिनिवहः—Analyse रुद्धो रश्मीनां निवहो यस्य स रुद्धरश्मिनिवहः 'With the collection of his beams obstructed.' यौवन°—'The moon, subdued, O Sítá, by thy face displaying white (or pale) splendour brought

on by youth, lies concealed, as it were, through shame with the collection of his beams obstructed in the line of dense clouds.'

St. 90. अङ्कितः—Construe शशमयेन लक्ष्मणा अङ्कितः निशाकरः मध्यलग्नं कृष्णमेघशकलमिव उद्वहन् असितवारिदोदरान्मन्दं निष्पतति. शशमयेन, Expl:—शशरूपं शशमयं तेन शशमयेन, 'Consisting of a hare.' कृष्ण°—Analyse कृष्णश्चासौ मेघश्च कृष्णमेघः तस्य शकलः तं, 'A piece of the dark cloud.' मध्यलग्नं—Analyse मध्ये लग्नः मध्यलग्नः तं तादृशं, 'Fixed (or attracted) to the central part.' निशाकरः—Analyse निशां करोतीति निशाकरः, 'The night-making moon.' असित° Analyse असितः कृष्णः यो वारिदो मेघः तस्य उदरं तस्मात्, 'From the interior of a black cloud.' अङ्कितः—'The moon, marked with the sign consisting of a hare, comes slowly out of the interior of a black cloud, bearing, as it were, a piece of the dark cloud, which has become attached to its central part.'

St. 91. उद्धृत°—Construe हे प्रिये एष कृष्णमृगलक्षणः शशी इमां तव कुन्दगौरदशनावलीं रचयितुं वेधसा मध्यतः उद्धृतद्युतिरिव भाति. उद्धृतद्युतिः—Analyse उद्धृता द्युतिर्यस्य स उद्धृतद्युतिः, 'One whose splendour is taken off.' कृष्ण°—Analyse कृष्णश्चासौ मृगश्च कृष्णमृगः तस्य लक्षणमिव स एव लक्षणं यस्य स कृष्णमृगलक्षणः, 'Bearing the mark of a dark (or sable) deer.' कुंद°–Analyse दशनानां आवली दशनावली । कुन्दवद् गौरा दशनावली कुन्दगौरदशनावली तां तादृशीं, 'The line of teeth white like the Jasmine flowers.' उद्धृत°—'This moon, having the mark of a dark deer, appears to have its splendour taken off from its middle by the Creator to form, my dear, this line of your teeth white like the Jasmine flowers.'

St. 92. त्वन्मुख°—Construe अयं शीतकरकान्ततोरणः त्वन्मुखावजितमण्डलश्रियः अमृतद्युतेः तत्कलंकं वीक्ष्य शोकबाष्पं वारि मुञ्चतीव. त्वन्मुख°–Analyse तव मुखं त्वन्मुखं तेन अवजिता मण्डलस्य श्रीर्यस्य स तस्य तादृशस्य, 'The beauty of whose disc is put down by thy face.' तत्कलंकं—Analyse तस्य कलंकः तत्कलंकः तं तादृशं, 'His spot.' अमृतद्युतेः—Analyse अमृता द्युतिर्यस्य स अमृतद्युतिः तस्य तादृशस्य, 'Of the moon having nectar-like splendour.' 'Of the moon possessing ambrosial light.' शीत°—Analyse शीतकरकान्तस्य चन्द्रकान्तस्य तोरणः शीतकरकान्ततोरणः, 'The arch formed of (or made of) moon-stones.' शोकबाष्पं—Analyse शोकस्य बाष्पं शोकबाष्पं, 'Tears of grief.' त्वन्मुख°—'Yonder, O Sítá, the arch formed of moon-stones seems, as it were, to drop down water of tears of grief, on seeing the spot of the moon, having nectar-like splendour, the beauty of whose disc is put down by thy face.'

St. 93. इति—Construe इति सपदि वदन् मदमन्थरः [अत एव] अलसतरगतिः नरेन्द्रकन्यामङ्गमयन् वदान्यवर्यः इन्दुपादधौतं शयनशिलातलं प्रपेदे.

वदान्यवर्यः—Analyse वदान्येषु वर्यः वदान्यवर्यः, 'The best of the donors.' *Cf.* Uṇadisûtra "वदेरान्यः." शयनशिलातलं—Analyse शयनस्य शिलातलं शयनशिलातलं, 'A couch of stone-slab.' 'A stone-slab intended for a bed (or couch).' इन्दुपादधौतं—Analyse इन्दुपादवद् धौतं स्वच्छं इन्दुपादधौतं, 'Swept clean by moon-beams.' अलसतरगतिः—Analyse अलसतरा गतिर्यस्य स अलसतरगतिः, 'Having a very lazy gait.' नरेन्द्रकन्यां—Analyse नराणां इन्द्रः नरेन्द्रः तस्य कन्या तां तादृशीं, 'To the daughter of the best of kings.' मदमन्थरः—Analyse मदेन मन्थरः मदमन्थरः, 'Moving slowly with passion.' इति—'Having said so swiftly the best of donors, desiring to imitate the daughter of the best of kings (and so) having a very lazy gait, and moving slowly with passion, reached the couch of stone-slab (intended for sleep) which was swept clean by moon-beams.'

St. 94. अथ—Construe अथ स दयितासखः मदनहुताशनदग्धमानहव्ये सुरतमखे सुखं समाप्ते [सति] चषकमधुनि सन्निविष्टबिम्बं सुखं सोममनयत्. सुरतमखे—Analyse सुरतमेव मखः सुरतमखः तस्मिन् तादृशे, 'In the sacrifice of enjoyment.' मदन°—Analyse मदन एव हुताशनः तेन दग्धं मानरूपं हव्यं यस्मिन् तत् तस्मिन् तादृशे, 'The offering of pride (or joy) in which was burnt in the fire of the god of love.' चषकमधुनि—Analyse चषके मधु चषकमधु तस्मिन् तादृशे, 'In the wine in the glass.' सन्निविष्ट°—Analyse सम्यग् निविष्टं सन्निविष्टम् । सन्निविष्टं बिम्बं यस्य तत् सन्निविष्टबिम्बं, 'Whose reflection had fallen in.' 'Having a reflection fallen in.' दयितासखः—Analyse दयितायाः सखा दयितासखः, 'A loving friend of his beloved.' सोम *m.*—'A most exhilarating and spirit-enlivening plant and its juice.' In the present verse it means, 'wine.' This sacred plant and its roots are highly esteemed in almost all sacrifices. In most ancient times when the Vedic Âryas were living in the regions of Meru (or polar regions) this sacred plant is said to have grown on the mountains of polar regions, in Siberia, Central Asia, Persia and the northern provinces of Kashmîra. This celebrated plant is sometimes called 'the moon-plant' and perhaps a kind of sweet-milk-weed, was formerly a most important ingredient in sacrificial offerings, and is perpetually alluded to in Vedic literature as well as in the Persian Avesta. It is said that the Soma juice was extracted and fermented, forming a beverage offered in libations to the deities, and drunk by the *Rishis* and Brâhmaṇas. Its exhilarating qualities were grateful to the priests, and the gods were represented as being equally fond of it. This Soma Râjā occupies a large space in

the *R*ig-Veda; one Man*d*ala is almost wholly devoted to its praise and uses. It was raised to the position of a deity, and represented to be primeval, all-powerful, healing all diseases, bestower of riches, lord of the gods, and even identified with the Supreme Being. " The simple-minded Aryan people, whose whole religion was a worship of the wonderful powers and phenomena of nature, had no sooner perceived that this liquid had power to elevate the spirits and produce a temporary frenzy, under the influence of which the individual was prompted to, and capable of, deeds beyond his natural powers, than they found in it something divine: it was to their apprehension a god, endowing those into whom it entered with god-like powers; the plant which afforded it became to them the king of plants, the process of preparing it was a holy sacrifice; the instruments used therefor were sacred." अथ—' When the sacrifice of enjoyment in which the offering of pride was burnt in the fire of the god of love was happily over, he, the loving friend of his beloved, brought Soma to his (or her) mouth whose reflection had fallen in the wine-glass' (i. e. in the contents of the wine glass).

St. 95. दुहितुः—Construe अवनिभर्तुः दुहितुः प्रियमुखपरिभुक्तधामवांछा उन्मयूखं परिमण्डलं मणिचषकं विहाय हेमशुक्तिं करकमलं नयति स्म. अवनिभर्तुः—Analyse अवनेर्भर्ता अवनिभर्ता तस्य तादृशस्य, ' Of the lord of the earth. ' उन्मयूखं—Analyse उद्गताः मयूखाः यस्य तद् उन्मयूखं, ' The rays in which were spreading above. ' ' Shooting rays. ' मणिचषकं—Analyse मणिमयं चषकं मणिचषकं ' A glass or goblet of jewels. ' परिमण्डलं—Analyse परिगतं मण्डलं यस्य तत् तादृशं, ' Having a round orb (or circle).' प्रिय°—Analyse प्रियस्य मुखेन परिभुक्तं यद् धाम तस्य वांछा, ' A desire for a vessel (or receptacle) to be enjoyed by her dear husband's mouth. ' Or the expression प्रियमुखपरिभुक्तधाम may be taken separately meaning ' the contents of which were enjoyed (drunk) by the mouth of her dear lord,' and qualifying मणिचषकं. करकमलं—Analyse करः कमलमिव करकमलः तं तादृशं, ' To the lotus-like hand. ' ' To her lotus-hand.' हेमशुक्तिं—Analyse हेममया शुक्तिः हेमशुक्तिः तां तादृशीं, ' A shell-vessel made of gold.' ' A golden shell. ' दुहितुः—' The desire of the daughter of the lord of the earth for a vessel to be enjoyed by (or in company with) her dear husband's mouth brought a golden shell to her lotus-like hand, putting aside the jewelled goblet, having a round circle and shooting forth its rays. ' The poet means to say that the prince Râma held to her mouth the

glass of the beverage in order that she may drink its contents; but she heartily wished to drink the beverage simultaneously with her dear lord; and hence she changed the glass for a golden-shell so that both the ends of the golden shell might serve for a simultaneous drink.

St. 96. नियतं—Construe दन्तधाराः इह नियतं पतन्ति इतीव भीत्या रागः मदनमदोद्धतयोः मधु पिबतोर्यूनोः अधरकिसलये विहाय नयनानि उपास्त. दन्तधाराः—Analyse दन्तानां धाराः दन्तधाराः, 'The sharp edges of teeth.' मदन°—Analyse मदनेन मदोद्धतौ मदनमदोद्धतौ, 'Of them excited by the passion of the god of love.' अधरकिसलये,—Analyse अधरौ एव किसलये अधरकिसलये, 'The sprout-like nether lips (two).' नियतं—'The red hue (or colour) fearing that the sharp edges of teeth of the youthful pair, excited by the passion of the god of love, would inevitably fall on the sprout-like lips, left them and got to their eyes while they were drinking wine.'

St. 97. मुहुः—Construe विरूढतृष्णो मधुपः सुगन्धि हृद्यं मुहुरपि पिबन् न विरमति स्म । यतो यद् असंशयं युवतिमुखं तदेतद् परमार्थतः सरसिरुहं. मधुपः—Analyse मधु पिबतीति मधुपः, 'A honey-licking bee' (here it also refers to Ràma). विरूढतृष्णः—Analyse विरूढा तृष्णा यस्य स विरूढतृष्णः, 'With his thirst increased.' सुगन्धि—Analyse शोभनो गन्धो यस्य तत् सुगन्धि, 'Having a sweet smell.' हृद्यं, Expl:–हृदयस्य प्रियं हृद्यं, 'Cherished in the heart.' *Cf.* Pàṇi. IV. 4. 95. "हृदयस्य प्रियः," 'The affix यत् comes in the sense of 'loved' after the word 'हृदय' in the genitive case in construction.' Also *Cf.* Páṇi. VI. 3. 50. "हृदयस्य हृल्लेखयदण्लासेषु," 'हृद् is substituted for हृदय, before लेख, and the affixes यत् and अण् and before लास.' युवतिमुखं—Analyse युवतेः मुखं युवतिमुखं, 'The face of the young lady.' असंशयं—Analyse संशयस्याभावः असंशयम्, 'Without doubt.' 'Certainly.' 'Verily.' सरसिरुहं—Analyse सरसि रोहतीति सरसिरुहं, 'A pond-growing lotus.' परमार्थतः *ind.*—'In reality.' 'In the true sense of the word.' The adiectives सुगन्धि and हृद्यं are common to युवतिमुखं and सरसिरुहं. विरूढतृष्णो मधुपः सुगन्धि हृद्यं मुहुरपि पिबन् न विरमति स्म—'The drinker of honey (a bee or Ràma), with his thirst increased did not cease while drinking frequently that fragrant favourite beverage (or inciting drink).' यतो यद् असंशयं युवतिमुखं तदेतद् परमार्थतः सरसिरुहं—'Since what was undoubtedly the face of the youthful lady was in reality the lotus.'

St. 98. अचकमत—Construe अधरमितवतः व्रणस्य मधुस्रवेण दाहात् स्फुटरचितभ्रुकुटिः असौ क्षितिपसुतः प्रणयात् प्रियामुखेन वितीर्णं मधु अचकमत. प्रिया-

मुखेन—Analyse प्रियायाः मुखं प्रियामुखं तेन, 'By the mouth of his beloved.' क्षितिपसुतः—Analyse क्षितिं पातीति क्षितिपः तस्य सुतः क्षितिपसुतः, 'The son of the protector of the earth.' इतवतः—'Reaching to.' 'Going to.' *Act. parti.* from इ *vt.* or *vi.* 2. P. (अनिट्) 'To go.' To be construed with व्रणस्य. स्फुट°—Analyse स्फुटं व्यक्तं रचिता भ्रुकुटिर्येन स स्फुटरचितभ्रुकुटिः, 'Clearly displaying the contraction of eyebrows.' मधुस्रवेण—Analyse मधुनः स्रवः मधुस्रवः तेन तादृशेन, 'By streaming down the flow of wine.' अचकमत—'The son of the protector of the earth, clearly displaying the contraction of eyebrows on account of the burning of the wound on (*lit.* reaching to) his lips consequent on the dropping of the wine, desired wine (directly) poured in from the mouth of his beloved through extreme love.'

St. 99. इति—Construe रतिकलहकचग्रहेण प्रविधुतकौसुमभक्तिसूत्रशेषं विलुलितकेशसमर्पितं माल्यं दधानौ तौ इति निशां सपदि अतीयतुः. प्रविधुत°—Analyse कुसुमानां इयं कौसुमी सा चासौ भक्तिः शोभा च कौसुमभक्तिः । प्रविधुता चासौ कौसुमभक्तिश्च प्रविधुतकौसुमभक्तिः अत एव सूत्रं शेषं यस्य तत् तादृशं, 'Having only the string remaining after the falling off of the flowery decoration.' कौसुमम्°—Flowery.' *Cf.* Pâṇi. IV. 3. 120. "तस्येदम्," 'After a word in the sixth case in construction, an affix (IV. 1. 13. &c) comes in the sense of 'this is his.' रति°—Analyse रतौ कलहः रतिकलहः । कचानां ग्रहः कचग्रहः । रतिकलहे कचग्रहः रतिकलहकचग्रहः तेन तादृशेन, 'By the seizure of hair during love-quarrels.' विलुलित°—Analyse विलुलिताः ये केशाः तेषु समर्पितं विलुलितकेशसमर्पितं, 'Placed on the dishevelled hair.' माल्यं, Expl:—मालैव माल्यं, 'A garland.' Or the word may be explained by Pàṇi. III. 1. 124. "ऋहलोर्ण्यत्," 'The affix ण्यत् comes after a root that ends in ऋ (long or short) or in a consonant.' as, मल् + ण्यत् (य) = माल्यम्. Derived from मल् *vt.* 1. A. (सेट्) 'To hold,' 'to possess.' इति—'Thus they, wearing chaplets placed on hair dishevelled by their seizure during love-quarrels, with only the string remaining after the falling off of the flowery decoration, immediately spent the night.'

St. 100. अथ—Construe अथ हृदयङ्गमध्वनितवंशकृतानुगमैः अनुगतवल्लकीमृदुतरक्वणितैः भिन्नषड्जविषयीकृतमन्द्ररवैः त्रिविधमङ्गलगीतिपदैः उषसि शयितं तं अबोधयन्. *Cf.* R. V. 65. "सुतात्मजाः सवयसः प्रथितप्रबोधं प्राबोधयन्नुषसि वाग्भिरुदारवाचः." हृदयङ्गम°—Analyse हृदयङ्गमं ध्वनितो यो वंशः तस्य कृताः अनुगमाः येषां तैः तादृशैः, 'Following the sounds sprung from the flutes which were sounded pleasantly.' हृदयङ्गम *adj.*—Explain, हृदयं गच्छतीति हृदयंगमम्, "Going to the heart.' 'Heart-stirring.' *Cf.*

Páṇi. III. 2. 47. "गमश्च," 'The affix खच् comes after the root गम् 'to go,' when in composition with a word ending in a case-affix when the word to be formed denotes a name.' षड्ज—' One of the primary notes.' It is thus derived:—"नासां कण्ठमुरस्तालु जिह्वादन्तांश्च संस्पृशन् । षड्भ्यः सञ्जायते यस्मात् तस्मात् षड्ज इति स्मृतः." षड्ज is the first of the seven primary notes of the Indian gamut. षड्ज is of two sorts, one form comes under शुद्ध (distinct), the other under विकृत (indistinct). The षड्ज is called शुद्ध, when it has four S'rutis (tones or vibrations, तंत्रीजातो नादः श्रुतिरुच्यते). These are:—"तीव्रा कुमुद्वती मन्दा छन्दोवत्यस्तु षड्जगाः" namely तीव्रा, कुमुद्वती, मन्दा and छंदोवती. When षड्ज exclusively consists of these four S'rutis, it comes to be called शुद्ध; otherwise विकृत. It is also further subdivided into two parts, the one is called च्युत (broken), the other is अच्युत (unbroken). *Cf.* "च्युतोऽच्युतो द्विधा षड्जो द्विश्रुतिर्विकृतो भवेत्." The sound which appears in its last component part (छंदोवती) is said to be अच्युत, when otherwise, it is called च्युत. च्युतो यस्यां चतुर्थ्यां श्रुतौ स्थापितस्तस्याः सकाशात् प्रच्युतः । मन्दसंस्थितः=द्विश्रुतिकः । अच्युतस्तस्यामेव श्रुतौ अवस्थितः । छंदोवतीस्थः द्विश्रुतिकः. On द्विधाभिन्नाः Chàritravardhana has the following note:—महाजनदर्शनजनितविस्मयभयाभ्यां स्निग्धदीप्तभेदेन द्विधाभिन्नाः । "विस्मयाद्भवति स्निग्धो भयाद्दीप्त उदाहृतः ।" इति दन्तिलः. *Cf.* also षड्जं वदति मयूरः पुनः स्वरमृषभं चातको ब्रूते । गान्धाराख्यं छागो निगदति च मध्यमं क्रौञ्चः ॥ गदति पञ्चममञ्चितवाक्पिको । रटति धैवतमुन्मददर्दुरः ॥ सृणिसमाहतमस्तककुञ्जरो । गदति नासिकया स्वरमन्तिमम् ॥ Chàritravardhana rightly observes "स्त्रीपुंसभेदेन द्विधाभिन्नः." And मूर्च्छना means, ' a duly regulated rise and fall of sounds conducting the air and harmony through the kees in a pleasing manner.' They are thus given by Sároddhárinî from the नारदीयशिक्षा—" सप्त स्वरास्त्रयो ग्रामा मूर्च्छनास्त्वेकविंशतिः । ताना एकोनपञ्चाशदित्येतच्छ्रुतिमण्डलम् । षड्जश्च ऋषभश्चैव गांधारो मध्यमस्तथा । पञ्चमो धैवतश्चैव निषादः सप्तमः स्वरः । षड्जमध्यमगान्धारास्त्रयो ग्रामाः प्रकीर्तिताः । भूर्लोकाज्जायते षड्जो भुवर्लोकाच्च मध्यमः । स्वर्गान्नान्यत्र गांधारो नारदस्य वचो यथा ।" And further it says:—"षड्जं वदति मयूरो गावो रम्भन्ति चर्षभम् । अजा वदति गान्धारं क्रौञ्चो वदति मध्यमम् । पुष्पसाधारणे काले पिकः कूजति पञ्चमम् । अश्वस्तु धैवतं वक्ति निषादं वक्ति कुञ्जरः ॥" विविध°—Analyse मङ्गला या गीतिः तस्याः पदानि मङ्गलगीतिपदानि । विविधानि च तानि मङ्गलगीतिपदानि च विविधमङ्गलगीतिपदानि तैः तादृशैः, ' By various auspicious songs.' The metre of this and the next verse is नर्दटक. For the definition and its Gaṇas see notes on stanza 70th of the fourth canto. अथ—

Then women woke him, who was asleep, in the morning, with various auspicious songs accompanied with agreeable sounds

which were made an object of the *Shadja* note divided into two parts, in consonance with the excessively soft sonorous vibratings of the strings of Vîṇá, and following the sounds sprung from flutes sweetly sounded.'

St. 101. हृदय°—Construe रतिषु हृदयनिपीडनोद्धृतपयोधरकुङ्कुमया दशनखण्डितं ओष्ठमणिं दधानया चिरकृतजागरारुणितमन्थरलोचनया प्रमदोत्तमया प्रियमनु शयनं अमुच्यत. हृदय°—Analyse हृदयस्य निपीडनेन उद्धृतं पयोधरयोः कुङ्कुमं यस्याः सा तया तादृश्या, ' By her having the saffron-paste on her breasts removed by close embraces of the heart. ' दशनखण्डितं—Analyse दशनैः खण्डितः दशनखण्डितः तं दशनखण्डितं, ' Bit by teeth. ' ओष्ठमणिं—Analyse ओष्ठः एव मणिः ओष्ठमणिः तं तादृशं, 'Jewel-like lips. ' चिरकृत°—Analyse चिरकृताद् जागराद् अरुणिते अत एव मन्थरे लोचने यस्याः सा तया तादृश्या, ' By her having eyes dull (or lazy) and impurpled (or reddened) by long wakefulness.' अरुणित *adj.*—' Impurpled.' ' Reddened.' Derived from the *Denomi. 3rd per. sing.* अरुणायते (अरुणं क्रियते). प्रमदोत्तमया—Analyse प्रमदासु उत्तमा प्रमदोत्तमा तया, ' By the best of the ladies.' हृदय°—' That best of the ladies, who had the saffron-paste on her breasts removed by close embraces of the heart, who had the jewel-like lips bit by teeth during enjoyment and whose eyes were dull and reddened by long wakefulness, left the bed after her lord. '

CANTO IX.

St. 1. इति—Construe इति सुखेन प्रवृत्तस्य सुतस्य केषुचिद्दिनेषु यातेषु सुतानां इतरत्रयं वनितापरिग्रहैः समस्य स भूपति पुरं प्रतस्थे. भूपतिः—Analyse भुवः पतिः भूपतिः, 'The lord of the earth.' वनिता°—Analyse वनिताः कुमार्यः एव परिग्रहाः दाराः वनितापरिग्रहाः तैः तादृशैः, 'With them having princesses for their wives.' समस्य *ger.*—'Having united.' 'Having taken collectively in marriage.' Derived from अस् *vt.* 4. U. (सेट्) with सम्. सुखेन—May as well be construed with यातेषु. The metre of this canto is वंशस्थ. For the definition and its Gaṇas see our notes on III. 64. इति—'When the prince spent several days being thus occupied in happiness, the king, having united the remaining triad of his sons in marriage with princesses, started for his capital.'

St. 2. उपेत्य—Construe प्रयाणाभिमुखी भुवः सुता शोकसम्पदा कलत्रभारेण च मन्थरक्रमा [सती] पत्या सह उपेत्य पितुः पादौ दृशोरुदबिन्दुभिः ततान. शोकसंपदा—Analyse शोकस्य संपद् शोकसंपद् तया शोकसंपदा, 'By the intensity of grief.' कलत्र°—Analyse कलत्रस्य श्रोणेः भारः कलत्रभारः तेन तादृशेन, 'By the burden of hips.' *Cf.* Hema. "कलत्रं श्रोणौ भार्यायां दुर्गस्थाने च भूभुजाम्." मन्थरक्रमा—Analyse मन्थरः क्रमो यस्याः सा मन्थरक्रमा, 'Having slow steps.' 'With slow steps.' प्रयाणाभिमुखी—Analyse प्रयाणस्य अभिमुखी प्रयाणाभिमुखी, 'About to start.' 'Ready (or prepared) to depart.' उदबिन्दुभिः—Analyse उदकानां बिन्दवः उदबिन्दवः तैः तादृशैः, 'With drops of water.' *Cf.* Pàṇi. VI. 3. 60. "मन्थौदनसक्तुबिन्दुवज्रभारहारवीवधगाहेषु च," 'उद is optionally substituted for उदक, before मन्थ, ओदन, सक्तु, बिन्दु, वज्र, भार, हार, वीवध, and गाह.' Thus उदकस्य बिन्दुः उदबिन्दुः or उदकबिन्दुः. उपेत्य—'The daughter of the earth, ready to start, approached the king with her husband, with slow steps on account of the intensity of grief and the load of hips and wetted (*lit.* spread over) his feet with drops of water from her eyes' (i. e. with tears).

St. 3. असौ—Construe ततः असौ गुरुः गुणपक्षवर्तिनीं मतिं समालम्ब्य गुणैः पुरस्कृतं अपत्यं सतीनामुचितव्रताश्रयां गरीयसीं गिरं साधु जगौ. अपत्यं, Expl:—न पतन्ति पितरोऽनेनेत्यपत्यं, 'Offspring.' 'A child.' *Cf.* Uṇádisûtra, "अघ्न्यादयश्च." गुण°—Analyse गुणानां पक्षे वर्तितुं शीलमस्याः सा गुणपक्षवर्तिनी तां तादृशीं, 'Siding with (or partial to) virtues or merits.' उचित°—Analyse उचितं व्रतं आश्रयते इति उचितव्रताश्रया तां तादृशीं, 'Principally

dwelling upon the proper religious observances.' असौ—'Then her father, with discernment siding with merits, excellently addressed a magnificient speech (chiefly) dwelling upon the proper observances of virtuous women, to his daughter possessing virtues.'

St. 4. परः—Construe वपुषः परः प्रकर्षः । गुणस्य समुन्नतिः । नृपतिस्तातः । नवं च वयः । इति हे मानिनि मानं मास्म आगमः । योषितः पतिप्रसादोन्नतयो हि. *Cf.* Ku. V. 1. "प्रियेषु सौभाग्यफला हि चारुता." Also R. III. 34. "वपुःप्रकर्षादयजगद्गुरुं रघुः." And R. II. 47. "नवं वयः कान्तमिदं वपुश्च." समुन्नतिः—Analyse शोभना उन्नतिः समुन्नतिः, 'A great honour.' 'High dignity.' नृपतिः—Analyse नृणां पतिः नृपतिः, 'The lord of men.' 'A king.' मानिनी, Expl:—मानोऽस्त्यस्याः इति मानिनी, 'A proud woman.' 'An angry or disdainful woman.' *Cf.* Medi. "मानिनी तु स्त्रियां फल्यां मानी मानवति त्रिषु." पति°—Analyse पतीनां प्रसादाः पतिप्रसादाः ते एव उन्नतयो यासां ताः पतिप्रसादोन्नतयः, 'Having their dignity in the propitiousness of their lords.' मा स्म आगमः—Here the temporal augment is elided and the preposition आ is prefixed to the verbal form. *Cf.* Páṇi. VI. 4. 74. "न माङ्योगे," 'In connection with the prohibitive particle मा, the augment अट् or आट् is not added in the Aorist, Imperfect, and the Conditional.' Thus:—मा स्म करोत्. Exception to this rule of Páṇini is found in the epics. *Cf.* Rámà. Bál. Canto II. "मा निषाद प्रतिष्ठां त्वमगमः शाश्वतीः समाः । यत्क्रौञ्चमिथुनादेकमवधीः काममोहितम् ॥" 'Mayst thou never attain rest, O fowler, through eternal years, for that thou slewest one of a pair of Krauncbas when he was distracted by love.' The reading of the codex B. पतिप्रसादोन्नतयः कुलस्त्रियः appears preferable to the reading given in our text. For जनक goes on describing the conduct fit for a कुलस्त्री, and does not speak of women in general. Compare the above verse. परः—'O proud princess, be not puffed up on account of possessing great excellence of body, exaltation of merits, a king for a father and fresh youth; for women have their dignity in the propitiousness of their lords.'

St. 5. स्त्रियः—Construe पुंसामुदयस्य साधनं स्त्रियो न । किं तु । तद्धामविभूतिहेतवः ते पुमांसः एव । घनः तडिद्युक्तोऽपि प्रजृम्भते । परं । विद्युतो मेघं विना न विलसन्ति. *Cf.* Ku. IV. 33. "शशिना सह याति कौमुदी सह मेघेन तडित्प्रलीयते । प्रमदाः पतिवर्त्मगा इति प्रतिपन्नं हि विचेतनैरपि" ॥ तद्धामविभूतिहेतवः—Analyse तासां धाम्नो विभूतेर्हेतवः तद्धामविभूतिहेतवः, 'The cause of the prosperity of their happy and auspicious state' (i. e. of wifehood or the cause of the majesty of their glory). तडिद्युक्तः—Analyse तडिता

विमुक्तः तडिद्वियुक्तः, 'Separated from lightning.' प्रजृम्भते—'Begins to yawn.' 'Spreads.' 'Rumbles.' स्त्रियः—'Women do not contribute to the elevation of men; they (i. e. men) alone are the cause of the prosperity of their happy and auspicious state (or the majesty of their glory). The cloud rumbles (or spreads in the sky) even separated from the lightning, but it does not flash without the cloud.'

St. 6. गता—Construe भर्त्रे आयतं परिकोपं गतापि परुषार्थदीपनीः गिरो मा कृथाः । भर्तृजनस्य भर्त्सने कुलस्त्रियः मौनं परं साधनं प्रवदन्ति हि. *Cf*, S'ák. IV. 98. "भर्तुर्विप्रकृतापि रोषणतया मास्म प्रतीपं गमः." परुष°—Analyse परुषश्चासौ अर्थश्च परुषार्थः तस्य दीपन्यः परुषार्थदीपन्यः ताः तादृशीः, 'Burning with harsh meaning.' कुलस्त्रियः—Analyse कुलपालिका स्त्री कुलस्त्री तस्याः तादृश्याः, 'Of a respectable woman.' 'Of a chaste or virtuous woman.' *Cf*. Páṇi. II. 1. 60. and the Vártika thereto, "शाकपार्थिवादीनां सिद्धये उत्तरपदलोपस्योपसंख्यानम्," 'The compound like शाकपार्थिव should also be enumerated, and there is elision of the second member in these compounds.' भर्तृजनस्य—Analyse भर्ता एव जनः भर्तृजनः तस्य तादृशस्य, 'Of husbands.' मौनं, Expl:—मुनेर्भावः कर्म वा मौनं, 'Silence.' *Cf*. Páṇi. V. 1. 131. "इगन्ताच्च लघुपूर्वात्," 'The affix अण् comes in the sense of 'nature or action thereof,' after a stem ending in इक् (इ, ई, उ, ऊ or ऋ or ऌ), when the preceding syllable is prosodially light.' गतापि—'Though excessively (or exceedingly) angry with thy husband do not, O girl, use words burning with harsh meaning; for they call silence a great weapon of virtuous women for the reproof of their husbands.'

St. 7. पतिव्रता—Construe पतिव्रता अंगना शीलेन गुणस्पृहं पतिं अवश्यं वश्यं करोति । विनष्टचारित्रगुणा [तु] गुणैषिणो भर्तुः दुस्तरं पराभवं उपैति. पतिव्रता, Expl:—पत्यौ व्रतं नियमोऽस्याः । पतिव्रतमस्याः । पतिशब्दः पतिसेवायां लाक्षणिकः, 'A devoted and virtuous wife (faithful to her husband).' वश्यं, Explain:—वशमधीनत्वं गतः वश्यः तं तादृशं, 'Controllable.' 'Under control.' 'Dutiful.' *Cf*. Páṇi. IV. 4. 86. "वशं गतः," 'The affix यत् comes in the sense of 'gone', after the word 'वश', control, being in the second case in construction.' Thus वशंगतः = वश्यः. गुणस्पृहं-Analyse गुणेषु स्पृहा यस्य स गुणस्पृहः तं तादृशं, 'Having an eager desire for virtues or merits.' अवश्यं *ind*.—'Necessarily.' 'Inevitably.' 'Certainly.' 'At all events.' 'By all means.' विनष्ट°—Analyse विनष्टः चारित्रस्य गुणो यस्याः सा तादृशी, 'Who has lost virtue in the course of

her career.' गुणैषिणः—Analyse गुणानिच्छतीति गुणैषी तस्य तादृशस्य, 'Of one wishing for merits.' 'Eagerly desiring merits.' दुस्तरं, Expl:—तरितुं दुष्करं दुस्तरं, 'Difficult to be crossed or passed over.' 'Hard to be traversed.' 'Impassable.' 'Hard to be subdued.' 'Severe.' पतिव्रता—'A virtuous lady makes her husband, who is eagerly desirous of virtue, dutiful by her good nature; but a bad woman who has lost virtue in her career incurs (or gets) a severe slight from her husband wishing for merits.'

St. 8. अलं—Construe त्वयि व्याहृतिविस्तरेण अलम् । यत्त्वदाश्रयं चरितं श्रुतिं मे प्रयातं [चेत्] जरसैव जर्जरमिदं मम हृदयं सहस्रधा न [वि] दारयेत् तत्कुरुष्व. व्याहृति°—Analyse व्याहृतेः विस्तरः व्याहृतिविस्तरः तेन तादृशेन, 'By a speech in detail.' 'By a full speech.' 'By a speech with full particulars.' For the formation of विस्तर: 'Prolixity of words.' &c. *Cf.* Páṇini III. 3. 33. "प्रथने वावशब्दे," 'The affix घञ् comes after the root स्तृ 'to cover' when the preposition वि is in composition with it, when the sense is that of extension, and when such spreading does not refer to words.' Here it refers to words and therefore विस्तरः and not विस्तारः. त्वदाश्रयं—Analyse त्वमेव आश्रयो यस्य तत्, 'Done by you.' 'Practised by you.' सहस्रधा—'In thousand ways.' अलं—'I need not talk much to you. Shape your actions (or conduct) in such a manner that they, done by you, and reaching my ears, would not shatter my heart already worn by old age into thousand parts.'

St. 9. अयं—Construe त्वदेकप्रवणोऽयं [मे] मनोरथोऽय दैवादपि नाम वृथा नो भवेदिति जरतः प्रवक्तुः वचनानि मन्युना कण्ठं निगृह्य निरासिरे. *Cf.* S'ák. IV. 86. "कण्ठः स्तम्भितबाष्पवृत्तिकलुषश्चिन्ताजडं दर्शनं." त्वद°—Analyse एकश्चासौ प्रवणश्च एकप्रवणः । त्वयि एकप्रवणः त्वदेकप्रवणः त्वदायत्तः, 'Solely devoted to you.' 'Solely regarding you.' प्रवणः, Explain प्रवन्तेऽनेन । अत्र वा । इति प्रवणः, 'Devoted to.' 'Inclined to.' 'Attached to.' 'With respect to.' 'Regarding.' Derived from प्रु *vt.* or *vi.* 1. A. (अनिट्) 'To go,' 'to move,' 'to jump.' *Cf.* धरणिः, "प्रवणः क्रमनिम्नोर्व्यां प्रह्वे च स्याच्चतुष्पथे । आयत्ते च तथा क्षी (क्ष) णे प्रगुणे समुदाहृतः." Also Hema. "प्रवणस्तु क्षणे प्रह्वे क्रमनिम्ने चतुष्पथे । आयत्ते च." But kálidása uses this word in a different sense. Compare Ku. IV. 42. "परिणेष्यति पार्वतीं यदा तपसा तत्प्रवणीकृतो हरः" । प्रवणीकृतोऽभिमुखीकृतः (अर्थादनुरक्तीकृतः). दैवात्–'From accident.' 'From divine power.' 'From destiny or fate.' अपिनाम *ind.*—'Is it likely.' 'Would that.' 'I hope that &c.' मन्युना—'Through grief.' *Cf.* Medi. "मन्युः पुमान् क्रुधि दैन्ये शोके यज्ञे च."

अर्थं—' Let me hope that this desire of mine solely regarding you would not, from this day, be fruitless through fortune (or divine power); so came out the words from the aged speaker, filling his throat with grief.'

St. 10. उदग्र°—Construe अथ उदग्रभासः शिखामणेः शिखया धम्मिल्लकिरीटदष्टया स्रजा च जनकस्य [राज्ञः] पादौ प्रमृज्य लम्भिताशिषौ जम्पती क्षयात् [प्रासादात्] अयाताम्. उदग्रभासः—Analyse उदग्रा भाः यस्य स उदग्रभाः तस्य तादृशस्य, ' Of one having bright splendour. ' शिखा°—Analyse शिखायाः मणिः शिखामणिः तस्य तादृशस्य, ' Of the crest-jewel. ' धम्मिल्ल°—Analyse धम्मिल्ले यः किरीटः तेन दष्टा तया, ' By it hanging round (or attaching to) the diadem on the ornamental braided hair. ' धम्मिल्ल *m.*—The braided and ornamental hair of a lady tied round the head and intermixed with flowers, pearls &c. क्षयात्—' From a palace. ' *Cf.* Hema. " क्षयो गेहे कल्पान्तेऽपचये रुजि. " Pàṇini treating of the accent on क्षय determines the sense of the word. *Cf.* Pàṇi. VI. 1. 201. " क्षयो निवासे, " ' The word क्षय has the acute on the first syllable in the sense of 'house, dwelling. ' But the rhetoricians condemn the use of this word. लम्भित°—Analyse लम्भिताः आशिषो याभ्यां तौ तादृशौ, ' Who have received blessings. ' ' Having been blessed. ' उदग्र°—' Then the pair washed the feet of Janaka with the point of the crest-jewel of bright splendor, and the garland hanging round the diadem on the ornamental braided hair and having been blessed came out of the palace. '

St. 11. कृतः—Construe वियोगेन शुचः समुद्भवः कृतः । साधुवरेण समर्पितः संमदः च तस्य ईशितुः मनसि क्षणं अवस्थाननिमित्तं विवादानिव चक्रतुः. साधुवरेण—Analyse साधुश्चासौ वरश्च साधुवरः तेन तादृशेन, ' By an excellent husband.' अवस्थाननिमित्तं—Analyse अवस्थानस्य or अवस्थानेन निमित्तं अवस्थाननिमित्तं, ' Caused or produced by stay. ' ' Occasioned by stay.' ' ईशितुः, Expl:—ईष्टे इति ईशिता तस्य, ' Of the ruler of the earth.' *Cf.* Páṇi. III. 2. 135. " तृन्," ' The affix तृन् comes after all verbs in the sense of ' agents having such a habit &c.' Also *Cf.* Páṇi. III. 1. 133. कृतः—' The rise of the grief due to separation and the joy derived from an excellent husband (to his daughter) set up a momentary quarrel, as it were, for stay in the mind of the ruler of people.'

St. 12. हला°—Construe ततः प्रगल्भाहतभेरिसंभवः पयोधिनिर्घोषगभीरभैरवः सकाहलः रवः हलायुधाभस्य गतिं समन्ततः प्रकाशयामास. हला°—Analyse हलायुधस्य बलरामस्य आभा इव आभा यस्य स तस्य तादृशस्य, ' Having a lustre

(or power) like that of Balaráma. ' सकाहलः—Analyse काहलेन सह सकाहलः, ' Of a cornet.' 'Of a war-trumpet. ' The wind instrument of music, often used in war and military exercises, and of great value in the orchestra. It consist of a long metallic tube, with a bell-shaped opening at one end for the emission of sound. पयोधि°—Analyse पयोधेर्निर्घोषः पयोधिनिर्घोषः । तद्वद् गभीरः अत एव भैरवः पयोधिनिर्घोषगभीरभैरवः, ' Deep and terrible like the booming of the the ocean.' प्रगल्भ°—Analyse प्रगल्भेन आहता या भेरिः तस्याः संभवो यस्य स तादृशः, ' Produced from the kettle-drums beaten energetically. ' इला°—' Then a very loud sound produced from kettle-drums beaten energetically, intermixed with that of the cornets and deep and terrible like the booming of the ocean, proclaimed on all sides the departure of him whose lustre was like that of Balaráma.'

St. 13. गजेन्द्र°—Construe अथ गजेन्द्रघण्टाघटितो निःस्वनश्च मुहुः करेणुकाबृंहितबृंहितः सन् समं समुद्धतः भवनेषु पक्षिणां भयं वितन्वन् दिशः ससर्प. गजेन्द्र°—Analyse गजानां इन्द्राः गजेन्द्राः तेषां घण्टाभिः घटितः गजेन्द्रघण्टाघटितः, 'Produced from the bells of the best of elephants. ' करेणुका°—Analyse करेणुकानां बृंहितेन बृंहितो वर्धितः, ' Heightened by the roaring of the female elephants. ' गजेन्द्र°—' Then the loud noise produced by the bells of the best of elephants and gradually heightened by the roaring of the female elephants caused (*lit.* carried) fear to the birds in the palaces (or in their holes) and being greatly swollen spread equally in all directions.'

St. 14. समा°—Construe अथ महारथः रामः राजकन्यया सह सहेमचित्रं रथं दिवाकरः स्वरश्मिदीप्त्या दिनादिसन्ध्यानुगतां अत एव पिशङ्गितां दिवमिव समारुरोह. महारथः—' A car-warrior.' Hemádri says:—इति युद्धकौशलम् । यद्वा । " धनुर्वेदस्य तत्वज्ञः सर्वशास्त्रविशारदः । सहस्रं योधयत्येकः स महारथ उच्यते ॥ " Elsewhere the term is defined as:—" एको दशसहस्राणि योधयेद्यस्तु धन्विनाम् । शस्त्रशास्त्रप्रवीणश्च स महारथ उच्यते." सहेमचित्रं—Analyse हेममयानि चित्राणि । हेमचित्राणि । हेमचित्रैः सह सहेमचित्रं, 'Having golden pictures.' 'Furnished with golden pictures. ' राज°—Analyse राज्ञः कन्या राजकन्या तया तादृश्या ' In company with the princess.' ' With the daughter of the king.' दिनादि°—Analyse दिनस्यादौ या सन्ध्या तामनुगता दिनादिसन्ध्यानुगता तां तादृशीं, (' To the sky) which has followed (or has acquired) the twilight to be seen at the beginning of the day. ' पिशङ्गित—*Denomi. past. parti.* ' Made reddish-brown.' ' Of a tawny-brown colour. ' स्व°—Analyse स्वस्य रश्मयः स्वरश्मयः तेषां दीप्तिः स्वरश्मिदीप्तिः तया तादृश्या, ' By

his own lustre.' 'By his own splendour.' सम्रा°—'Then that great warrior together with the princess ascended the car, having golden pictures, as the sun with his own lustre ascends the reddish-brown sky which has followed (or acquired) the twilight to be seen at the beginning of the day.'

St. 15. शिरःप्र°—Construe शिरःप्रदेशस्थसमुद्गपेटिकागृहीतवीणांशुकपञ्जरादयः सवेत्रहस्तैः स्थविरैरधिष्ठिताः स्त्रियोऽपि मुदा अनुस्यन्दनमत्ययुः. शिरःप्रदेश°—Analyse शिरसः प्रदेशः शिरःप्रदेशः तत्र तिष्ठन्तीति शिरःप्रदेशस्थाः। समुद्गाश्च ताः पेटिकाश्च समुद्गपेटिकाः। शिरःप्रदेशस्थाः याः समुद्गपेटिकाः तासु गृहीताः वीणाः अंशुकानि पञ्जरादिश्च याभिस्ताः तादृश्यः, 'Who carried lutes, silk-woven garments, cages &c., in the covered boxes (or caskets) placed on their heads.' Or the adjective शिरःप्रदेशस्थसमुद्गपेटिकाः should be taken separately, qualifying the noun स्त्रियः, instead of making a long compound. The analysis of the compound would then be, शिरःप्रदेशस्थाः समुद्गपेटिकाः यासां ताः तादृश्यः, 'Who have carried the covered boxes (or caskets) on their heads.' सवेत्र°—Analyse वेत्राः हस्ते येषां ते वेत्रहस्ताः तैः सह सवेत्रहस्ताः, 'Carrying canes in their hands.' 'Holding canes in their hands.' अनुस्यन्दनम् *adv.*—Analyse स्यन्दनं अनु अनुस्यन्दनम्, 'After the car.' 'After the chariot.' शिरःप्रदेश°—'Even women, carrying lutes, silk-woven garments, cages &c, in the covered boxes placed on their heads under the superintendence of old chamberlains holding canes in their hands overtook (or passed by) the car with great joy.'

St. 16. मदान्ध°—Construe मदान्धमातङ्गघटाद्रिसंकटे परिक्वणन्ती बलकायनिम्नगा वल्गुतरङ्गरङ्गितैः तरङ्गिता सती पुरुहूततेजसः पुरः प्रतस्थे. मदान्ध°—Analyse मदेन अन्धा या मातङ्गानां घटा सैव अद्रिः तस्य संकटं तस्मिन् तादृशे, 'On account of the obstruction of the mountain formed of the troops of elephants blind with rut.' सङ्कटं, Expl:—सङ्कटतीति सङ्कटं, 'Obstruction.' *Cf.* Pāṇi. III. 1. 134. Derived from कट् *vt.* or *vi.* 1. P. (सेट्) 'To rain,' 'to cover,' 'to go.' Or it may be derived from सम् and कटच्. *Cf.* Pāṇi. V. 2. 29. "सम्प्रोदश्च कटच्," 'The affix कटच् (कट) comes after the prepositions सं, प्र, उद्, and वि.' Thus संकटम्, प्रकटम्, उत्कटम् and विकटम्. बल°—Analyse बलमेव कायः बलकायः। बलकायरूपा निम्नगा बलकायनिम्नगा सेनात्मकनदी, 'A river consisting of the army.' तरङ्गिता *adj.* Expl:—तरङ्गाः सञ्जाताः अस्याः तरङ्गिता, 'Wavy.' 'Billowy.' 'Tossing with waves.' *Cf.* Pāṇi. V. 2. 36. "तदस्य संजातं तारकादिभ्य इतच्," 'The affix इतच् (इत) comes after the words तारका &c in the first case in construction in the sense of 'that whereof this is

observed or produced or appeared.' वल्गु°—Analyse तुरङ्गाणां रङ्गितानि तुरङ्गरङ्गितानि । वल्गूनि च तानि तुरङ्गरङ्गितानि च वल्गुतुरङ्गरङ्गितानि तैः तादृशैः, 'With lovely movements of the horses.' पुरुहूत°—Analyse पुरुहूतस्य इन्द्रस्य तेजः इव तेजो यस्य स तस्य तादृशस्य, 'Of him having the brilliance of Indra.' मदान्ध°—'The river consisting of his army, noisy by the obstruction of the mountain formed of the troops of elephants blind with rut, and foaming with waves of the lovely movements of the horses, set out in front of him, having the brilliance of Indra.'

St. 17. स्व°—Construe स्वदृष्टिरोधि रथोत्थं रजः श्रवणाग्रमारुतैः यदि नाहरिष्यत [तदा] मदस्रुतां दन्तिनां विनिर्गताभिः घटाभिः वर्त्म पुरो नादृक्ष्यत. स्व°—Analyse स्वेषां दृष्टयः स्वदृष्टयः ताः रुणद्धीति स्वदृष्टिरोधि, 'Blinding or obstructing their sight.' 'Obscuring their sight.' श्रवण°—Analyse अग्राश्च ते मारुताश्च अग्रमारुताः श्रवणानां अग्रमारुताः श्रवणाग्रमारुताः तैः तादृशैः or श्रवणानां अग्रेभ्यः उत्थिताः मारुताः श्रवणाग्रमारुताः तैः तादृशैः, 'By the wind (or breezes) produced from the fore-points of their flapping-ears.' रथोत्थं—Analyse रथेभ्यः उत्थं रथोत्थं, 'Raised by the cars.' मदस्रुतां—Analyse मदं स्रवन्तीति मदस्रुतः तेषां मदस्रुतां, 'Of those who shed (or shower) rut.' स्व°—'Had not the dust, raised by the cars, blinding their sight, been cleared off by the wind (produced) from the fore-points of their flapping-ears, the path in their front would not have been seen by the troops of elephants showering rut, when in swift motion.'

St. 18. व्यतीत°—Construe अथ व्यतीतरथ्ये रथे पुरगृहदीर्घिकासमीरणानर्तितपद्मजं रजः तस्याः विलासवत्याः लसदंशुजालयोः कपोलयोः पपात. व्यतीत°—Analyse व्यतीता रथ्या येन स व्यतीतरथ्यः तस्मिन् तादृशे, 'Which has gone over some ground of the high road.' कपोलयोः—'On both the cheeks'. Derived from कम्प् *vi.* I. A. (सेट्) 'To shake.' 'To tremble.' *Cf.* Uṇádi-Sûtra, "कपिगडिगण्डिकटिपटिभ्य ओलच्," The penultimate nasal is dropped since the root is authoritatively written कपि in the Sûtra by शाकटायन. Or कं सुखं पोलति. Derived from पुल् *vi.* I. P. (सेट्) 'To be great or large.' 'To be lofty or high.' 'To be piled or heaped up.' *Cf.* Páṇi. III. 2. 1. विलासवत्याः, Expl—विलसनशीला विलासवती तस्याः विलासवत्याः, 'Of the sportive lady.' लसदंशुजालयोः—Analyse लसन्तः ये अंशवः तेषां जालानि ययोः तौ तयोः लसदंशुजालयोः, 'Shining with the collections or multitudes of rays.' पुरगृहदीर्घिका°—Analyse पद्मेभ्यः जातं पद्मजम् । पुरगृहा या दीर्घिका तस्याः समीरणेन आनर्तितं पद्मजं यस्य तत् पुरगृहदीर्घिकासमीरणानर्तितपद्मजं, 'Raised (or sprung) from the lotuses in the artificial pond lying

outside the city.' पुरगृह्य=पुरबाह्य, 'Lying outside the city.' *Cf.* Pâṇi. III. 1. 119. "पदास्वैरिबाह्यापक्ष्येषु च," 'The root ग्रह् takes the affix क्यप्, when it means a 'word', a 'dependent', 'outside' or a 'partisan'. Thus प्रगृह्यम् 'the Pragṛihya that do not admit of Sandhi, already defined in Sûtra I. 1. 2. So also अवगृह्यं. The word अस्वैरि means dependent upon other, not free to provide for himself. Thus गृह्यकाः शुकाः, 'The captive parrots.' The word बाह्य means 'situated outside.' Thus ग्रामगृह्या सेना 'an army lying outside the village.' The word बाह्या being in the feminine gender indicates that the derivative word formed from ग्रह् must also be feminine in gender to have this sense. The word पक्ष्य is derived from पक्ष 'a side, a party,' and means a partisan, follower or friend. Thus वासुदेवगृह्याः 'siding with or being the partisans of Vàsudeva.' So also अर्जुनगृह्याः 'belonging to the party of Arjuna.' व्यतीत°—'When the car went over some ground of the high road, the dust of the lotuses in the artificial pond outside the city made to dance by the wind, settled upon the cheeks, shining with collections of rays, of that sportive lady.'

St. 19. वराङ्गना—Construe पथि प्रस्तरभेदकोटिभिः चक्रे हतस्य वरूथिन यत् चलनं तच्चलनं पिधाय वराङ्गना तं प्रियं बलसन्निधावपि आललम्बे. वराङ्गना—Analyse वरा चासौ अङ्गना च वराङ्गना, 'A beautiful or noble woman.' प्रस्तर°—Analyse प्रस्तराणां भेदाः तेषां कोटयः प्रस्तरभेदकोटयः ताभिः तादृशीभिः, 'By the points of pieces of stones.' वरूथिनः, Expl:—वरूथः रथगुप्तिः सोऽस्यास्तीति तस्य वरूथिनः, 'Of a war-car or chariot furnished with protecting plank or ledge.' व्रियते रथो अनेनेति । परप्रहरणाभिघातरक्षार्थं रथसन्नाहवदावरणम् । *Cf.* Uṇádisûtra, "जॄवृभ्रूभ्यामूथन्." Derived from वृ *vt.* 5. U. (सेट्) 'To cover.' 'To surround.' बल°—Analyse बलस्य सन्निधिः बलसन्निधिः तस्मिन् तादृशे, 'In the presence of the army.' पिधाय *ger.*—Is equivalent to समाश्रित्य, 'Taking advantage of,' or पुरस्कृत्य, 'Having placed before or caused to precede.' 'Having honoured or paid respect to.' The Sinhalese *Sanna* interprets the gerund by संवा [समा] धाय and Principal Dharmàràma renders it by संवरणयकोट. Both these interpretations are unintelligible to me. वराङ्गना—'Taking advantage of the shocks of joltings to the wheel of the war-car struck by the points of pieces of stones, on the road, the beautiful lady hung upon her dear lord even in the presence of the army.'

St. 20. रथ°—Construe अथ वनान्तवर्तिनी सीता रथध्वनिप्रापितसंमर्दं समुत्पुच्छयमानं उन्मुखं उदग्रकर्णं गवां कुलं एकतः परिधावद् ददर्श. रथ°—Analyse

रथस्य ध्वनिना प्रापितः संमदो यस्य तत्, 'Gladdened by the noise of the car.' 'Conducted or led to experience joy by the noise.' 'Joy in which was instilled by the noise of the car.' समुत्पुच्छयमानं—*Denomi. pre. parti.* of (समुत्पुच्छयते) 'Uplifting the tails.' 'With their tails erect.' उन्मुखं—Analyse उद्गतं मुखं यस्य तद् उन्मुखं, 'Looking upwards.' उदग्रकर्ण—Analyse उदग्राः कर्णाः यस्य तत्, 'Having their ears erect or raised.' वनान्तवर्तिनी—Analyse वनस्य अन्तः वनान्तः तत्र वर्तिनी वनान्तवर्तिनी, 'Being in the middle or on the skirts of the forest.' वनान्तः वनप्रदेशः or simply 'a forest.' The word अन्त has no special meaning here. It may mean प्रदेश or it may be added to strengthen the force of the locative termination. *Cf.* Cháritra-vardhana, "अन्तशब्दे स्वरूपे." रथ°—'Sîtâ, who was in the midst of the forest, then saw a herd of wild cows, gladdened by the noise of the car, with their tails uplifted, looking upwards, having the ears erect and running on one side (of the forest).'

St. 21. विनिद्र°—Construe मृदुभिः समीरणैः विनिद्रपद्माः कलहंसिकागिरः विसारयन्त्यः स्वदेशसीमासरितः विलङ्घिताः [सत्यः] वधूचेतसि शुचं साधु सन्दधुः. विनिद्र°—Analyse विनिर्गता निद्रा येषां तानि विनिद्राणि । विनिद्राणि पद्मानि यासु ताः विनिद्रपद्माः, 'The lotuses in which were blooming (*lit.* have shaken off their sleep).' कलहंसिकागिरः—Analyse कलहंसिकानां गिरः कलहंसिकागिरः, 'The inarticulate sounds of female swans.' An object to विसारयन्त्यः. स्वदेश°—Analyse स्वस्य देशः स्वदेशः तस्य सीमायाः सरितः स्वदेशसीमासरितः, 'The rivers on the boundary of one's own country.' वधूचेतसि—Analyse वध्वाः चेतः वधूचेतः तस्मिन् तादृशे, 'In the heart of the bride.' विनिद्र°—'The rivers on the boundary of her country having lotuses blooming by the gentle breezes and spreading inarticulate sounds of the female swans, produced, when crossed, a great grief in the heart of the bride.'

St. 22. विवृत्त°—Construe स्वजन्मभूमौ विवृत्तदृष्टाः गिरयो विषयव्यतिक्रमाद् अवनीतले शनैर्निमज्जन्तः इव नृपात्मजाकपोलं अश्रुभिः अजस्रमातेनतुः. विवृत्त°—Analyse विवृत्तेन विवर्तनेन दृष्टाः विवृत्तदृष्टाः, 'Seen as rolling.' 'Seen by turning back.' विषयव्यतिक्रमात्—Analyse विषयाणां व्यतिक्रमः विषयव्यतिक्रमः तस्मात्, 'On account of passing over countries.' अवनीतले—Analyse अवन्याः तलं अवनीतलं तस्मिन् अवनीतले. 'Into the surface of the earth or ground.' स्वजन्मभूमौ—Analyse स्वस्य जन्मभूमिः स्वजन्मभूमिः तस्यां स्वजन्मभूमौ, 'In the native country.' 'On the native land.' नृपात्मजा°—Analyse नृपस्य आत्मजा नृपात्मजा तस्याः कपोलः तं तादृशं, 'To the cheeks of the daughter of the king.' विवृत्त°—'The mountains of her native country seen as rolling on account of passing over the country

and slowly plunging, as it were, into the surface of the earth, frequently covered the cheeks of the princess with tears.'

St. 23. द्विपेन्द्र°—Construe द्विपेन्द्रदन्ताहतवन्यसल्लकीकषायगन्धिर्वनान्तमारुतस्तत्र पथि योषितामलकाग्रवल्लरीः शनैर्विधुन्वन् मुखानि पस्पर्श. द्विप°—Analyse वन्याश्च ताः सल्लक्यश्च वन्यसल्लक्यः । द्वाभ्यां पिबन्तीति द्विपाः तेषां इन्द्राः द्विपेन्द्राः तेषां दन्तैः आहताः याः वन्यसल्लक्यः तासां कषायस्य गन्धः इव गन्धो यस्य स तादृशः, 'Having an astringent odour (or flavour) of the wild Sallakî (trees) being struck with the tusks by princes of elephants.' अलकाग्रवल्लरीः—Analyse अलकानां अग्राणि अलकाग्राणि तान्येव वल्लर्यः ताः तादृशीः, 'Creeper-like ends of the hair.' वनान्तमारुतः—Analyse वनस्य अन्तः वनान्तः तस्य मारुतः वनान्तमारुतः, 'The wind of the borders of the forest.' 'The wind of the forest.' द्विपेन्द्र°—'There, on the road, the wind of the borders of the forest, having an astringent odour on account of the wild Sallakî (trees) being struck with the tusks of the princes of elephants and slowly shaking the creeper-like ends of the hair touched the faces of the ladies.'

St. 24. अथ—Construe अथ तामसः प्रतानः नृपस्य भीमं भयमादिशन् क्षपायाः विगमेऽपि वैरोचनरोचिषां संहतिं प्रसह्य क्षिपन् पथि दिशः प्रततान. प्रतानः—Analyse प्रकर्षेण तानः प्रतानः, 'A mass.' 'A heap.' तामसः, Expl:—तमसो जातः तामसः, 'Belonging to darkness.' 'Dark.' वैरोचन°—Analyse विरोचनाद् आगतानि वैरोचनानि । वैरोचनानि च तानि रोचींषि च वैरोचनरोचींषि तेषां वैरोचनरोचिषां, 'Belonging (or pertaining) to the rays of the sun.' अथ—'A mass of darkness giving great fear to the king and forcibly throwing aside the collection of the sun's rays even after the disappearance of the night, spread to all directions on the road.'

St. 25. अरिष्ट°—Construe तमोभिभूताः प्रतिकूलमारुताः अरिष्टसन्तापविरूपदर्शनाः दिशः विनाशोपनताः इव अविप्रसन्नानि मुखानि क्षणं भेजिरे. *Cf.* R. XI. verses 58 to 62. अरिष्ट°—Analyse अरिष्टः अशुभश्चासौ संतापः दिग्दाहश्च अरिष्टसंतापः तेन विरूपं दर्शनं यासां ताः तादृश्यः, 'Having monstrous appearance on account of the inauspicious heat.' अरिष्ट *m.*—'Bad or ill-luck.' 'Misfortune.' 'A natural phenomena boding misfortune.' 'Sign or symptom of approaching death.' As applied to विनाशोपनताः the compound may be analysed in the following way :—अरिष्टस्य दुःखस्य संतापः भोगचिन्ता तेन विरूपं दर्शनं यासां ताः तादृश्यः, 'Having an unnatural (or care-worn) appearance consequent on the anxiety of befalling calamity.' तमोऽभिभूताः—Analyse तमसा अभिभूताः तमोऽभिभूताः, 'Enveloped in darkness.' When applied ot

विनाशोपनताः the compound may be analysed as :—तमसा अज्ञानेन अभिभूताः मोहिताः तमोऽभिभूताः, 'Infatuated by the quality of darkness.' प्रतिकूलमारुताः—Analyse प्रतिकूलाः मारुताः यासु ताः प्रतिकूलमारुताः, 'Having contrary winds.' Winds blowing in opposite or contrary directions often bode bad omen or approaching calamity. As applied to विनाशोपनताः the compound may be analysed as :—प्रतिकूलाः मारुताः देवाः यासु ताः प्रतिकूलमारुताः, 'Having the deities disposed in a hostile manner.' अविप्रसन्नानि—Analyse विशेषेण प्रसन्नानि विप्रसन्नानि । न विप्रसन्नानि अविप्रसन्नानि, 'Highly dissatisfied.' 'Highly displeased.' विनाशोपनताः—Analyse विनाशं उपनताः विनाशोपनताः, 'Verging on destruction.' अरिष्ट°—'The quarters, having monstrous appearance on account of the inauspicious heat, enveloped in darkness and having contrary winds, assumed for a moment displeased looks, like persons, verging on destruction.'

St. 26. अथ—Construe अथ दीप्तिभिः उदीचीं दिशं क्षणादवभास्य अग्रतः प्रकाशीभवत्तेजः बलेन पुरुषाकृतिश्रिया [च] विभक्तं उत्पातमनु व्यदृश्यत. *Cf.* R. XI. 63. "तेजसः सपदि राशिरुत्थितः प्रादुरास किल वाहिनीमुखे । यः प्रमृज्य नयनानि सैनिकैर्लक्षणीयपुरुषाकृतिश्चिरात्." पुरुषा°—Analyse पुरुषस्य आकृतेः श्रीः पुरुषाकृतिश्रीः तया तादृश्या, 'With the splendour of a man's form.' अथ—'Then after that portent, a certain lustre manifesting itself in front and instantly illuminating the northern quarter with its radiance was seen distinct with the splendour of a man's form and with manly power.'

St. 27. ततः—Construe ततः श्रवणावसङ्गिनीं विशुष्कपङ्केरुहबीजमालिकां विलोचनोपान्ते विनिद्ररक्तोत्पलशङ्कया ततामलिसन्ततिमिव दधानः [भृगूणां प्रभुः रामेण गिरा जगदे इत्युत्तरेणान्वयः]. श्रवणावसङ्गिनीं—Analyse श्रवणयोः कर्णयोः अवसङ्गिनी श्रवणावसङ्गिनी तां तादृशीं, 'Hanging on his ears.' विशुष्क°—Analyse पङ्के रोहन्तीति पङ्केरुहः तेषां बीजानि पङ्केरुहबीजानि । विशुष्काणि च तानि पङ्केरुहबीजानि च विशुष्कपङ्केरुहबीजानि तेषां मालिका विशुष्कपङ्केरुहबीजमालिका तां तादृशीं, 'A garland of dry lotus-seeds.' विनिद्र°—Analyse रक्तानि च तानि उत्पलानि च रक्तोत्पलानि । विनिद्राणि च तानि रक्तोत्पलानि च विनिद्ररक्तोत्पलानि तेषां शङ्का तया तादृश्या, 'With the expectation of blooming red-lotuses.' विलोचनोपान्ते—Analyse विलोचनयोः उपान्तः विलोचनोपान्तः तस्मिन् तादृशे, 'At the corner of the eyes.' अलि°—Analyse अलीनां सन्ततिः अलिसन्ततिः तां तादृशीं, 'A row of black-bees.' This and the next four verses form a कुलक. For the definition &c. see our notes on II. 2. ततः—'Then the lord of the Bh*r*igus had a garland of dry lotus-seeds pending on his ears, like a row of bees, spread at the corner of his eyes, with the expectation of blooming red-lotuses.'

St. 28. विशाल°—Construe विशालवामांसतटावलम्बिनीं तीव्रतपोहुताशनस्फुलिङ्गपातैरिव बिन्दुचित्रितां द्वीपितनुं समुद्वहन् रुषा परिज्वलन् तनूदरः [भृगूणां प्रभुः रामेण गिरो जगदे इत्युत्तरेणान्वयः]. विशाल°—Analyse वामश्चासौ अंसश्च वामांसः। विशालः वामांसः विशालवामांसः तस्य तटे अवलंबिनी विशालवामांसतटावलंबिनी तां तादृशीं, 'Suspending on the slope of his broad left-shoulder.' द्वीपितनुं—Analyse द्वीपिनः तनुः द्वीपितनुः तां द्वीपितनुं, 'The hide (or skin) of a leopard.' तनूदरः—Analyse तनु उदरं यस्य स तनूदरः, 'Having a thin stomach.' तीव्र°—Analyse तीव्रो यस्तपसां हुताशनः तस्य स्फुलिङ्गानां पाताः तीव्रतपोहुताशनस्फुलिङ्गपाताः तैः तादृशैरिव, 'Like the falling of sparks of the fire of his rigorous asceticism.' बिन्दुचित्रितां—Analyse बिन्दुभिः चित्रिता बिन्दुचित्रिता तां तादृशीं, 'Variegated with spots.' 'Marked with spots.' विशाल°—'The thin-bellied lord of the Bh*ri*gus, burning with rage, carried a leopard's skin suspended on the slope of his broad left shoulder, which was variegated with spots, as if, with the mark of the sparks of the burning fire of his rigorous asceticism.'

St. 29. भुजे—Construe अतिभीमे वामे भुजे द्विषां निधनावहं सशरं शरासनं निधाय अपरस्मिन् करे परदुर्गपारगं परं परशुं बिभ्रत् स परासुहा [भृगूणां प्रभुः रामेण गिरो जगदे इत्युत्तरेणान्वयः]. अतिभीमे—Analyse अतिशयितः भीमः अतिभीमः तस्मिन् तादृशे, 'Exceedingly terrible.' सशरं—Analyse शरेण सह सशरं, 'Equipped with an arrow.' शरासनं—Analyse शराः अस्यन्ते अनेनेति शरासनं, 'Shooting an arrow.' 'An arrow-shooter.' 'A bow.' निधनावहं—Analyse निधनं आवहतीति निधनावहं, 'Carrying death.' परदुर्गपारगं—Analyse पारं or पारे गच्छतीति पारगः। परेषां दुर्गस्य पारगः परदुर्गपारगः तं तादृशं, 'Penetrating the hill-forts of his opponents.' परशुं, Expl:—परं शृणाति इति परशुः तं तादृशं, 'An axe.' Derived from शॄ *vt.* 9. P. (सेट्) 'To tear asunder.' 'To split in pieces.' 'To kill.' *Cf.* Uṇâdi-Sûtra "आङ्परयोः खनिशॄभ्यां डिच्च" इति कुः (उ)। पृषोदरादित्वादकारलोपात्पर्शुरपि. As आशुः परशुः or पर्शुः. परासुहा—Analyse परेषां असून् हन्तीति परासुहा, 'The destroyer of the life of his enemies.' भुजे—'That lord of the Bh*ri*gus, the destroyer of the life of his enemies, bore on his exceedingly terrible left arm a bow equipped with an arrow, which carried death to his enemies and carried in his other hand an excellent axe, which penetrated the hill-forts of his opponents.'

St. 30. तपो°—Construe आदित्यमयूखपिङ्गलाः वलिताः जटाः तपोभिधानस्य सितेतराध्वनः अग्नेः शिखा इव आत्मरयेण संभृतैः समीरणैः समन्ततः विधुन्वन् [भृगूणां प्रभुः रामेण गिरो जगदे इत्युत्तरेण संबन्धः]. तपो°—Analyse तपः

अभिधानं यस्य स तपोभिधानः तस्य तादृशस्य, 'Of one going by the name of religious austerities.' सितेतराध्वनः—Analyse सितात् शुभ्रादितरः अध्वा यस्य स सितेतराध्वा तस्य सितेतराध्वनः कृष्णवर्त्मनः, 'Of one that leaves behind a track other than white, i e. black.' 'Of one which leaves behind a black track' (i. e. of the fire). आदित्य°—Analyse आदित्यस्य मयूखाः ते इव पिङ्गलाः आदित्यमयूखपिङ्गलाः, 'Tawny like the sun's rays.' आत्मरयेण—Analyse आत्मनः रयः तेन तादृशेन, 'By his own vehemence.' तपो°—'He waved about on all sides his braided matted hair, tawny like the sun's rays, which were like the flames of the fire of his asceticism, (*lit.* going by the name of his asceticism) by the winds created by his own vehemence.'

St. 31. प्रभुः—Construe अथ भृगूणां प्रभुः जगत्सृजः परः अवतारः तद्गुरुं ज्वलनं वितन्वता हसेन धुन्वन् बली रामेण प्रबुध्य रुषाहृताः गिरो जगदे. भृगूणां प्रभुः—'The lord of the Bh*r*igus .' भृगु *m.*—A vedic sage. He is one of the Prajápatis and great *R*ishis, and is regarded as the founder of the race of the Bh*r*igus or Bhárgavas, in which was born Jamadagni and Paras'uràma. Manu calls him son, and says that he confides to him his institutes. According to the Mahábhárata he officiated at Daksha's celebrated sacrifice, and had his beard pulled out by S'iva. The same authority also tells the following story:—"It is related of Bh*r*igu that he rescued the sage Agastya from the tyranny of king Nahusha, who had obtained superhuman power. Bh*r*igu crept into Agastya's hair to avoid the potent glance of Nahusha, and when that tyrant attached Agastya to his chariot and kicked him on the head to make him move, Bh*r*igu cursed Nahusha, and he was turned into a serpent. Bh*r*igu, on Nahusha's supplication, limited the duration of his curse." In the Padma Puráṇa it is related that the *R*ishis, assembled at a sacrifice, disputed as to which deity was best entitled to the homage of a Bráhmaṇa. Being unable to agree, they resolved to send Bh*r*igu to test the characters of the various gods, and he accordingly went. He could not obtain access to S'iva because that deity was engaged with his wife; "finding him, therefore, to consist of the property of darkness, Bh*r*igu sentenced him to take the form of the Linga, and pronounced that he should have no offerings presented to him, nor receive the worship of the pious and respectable. His next visit was to Brahmà, whom he beheld surrounded by sages, and so much inflated with his own importance as to treat Bh*r*igu with great inattention, betray-

ing his being made up of foulness. The Muni therefore excluded him from the worship of Bráhmaṇas. Repairing next to Vishṇu, he found the deity asleep, and, indignant at his seeming sloth, Bh*ri*gu stamped upon his breast with his left foot and awoke him; instead of being offended, Vishṇu gently pressed the Bràhmaṇa's foot and expressed himself honoured and made happy by its contact; and Bh*ri*gu, highly pleased by his humility, and satisfied of his being impersonated goodness, proclaimed Vishṇu as the only being to be worshipped by men or gods, in which decision the Munis, upon Bh*ri*gu's report, concurred.' जगत्सृजः—Analyse जगतः सृद् जगत्सृद्-इ् तस्य तादृशस्य, 'Of the creator of the world.' तद्बलं—Analyse तस्य बल तद्बलं, 'His (Ràma's) forces.' रुषावृताः—Analyse रुषया आवृताः रुषावृताः, 'Full of anger.' 'Replete (or foaming) with wrath.' प्रभुः—'Then the powerful lord of the Bh*ri*gus, another incarnation of Creator of the world, who was shaking his (Ráma's) forces with laughter, spreading fire, was obstructed by Ràma and addressed the following words full of anger.'

St. 32. न—Construe हे राम परशुराम अन्यं अपरं क्षितिक्षितं महीनाथमिव युधि आहवे दाशरथिं रामं जेतुं अभिभवितुं उद्यमः व्यापारः न विधीयतां न क्रियताम् । नगः गिरिः सरित्तटीपाटनपाटवस्पृशं नदीकूलोद्भेदनदर्शितकौशलं गोपतिं वृषभं प्राप्य न विशीर्यते. In writing this verse the poet probably had in his mind's eye the graphic description of Kálidàsa's Meghadûth. *Cf.* Megh. I. 2. "वप्रक्रीडापरिणतगजप्रेक्षणीयं ददर्श." Also I. 56. "शोभां शुभ्रत्रिनयनवृषोत्खातपङ्कोपमेयाम्." And R. V. 44. "निःशेषविक्षालितधातुनापि वप्रक्रियामृक्षवतस्तटेषु." क्षितिक्षितं—Analyse क्षितिं महीं क्षियति निवसतीति । अथ वा । क्षितौ क्षयति ईष्टे इति तं तादृशं, 'Ruler of the earth.' *Cf.* R. I. 11. "आसीन्महीक्षितामाद्यः." The word is derived from क्षि *vt.* 6. P. (अनिट्) 'To dwell.' 'To go.' Or it may be derived from क्षि *vi.* or *vt.* 1. P. (अनिट्) 'To exercise power.' 'To hold sway.' 'To rule.' 'To govern.' *Cf.* Páṇi. III. 2. 76. and VI. 1. 71. सरित्तटी°–Analyse सरितां तटीनां पाटने पाटवं स्पृशतीति सरित्तटीपाटनपाटवस्पृक्-श् तं तादृशं, 'Possessing (or showing) skill in throwing up or tearing asunder the banks of the rivers.' गोपतिं—Analyse गवां पतिः गोपतिः तं तादृशं, 'The lord of a herd of cows.' 'A bull.' 'An ox.' नगः, Expl:—न गच्छतीति नगः, 'A mountain.' *Cf.* अनेकार्थे, "नगः शैलो नगो द्रुमः." न—'O Paras'uràma (please), do not strive to conquer Ráma like any other king in a battle : a mountain does not fall to pieces on coming into contact with the lord of a herd of cows, who possesses skill in throwing up the banks of the rivers.'

St. 33. रघोः—Construe जगतीपतिद्विषस्तव विक्रमक्रमः इह रघोरपत्ये वृथा स्यात्। विसारिग्रसनस्थपाटवो विहंगमो दन्दशूकप्रभवे अलं न. *Cf.* R. II. 34. "प्रयुक्तमप्यस्त्रमितो वृथा स्यात्." जगतीपति°—Analyse जगत्याः पतयः जगतीपतयः तान् द्वेष्टीति जगतीपतिद्विट्-द् तस्य तादृशस्य, 'Of the enemy of the lords of the earth.' विक्रमक्रमः—Analyse विक्रमस्य क्रमः विक्रमक्रमः, 'The actions of heroism (or bravery).' 'Brave undertakings.' विसारि°—Analyse विसारिणां मत्स्यानां ग्रसनं विसारिग्रसनम्। विसारिग्रसने तिष्ठतीति विसारिग्रसनस्थं तादृशं पाटवं यस्य सः, 'One whose cleverness (or skill) lies in swallowing fish.' विसारिन् *m.* Expl:—विसारोऽस्यास्तीति विसारी, 'A fish.' Derived from सृ with वि *vi.* or *vt.* 1. A. (अनिट्) 'To go forth or in various directions.' *Cf.* Pāṇi. V. 2. 115. "अत इनि ठनौ." 'The affix इनि (इन्) and ठन् (इक्) come in the sense of मतुप् after nominal stems ending in short अ; and in the alternative मतुप् also comes.' दन्दशूकप्रभवे—Analyse दन्दशूकाणां सर्पाणां प्रभुः दन्दशूकप्रभुः तस्मै दन्दशूकप्रभवे, 'To the lord or master of serpents,' (i. e. शेष). दन्दशूक *m.*—'A serpent.' *Cf.* Medi. "दन्दशूकस्तु पुलिङ्गो राक्षसे च सरीसृपे." Also Hema. दन्दशूकस्तु फणिरक्षसोः." The word दन्दशूक is derived from the *Frequentative* base (यङ् लुक्) of दंश्. *Cf.* Pāṇi. VII. 4. 86. "जपजभदहदशभञ्जपशां च," 'The augment नुक् comes after the reduplicate of जप्, जभ्, दह्, दश्, भञ्ज्, and पश् in the Frequentative (with or without यङ्).' As दंदश्यते and दंदशीति. And Pāṇi. III. 2. 166. "यजजपदशां यङः," 'The affix ऊक comes in the sense of "the agent having such a habit &c," after the verbs यज्, जप् and दश् when they end in the affix यङ्.' The Frequentative of these verbs take ऊक्. As यायजूकः 'a performer of frequent sacrifices;' जञ्जपूकः 'a mutterer of prayers repeatedly;' दन्दशूकः 'a snake (what bites frequently).' रघोः—'The brave undertaking of yours, who are the enemy of the lords of the earth (क्षत्रिय race), would be fruitless here in the case of the scion of the Raghus.' 'A bird whose cleverness lies in swallowing fish can do nothing to the lord of serpents' (*lit.* is not a match for the lord of serpents).

St. 34. तव—Construe धनुषः प्रयोगे तव अनुशासितुः भूधरधन्वनः शरासने परं इतः प्रवृत्ताऽपि विपत् त्वदीयश्रवणस्य गोचरं ननं आगता. *Cf.* Pushpadanta's Mahimna 18. "रथः क्षोणी यन्ता शतधृतिरगेन्द्रो धनुरथो। रथाङ्गे चन्द्रार्कौ रथचरणपाणिः शर इति। दिधक्षोस्ते कोऽयं त्रिपुरतृणमाडम्बरविधिः। विधेयैः क्रीडन्त्यो न खलु परतंत्राः प्रभुधियः." शरासने—Analyse शराः अस्यन्ते अनेनेति शरासनं तस्मिन् तादृशे, 'About the bow.' भूधर°—Analyse धरतीति धरः। भुवः धरः भूधरः। भूधरो हिमालयः एव धनुर्यस्य स भूधरधन्वा तस्य तादृशस्य or भूधरः धन्व चापः यस्य

स भूधरधन्वा तस्य तादृशस्य, 'Of him having his bow made of the mountain Himàlaya.' परं *ind.*—'Deliberately.' Or it may also mean अत्यन्तं, अतिशयं, 'Exceedingly.' 'Eminenly.' इतः=अस्मत्तः, 'From me.' त्वदीय°—Analyse त्वदीयस्य श्रवणं त्वदीयश्रवणं तस्य तादृशस्य, 'To the ear.' गोचरम्—Analyse गावः इन्द्रियाणि चरन्त्येषु गोचरम्, 'Into the range of the organs of sense.' *Cf.* Pàṇi. III. 3. 119. "गोचरसंचरवहव्रजव्याजापणनिगमाश्च," 'The words 'गोचर,' 'संचर,' 'वह,' 'व्रज,' 'व्याज,' 'आपण,' and 'निगम' are anomalous.' These words are irregularly formed by the affix घ with the same force as in the last aphorism. This is an अपवाद or exception to rule III. 3. 121 by which after roots ending in consonants, the affix घञ् is added.' Thus गोचरः 'pasturage,' (*lit.* that in which the cows graze) &c. अव—'Has the accident, though deliberately done by me, to the bow of the god S'iva (*lit.* who holds a bow made of the mountain Himálaya), your tutor in giving you instructions (or practice) in archery probably (or perhaps) come to your ears ?'

St. 35. निशम्य—Construe तस्य इत्येतद् ईरितं वचो निशम्य स पिनाकिनः शिष्यः परस्य यशसो वृद्धिं वितन्वतीं धनुषो भिदां वृथा विधित्सन् पुनरिदं जगाद. पिनाकिनः, Expl :—पिनाकोऽस्यास्तीति पिनाकी तस्य पिनाकिनः, 'Of the wielder of Pináka or trident,' (*i. e.* S'iva's club or bow). वृथा विधित्सन्—'Wishing to make light of.' 'Wishing to despise.' धनुषो भिदा—'Breaking of the bow.' निशम्य—'Hearing that speech thus delivered (or spoken) by him, the disciple of the trident-bearing god, wishing to make light of the breaking of the bow, which was heightening the fame of the other (Ráma) answered thus.'

St. 36. नवेश्वर—Construe [हे] नवेश्वर पुरा वन्ध्येतरबाणपातनं स्तब्धतरं धनुर्द्वयं विधाय विश्वकर्मणा पुरन्दराख्याय विज्ञामधीशे व्यतीर्यत किल. नवेश्वर—Analyse नवश्चासौ ईश्वरश्च नवेश्वरः तत्संबुद्धिः नवेश्वर, 'O new king.' स्तब्धतरं *adj.*—'Harder.' 'More stiff.' धनुर्द्वयं—Analyse धनुषोर्द्वयं धनुर्द्वयं, 'A pair of bows.' The Rámayaṇa gives the following legend in the mouth of Paras'uráma :—"These two foremost of bows, extraordinary, and worshipped of all the worlds, and stout, and powerful, surpassingly excellent, were constructed with care by विश्वकर्मा. And, one of these, O foremost of men, for the destruction of त्रिपुर, the celestials gave unto त्र्यम्बक, desirous of encounter,—even that which, O काकुत्स्थ, thou hast snapped. And this second, which is irrepressible, was given to विष्णु, by the chiefs of the celestials. And, O Ràma, this bow belonging unto Vishṇu, capable of conquering hostile cities, is, O काकुत्स्थ, equal in energy unto the bow

belonging unto Rudra. Once on a time the deities, with the object of ascertaining the respective prowess of विष्णु and the blue-throated one, asked the great father, about it. Thereupon the great father, foremost of those abiding by truth—reading the intention of the deities, fomented a quarrel between them. And upon that quarrel breaking out among the deities, there took place a mighty contest capable of making one's hair stand on end, between विष्णु and the blue-throated one, each burning to beat the other down. Then on विष्णु uttering a roar, S'iva's bow to dreadful prowess became flaccid. And thereupon the three-eyed महादेव became moveless. And upon the assembled gods with the saints and the Châraṇas beseeching these two foremost of celestials, they became pacified. And upon beholding that bow of शिव rendered flaccid by Vishṇu's prowess, the deities with the saints acknowledged विष्णु as the more powerful. And the enraged Rudra of high fame made over the bow along with its shafts unto the hands of Râjar*shi* Devarâta of Videha. And, O Ràma, this bow belonging to विष्णु, capable of conquering hostile cities, विष्णु consigned to Bh*ri*gu's son, ऋचीक, as a worthy trust. And the exceedingly energetic ऋचीक, made over the divine bow unto his son of immeasurabe prowess, my sire the high souled son of जमदग्नि. And once on a time, on my sire surcharged with ascetic energy, renouncing the bow, Arjuna, under the influence of unrighteous sentiment, compassed the death of my father. Thereupon, learning of the lamentable and untoward slaughter of my sire, I from ire, annihilated the Kshatriyas, springing up afresh by numbers, then bringing under sway the whole earth, I, O Ráma, on the sacrifice being over, conferred it upon the righteous काश्यप as दक्षिणा. Having made this gift, I was dwelling in the Mahendra hill equipped with ascetic energy, when, hearing of thy snapping of the bow, I have speedily come hither. Do thou now, O Ràma, agreeably to the cannon of the क्षत्रिय morality, take this excellent and mighty bow of Vishṇu, that had belonged to my father and grand-father. And do thou set upon this best of bows an arrow capable of conquering hostile cities. And, O काकुत्स्थ, if thou succeed, I shall then offer thee combat." वन्ध्येतर—Analyse वन्ध्याद् इतरद् वन्ध्येतरत् । बाणानां पातनं बाणपातनम् । वन्ध्येतरद् बाणपातनं यस्य तद् वन्ध्येतरबाणपातनं, 'Having the descent of arrows other than fruitless,' (i. e. effective, effi-

cacious). विश्वकर्मा, The architect of the gods. His daughter संज्ञा was married to the sun but, as she was unable to endure his effulgence, the divine architect placed the sun upon his lathe and cut off a part of his lustre which he used in making the discus of विष्णु, the trident of शिव and the weapons of other gods. विशामधीशे—'To the lord of the gods.' विश् (द्-ड्) *m.*—'Name of any class of gods designated by troops.' 'The gods.' पुरन्दराख्याय—Analyse पुरं दारयतीति पुरन्दरः । पुरन्दरः आख्या यस्य स पुरन्दराख्यः तस्मै पुरन्दराख्याय, 'To him bearing the name of Purandara.' 'Known by the epithet of पुरन्दर.' नवेश्वर—'Formerly, O new king, it is said that विश्वकर्मा, the architect of the gods, prepared a pair of very strong bows, displaying an efficacious descent of arrows and handed it over to the lord of the gods, known by the epithet of पुरन्दर.'

St. 37. विसृज्य—Construe अथ त्रिदशाधिपेन तयोः पूर्वं धनुः रथाङ्गधारिणे दनुजारये विसृज्य तथा एकं तद्धनुः त्रिपुरं दिधक्षते त्रिलोचनाय अदायि. दनुजारये—Analyse दनोः जाताः दनुजाः दैत्याः तेषां अरिः दनुजारिर्विष्णुः तस्मै तादृशे, 'To the enemy of the sons of Danu' (i. e. to the enemy of Daityas). दनु *f.*—One of thu wives of कश्यप, the mother of the Dànavas. रथाङ्ग°—Analyse रथस्य अङ्गं रथाङ्गम् । रथाङ्गं चक्रं धारयतीति रथाङ्गधारी तस्मै तादृशे, 'To the holder ot discus,' (i. e. to विष्णु). त्रिपुरं—Analyse त्रयाणां पुराणां समाहारः त्रिपुरं, 'The triple city.' 'The three cities of gold, silver and iron erected by the demon मय and burnt down by शिव.' *Cf* त्रिपुरदहनः. त्रिलोचनाय Analyse त्रीणि लोचनानि यस्य स त्रिलोचनः तस्मै त्रिलोचनाय, 'To the three-eyed god.' *Cf.* त्र्यम्बकः. त्रिदशाधिपेन—Analyse त्रिदशानां अधिपः त्रिदशाधिपः तेन, 'By the lord of the thrice-ten,' (i. e. by Indra). अथ—Then the lord of the gods gave the first of these bows to the enemy of Danus (i. e. to Vishṇu) the bearer of the discus and the other one to the thee-eyed god (i. e. S'iva), who wished to burn the three cities.'

St. 38. विवित्सया—Construe मरुत्पतिः तद्गतजन्यतेजसः विवित्सया तथा यत्नेन व्यधत्त यथा अजय्यशक्त्योः अजयोः हव्यवहोग्रतेजसोः आहवः अजायत. विवित्सया, Expl:—वेत्तुमिच्छा विवित्सा तया तादृश्या, 'Wishing to know or understand' तद्गतजन्य°—Analyse जन्यं च तत् तेजश्च जन्यतेजः । तद्गतं जन्यतेजः तद्गतजन्यतेजः तस्य तादृशस्य, 'Of the power produced by what belonged to it.' 'Of the prowess arising from what belonged to it.' मरुत्पतिः—Analyse मरुतां पतिः मरुत्पतिः, 'The lord of the Maruts' (i. e. Indra). हव्य°—Analyse हव्यानि उह्यन्ते यस्मै स हव्यवहो विष्णुः । उग्रं तेजो यस्य स उग्रतेजाः शिवः । हव्यवहश्च उग्रतेजाश्च हव्यवहोग्रतेजसौ तयोः तादृश्योः, 'Between विष्णु

(*lit.* to whom offerings are carried) and शिव (*lit.* of terrible energy). The compound may also be analysed as, हव्यवहः इव उग्रं तेजः ययोः तयोः तादृशोः, 'Of those possessing a formidable (or terrible) energy (or might) like fire.' अजय्य°—Analyse जेतुमशक्या अजय्या । अजय्या शक्तिः ययोस्तौ अजय्यशक्ती तयोः अजय्यशक्त्योः, 'Of unconquerable might (or prowess).' शक्तिः or शक्ती—'Energy,' 'might,' 'prowess.' अजयोः, Expl:—न जायेते । अजतो वा । इति अजौ तयोः अजयोः, 'Of the unborn.' *Cf.* Pàṇi. III. 2. 101. Derived from जन् (जा) *vi.* 4. A. (सेट्) 'To be born.' Or from अज् *vt.* or *vi.* 1. P. (सेट्) 'To throw.' 'To cast.' *Cf.* Vis'va, "अजो हरौ हरे कामे विधौ छागे रघोः सुते" । विवित्सया—'With a view (*lit.* a wish) to know the power produced by what belonged to it, the lord of the Maruts made such efforts as brought forth a struggle (or war) between विष्णु, the receiver of oblations and शिव, the possessor of terrible energy, both of whom were unborn and of unconquerable might.'

St. 39. चकार—Construe देवयोर्युगं चक्रादि विहाय महेष्वासयुगेन पत्रिभिः दश दिशोऽपि प्रतिरुध्य समेतसाहसं संयुगं सहस्राणि समाः चकार. महेष्वास°—Analyse महान् मनोहारी इषूणां शराणां आसः क्षेपः यस्य स महेष्वासः तस्य युगं तेन महेष्वासयुगेन, 'By a pair of mighty bowmen.' 'By a pair of powerful champions.' Derived from इष् *vt.* 1. A. (सेट्) 'To go.' 'To kill.' 'To see.' And अस् *vt.* 4. P. (सेट्) 'To throw.' *Cf.* निरुक्त, "महेष्वासः स विज्ञेयश्चण्डकोदण्डमण्डितः." But here the expression appears to be in the sense of 'a pair of mighty bows.' Analyse इषवः अस्यन्ते अस्मादिति इष्वासः महांश्चासौ इष्वासश्च महेष्वासः तस्य युगं तेन तादृशेन. धनुर्युग्मेन. समाः *f. plu.* (though *sing.* in sense) 'A year.' *Vide* K. G. Oka's 'Companion to Sanskrit Grammar,' p. 23. समेतसाहसं—Analyse सहसा बले भवं साहसम् । समेतं साहसं यस्मिन् स समेतसाहसः तं तादृशं, 'Full of adventures.' *Cf.* Pàṇi. IV. 3. 53. चकार—'Then that pair of the deities left the discus and other weapons and made a war, full of adventures, with two mighty bows, for thousands of years, obstructing even the ten quarters with their arrows.'

St. 40. अथो—Construe अथो यद् मृदुभूतं चापं त्वया विकृष्टं अभेदि च तद् ईश्वरः ससर्ज । यच्च अक्षतं वैष्णवं धनुः ऋचीकाय वितीर्णं तत् क्रमेण मम हस्तं अगात्. ऋचीक *m.*—A *Rishi* descended from भृगु and husband of सत्यवती, son of ऊर्व and father of जमदग्नि. In the Mahábhàrata and Vishṇu Puráṇa it is related that ऋचीक was an old man when he demanded सत्यवती, the daughter of Gàdhi, king of कान्यकुब्ज. Unwilling to give her to so old a man, Gádhi demanded of him 1000 white

horses, each of them having one black ear. *Richīka* obtained these from the god Varuṇa, and so gained his wife. According to the रामायण, he sold his son सुनःशेपम् to be a sacrifice. अक्षतं—Analyse न क्षतं अक्षतं, 'Not impaired.' वैष्णवं, Expl:—विष्णोः इदं वैष्णवं, 'Belonging to Vishṇu.' *Cf.* Pāṇi. IV. 3. 121. "तस्येदम्," 'After a word in the 6th case in construction, an affix (IV. I. 13 &c.) comes in the sense of 'this is his.' The five universal अण् &c. (IV 1. 83) and the affixes घ &c. (IV. 2. 93.) come in this sense. Thus उपगोरिदम्= औपगवम्, 'of Upagu.' कापटवम्, राष्ट्रियम्, अवारपारीणम् ॥ The affixes, however, do not come when the word governed by the possessive case is अनन्तर &c. thus देवदत्तस्यानन्तरम् ॥ In short the thing possessed must be property, village, kingdom or men. अथो—Then the god शिव abandoned that flaccid bow which you had exceedingly drawn and broken; but that unimpaired bow of विष्णु, which was given to the sage ऋचीक, came to my hand in due course (of time).'

St. 41. गुणौ—Construe अस्य [विष्णोर्धनुषः] उभौ गुणौ [स्तः]। दृढता इति विश्रुतः तयोरेकः जगच्छ्रुतिं न जहाति। ज्या इति निरूढिमागतः [प्रसिद्धिं गतः] परः गुणः असंशयं ममैव श्रवणान्तगोचरः [अस्ति]. जगच्छ्रुतिं—Analyse जगतां श्रुतिः जगच्छ्रुतिः तां तादृशीं, 'Universal ear.' 'Hearing of the universe.' असंशयं—Analyse संशयस्याभावोऽसंशयं, 'Undoubtedly.' 'Without any doubt.' निरूढिमागतः—'Has become celebrated.' 'Has attained fame.' *Cf.* Kir. II. 6. "चतसृष्वपि ते विवेकिनी नृप विद्यासु निरूढिमागता." श्रवणान्त°—Analyse श्रवणस्य अन्तः श्रवणान्तः तस्य गोचरः श्रवणान्तगोचरः, 'Accessible to (or visible at) the end of my ears.' 'Come into the range of my hearing.' गुणौ—'This bow of विष्णु has two Guṇas—a merit and the string. One of which viz. the merit known by the name of firmness (or strength) does not leave the universal ear. But the other Guṇa celebrated by the name of 'string' has, without any doubt, come only into the range of my ears (i. e. within my hearing).'

St. 42. अपाङ्ग°—Construe अपाङ्गभागावधि चापपूरणं सुदुष्करं [तद्] विष्णुगोचरं तिष्ठतु। यदि त्वं इह गुणं जिह्मतां प्रापयसि ततः बलोपपन्नेषु अग्रणीः. अपाङ्ग°—Analyse अपाङ्गस्य भागः अपाङ्गभागः स एव अवधिर्यस्य तद् अपाङ्गभागावधि, 'Reaching as far as the hollow of the outer corner of an eye.' अपाङ्गः, Expl:—अपाङ्गतीति अपाङ्गः, 'An outer corner of the eye.' Or अपकृष्टोऽङ्गाद्वा। अपकृष्टान्यङ्गान्यस्माद्वा। Derived from अग् *vt.* I. P. (सेट) 'To move tortuously.' 'To go.' *Cf.* Vis'va. "अपाङ्गस्त्वङ्गहीने स्यान्नेत्रान्ते

तिलकेऽपि च " । चापपूरणं—Analyse चापस्य पूरणं चापपूरणं, 'Drawing in of the bow.' Stretching of the bow.' सुदुष्करं—Analyse सुष्ठु दुष्करं सुदुष्करं ' Very difficult to accomplish.' विष्णुगोचरं—Analyse विष्णोः गोचरं विष्णुगोचरं, ' Within the power of विष्णु.' ' Can be accomplished by विष्णु ' जिह्मता *f.*—' Act of bending down.' बलोपपन्नेषु—Analyse बलेन उपपन्नाः बलोपपन्नाः तेषु तादृशेषु, ' Of those endowed with strength.' ' Of the powerful.' अग्रणीः—Analyse अग्रं नयतीति अग्रणीः, ' A leader. ' *Cf.* Pāṇi. III. 2. 61. " सत्सूद्विषद्रुहदुहयुजविदभिदच्छिदजिनीराजामुपसर्गेऽपि क्विप्, " ' The affix क्विप comes after the following verbs when in composition with a word ending in an affix, though it may be an उपसर्ग, viz. सत् 'to sit;' सू 'to bring forth;' द्विष् 'to hate;' द्रुह् 'to bear malice;' दुह् to milk; ' युज् ' to join;' ' to concentrate the mind; ' विद् ' to know, ' to become, ' ' to consider;' भिद् ' to divide; ' छिद् ' to cut'; ' जि ' to conquer; ' नी ' to lead; ' and राज् to shine. ' And the वार्तिक thereto, " अग्रग्रामाभ्यां नयतेणा वाच्यः," ' The ending न of the root नी is changed to ण when preceded by अग्र and ग्राम.' अपाङ्ग°—'The bending (or drawing in) of the bow as far as the end of the outer-corner of an eye is very difficult and can (easily) be accomplished by विष्णु (*lit.* let it rest in the power of विष्णु). If you only bend the string of this bow, you will be (acknowledged to be) the leader of the powerful.'

St. 43. निधाय—Construe इह धनुषि बाणं निधाय [त्वया] पूरिते [सति] स्वहस्तेन एव वधः तव सत्क्रिया । इति ईरयित्वा भूपतेः तनयस्य हस्ते सशरं शरासनं मुमोच. स्वहस्तेन—Analyse स्वस्य हस्तः स्वहस्तः तेन तादृशेन, ' At my own hand.' सत्क्रिया—Analyse सती चासौ क्रिया च सत्क्रिया, ' A mark of homage or honor.' 'A reverential mark or sign of homage.' भूपतेः—Analyse भुवः पतिः भूपतिः तस्य तादृशस्य, ' Of the lord of the earth.' सशरं—Analyse शरेण सह सशरं, ' Equipped with an arrow.' शरासनं—Analyse शराः अस्यन्ते क्षिप्यन्ते अनेनेति शरासनं, ' A bow.' निधाय—' The arrow being placed on this bow, if it be fully drawn by you, you will get the (rare) honour of death at my hands. Having said so he passed the bow equipped with an arrow into the hand of the son of the lord of the earth.'

St. 44. ततः—Construe ततः स दशकण्ठसूदनः शून्यां मुष्टिमिव अपाङ्गदेशं आनयन् अविज्ञातविकर्षणश्रमः [सन्] गुणद्रुणबन्धनं धनुः बलात् चकर्ष. अपाङ्गदेशं–Analyse अपाङ्गस्य देशः अपाङ्गदेशः तं तादृशं, 'To the region of the outer corner of an eye.' दशकण्ठसूदनः Analyse—सूदयतीति सूदनः । दशकण्ठस्य सूदनः दशकण्ठसूदनः, ' The killer of the ten-necked demon ' (i. e.

Rávana). अविज्ञात°—Analyse अविज्ञातः विकर्षणस्य श्रमो यस्मै स अविज्ञातविकर्षणश्रमः, 'Feeling no efforts of stretching.' 'Felt no efforts of drawing in.' गुञ्जद्गुण°-Analyse गुञ्जन् यो गुणः गुञ्जद्गुणः तस्य बन्धनं यस्य तत्, 'The tying of the string of which was making a twanging noise.' ततः—'The killer of the ten-necked demon taking, as it were, an empty fist to the region of the corner of his eye, feeling no efforts of stretching, stretched forcibly the bow, the tying of the string of which made a twanging noise.'

St. 45. सं—Construe अथ तेन मुक्तः स सायकः दिवः पदं वाञ्छतः तपस्यद्वृषभस्य द्वितीयवर्णस्य आत्मनः निहन्तुः नीशारं विधाय व्यतिष्ठत किल. *Cf.* R. XI. 88. "प्रत्यपद्यत तथेति राघवः प्राङ्मुखश्च विससर्ज सायकम् । भार्गवस्य सुकृतोऽपि सोऽभवत्स्वर्गमार्गपरिघो दुरत्ययः." तपस्यद्वृषभस्य—Analyse तपः चरन्तीति तपस्यन्तः तेषु वृषभः तपस्यद्वृषभः तस्य तादृशस्य, 'To the best of those who practise (or intend to practise) religions austerities.' *Cf.* Pàṇi. III. I. 15. "कर्मणो रोमन्थतपोभ्यां वर्तिचरोः," 'The affix क्यङ् is employed after the words, रोमन्थ 'ruminating,' and तपस् 'austerity, when they are used as the objects of the action of repeating and performing respectively.' *Vide* वार्तिक "तपसः परस्मैपदं च." द्वितीय°—Analyse द्वितीयः वर्णो यस्य स द्वितीयवर्णः तस्य तादृशस्य, 'Of one belonging to the second order (or caste).' नीशारः, Expl:—नितरां शीर्यते हिमानिलावत्र अनेन वा इति नीशारः, 'A curtain.' 'An outer tent (or screen).' 'A blanket.' 'A warm cloth or outer garment.' Derived from शॄ *vt.* 9. P. (सेट्) 'To tear asunder.' 'To kill.' *Cf.* Páṇi. III. 3. 21. and the Vàrtika thereto, "शॄ वायुवर्णनिवृत्तेषु," 'The affix घञ् comes after the root शॄ when the word so formed means 'wind,' 'colour,' or 'cessation.' As शारः 'wind,' 'green colour &c.' *Cf.* also Páṇi. VI. 3. 122. "उपसर्गस्य घञ्यमनुष्ये बहुलम्," 'The final vowel of a preposition is diversely lengthened before a word formed by the कृत् affix घञ्, but not when the compound denotes a human being.' As नीशारः. स—'Then it is said that the arrow discharged by him became a screen to the best of ascetics, desirous of a place in heaven, who wanted to kill him who belonged to the second order, and stood apart.'

St. 46. रिपोः—Construe अजय्यस्य रिपोः जयेन मानवैः बहुमानमन्त्रणैः सभाज्यमानः स मैथिलीसखः पथि मनोज्ञवासे कतिचिद्दिनानि सुखेन नीत्वा [तां पुरीं विवेशेति उत्तरेणान्वयः]. अजय्यस्य—Analyse जेतुमशक्यः अजय्यः तस्य तादृशस्य, 'Of one difficult to be conquered.' *Cf.* Pàṇi. VI. 1. 81. "क्षय्यजय्यौ शक्यार्थे," 'In क्षय्य and जय्य there is the substitution of अय्

for ए only then when the sense is that of "to be possible to do." सभाज्यमानः *Pres. Parti.*—'One who is congratulated upon.' 'Being respected (or lauded).' Derived from सभाज् *vt.* 10. U. (सेट्) 'To congratulate.' 'To honor.' बहु°—Analyse बहुश्चासौ मानश्च बहुमानः तस्य मन्त्रणानि तैः तादृशैः, 'With many congratulatory addresses.' 'With many addresses of honour.' मनोज्ञ°—Analyse मनोज्ञश्चासौ वासश्च मनोज्ञवासः तस्मिन् तादृशे, 'In a charming place.' मैथिलीसखः—Analyse मिथिलस्य गोत्रापत्यं स्त्री मैथिली तस्याः सखा मैथिलीसखः, 'The lord of the daughter of मिथिल king.' *Cf.* Pāṇi. V. 4. 91. "राजाहस्सखिभ्यष्टच्," 'The affix टच् is added to the words राजन् अहन् and सखि, when they stand at the end of तत्पुरुष compound.' This and the next five verses form a कुलक. For the definition &c. see our notes on II. 2. रिपोः—'The lord (*lit.* the loving-friend) of the daughter of the Mithila king, congratulated by the people with many addresses of honour, upon his victory over an unconquerable foe, spent some days happily on the road, where it was pleasant to stay.'

St. 47. व्यपावृत°—Construe व्यपावृतद्वारमुखेन भूम्ना बलेन सन्ततं विशता कुम्भजन्मनः तनुमिव उदग्रनिस्वनं उदन्वन्तं पिबन्तीं कृतध्वनिं पुरीं [विवेशेत्युत्तरेणान्वयः]. व्यपा°—Analyse व्यपावृतं उद्घाटितं यद्द्वारं तदेव मुखं यस्य तत् तेन तादृशेन, 'Having an entrance of the door which was flung open.' कृत°—Analyse कृतो ध्वनिः यस्यां सा कृतध्वनिः तां तादृशीं, 'The noise in which was made.' उदन्वन्तं—'To the ocean.' *Cf.* Pāṇi. VIII. 2. 13. "उदन्वानुदधौ च," 'The word उदन्वान् is irregularly formed, in the sense of "a sea." It is derived from उदक 'water' with the affix मत् ॥ उदन्वान् is the name of a *Rishi*, because he controlled the rains; it rained at his command. It also means ocean or that in which water is held, like तटाक &c. उदग्रनिस्वनं—Analyse उदग्रः निस्वनः यस्य स उदग्रनिस्वनः तं तादृशं, 'Of a terrible roar.' कुम्भजन्मनः=अगस्त्यस्य, 'Of the sage अगस्त्य (*lit.* of the pitcher-born sage). व्यपावृत°—'(He entered) the city which was noisy on account of the innumerable troops that were seeking entrance constantly through the opened doors, as if it were the body of the sage Agastya which drank up the ocean which was terribly roaring.'

St. 48. नरेन्द्र°—Construe नरेन्द्ररथ्योभयभागचारितप्रसारिकालागुरुधूपवासितां अनन्तैः सपङ्कजाष्टापदकुम्भमण्डलैः उपरत्नतोरणं ततां [तां पुरीं विवेशेत्युत्तरेणान्वयः]. नरेन्द्र°—Analyse नराणां इन्द्रः नरेन्द्रः तस्य रथ्यायाः उभयभागयोः चारितः अत एव प्रसारी कालागुरोः धूपः तेन वासिता तां तादृशीं, 'Perfumed with the incense of the black aloe-wood which was spreading

having been moved on both the sides of the king's high-road.' उपरत्नतोरणं *adv.*—Analyse रमन्ते एष्विति रत्नानि। रत्नानां तोरणानि रत्नतोरणानि। रत्नतोरणानां समीपे उपरत्नतोरणं, 'In the vicinity of jewelled-arches.' सपङ्क°—Analyse अष्टापदस्य सुवर्णस्य कुम्भाः तेषां मण्डलानि अष्टापदकुम्भमण्डलानि। पङ्कजैः कमलैः सहितानि अष्टापदकुम्भमण्डलानि सपङ्कजाष्टापदकुम्भमण्डलानि तैः तादृशैः, 'With groups of golden-pitchers having lotuses in them.' नरेन्द्र°—'(He entered the city) which was perfumed with the incense of the black agallochum, which was spreading, having been moved on both the sides of king's high road and which was packed in the vicinity of jewelled-arches, with numberless groups of golden pitchers having lotuses in them.'

St. 49. परिक्वणत्°—Construe सुगन्धिना गन्धवहेन ताडितैः परिक्वणत्काञ्चनकिङ्किणीगुणः भ्रमत्पताकानिकरैः उदर्चिषः उष्णघृणेः करच्छिदां वितन्वतीं [तां पुरीं विवेशेत्युत्तरेण संबन्धः]. परिक्वणत्°—Analyse परिक्वणन्त्यः काञ्चनस्य किङ्किण्यः तासां गुणाः येषु ते तैः तादृशैः, 'Having strings of sounding golden-bells.' सुगन्धिना—Analyse शोभनः गन्धो यस्य स सुगन्धिः तेन तादृशेन, 'Possessing sweet smell (or scent).' गन्धवहेन—Analyse वहतीति वहः। गन्धस्य वहः गन्धवहः तेन गन्धवहेन, 'By the wind.' 'By a breeze.' *Cf.* Vis'va, "गन्धवहा तु नासायां वायौ गन्धवहो मतः." Also Hema. "गन्धवहो मृगेऽनिले। गन्धवहा तु नासायां." And Medi. "स्याद्गन्धवहा नासायां पुलिङ्गो मातरिश्वनि." भ्रमत्°—Analyse भ्रमन्त्यः याः पताकाः तासां निकराः समूहाः तैः तादृशैः, 'With numbers of fluttering flags.' उदर्चिषः, Expl:—उद्गतानि अर्चींषि यस्य स तस्य तादृशस्य, 'Blazing.' 'Up-flaring.' 'Luminous.' उष्णघृणेः—Analyse उष्णाः घृणयः किरणाः यस्य स उष्णघृणिः रविः तस्य तादृशस्य, 'Of the hot-rayed luminary.' 'Of the sun.' करच्छिदां—Analyse कराणां छिदा करच्छिदा तां तादृशीं, 'Cutting or dividing the rays.' परिक्वणत्°—"(He entered the city) which cut short the rays of the blazing sun, with numbers of its fluttering flags, flapped by the fragrant breeze and having strings of sounding golden-bells.'

St. 50. मधु—Construe मधुव्रतव्रातविरावकिङ्किणीरुतेन रम्यं अनिलस्य रंहसा धुतं [अत एव] पताकानुकृतानि बिभ्रतं मणितोरणस्रजां चयं दधानां [तां पुरीं विवेशेत्युत्तरेणान्वयः]. मधु°—Analyse मधु व्रतं भक्ष्यं येषां ते मधुव्रताः तेषां व्राताः समूहाः मधुव्रतव्राताः। किङ्किणीनां रुतं किङ्किणीरुतम्। मधुव्रतव्रातानां विरावः एव किङ्किणीरुतं मधुव्रतव्रातविरावकिङ्किणीरुतं तेन तादृशेन, 'By reason of (or on account of) the sound of bells consisting of the humming of the rows (or clusters) of bees.' मणि°—Analyse मणीनां तोरणानि मणितोरणानि तेषां स्रजः तासां, 'Of the garlands (hanging) on the jewelled-arches.' रंहसा = तरसा, Expl:—रमते अनेनेति रंहः तेन रंहसा,

'By the force.' Derived from रम् *vi.* I. A. (अनिट्) 'To remain.' 'To stay.' 'To pause.' 'To sport.' *Cf* Uṇádisûtra "रमेश्च" इत्यसुन् हुगागमश्च. Or रंहत्यनेन वा रंहः. Dhátupradîpa derives it from the root रह् (रंह्) *vt.* 1. P. (सेट्) 'To go.' 'To move,' with असुन. *Cf.* Uṇádisûtra "सर्वधातुभ्योऽसुन्." पताकानुकृतानि—Analyse पताकानां अनुकृतानि पताकानुकृतानि तानि, 'The resemblance of flags.' 'Imitations of flags.' मधु°—('He entered the city) having a row of garlands on the jewelled-arches, charming on account of the sound of bells consisting of the humming of the clusters of bees and bearing the resemblance of flags being shaken by the force of the wind.'

St. 51. विवेश—Construe स नरेन्द्रसूनुः मुहुः अञ्जलिबद्धसंपदा मुखेन्दोरुदयेन सर्वतः जनस्य हस्तारुणपङ्कजानि मुकुलानि कल्पयन् तां [पुरीं] विवेश. अञ्जलि°—Analyse अञ्जलिभिः बद्धा संपद् शोभा यस्मिन् स तेन तादृशेन, 'Which had its beauty formed by the folded hands.' 'Which had its beauty composed of the folds of hands.' मुखेन्दोः—Analyse मुखं इन्दुरिव मुखेन्दुः तस्य तादृशस्य, 'Of the face-moon.' नरेन्द्रसूनुः—Analyse नराणां इन्द्रः नरेन्द्रः तस्य सूनुः नरेन्द्रसूनुः, 'The scion of the lord of people.' हस्तारुणपङ्कजानि—Analyse पङ्के जातानि पङ्कजानि । अरुणानि रक्तानि च पङ्कजानि च अरुणपङ्कजानि । हस्ताः एव अरुणपङ्कजानि हस्तारुणपङ्कजानि, 'The red-lotuses consisting of the hands of the citizens.' Translate:—'That scion of the lord of people entered the city making everywhere the buds of the red-lotuses consisting of the hands of the citizens by the rise of his moon-like face, which had, for a moment (मुहुः), its beauty formed by the folded-hands.'

St. 52. गुरून्—Construe अङ्गनाः गुरून् अपृष्ट्वैव कुमारं ईक्षितुं वातायनं जवेन ईयुः । ताः सत्यो न इति न । न च मूढवृत्तयः । हि [यस्मात् कारणात्] रघोः वंशस्य विनीतता तथा. *Cf.* R. VII. 5. "ततस्तदालोकनतत्पराणां सौधेषु चामीकरजालवत्सु । बभूवुरित्थं पुरसुन्दरीणां त्यक्तान्यकार्याणि विचेष्टितानि." Also *Cf.* Buddha-Charita III. 13. "ततः कुमारः खलु गच्छतीति श्रुत्वा स्त्रियः प्रेष्यजनात्प्रवृत्तिम् । दिदृक्षया हर्म्यतलानि जग्मुः जनेन मान्येन कृताभ्यनुज्ञाः." कुमारं—'To the prince.' Derived from कुमार *vi.* 10. U. (सेट्) 'To play.' मूढवृत्तयः—Analyse मूढा वृत्तिर्यासां ताः मूढवृत्तयः, 'Of silly-mind.' 'Silly-minded.' Translate:—'The ladies sped to the windows to have a look at the prince, without asking the permission of their elders.' 'It in not that they were neither virtuous nor silly but such was modesty of the race of the Raghus.'

St. 53. रराज—Construe विलोलनेत्रैः वनितामुखाम्बुजैर्वृता वातायनसन्ततिः विनीलोत्पलपत्रसम्पदा तता तिर्यग् व्यवस्थिता सरोजिनीव रराज. *Cf.* R.

VII. 11. and Ku. VII. 62. "तासां मुखैरासवगन्धगर्भैर्व्याप्तान्तराः सान्द्रकुतूहलानाम् । विलोलनेत्रभ्रमरैर्गवाक्षाः सहस्रपत्राभरणा इवासन्." Also Buddha-Charita III. 19. वातायनेभ्यस्तु विनिःसृतानि परस्परोपासितकुण्डलानि । स्त्रीणां विरेजुर्मुखपङ्कजानि सक्तानि हर्म्येष्विव पङ्कजानि." वातायन°—Analyse वातायनानां सन्ततिः वातायनसन्ततिः, 'A line of windows.' विलोल°—Analyse विलोलानि नेत्राणि येषां तानि तैः तादृशैः, 'Having unsteady (or rolling) eyes.' 'With swimming eyes.' वनिता°—Analyse मुखान्येव अम्बुजानि कमलानि मुखाम्बुजानि । वनितानां मुखाम्बुजानि वनितामुखाम्बुजानि तैः तादृशैः, 'By lotus-like faces of the ladies.' 'With face-lotuses of ladies.' विनीलोत्पल°—Analyse विशेषेण नीलानि विनीलानि । विनीलानि च तानि उत्पलानि च विनीलोत्पलानि तेषां पत्राणां सम्पद् तया तादृश्या, 'With an exuberance of dark (or blue) lotus-leaves.' सरोजिनी *f.* Expl:—प्रशस्तानि सरोजानि सन्त्यस्याम्, 'A pond abounding in lotuses.' 'A multitude of lotuses.' रराज—'The line of windows, covered with (or full of) the lotus-like faces of the ladies, having unsteady eyes, shone like a bed of lotuses, laid down horizontally, marked with an exuberance of dark lotus-leaves.'

St. 54. दधौ—Construe नितम्बिनीनां जालगवाक्षसङ्गिनी चलदृष्टिसन्ततिः पङ्केरुहनालजालके तता परिस्फुरन्ती शफरीपरम्परा इव द्युतिं दधौ. *Cf.* Megh. I. 44. "चटुलशफरोद्वर्तनप्रेक्षितानि." Also Kir. VI. 16. "शफरीपरिस्फुरितचारुदृशः." जाल°—Analyse जालैर्युताः गवाक्षाः जालगवाक्षाः तेषु सङ्गिनी जालगवाक्षसङ्गिनी, 'Fixed in the lattice-windows.' नितम्बिनीनां, Expl:—प्रशस्ताः । अतिशयिताः वा । नितम्बाः सन्ति यासां ताः नितम्बिन्यः तासां नितम्बिनीनां, 'Ladies with large and handsome hips.' चल°—Analyse चलाश्च ताः दृष्टयश्च चलदृष्टयः तासां सन्ततिः चलदृष्टिसन्ततिः, 'A row of the swimming eyes.' पङ्के°—Analyse पङ्के रोहन्तीति पङ्केरुहः तेषां नालानां जालकं तस्मिन् तादृशे, 'On the net of the lotus-stalks.' 'On the cluster of lotus-stalks.' शफरी°—Analyse शफं रान्तीति शफर्यः । तासां परम्परा शफरीपरम्परा, 'A multitude of fish.' 'A line of fish.' शफरी (शफरः)—'A kind of small glittering fish.' The शफर is described, observes Wilson, as a small white glistening fish; which darting rapidly through the water, is not unaptly compared to the twinkling glances of a sparkling eye. Derived from शफ *m. n.* 'A scale of a fish.' 'A hoof of a horse.' खवला in Maráthi. And रा *vt.* 2. P. (अनिट्) 'To give.' 'To bestow.' *Cf.* Hema. "शफं खुरे गवादीनां मूले विटपिनामपि." Translate:—'The row of the swimming eyes of the ladies, fixed in the lattice-windows, had the beauty of a line of fish moving quickly and crowding near the net of lotus-stalks.'

St. 55. पदं—Construe अविशुष्कयावकं अविलम्बिविक्रमं पदं समर्पयन्त्यां पुरन्ध्र्यां [सत्यां] सोपानविमर्दसंभवः स्वरागः एव अंघ्रितलस्य यावको बभूव. पुरन्ध्री, Expl:—पुरं गेहं धारयतीति पुरन्ध्री (पुरन्ध्रि), 'An elderly married woman.' *Cf.* Medi. "पुरं नपुंसकं गेहे." अविशुष्क°—Analyse न विशुष्कः अविशुष्कः । अविशुष्कः यावकः यस्मिन् तत् । अविशुष्कयावकं, 'The lac (or dye) on which had not yet dried up.' अविलम्बि°—Analyse अविलम्बिनः विक्रमाः यस्मिन् तत्, 'The steps whereof had been quick.' सोपान°—Analyse सह विद्यमानः उप उपरि आनो गमनं एभिः सोपानानि । तेषु यो विमर्दः तस्मात् संभवो यस्य स सोपानविमर्दसंभवः, 'Produced by contact with (or pressure on) the steps.' स्वरागः—Analyse स्वस्य रागः स्वरागः, 'One's own dye.' 'One's own hue.' अंघ्रितलस्य—Analyse अंघ्रेः तलः अंघ्रितलः तस्य तादृशस्य, 'To the soles of feet.' पदं—'When the lady took a few quick steps on which the dye had not yet dried up, her own hue (or complexion) itself produced by the pressure on the stair-case became the lac to the soles of her feet.' The poet means to say that her hastily running over the steps of the stair imparted her own red complexion to the soles of her feet.

St. 56. कयाचित्—Construe मुखाकुलं आलोकपथं समेत्य घर्मस्रुतपत्रलेखया सखीकपोलाहितगण्डभागया कयाचित् तदीये मुखेऽपि विशेषकः कृतः. *Cf.* R. VII. 6. "आलोकमार्गं सहसा व्रजन्त्या कयाचिदुद्वेष्टनवान्तमाल्यः । बद्धुं न संभावित एव तावत्करेण रुद्धोऽपि च केशपाशः." आलोकपथं—Analyse आलोकस्य पंथाः आलोकपथः तं तादृशं, 'To the passage to look through.' 'To a window.' 'To a place of observation.' यतोऽवलोकनं भवति तत्र स्थले । Hemádri and Mallinátha render it by "गवाक्षपथं." मुखाकुलं—Analyse मुखैः आकुलः मुखाकुलः तं मुखाकुलं, 'Crowded with faces (of the ladies).' घर्म°—Analyse घर्मेण स्रुता पत्रलेखा यस्याः सा तया तादृश्या, 'By her having ornamental lines (on her cheeks) dropping down through sweat (or perspiration)'. सखी°—Analyse सख्याः कपोले आहितः गण्डस्य भागो यया सा तया तादृश्या, 'With (or having) one side of her face placed on her friend's cheeks.' विशेषकः, Expl:—विशिनष्टीति विशेषकः, 'Strokes or lines drawn on the face with pigments.' Derived from शिष् with वि *vt.* 7. P. (अनिट्) 'To distinguish.' *Cf.* Páṇi. III. 1. 133. "ण्वुल्तृचौ," 'The affixes ण्वुल् (अक) and तृच् (तृ) are placed after all verbal roots, expressing the agent.' *Cf.* Medi. "विशेषकोऽस्त्री तिलके विशेषयितरि त्रिषु." कयाचित्—'A certain lady approached the window, (*lit.* a passage to look through) already crowded with faces, and, with one side of her face placed on her friend's cheeks, impressed (*lit.* made) the painting of विशेषक

even on her face, with the ornamental lines (on her cheeks) trickling down through perspiration.'

St. 57. प्रसाधन°—Construe प्रसाधनव्यापृतयापि प्रदेशिनीपर्वविकृष्टकर्णया अन्यया रामया वामकरस्थपत्रया रयेण वातायनजालं उपायये. प्रसाधन°—Analyse प्रसाधने व्यापृता प्रसाधनव्यापृता तया तादृश्या, 'By her engaged in toilet (or self decoration).' प्रदेश°—Analyse प्रदेशिन्याः पर्वणः विकृष्टः कर्णः यया सा तया प्रदेशिनीपर्वविकृष्टकर्णया, 'Snatched her ear from the joint of the fore-fingers.' वाम°—Analyse वामकरे तिष्ठतीति वामकरस्थम् । वामकरस्थं पत्रं यस्याः सा वामकरस्थपत्रा तया तादृश्या, 'With the leaf in her left hand.' 'By her having the leaf in her left hand.' वातायनजालं—Analyse वातायनस्य जालं वातायनजालं, 'To the lattice of the window.' प्रसाधन°—'Another lady, though engaged in toilet, snatched her ear from the joint of the fore-finger and flew to the lattice of the window, with the leaf in her left hand.'

St. 58. द्रुत°—Construe द्रुतप्रयाणश्लथकेशबन्धना सघर्मवारिस्रुति मुखं बिभ्रती श्रमातुरोरुद्वयमन्थरा अपरा सपत्न्याः परिशंकनीयतां ययौ. द्रुत°—Analyse द्रुतं च तत् प्रयाणं च द्रुतप्रयाणं तेन श्लथानि केशानां बन्धनानि यस्याः सा, 'Having the tie of her hair loosened by her quick walking.' सघर्म°—Analyse घर्मेण सहितं यद्वारि तस्य स्रुतिर्विद्यते यस्य तत् सघर्मवारिस्रुति, 'Trickling with water of perspiration.' श्रमा°—Analyse ऊर्वोः द्वयं ऊरुद्वयम् । श्रमेण आतुरं यदरुद्वयं तेन मंथरा, 'Moving slowly on account of her thighs being weakened by the efforts (or fatigue)'. Translate:—'A third lady had the tie of her hair loosened by her quick walking, had a face trickling with water of perspiration and was slowly moving as her thighs were weakened by the fatigue and so became an object of suspicion to her rival (co-wife).'

St. 59. नितान्तं—Construe भृशाल्पवातायनयातं एकमेव विभासुरं कुण्डलं नितान्तमेकीकृतगण्डभागयोः अन्ययोः रामयोः तद् मुखद्वयं मण्डयति स्म. एकीकृत°—Analyse एकीकृतौ गण्डयोः भागौ ययोः ते एकीकृतगण्डभागे तयोः तादृश्योः, 'Of those who had one side of their respective faces combined (or brought) together.' भृशाल्प°—Analyse अल्पं च तद् वातायनं च अल्पवातायनम् । भृशं च अल्पवातायनं च भृशाल्पवातायनं तत्र यातं भृशाल्पवातायनयातं, 'Gone to a very small window.' 'Came to a very small window.' विभासुरं, Expl :—विशेषेण भासुरं विभासुरं, 'Exceedingly brilliant.' 'Very brilliant.' कुण्डलं, Expl :—कुण्डते कुण्ड्यते वा इति कुण्डलं, 'An ear-ring.' Derived from कुड् (कुण्ड्) *vt.* I. A. (सेट्) 'To burn.' Or from कुड् (कुण्ड) *vt.* 10. U. (सेट्) 'To protect.' *Cf.* Uṇádisútra, "वृषादिभ्यश्चित्" इति कलच्. It may also be explained as:—कुण्डे

कुण्डलाकारं लाति वा ॥ *Cf.* Hema. " कुण्डलं वलये पाशे तटाङ्के कुण्डली पुनः । काञ्चनाद्रौ गडूच्यां च. " मुखद्वयं—Analyse मुखयोर्द्वयं मुखद्वयं, ' A pair of faces. ' नितान्तं—'Only one ear-ring, which was shining brilliantly, and was to be seen in a very small window, decorated the pair of faces of other two sweet ladies, who had one side of their (respective) faces wholly combined.'

St. 60. विधाय—Construe काचिद् लज्जया प्रियोपभुक्ताधरं आननं प्रथमं अर्धलक्षितं विधाय नृपतौ दूरं प्रयाति [सति तस्य] दिदृक्षया वातायनबाह्यं चकार. प्रियोप°—Analyse प्रियेण उपभुक्तः अधरः यस्य तत् तादृशं, ' The lower-lip of which was bit (*lit.* enjoyed) by her loving husband. ' अर्ध°—Analyse अर्धं लक्षितं अर्धलक्षितं, 'Partially observed (or marked).' ' Partially concealed. ' नृपतौ—Analyse नृणां पतिः नृपतिः तस्मिन् नृपतौ, ' The lord of people.' ' The king.' दिदृक्षया, Expl :—द्रष्टुमिच्छा दिदृक्षा तया दिदृक्षया, ' With a desire to have a look. ' वातायनबाह्यं—Analyse वातायनस्य बाह्यं वातायनबाह्यं, ' Outside the window. ' विधाय—"A certain lady first partially concealed through shame her face, the nether lip of which was bit by her loving husband, and, when the king proceeded forward, exposed it wholly outside the window, with a desire to see (him).'

St. 61. अतिष्ठत्—Construe उन्नतस्तनी एका कुचयुग्मसंपदा वातायनं निरुध्य अतिष्ठत् । सखीजनः यत् कृशमध्यभागतः पताकिनीं वीक्षितुं अन्तरं आप [प्राप]. कुच°—Analyse कुचयोर्युग्मं कुचयुग्मं तदेव संपद् तया कुचयुग्मसंपदा, 'With the excellence of the beautiful pair of her breasts.' उन्नतस्तनी—Analyse उन्नतौ स्तनौ यस्याः सा उन्नतस्तनी, ' Having very high breasts. ' सखीजनः—Analyse सख्यः एव जनः सखीजन. ' Female friends. ' यत्कृश°—Analyse कृशः मध्यस्य भागः कृशमध्यभागः । यस्य कृशमध्यभागः यत्कृशमध्यभागः तस्मात् तादृशात्, ' From the small opening left between them. ' पताकिनीं, Expl:—पताकाः अस्याः सन्तीति पताकिनी ताम् पताकिनीं, ' To the army. ' *Cf.* Pāṇi. V. 2. 116. " व्रीह्यादिभ्यश्च, " ' The affixes इनि and ठन् come in the sense of मतुप् after the words व्रीहि &c; as well as the affix मतुप्. ' उन्नतस्तनी एका कुचयुग्मसंपदा वातायनं निरुध्य अतिष्ठत्—' One lady, having very high breasts, stood covering the window with the beautiful pair of her breasts.' सखीजनः यत् कृशमध्यभागतः पताकिनीं वीक्षितु अन्तरं आप [प्राप]—' From the small opening left between them, her friends had a good view of the army. '

St. 62. निधाय—Construe काचित् तनूदरी विशालवातायनदेहलीतले बालकं तनयं निधाय महीभुजे पङ्कजकोशकोमलं अञ्जलिं बलादकारयत्. *Cf.* R. IX. 14. " सचित्रकारितबालसुताञ्जलीन् " तनूदरी—Analyse तनु उदरं यस्याः सा तनूदरी

'Having a very thin belly.' विशाल°—Analyse विशालं च तद् वातायनं च विशालवातायनं तस्य देहल्याः तल तस्मिन् तादृशे, 'On the surface of the window-sill.' पङ्कज°—Analyse पङ्कजस्य कमलस्य कोशमिव कोमलः तं तादृशं, 'Tender like the interior of a lotus-fold (or cup).' महीभुजे—Analyse महीं भुनक्तीति महीभुक्-ग् तस्मै महीभुजे, 'To the ruler of the earth.' 'To the king.' Translate:—'A certain lady, having a very thin belly, placed her infant son on the sarface of the spacious window-sill and made him fold his hands, tender like the interior of a lotus-cup, to the king by force.'

St. 63. नृपः—Construe [असौ] नृपः [अयमपरः] सुमित्रातनयः [इयं] वधूः इति प्रियाजने स्वयं करैः निर्दिशति [सति] तलप्रभापाटलभागभागिनो नखांशुजालाः अपि अम्बरे चेरुः. सुमित्रातनयः—Analyse सुमित्रायाः तनयः सुमित्रातनयः, 'The son of Sumitrá (i. e. Lakshmaṇa).' प्रिया°—Analyse प्रियाः एव जनः प्रियाजनः तस्मिन् तादृशे, 'The dear ladies.' तल°—Analyse तलानां प्रभाः तासां पाटलाः ये भागाः तान् भजन्ति तच्छीलाः तलप्रभापाटलभागभागिनः, 'Sharing the red portion of the lustre of the palms (of the hands).' नखांशुजालाः—Analyse नखानां अंशवः नखांशवः तेषां जालाः नखांशुजालाः, 'The collection of rays shooting forth (or proceeding) from the nails.' The poet seems to have used जाल '*a Collection*' in the masculine gender. But the masculine use of this word denotes a Nipa tree, a variety of As'oka. *Cf.* Rabhasa, "जालं वृन्दगवाक्षयोः । क्षारकानायदम्भेषु, नीपे ना, स्त्री तु घोषके." Also Vis'va, "जालं गवाक्ष आनाये कोरके दम्भवृन्दयोः । जालो नीपद्रुमे जाली कोशातक्यामुदाहृता." नृपः—'While the dear ladies were pointing with their own hands 'this is the king,' 'that is son of सुमित्रा' and 'that is the (new) daughter in-law,' the collection of rays proceeding from the nails, sharing the red portion of the lustre of the palms (of their hands), moved in the sky.'

St. 64. अशक्नुवन्—Construe अधृष्टतया तं नृपात्मजं जयेन वर्धयितुं अशक्नुवन् वधूजनः अविधवाजनोचिते पथि [त्वं] पदं विधत्स्व इति [तस्य] पत्न्यै आशिषं गिरं जगौ. अशक्नुवन्—Analyse न शक्नुवन् अशक्नुवन्, 'Not able.' 'Unable.' This *pres. parti.* is to be construed with वधूजनः. नृपात्मजं—Analyse नृपस्य आत्मजः तं तादृशं, 'To the son of the king.' 'To the prince.' वधूजनः—Analyse वध्वः एव जनः वधूजनः,' 'The ladies.' 'The young women of the citizens.' अधृष्टतया—Analyse न धृष्टता अधृष्टता तया अधृष्टतया, 'On account of (or overcome by) modesty.' 'By reason of the absence of natural boldness.' अविधवाजनोचिते—Analyse न विधवाः अविधवाः सौभाग्यवत्यः ताः एव जनः तस्य उचितः तस्मिन्, 'Proper for (or worthy of) ladies with husbands.' 'Worthy of

married or unwidowed ladies.' अशक्नुवन्—' The ladies, unable to hail that scion of the king (prince) with victory on account of modesty, gave (*lit.* sang) a blessing to his queen saying ' mayest thou walk in (*lit.* set thy feet on) the path for ladies with husbands.'

St. 65. नरेन्द्र°—Construe नरेन्द्रसेनाः विवृद्धतोयाः समुद्रगाः इव समन्ततः [सर्वतः] यत् [पुरं] विविशुः । महार्णवस्य इव तस्य तत्कृतः पूरो न बभूव । न च अतिरिक्तता [बभूव]. नरेन्द्रसेनाः—Analyse नरेंद्रस्य सेनाः नरेन्द्रसेनाः, 'The armies of the lord of people.' समुद्रगाः—Analyse समुद्रं गच्छन्तीति समुद्रगाः, ' Ocean-going. ' ' Flowing towards the ocean.' विवृद्धतोयाः—Analyse विवृद्धानि तोयानि यासु ताः, ' With swollen waters.' महार्णवस्य—Analyse—महांश्चासौ अर्णवश्च महार्णवः तस्य तादृशस्य, ' Of the great ocean.' तत्कृतः-Analyse ताभिः कृतः तत्कृतः, 'Caused by them.' 'Consequent on them.' अतिरिक्तता-Analyse अतिशयिता रिक्तता अतिरिक्तता, 'Redundancy.' नरेन्द्रसेनाः विवृद्धतोयाः समुद्रगाः इव समन्ततः [सर्वतः] यत [पुरं] विविशुः—'The armies of the king entered the city, from all sides, like rivers bound for the sea, with swollen waters.' महार्णवस्य इव तस्य तत्कृतः पूरो न बभूव । न च अतिरिक्तता [बभूव]—' The city was neither flooded nor did it overflow with them like the great ocean.'

St. 66. द्विधागतं—Construe भुवः शासिता स नृपाङ्गनस्य द्वारमुपेत्य उभयभागसंश्रितं निबध्यमानाञ्जलि द्विधागतं तद्बलं दृशा अनुगृह्णन् मन्दिरं विवेश. द्विधागतं—Analyse द्विधा गतं द्विधागतं, ' Divided in twain.' 'Formed into two squadrons.' तद्बलं—Analyse तस्य बलं तद्बलं, ' His army.' नृपाङ्गनस्य—Analyse नृपस्य अङ्गनं नृपाङ्गनं तस्य तादृशस्य, ' To the quadrangle of the king's (palace).' उभय°—Analyse उभौ च तौ भागौ च उभयभागौ तयोः संश्रितं, ' Standing on both sides.' निबध्य°—Analyse निबध्यमानोऽञ्जलिर्येन तत् तादृशं, ' The soldiers in which had formed the cavity of their hands.' ' With folded hands.' द्विधागतं—' The ruler of the earth favoured with a glance his army, which had divided in twain, the soldiers in which had folded their hands, and which was standing on both sides of the royal quadrangle, and then entered the palace.'

St. 67. देशं—Construe अथ तनुजे युधाजिति जितं देशं विन्यस्य तपोऽर्थी विपिनं विविक्षुः केकयपतिः दुहितुः तनयं दिदृक्षुः [सन्] कस्यचित् कालस्य [अनन्तरं] तेन दूतेन [पुत्रेण] इन्द्रसखं ययाचे. युधाजित् *m.*—Name of the prince of the lord of the Kekayas named As'vapati. He was sent to Ayodhya' to fetch Bharata his sister's son. The Ra'ma'yaṇa says, ' And once on a time that descendant of Raghu, king Das'aratha addressed Bharata, saying,—" O son, this son of the

king of the Kekayas, thy uncle, Yudha'jit stayeth here, that hero, having come to take thee over." And hearing these words of दशरथ, Kaikeyi's son, Bharata, prepared for the journey, together with शत्रुघ्न. And having greeted his father, and Ra'ma of unflagging energy, and his mothers, that foremost of men, the heroic (Bharata) departed with शत्रुघ्न. And having Bharata as well as शत्रुघ्न, the heroic Yudha'jit, with a delighted heart, entered his own city; and his father rejoiced exceedingly.' तपोऽर्थी—Analyse तपः एव अथा यस्य स तपोऽर्थी, 'Wishing to practise religious austerities.' केकयपतिः—Analyse केकयानां पतिः केकयपतिः, 'The lord of the Kekayas.' विविक्षुः, Expl:—वेष्टुमिच्छुः विविक्षुः, 'Wishing to enter in.' दिदृक्षुः, Expl:—द्रष्टुमिच्छुः दिदृक्षुः, 'Wishing to see.' इन्द्रसखं—Analyse इन्द्रस्य सखा इन्द्रसखः तं तादृशं, 'To the friend of Indra (*i. e.* to Das'aratha).' The metre of this verse is वसन्ततिलकं. For the definition and its Gaṇas see our notes on V. 55. Translate:—'Once the lord of the Kekayas, wishing to enter a forest to practise asceticism, transferred the country he had conquered to his son Yudha'jit and desirous of seeing, after a long time, the son of his daughter, requested Das'aratha, the friend of Indra, through him as his messenger.'

St. 68. अथ—Construe अथ प्रथितगुणे युधाजिति गुणप्रचयलाभरतं भरतं स्वविषयं नीतवति [सति] नयशुचिः स नृपतिः इतरसुताहितप्रियशताहततद्विरहप्रभवशुचः दिवसान् अनयत्. स्वविषयं—Analyse स्वस्य विषयः स्वविषयः तं तादृशं, 'To his own country.' प्रथितगुणे—Analyse प्रथिताः गुणाः यस्य स प्रथितगुणः तस्मिन् तादृशे, 'Having his merits well-known.' 'Of well-known merits.' गुण°—Analyse गुणानां प्रचयः गुणप्रचयः तस्य लाभः तस्मिन् रतः तं तादृशं, 'Devoted to the acquisition of the group (or number) of merits.' इतर°—Analyse इतरे ये सुताः तैः आहितं यत्प्रियशतं तेन आहता तस्य विरहात् प्रभवा शुक् येषु ते तान् तादृशान्, 'In which the sorrow due to his separation (*lit.* sprung from his separation) was nullified by hundreds of pleasing things done by his other sons.' नयशुचिः—Analyse नयेषु शुचिः नयशुचिः, 'Chaste in politics.' नृपतिः—Analyse नृणां पतिः नृपतिः, 'The lord of people.' The metre of this verse is नर्दटक, for the definition and its Gaṇas see our notes on IV. 70. Translate :—'When Yudha'jit, of well known merits, carried Bharata, who was devoted to the acquisition of the group of merits, to his country, the king (दशरथ), chaste in politics, spent some days, in which the sorrow due to his separation was nullified by hundreds of pleasing things done by his other sons.'

CANTO X.

St. 1. ततः—Construe ततो नयेन राज्यं नयतः राजीवचक्षुषः तस्य शक्रसमानस्य समानामयुतं ययौ. *Cf.* R. X. 1. "पृथिवीं शासतस्तस्य पाकशासनतेजसः। किञ्चिदूनमनूनर्द्धेः शरदामयुतं ययौ." राज्यं, Expl:—राज्ञो भावः कर्म प्रजापरिपालनात्मकं वा राज्यं, 'Kingdom.' *Cf.* Pàṇi. V. I. 128. "पत्यन्तपुरोहितादिभ्योयक्," 'The affix यक् comes in the sense of 'nature or action thereof,' after a compound ending with पति, and after पुरोहित &c.' राजीवचक्षुषः—Analyse राजीवमिव नीलोत्पलमिव चक्षुर्यस्य स राजीवचक्षुः तस्य-राजीवचक्षुषः, 'Of one having lotus-eyes.' 'Lotus-eyed.' राजीवं Expl:—(केसरस्य) राजिरस्यास्तीति राजीवं, 'A lotus.' *Cf.* Pàṇi. V. 2. 109. and Vàrtika thereto, "वप्रकरणेऽन्येभ्योपि दृश्यत इति वक्तव्यम्," 'The affix व is seen after other words also.' As मणिवः 'a kind o serpent,' हिरण्यवः 'a kind of jem,' कररावः, कुमारवः, राजीवम्, कुञ्जावः, इष्टकावः. शक्रसमानस्य—Analys शक्नोतीति शक्रः तेन शक्रेण। शक्रेण or शक्रस्य समानः शक्रसमानः तस्य, 'Of one equal in power (or prowess) with Indra.' *Cf.* Uṇádisûtra, "स्फायितञ्चिवञ्चि°—इत्यादिना रक्. As शक्रः. *Cf.* Medi. "शक्रपुमान्देवराजे कुटजार्जुनभुरुहोः." समानामयुतं—'A myriad of years.' The metre of this canto is अनुष्टुप्. For the definition &c. see our notes on II. 1. ततः—'While the lotus-eyed king, whose prowess was like that of Indra, was conducting the affairs of his kingdom with regal policy (or political wisdom), a myriad of years passed away.'

St. 2. अथ—Construe अथ काठिन्यरहितत्वचि तद्देहे विससावल्लीपुष्पहास इव क्वचित् पलितं अलक्ष्यत. तद्देहे—Analyse तस्य देहः तद्देहः तस्मिन् तादृशे, 'On his body.' काठिन्य°—Analyse कठिनस्य भावः काठिन्यं तेन रहिता त्वग् यस्मिन् स तस्मिन् काठिन्यरहितत्वचि, 'The skin on which was destitute of tensity or firmness (of youth).' पलितं, Expl:—फलतीति पलितं 'grey-hair.' Derived from फल् *vt.* 1. P. (सेट्) 'To burst open.' 'To split.' (Also *vi.* 1. P. सेट् To result, to bear fruit, to be useful). *Cf.* Uṇa'disûtra, "लोष्टपलितौ." Or it may be explained as, पलतीति पलितं. Derived from पल् *vt.* or *vi.* 1. P. (सेट्) 'To go.' 'To move.' *Cf.* Páṇi. III. 4. 72. गत्यार्थकर्म°—'The affix क्त is employed in denoting the agent as well as the act and the object, after verbs implying motion, after transitive roots and after the verbs श्लिष्

(to embrace), शी (to lie down), स्था (to stand), आस् (to sit), वस् (to dwell), जन् (to produce), रुह् (to mount), and जॄ (to grow old), *Vide* Medi. " पलितं शैलजे तापे केशपाशे च कर्दमे. " Also Hema. " पलितं पंकतापयोः । पक्ककेशे केशपाके. " विस्रसा°—Analyse विस्रसैव वल्ली विस्रसावल्ली तस्याः पुष्पाणां हासः विस्रसावल्लीपुष्पहासः ' ' Blossoming of flowers of the creeper of old age. ' अथ—' In course of time were seen grey hair in some parts of his body, the skin on which was destitute of tensity or firmness (of youth), as if it were the blossoming of flowers of the creeper of old age. '

St. 3. पलित°—Construe महारथः सर्वकालसमुन्नते शिरसि जरसा पलितच्छद्मना दोषा स्पृष्टे [सति] न विषेहे. *Cf.* R. XII. 2. " कैकेयीशङ्कयेवाह पलितच्छद्मना जरा. " पलित°—Analyse पलितस्य केशादिशौक्ल्यस्य छद्मना मिषेण पलितच्छद्मना, ' Under the plea of grey hair. ' सर्वकालसमुन्नते—Analyse सर्वेषु कालेषु समुन्नतं सर्वकालसमुन्नतं तस्मिन् तादृशे, ' Exalted or erect in all times. ' Kàlidàsa almost invariably construes समुन्नति or समुन्नत with मनस्. *Cf.* Ku. VI. 66. " मनसः शिखराणां च सदृशी ते समुन्नतिः." Also R. III. 10. " प्रियानुरागस्य मनःसमुन्नतेः. " महारथः—' A great warror. ' ' A car warrior. ' For definition *vide* notes on IX. 14. पलित°—' The mighty warrior did not brook (the insult) of touching by the old age with hands, under the plea of grey hair, his head, exalted in all times. '

St. 4. आरोप्य—Construe समज्यायां समासीनः कृती भुवो नाथः ज्यायांसं सुतं स्वमङ्कमारोप्य अब्रवीत्. *Cf.* R. III. 26. " तमङ्कमारोप्य शरीरयोगजैः सुखैर्निषिञ्चन्तमिवामृतं त्वचि. " अन्यतरेद्युः *ind.*—' On one day. ' *Vide* our notes on IV. 65. समासीनः—*Pre. parti.* from आस् *vi.* 2. A. (सेट्) ' To sit. ' समज्यायां, Expl :—समज्यन्त्यस्यां इति समज्या तस्यां समज्यायां, 'In the audience hall. ' Derived from अज् *vt.* or *vi.* 1. P. सेट्) ' To go. ' ' To drive. ' *Cf.* Pàṇi. III. 3. 99. " संज्ञायां समज°—" ' The affix क्यप् comes after the following verbs in forming a word in the feminine, denoting an appellative and is accutely accented viz.— समज्, निषद्, निपत्, मन्, विद्, षुञ्, शीङ्, भृञ्, and इण्. " And the Vártika " अजेः क्यपि वीभावो नेति वाच्यम्. " आरोप्य—' Once seated in the audience hall (of his court) that lord of the earth, who had full enjoyment (of his desire), took his eldest son on his lap and addressed him the following words. '

St. 5. माम्—Construe इयं प्राणनिर्याणवैजयन्ती पुरःसरी रक्ताक्षवाहनादेशकृती जरा मां संसेवते. *Cf.* " कृतान्तकटकामलध्वजजरा स्फुटं लक्ष्यते पुरःसरगदैर्भृशं प्रमथिता तनूः क्लाम्यति । सहाय इह मे कुतस्त्वदपरः प्रभावाधिको न तारयसि चे-

हतोऽस्मि खलु कालपाशावशः ॥" प्राणनिर्याणवैजयन्ती–Analyse प्राणानां निर्याणं तस्य वैजयन्ती प्राणनिर्याणवैजयन्ती, 'A flag of the departing of vital breaths.' पुरःसरी—Analyse पुरः सरतीति पुरःसरी, 'A forerunner.' 'Precursor.' 'An attendant.' 'A harbinger.' *Cf.* Pâṇi. III. 2. 18. "पुरोऽग्रतोऽग्रेषु सर्तेः," 'The affix ट comes, after the verb सृ 'to move' when the words in composition with it, are पुरः, अग्रतः and अग्रे all meaning 'in front of or before.' रक्ताक्ष°—Analyse रक्ते अक्षिणी यस्य स रक्ताक्षः महिषः । रक्ताक्षो वाहनं यस्य स रक्ताक्षवाहनः यमः तस्य आदेशः तस्य दूती रक्ताक्षवाहनादेशदूती, 'An obedient female messenger (or servant) of the god of death, who has for his vehicle a red-eyed buffalo.' माम्—'This Old Age, the precursor of the banner of departing vital breaths, and an obedient female servant of the god of death, who has a red-eyed buffalo for a vehicle, (now) assiduously waits on me.'

St. 6. जरसा—Construe हे तात जरसा नः अङ्गानि निर्विदा च कामेषु स्पृहा तुल्यमेव शनैः शनैः शैथिल्यमुपनीतानि. तात, Expl:—तनोतीति तातः तत्संबुद्धिः तात, 'O child.' A term of affection or endearment. *Cf.* Uṇâdisûtra "दुतनिभ्यां दीर्घश्च." Also *Cf.* Pâṇi. VI. 4. 37. "अनुदात्त°—" 'The final nasal of those roots which in the धातुपाठ have an accented root-vowel, as well as of वन् and तन् &c., is elided before an affix, beginning with a consonant (except a semi-vowel or nasal), when these have an indicatory क् or ङ्.' *Cf.* Vis'va, "तातोऽनुकम्प्ये पितरि." *Vide* our notes on IV. 10. निर्विदा—Analyse निर्गता विद् निर्विद् तया निर्विदा, 'By feeling disgust for.' 'By the feeling of despondency.' 'By complete indifference (or disregard) of worldly objects.' 'By the feeling of shame.' शैथिल्यं, Expl:—शिथिलस्य भावः शैथिल्यं, 'Looseness.' 'Laxity.' 'Slackness.' तुल्यं, Expl:—तुलया संमितं तुल्यं, 'Equal,' (*lit.* meted by the balance). *Cf.* Pâṇi. IV. 4. 91. "नौवयो°—'The affix यत् comes after the words नौ 'a boat,' वयस् 'age,' धर्म 'merit,' विष 'poison,' मूल 'a root,' मूल 'capital,' सीता 'a furrow,' and तुला 'a balance,' in the senses respectively of "to be crossed," "like," "attainable," "to be put to death," "to be bent down," "equivalent to," "united with," and "equally measured." Translate:—'Our limbs, on account of the effects of old age, and in consequence of the feeling of supreme disgust, and our hearty attachment (or longing) for the objects of love, have been, O child, in course of time (शनैः शनैः), equally brought to looseness (or infirmity).'

St. 7. कालेन—Construe भद्राः राघवदन्तिनः कालेन शिरसि न्यस्तैः श्वेतकेशशिताङ्कुशैः कामेभ्यो निवर्तन्ते हि. *Cf.* R. VIII. 11. "पदवीं तरुवल्कवाससां प्रयताः संयमिनां प्रपेदिरे." Also R. XIX. 1. "शिश्रिये श्रुतवतामपश्चिमः पश्चिमे वयसि नैमिषं वशी." R. I. 8. "वार्धके मुनीवृत्तीनां." R. III. 70. श्वेत°—Analyse श्वेताश्च ते केशाश्च श्वेतकेशाः। शिताश्च ते अङ्कुशाश्च शिताङ्कुशाः। श्वेतकेशाः एव शिताङ्कुशाः श्वेतकेशशिताङ्कुशाः तैः तादृशैः, 'By the sharp goads in the form of white hair.' राघवदन्तिनः–Analyse राघवाः एव दन्तिनः राघवदन्तिनः, The elephants in the form of the descendants of the Raghus.' *Cf.* Páṇi. II. 1. 72. "मयूरव्यंसकादयश्च" 'The words मयूरव्यंसक 'cunning like a peacock' &c., are तत्पुरुष compounds;' these are irregularly formed तत्पुरुष compounds. The force of the word च in the Sûtra is that of restriction. For though the compound like मयूरव्यंसक is allowable we cannot form a compound like परमयूरव्यंसक. Or राघवाणां दन्तिनः राघवदन्तिनः = रघुश्रेष्ठाः, 'The best of the descendants of the Raghus.' *Cf.* Páṇi. II. 1. 62. "वृन्दारकनागकुञ्जरैः पूज्यमानम्," 'A case-inflected word, denoting object, deserving of respect, is compounded with the words वृन्दारक, 'eminent;' नाग, 'serpent or elephant;' कुञ्जर, 'elephants;' and the compound is तत्पुरुष.' *Cf.* Amara, "स्युरुत्तरपदे व्याघ्रपुङ्गवर्षभकुञ्जराः। सिंहशार्दूलनागाद्याः पुंसि श्रेष्ठार्थगोचराः." कालेन—'For the illustrious elephants in the form of the descendants of the Raghus generally retire from the objects of sense, when pricked, on the head, by sharp goads of white hair, from the effects of time (or in course of time).'

St. 8. उभे—Construe नः वंश्यानां वक्षसि रक्तकर्कशे उभे तिष्ठतः यौवने वनिता वार्धके वल्कसन्ततिश्च. *Cf.* R. I. 8. "शैशवेऽभ्यस्तविद्यानां यौवने विषयैषिणाम्। वार्द्धके मुनिवृत्तीनां योगेनान्ते तनुत्यजाम्." यौवने, Expl :—यूनां भावः यौवनं तस्मिन् यौवने, 'In youth.' 'In the prime of age.' वल्कसन्ततिः—Analyse वल्कानां सन्ततिः वल्कसन्ततिः, 'A multitude of bark garments.' 'A heap of bark-dress.' वल्क *n.* Expl :—वलतीति वल्कं, 'A bark garment.' Derived from वल् *vi.* or *vt.* 1. P. also Âtm. (सेट्) 'To cover.' *Cf.* Uṇádisûtra, "शुल्कवल्कोल्काः" इति कन्. Thus वल् + कन् = वल्क. Or from वल्क् *vt.* 10. P. (सेट्) 'To speak.' *Cf.* Medi. "वल्कं वल्कलशल्कयोः". वंश्यानां, Expl :—वंशे जाताः वंश्याः तेषां वंश्यानां, 'Of those who are born in the family.' *Cf.* Páṇi. IV. 3. 25. "तत्र जातः," 'The affixes ordained above or here after, come after a word in the 7th case in construction, in the sense of 'born or grown or originated there or then.' रक्तकर्कशे—Analyse रक्ते च ते कर्कशे च रक्तकर्कशे, 'Passionately fond of (or attached to) and rough (or

hard).' कर्कशः, Expl :—कर् चासौ कशश्च कर्कशः, 'Hard.' 'Rough.' derived from कृ *vt.* 9. U. (सेट्) 'To kill.' 'To injure.' And कश् *vt.* or *vi.* 2. A. (सेट्) 'To go.' 'To command.' *Cf.* Vis'va, "कर्कशः परुषे क्रूरे कृपणे निर्दये दृढे। इक्षौ साहसिके कासमर्दकाम्पिल्लयोरपि." वार्धके, Expl:—वृद्धस्य भावः कर्म वा वार्धकम् तस्मिन् वार्धके, 'In old age.' *Cf.* Páni. IV. 2. 39. and the Vártika thereto, "वृद्धाच्चेति वक्तव्यम्," 'The affix ऊञ् comes after the word वृद्ध as वार्धकम्' a collection of old men.' 'Old age.' Also *Cf.* Paṇi. V. 1. 133. "द्वन्द्वमनोज्ञादिभ्यश्च," 'The affix वुञ् comes in the sense of 'nature or actions thereof,' 'after a द्वन्द्व compound and after the words मनोज्ञ &c.' Also Páṇi. VII. 3. 31. and the Vártika thereto, "चतुर्वर्णादीनां स्वार्थे उपसंख्यानम्." As वार्धक्यम्. *Cf.* Vis'va, "वार्धकं वृद्धसंघाते वृद्धत्वे वृद्धकर्मणि." उभे—' A wife, passionately devoted to in youth and the collections of bark garments, hard to wear, in old age,—these two, O child, occupy the breast of our descendants.'

St. 9. न—Construe यः कृतशस्त्रः [अपि] जिष्णुर्न। यश्च आढ्यः [अपि] यज्ञनिःस्पृहः। यश्च जरन् अपि कामी। एते क्षत्त्रवंशेषु कत्त्रयः. जिष्णुः = जयशीलः, 'Victorious.' 'Conquering.' *Cf.* Páni. III. 2. 139. "ग्लाजिस्थश्च ग्स्नुः," 'The affix ग्स्नु comes after the following verbs in the sense of 'the agent having such a habit &c.' viz—ग्ला, 'to be weary,' जि 'to conquer,' and स्था 'to stand,' as well as भू 'to be.' As ग्लास्नुः 'languid;' जिष्णुः 'victorious;' स्थास्नुः 'disposed to stand firm,' 'immoveable;' भूष्णुः 'being.' कृतशस्त्रः—Analyse कृतं शस्त्रं येन स कृतशस्त्रः, 'Wielding a weapon.' यज्ञनिःस्पृहः—Analyse यज्ञेषु निःस्पृहः यज्ञनिःस्पृहः, 'Indifferent to the (performance of) sacrifices.' क्षत्रवंशेषु—Analyse क्षत्राणां वंशाः क्षत्रवंशाः तेषु क्षत्रवंशेषु, 'In the race of the Kshatriyas.' कत्त्रयः, Expl:—कुत्सितः त्रयः कत्त्रयः, 'Three vile ones.' 'A bain.' *Cf.* Páṇi. VI. 3. 101. and the Vártika thereto, "कद्भावे त्र्युपसंख्यानम्," 'कत् is substituted before त्रय.' As कत्त्रयः. Translate:—' Wielding weapons, he who has no ambition for conquest; possessing (immense) wealth he who is indifferent to (the performance of) sacrifices and advanced in years, he who is cupidious; these are the three vile ones in the क्षत्रिय race.'

St. 10. पादशेषे—Construe पुरुषायुषे पादशेषेऽपि यस्य वैराग्यं न [जायते] तस्य जनस्य हृदयाकुलता कीदृशी दृश्यते. पादशेषे—Analyse पादः शेषो यस्य तत् पादशेषं तस्मिन् पादशेषे, 'Having for its residue a fourth part.' 'Having a fourth part for its remainder.' वैराग्यं, Expl:—विरागस्य भावः वैराग्यं, 'Dispassion.' 'Absence of all worldly desires and appetites.' पुरुषा-

षुषे—Analyse पुरुषस्य आयुः पुरुषायुषम् तस्मिन् पुरुषायुषे, 'The full extent of man's life.' वर्षशतमित्यर्थः । "शतायुर्वै पुरुषः" इति श्रुतेः ॥ *Cf.* Pàṇi. V. 4. 77. "अचतुर°—" 'The following words are irregularly formed by the affix अच्:—अचतुरः, विचतुरः, सुचतुरः, त्रिचतुराः, उपचतुराः, स्त्रीपुंसौ, धेन्वनडुहौ, ऋक्सामे, वाङ्मनसे, अक्षिभ्रुवं, दारगवं, ऊर्वष्ठीवं, पदष्ठीवं, नक्तंदिवं, रात्रिन्दिवं, अहर्दिवं, सरजसं, निःश्रेयसं, पुरुषायुषं, द्व्यायुषं, त्र्यायुषं, ऋग्यजुषं, जातोक्षः, महोक्षः, वृद्धोक्षः, उपशुनं and गोष्ठश्वः.' *Vide* विजयगणिः, "कृते लक्षं सहस्राणां त्रेतायामयुतं तथा द्वापरे तु सहस्रैकं कलौ वर्षशतं मतम् ॥" हृदयालुता—Analyse प्रशस्तं हृदयं अस्य स हृदयालुः तस्य भावः हृदयालुता, 'Good heartedness.' 'Tender heartedness.' *Cf.* Pàṇi. V. 2. 122. and the Vártika thereto "हृदयाच्चालुरन्यतरस्याम्," 'So also after हृदय; the affix चालु comes optionally.' As हृदयालुः ॥ The च is इत् by I. 3. 7. Translate:—'What sort of tender feeling is to be seen in the heart of that man, who even, in the fourth period (or part) of the full extent of his life, does not entertain (or value) the feeling of dispassion?'

St. 11. न—Construe अतिविस्रसया देहे न भिन्ने [सति] ना तपस्तप्यते । इतरत्र [अन्यथा] चिरं जीर्णे तपस्यायां गतिर्हता. अतिविस्रसया—Analyse अतिशयिता विस्रसा अतिविस्रसा तया तादृश्या, 'From extreme old age.' इतरत्र = अन्यथा *adv.*—'In other respects.' 'In a manner different from this.' 'Otherwise.' तपस्यायां, Expl:—तपसि साधु तपस्या तस्यां तपस्यायां, 'In devout austerity.' 'In religious penance.' 'In asceticism.' *Cf.* Hema. "तपस्यः फाल्गुने पार्थे तपस्या नियमस्थितौ." *Cf.* Pàṇi. IV. 4. 128. Translate:—'A man practises religious austerities when his body is not shattered by extreme old age. When otherwise, it being worn out for a long time, the course of asceticism becomes (totally) barred.'

St. 12. मन्द°—Construe मन्दशक्तीन्द्रियः श्च्योतल्लालाविच्छुरिताधरः अस्फुटस्मृतिचेष्टाभिः बालव्रतं आचरन्निव [स तपः कीदृग्विधास्यतीत्युत्तरेणान्वयः]. मन्द°—Analyse मन्दशक्तीनि इन्द्रियाणि यस्य स मन्दशक्तीन्द्रियः, 'Possessing (or having) organs of little power.' श्च्योत°—Analyse श्च्योतन्त्यो लालाः श्च्योतल्लालाः ताभिः विच्छुरितः अधरः यस्य स तादृशः, 'Having the nether lip coated (or besmeared) with trickling spittle.' अस्फुट°—Analyse अस्फुटा या स्मृतिः तस्याः चेष्टाः ताभिस्तादृशीभिः, 'By the play of indistinct memory.' बालव्रतं—Analyse बालानां व्रतं बालव्रतं, 'Pranks of children.' This and the next seven verses form a कुलक. For the definition see our nots on II. 2. Translate:—'Possessing organs of little power, with the nether lip coated with oozing spittle, he acts the part of a child by play of indistinct memory.'

St. 13. मृणाल॰—Construe मृणालवलयच्छेदतन्तुजालसमत्विषः पलितच्छटाः यौवनोद्दाहभस्मेव दधानः [स तपः कीदृग्विधास्यतीत्युत्तरेणान्वयः]. मृणाल॰—Analyse मृणालस्य वलयानि मृणालवलयानि तेषां छेदानां तन्तवः तेषां जालैः समा त्विद् यासां ताः तादृशीः, 'Bearing the splendour resembling the net of fibres of the pieces of the coils of lotus-stalks.' यौवन॰—Analyse यौवनस्य उद्दाहः यौवनोद्दाहः तस्य भस्म यौवनोद्दाहभस्म, 'The ashes of the burning of youth.' पलितच्छटाः—Analyse पलितस्य छटाः पलितच्छटाः, 'The clots formed of grey hair.' मृणाल॰—'(He) wears the clots, formed of grey hair, having the splendour resembling the nets of fibres of the pieces of the coils of lotus-stalks, which look like the ashes of the burning of youth.'

St. 14. जीविते—Construe जीर्णवयसः मुमूर्षतः मे जीविते प्रत्याशा नास्तीति मूर्ध्नः तिर्यग्विकम्पितैः प्रथयन्निव [सोऽयं मादृशः जनः तपः कीदृग्विधास्यतीत्युत्तरेणान्वयः]. जीर्णवयसः—Analyse जीर्णं वयो यस्य स जीर्णवयाः तस्य तादृशस्य, 'Of one whose health of life is worn out.' प्रत्याशा—Analyse प्रतिगता आशा प्रत्याशा, 'Hope.' 'Expectation.' मुमूर्षतः, *Desi. pre. parti.* 'Of him verging on death.' 'Of him who is on the point of death.' तिर्यग्विकम्पितैः—Analyse तिर्यञ्चि च तानि विकम्पितानि च तिर्यग्विकम्पितानि तैः तादृशैः, 'By means of nodding obliquely.' 'With sidewise noddings.' Translate:—'That there is no hope of life for him, whose health of ife is worn out, and who is verging on death is loudly proclaimed, as it were, by the sidewise noddings of his head.'

St. 15. दन्त॰—Construe उग्रैः दन्तकुन्तशतैः मृत्योः संकटं आननं प्रवेष्टुमिव कायसंकोचखर्वतां बिभ्राणः. *Cf.* Mahávír. 1. 8. "संकटा ह्याहिताग्नीनां प्रत्यवायैर्गृहस्थता." दन्त॰—Analyse दन्ताः एव कुन्ताः तेषां शतानि दन्तकुन्तशतानि तैः तादृशैः, 'By hundreds of spears consisting of (sharp) teeth.' कायसंकोचखर्वतां—Analyse कायस्य संकोचः कायसंकोचः तेन खर्वता तां तादृशीं, 'Lowness (or shortness) consequent on the stooping of the body.' खर्वतां—Analyse खर्वतीति खर्वः तस्य भावः खर्वता तां तादृशीं, 'Lowness (or shortness) in stature.' Derived from खर्व् *vt.* 1. P. (सेट्) 'To go.' 'To move.' आननम्, Expl:—अनन्त्यनेन इति आननम्, 'Mouth.' Derived from अन् *vi.* 2. P. (सेट्) 'To breathe.' *Cf.* Páṇi. III. 3. 117. "करणाधिकरणयोश्च," 'The affix ल्युट् comes after a root, when the relation of the word to be formed to the verb is that of an instrument or location.' Translate:—'(He) displays shortness, resulting from the stooping of the body, as if with a view to enter into the mouth of the god of death, terrible on account of the fierce hundreds of spears, consisting of (his sharp) teeth.'

St. 16. बिभ्रत्—Construe आतङ्कनिर्मांसव्यक्तलक्ष्यसमुद्गमाः जरानद्याः वीचीरिव पर्शुकास्थिपरम्पराः बिभ्रत् [स तपः कीदृग्विधास्यतीत्युत्तरेणान्वयः]. *Cf.* Buddha-Charita I. 75–76. " दुःखार्णवाद्व्याधिविकीर्णफेनाज्जरातरंगान्मरणोग्रवेगात् । उत्तारयिष्यत्ययमुह्यमानमार्तं जगज्ज्ञानमहाप्लवेन " ॥ ७५ ॥ " प्रज्ञाम्बुवेगां स्थिरशीलवप्रां समाधिशीतां व्रतचक्रवाकां । अस्योत्तमां धर्मनदीं प्रवृत्तां तृष्णार्दितः पास्यति जीवलोकः" ॥ ७६ ॥ आतङ्क°—Analyse आतङ्काद् निर्मांसेन व्यक्ताः अत एव लक्ष्याः समुद्गमाः यासां ताः तादृशीः, 'The rising up (or issuing forth) of which is perceptible from the distinct emaciation (*lit.* fleshlessness) from a disease.' आतङ्कः, Expl:—आतङ्कतीति आतङ्कः, 'A disease.' Derived from तङ्क् *vi.* I. P. (सेट्) 'To live in distress.' *Cf.* Páṇi. III. 3. 18. and III. 3. 121. " हलश्च " 'After a verb ending in a consonant, comes the affix 'घञ्' (when the word to be formed is masculine, and related to the verb as an instrument or a location, and thereby the palatal is changed into a guttural).' *Cf.* Medi. " आतङ्को रोगसन्तापशङ्कासु मुरजध्वनौ. " जरानद्याः—Analyse जरा एव नदी जरानदी तस्याः जरानद्याः, 'Of the river of old age.' पर्शुकास्थिपरम्पराः—Analyse पर्शुकानां अस्थ्नां परम्पराः पर्शुकास्थिपरम्पराः, 'The rows (or lines) of the bones of ribs.' *Vide* notes on IX. 29. बिभ्रत्—' (He) bears the rows of the bones of ribs, the rising up of which is perceptible by the distinct emaciation from a disease, like the waves of the river of old age (or decrepitude).'

St. 17. निर्दन्त°—Construe मुष्टिन्धयः यथा निर्दन्तत्वाद् असंस्कारं मोहान्मिथः अशंसितं अस्पष्टं अम्बूकृतं वचो वदन् [स तपो कीदृग्विधास्यतीत्युत्तरेणान्वयः]. निर्दन्त°—Analyse निर्गताः दन्ताः यस्य स निर्दन्तः तस्य भावः निर्दन्तत्वं तस्मात् तादृशात्, 'On account of toothlessness.' असंस्कारं—Analyse अविद्यमानः संस्कारः यस्य तद् असंस्कारं, 'Having no refinement.' 'Unpolished.' 'Uttering lispingly.' मुष्टिन्धयः, Expl:—मुष्टिं धयतीति मुष्टिन्धयः, 'A fist-sucker.' 'A baby.' *Cf.* Páṇi. III. 2. 30. " नाडीमुष्ट्योश्च, " 'And when the words नाडी 'a tube' and मुष्टि 'fist,' are objects in composition with the verbs ध्मा and धे the affix खश् is employed.' अशंसितं—Analyse न शंसितं अशंसितं, 'Without being told.' 'Without being asked.' अस्पष्टं—Analyse न स्पष्टं अस्पष्टं, 'Indistinct.' अम्बूकृतं *adj.* Expl:—अनम्बु अम्बु अकारि अम्बूकृतं, 'Pronounced indistinctly, so that the words remain too much in the mouth.' 'Sputtered as speech, accompanied with emission of saliva.' *Cf.* Páṇi. V. 4. 50. and VII. 4. 26. Translate:—' On account of toothlessness, he speaks to himself from infatuation, like a fist-sucking baby, words uttered lispingly, which are indistinct, have not been asked and are sputtered with saliva.'

St. 18. भिन्न°—Construe भिन्नभ्रुवं उद्स्तास्रां किञ्चित्कम्पितमस्तकां गद्गदितालापं जरां अनुनेतुं इव नमः [स तपः कीदृग्विधास्यतीत्युत्तरेणान्वयः]. भिन्नभ्रुवं—Analyse भिन्ना भ्रूः यया सा भिन्नभ्रूः तां भिन्नभ्रुवं, 'Having wrinkles of eyebrows.' उद्स्तास्रां—Analyse उद्स्तानि अस्राणि यया सा तां तादृशीम्, 'Having tears cast out.' किञ्चित्कम्पित°—Analyse किञ्चित् कम्पितं मस्तकं यया सा तां तादृशीम्, 'Wearing a head shaking a little.' गद्गदितालापां—Analyse गद्गदिताः आलापाः यया सा गद्गदितालापा तां तादृशीं, 'The words in which were stammering.' 'Having a throbbing utterance.' भिन्न°—'(He) makes obeisance as if to persuade (or supplicate) old age, giving out stammering words, wearing a head shaking a little and having tears cast out with wrinkles of eyebrows.'

St. 19. वार्धक्ये—Construe वार्धक्ये धर्मतः मूढः स्वदेहवहनेऽपि अशक्तिष्ठः स तपो विधित्सन् अपि कीदृग्विधास्यति. वार्धक्ये, Expl :—वृद्धस्य भावः कर्म वा । वार्धक्यम् तस्मिन् तादृशे, 'In old age.' स्वदेहवहने—Analyse स्वस्य देहः स्वदेहः तस्य वहनं तस्मिन्, 'Conveying (or carrying) one's own body.' अशक्तिष्ठः *adj.* Expl :—न शक्तिष्ठः अशक्तिष्ठः, 'Utterly incapable.' 'Quite unable.' *Cf.* Pàṇi. V. 3. 65. "विन्मतोर्लुक्" 'The affixes विन् and मत् are Luk-elided, when इष्ठन् and ईयसुन् follow.' Translate :—' Naturally bewildered (or confounded) in old age, and quite incapable of carrying even his own body, how can he, though ardently wshing to practise asceticism, effect it ?'

St. 20. यतः—Construe यतः तपस्यायां अरण्ये वसतिं यातुमें विरागिणः त्वया अश्रुप्रवर्षेण प्रत्यूहो मा जनि. तपस्यायां—' For practising asceticism.' Here the locative in used in the sense of the dative. See our notes on IV. 44. अश्रुप्रवर्षेण—Analyse अश्रूणां प्रवर्षः, अश्रुप्रवर्षः तेन तादृशेन, 'By the shower of tears.' 'By the flow of tears.' प्रत्यूहः, Expl:—प्रत्यूहते इति प्रत्यूहः ' 'An obstacle.' 'An impediment.' Derived from प्रत्यूह् *vt.* I. U. (सेट्) ' To interrupt.' ' To push back.' ' To keep off.' *Cf.* Pàṇi. III. 3. 18. विरागिणः—Analyse विरज्यते इति विरागी तस्य विरागिणः 'Of one who is changed in feeling.' 'Of one who is void of passion (or desire). यतः—' For this reason, do not, O child, create, with your flow of tears, any obstacle to me, devoid of passion and about to depart to (stay in) a forest abode inorder to practise asceticism.'

St. 21. अनुशिष्टिः—Construe प्रकृत्या एव भद्रे भवति अनुशिष्टिः कीदृशी । [केवलं] स्नेहकातरस्य मनसः प्रीतये निगद्यते. अनुशिष्टिः—' Instructions.' ' Ordering. ' Teaching.' Derived from अनुशास् *vt.* 2. P. (सेट्) 'To

advise.' To teach.' 'To rule.' स्नेहकातरस्य—Analyse स्नेहेन कातरं स्नेहकातरं तस्य तादृशस्य, 'Perplexed by (the influence of) affection.' Translate :—'What instructions are worth giving you, who are simply noble by nature? I give utterance to them only for the satisfaction of my mind, perplexed by (the influence of) affection.'

St. 22. औदासीन्यं—Construe यतः शत्रुः औदासीन्यं ताटस्थ्यं याति यतः उदासीनश्च तटस्थश्च मित्रतां याति यतः मित्रं च भक्तौ दृढत्वं याति तद् वक्तुमर्हसि. *Cf.* Buddha-Charita II. 6. "मध्यस्थतां तस्य रिपुर्जगाम मध्यस्वभावः प्रययौ सुहृत्त्वं । विशेषतो दार्ढ्यमियाय मित्रं द्वावस्य पक्षावपरस्तु नाशं." औदासीन्यं, Expl :—उदास्ते इति उदासीनः तस्य भावः औदासीन्यं, 'Indifference.' Derived from उदास् *vi.* 2. A. (सेट्) 'To sit.' 'To be.' आसीन is a *pres. parti.* of the root आस्. *Cf.* Pāṇi. VII. 2. 83. "ईदासः," 'ई is substituted for the आ of आन, after आस.' मित्रतां, Expl :—मित्रस्य भावः मित्रता तां तादृशीम्, 'Friendship.' औदासीन्यं—'I hope you will tell me that principle which makes the enemies indifferent; the indifferent to become friends and the friends to become firmly devoted (i. e. faithful to loving loyalty).'

St. 23. यः—Construe यो येन ख्यातिं वाञ्छति लोकसंग्रहकामिना शत्रुतामप्यनिच्छता तस्य तद् न निन्दनीयं. लोकसंग्रहकामिना—Analyse लोकानां संग्रहः लोकसंग्रहः स एव कामोऽस्ति यस्य स लोकसंग्रहकामी तेन तादृशेन, 'By him desiring intercourse with the world.' 'By him who wishes to have worldy experience.' 'By him desiring the propitiation (or conciliation) of men and their welfare.' शत्रुतां, Expl:—शत्रोः भावः कर्म वा शत्रुता तां शत्रुतां, 'Enmity.' अनिच्छता—Analyse न इच्छन् अनिच्छन् तेन अनिच्छता, 'By him not intending.' 'Undesirous.' 'Unwilling.' 'Averse'. Translate:—'One, desiring the propitiation (or conciliation) of mankind, wilhout intending to incur their enmity, should not try to contemn even those actions of theirs wherewith they intend to make themselves known (to the world).'

St. 24. वृत्तिः—Construe स्वपरश्रमी साम्नः वृत्तिः नये शुभकरी । निष्णातहृदयः तां आयःशलिकवृत्तिं आहुः. वृत्तिः, Expl:—वर्तते अनयेति वृत्तिः, 'Course,' 'conduct.' Derived from वृत् *vi.* 1. A. (सेट्) 'To be.' 'To subsist.' *Cf.* Pāṇi. III. 3. 94. "स्त्रियां क्तिन्," To express an action &c, by a word in the feminine gender, the affix 'क्तिन्' is added to the root.' *Cf.* Medi. "वृत्तिर्विवरणाजीवकौशिकयादिप्रवर्तने." शुभकरी—Analyse शुभं करोतीति शुभकरी, 'Causing welfare.' 'Producing good.' सामन् *n.*—'Negotiation.' 'Peace-making.' One of the four Upáyas or means

of success against an enemy. The other three being दान, भेद and दण्ड. According to some authorities these expedients are seven in number; they add माया, उपेक्षा, and इन्द्रजाल to the four already mentioned. *Vide* Ka'mandaki's Nîtisàra, Chapter II. and XV. 3. "सामदानं च दण्डश्च भेदश्चेति चतुष्टयम् । मायोपेक्षेन्द्रजालं च सप्तोपायाः प्रकीर्तिताः ।" *Cf.* Manu. VII. 107 and 109. "तानानयेद्वशं सर्वान्सामादिभिरुपक्रमैः." "सामदण्डौ प्रशंसन्ति नित्यं राष्ट्राभिवृद्धये." *Cf.* also Ka'mandaka Nîtisára, Chap. XVII. 4-5. स्वपररञ्जनी—Analyse स्वा च परा च स्वपरे ते रञ्जयितुं शीलमस्याः सा तादृशी, 'Giving pleasure to himself and others.' 'Delighting the mind of himself and that of others.' आयःशूलिकता, Expl :—अयःशूलेन अयःशूलसदृशेन क्रूरेणाचारेण अन्विच्छति व्यवहरतीति आयःशूलिकः तस्य भावः आयःशूलिकता = साहसिकता, 'Violent proceeding.' 'Cruelty.' 'Impetuousity.' *Cf.* Páṇi. V. 2. 6. "अयःशूलदण्डाजिनाभ्यां ठक्ठञौ," 'The affixes ठक् and ठञ् come respectively after अयःशूल and दण्डाजिन, in the same sense of "who strives to get something by that." The word अन्विच्छति is understood here also. The word अयःशूलम् means 'a violent proceeding.' Who seeks to obtain any thing by violent means is called आयःशूलिकः = साहसिकः ॥ The word दण्डाजिन means 'staff (दण्ड) and hide (अजिन)' i. e. outer badges of devotion or hypocrisy. Who seeks to gain something by hypocrisy and deceit is called दण्डाजिनिकः = दाम्भिकः. *Vide* notes on X. 76. निष्णात°—Analyse निष्णाता बुद्धिर्येषां ते तादृशाः, 'Highly intelligent.' 'Profound scholars.' 'The erudite.' वृत्तिः—'In politics (or political science), the course of peace-making (or negotiations), giving pleasure to himself and the opposite party, becomes beneficial; and the astute politicians do not think it to be a violent proceeding.'

St. 25 जिघांसु°—Construe जिघांसुभिरपि प्राज्ञैः साम प्रयोक्तुं साम्प्रतं [युक्तमुचितं वा] । बिभित्सन्तो मृगाविधो मृगान् गीतैः रञ्जयन्ति. *Cf.* Kámandaki's Nîtisàra XVII. 4. 5. "परस्परोपकाराणां कीर्तनं गुणकर्मसु । सम्बन्धस्य समाख्यानमायत्याः संप्रकाशनम् ॥" "वाचा पेशलया साधु तवाहमिति चार्पणम् । इति सामप्रयोगज्ञैः साम पञ्चविधं स्मृतम् ॥" *Cf.* Panch. I. 379-380. "आदौ साम प्रयोक्तव्यं पुरुषेण विजानता । सामसाध्यानि कार्याणि विक्रियां यान्ति न क्वचित् ॥ न चन्द्रेण न चौषध्या न सूर्येण न वह्निना । साम्नैव विलयं याति विद्वेषिप्रभवं तमः ॥" जिघांसुभिः, Expl :— हन्तुमिच्छन्तः जिघांसवः तैः जिघांसुभिः, 'By those who are desirous of killing.' 'By the enemies.' प्राज्ञैः, Expl :—प्रज्ञा येषां अस्तीति प्राज्ञाः तैः प्राज्ञैः, 'By wise politicians.' 'By clever (or skilful) politicians.' *Cf.*

Hema. " प्रज्ञः प्राज्ञः प्रज्ञा तु शेमुषी. " Also Medi. " प्रज्ञस्तु पण्डिते वाच्यलिङ्गो बुद्धौ च योषिति." साम्प्रतम् = युक्तं, 'Fit.' 'Proper.' 'Opportune.' Derived from तन् *vt.* 8. U. (सेट्) To stretch with सम्प्र. The preposition सं being changed to सां by Pàni. VI. 3. 109. " पृषोदरादीनि यथोपदिष्टं, " 'The elision, augment and mutation of letters to be seen in पृषोदर &c, though not found taught in the treatise of Grammar, are valid, to that extent and in the mode, as taught by the usage of the sages.' *Cf.* Medi. " साम्प्रतं चाधुनार्थे स्यादुचितार्थे च दृश्यते. " Also Trikán*da*, " युक्तार्थे साधनार्थे च साम्प्रतं तद्विदो विदुः. " बिभित्सन्तः—'Wishing to break (or kill).' 'Wishing to set at variance.' *Desi. pre. parti.* of भिद् *vt.* 7. U. (अनिट्) 'To divide.' 'To open.' 'To set at variance.' मृगाविधः—Analyse मृगान् विध्यन्तीति मृगाविधः, 'Those who wound (or stab) the animals (or antelopes).' 'The hunters.' Derived from विध् *vt.* 6. P. (सेट्) or व्यध् *vt.* 4. P. (अनिट्) 'To wound.' 'To pierce.' 'To stab.' For the lengthening of the vowel *Cf.* Pàni. VI 3. 116. See our notes on VIII. 63. Translate :—'It is but meet to employ the principle of Sáman (peace-making) by those political adepts who are desirous of killing. Hunters, bent on killing antelopes, entice them by charming songs (or notes).'

St. 26. साम°—Construe जनो दानाद् अत्यन्तवर्जितं साम शाक्यं वेत्ति। दानस्य मात्रया [लेशेन] युक्तं तद् औशनसं साम साधु. अत्यन्त°—Analyse अतिशयितं वर्जितं अत्यन्तवर्जितं, 'Strictly forbidden.' 'Exceedingly excluded.' औशनसं, Expl :—उशनसः इदं औशनसं, 'Sanctioned (or permitted) by Us'anas.' उशनस् (or शुक्राचार्य) *m.*—Was a son of B*hri*gu and the priest of Bali and the Daityas (Daitya-guru). He is also called the son of Kavi. His wife's name was S'us'umà or S'ataparvá. His daughter Devayáni married Yayàti of the Lunar race, and her husband's infidelity induced S'ukra to curse him. S'ukra is identified with उशनस्, and is the author of a code of law. The Harivans'a relates that he went to S'iva and asked for the means of protecting the Asuras against the gods, and for obtaining his object he performed "a painful rite, imbibing the smoke of chaff with his head downwards for a thousand years." In his absence the gods attacked the Asuras and Vishnu killed his mother, for which deed S'ukra cursed him "to be born seven times in the world of men." S'ukra restored his mother to life, and the gods being alarmed lest S'ukra's penance should be accomplished, Indra sent his daughter Jayantî to lure him from it. She waited

upon him and soothed him, but he accomplished his penance and afterwards married her. साम°—' People know such policy of peace-making, as is wholly (or totally) excluded from giving presents (or bribes), to be perfidy (or dishonesty). That peace-making principle, which is joined with a small quantity of presents (bribe) and is sanctioned by Us'anas, is thought proper (on all hands).'

St. 27. मा—Construe रहितसंमानं मा दाः । कृतिनो नीतौ सत्कारसामनी त्यक्त्वा विश्राणितं वित्तं दूषितं विदुः. रहितसंमानं *adv.*—Analyse रहितः संमानः यस्मिन्कर्मणि यथा स्यात्तथा, ' In a manner bereft (or destitute) of self respect (or great honour).' सत्कारसामनी—Analyse सत्कारश्च साम च सत्कारसामनी, 'Hospitable treatment and peace.' वित्तं, Expl :—विद्यते स्म इति वित्तं, ' Wealth.' Derived from विद् (विन्द्) *vt.* 6. U. (अनिट्) ' To get.' ' To obtain.' *Cf.* Pāṇi. VIII. 2. 58. " वित्तो भोगप्रत्यययोः," 'The irregularly formed participle वित्त denotes ' possessions ' and ' renown.' विश्राणितं=दत्तं, ' Given.' *Past. parti.* of श्रण् *vt.* 10. U. (सेट्) ' To give.' 'To bestow.' Translate :—' Do not give (presents) in a manner devoid of honour (or self respect). Keeping aside the sense of honour and the principle of peace-making, the present (वित्तं) given with a view to attain the political object, is declared (or thought) by the wise to be a disgrace.'

St. 28. शत्रु°—Construe अथ नेता दुर्धर्षं शत्रुं शत्रुगृह्येण घनेन स्फुलिंगार्चिःप्रावृतं आयसं पिण्डं इव निहन्ति. शत्रुगृह्येण—Analyse शत्रुणा गृह्यः शत्रुगृह्यः तेन तादृशेन, '(Seemingly) siding with (or being the partisan of) an enemy.' ' (Outwardly) belonging to the party of an enemy.' (i. e. ' a friend,' ' an intimate)'. *Cf.* Pàṇi. III. 1. 119. *Vide* notes on IX. 18. दुर्धर्ष, Expl :—धर्षितुं दुष्करः दुर्धर्षस्तं तादृशं, ' Difficult to be overpowered.' घन *m.*—' A sledge-hammer.' स्फुलिंग°—Analyse स्फुलिंगमयानि अर्चींषि तैः प्रावृतं स्फुलिंगार्चिःप्रावृतं, ' Enveloped in the flames of sparks.' आयसं, Expl :—अयसो विकारः आयसं, ' Made of iron.' शत्रु°—' The leader of the people entirely destroys an enemy, difficult to be overpowered, with the help of a friend, (seemingly) siding with him, like an iron clod, enveloped in the flames of sparks, by means of a sledge-hammer.'

St. 29. उप°—Construe उपजापहतस्वामिस्नेहसौम्नि मौले सचिवे पराश्रयं वाञ्छति [सति] मेदिन्याः पत्युः पातो न संशयः. *Cf.* Kàmandaki's Nitisára XVII. 25. 26. " भेदं कुर्वीत यत्नेन मन्त्र्यामात्यपुरोधसाम्। तेषु भिन्नेषु भेदो हि युत्र-

राजे तथोर्जिते. ” “ अमात्यो युवराजश्च भुजावेतौ महीपतेः। मन्त्री नेत्रं हि भित्रेस्मिन्नेकस्मिन्नपि तद्विधः.” *Cf.* Panch. I. 273. “ येन यस्य कृतो भेदः सचिवेन महीपतेः। तेनाशस्त्रवधस्तस्य कृत इत्याह नारदः॥” उप°—Analyse उपजापेन भेदेन हृता स्वामिनः स्नेहस्य सीमा येन स तस्मिन् तादृशे, ‘The limit of the good-will of his lord has been won by his secret whispering into his ears.’ उपजाप *m.*, Expl:—उपांशु जपनं उपजापः, ‘Whispering into the ear.’ ‘Treachery.’ *Cf.* Medi. and Vis'va. “भेदो द्वैधे विशेषे स्यादुपजापे विदारणे.” पराश्रयं—Analyse परेषां आश्रयः पराश्रयः तं तादृशं, ‘Refuge with an enemy.’ Dependence on an enemy.’ ‘Protection from an enemy.’ मौले, Expl :—मूले भवो मूलादागतो वा मौलः आप्तः इत्यर्थः तस्मिन् मौले, ‘A hereditary minister.’ Translate :—‘When a hereditary minister, who has attained the limit of the good-will of his lord, won over to his side, by his secret whispering into his ears, seeks protection of an enemy, there would be a fall of the lord of the earth, without any doubt.’

St. 30. इतर°—Construe इतरोपायदुःसाध्ये चण्डदण्डोऽसौ महीपतिः नीतेरदुष्टायति विपुलं फलं अश्नाति. *Cf.* Kámandaki's Nîtisára. XVII. 41—42. “ उत्साहदेशकालैस्तु संयुक्तः सुसहायवान्। युधिष्ठिर इवात्यर्थं दण्डेनास्तं नयेदरीन्॥ आत्मनः शक्तिमुद्वीक्ष्य दण्डमभ्यधिकं नयेत्। एकाकी सत्त्वसंपन्नो रामः क्षत्रं पुरावधीत्॥” इतर°—Analyse इतरे च ते उपायाश्च इतरोपायाः तेषां दुःसाध्यं इतरोपायदुःसाध्यं तस्मिन् तादृशे, ‘When all other political expedients become unmanageable.’ ‘When all other political expedients fail to accomplish.’ चण्डदण्डः—Analyse चण्डः दण्डो यस्य स चण्डदण्डः, ‘Waging a fierce war.’ ‘Making a terrible assault.’ ‘Of a severe punishment.’ महीपतिः—Analyse मह्याः पतिः महीपतिः, ‘The lord of the earth.’ अदुष्टायति—Analyse अदुष्टः आयतिः उत्तरः कालः यस्य तद् अदुष्टायति, ‘The future of which is not attended with evil.’ ‘The future whereof is peaceful (or innocent).’ आयतिः, Expl :—आयंस्यन्तेऽत्र। आयस्यति वा। इति आयतिः उत्तर कालः, ‘The fututre.’ ‘The future time.’ *Cf.* Páṇi. III. 3. 94. “ स्त्रियां क्तिन्,” ‘To express an action &c. by a word in the feminine gender, the affix क्तिन् is added to the root.’ *Cf.* Medi. “आयतिस्तु स्त्रियां दैर्घ्ये प्रभावागामिकालयोः.” Translate :—‘When all other political expedients fail (*lit.* become difficult to be accomplished) the lord of the earth wages fierce war, and takes the full advantage (*lit.* enjoys the fruit) of polity the future whereof is peaceful.’

St. 31. अव्याहति—Construe मुग्धोऽपि बल्लवः दण्डेन विना अव्याहति गौः रक्षितुं न शक्या इति प्रत्येति किमु राजकं. अव्याहति *adv.*—Analyse न व्याहति यथा भवति तथा अव्याहति, ‘Without any interruption.’ ‘Uninterrupt-

edly.' 'Beyond question.' राजकं—Analyse राज्ञां समूहः राजकं, 'A multitude of kings.' बल्लवः (or वल्लवः), Expl:—बल्लं वाति वायति वा। बल्लवः, 'A cowherd.' Derived from वल्ल् *vt.* or *vi.* 1. A. (सेट्) 'To be covered.' 'To go.' 'To move.' *Cf.* Pàṇi. III. 3. 18. It may also be derived from वा *vt.* or *vi.* 2. P. (अनिट्) 'To go.' Or from वै *vi.* 1. P. (अनिट्) 'To be dry.' *Cf.* Pàṇi. III. 2. 3. Also Hema "बल्लवः स्यात्सूपकारे गोदोग्धरि वृकोदरे." अव्याहति—'It is beyond question that even a silly cowherd believes that it is not possible to look after the kine without a rod; how much more is it with the multitude of kings.'

St. 32. क्षोणीपतिः—Construe त्यक्तदण्डः अगृहीतजगत्करः अपि पदं वाञ्छन् क्षोणीपतिः जराक्रान्तः इव ध्रुवं आशु पतति. अगृहीतजगत्करः—Analyse न गृहीतः अगृहीतः । अगृहीतः जगतः करो येन स अगृहीतजगत्करः, 'Who has not received the tributes of the world.' 'Who has not imposed taxes on people.' When applied to जराक्रान्त the compound may be analysed as, अगृहीतः अधृतः जगतां मनुष्याणां करौ हस्तौ येन स तादृशः, 'One who has not held the hand of men for support.' क्षोणीपतिः—Analyse क्षोण्याः पतिः क्षोणीपतिः, 'Lord of the earth.' जराक्रान्तः—Analyse जरया आक्रान्तः जराक्रान्तः, 'Overcome by old age.' त्यक्तदण्डः—Analyse त्यक्तो दण्डो येन स त्यक्तदण्डः, 'Who has abandoned or dismissed his army.' When applied to जराक्रान्त the compound may be analysed as, त्यक्तः उत्सृष्टः दण्डो यष्टिर्येन स तादृशः, 'Who has left off his holding staff.' Translate:—'A paramount lord of the earth who has dismissed his army, has not imposed (*lit.* levied) tributes on the world and yet wishes to have the title (of the paramount lord) certainly gets an instant fall like one overcome by old age.'

St. 33. इत्थं—Construe इत्थं उपायानां चतुष्टयीं युक्तिं कुर्वाणस्य [राज्ञः] इन्दुप्रभागौरं यशः परैरक्षय्यतां व्रजति. इन्दुप्रभागौरं—Analyse इन्दोः प्रभावद् गौरं इन्दुप्रभागौरं, 'White like the light of the moon.' अक्षय्यतां—Analyse न क्षय्यं अक्षय्यं तस्य भावः अक्षय्यता तां अक्षय्यतां, 'The state (or condition) of undecaying (or imperishableness)'. *Cf.* Páṇi. VI. 1. 81. इत्थं—'The fame, white like the light of the moon, of one, who, in this way, employs the four-fold scheme of the political expedients, attains an unassailable position (even) by enemies.'

St. 34. शूरं—Construe सम्यक् संरक्षिताः प्रजाः शूरं पुरुषसारज्ञं नीतौ पटुं अलम्पटं नृपं कोशैः वर्धयन्ति. *Cf.* Kámandaki's Nitisàra, VI. 8. "धर्माधर्मौ विजानन् हि शासनेऽभिरतः सताम्। प्रजां रक्षेन्नृपः साधु हन्याच्च परिपान्थिनः॥" Also *Cf.* Panch. I. 224 and 349. "हिरण्यधान्यरत्नानि यानानि वि-

विधानि च । तथान्यदपि यत्किञ्चित्प्रजाभ्यः स्यान्महीपतेः ॥ " पुरुषसारज्ञं—Analyse पुरुषाणां सारं जानातीति पुरुषसारज्ञः तं पुरुषसारज्ञं 'Conversant with the courage (or prowess) of men.' अलम्पटं—Analyse न लम्पटः अलम्पटः तं अलम्पटं, 'Not libidinous.' 'Chaste.' शूरं, Expl :—शूरयतीति शूरः तं शूरं, 'A hero.' 'A warrior.' Derived from शूर् *vi.* 10. A. (सेट्) 'To be powerful.' 'To act the hero.' *Cf.* Medi. " शूरः स्याद् यादवे भटे." Also Hema. and Vis'va, " शूरश्चारभटे सूर्ये." Translate :—'The subjects, if rightly protected, prosper, with treasure, a brave king, who is conversant with the power of men, skilful in politics, and not libidinous (to carnal appetite).'

St. 35. लम्भनीयः—Construe गुण्योपि अन्वयवार्जितः उच्चैः पदं न लम्भनीयः । रत्नाढ्यमपि पादमण्डनं मूर्ध्नि कः कुर्वीत [न कोपीत्यर्थः]. लम्भनीयः—*Poten. past. pass. parti.* 'To be obtained (or received).' 'To be attained.' गुण्यः, Expl :—प्रशस्ताः गुणाः सन्त्यस्य गुण्यः प्रशस्तगुणवान्, 'Endowed with virtues (or merits).' अन्वयवर्जितः—Analyse अन्वयेन वर्जितः अन्वयवर्जितः, 'Destitute of noble descent.' 'Having no lineage.' रत्नाढ्यं—Analyse आध्यायतीति आढ्यम् । रत्नैः आढ्यं रत्नाढ्यं, 'Abounding in jewels.' 'Full of jewels.' पादमण्डनं—Analyse पादयोर्मण्डनं पादमण्डनं, 'A foot ornament.' For the reverse idea *Cf.* Uttar. I. 14. " नैसर्गिकी सुरभिणः कुसुमस्य सिद्धा । मूर्ध्नि स्थितिर्न चरणैरवताडनानि." लम्भनीयः—'Though endowed with merits, a person, without lineage, ought not to receive exalted position. Who would place, on his head, a foot ornament, though abounding in jewels ?'

St. 36. मूर्खः—Construe कैरपि गुणैरविख्यातः [केवलं] वंशेनैव विभावितः कुलीनोऽपि मूर्खः भूभुजा मातङ्ग इव वर्ज्यः [त्याज्यः]. *Vide* Kámandaki's Nîtisàra, canto IV. verses 25 to 38. कुलीनः, Expl:—कुलस्यापत्यं कुलीनः, 'Born of a noble family.' 'Of a noble descent.' *Cf.* Pàṇi. IV. 1. 139. " कुलात्खः," 'The affix ख comes, in the sense of a descendant, after the Nominal-stem 'कुल' and a compound word that ends in 'कुल.' Also *Cf.* Páṇi. IV. 1. 140. " अपूर्वपदादन्यतरस्यां यड्ढकञौ," 'The affixes 'यत्' and 'ढकञ्' come optionally after the word 'कुल' when it is not preceded by any other word which gets the designation of पद (I. 4. 14)'. *Vide* Hema. " अथ कौलेयकः सारमेयकुलीनयोः." मातङ्गः, Expl:—मतङ्गस्यापत्यं पुमान् मातङ्गः । अथ वा । मतङ्गस्यायं मातङ्गः, 'A Chánd*a*'la.' 'A man of a lowest class.' 'An outcast.' भूभुजा—Analyse भुवं भुनक्तीति भूभुक् तेन भूभुजा, 'By a king.' 'By the lord of the earth.' अविख्यातः—Analyse न विख्यातः अविख्यातः 'Not celebrated.' Translate:—'Not celebrated for any other

merits but simply known by his race, a fool, though born of a noble family, should be abandoned by a king like a Chán*dá*la.'

St. 37. तद्—Construe अन्वयेन गुणेन च युक्तं उपधाशुद्धं मौलं साचिव्यं लम्भयन् भूपतिः न प्रमाद्यति. उपधाशुद्धं—Analyse उपधायां धर्मपरीक्षायां शुद्धं उपधाशुद्धं, 'Of an undefiled trial (or test) of honesty.' It consits of four kinds viz. 'loyaty,' 'disinterestedness,' 'continence,' and 'courage.' उपधा, Expl :—उपधीयते शुद्धिज्ञानमत्रेति उपधा । धर्माद्यैर्यत्परीक्षणम् । 'Trial (or test) of honesty.' 'Political expedients.' Kámandaka thus defines the term :—"उपेत्य धीयते यस्मादुपधेति ततः स्मृता । उपाया उपधा ज्ञेयास्तयामात्यान्परीक्षयेत्." साचिव्यं, Expl :—सचिं सोऽहं वातीति सचिवः तस्य भावः कर्म वा साचिव्यं, 'The office of a minsiter.' 'Ministership.' भूपति :—Analyse भुवः पतिः भूपतिः, 'The lord of the earth.' Translate :—'For this reason, a lord of the earth, securing the hereditary services of a minister, of undefiled test of honesty, and endowed with virtues and noble descent, does not swerve from his duty.'

St. 38. यस्मिन्—Construe यः यस्मिन् [कर्मणि] कृत्यानुरोधेन सौहृदं प्रतनोति स तीर्णतोयः प्लवमिव कृत्यान्ते तं त्यजति. कृत्यानुरोधेन—Analyse कृत्यस्य अनुरोधः कृत्यानुरोधः तेन तादृशेन, 'In accordance with the importance of the business (or action).' सौहृदं, Expl:—सुहृदः भावः सौहृदं, 'Friendship.' 'Intimacy.' कृत्यान्ते—Analyse कृत्यस्य अन्तः कृत्यान्तः तस्मिन् कृत्यान्ते, 'At the end (or after the accomplishment) of the business.' तीर्णतोय:—Analyse तीर्णं तोयं येन स तीर्णतोयः, 'One who has got across (or crossed) water.' यस्मिन्—'In accordance with the weight of the object of a certain nature to be accomplished, he, who contracts a friendship, and forsakes him after he has gained his point, is like one, who abandons a boat, after he has crossed the water (of a river).'

St. 39. यौ—Construe यौ तु सुहृत्तरौ निष्कारणामुक्तस्नेहपाशौ देहजीवितयोः इव तयोर्भेदो मृत्युना एव [भवेन्नान्यथा]. निष्कारण°—Analyse स्नेहस्य पाशः स्नेहपाशः । न मुक्तः अमुक्तः । निष्कारणाद् अमुक्तः स्नेहपाशः याभ्यां तौ तादृशौ, 'Who have not left the tie of friendship without any special motive (or without a reason i. e. causelessly).' देहजीवितयोः—Analyse देहश्च जीवितं च देहजीविते तयोः देहजीवितयोः, 'Of (the tie) of body and life' (i. e. vitality). Translate:—'But the dissolution of friendship between those excellent friends, who have not abandoned the tie of frindship, without any special motive, can be effected simply by their death, like the dissolution of the bodily frame and vitality.'

St. 40. दण्ड°—Construe दण्डद्रविणदुर्गैकसङ्गी भूपतिः आत्मानमेव सततं रक्षति। अदो जगत् रक्षति किमु. दण्डद्रविण°—Analyse दण्डश्च द्रविणं च दुर्गश्च दण्डद्रविणदुर्गाः एतेषां एकसङ्गो विद्यते अस्य स दण्डद्रविणदुर्गैकसङ्गी, 'Possessing the unique means of army, treasure and forts.' आत्मानं—'His own body (i. e. the mortal frame) as well as the country over which he rules.' *Cf.* Kàmandaki's Nîtisa'ra, VI. 2. 3. "अभ्यन्तरं शरीरं स्वं बाह्यं राष्ट्रमुदाहृतम्। अन्योन्याचारसम्बन्धादेकमेवेदमिष्यते॥" "राज्याङ्गानां तु सर्वेषां राष्ट्राद्भवति सम्भवः। तस्मात्सर्वप्रयत्नेन राजा राष्ट्रं प्रसाधयेत्॥" भूपतिः—Analyse भुवः पतिः भूपतिः, 'The lord of people.' दण्ड°—'The lord of the people, having the unique means of army, treasure and forts, protects himself (i. e. his own dominions). Can he protect (the whole of) this world ?'

St. 41. इति—Construe इति प्रकृतिवर्गादिनिर्णयेषु नयाश्रयः क्षपितान्तर्बहिःशत्रुः त्वं वसुन्धरां साधु शाधि. प्रकृति°—Analyse प्रकृतीनां वर्गः प्रकृतिवर्गः स आदिर्येषां ते प्रकृतिवर्गादयः तेषां निर्णयाः तेषु तादृशेषु, 'In order to determine the classes and the working of the subjects.' नयाश्रयः—Analyse नयस्य आश्रयः नयाश्रयः, 'Initiating himself into the laws of policy.' क्षपितान्त°—Analyse क्षपितः नाशं प्रापितः अन्तर्बहिः शत्रुर्येन स तादृशः, 'One who has destroyed (or brought to destruction) the inward as well as outward enemies.' वसुन्धरा. Expl:—वसु धारयतीति वसुन्धरा, 'Containing wealth in its interior bed.' 'The earth.' *Cf.* Pàṇi. III. 2. 46. And Pàṇi. VI. 4. 94. "खचि ह्रस्वः" 'The penultimate of the Causal stem is shortened before the affix खच्.' Translate:—'You, in order to determine the classes and working of subjects in this way, having mastered the laws of regal policy, and having subdued the inward as well as the outward enemies, should righteously rule over the earth.'

St. 42. इत्थं—Construe राजेन्द्रे इत्थं वादिनि [सति] मौनमाधिश्रितः रामः हृदयाविधा शोकेन बाष्पैः हृदयं ववर्ष. राजेन्द्रे—Analyse राज्ञां इन्द्रः राजेन्द्रः तस्मिन् राजेन्द्रे, 'Best of the kings.' मौनं, Expl:—मुनेः भावः कर्म वा मौनं, 'Silence.' हृदयाविधा—Analyse हृदयं विध्यतीति हृदयाविध् तेन हृदयाविधा, 'Piercing the heart.' *Cf.* Pàṇi. VI. 3. 116. See our notes on VIII. 63. इत्थं—'When that paramount monarch said so, Ràma, who had kept silence, poured out his heart by means of tears, brought forth by anguish, piercing his heart.'

Sts. 43–44. ततः—Construe ततः श्रियः निधिः स महीपतिः निर्भरीकृतसम्भारः वज्रासने भद्रं निधाय प्राभिषिक्तः पृष्ठसंविद्ग्रन्थिमन्थरया तया मन्थरया [तं] वीरं वरौ स्मारयित्वा तया राज्यं रुरुधे. वज्रासने—Analyse वज्राणां आसनं वज्रा°

सनं तस्मिन् वज्रासने भद्रासने, 'A splendid seat of jewels.' निर्भरी°—Analyse निर्भरीकृतः संभारो येन स तादृशः, 'Who has made inaugural preparations on a grand scale.' महीपतिः—Analyse मह्याः पतिः महीपतिः, 'The lord of the earth.' पृष्ठ°—Analyse पृष्ठे संविष्टो यो ग्रन्थिः मांसार्बुदः तेन मन्थरं मन्दं यातं गमनं यस्याः सा तया तादृश्या, 'Having a slow gait on account of a wen (or hump) grown (*lit.* rested) on her back.' ग्रन्थिः = अर्बुदः [मांसार्बुदः], 'A hump.' 'A wen.' *Cf.* Medi. "अर्बुदो मांसकीलेऽस्त्री परस्मे दशकोटिषु । महीधरविशेषे ना." आवाळू in Marà*thi*. राज्यं, Expl :—राज्ञो भावः कर्म वा राज्यं, 'Kingdom.' मन्थरया = कुब्जया, 'By a hump-backed female slave of Kaikeyî.' According to one account, an incarnation of Gandharvî Dundubhî. According to another a daughter of Virochana. She instigated Kaikeyî, the favourite wife of Das'aratha, to plot the banishment of Ra'mabhadra, by suggesting that his elevation to the throne would involve the degradation of her son, Bharata. Kaikeyî in obedience to the evil council of कुब्जा, insisted, on the eve of Ra'ma's coronation as hair-apparent, her royal husband to grant her the two boons, formerly promised to her, by him. The king, in his dotage, yielding to her persuasions, banished Ra'ma for fourteen years to a forest and installed Bharata on the throne. For the definition of कुब्ज, see our notes on II. 2. Translate:—'Then that lord of the earth, the store of wealth, who had made inaugural preparations on a grand scale, placed his lovely son on the jewelled throne and was about to install him on his kingdom, was stopped in his proceeding by her (i. e. Kaikeyî), instigated by Manthara', of a slow gait, on account of the hump, grown on her back, by reminding the warrior of the promised boons (two).'

St. 45. आदिदेश—Construe ततः इन्द्रसमः [राजा] वनजेक्षणं दशग्रीवशत्रुं [तं पुत्रं] चतुर्दश समाः वनेषु वस्तुं आदिदेश. वनजेक्षणं—Analyse वने जले जाते वनजे कमले ते इव ईक्षणे यस्य स तं तादृशं, 'Having eyes resembling a pair of lotuses.' 'Lotus-eyed.' दशग्रीवशत्रु—Analyse दशग्रीवस्य शत्रुः तं तादृशं, 'The enemy of ten-necked demon.' इन्द्रसमः—Analyse इन्द्रेण समः इन्द्रसमः, 'Equal in power with Indra.' आदिदेश—'At last the king, equal in might with Indra, ordered his lotus-eyed son, the enemy of the ten-necked demon, to stay (somewhere) in forests for fourteen years.'

St. 46. अनिन्द्य°—Construe अथो अनिन्द्यजानिना आरूढः पुरः कृतप्रस्थानसौमित्रिः स्फुरत्केतुः रथः पुरः निर्जगाम. अनिन्द्य°—Analyse अनिन्द्या जाया यस्य स अनिन्द्यजानिः तेन अनिन्द्यजानिना, 'By him having a faultless

wife.' जाया is changed to जानि in the बहुव्रीहि compound and is thus derived, "पतिर्भार्यां संप्रविश्य गर्भो भूत्वेह जायते । जायायास्तद्धि जायात्वं यदस्यां जायते पुनः" ॥ कृत°—Analyse कृतं प्रस्थानं येन स कृतप्रस्थानः । कृतप्रस्थानः सौमित्रिर्यस्मिन् स कृतप्रस्थानसौमित्रिः, 'Possessing Sumitrá's son, who has made his preparations for departure (or going forth)'. स्फुरत्केतुः—Analyse स्फुरन्तः केतवः यस्मिन् स स्फुरत्केतुः, 'The flags in which were fluttering.' अनिन्द्य°—'A chariot, mounted by Ráma, having a faultless wife and the front side of which was occupied by Sumitrá's son for departure, and with fluttering flag, set out in front.'

St. 47. अश्रुभिः—Construe सीता न केवलं निजमेव हृदयं अश्रुभिः आर्द्रं चकार किन्तु वनाध्वनि प्रेक्षितस्य जनस्यापि. वनाध्वनि—Analyse वनस्य अध्वा वनाध्वा तस्मिन् वनाध्वनि, 'On the forest-road.' Translate:—'Sítá did not only wet (or drench) her own heart with tears but also of the people, who saw her on the forest-road.'

St. 48. जगद्°—Construe जगन्नेत्राभिरामस्य शक्रस्य रहितागसः रामस्य त्यागिनं देवं असवः घृणया इव जहुः. जगन्नेत्राभिरामस्य—Analyse जगतः नेत्राणां अभिरामः जगन्नेत्राभिरामः तस्य तादृशस्य, 'Of one delightful to the eyes of the world.' रहितागसः—Analyse रहितं आगः यस्मात् स रहितागाः तस्य रहितागसः, 'Of one free from offence.' शक्रस्य, Expl:—शक्नोतीति शक्रः तस्य तादृशस्य, 'Of one who speaks pleasingly (or kindly).' Derived from शक् *vi.* 5. P. (अनिट्) 'To be able.' 'To be powerful.' *Cf.* Uṇàdisûtra, "मृड्शक्यविभ्यः क्रः." घृणया, Expl:—घ्रियन्तेऽनया इति घृणा तया घृणया, 'Through compassion (or pity).' Derived from घृ *vt.* 1. P. (अनिट्) 'To sprinkle.' 'To wet.' *Cf.* Hema. "घृणा तु स्याज्जुगुप्सायां ।" Also Anekàr*tha*, "दौर्मनस्यं घृणा प्रोक्ता घृणा च करुणा मता."
Translate:—'The vital breaths, as if through pity, abandoned the monarch renouncing his innocent son Ráma, of kind words, and of delightful appearance to the eyes of the world.'

St. 49. न्यवर्तत—Construe अथ क्षत्ता क्षत्रियत्रयं परित्यज्य ऊढाश्रु वलितग्रीवं तेनैव [क्षत्रियत्रयेण] चिरं वीक्षितः [सन्] न्यवर्तत. क्षत्ता, Expl:—क्षदतीति क्षत्ता, 'A charioteer.' 'A coachman.' Derived from the सौत्र root क्षद् *vt.* 1. A. (अनिट्) 'To grind.' 'To cover.' 'To eat.' *Cf.* Uṇàdisûtra "तृन्तृचौ शंसिक्षदादिभ्यः संज्ञायां चानिटौ." *Cf.* Medi. "क्षत्ता शूद्राक्षत्रियजे प्रतिहारे च सारथौ । भुजिष्यातनयेऽपि स्यान्नियुक्तवेधसोः पुमान्." Also Hema. "क्षत्ता शूद्रात् क्षत्रियायां जाते सारथिवेधसोः । नियुक्ते दासजे द्वाःस्थे." क्षत्रियत्रयं—Analyse क्षत्रियाणां त्रयं क्षत्रियत्रयं, 'The triad of the Kshatriyas.' ऊढाश्रु—Analyse ऊढानि अश्रूणि यस्य तद् ऊढाश्रु—'Shedding tears.' वलितग्रीवं—Analyse वलिता ग्रीवा यस्य तद् वलितग्रीवं, 'Having their necks

turned back (or round).' न्यवर्तत—'Then the charioteer left the triad of the Kshatriyas and being long seen by them (alone), with their faces (*lit.* necks) turned round, and the eyes shedding tears, returned.'

St. 50. द्वित्राणि—Construe रथं त्यक्त्वा द्वित्राण्येव पदान्याधाय निःसहा मैथिली अन्यद् येयं कियद्दूरं [अस्ति] इति पप्रच्छ. द्वित्राणि—Analyse द्वे वा त्रीणि वा द्वित्राणि, 'Two or three.' निःसहा—Analyse निर्गतः सहो बलं यस्याः सा निःसहा अबला, 'Of a weak frame.' 'Of a weak constitution.' सह *m. n.*—'Strength.' 'Power.' *Cf.* Medi. "सहो बले न स्त्रियां स्यात् स्त्रियां तु नखभेषजे। दण्डोऽत्पलामुद्गपर्णीकुमारीपृथिवीषु च." Also Hema. "सहः क्षेमे बलेऽपि च। सहोर्व्यां सह देवायां कुमार्यां नखभेषजे। मुद्गपर्ण्यां च॥" येयं, Expl:—यातुं योग्यं येयं, 'Ought to be travelled.' 'Should be traversed.' मैथिली, Expl:—मिथिलस्य गोत्रापत्यं स्त्री मैथिली, 'The daughter of the Mithila king.' Translate:—'Abandoning the chariot and passing over the ground (or road) only three or four steps, that feeble daughter of the Mithila king inquired how long is the next station to be gone over (or traversed) was.'

St. 51. राम°—Construe रामहस्तस्थशाखाग्रकल्पितातपवारणं तस्याः तत्प्रस्थानं अग्रेसरलक्ष्मणमभवत्. राम°—Analyse रामस्य हस्तः रामहस्तः तस्मिन् तिष्ठन्तीति रामहस्तस्थाः। रामहस्तस्थैः शाखाग्रैः कल्पितं आतपस्य वारणं यस्मिन् तत् तादृशं, 'Furnished with a parasol made of the tender leaves of the branches held in the hand by Râma.' अग्रेसरलक्ष्मणं—Analyse अग्रे सरतीति अग्रेसरः। अग्रेसरो लक्ष्मणो यस्मिन् तद् अग्रेसरलक्ष्मणं, 'In which Lakshmaṇa was walking in front.' 'The front whereof was led by Lakshmaṇa.' राम°—'Her journey was characterized by the front being led by Lakshmaṇa and by the existence of a parasol, made of the tender leaves of the branches, held by Râma, in his hand.'

St. 52. इक्षु°—Construe सोत्पलाम्भसः इक्षुशाकटशालेयक्षेत्रान् उत्तरकोसलान् पश्यन्तः भागीरथीतीरं ययुः. इक्षु°—Analyse इक्षूणां शाकटानि इक्षुशाकटानि। शालीनां भवनानि शालेयानि। शालेयानि च तानि क्षेत्राणि च शालेयक्षेत्राणि। इक्षुशाकटानि शालेयक्षेत्राणि येषु ते तान् तादृशान्, 'Abounding in the fields of S'âli-rice and sugar-canes.' *Cf.* Pâṇi. V. 2. 29. and the Vârtika thereto, "भवनेक्षेत्रे इक्ष्वादिभ्यः शाकटशाकिनौ," 'The affixes शाकट and शाकिन denote 'a field where it grows,' after the words इक्षु &c. As, इक्षुशाकटम्। Also Pâṇi. V. 2. 2. "व्रीहिशाल्योर्ढक्," 'The affix ढक् comes in the above sense of 'a place of growing, when it is a field,' after the words व्रीहि and शालि.' उत्तरकोसलान्—Analyse उत्त-

ताश्च ते कोसलाश्च उत्तरकोसलाः तान् तादृशान्, 'The northern Kosalas.' The kingdom of कोसल, according to the रामायण, was situated along the banks of the सरयू, the river Gogrà of the present day. Its capital अयोध्या is described in the fifth chapter of the Âdikán*da* and said to have extended forty eight miles in length and twelve miles in breadth. It was also called साकेत, and one of its principal suburbs was नन्दिग्राम, where भरत governed the kingdom, during the absence of राम. We know from the अयोध्याकाण्ड that it lay to the east of the capital. 'My opinion as to its situation,' observes Anundoram Boorooah, 'is based on several passages of the महाभारत and मत्स्यपुराण which show not only that it was about the Gomatî, but also that it was about its confluence with the Gangà.' There is a celebrated place of pilgrimage called Dhopapura on the right bank of this river 18 miles South-East of Sultànpura (formerly known as Kus'abhavanapura), which is probably the रामतीर्थ of the महाभारत. From a look at the map it will appear that it lies in a line from अयोध्या to प्रयाग—the route taken by राम in his exile; and the name signifies 'where sins are washed away.' At the time of Ráma's death, his two sons कुश and लव reigned respectively at कुशावती in southern कोसल in the defiles of the Vindhyas and at S'ràvastî in northern कोसल. In the मत्स्यपुराण, the last province is called गण्ड, a district still known by the same name and occuring in the महाभारत after पाञ्चाल among the conquests of भीम. There can be no doubt, therefore, that the country north of अयोध्या, comprising गण्ड and Baraitch, was known as उत्तरकोसल. For the full account, see Anandoram Boorooah's ancient geography of India, paras 93-96. pp. 48-90. भागीरथीतीरे—Analyse भागीरथ्याः तीरं भागीरथीतीरं, 'To the bank of the Bhàgîrathî.' भागीरथी—The Ganges. The name is derived from भगीरथ, a descendant of Sagara, whose austerities induced S'iva to allow the sacred river to descend to the earth for the purpose of bathing the ashes of Sagara's sons, who had been consumed by the wrath of the sage Kapila. Bhagîratha named the river Ságara, and after leading it over the earth to the sea, he conducted it to Pátàla, where the ashes of his ancestors were laved with its waters and purified. सोत्पलाम्भसः—Analyse उत्पलैः सहितानि यानि अम्भांसि येषु ते तान् तादृशान्, 'Having ponds of water full of lotuses.' ययु°—'They came to the bank of the Bhágîrathî, marking (*lit.* seeing) on their way, the sites of the northern

Kosalas, having ponds of water, full of lotuses, and abounding in the fields of sugar-canes and the paddy of the S'áli-rice.'

Sts. 53-55. अथ—Construe अथ कालिन्दीमनासाद्य दिवः सरितं उल्लंघ्य पुण्यं भारद्वाजाश्रमं च दृष्ट्वा चित्रकूटस्य अध्वनः चिह्नं नदनदीदेशैः वृक्षक्ष्माधरैश्च राजन्यभोगिने उक्त्वा गुहे गृहं याते [सति] सरितां पत्युः सपत्न्यौ सुमित्रात्मजधीवरैः प्रोत्तारितः अकूटज्ञः प्रीतः राघवोऽपि चित्रकूटं ययौ. कलिन्दी, Expl :—कलिन्दस्य कलिन्दनाम्नः पर्वतस्य इयं कालिन्दी, 'The river Yamuná.' *Cf.* Páṇi. IV. 3. 120. कालिन्दी or यमुना—The river Jumna, which rises in a mountain called Kalinda (sun). The river Yamuṇà is personified as the daughter of the sun by his wife संज्ञा. So she was sister of Yama. Balara'ma, in a state of inebriety, called upon her to come to him that he might bathe, and as she did not heed, he, in a great rage, seized his ploughshare-weapon, dragged her to him and compelled her to follow him whithersoever he wandered through the wood. The river then assumed a human form and besought his forgiveness, but it was some time before she could appease him. Wilson thinks that " the legend probably alludes to the construction of canals from the Jumna for the purpose of irrigation. The river is also called सूर्यजा and त्रियामा. उल्लंघ्य *Ger.*—'Having crossed.' दिवः सरितं—'The heavenly river,' (i. e. the Ganges). गंगा—The sacred river Ganges. It is said to be mentioned only twice in the *Rig*-veda. The Pura'ṇas represent the वियद्गंगा, or heavenly Ganges, to flow from the toe of Vishṇu, and to have been brought down from heaven, by the prayers of the saint Bhagîratha, to purify the ashes of the sixty thousand sons of king Sagara, who had been burnt by the angry glance of the sage Kapila. From this earthly parent the river is called Bha'gîrathî. Ganga' was angry at being brought down from heaven, and S'iva, to save the earth from the shock of her fall, caught the river on his brow, and checked its course with his matted locks. From this action he is called Gangàdhara, 'upholder of the Ganges.' The river descended from S'iva's brow in several streams, four according to some, and ten according to others, but the number generally accepted is seven, being the सप्तसिन्धवः, the seven Sindhus or rivers. The Ganges proper is one of the number. The descent of the Ganges disturbed the sage Jahnu as he was performing a sacrifice, and in his anger he drank up the waters, but he relented and allowed the river to flow from his ear, hence the Ganges has the name of जाह्नवी. Personified as a goddess,

Ganga' is the eldest daughter of Himavat and Mena', and her sister was उमा. She became the wife of king शन्तनु and bore a son Bhîshma; who is also known by the metronymic, G'angeya.' Being also, in a peculiar way, the mother of Ka'r tikeya, she is called कुमारसू. Gold, according to the Maha'bhárata, was borne by the goddess गंगा to Agni, by whom she had been inpregnated. भारद्वाजाश्रमं—Analyse भारद्वाजस्य आश्रमः भारद्वाजाश्रमः तं तादृशं, 'To the hermitage of Bha'radva'ja.' भारद्वाज *m.*—A *Rishi* to whom many Vedic hymns are attributed. He was the son of *Bri*haspati and father of Droṇa, the preceptor of the *Pàndavas*. The तैत्तिरीय Bra'hmaṇa says that "he lived through three lives" (probably meaning a life of great length), and that "he became immortal and ascended to the heavenly world, to union with the sun." In the Maha'bha'-rata he is represented as living at Hardva'ra; in the Ra'ma'yaṇa he received Ra'ma and सीता in his hermitage at प्रयाग, which was then afterwards much celebrated. According to some of the Puráṇas and the Harivans'a, he became by gift or adoption the son of king Bharata, and an absurd story is told about his birth to account for his name: His mother, the wife of उतथ्य, was pregnant by her husband and by *Bri*haspati. Dîrghatamas, the son by her husband, kicked his half-brother out of the womb before his time, when *Bri*haspati said to his mother, 'भर द्वाजम्', 'Cherish this child of two fathers.' चित्रकूट *m.*—'Bright-peak,' The seat of Va'lmîki's hermitage, in which Ra'ma and सीता both found refuge at different times. It is the modern Chitrakote, on the river Pisuni, about fifty miles south-east of Banda in Bundel khan*da*. It is a very holy place, and abounds with temples and shrines, to which thousands annually resort. "The whole neigh. bourhood is Ra'ma's country. Every headland has some legend, every cavern is connected with his name." नदनदीदेशैः—Analyse नदाश्च नदीदेशाश्च नदनदीदेशाः तैः तादृशैः, "By large rivers and countries abounding with streams.' वृक्ष°—Analyse वृक्षाश्च क्ष्माधराश्च वृक्षक्ष्माधराः तैः 'By trees and mountains.' राजन्य°—Analyse राजन्याश्च ते भोगाश्च राजन्यभोगाः तं विद्यन्ते अस्य राजन्यभोगी तस्मै राजन्यभोगिने, 'To him deserving the kingly enjoyment.' राघवः, Expl:—रघोः गोत्रापत्यं पुमान् राघवः 'The descendant of Raghu.' गुह *m.*—Name of a Cha'*nda*'la or Nishâda (or Bhill), king of S'*rin*gavera and friend of Ráma. He is said to have assisted Ra'ma in crossing the river Ganges. सुमित्रा°—Analyse सुमित्रायाः आत्मजः सुमित्रात्मजः स च ते धीवराश्च सुमित्रात्मजधीवराः तैः तादृशैः, 'With fishermen and the son of सुमित्रा.' अकूटज्ञः—

Analyse अकूटं सत्यं जानातीति अकूटज्ञः 'Knowing (or realizing) the truth.' प्रोत्तारितः, Expl:—प्रकर्षेण उत्तारितः प्रोत्तारितः, 'Caused to pass over.' 'Brought safe to the other end.' For the definition of विशेषक see notes on II. 2. Translate:—'Without reaching the Jamna', (but) having crossed the Ganges (*lit.* heavenly river) and seen the holy hermitage of the sage Bha'radva'ja, Guha went home after telling him, who deserved kingly enjoyment, the marks of the road to Chitrakû*ta*, by means of rivers and countries abounding with streams and by trees and mountains; the delighted Ra'ghava also, who knew the truth having been brought safe over the two co-wives of the ocean (*lit.* the lord of rivers), by the fisherman, with the son of Sumitra' (i. e. Lakshmaṇa) proceeded to Chitrakû*ta*.'

St. 56. ततः—Construe ततः स [रघुवीरः] सीतामुखाम्भोजभ्रमरत्वे कृतस्पृहं बलिपुष्टं [काकं] अस्त्रेण नष्टैकदृष्टिं चकार. *Cf.* R. XII. 22-23. सीता°—Analyse सीताया मुखमेव अम्भोजं कमलं तत्र भ्रमरत्वं तस्मिन् तादृशे, 'Becoming a lover to the lotus in the form of Sitá's face.' 'Betraying love to the lotus in the form of Sitá's face.' कृतस्पृहं—Analyse कृता स्पृहा येन स तं तादृशं, 'Who has shown passion.' 'Who has betrayed his passion for.' नष्टैकदृष्टिं—Analyse एका चासौ दृष्टिश्च एकदृष्टिः एकनेत्रम् । नष्टा एकदृष्टिर्यस्य स तं तादृशं, 'Having the loss of one eye.' 'Losing one of its eyes.' बलिपुष्टं—Analyse बलिभिः पुष्टः बलिपुष्टः तं बलिपुष्टं ऐन्द्रीकाकं 'Nourished by offerings (or oblations).' 'A crow.' This बलिपुष्ट was ऐन्द्री. The poet, like Kálidása, seems to have followed the story of the Padma Puràṇa: राघवश्चित्रकूटाद्रौ सानुजोऽरमत श्रिया । कदाचिदङ्के वैदेह्या निद्राणे रघुनन्दने । ऐन्द्रः काकः समागम्य जानकीं वीक्ष्य कामुकः । विददार नखैस्तीक्ष्णैः पीनोन्नतपयोधरम् । तद्दृष्ट्वा राघवः क्रुद्धः कुशं जग्राह पाणिना । ब्राह्मेणास्त्रेण संयोज्य चिक्षेप ध्वांक्षमारणे । तं दृष्ट्वा घोरसंकाशं ज्वलत्कालानलोपमम् । दृष्ट्वा काकः प्रदुद्राव निनदन् दारुणं स्वनं........यत्र यत्र ययौ काकः शरणार्थी स वायसः । तत्र तत्र तदस्त्रं च प्रविवेश भयावहं...........भो भो बलिभुजां श्रेष्ठ तमेव शरणं व्रज । स एव रक्षकः श्रीशः शरणागतवत्सलः । इत्युक्तः सोथ बलिभुग् ब्रह्मणा रघुनन्दनम् । उपेत्य सहसा भूमौ निपपात भयातुरः । प्राणसंशयमापन्नं दृष्ट्वा सीता तु वायसम् । त्राहि त्राहीति भर्तारमुवाच दयिता विभुं । .... ररक्षासौ निजास्त्राय तदेकाक्षि ददौ तदा." The Ràmáyaṇa does not mention that the crow was the son of Indra, nor that Ráma was resting his head on the lap of Sità, but that after the royal couple with Lakshmaṇa had partaken of the venison, procured by Lakshmaṇa, Sità was asked by Ráma to keep the remainder of the meat for the crows, when he beheld her attacked by a crow. See Ràmáyaṇa अयोध्याकाण्ड, canto

95. *Nir. Ság. edi.* verse 38. ततः—' Then he made the crow, who showed passion, betraying love for the lotus-like face of Sitá, lost one of his eyes, by means of a missile.'

St. 57. ततः—Construe ततः प्रतीकसंघाटः केकयवंश्यजो वीरः शोकद्विगुणितं श्रमं बिभ्रद् रामाश्रमं ययौ. प्रतीकसंघाटः—Analyse प्रतीकानि ब्रह्मर्ष्यमात्यादीनि संहन्तीति प्रतीकसंघाटः, ' Gathering (or collecting) for associates a multitude of Brahmanical sages and ministerial officers.' *Cf.* Páṇi. III. 2. 49. and the Vártika thereto " कर्मणि समि च. " ' So also, when the verb हन् is preceded by the preposition सम् and is in composition with a word in the objective case, the affix अण् is employed; and the final is replaced by ट; as वर्णान् संहन्ति = वर्णसंघाटः or वर्णसंघातः ' the alphabet; ' पदानि संहन्ति = पदसंघाटः or पदसंघातः ' connecting the words that are separated, an annotator. ' केकयवंश्यजः—Analyse केकयानां वंशे भवः केकयवंश्यः तस्माज्जातः केकयवंश्यजः, ' Born of the descendants of the Kekaya race. ' शोकद्विगुणितः—Analyse शोकेन द्विगुणितः शोकद्विगुणितः, ' Doubled by grief. ' रामाश्रमं—Analyse रामस्य आश्रमस्तं तादृशं, ' To the hermitage of Ráma. ' Translate :—'Then the warrior, born of the descendants of the Kekaya race, gathering for associates a multitude of Brahmanical sages and ministerial officers, being with distress (or pain) doubled by grief, came to the hermitage of Ráma. '

St. 58. राजघः—Construe कश्चिद् निर्घृणः राजघः [तव] द्वारि संप्राप्तः इति साधवे कथ्यतामिति राघवः तद्वाक्यं शुश्राव. राजघः, Expl :—राजानं हन्तीति राजघः, ' A killer of a king. ' ' A regicide. ' निर्घृणः—Analyse निर्गता घृणा यस्मात् स तादृशः, ' Pitiless. ' ' Unmerciful. ' ' Cruel. ' साधवे, Expl :—साध्नोति धर्मं परकार्यं वा इति साधुः तस्मै साधवे, ' To the sage. ' ' To a virtuous man. ' Derived from साध् *vt.* 5. P. (अनिट्) ' To finish. ' ' To accomplish. ' *Cf.* Uṇádisûtra, " कृवापाजिमिस्वदिसाध्यशूभ्य उण्. " तद्वाक्यं—Analyse तस्य वाक्यं तद्वाक्यं, ' His words. ' राघवः, Expl :—रघोः गोत्रापत्यं पुमान् राघवः, ' To the descendant of Raghu. ' राजघः—' The descendant of Raghu heard the following words of his,—" please inform the sage (royal) that some one of a pitiless heart, a killer of a king has come to your door. "

St. 59. अनुज्ञातः—Construe अथ तेन अनुज्ञातः अनुजः द्वारस्तम्भातिरिक्तेन किञ्चित्तिर्यक्कृतोऽरसा पर्णशालां अविशत्. अनुजः, Expl :—अनु पश्चाज्जातः अनुजः, ' Younger brother. ' *Cf.* Páṇi. III. 2. 99. " उपसर्गे च संज्ञायाम्, " ' The affix ड comes after the verb जन् with a past signi-

fication when an उपसर्ग is in composition and when the sense is simply appellative.' पर्णशालां—Analyse पर्णैर्निर्मिता शाला पर्णशाला तां पर्णशालां, 'A hut made of leaves.' *Cf.* Pàṇi. II. 1. 60. and the Vàrtika thereto, "शाकपार्थिवादीनां सिद्धये उत्तरपदलोपस्योपसंख्यानम्." द्वारबन्धाति°—Analyse द्वारस्य बन्धः तस्य अतिरिक्तं तेन तादृशेन, 'Surpassing the breadth of the door.' 'Exceeding the space of the door.' किञ्चित्°—Analyse किञ्चित् तिर्यक्कृतं उरस्तेन तादृशेन, 'With the bosom turned a little obliquely.' The instrumental is करण. Translate:—'Permitted by him, Ra'ma's younger brother entered the leaf-hut, with his bosom, exceeding the space of the door, turned a little obliquely.'

St. 60. भरतः—Construe शोकसन्तप्तो भरतः रामं पादयोः आदाय आर्य इति सकृदुक्त्वा दीनः [सन्] पुनः किञ्चन नोवाच. शोकसन्तप्तः—Analyse शोकेन सन्तप्तः शोकसन्तप्तः, 'Inflamed (or consumed) by sorrow or grief.' आर्य—'A man of high birth.' 'A man of noble character.' 'A man who is faithful to the religion and customary law of his country.' *Cf.* "कर्तव्यमाचरन् कार्यमकर्तव्यमनाचरन् । तिष्ठति प्रकृताचारे स वा आर्य इति स्मृतः." Bharata thus defines the term :—"कुलं शीलं दया दानं धर्मः सत्यं कृतज्ञता । अद्रोह इति येष्वेतत्तानार्यान्संप्रचक्षते." Translate :—'Consumed by sorrow, Bharata took the feet of Ráma, uttered once only, 'O noble brother,' and being again distressed said not a single word.'

St. 61. ततः—Construe ततः गुरोरन्तं श्रुत्वा स हृदिस्पृशा दुःखेन अश्रेण साभिषेकमिव और्ध्वदेहिकं कर्म चक्रे. हृदिस्पृशा—Analyse हृदयं स्पृशतीति हृदिस्पृक् तेन तादृशेन, 'By heart-touching.' साभिषेकं—Analyse अभिषेकेण सह साभिषेकं, 'As if sprinkling over coronation-water.' और्ध्वदैहिकं, Expl:—देहादूर्ध्वं ऊर्ध्वदेहः । ऊर्ध्वदेहे भवं और्ध्वदैहिकं, 'Funeral.' *Cf.* Pàṇi. IV. 3. 60. and the Vàrtika thereto, "ऊर्ध्वदेहाच," 'The affix ठञ् comes after ऊर्ध्वदेह as और्ध्वदेहिकं or और्ध्वदैहिकं by Pàṇi. VII. 3. 20. "अनुशतिकादीनां च," 'Before a तद्धित affix having an indicatory ञ् ण् or क्, the वृद्धि is substituted for the first vowel of both members of the compounds अनुशतिक &c.' ततः—'Thus, hearing the demise of his sire, he, with heart-touching grief, performed the funeral ceremony, as if with sprinkling on account of the tears.'

St. 62. शपमानां—Construe अथ स्वस्मै शपमानां भूतिनिःस्पृहां कैकेयीं गर्हन्तं भरतं रामस्तत्र वक्तुं प्रचक्रमे. भूतिनिःस्पृहां—Analyse निर्गता स्पृहा यस्याः सा निःस्पृहा भूतौ निःस्पृहा भूतिनिःस्पृहा तां तादृशीं, 'Indifferent to prosperity.' 'Hopeless of prosperity.' शपमानां—*Pre. parti.* of

शप् *vi.* 1. or 4. A. 'To conjure,' 'to promise,' 'To blame.' Translate:—' Then Ràma began to address Bharata, who was censuring Kaikeyî, who had lost her hope of prosperity and was hence cursing her own self.'

St. 63. न—Construe गुरोः आज्ञां ज्ञात्वा जातु विलङ्घितां न स्मरामि यतः तातस्य समयं हन्तु नः सदृक्षं न हि. सदृक्षं, Expl:—समानः इव पश्यतीति सदृक्षं, 'Proper.' 'Right.' 'Suitable.' 'Worthy.' *Cf.* Pàṇi. III. 2. 60. and the Vártika thereto, "समानान्ययोश्चेति वाच्यम्," 'This rule applies also when the word समान and अन्य are in composition with दृश्.' Also *Cf.* Pàṇi. VI. 3. 89. and the Vártika thereto, "दृक्षे चेति वक्तव्यम्," 'स is substituted for समान also before दृक्ष.' As, सदृक्षः. समयः. Expl:—समीयतेऽत्र । अनेन वा । समेति वा । समयः, 'Agreement.' 'Compact.' *Cf.* Hema, "समयः शपथे भाषासम्पदोः कालसंविदोः । सिद्धान्ताचारसङ्केतनियमावसरेषु च । क्रियाकारे निर्देशे च." न—'Knowing the command of my sire I do not remember to have ever violated it. For it is not at all proper for us to undo the sacred pledge of our sire.'

St. 64. समयस्य—Construe इन्द्रलोकस्थस्य गुरोः समयस्य विलङ्घने तावकी बुद्धिश्च निर्विशंका पुनरेवं मा जनि. इन्द्रलोकस्थस्य—Analyse इन्द्रलोके तिष्ठतीति इन्द्रलोकस्थः तस्य तादृशस्य, 'Of one dwelling in the region of Indra.' Three Lokas are commonly given viz. heaven, earth and the lower world, but the fuller classification enumerates fourteen viz. 1 भूर्लोक (the earth), 2 भुवर्लोक (the space between the earth and the sun, the region of the Munis, Siddhas &c), 3 स्वर्लोक (the heaven of Indra above the sun or between the sun and the polar star), 4 महर्लोक (said to be one crore of Yojanas obove the polar star and to be the abode of Bhṛigu and other saints who survive the destruction of the three worlds situated below; during the confiagration of these lower worlds the saints ascend to), 5 जनर्लोक (which is described as the abode of Brahmà's sons सनत्कुमार &c), 6 तपर्लोक (where the deified Viràgins reside), 7 सत्यलोक or ब्रह्मलोक (the abode of Brahmá, translation to which world exempts beings from further birth) and seven lower regions descending from the earth one below the other viz. 1 अतल, 2 वितल, 3 सुतल, 4 रसातल, 5 तलातल, 6 महातल, and 7 पाताल. निर्विशंका—Analyse निर्गता विशंका यस्याः सा निर्विशंका, 'Fearlessness in fulfilling the promise of his sire given to his mother,' (i. e. Ráma was not bound to fulfill the promise of his sire now gone to Svarga). Translate:—

'And may not your mind, becoming fearless (on account of our father's death) so as to withhold (violate) the sacrde pledge of our sire, dwelling in the regions of Indra, again entertain such a thought.'

St. 65. पूजनीया—Construe पत्युः सत्यानुपालिनी देवी ते पूजनीया [च]। पूज्येषु पूजावैमुख्यं [कर्तृ] आयतिं दूषयिष्यति सत्यानुपालिनी— Analyse सत्यं अनुपालयतीति सत्यानुपालिनी, 'Preserving the truth.' 'Vindicating (or advocating) the cause of truth.' पूजनीया—*Poten. past pass. parti.* 'Entitled to homage.' 'Revered.' 'Worshipped.' पूजावैमुख्यं—Analyse विमुखस्य भावः वैमुख्यम्। पूजासु वैमुख्यं पूजावैमुख्यं. 'Avertedness to worship.' 'Turning away the face from adoration.' पत्युः सत्यानुपालिनी देवी ते पूजनीया [च]—'The queen, who preserves the truth of her lord, is yet entitled to thy homage.' पूज्येषु पूजावैमुख्यं [कर्तृ] आयतिं दूषयिष्यति—'Avertedness to adore the respectful will cause misfortune (or evil) in the end.'

St. 66. स्वयं—Construe यो गुरुः स्वयं कृतेन येन दोषेण लज्जते तेन तत्सन्निधौ तद्वानन्योपि च न निन्द्यताम्. तत्सन्निधौ—Analyse तस्य सन्निधौ तत्सन्निधौ, 'In his pres ence.' गुरुः *m. f.*—'A father.' 'A mother.' 'Any relative older than one's self.' Translate:—'When an elderly person (i. e. mother or father) is contrite (*lit.* feels shame) for a sin (or grievous fault), committed by himself, even another man of a similar fault should not be censured in his presence (i. e. in the presence of the elderly person), making reference to that defect.'

St. 67. इति—Construe इति व्याहृत्य नम्राय दीनाय पादुके यथा मरौ मर्माविधि घर्मे वारि इष्यते वारि [दीयते] तथा ददौ. मर्माविधि—Analyse मर्म विध्यतीति मर्माविध् तस्मिन् मर्माविधि, 'Piercing the vital parts of the heart.' मरौ—'In the country of Màr wár, one of the states of Rajaputana.' 'Any arid region or soil destitute of water.' 'Sandy desert.' इति—'So speaking, he handed over a pair of his wooden shoes to his distressed brother, who had bowed down to him, as water is asked for and is given in the hot season, piercing the vital parts, in the country of Márwár.'

St. 68. द्विधाकारं—Construe द्विधाकारमिव हृदयं चिरं दर्शयन्तं परिष्वङ्गप्राप्तसान्त्वं भरतं ज्यायान् व्यसर्जयत्. द्विधाकारं—Analyse द्विधा आकारः यस्य तद् द्विधाकारं, 'Of a twofold form.' 'In a twofold manner.' परिष्वङ्गप्राप्तसान्त्वं—Analyse परिष्वङ्गेन प्राप्तं सान्त्वं [illegible] obtained consolation from an embrace (of his brother).' दर्शयन्तं—

'Showing.' *Caus. pre. parti.* of दृश्. *Cf.* Pāṇi. I. 4. 52. and the Vártika thereto, "दृशेश्च," 'दृश् is construed with the accusative in the causal.' But दृश्, in classical literature, is sometimes found used with the dative instead of the accusative. Translate:—'Then the elder brother Ráma sent away Bharata, who had obtained consolatian from his embrace, and who was long showing his mind, as if, it were made of a twofold form.'

St. 69. ततः—Construe ततः तं शैलं त्यजता रावणारिणा तनूनपादर्चिर्बभ्रुः विराधो [नाम राक्षसः] पञ्चवटीपथे दृष्टः. शैलं, Expl:—प्रचुराः शिलाः सन्त्यत्र शैलः तं शैलं, 'A mountain.' *Cf.* Pāṇi. V. 2. 103. and the Va'rtika thereto, "ज्योत्स्नादिभ्य उपसंख्यानम्." विराध *m.*—Name of a terrible demon, son of Kála and शतह्रदा. By penance he had obtained from Brahmá the boon of invulnerability. He is described as "being like a a mountain peak, a man-eater, loud-voiced, hollow-eyed, large-mouthed, huge, huge-bellied, horrible, rude, long, deformed, of dreadful aspect, wearing a tiger's skin, dripping with fat, wetted with blood, terrific to all creatures, like death with open mouth, bearing three lions, four tigers, two wolves, ten deer, and the great head of an elephant with the tusks, and smeared with fat, on the point of an iron pike, shouting with a loud voice." Ra'ma with Lakshmaṇa and Sita', encountered him in the Dan*daka* forest, when he foully abused and taunted the brothers, and seized upon Sita'. The brothers proved with their arrows that he was not invulnerable, but he caught them, threw them over his shoulders, and ran off with them as if they had been children. They broke both his arms, threw him down, beat him with their fists, and dashed him to the earth, but they could not kill him, so they dug a deep hole and buried him alive. After his burial there arose from the earth a beautiful person, who said that he was a Gandharva, who had been condemned by Kubera to assume the shape of a Ra'kshasa, from which Ra'ma had enabled him to escape. He is also called Tumburu. रावणारिणा—Analyse रावणस्य अरिः रावणारिः तेन तादृशेन, 'By the enemy of Rávaṇa.' 'By Ra'ma.' तनूनपादर्चिर्बभ्रुः—Analyse तनूं शरीरं न पातयतीति । अथ वा । तनूं स्वं स्वरूपं न पाति न रक्षति आशुविनाशित्वादिति तनूनपादग्निः । तस्य आर्चिरिव बभ्रुः तनूनपादर्चिर्बभ्रुः, 'Tawny-brown like the flames of fire.' पञ्चवटीपथे—Analyse पञ्चानां वटानां समाहारः पञ्चवटी । तस्याः पन्थाः पञ्चवटीपथः तस्मिन् तादृशे, 'On the road of the Panchava*tí*.' The five fig trees are :—अश्वत्थ, बिल्व, वट, धात्री, and अशोक. The geography of Southern India, as given in

the Rámáyaṇa, is very accurate. The whole country from the borders of Bundelakhan*da* to the banks of K*ri*shṇá appears to have been a vast forest, then known by the general name of Dan*d*aká. Ráma entered into it after leaving Chitrakû*ta* and the hermitage of Atri. It was here he crossed the torrent river near a great mountain. This evidently refers to the Narmadâ. It was in this forest that he came to a tank called पञ्चाप्सरस् or five nymphs which is probably situated to the south of Central Provinces. It was in this forest that he passed some time at Panchava*ti* near the Godàvarî and mount Prasravaṇa. This part of Dan*d*akà was known as जनस्थान Human Habitation. Panchava*ti* and Prasravaṇa must have been situated to the northern banks of the Godávarî district at a considerable distance from the mouths of the river, probably in the district where the Godávarî rushes from the mountain as Ràma is said to have afterwards travelled westward in search of सीता. ततः—' As soon as he (i. e. Ráma) left the mountain (i. e. Prasravaṇa) the enemy of Ra'vaṇa saw on the road of Panchava*ti* a demon named Viràdha, tawny-brown like the flames of fire.'

St. 70. हरन्तं—Construe अथ वैदेहीं हरन्तं निशाचारं विनिहत्य भविष्यत् कथायाः वस्तु संक्षिप्येवादर्शयत्. वैदेहीं, Expl :—विदेहस्य गोत्रापत्यं स्त्री वैदेही तां वैदेहीं, 'The daughter of the king of the Videhas.' निशाचरं—Analyse निशायां चरतीति निशाचरः तं निशाचरं, 'A night-roaming fiend.' 'A demon.' वस्तुः n. 'The main plot or subject of a poem or play.' 'The pith or substance of any thing.' Translate:—' Then he killed the night-roaming fiend, who was taking away the daughter of the king of the Videhas, showing (or indicating) the plot of the narration about to take place, as if in a succinct manner.'

St. 71. पञ्चवट्या°—Construe अथ रंगत्सारंगशावकैः हृते रम्ये पञ्चवट्याश्रमे वासववर्चसस्तस्य वासो ववृते. पञ्चवट्याश्रमे—Analyse पञ्चानां वटानां समाहारः पञ्चवटी तस्याः आश्रमः पञ्चवट्याश्रमः तस्मिन् पञ्चवट्याश्रमे, 'In the hermitage situated in Panchava*ti*.' रंगत्°—Analyse सारंगानां शावकाः सारंगशावकाः । रंगन्तः सारंगशावकाः रंगत्सारंगशावकाः तैः तादृशैः, 'By the fleet fawns of spotted-antelopes.' 'By the galloping fawns of spotted-deer.' सारोद्धारिणी, महिमासिंहगणिः, लक्ष्मीनिवासः, सुमतिविजयः and others explain the word सारंग in the following way :—सारं शीघ्रं गच्छन्तीति सारंगा हरिणाः । सारं मधुरं गायन्तीति सारंगा भ्रमराः । सारं सलीलं गच्छन्तीति सारंगा गजाः । सारं जलं याचन्ते इति सारंगाश्चातकाः ॥ *Cf.*

Anekàrtha, "सारंगश्चातके स्यातः सारंगः कुञ्जरो मतः । सारंगो भ्रमरो ज्ञेयः सारंगो हरिणो मतः." Also Hema. "सारंगो विहगान्तरे । चातके चञ्चरीके च द्विपैणशबलेषु च." *Cf.* Megh. I. 21. "सारंगास्ते जललवमुचः सूचयिष्यन्ति मार्गम्." Also S'àk. I. 4. "एष राजेव दुष्यन्तः सारंगेणातिरंहसा." वासव°— Analyse वसवो देवा वसूनि रत्नान्यस्य वा सन्ति वसोरपत्यमिति वा । दैत्यानां वासं वाति वा इति वासवः तस्य वर्चः इव वर्चो यस्य स वासववर्चाः तस्य तादृशस्य. 'Having a might (or energy) like that of Indra.' 'Possessing a power like that of Indra.' पञ्चवट्या°—'Then he, whose prowess was like that of Indra, took his abode, in a charming hermitage on the site of Panchavatî, surrounded by the fleet fawns of spotted-antelopes.'

St. 72. अथ—Construe अथ स्थूललक्षं नरेश्वरं दरिद्रस्य चिन्तेव रामं वृषस्यन्ती नैकसीसुता प्रपेदे. वृषस्यन्ती, Expl:—वृषं पुरुषमात्मार्थमिच्छतीति वृषस्यन्ती कामुकी । अथ वा । वृषं नरं शुक्लं वेच्छत्यात्मनो वृषस्यन्ती, 'A lascivious woman.' 'A libidinous woman.' *Cf.* Anekàrthamanjarî, "वृषो नरो वृषः कालः." *Cf.* Pàṇi. VII. 1. 52. "अश्वक्षीरवृषलवणानामात्मप्रीतौ क्यचि," 'The same augment असुक् is added after the words अश्व, क्षीर, वृष and लवण before the Denominative affix क्यच्, when the delight of the subject in these things is to be expressed.' Also *Cf.* Vártika "अश्ववृषयोर्मैथुनेच्छायामिति वक्तव्यम्," 'After अश्व and वृष, the force of the augment is that of desiring sexual connection.' नैकसीसुता—Analyse नैकस्याः सुता नैकसीसुता, 'The daughter of नैकसी' (i. e. शूर्पणखा). नैकसी [or निकषा] A female demon, the mother of Râvaṇa, was married by विश्रवस्. The Ràmàyaṇa cites the following legend:—'Hearing that speech of his, the daughter, for the sake of the dignity of her sire, going to where Vis'ravas was practising penance, stood there. In the meanwhile, O Ràma, that twice-born one—Pulastya's son—was performing the अग्निहोत्र, like the fourth fire itself. And without minding that terrific time, (Naikasi), having regard to the dignity of her sire, coming up before him, stood (there) hanging her head down towards his feet and throwing up the earth with her great toe. And seeing that one of shapely hips, having a face fair as the full moon, (that exceedingly high-minded ascetic) flaming in energy accosted her thus,—'O gentle one, whose dauhter art thou? And whence dost thou come hither? And what is thy errand? And for whom (dost thou come)? O beauteous (damsel), truly tell me this.' Thus addressed, the girl with joined hands, said,—'O ascetic, thou art competent to get at my intent by virtue of

thy own power. Yet, O ब्रह्मर्षे, know me as having come here at the mandate of my sire. My name is नैकसी. The rest do thou read thyself.' And thereupon, the ascetic, entering into contemplation, said these words,—'O gentle lady, I have learnt the purpose that is in thy heart. O thou having the gait of a mad elephant, there reigns a powerful desire in thee for having offspring. In asmuch as thou hast come to me at this fierce hour, hearken, thou amiable one, as to the kind of offspring that thou shalt bring forth. Thou shalt, O thou of graceful hips, bring forth terrible and grim-visaged Ràkshasas delighting in frightful friends, and of cruel deeds.' Hearing this speech, she, bowing down said,—O reverend (ascetic), such sons of terrific ways seek I not from thee that followest the Veda. Therefore it behoveth thee to favour me.' On being thus besought by the girl, Vis'ravas—best of ascetics—again addressed Naikasî, like the full moon addressing Rohiṇî,—'O fair faced one, the son that thou bringest forth last shall be like unto my line,—he shall, without doubt—be righteous-souled. Having been thus accosted, the girl, O Ràma, after a length of time brought forth a very terrible and hideous offspring, having the form of a Ràkshasa,—having ten necks, furnished with large teeth, and resembling a heap of collyrium, with coppery lips, twenty arms, huge faces, and flaming hair. On his having been born, jackals with flaming mouths and other ferocious beasts began to gyrate on the left. And that god showered down blood; and the clouds uttered forth harsh sounds. And the sun was deprived of his splendour; and meteors began to dart to the earth. And the earth shook; and the wind swept away violently. And that lord of streams—the ocean, which was calm before, became agitated. And his sire resembling his grand-father, named him, (saying),—'As this one hath been born with ten necks, he shall be called Ten-necked.' After him was born कुम्भकर्ण endowed with prodigious strength, than whose proportions there are none other's on earth. Then was born she that, having a frightful visage, goeth under the name of शूर्पंणखा; the righteous विभीषण is the youngest son of नैकसी. On that one, endowed with great strength, having been born, blossoms were showered down from heaven; and celestial kettle-drums were sounded in the heavenly regions. And there arose the souds of 'Excellent!' 'Excellent!' And in that extensive forest those exceedingly energetic ones—कुम्भकर्ण and the Ten-necked

one grew up,—and became the sources of anxiety to people. And कुम्भकर्ण, maddened to the height, devouring mighty saints devoted to religion, constantly ranged the triune world in a dissatisfied spirit. But the righteous बिभीषण, ever intent on piety, dwelt there, studying the Veda, restraining his fare, and controlling his senses. And it came to pass that after a length of time the god, वैश्रवण—lord of riches—came to see his sire, mounted on पुष्पक. Seeing him, the राक्षसी—नैकसी—flaming up in energy, coming to the Ten-necked one, represented to him,—'O son, behold thy brother, वैश्रवण, enfolded in effulgence; and albeit of equal fraternity, behold thee in this plight! Therefore, O Ten-necked one, O thou of measureless prowess, do thou so strive that thou also, my son, may be like वैश्रवण himself.' Hearing that speech of his mother, the powerful Ten-necked one was wrought up with exceeding great ill-will, and he vowed then,—'I truly promise unto thee that I will be equal to my brother (in energy), or excel him in it. Therefore do thou cast off this sorrow that is in thy heart.' And influenced by that passion, the Ten-necked one with his younger brother began to perform rigid acts, with his mind fixed on asceticism. 'I must through austerities, have my wish,' thus fixed and resolved, he, for compassing his end, came to the sacred asylum of Gokarṇa. And there the Ràkshasa of unrivalled prowess along with his younger brother carried on austerities and thus gratified the lord—the great-father. And being gratified (with him), he conferred on him boons bringing on victory." स्थूललक्षं—Analyse स्थूलं लक्षं यस्य स स्थूललक्षः तं स्थूललक्षं, 'Of large aims and attributes.' 'Munificient.' 'Liberal.' 'Generous.' नरेश्वरः—Analyse नराणां ईश्वरः नरेश्वरः, 'Lord of the people.' Translate :—'As a needy man directs his sad thoughts to the munificient lord of people; so the lascivious daughter of Naikasî fled to Ràma (i. e. took refuge with him).'

St. 73. चकर्त—Construe अथ सीताविद्रवणात् क्रुद्धो लक्ष्मणः कृपया समं तन्मुखाम्भोजकर्णिकां नासिकां चकर्त. *Cf.* Ràmàyaṇa Araṇyakàn*da* canto XVIII. verses 21 and 22. "इत्युक्तो लक्ष्मणस्तस्याः क्रुद्धो रामस्य पश्यतः। उद्धृत्य खड्गं चिच्छेद कर्णनासे महाबलः॥" "निकृत्तकर्णनासा तु विस्वरं सा विनद्य च। यथागतं प्रदुद्राव घोरा शूर्पणखा वनम्॥" सीता°—Analyse सीतायाः विद्रवणं सीताविद्रवणं तस्मात् तादृशात्, 'The act of frightening Sítá.' 'The act of driving सीता away from Ràma.' तन्मुख°—Analyse तस्याः मुखं

तन्मुखं तदेव अम्भोजं कमलं तस्य कर्णिका तां तादृशीं, 'A pericarp of the lotus made of her face.' चकर्त—'Then, exceedingly wrathful at the frightening of Sîtâ, Lakshmaṇa, together with compassion (for her), cut off her nose, the pericarp of the lotus made of her face.'

St. 74. भ्रातृद्वये—Construe तदाहूते भ्रातृद्वये शरैः क्षुरप्रप्रकरं वर्षयति [सति] बलं [कर्तृ] राघवौ क्षिप्रं अपावरिष्ट. भ्रातृद्वये—Analyse भ्रात्रोः द्वयं भ्रातृद्वयं तस्मिन् तादृशे, 'The pair of brothers.' It seems that the poet takes Dûshaṇa for the brother of the demon Khara. He was never a brother to Khara, but he is generally represented as the general of the army and associating with him. *Vide* Râmâyaṇa Âraṇya *Kâṇda* canto XXII. verse 7. "तया परुषितः पूर्वं पुनरेव प्रशंसितः। अब्रवीद्दूषणं नाम खरः सेनापतिं तदा." तदाहूते—Analyse तया आहूतं तदाहूतं तस्मिन् तादृशे, 'Summoned by her.' क्षुरप्रप्रकरं—Analyse क्षुरप्राणां प्रकरः क्षुरप्रप्रकरः तं तादृशं, 'The multitudes of arrows.' राघवौ, Expl :—रघोः अपत्यं पुमांसौ राघवौ, 'The descendants of Raghu.' Translate :—'When the two brothers (i. e. खर and दूषण), summoned by her, were showering with their missiles a multitude (or volley) of razor-pointed arrows, the armies instantly surrounded the two descendants of Raghu.'

St. 75. अदीधपत—Construe सत्यव्रतः एकधनुर्धरः युधि खरदूषणयोः असृजः धारां गृध्राणां व्रातं अदीधपत. अदीधपत—*Caus. Aor. 3rd per. sing.* of धे *vt.* 1. P. (अनिट्) 'To drink.' 'To suck.' गृध्राणां, Expl :—गृध्यन्ति अभिकांक्षन्तीति गृध्राः तेषां गृध्राणां, 'Of the vultures.' एक°—Analyse धनुर्धरतीति धनुर्धरः। एकश्चासौ धनुर्धरश्च एकधनुर्धरः, 'A sole bowman.' सत्यव्रतः—Analyse सत्यं व्रतं यस्य स सत्यव्रतः, 'True to a vow or promise.' "Adhering to truth.' 'Honest.' 'Sincere.' खरदूषणयोः—Analyse खरश्च दूषणश्च खरदूषणौ तयोः खरदूषणयोः, 'Of Khara and Dûshaṇa.' खर *m.*—A demon slain by Râma on the field of जनस्थान in Panchavaṭî. He was the half-brother of Râvaṇa. अदीधपत—'That sole archer, true to his vow, caused a flock of vultures to drink in the flow of blood of Khara and Dûshaṇa in the battle.'

St. 76. दम्भाजीवकं—Construe दम्भाजीवकं उत्तुंगजटामण्डितमस्तकं आश्रमं आगतं कञ्चिन्मस्करिणं सीता ददर्श. दम्भाजीवकं—Analyse दम्भेन आजीवकः दम्भाजीवकः तं दम्भाजीवकं, 'A deceitful recluse.' 'A false religious mendicant.' In writing this verse the poet appears to have had in his mind's eye Pâṇini's Sûtra, "अयः शूलदण्डाजिना° &c." and have coined दम्भाजीवक, '*who seeks to gain something by hypocrisy and*

deceit,' on the base of दाण्डाजिनिक. One of our Mss. actually reads दण्डाजिनिक instead of दम्भाजीवक. The Âjîvakas or Âjîvikas are an itinerant sect of Jaina mendicants like Digambaras, Nirgranthas &c. The sect of भिक्षु, परिव्राजक, मस्करिन्, कर्मन्दी and पराशरी &c. appear to be the mendicants of the Jainas as well as Buddhas. The earliest reference to the Âjîvakas or Âjîvikas occur in the inscriptions of प्रियदर्शी (As'oka) and his grandson Das'aratha. There mention is made also in the सुत्तनिपात, a Buddhist religious work. Varâhamihira, in his बृज्जातक, speaks of the Âjîvakas of the Jaina sect. These जैन mendicants were existing long before the reign of As'oka or Priyadars'in. Pâṇini in his Sûtra actally makes mention of the sect of मस्करिन् and the परिव्राजक. *vide* Jour. B. B. R. A. S. Vol. XXI. pp. 392—405. उत्तुंग°— Analyse उत्तुंगाश्च ताः जटाश्च उत्तुंगजटाः ताभिः मण्डितः मस्तकः यस्य स तं तादृशं, 'Having a head decorated with an elevated (or high) crown of matted hair.' मस्करिणं, Expl :—मस्कते इति मस्करी । (बाहुलकादरः) । तं मस्करिणं, 'A mendicant.' Derived from मस्क् *vt.* or *vi.* 1. A. (सेट्) 'To go.' 'To move.' Or मस्करो ज्ञानं गातवास्यास्तीति मस्करी तं मस्करिणं or मस्करो वेणुरस्यास्तीति मस्करी तं मस्करिणं or मा कर्तुं निषेद्धुं शीलमस्य स मस्करी तं मस्करिणं or मकुर इव शुद्धमन्तःकरणमस्यास्तीति मस्करी तं मस्करिणं or मङ्कते इति मस्करी तं मस्करिणं. Derived from मंक् *vi.* I. A. (सेट्) 'To adorn.' 'To decorate.' or मकरो निषिभेदोस्यास्तीति मस्करी तं मस्करिणम् ॥ *Cf.* Pâṇi. VI. 1. 154. "मस्करमस्करिणौ वेणुपरिव्राजकयोः," 'The word मस्कर means 'a bamboo.' and मस्करिन् means, 'a mendicant monk.' When not having these meanings, the form is मकरः ॥ This is an underived nominal stem, having no derivation, to which सुट् is added when 'a bamboo' is meant; and the affix इनि in addition, when a mendicant is to be expressed and thus we have मस्कर and मस्करिन् ॥ Why do we say 'when meaning a bamboo or a mendicant." Observe मकरो ग्राहः 'an alligator,' मकरी समुद्रः 'an ocean.' Some say the word मस्कर is a derivative word being derived from कृ 'to do' with the negative particle मा and the affix अच्, the long आ being shortened. Thus मा क्रियते येन प्रतिषिध्यते = मस्करः 'a bamboo or stick by whick the prohibition is made.' So also by adding इनि in the sense of ताच्छील्य to the root कृ preceded by the उपपद मा; we get मस्करिन् ॥ thus मा करणशीलो = मस्करी "a monk, who has renounced all works." A mendicant always says मा कुरुत: कर्माणि शान्तिर्वः श्रेयसी "— "Do no works ye men, for peace is your highest end." Translate :—' Sîtâ saw

certain mendicant monk, having a head decorated with an elevated (or high) crown of matted hair, and seeking to gain something by hyprocrisy and deceit, come to her hermitage.'

St. 77. मृग°—Construe मृगव्याहृतराजन्यो वर्णलिङ्गी उग्ररूपो निशाचरो घोरं निजं रूपं प्रादुरश्चीभवत्. मृग°—Analyse मृगव्येण आहृतः राजन्यः येन स मृगव्याहृतराजन्यः, 'The royal personage was caused to go on a chase or hunting expedition (i. e. the royal personage has been tempted to run after the chase). वर्णलिङ्गी—Analyse वर्णस्य लिङ्गं विद्यते यस्य स वर्णलिङ्गी, 'He whose sectarian mark is distinguished by an outward badge.' 'Distinguished as a twice-born man.' निशाचरः—Analyse निशासु चरतीति निशाचरः, 'A night-roaming fiend.' उग्ररूपं—Analyse उग्रं रूपं यस्य स उग्ररूपः तं, 'Of a terrible form (or appearance).' मृग°—'The night-roaming fiend, of a terrible form, who was disguised as a twice-born man, and who had caused the royal person (i. e. Ráma) to run after the hunting expedition, made his own dreadful form, visibly present before (Ráma's spouse).'

St. 78. दशानां—Construe अस्य दशानां शिरसां आश्रयं उग्रतेजस्कं रूपधेयं पश्यन्ती मैथिली भीत्या अकम्पत. उग्रतेजस्कं—Analyse उग्रं तेजो यस्य तत् तत्तादृशं, 'Having a dreadful splendour (or lustre).' मैथिली, Expl :—मिथिलस्य गोत्रापत्यं स्त्री मैथिली, 'The daughter of the king of the Mithilas.' रूपधेयं, Expl :—रूपमेव रूपधेयं, 'External appearance.' *Cf.* Pàṇi. V. 4. 25. and the Vártika thereto, "भागरूपनामभ्यो धेयः," 'The affix धेय is added to the words भाग, रूप and नाम, as भागधेयम्, रूपधेयम् and नामधेयम् ॥ This affix comes after मित्र in the Vedas, as, "मित्रधेयं यतस्व." Translate :—'The daughter of the king of the Mithilas, looking at the external appearance, possessing an awful splendour, pertaining to his ten heads, began to tremble with fear.'

St. 79. प्रदीपं—Construe सा प्रदीपमिव असोढमरुतं तेजःपरिष्कृतदशाननं अत्यासन्नं तं द्रष्टुं न शशाक. प्रदीपं, Expl :—प्रकर्षेण दीप्यते अनेन वा । दीपयति वा । प्रदीपः तं प्रदीपं, 'A lamp.' 'A light.' अत्यासन्नं—Analyse अतिशयेन आसन्नः अत्यासन्नः तं अत्यासन्नं, 'One who has come near (or close).', असोढमरुतं—Analyse असोढाः अक्षान्ताः मरुतः देवाः येन स तं तादृशं, 'Who did not endure (or bear) the supremacy of the gods.' As applied to प्रदीप the compound may be analysed in the following way:—असोढः अक्षान्तः मरुत् पवनः येन स तं तादृशं, 'Who cannot bear the current of wind.' तेजःपरिष्कृत°—Analyse तेजसा दीप्त्या परिष्कृतानि युक्तानि । समवेतानि वा । दश आननानि मुखानि यस्य स तं तादृशं, 'To him who was surrounded with a halo of radiance round his ten faces.' As

applied to प्रदीप the compound may be analysed as:—तेजसा प्रकाशेन परिष्कृतं परिवृतं दशायाः वर्तेः आननं मुखं यस्य स तं तादृशं प्रदीपं, 'The end of the wick of which was surrounded with (dazzling) light.' Translate:—'She, could not behold him, come so very close, surrounded with a halo of radiance round his ten faces and who could not bear the supremacy of the gods, like a dazzling light, which is close, which cannot bear the current of wind and the end of the wick of which is surrounded with lustre.'

St. 80. रामा°—Construe असौ क्षपाचरः रामनामाक्रन्दद् रामारत्नं इदं जगदीशस्य क्षेपदुष्टं वचो जगाद. रामारत्नं—Analyse रामासु रत्नं रामारत्नं, 'A jewel or gem of a woman.' 'An excellent woman.' रामनाम—Analyse रामस्य नाम रामनाम 'By the name of Ráma.' An object to आक्रन्दत्. जगदीशस्य—Analyse जगतः ईशः जगदीशः तस्य तादृशस्य, 'Of the lord of the world.' क्षेपदुष्टं—Analyse क्षेपेण दुष्टं क्षेपदुष्टं, 'Wicked on account of its reviling.' 'Wicked by reason of its slighting or insult.' क्षपाचरः—Analyse क्षपासु चरतीति क्षपाचरः, 'A night-roaming fiend.' रामा°—'That night-roaming fiend spoke the following words, wicked on account of reviling the lord of the worlds, to the gem of a woman, who was crying out the name of Ràma.'

St. 81. सारङ्गाक्षि—Construe [हे] सारङ्गाक्षि [हे] भद्रे तस्य शरः रणे केवलं खरे खरः दूषणे दूषणः त्रिलोक्याः विभौ तु न खरः न [च] दूषणः. सारङ्गाक्षि—Analyse सारङ्गस्य हरिणस्य अक्षिणी इव अक्षिणी यस्याः सा तत्संबुद्धिः सारङ्गाक्षि, 'O fawn-eyed lady.' त्रिलोक्याः—Analyse त्रयाणां लोकानां समाहारः त्रिलोकी तस्याः त्रिलोक्याः, 'Of three worlds (collectively).' Translate:—'O fawn-eyed girl, his arrows are simply sharp to Khara and life-destroying to Dûshaṇa in a battle; but not to me, the lord of three worlds, O lucky one!'

St. 82. लब्धा°—Construe लब्धाभयाः सिद्धाः बलनिरीक्षणदौहृदेन निजपुरप्रवरस्य द्वारे स्थिताः [सन्तः] सुरपुरं ऐरावणद्विपगतेन व्रजता मया कटाक्षैः सहासगर्वं दृष्टाः. लब्धाभयाः—Analyse लब्धं अभयं येषां ते तादृशाः, 'Those who had got peace (or security).' 'Those who had obtained a safe position.' 'Secure.' बल°—Analyse बलस्य निरीक्षणं बलनिरीक्षणं तस्य दौहृदं तेन तादृशेन, 'With a desire of testing (my) strength.' 'With a craving for testing the strength.' निज°—Analyse निजं च तत् पुरं च निजपुरं निजगृहं तस्य प्रवरः तस्य निजपुरप्रवरस्य, 'Of the covering (or screen) of their own houses.' *Vide* Vis'va, "पुरं पाटलिपुत्रे स्याद्गृहोपरिगृहे पुरम् । पुरं पुरि शरीरे च गुग्गुलौ कथितः पुरः । पुराव्ययं पूर्वकाले." *Cf.* Páṇi. III. 3. 54. "वृणोतेराच्छादने," 'The affix घञ् comes optionally after the verb वृ (to

choose), when प्र is in composition, and the word so formed means 'a sort of covering.' सिद्धाः—'Semi-divine beings supposed to be of great purity and holiness, and said to be especially characterized by the eight supernatural faculties.' *Vide* our notes on I. 42. सुरपुरं-Analyse सुराणां पुरं सुरपुरं तत्तादृशं, 'The city of the gods,' the capital of Indra (=अमरावती). कटाक्षैः, Expl :—कटावतिशयितावक्षिणी यत्र or कटं गण्डं अक्षंति वा । कटाक्षाः तैः कटाक्षैः, 'With glances or side looks.' 'With side long glances.' *Cf.* Pàṇi. V. 4. 113. "बहुव्रीहौ सक्थ्यक्ष्णोः स्वाङ्गात्षच्," 'The affix षच् comes after the word सक्थि and अक्षि, final in a बहुव्रीहि compound and denoting a portion of one's body.' ऐरावण°—Analyse इरया उदकेन वणतीति इरावणः । अथ वा । इरा सुरा वनमुदकं यस्मिन्निति इरावणः । इरावणे भवः ऐरावणः ऐरावणश्चासौ द्विपश्च ऐरावणद्विपः ऐरावणद्विपं गतः ऐरावणद्विपगतः तेन तादृशेन, 'Riding on (or going by) the elephant of Indra, ' (i. e. ऐरावण). Goes with मया. ऐरावण or ऐरावत *m.*—The king of elephants, upon which Indra rides: the elephant of the northern quarter, produced at the churning of the ocean. (*Vide* Vishṇu Puràṇa X. 27). The name is to be derived from इरावत् '*Watery*;' and may either allude to the north as the quarter whence rain comes or to the original idea of a cloud, on which Indra, the king of clouds, is mounted, and which, therefore, would be called his elephant. Lastly, Wilson refers it to the fact of his being produced from the watery ocean. He belongs to the Puràṇic age of the आरण्यक period. *Cf.* Chàritravardhana "मेघस्योपरि मेघो यः स ऐरावण उच्यते." सहासगर्वं—Analyse हासश्च गर्वश्च हासगर्वौ ताभ्यां सहितं यथा भवति तथा सहासगर्वं, 'With a proud laughter.' 'With a proud derision.' The metre of this and the next verse is वसन्ततिलकं. For the definition and its Gaṇas see our notes on V. 55. लब्ध°—'The Siddhas, secure in their position, and standing in the doors near the screens of their houses, with a desire to test (my) strength, were seen by me, with side-looks, full of derisive pride, while going to the city of the gods on Indra's elephant called ऐरावण.'

St. 83. अन्यायितः—Construe अहमन्यायितः । अहमपि सेवामनुहृत्य निर्जीविकः । मम भवनं पिशाचैर्हृतम् । इत्युमदन् सुरगणो लोकपालैः सह मत्प्रतिहारमेत्य राजाङ्गने भ्रमति. अन्यायितः—Analyse अन्यायः संजातोऽस्य स अन्यायितः, 'Ill-treated.' 'Treated in an unbecoming manner.' 'To whom justice is denied.' सेवामनुहृत्य—'Following the bond of servitude.' 'Performing the duty of a slave.' निर्जीविकः—Analyse निर्गता जीविका यस्य स निर्जीविकः, 'Deprived of the means of maintenance (or

subsistence).' पिशाचैः, Expl:—पिशितं मांसं अश्नन्ति अथ वा । आचामन्तीति पिशाचाः तैः पिशाचैः, 'By fiends.' 'By goblins.' Pis'a'chas are a class of demons perhaps originally a personification of the *ignis fatus*; in tha Veda they are enumerated after gods, men, Asuras, and Rákshasas; in later times they are described as the children of Krodhà. A malevolent being something between an infernal imp and a ghost always described as fierce and malignant. सुरगणः—Analyse सुराणां गणः सुरगणः, 'A troop of the gods.' लोकपालैः—Analyse लोकान् पालयन्तीति लोकपालाः तैः तादृशैः, 'By the guardians of the world.' 'By the regents of the quarters of the world.' They are sometimes regarded as deities appointed by Brahmá at the creation of the world to act as guardians of different orders of beings, but more commonly they are identified with the deities presiding over the four cardinal and four intermediate points of the compass which according to Manu V. 96. are 1. इन्द्र, 'guardian of the East'; 2. अग्नि, 'of the South-east;' 3. यम, 'of the South;' 4. सूर्य, 'of the South-west;' 5. वरुण, 'of the West;' 6. पवन or वायु, 'of the North-west;' 7. कुबेर, 'of the North;' 8. सोम or चन्द्र, 'Of the North-east:' other authorities substitute निर्ऋति for 4 and ईशानी or पृथ्वी for 8. *Cf.* Amara, "इन्द्रो वह्निः पितृपतिर्नैर्ऋतो वरुणो मरुत् । कुबेर ईशः पतयः पूर्वादीना दिशां क्रमात्." राजाङ्गने—Analyse राज्ञः अङ्गनं राजाङ्गनं तस्मिन् राजाङ्गने, 'In the courtyard of a palace.' 'In the royal quadrangle.' मत्प्रतिहारं—Analyse मम प्रतिहारः मत्प्रातिहारः तं तादृशं, 'To my door.' 'To my gate.' प्रतिहार [or प्रतीहार] *m.* 'A door.' *Cf.* Medi. "प्रतीहारो द्वारि द्वाःस्थे द्वाःस्थितायां तु योषिति." Translate:—'I am undone (or ill-treated);' 'I too am following the bond of servitude, deprived of the means of subsistence;' 'My house is plundered (*lit.* seized) by the malevolent imps;' so crying the troops of the gods, in company with the guardians of the world, come to my door and roam about in the courtyard of the palace.'

St. 84. स्पष्टोत्पिष्ट°—Construe स्पष्टोत्पिष्टबृहत्त्रिविष्टपबलं बहुक्षोभितक्ष्मापातालतलं तलेन दलितश्वेताचलेन्द्रं अनल्पविकल्पजल्पमधुरक्रीडारसे तल्पे उपधानभूतं मम बाहुं सेवितुं सुरस्त्रीषु [हे] अबले का धन्या नो वाञ्छति [अर्थात् सर्वा अपि वाञ्छतीत्यर्थः]. स्पष्टोत्पिष्ट°—Analyse स्पष्टं उत्पिष्टानि बृहन्ति त्रिविष्टपानां बलानि येन स तं तादृशं, 'Which has clearly pounded the armies of the gods to dust.' बहु°—Analyse बहु क्षोभितं क्ष्मायाः मह्याः पातालस्य च तलं येन स तं तादृशं, 'Which has greatly stirred up the surface of the earth as well as of the nether world.' दलित°—Analyse अचलानां इन्द्रः अच-

लेन्द्रः । श्वेतश्चासौ अचलेन्द्रश्च श्वेताचलेन्द्रो हिमवान् । दलितः प्रमंथितः श्वेताचलेन्द्रो हिमवान् येन स तं तादृशं, 'Which has split asunder the snowy lord of the mountains.' (i. e. the mount Kailása). उपधानभूतं, Expl:—उपधीयते शिरोऽत्रेति उपधानं तद्रूपं उपधानभूतं, 'Made or turned into a pillow.' अबले, Expl :—अल्पं बलमस्याः अबला तत्संबुद्धिः अबले, 'O girl.' सुरस्त्रीषु—Analyse सुराणां स्त्रियः सुरस्त्रियः तासु सुरस्त्रीषु, 'Among the celestial nymphs.' 'Among celestial damsels.' अनल्प°—Analyse क्रीडायाः रसः क्रीडारसः । मधुरश्चासौ क्रीडारसश्च मधुरक्रीडारसः । न अल्पाः अनल्पाः । अनल्पाः विकल्पाः यस्मिन् स अनल्पविकल्पः । अनल्पविकल्पः जल्पः यस्मिन् स अनल्पविकल्पजल्पः स चासौ मधुरक्रीडारसश्च अनल्पविकल्पजल्पमधुरक्रीडारसः तस्मिन् तादृशे, 'Having the sweet necter of amusement of gossip going on without the least hesitation.' The metre of this and the next five verses is शार्दूलविक्रीडितं. For the definition and its Gaṇas see our notes on II. 79. स्पष्टोत्पिष्ट°—'Of the celestial nymphs, which fortunate one, O girl, does not wish to enjoy, on a couch accustomed to the necter of amusement of gossip going on without the least hesitation (or interruption), the pillow of my arm, which, with its palm, has torn asunder the snowy lord of the mountains, which has greatly stirred up the surface of the earth as well as of the nether world and which has clearly pounded the armies of the gods to dust?'

St. 85. उर्वश्या—Construe परिवीजनेषु लीलया जितशारदेन्दुकिरणच्छायोल्लसच्चामरं मधुरं नृत्यं यथा तन्वन्त्या अङ्कदस्य शिखरे स्वयमासज्य पुनर्निर्मोकयन्त्या स्नेहस्विन्नविवेपमानकरया उर्वश्या सोऽयं भुजः स्पृश्यते. उर्वश्या—'By Urvas'í.' A celestial nymph who, cursed by Mitra and Varuna, came to the world of mortals. While descending, she saw king Purûravas and, as she saw him, she forgot all reserve and disregarding the delights of Svarga became deeply enamoured of the prince. She abode with him for a while and at the expiration of her curse again went to heaven. The king mourned her loss heavily and had the good fortune of seeing his heavenly bride once more. She bore a son to Purûravas before she left him. He was namned आयुः by the heavenly sage Nárada. परिवीजनेषु—'The act of fanning about.' जित° *adv.*—Analyse शरदि भवः शारदः । स चासौ इन्दुश्च शारदेन्दुः तस्य किरणानां छाया शारदेन्दुकिरणच्छाया । जिता शारदेन्दुकिरणच्छाया येन तादृशं उल्लसच्चामरं यस्मिन्कर्मणि यथा भवति तथा जितशारदेन्दुकिरणच्छायोल्लसच्चामरं, 'In a manner in which the sporting chowrie has outdone the splendour of the rays of the autumnal moon.' निर्मोकयन्त्या—*Denomi. pre. parti. Instr. sing.* 'By her

setting loose or free.' 'Liberating.' स्नेह°—Analyse स्नेहेन स्विन्नः अत एव विवेपमानः करः यस्याः सा तया तादृश्या, 'By her having her hand trembling, being perspired with love.' Translate:—'This arm of mine, O lady, is (gently) touched by उर्वशी, with her hand trembling, being perspired with love, fastening on the top of the armlet and letting it loose, when, sportively making, as if, a sweet dance in her duty of fanning, in a manner in which the sporting chowrie has outdone the radiance of the rays of the autumnal moon.'

St. 86. एकस्मिन्—Construe एकस्मिन्शयने निद्रालयां मयसुतामालिङ्ग्य उन्निद्रं शयितेन मया मच्चरणयोः संवाहनव्यापृता पादाग्रेण स्तनतटे सस्नेहमापीडिता तिलोत्तमा हर्षावेशसमर्पितानि पुलकानि अद्यापि नो मुञ्चति. मयसुतां—Analyse मयस्य मयासुरस्य सुता मयसुता तां मयसुतां मन्दोदरीं, 'To the daughter of the demon Maya.' निद्रालयां—Analyse निद्रायां लयो यस्याः सा निद्रालया तां निद्रालयां, 'To her who was lying in sleep.' उन्निद्रं *adv.*—Analyse उद्गता निद्रा यस्य यथा स्यात्तथा उन्निद्रं, 'Sleeplessly.' 'Awake.' मच्चरणयोः—Analyse मम चरणौ मच्चरणौ तयोः मच्चरणयोः, 'To my feet.' 'Near my feet.' संवाहन-व्यापृता—Analyse संवाहने अंगमर्दने व्यापृता संवाहनव्यापृता, 'Busy (or occupied) in shampooing (or rubbing my body).' पादाग्रेण–Analyse पादस्य अग्रं पादाग्रं तेन पादाग्रेण, 'By the point (or extremity) of the foot.' तिलोत्तमा—Name of an Apsaras. She was originally a ब्राह्मण female, but for the offence of bathing at an improper season she was condemned to be born as an Apsaras, for the purpose of bringing about the mutual destruction of the two demons सुन्द and उपसुन्द. स्तनतटे—Analyse स्तनयोः तटः स्तनतटः तस्मिन् स्तनतटे, 'On a part (or slope) of her breast.' 'On the orb of her breast.' सस्नेहं—Analyse स्नेहेन सहितं सस्नेहं, 'Lovingly.' हर्षावेशसमर्पितानि—Analyse हर्षस्य आवेशः हर्षावेशः तेन समर्पितानि हर्षावेशसमर्पितानि, 'Given to her by the excitement of joy.' एकस्मिन्—'Tilottamà, occupied in shampooing my feet, being lovingly pressed on the orb of her breast with the point of the foot by me, lying sleeplessly, on a couch, in the embraces of the daughter of Maya, confined to sleep, does not yet give up the horripilation, given to her by me, from the excitement of joy.'

St. 87. अक्षान्—Construe स्मरार्ते मयि दानवेन्द्रसुतया सार्धं अक्षान् दीव्यति [सति] क्रीडायत्नपरिश्रमः पणः इति श्रुत्वा असह्यतां गता मत्तः मन्मथवस्तु-संहितविधौ दृष्टौ [च] विरूढस्पृहा प्रयोगचतुरा रम्भाह्वया [हे] रम्भोरु द्यूतं कारयति. *Cf.* S'is'u. VIII. 32. "मुग्धत्वादविदितकैतवप्रयोगा गच्छन्त्यः सपदि वरत्वं तरुण्यः । ताः कान्तैः सह करपुष्करेरिताम्बु ०।।त्युक्षीमभिसरणग्लहा-

मदीव्यन् ॥" अक्षान् दिव्यति सति—' When playing dice.' When playing at dice.' *Cf.* Páṇi. I. 4. 43. " दिवः कर्म च," 'That which is especially auxiliary in the accomplishment of the action, of the verb दिव् 'to play' is called कर्म 'object' as well as करण 'instrument.' दानवेन्द्रसुतया—Analyse दानवानां इन्द्रः दानवेन्द्रः मयः तस्य सुता मन्दोदरी तया दानवेन्द्रसुतया, 'With the daughtr of the best of demons.' स्मरार्ते-Analyse स्मरेण आर्तः स्मरार्तः तस्मिन् स्मरार्ते, 'Love-sick.' क्रीडा°—Analyse क्रीडायाः यत्नः क्रीडायत्नः तस्य परिश्रमः क्रीडायत्नपरिश्रमः, 'The trouble (or labour) of striving (to collect the materials for) the amorous sport.' 'Labour (or trouble) of efforts for love-sport.' 'The labour of uniting one's self with the amorous sport.' पण *m.*—'A bet or wager.' असहतां गता—'Did not bear.' मन्मथ°—Analyse मन्मथस्य वस्तूनि कामोद्दीपकाः पदार्थाः तेषां संहितं सन्धानं तस्य विधिः तस्मिन् तादृशे, 'In the act of bringing together (or collecting) materials which excite (or exciting) love.' वृद्धि *f.*—' Rise.' 'Success.' विरूढस्पृहा—Analyse विरूढा स्पृहा यस्याः सा विरूढस्पृहा, 'Having her ambition stimulated.' 'Having her envy stimulated.' प्रयोगचतुरा-Analyse प्रयोगे चतुरा प्रयोगचतुरा = प्रयोगनिपुणा, 'Skilful in practice.' 'Practically experienced.' रम्भोरु-Analyse रम्भे इव उरू यस्याः सा रम्भोरुः तत्संबुद्धिः हे रम्भोरु 'O beautiful thighed lady.' 'O girl having thighs as full and round as a plantain tree.' रम्भाह्वया—Analyse रम्भा इति आह्वा यस्याः सा रम्भाह्वा तया रम्भाह्वया, 'By an Apsaras named Rambhá.' रम्भा *f.*—An Apsaras or nymph produced at the churning of the ocean, and popularly the type of female beauty. She was sent by Indra to seduce विश्वामित्र, but was cursed by that sage to become a stone, and remain so for a thousand years. According to the Rámáyaṇa, she was seen by Rávaṇa when she went to Kaila'sa, and he was so smitten by her charms that he ravished her, although she told him that she was the wife of नलकूबर, son of his brother कुबेर. अक्षान—' When sick with love and playing at dice with मन्दोदरी, the daughter of the best of the demons, an Apsaras named Rambhá, practically experienced (in the game), hearing of the wager of the labour (or troubles) of uniting one's self with the (amorous) sport, did not bear it and with the stimulated ambition for superiority to (or ascendency over) myself and for a rule which brings together materials of exciting love, makes her (मन्दोदरी) play, O beautiful-thighed lady, at dice.'

St. 88. सर्वे°—Construe सर्वस्वर्गवराङ्गनाधृतिहृति त्रैलोक्याधिपतौ मयि प्रेम प्रधानं हृदयं निधाय जगत्पूज्यतां यायाः । आश्रयसंपद एव नारीं श्रेयस्करा उन्नतिं

नयति। [हे] मानिनि धूर्जटिजटाजुष्टा जह्नोः सुता कस्य न मान्या [अर्थात् सर्वस्येति भावः]. सर्व°—Analyse वराश्च ताः अङ्गनाश्च वराङ्गनाः। स्वर्गस्य वराङ्गनाः स्वर्गवराङ्गनाः। सर्वासां स्वर्गवराङ्गनानां धृतिं हरतीति सर्वस्वर्गवराङ्गनाधृतिहृत् तस्मिन् तादृशे, 'In him taking (or carrying away) the patience of all beautiful women of स्वर्ग.' प्रेमप्रधानं—Analyse प्रेमा एव प्रधानः यस्य तत् प्रेमप्रधानं, 'The principle (or chief) object of which is love.' *Cf.* Medi. "प्रेमाऽस्त्री स्नेहहर्षयोः." And Vis'va. "प्रेम नर्मणि च स्नेहे." त्रैलोक्याधिपतौ—Analyse त्रैलोकस्य अधिपतिः त्रैलोक्याधिपतिः तस्मिन् तादृशे, 'In the lord of three worlds.' जगत्पूज्यतां—Analyse जगतः पूज्या जगत्पूज्या तस्याः भावः जगत्पूज्यता तां जगत्पूज्यतां, 'To the reverence of the world.' आश्रयसंपद्—Analyse आश्रयः एव संपद् आश्रयसंपद्, 'Excellence of protection (or asylum).' 'Excellence of position.' श्रेयस्करीं—Analyse श्रेयः करोतीति श्रेयस्करी तां श्रेयस्करीं, 'Happy.' 'Effecting happiness.' मानिनि, Expl :—मानोऽस्त्यस्याः इति मानिनी तत्संबुद्धिः हे मानिनि, 'O proud lady.' धूर्जटिजटाजुष्टा—Analyse धूर्जटेः जटाभिर्जुष्टा सेविता धूर्जटिजटाजुष्टा, 'Fond of the matted-hair of धूर्जटि.' 'Having a liking for the matted-hair of धूर्जटि.' Translate:—'Direct, O girl, your mind, full of love, towards me the lord of the three worlds, the paralysor of the patience of all beautiful women of Svarga and attain the worshipful reverence of the world. The excellence of position alone takes a woman to happy elevation; for to whom, O proud lady, is not the daugther of जह्नु, fond of the matted hair of धूर्जटि, an object of reverence?'

St. 89. हस्तौ—Construe पल्लवकोमलौ हस्तौ करयुगेनादाय अन्येन पाणियुगलेन वासः शनैर्व्यपनीय काञ्च्यास्पदमामृश्य शेषैः सुबहुभिर्बाहुभिर्मय्यालिङ्गति [सति] विलक्षस्मितज्योत्स्नासेकमनोहराधरपुटं वक्त्रं स्वयं दास्यसि. पल्लवकोमलौ—Analyse पल्लववत् कोमलौ पल्लवकोमलौ, 'Delicate (or tender) like a sprout.' करयुगेन—Analyse करयोर्युगं करयुगं तेन करयुगेन, 'With a pair of hands.' पाणियुगलेन—Analyse पाण्योर्युगलं पाणियुगलं तेन पाणियुगलेन, 'With a pair of hands.' काञ्च्यास्पदं—Analyse काञ्च्येरास्पदं काञ्च्यास्पदं, 'To the region of zone.' 'To the site of zone.' विलक्षस्मित°—Analyse विलक्षं च तत् स्मितं च विलक्षस्मितं तस्य ज्योत्स्ना तस्याः सेकेन मनोहरं अधरपुटं यस्य तद् विलक्षस्मितज्योत्स्नासेकमनोहराधरपुटं, 'Having a shallow cup of sweet lips emitting (or pouring out) the light of bewildered smiles.' Translate:—'When holding thy hands, delicate like a sprout, with the pair of my arms, slowly putting off the garment with the pair of my hands, and touching the region of zone with the rest of my many beautiful hands, when I begin to embrace thee, thou, of thy own accord, wilt offer thy mouth (for kissing),

having a shallow cup of sweet lips emitting the light of bewildered smiles.'

St. 90. इति—Construe असौ रक्षःपतिरित्युक्त्वा अवनिसुतामादाय मीनजालैश्चित्रं घनपवनरयास्फालगुञ्जद्घनोर्मिं व्योमाम्बुराशिमुत्प्लुतः प्रकम्पध्वनिनिवहं बिभ्रता स्फूर्जत्सीतेन पोतेनेव पुष्पकेण अनुपहतजवव्यापिनीं यात्रामालम्बे. रक्षःपतिः—Analyse रक्षसां पतिः रक्षःपतिः, 'The lord of the demons.' अवनिसुतां—Analyse अवनेः सुता अवनिसुता तां अवनिसुतां, 'The daughter of the earth.' मीनजालैः—Analyse मीनानां जालानि मीनजालानि तैः मीनजालैः, 'By multitudes of fish.' व्योमाम्बुराशिं—Analyse अम्बूनां राशिः अम्बुराशिः। व्योमैव अंबुराशिः व्योमाम्बुराशिः तं व्योमाम्बुराशिं, 'Ocean in the form of heaven.' 'The ocean of heaven.' घन°—Analyse घनश्चासौ पवनश्च घनपवनः तस्य रयः तस्य आस्फालनेन गुञ्जन्त्यः घनानां ऊर्मयः यस्मिन् स तं घनपवनरयास्फालगुञ्जद्घनोर्मिं, 'Having the waves of clouds roaring on account of the dashing of the currents of thick wind.' पोत *m. n.*, Expl:—पुनाति पूयते वा इति पोतः, 'A ship.' 'A boat.' 'A vessel.' *Cf.* Medi. "पोतः शिशौ वहित्रे च गृहस्थाने च वाससि." प्रकम्पध्वनिनिवहं—Analyse ध्वनेः निवहः ध्वनिनिवहः। प्रकम्पश्चासौ ध्वनिनिवहश्च प्रकम्पध्वनिनिवहः तं तादृशं, 'Shaking currents of sound.' पुष्पकेण—'By the Pushpaka car.' पुष्पक *m.* 'A self-moving aerial car of large dimensions, which contained within it a palace or city. Kubera obtained it by gift from Brahma', but it was carried off by Rávan*a*, his half-brother and was constantly used by him. After Ràmachandra had slain Ràvan*a*, he made use of this capacious car to convey himself and Sîtá, with Lakshman*a* and all his allies, back to Ayodhyá; after that he returned it to its owner Kubera. It is also called रत्नवर्षुक, "*that rains jewels.*" स्फूर्जत्सीतेन—Analyse स्फूर्जन्ती सीता यस्मिन् तत् स्फूर्जत्सीतं तेन स्फूर्जत्सीतेन, 'Possessing sounding furrows (in the sea).' Here the pun of the word Sîtá is plain. अनुपहतजवव्यापिनीं—Analyse न उपहतः अनुपहतः। अनुपहतश्चासौ जवश्च अनुपहतजवः तं व्याप्नोतीति अनुपहतजवव्यापिनी तां तादृशीं, 'Spreading the unimpeded speed.' 'Showing the unimpeded force of speed.' The metre of this verse is स्रग्धरा. For the definition and its Gaṇas see our notes on III. 80. Translate:—'So speaking that lord of the demons took the daughter of the earth (सीता), soared up in the heavenly ocean, wonderful by the multitudes of fish, and having waves of clouds roaring on account of the dashing of the currents of thick wind and resumed the journey, spreading the unimpeded speed, in the पुष्पक car, as if, in a ship, displaying furrows of thunders, and bearing the shaking currents of sounds.'

Index of verses arranged alphabetically.

प.

Borrower's Name	Date of Issue	Date of Return

